

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

*Asmuo:
tarp tautos ir valstybės*

1996

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

PRATARMĖ

Jau keleri metai Lietuvos intelektualai bando kelti klausimą visuomenei – kaip kiekvienas mąstantis visuomenės narys suvokia istorinės lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės tapimo, lietuvių tautinės ir valstybinės savimonės klostymosi bei plėtojimosi procesą. Jau yra nubrėžta ne viena lietuvių tautos biografijos schema, ne kartą aiškinta, kad tų biografų tauta turi ne vieną, tačiau intuityvi baimė pasiklysti, „pasimesti“ tarp kaimynų, prarasti savo mechaniškai susikurtą mentalitetą sąlygoja plačiosios mūsų visuomenės kurtumą ir pasmerkia ją tam tikro lygio saviizoliacijai. Taip, jai rūpi istorija. Ji supranta vadinamąsias sąmoningumo trajektorijas. Bet ji atkakliai pripažįsta tik oficialiąją, tradicinę savo biografijos trajektoriją: iki XIX amžiaus lietuvių tauta (etnosas) jau buvo netekusi savo viešpataujančių luomų, tad ją tesudarė etninės polonizacijos ir rusifikacijos pavojuje atsidūrusi ir tautinės (etnopolitinės) savimonės neturinti valstietija; XIX amžiuje prasidėjo lietuvių tautinis judėjimas dėl lietuvių kalbos ir kultūros teisių viešajame gyvenime; XIX amžiaus pabaigoje šis sąjūdis jau turėjo tam tikrą socialinę-politinę struktūrą – susikūrė analogiškos kitiems Europos kraštams politinės partijos ir srovės, subrendo tautinės valstybės idėja, kuri buvo įgyvendinta susiklosčius palankiai geopolitinei situacijai.

Taigi iš pirmo žvilgsnio tai labai patogi, aiški schema. Iš tikro ji sąlygoja tautinį egocentrizmą, siaurą tautos ir lietuviškumo sampratą, užkerta kelią normalios pilietinės visuomenės klostymuisi ir normalių politinių bei kultūrinių santykių su kaimynais, ypač su lenkais, plėtojimuisi.

Šių sustabarėjusių schemų revizija, platesnis požiūris į XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios lietuvių ir Lietuvos Atgimimo problemą – buvo viena iš paskatų *Lietuvių Atgimimo istorijos studijoms* atsirasti. Aštuntajame *Studijų* tome bandoma savaip spręsti šią problemą, t. y. tautos istorinė egzistencija personalizuojama, ieškoma joje konkretaus individo – politiko, mokslininko, dailininko, rašytojo... Bet ne absoliučiai teigiamo, kaip iki šiol buvo įprasta (Vytautas Didysis, Simonas Daukantas, Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka...), o kontroversiško. Lotyniškai *controversia* – nesutarimas, ginčas; ginčijamas klausimas. Tai galima

traktuoti ir kaip prieštarą, kaip momentą, kuriame šviesa ir šešėlis būna kartu ir niekaip kitaip. Gal tai privers mūsų visuomenę nustepti, sužadins auto ir etno-kriticizmą, skatins kontroversiškai suvokti save kaip tautą ir valstybę.

Iš to, kas išdėstyta, peršasi logiška išvada, kad tai specialių istorinių tyrinėjimų problema. Prisiminkime, valstybinio ir tautinio atgimimo egzistencinė prielaida ir buvo savęs kaip autonomiško asmens, atskirybės suvokimas ir sąmoningas tapatinimas su viena ar kita bendruomene, viena ar kita tautine ar pilietine (arba buvusia pilietine) visuomene. Tik toks asmuo galėjo dalyvauti tautinio ar valstybinio atgimimo procese. Tačiau kiekviena asmenybė buvo sąlygota santykio su istorine praeitimi, socialinės padėties, politinio-pilietinio angažavimosi. Todėl kiekvienos jų vaidmuo šiame procese buvo nevienodas, dažnai kardinaliai skyrėsi, netgi kirtosi jų tikslai ir veikimo būdai bei priemonės. **Vieni veikė stengdamiesi išnaudoti to meto aplinkybių teikiamas galimybes, kiti stengėsi pakeisti tas aplinkybes.** Taigi kiekvieno iš jų santykis su tuo, kas juos visus jungė – Lietuva – buvo individualus ir niekada tik teigiamai arba tik neigiamai nenusakomas.

Todėl norint įvairiais rakursais atskleisti klaidžią ir sunkiai apibrėžiamą Atgimimo istorijos raidą reikia pažiūrėti į konkretų asmenį, o per asmenį – į Atgimimą. Kitaip tariant, bandoma aiškintis asmenį Atgimime, o ne Atgimimo asmenį. Jei tai pavyks bent iš dalies atskleisti, galbūt ir Atgimimo reiškinys (reiškiniai) atvers tą prasmę, kurią jis (jie) turėjo ir kurios mes ieškome.

Be abejo, šis straipsnių ir studijų rinkinys aprėpia tik nedidelę dalį plunksnos vertų XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios veikėjų. Vis dėlto bandėme analizuoti tam laikotarpiui būdingus asmenybių tipus. Rinkinyje daugiau orientuojamasi į individus, kurių veikla leidžia konstatuoti juos turėjus dvisluoksnę (ar net trisluoksnę) politinę ar kultūrinę savimonę (lietuvis-lenkas, lietuvis-vokietis, lietuvis-gudas...). Ne visi straipsniai atitinka šią schemą, taip pat analizuojami asmenybių tipai, kurių prieštarinę kultūrinę ar politinę veiklą lėmė ir kiti visuomeninio ar asmeninio gyvenimo motyvai, atskleidžiamas netgi kai kurių Rusijos valdžios atstovų prieštaringas santykis su Lietuva.

Šis, aštuntasis, *Studijų* tomas, kaip ir ankstesnieji, turi savo istoriją. Paskirti vieną iš tomų XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios prieštaringsoms asmenybėms buvo dabar jau pasitraukusio iš *Studijų* redakcinės kolegijos prof. habil. dr. Egidijaus Aleksandravičiaus idėja. Ją toliau generuoti ir įgyvendinti ėmėsi kiti redakcinės kolegijos nariai. Su straipsnių autoriais pradėta konsultuotis 1989 metų rudenį, kai dar nebuvo išėjusio nė vieno *Studijų* tomo, o parengti tebuvo pirmieji du. 1990 metų vasarą jau gavome pirmuosius straipsnius, o rinkinį baigėme komplektuoti 1994 metų birželį.

Kai kurie straipsniai – Rimanto Miknio apie Antaną Vivulskį. Raimundo Lopatos apie Friedrichą von der Roppą, Redos Griškaitės apie baroną Vasilijų von Rotkirchą – pateikti Redakcinei kolegijai daug anksčiau, autoriams pageidaujant, buvo taip pat publikuoti *Kultūros Barų*, *Proskynos* ir *Vilniaus* žurnaluose.

Deja, leidžiant *Studijų* penktąjį ir septintąjį tomus, iš dalies dėl nepakankamos Redakcinės kolegijos kontrolės, iš dalies dėl leidėjų kaltės padaryta labai nemalonių klaidų. Penktajame tome panaikinta antrą kartą publikuotos „Medegos S. Daukanto biografijai“ senoji puslapių numeracija. Septintajame tome, perspausdinant ketvirtajame dešimtmetyje vykusios Vaclovo Biržiškos ir Juozapo Stakausko diskusijos dėl Motiejaus Valančiaus požiūrio į lietuvių ir lietuvių tautinį judėjimą medžiaga, išnašose buvo praleista dalis teksto. Nepažymėjus praleistų vietų, ši publikacija tapo iš dalies klaidinanti. Be to, nepažymėta, kad Aldona Kaluinienė redagavo Vytauto Jogėlos, Arvydo Gaidžio, Aldonos Prašmantaitės ir Ievos Šnavičienės straipsnius bei Algimanto Katiliaus publikaciją, o visus kitus straipsnius ir publikacijas redagavo Antanas Lėckas. Viršelį rengė Saulius Motieka. Už visas išvardintas klaidas atsiprašome skaitytojų ir redaktorių bei dailininko.

Dėkojame Atviros Lietuvos fondui už paramą rengiant septintąjį ir aštuntąjį tomus, taip pat Lietuvos istorijos institutui už pagalbą leidžiant aštuntąjį tomą.

Redakcinė kolegija

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

Giedrius Subačius
**JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS
ŽEMAIČIŲ KALBA**

„Lietuvà tebūna Lietuva,
maišytieji – maišytaisiais,
o žemaičiai – žemaičiais“
J. A. Pabrėža

I. PABRĖŽA:

1. Rašyba ir jos raida: a) 1809 m., b) 1798 m., c) 1799 m., d) *kia > kie*, e) *le > lie*, f) *ci > czi*, g) *yi > yy > yj*, h) *gīy, kīy > gy, ky*, i) *gie, kie > ge, ke*, j) 1822 m., k) 1831 m., l) Mokslinių ir dvasinio turinio raštų rašybos iki 1831 m. santykis, m) Po 1831 m., n) Ekstralingvistinės rašybos keitimo priežastys ir Pabrėžos santykis su istorija, o) Kai kurių Pabrėžos tekstų datavimas.
2. Apsisprendimas kurti savo bendrinę rašomąją žemaičių kalbą (bržk.).
3. Bržk. santykis su liaudžiai skirtų dvasinių tekstų kalba.
4. Bržk. vartojimo sferos (*bendrinė* kalba).
5. Bržk. vartojimo teritorija (*žemaičių* kalba).
6. Bržk. santykis su šnekamąja kalba (*rašomoji* kalba).
7. Bržk. normų nestabilumas. Raidyno pasirinkimo principai.

II. PABRĖŽOS SEKĖJAI IR UŽMOJAI:

1. Simonas Grosas.
2. Juozas Butavičius.
3. Simonas Daukantas.
4. Simfronijus Žabakevičius.
5. Kiti.

III. IŠVADOS

IV. LITERATŪRA, ŠALTINIAI, SANTRUMPOS

V. PRIEDAI

I. PABRĖŽA

Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771 m. sausio 15 d.–1849 m. lapkričio 11 [spalio 30] d.), kunigui, Kretingos bernardinų vienuolyno vienuoliui, pirmajam žemaitiškai rašiusiam botanikui, dėmesio kultūros istorikai visada skyrė nemaža. Daugiau kaip prieš dvidešimt metų Nijolės Kišūnienės parengta bibliografija apie jį sudarė 107 pozicijas¹, dabar ji, žinoma, būtų daug ilgesnė. Pabrėža yra susilaukęs bent trijų monografinių studijų: Petro Ruškio², Juozo Tarvydo³ ir Viktoro Gidžiūno⁴, pastarąją neseniai paskelbė Lietuvos Katalikų Mokslo Akademija.

Rašyta ir apie Pabrėžos ortografiją, žemaičių kalbos vartojimą. Tačiau sistemingai jo pažiūros į žemaičių rašybą ir kalbą, tų pažiūrų kitimas, Pabrėžos ieškojimai ir pastangos įtvirtinti savo pažiūras to meto žemaičių visuomenėje dar nėra detaliau tirti. Šios studijos tikslas ir yra nuosekliau bei išsamiau įvertinti šiuos aspektus⁵. Kadangi rašyba yra akivaizdžiausias – tiek Pabrėžai, tiek mums – rašomosios kalbos lygmuo, pradėti tirti nuo rašybos prasminga. Tam svarbu peržiūrėti visus jo žemaitiškus tekstus. Deja, ne visi Pabrėžos raštai sulaukė mūsų dienų. Kretingos vienuolyno bibliotekos naikinimo po Antrojo pasaulinio karo liudytojo žodžius Juozas Povilonis atpasakojo taip: „Su palyda prisistatęs komisaras pareikalavo dviejų ilgų lentų, atrėmė į antro aukšto langą ir vertė tomis lentomis į kiemą knygas. Visa tai matė brolis Mykolas su kitu broliuku. Įsidėmėjome, į kurį kraštą krito brangiausios knygos. Buvo pavakarys, sunkvežimis neatvažiavo. Tuomet komisaras įsakė laikinai knygas sukrauti į sandėliuką. Naktį pritaikėme raktą, atrinkome Pabrėžos raštus ir kitas brangesnes knygas, išnešėme ir paslėpėme“⁶. Tad nors

¹ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, Vilnius, 1972, p. 95–114.

² P. Ruškys, *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėža (1771. I. 15–1849. X. 30): Jo gyvenimas, darbuotė ir ponirtinė garbė*, [Kretinga, 1938]; net du rankraščio autoriaus padaryti nuorašai saugomi Telšių etnografiniame muziejuje, toliau bus cituojamas rankraštis, kurio inventoriaus nr. J. M. 4. 1., turįs 178 puslapius. Čia norėčiau nuoširdžiai padėkoti hum. m. dr. Romai Bončkutei, hum. m. dr. Vaciuui Vaivada, labai pagelbėjusiems man pasinaudoti šia ir kita Telšių muziejaus Pabrėžos medžiaga (t. y. keliais originaliais Pabrėžos autografais). Ištraukų iš Ruškio monografijos galima rasti VUB, f. 133–814.

³ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga, 1971, 288 p. (rankraštis saugomas LNMMB, f. 176–3).

⁴ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma, 1993, 295 p.

⁵ Nuoširdžiai dėkoju prof. hum. m. habil. dr. Aleksui Girdeniui, perskaičiusiam šios studijos tekstą ir pateikusiam vertingų pastabų.

⁶ J. Povilonis, „Vienas iškiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys*, 1990, nr. 1, p. 23.

daug kas buvo išgelbėta, bet daug kas ir pražuvo. Dabar belieka tentintis tuo, kas liko.

1. Rašyba ir jos raida. Pradėti analizuoti Pabrėžos rašybą galima nuo dvasinio turinio tekstų. Kad vėliau būtų galima stebėti jo rašybos kitimus, svarbu atkurti būdingesniašias jos ypatybes kuriuo nors vienu sinchroniniu pjūviu; pateikti visą Pabrėžos rašybos sistemą būtų platesnio darbo uždavinys. Tos ypatybės čia analizuojamos pagal vieną atsitiktinai parinktą ilgą dvidešimt trijų puslapių 1809 metais Salantuose sakytą pamokslą („Nauka I. O Karach za grzechy. miana w Sałantach w czasie Festu 40 godzin. 1809“ p. 689–711) iš pamokslų rinkinio *Kninga pyrma Apey Sakramentus ógótnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay* 711 psl.⁷ (pamokslai datuojami paties Pabrėžos ranka tarp 1808 ir 1822 m.). Be Pabrėžos kaitaliotų ortografijos atveju, stengtasi atskleisti ir tuos pagrindinius rašmenis, jų junginius, kurių derinys jo rašybą darė ypatingą, „pabrėžišką“, išskyrė iš kitų tuomet vartotų. Rašydamas Pabrėža stengėsi laikytis gimtosios savo šiaurės žemaičių dounininkų tarmės – gimė Večių kaime, netoli nuo Lenkimų, dabar Skuodo rajonas.

a) 1809 m. 1. Raide ó dėsningai žymėjo savo tarmės garsą [o] – 1) bk. *u: kór* ‘kur’ 689, *óz* ‘už’ 689, *pasyleydóseys* ‘pasileidusiais’ 691, *žmogós* ‘žmogus’ 689; 2) bk. nekirčiuotą galūnės *a* (t. y. žemaičių įterpiamą garsą sunkiai tariamose priebalsių grupėse, kur kitais atvejais jie netaria nieko): *pamokstós* ‘pamokslas’ 689, *pewnós* ‘pevnas’ 708.

2. Raide é ypač retai pažymėdavo po joto redukuotąjį [e], [e] ar [ie]: 1) bk. *o – yfzkojét* ‘ieškojot[e]’ 704, *nenoriejét* ‘nenorėjot[e]’ 704; 2) bk. *é – jés* ‘és’ 701; 3) bk. *e – pyrmoié dalie* ‘pirmoje dalė[je]’ 689. Bet taip žymėta greičiau spontaniškai (tokiu é lenkų kalbos rašyba dar žymėjo kiek kitos kokybės garsą *e*, nors jau buvo diskusijų dėl diakritiko atsisakymo, nes to skirtumo imta nebejausti⁸), daugiau būtų atveju, kai Pabrėža žymėjo kitaip: *gyrdiejot* ‘girdėjot’ 704, *góliejy* ‘gulėjo’ 699, *jedymó* ‘ėdimu’ 701, *kojes* ‘kojas’ 701, 704, *kojys* ‘kojos’ pl. nom. 700, *milieiy* ‘mylėjo’ 699, *óntroi y dalie* ‘antroje dalė[je]’ 689.

3. Raide *ą* – savo tarmės dvigarsį [ɔŋ] – bk. *an: aptąkity* ‘aplankyti’ 690, *atrądam* ‘atrandam’ 692, *Dągaus* ‘dangaus’ 693, *dątu* ‘dantų’ 669, *pąpsotum* ‘pampsočių’ 701, *tąkiausey* ‘tankiausiai’ 690, 691(2x), *wądeni* ‘vandenį’ 695, *žwągieiy* ‘žvangėjimą’ 699. Išimtį šiais 1809 metais Pabrėža aiškiau darė žodžio pradžia: prielinksniui *ant*, įvardžiui *anas* ‘jis’, šakniai *antr-*, kuriuos rašė *ónt* 689 (kelis k.), 690, 691 ir t. t., *óns* 709(2x), *óntr-* 696 (kelis k.), taip pat asmeninio įvardžio sg. dat. *món* ‘man’ 709, 710 (turbūt dėl paradigmos, plg. *móni* ‘mane’ 694). Iš tiesų tai irgi tiks-

lus savo tarmės garso [o] žymėjimas, tik tokiu būdu, kaip kitur žymėta nedvigarsiuose. Spontaniškai taip parašoma ir ne žodžio pradžioje, pvz., *patónku* 'patankų' 690. Jungtukas *idant* 'idant' 705 turbūt nerašomas su *ą* dėl to, kad Pabrėžos nusižiūrėtas iš raštų, nebuvęs jo tarmėje. Raide *ą* žymėjo ir skolinių dvigarsius *an*: *bąkietų* 'banketų' 691 ([oŋ] tariama tarmėje ir dabar), *óraqdus* 'urandus=pareigas' 702.

4. Raide *ę* – savo tarmės dvigarsį [eŋ] – bk. *en*: *atžęg* 'atžengia' 696, *bęn* 'ben[t]' 707, *kiętiety* 'kentėti' 697, *křępawo* 'krepavol[ja]' 701 (plg. le. *křępowac*), *lęciugays* 'lenciūgais' 701, *lęgwiausys* 'lengviausis' 698, *nędzniky* 'nendznyké' 709, *pasybęgaty* 'pasibengančia' 704, *pękiu* 'penkių' 709, *siesę* 'sėsiant' 690, *Szweętamų* 'šventamė' 691. Tarmėje vartoti skoliniai irgi turėjo [eŋ], tad *ę* juose Pabrėža rašė pagal tarimą. Taip žymėjo ir antrinį tautosilabinį dvigarsį *en* [eŋ] – *wękartó* 'venkartu' 693. Tačiau dvigarsio *en* rašymas 1809 m. labai nenuoseklus. Pavyzdžiui, lotyniškos kilmės tarptautinius žodžius, kurie turbūt nebuvo įsigalėję tarmėje, Pabrėža parašo ir su *en*: *instrumentus* 'instrumentus' 699, *momenty* 'momente' 700 (taip pažymi ir veiksmažodžio priesagos *-enti* dvigarsį, tarmėje turintį nesusiaurėjusį vokalizmą⁹ – *giwendamis* 'gyvendamys' 704). Antra vertus, tuos pačius savus žodžius parašo ir su *yn*: *byn* 'ben[t]' 702, *busynt* 'būsiant' 704, *Szwyntytyy* 'šventieji' 701, *tyŋ* 'ten' 704, 709, *wyŋkartó* 'vienkartu' 700, *wyŋs* 'vienas' 692. Tokios lytys dar kartą įrodo, jog *ę* reiškė [eŋ].

5. Raide *y* dėsningai žymėjo savo tarmės paplatėjusį garsą *i*, t. y. [e] – 1) bk. *i*: *yr* 'ir' p. 689, *krys* 'kris' 689, *pyłdos* 'pildosi' 691, *wysy* 'visi' 689; 2) redukuotą nekirciuotą galūnės garsą po minkšto priebalsio: *karonys* 'karonės' 697, *papratys* 'papratęs' 694, *tómsibys* 'tamsybės' 697, *welny* 'velnio' 696.

6. Raide *i* žymėjo visų pirma savo tarmės nepaplatėjusį *i* [i], [i] – 1) bk. *y* ar *i*: *apłakity* 'aplankyti' 690, *i* 'i' 700, *klikyma* 'klykimo' 699, *nepapraszis* 'nepaprašys' 689, *paszalis* 'pašalys' 704, *wiresnibys* 'vyresnybės' 689; 2) bk. *i* (iš *i ar iš kokio kito ilgojo garso): *bestyjemis* 'bestijomis' 704, *gyl* 'gili' adj. f. sg. nom. 700, *prisyded* 'prisideda' 700.

7. Raide *u* žymėjo savo tarmės [u] – 1) bk. *ū*, *ų*: *akiu* 'akių' 699, *anu* 'anų' 699, *kniusty* 'kniūp]sti' 700, *nerugok* 'nerūgok' 691, *rópużes* 'rupūžes' 701; 2) bk. *u* (pl. acc.): *griekus* 'griekus' 689, *prisakimus* 'prisaky-

⁷ Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 57. Toliau PaKPAS.

⁸ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice, 1986, s. 55 tt.

⁹ Plg. V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių istorija*, Vilnius, 1973, p. 207.

mus' 689, *zbytkus* 'zbitkus' 691 (čia reikia skirti ir *anus* 'anuos' 689, *kautusy* 'kauuose' 700, *kórius* 'kuriuos' 691, *prakieyktusius* 'prakeiktuosius' 700, nors bk. dabar yra kitos pl. acc. ir ines. galūnės – su *uo*, ne su *u*).

8. Raide *o* žymėjo savo tarmės [uo] – bk. *o*: *Hieronims* 'Jeronimas' 701, *óntros* 'antros' 699, *paczio* 'pačio[je]' 701, *pamokstós* 'pamokslas' 689, *žmoniu* 'žmonių' 689.

9. Digrafu *ou* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ou] – 1) bk. *uo*: *Dyiwóu* 'Diewuo=ui' sg. dat. 702, *dóuty* 'duoti' 690, *kriauczióu* 'kriaučiuo' sg. dat. 701, *nóu* 'nuo' 689, *póuszymos* 'puošimasis' 691, *sesóu* 'sesuo' 692; 2) bk. *q*: *anóu* 'ana' 692, *dróusóma* 'drąsuma' 693, *tóu* 'ta' 689, nors spontaniškai pasitaiko ir parašymų su *q*: *kq?* 'ka?' 689.

10. Digrafu *óm* žymėjo savo tarmės [om] – bk. *am*: *ómžina* 'amžina' 698, *ómzió* 'amžiu[m]' 705, *tómsibys* 'tamsybės' 697, 699, 704.

11. Digrafu *ón* pažymėdavo žodžio pradžios [on], kartais spontaniškai ir žodžio šaknyje (žr. raidės *q* rašymą – nr. 3).

12. Digrafu *yi* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ei] – bk. *ie*: *dyina* 'diena' 692, *Dyiwos* 'Dievas' 689, *kóryi* 'kurie' 691, *tyisa* 'tiesa' 691.

13. Digrafu *ie* žymėjo savo tarmės dvibalsį [ie] po visų priebalsių – 1) bk. *é*: *gólieiy* 'gulėjo' 691, *isydiety* 'įsidėti' 708, *kielie* 'kelėje]=kelyje' 693, *netykies* 'netikės' 709, *niejoky* 'nėjokio' 689, *wiel* 'vėl' 709; 2) skolinių *ie*: *griekus* 'griekus' 689, *szcziesliwastys* 'ščieslyvastės' 708, *siera* 'siera' 700, *žalniereys* 'žalnieriais' 691.

14. Digrafu *au* žymėjo dvibalsį *au*: *baubyma* 'baubimą' 699, *neklausima* 'neklusimą' 696, *skaudziausi* 'skaudžiausi' 697, *wysóakrutniausy* 'visų akrūtniausio' 696, *žmogaus* 'žmogaus' 700.

15. Digrafais *ay*, *ey* žymėjo dvibalsius. 1) [ai], [ei] – bk. *ai*, *ei*: *yszeyys* 'išeis' 689, *pasyleydóseys* 'pasileidusiais' 691, *prisyweyzielyt* 'prisiveizėkiet' 696, *óžłaykity* 'užlaikyti' 689; 2) turbūt derindamasis prie tradicinių bažnytinių raštų nevartojo savo tarmės monoftongizuotų [ā], [ē], bet žymėjo aukštaitiškai: *kayp* 'kaip' 701, *kartays* 'kartais' 700, *lyżóweyys* 'liežuviais' 691, *nereyk* 'nereik' 698, *tay* 'tai' 701, *trumpay* 'trumpai' 696, *žodeys* 'žodžiais' 690.

16. Ir minkštąji, ir kietąji *š* žymėjo vienodai be diakritikų *sz*, minkštąją *č* irgi rašė dviem raidėm *cz*, be diakritikų. [š]: *duszie* 'dūšė' 707, *nóuplieszis* 'nuplėšys' 708, *praszikiem* 'prašykiem' 689, *szeyminas* 'šeimynos' 690; [š]: *kriószas* 'kriušasi' 706, *myrfzt* 'miršta' 706, *pranesz* 'praneša' 689, *szłowy* 'šlovę' 691; [č]: *atitrukczio* 'atitrukčio' 709, *bagocziós* 'bagočius' 709, *daswieczisma* 'dasviečysime=patirsime' 689, *doczesnas necziestis* 'dočėsnos nečėstys' 693, *paczios* 'pačios' 690, bet spontaniškai ir *mučzity* 'mūčyti' 699.

17. Kietąjį [ž] rašė ž (su tašku): *lauža* 'laužo' 689, *óz* 'už' 689, *žmogaus* 'žmogaus' 689; netgi ž (su tašku) prieš *e* ir *y*, lenkų rašyboje reiškiąs kietąjį [ž], Pabrėžos rašytas lenkų pavyzdžiu *atžeg* 'atžengia' 696, *križelus* 'kryželius' 698, *žemys* 'žemės' 699, *žertawoty* 'žertavoti' 696 bei *gryżymys* 'griežimas' 699, *ómżyna* 'amžina' 698, *żynios* 'žinios' 694, *żynot* 'žinot' 691, nors žemaičiai čia kaip ir šiandienėje bk. taria minkštą [ž'], kietumo neišlaiko¹⁰. Tačiau prieš *i* minkštąjį [ž'] žymėjo *z* be jokio diakritiko, kaip ir [z] (tai vienas iš būdų, kuriuo dar nenusistovėjusi lenkų rašyba žymėjo minkštąjį [ž']: rašyta tai *z*, tai *z*¹¹): *graziausio* 'gražiausio[je]' 693, *paziteczna* 'pažytečno' 689, *ómzió* 'amžiu[mi]' 698, *sółauzity* 'sulaužyti' 689.

18. Lenkų rašybos ir tradicinių bažnytinių tekstų pavyzdžiu prieš *e* žymėjo priebalsių *g* ir *k* minkštumą (bk. nežymimas): a) *giery* 'geri' 698, *gierty giers* 'gerte gers' 701, *gierus* 'gerus' 693, *regiem* 'regiam' 693, *sragiesney* 'sragesniai=rūsčiau, griežčiau' 693; b) *eyszkiew* 'aiškiai' 691, *kielelioky* 'keleriokio' 690, *kielś* 'kelias' 695, *kiętiety* 'kentėti' 697, *kiers* 'keras' 701, *praszkiem* 'prašykiem' 689. Motyvas taip rašyti galėjo būti ir tarminis: „žemaičių tarmės vakaruose [...] prieš platųjį priešakinį balsį *e* [...] išlaikomas priebalsių kietumas arba jie labai nežymiai tesuminkštinaimi“¹². Tad norint parodyti, kad priebalsiai *g* ir *k* vis dėlto minkšti, labai tiko šis tradicinis minkštumo ženklėjimas.

19. Nei sg. acc., nei pl. gen. Pabrėža nežymėjo nosinių raidžių: *dayktu* 'daiktų' 691, *darima* 'darymą' 689, *ógni* 'ugni' 691, *teysiby* 'teisybę' 689.

Matyti, kad didelė dalis nurodytųjų rašybos ypatybių yra gana stabilios, nors kai kur nuoseklumo trūksta (*é, a, e, ón*).

b) 1798 m. Taip būtų prasminga pristatyti vieno Pabrėžos pamokslą (1809 m.) pagrindinius rašybos bruožus. Tačiau pats seniausias dabar žinomas Pabrėžos žemaitiškas tekstas yra 1798 m. dar Raudėnuose, savo antrojeje kunigavimo vietoje (1796–1797 m. dirbo Šiluvoje, o 1798–1800 m. – Raudėnuose¹³), sakytas pamokslas „Kazanie o Strażnym Sądzie Boga ostatecznym miane w Rawdzianach 1798 Roku, w Niedzielę 1^{sza} Adwentu [...]“. Šiuo pamokslu prasideda pats didžiausias šiandien žinomas paties Pabrėžos sutvarkytas ir įrištas pamokslų rinkinys *KNINGA*. – *Tóreći sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedietyś Dyinu yr ónt łabay daug Szwęcziu*. [...] *Apiprowity i wyina Kninga Metusy*

¹⁰ Plg. Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, p. 156–157.

¹¹ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, s. 121 tt.

¹² Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, p. 156.

¹³ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 20–26.

1822. – Kretingoy¹⁴. V. Gidžiūnas čia suskaičiavo net 128 pamokslus (1244 psl.)¹⁵. Jie datuoti nuo 1798 iki 1822 metų.

1798 metais Žemaitijoje dar nekvepėjo gramatikomis ir žodynais; juos imta rašyti vėliau, XIX amžiui išibėgėjant, tada bet kuris žemaičių rašytojas kalbą dar tesuprato taip, kaip buvo suprantama per visą XVIII amžių. Tais 1798-aisiais, rodos, išėjo eiliniai *Auksa attorius...* ir Pranciškaus Šrubauskio *Batsas sirdies...* leidimai. Simonui Daukantui, vėliau susidraugausiančiam su Pabrėža, tapsiančiam XIX amžiaus lietuviybės ideologu, tada tebuvo penkeri; Juozas Čiulda, po 56-erių metų parašysiąs solidžiausią žemaičių kalbos gramatiką, dar buvo vos pramokęs šnekėti, o Motiejus Valančius, po pusės amžiaus mėginsiąs burti Žemaičių akademiją, dar ir nežinojo gimsiąs...

Tais 1798 metais Pabrėža dar daug ką rašė ne taip, kaip po 11 metų, 1809.

(1) Pavyzdžiui, 1798 m. retai tevartojo rašmenį *ó* žemaitiškam garsui [o] žymėti (yra *bócióuiyt* 'bučiuojat' 11, *pardórty* 'pardurti' 9), dažniau rašė *u*: *bucióuiyt* 'bučiuojat' 11, *kuris* 'kuris' 12, *kurs* 'kuris' 10, 14(3x), *szcieśliwuma* 'ščėslyvumo' 4.

(3, 11) Daugybe atvejų 1798 metais Pabrėža dar nežymėjo žemaitiškai dvigarsio [on] (bk. *an*), bet rašė *an* tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje: *ant* 1(4x), 2(2x), 3(4x), 4(4x), 5, 6(4x), 7(4x) ir t. t., *antras* 'antras' 1, *ateynanciam* 'ateinančiam' 1, *Dangu* 'dangu' 14, *rankas* 'rankas' 9, 11, *tankiaiy* 'tankiai' 11, *tukštanty* 'tūkstantį' 14. Antra vertus, jau ėmė kai kur žymėti ir *ón* (tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje): *Dóngaus* 'dangaus' 4, *ónt* 'ant' 6, 8, *rónka* 'ranka' 7. Tačiau dar beveik nėra rašmens *q* žemaitiškam dvigarsiu [on] (ar [ou]?) žymėti, pasitaiko tik užuominų: *kq* 'ką' 11, 15, *uz perkunus trąkia-* [?] 13.

Asmeninio įvardžio *aš* šaknį *man-* bei savybinį įvardį *mano* Pabrėža dažniau parašydavo aukštaitiškai: *manys* 'manęs' 5, 14, *man* 'man' 2, 5, 15(2x), *mani* 'mane' 11(2x), *mana* 'mano' 4, *mano* 'mano' 5(2x), 9(2x), 10, 11(3x), nors kartais jau ėmė žymėti ir žemaitiškai: *munys* 'manęs' 12, *móna* 'mano' 6, 11, *muna* 't. p.' 12.

(9) Žemaitišką dvibalsį [ou] jau ir tada, 1798 metais, žymėjo žemaitiškai *ou* (ar *ou*) (bk. *uo*): *atadóuk* 'ataduok' 5, *atidóuk* 'atiduok' 6, *ifzdóuk* 'išduok' 5(3x), 6, *jóuksióus* 'juoksiuosi' 9, *noustumy* [žem. *taria nu-*!] 'nustūmė' 8, *pouly* 'puolė' 2, *prapóulys* 'prapuolęs' 14, nors parašydavo ir kitaip: *ataduok* 'ataduok' 5(3x), *juksius* 'juoksiuosi' 9, *nu Dyíwa* 'nu Dievo' 13, *nulekiy* 'nulėkė' 8.

(10) Žemaitiško dvigarsio [om] Pabrėža dar nevartojo, rašė aukštaitiškai *am*: *amžyna* 'amžina' 7, 14(2x), *amžynos* 'amžinos' 10, *amziu* 'amžių' 4, 5, 10, 14(2x).

(12) Nors jau tais 1798 metais žemaitišką dvibalsį [eɪ] dažnai rašė *yi* (*dyina* 'diena' 3, 5[2x], *Dyīwa* 'Dievo' 3, 4, 7, 8[2x], 12[3x], 13, 15, *Dyīws* 'Dievas' 12[2x], 14[2x], 15, *wyīna* 'viena' 8), bet ne ką rečiau pažymėdavo aukštaitiškai: *dienos* 'dienos' 2, *dienu* 'dienu' 15, *Diewa* 'Dievo' 2, 3, 4, *Diews* 'Dievas' 2(2x), 8, 12, *wienok* 'vienok' 8 ir kt. (Beje, žemaičiai *Dievo* šaknies vokalizmą aukštaitina jau nuo Mažvydo laikų, taip turėjo sakyti ir Pabrėžos laikais, tad jo žemaitiškos lytys su *yi* rodytų sąmoningas Pabrėžos pastangas žemaitinti.)

(13) Po minkštojo [l'] prieš žemaičių dvibalsį [ie], t. y. [l'ie] (bk. *lè*), dar rašė be *i*, t. y. ne *lie*, o *le*: *begaleiey* 'begalėjai' 5, *mīlesem* 'mylėsim' 16, *nulekiy* 'nulėkė' 8, *nupleszia* 'nuplėšiai(?)' 11 ir t. t.

(14) Nors Pabrėža visada rašė dvibalsį *au*, bet du kartus tais 1798 metais pažymėjo *aw*: *łoskawīawsis* 'loskaviausis' 1, *nebuwaw* 'nebuwau' 4 (*aw* buvo rašoma jau 1759 m. *Žyvate*¹⁶, kituose religiniuose XVIII–XIX amžių raštuose).

(16) 1798 metais Pabrėža dar kitaip žymėjo garsą [č'] prieš minkštumo ženklą *i* – dažniausiai rašė tiesiog *c*: *ateynanciam* 'ateinančiam' 1, *Bažnīcia* 'bažnyčia' 1, *erzkiaciu* 'erškečių' 5, *Krykscionis* 'krikščionys' 2, *pacio* 'pačio' 15, *zalciay* 'žalčiai' 11. Tai, matyt, nusižiūrėta į vieną iš tada dar nenusistojusios lenkų rašybos principų – minkštąjį *č* [č'] žymėti *ć* arba *c*¹⁷ (taip dažnai buvo rašoma ir tradiciniuose religiniuose XVIII amžiaus lietuviškuose tekstuose); lenkų kalboje juk yra ir *kietasis*, ir *minkštasis* *č*.

(18) 1798 m. po *g* ir *k* minkštumo ženklą Pabrėža dar žymėjo ne tik prieš *e*, bet ir prieš *y* [e]: *atpyrkiyma* 'atpirkimo' 4, *gyirdieiyima* 'girdėjimo' 3, *gyirdieiot* 'girdėjot' 2, *kiytus* 'kitus' 2, t. y. rėmėsi kai kuriais tradiciniais bažnytiniais raštais. Lenkų rašyboje prieš rašmenį *y* tegali eiti kietasis priebalsis, o jeigu priebalsis yra minkštas, po jo rašoma ne *y*, o *i* (tiesą sakant, tam lenkų rašyboje ir vartojamos skirtingos raidės *y* ir *i* – minkštumo skirtumui žymėti). Pabrėža raide *y* žymėjo garsą [e], prieš

¹⁴ Toliau PaKTSK. Gidžiūnas savo monografijoje rašo, kad šis rinkinys „pateko į JAV ir yra Lietuvos pranciškonų saugojamas“ (p. 99). Esu nuoširdžiai dėkingas kun. Rapolui Krasauskui už atsiųstus reikalingų šio rinkinio pamokslų atšvietus, padarytus iš ALKA (Putname) esančių Gidžiūno turėtų kopijų (deja, paties originalo kol kas nepavyko surasti). Taip pat dėkoju kun. Antanui Liuimai už tarpininkavimą.

¹⁵ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 98.

¹⁶ *Ziwaatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaŭ, 1759; plg. A. Girdenis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvate'“, *Baltistica*, 1972, t. 8(2), p. 173–191.

¹⁷ Plg. I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, s. 122 tt.

kurių jo tarmėje daugumas priebalsių išlaikomi kieti, nesuminkštinami, „išimčių sudaro *k, g, š, ž, l, č, dž*, kurie tariami minkštai prieš kiekvieną priešakinį balsį“¹⁸. Pabrėža jau 1798 m. buvo suvokęs, kad, nors prieš *y*, kaip ir prieš [e], tiek visi lenkų priebalsiai, tiek dauguma žemaitiškų yra kieti, tačiau žemaičių *g, k* šioje pozicijoje (prieš [e]) būna tik minkšti. Todėl kad lenkiškai skaityti įpratusiam skaitytojui *gy, ky* parašymas nepasirodytų esąs siūlymas tarti kietai, Pabrėža buvo priėmęs tradiciją žymėti minkštumą *giy* ir *kiy*.

Antra vertus, 1798 m. Pabrėža neretai po minkštojo *g* ar *k* ir minkštumo ženklą rašė ne *e*, bet *a*, pvz.: *erfzkiaciu* ‘erškečių’ 5, *giaras* ‘geras’ 2, *ylgiasney* ‘ilgesniai’ 12, *mokiay* ‘mokei’ 6, *tankiay* ‘tankiai’ 11 (kartais ir po [ž] – *ziamy* ‘žemė’ 3, *ziamys* ‘žiamės’ 2). Nors, kaip užsiminta, rašė ir *e* (dar plg. *klausikieties* ‘klausykietės’ 3).

c) 1799 m. Chronologiškai toliau peržiūrint Pabrėžos pamokslų rašybą galima nustatyti, kada gi maždaug išvardytąsias ortografijos ypatybes jis keitė. Vėlesnis išlikęs Pabrėžos tekstas yra 1799 metais Tveruose sakytas „Nauczka O zwroceniu sławy uiętey bliźniemu. 1799 w Twerach miana“ (p. 247–270) iš dar vieno, trečiojo; didžiulio rinkinio *Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať roźniu wyjitu, iwayriusy łaykusy sakyty par Kónyga Ambroźiejó Pabrzeza Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus* (868 psl.)¹⁹. Iš bene 48 šio rinkinio pamokslų tik vienas toks senas, trys – 1815-ųjų metų, daugiausia yra iš XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio, vėlgi bene tik du iš ketvirtojo dešimtmečio (1830 ir 1831 m.)

Tais 1799 metais²⁰ jau daug rašybos ypatybių Pabrėža buvo pakeitęs. Jau nuosekliai visur rašė žemaitiškai *ó* [o], ne *u* (1 ypatybė): *bówa* ‘buvo’ 248, *draskós* ‘draskas’ 247, *kóri* ‘kuri’ 247, *senóty* ‘senutė’ 248, *tróczizna* ‘tručizna’ 247.

Raide *q* (3, 11) jau 1799 m. buvo sumanęs žymėti dvigarsį [on] (bk. *an*) (*apkałbqcziy* ‘apkalbančio’ 252, *Daqaus* ‘dangaus’ 251, *dq̄tis* ‘dantis’ pl. acc. 254, *kłausq̄ciu* ‘klausančių’ 247[2x], *neapq̄ta* ‘neapykanta’ 254, *tq̄kiay* ‘tankiai’ 254, *wq̄dens* ‘vandens’ 247), tai darė jau visai taip, kaip ir 1809 metais. Panašiai ir žodžio pradžioje [on] žymėjo *ón*: *óns* ‘anas=jis’ 248(2x), 255, *ónt* ‘ant’ 247, 248, 249(2x), 250 ir t. t., *óntrós* ‘antras’ 254, *óntramy* ‘antrame’ 255. Taip pat panašiai rašė asmeninio įvardžio *aš* šaknį *man-*: *mónys* ‘manęs’ 270, *món* ‘man’ 249(2x), *móni* ‘mane’ 248. Tiesa, [on] retsykais pažymėdavo ir kitaip – netgi tiesiog *on*: *apkałboncia* ‘apkalbančio’ 247, *nejuntont* ‘nejuntant’ 247.

Nuosekliai be išimčių Pabrėža 1799 m. jau vartojo ir žemaitišką dvi-balsį *ou* [ou] (9): *atidóuty* ‘atiduoti’ 252, *glóudenóu* ‘gluodenuo=ui’ 247, *nóu* ‘nuo’ 253, *nóuplefzmys* ‘nuplėšimas’ 247(2x), *tedóud* ‘teduoda’ 258.

Dvigarsis [om] 1799 m. jau irgi visur tik žemaitiškas *óm* (10): *ómzió* ‘amžiu’ 258, 263, *ómžyna* ‘amžina’ 263, 268, *ómžynas* ‘amžinas’ 264.

Visur jau žemaitiškas ir dvibalsis [ei] – *yi* (12): *dyinos* ‘dienos’ 253(2x), *Dyiwa* ‘Dievo’ 257, *patyis* ‘paties’ 249, *wyynam* ‘vienam’ 249. Spontaniškos išimtyt: *Diewa* ‘Dievo’ 259, *yfzka* ‘ieško’ 247.

1799 metais Pabrėža jau nevario ir *aw*, tik dvibalsį *au* (14): *wysóbjauriausió* ‘visų bjauriausiu’ 247, *žmogaus* ‘žmogaus’ 250. Tiesa, vieną kartą parašė *saw* ‘sau’ 257, nors visai greta ir *sau* ‘t. p.’ 257. Čia, matyt, spontaniškai prisitaikė prie tokių formų, kur *aw* yra heterosilabinis junginys, plg. *sawa* ‘savo’ 258.

Taigi per kokius vienerius metus, nuo 1798 iki 1799 m., Pabrėža gerokai pakeitė, apvienodino ir sužemaitino savo rašybą: gana nuosekliai ėmė rašyti *ó* [o], *ą* [on] (ne žodžio pradžioje), *ón* [on] (žodžio pradžioje), *óu* [ou], *yi* [ei]. (Dvibalsio ženklėjimas *au* ne *aw* ir 1798 m. buvo visiškai vyraujantis.) Galima būtų nurodyti bent dvi priežastis, kodėl Pabrėžos tekstas taip labai sužemaitėjo. Viena, dirbęs Šiluvoje, žemaičių ir aukštaičių paribyje, ir vos atsikėlęs 1798 m. į Raudėnus dar galėjo iš įpratimo orientuodamasis į pamokslo klausytojus savo tekste vartoti nemaža aukštaitiškų elementų. Kad Pabrėža labai stengėsi taikyti kalbą prie auditorijos, kaip rodo pamokslo Prūsijos lietuviams tekstas, bus nurodyta toliau p. 46–47. Antra, Pabrėža savo kūrybinio darbo pradžioje galėjo labiau orientuotis į tradicinius (visų pirma bažnytinius) XVIII amžiaus lietuviškus raštus, juose vyravo 1799 metais Pabrėžos atmetos aukštaitiškos lytys. Matyt, abu veiksniai susidėjo, nors svarbesnis vis dėlto atrodytų pirmasis, taigi noras taikytis prie žemaičių. Nuo 1799 metų (?), kai atvyko dirbti į Tverus, Pabrėžos tekstai jau visam laikui tampa žemaitiški, žemaitiški dounininkiški.

d) *kia* > *kie*. Laikas bėgo ir Pabrėža po truputį gludino savo rašybą toliau. Jau Tveruose dirbdamas (1800–1802) iš esmės atsisakė po minkštojo *g* ar *k* ir minkštumo ženklo rašyti *a*, bet ėmė žymėti *e* (ne *gia*, *kia*, bet *gie*, *kie* [g’e], [k’e]). Štai 1799 m. (PaPWM) Pabrėža dažniau dar rašė *kia*: *kialó* ‘keliu’ 268, *motryfzkialy* ‘motriškelė’ 248, *prakiaykts* ‘prakeiktas’ 258(2x), *sunkiaiy* ‘sunkiai’ 253, *tąkiaiy* ‘tankiai’ 254, 262 (nors rašė ir *kiele* ‘kelėjė’) 257, *kietorius* ‘keturis’ 248, *prakieykty* ‘prakeikti’ 264), dar pasitaikė ir *gia* (*pawogiaiy* ‘pavogei’ 259), nors, regis, kitur visur jau pereita prie *gie*.

¹⁸ Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, p. 156.

¹⁹ Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3360. Toliau PaPWM.

²⁰ V. Gidžiūnas nurodo, kad Pabrėža 1798–1800 m. buvo Raudėnų administratorius, o Tverų vikaras tik 1800–1802 m. (V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 21–28).

Po metų, 1800-aisiais, Tverų pamoksle apie Paskutiniojo teismo ženklus „Notatka Nauki ¹szey o znakach poprzedzających Sąd ostateczny, w Twerach 1800“ iš PaKTSK (p. 17–32) Pabrėža taip pat teberašė *kia*: *kiytokiays* ‘kitokiais’ 17, *tąkiay* ‘tankiai’ 19. Tais pat metais pamoksle apie Dievo egzistavimą ir amžinumą „Nauka że Bóg iest, i że jest wieczny. R^u 1800. w Twerach“ (to pat PaKTSK rinkinio p. 1019–1026) irgi dažnesnis *kia* rašymas: *eykiam* ‘eikiame’ 1023, 1024, *eyfzkiay* ‘eiškiai’ 1020(2x), *imkiam* ‘imkiam’ 1025, *kiytokia* ‘kitokio’ 1021 – nors taip pat yra *ifzraukietes* ‘išraukiatės’ 1025, *kieli* ‘kelia’ 1023, *kielus* ‘kelius’ 1023.

Tačiau jau 1801 m. pamoksle (PaKTSK, p. 695–703), sakytame Kantaučiuose šv. Lauryno dieną (t. y. rugpjūčio 10²¹) apie pragaro bausmes „Kazanie w Dzień S. Wawrzynca miane o Karach Piekielnych w Kontowciach. 1801“, dėsningai vartojo *kie* [k’e]: *eyszkiey* ‘eiškiai’ 698, *erszkieciu* ‘erškečių’ 697, *kiepty* ‘kepti’ 695, *prakieykta* ‘prakeikta’ 695, 696, *prakieyktyiy* ‘prakeiktieji’ 697(5x), *prakieyktoiy* ‘prakeiktąjį’ 696, *prakieyktuiu* ‘prakeiktųjų’ 696, 697(3x), 698(2x), *tonkiey* ‘tankiai’ 695 (tik spontaniškai pasitaiko *kia* – *prakiaykt-* [?] 696, *prakiayktyiy* ‘prakeiktieji’ 697). Taip pat ir po pusanтро mėnesio (rugsėjo 29 d.) Žlibinuose sakytame pamoksle apie papiktinimą („Kazanie w Zlabinach w 1801. – w Dzień S. Michała Archanioła miane w Zlabinach o Pogorszeniu“ – PaKTSK p. 883–890): *kiely* ‘kelio’ 890(3x), *prakieyktayseys* ‘prakeiktaisiais’ 890, *prakieykiy* ‘prakeikė’ 886, *prakieykiyma* ‘prakeikimą’ 886, *prakieykts* ‘prakeiktas’ 886, *użmokiesny* ‘užmokesnio’ 886 (pasitaikė tik vienas *eyfzkiay* ‘eiškiai’ 888). Po metų, 1802 m. rugsėjo 8 d. („Kazanie o Panieństwie miane w Korcianach w Dzień Narodzenia N. Maryi. R^u 1802“, PaKTSK, p. 803–810), Kartenoje irgi dėsningas *kie* [k’e]: *bukiem* ‘būkiam’ 804, *erszkiecziu* ‘erškečių’ 803, *kokie* ‘kokia’ 806 ir t. t. Prie *kia* [k’e] žymėjimo Pabrėža jau niekada nebegrįžo. Taigi galima apibendrinti, kad dirbdamas Tveruose (nors 2 pamokslai iš to periodo sakyti Kantaučiuose ir Žlibinuose) apie 1800–1801 m. rugpjūčio 10 d. galutinai liovėsi rašęs balsį *a* po minkštojo *k* su minkštumo ženklų *i* (*kia*) ir ėmė žymėti balsį *e* (*kie*). Tad 1800–1801.VIII.10 *kia* [k’e] > *kie* (*gia* [g’e] galutinai pavirto *gie* ankstėliau).

e) *le* > *lie*. Po Tverų apie penkerius metus Pabrėža vikaravo Plungėje (1802–1807)²². Šiuo laikotarpiu taip pat matyti ryškių pastangų tobulinti rašybą.

Minkštąjį [l’] su žemaičių [ie], kaip ir 1798 m., taip ir vėlėliau rašė *le* (ne *lie*) (13 ypatybė): 1799 m. (PaPWM) *galetumet* ‘galėtumėt’ 247, 248, *nóuplefzmys* ‘nuplėšimas’ 247(2x), *nóuplefzty* ‘nuplėšti’ 247, *miletý* ‘mylėti’ 248, 256; 1800 m. (apie Paskutiniojo teismo ženklus, PaKTSK)

galetum 'galėtu' 23, 25, 29, *góles* 'gulės' 28, *nemileiy* 'nemyležo' 28, *plesz* 'plėš' 22, *zoles* 'žolės' sg. gen. 18; 1800 m. (apie Dievo egzistavimą, PaKTSK) *galetum* 'galėtu' 1022(2x), 1026, *slepty* 'slėpti' 1019, *negaledamis* 'negalėdamys' 1021, *nemiletum* 'nemyležu' 1021; 1801 m. rugpjūčio 10 d. (PaKTSK) *dale* 'dalėlje' 695, *galetum* 'galėtu' 698, *kiele* 'kelėlje' 697, *pleszy* 'plėšė' 695; 1801 m. rugsėjo 29 d. (PaKTSK) *dale* 'dalėlje' 884, *galetumyt* 'galėtumėte' 886, *negaledams* 'negalėdamas' 885, *szaszóuleti* 'šašuolėti' 884.

Tačiau jau tą pačią 1801 m. rugsėjo 29 d. Pabrėža parašė ir *kielie* 'kelėlje' 883 bei *pagayliek* 'pagailėk' 885. Na o 1802 m. rugsėjo 8 d. pamoksle (PaKTSK) jis jau visiškai perėjęs prie *lie* [l'ie]: *daliejy* 'dalėje' 804, *dóktjreliems* 'dukterelėms' 808, *galieczio* 'galėčio' 806, *milietyis* 'mylėties' 806, *panelie* 'panelėlje' 803, *zolie* 'žolė' 806 (pasitaikė tik *daley* 'dalėje' 804). Vadinasi, galima tvirtinti, kad Pabrėža **1801.IX.29–1802.IX.8 lie** [l'ie] > *lie*.

Iš tiesų ir vėliau Pabrėža stengėsi rašyti *lie* [l'ie]. Pavyzdžiui, 1803 m. balandžio 5 d. pamoksle „Kozoniós Ōnt pyrmos dyinos Weliku. – sakits Plungie. 1803“ (PaKTSK, p. 65–68) yra lytys *galieiy* 'galėjo' 66, 66–67, *kielies* 'kėlėsi' 65, *pargalieiyima* 'pargalėjimo' 68. Tačiau jau kitos dienos pamoksle „Kazanie Na drugi dzien Wielkonocny, o strzezeniu się odpadnienia w grzechy [...]. W Pługianach. 1803“ (PaKTSK, p. 85–92) greta lyčių su *lie* (*atsykieliet* 'atsikėlėte' 90, *gayliejos* 'gailėjosi' 89, *galiesyt* 'galėsite' 92, *póuliet* 'puolėte' 91) ne mažiau ir su *le* (*begaletumyt* 'begalėtumėte' 87[2x], *gayledamos* 'gailėdamiesi' 91, *galejys* 'galėjęs' 85, *galetum* 'galėtu' 86).

Kadangi kituose dviejuose tų 1803 m. pamoksluose, sakytuose po keleto mėnesių, t. y. rugpjūčio 15 d. („Kazanie O wielkosci Nadgrody w Niebie miane w Korcianach w Dzień w Niebo-Wzięcia Naysw: Maryi Panny w R^u 1803“ PaKTSK, p. 743–750) ir rugsėjo 8 d. („Kozoniós Ōnt Dyinos Ōzgiymyma Szwęcziausys Maryos Pannos apcy Cnata Panistys. – sakits Lepłaukie Metusy 1803“ PaKTSK, p. 811–818) visur rašoma tik *lie* [l'ie] (atitinkamai plg.: *galiesyt* 'galėsite' 746, *miliejot* 'mylėjote' 748, *naszlie* 'našlė' 748 bei *galieczio* 'galėčio' 812, *miliejy* 'myležo' 812, *negaylietómis* 'negailėtumeis' 814), tai galima tvirtinti, kad tų 1803 m. antrąją Velykų dieną, balandžio 6, Pabrėža buvo susvyravęs, ėmęs iš naujo svarstyti, ar nereikėtų vėl imti rašyti *le* [l'ie].

²¹ Datos čia ir kitur pateikiamos senojo Julijaus kalendoriaus, kilnojamųjų religinių švenčių datos nustatytos pagal tų metų kalendorius.

²² V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 28–32.

Ir tai ne paskutinis Pabrėžos svyravimas. Nors ilgai ir vėliau jis rašydavo tik *lie* [l'ie], pvz., 1804 m. liepos 16 d. pamoksle „Kazanie Mówione w Berzorze w Dzień Szkaplerney N P Maryi. R^u 1804“ (PaKTSK, p. 641–664) *yszliksyt* 'išlėksit' 648, *pargalieiy* 'pargalėjo' 641, *pliesza* 'plėšo' 649; 1805 m. lapkričio 2 d. „Kozonios Ónt dyynos Zadusznos. – Apey Spasaba, kayp Dufzies ratawoty. Płungie, 1805, Kartyno 1812“ (PaKTSK, p. 935–942) *galieiy* 'galėjo' 939, *galietumem* 'galėtumėmė' 935, *szaszóulietis* 'šašuolėtis' 936; 1807 m. vasario 2 d. „Kozonios Ónt Gramicziu apey tus Dayktus, kóryi toiy Szwętie apsywaykszcio. sakits Płungie. 1807“ (PaKTSK, p. 337–343) *galieiy* 'galėjo' 338, *negalietum* 'negalėtų' 341, *prigoliety* 'prigulėti' 338; 1807 m. liepos 16 d. „Kozonios Ónt dyinos Szkapliernas Szwę: Maryos Pannos. Sakits Berzory. 1807“ (PaKTSK, p. 667–674) *dalie* 'dalėlje' 668, *nebgalieiy* 'nebgalėjo' 667, *pargaliety* 'pargalėti' 668; 1807 m. gruodžio 8 d. „Kazanie Na uroczystość Niepokalanego poczęcia Nayswiętzey Maryi Panny. – w Korcianach 1807“ (PaKTSK, p. 971–977) *galieiy* 'galėjo' 975, *pasysliepty* 'pasislėpti' 973, *szaszóuliety* 'šašuolėčio' 974.

Tačiau jau 1808 m. lapkričio 1 d. pamoksle „Kozonios Ónt Wysu Swętu. – Kartyno. Metusy. 1808“ (PaKTSK, p. 927–934) greta vyraujančių lyčių su *lie* [l'ie] (*galieiy* 'galėjo' 929, *galietómi* 'galėtum' 929, *neyszpliefz* 'neišplėš' 933, *szalie* 'šalėlje]=pusėje' 928, *tiliejymó* 'tylėjimu' 933) vėl atsiranda ir su *le* (*galeiy* 'galėje' 931, *galejy* 't. p.' 931, *galetum* 'galėtų' 928, 929, *pargaleiyima* 'pargalėjimo' 932). Po dviejų mėnesių, 1808 m. gruodžio 25 d., „Pamokstós Ónt Szwętyš Ózgymyma Pona JEZUSA. – 1808“ (PaKTSK, p. 237–241) irgi šalia dominuojančių *lie* (*begalietum* 'begalėtų' 239, *galies* 'galės' 239, *gólies* 'gulės' 239, *zólies* 'žolės' sg. gen. 238) pasitaikė *le* (*góledams* 'gulėdamas' 240).

Šis, pavadinčiau, antrasis Pabrėžos susvyravimas grįžti rašyti *le* [l'ie] kulminaciją pasiekė 1809 m. vasario 2 d. pamoksle „Pamokstós Ónt Szwętyš Pannos Szwęčiausys Gramicziu 1809“ (PaKTSK, p. 345–350), nes jame jau yra tik lyčių su *le* (*nebgalietum* 'nebgalėtų' 348, *negalietumem* 'negalėtumėmė' 346, *miledama* 'mylėdama' 349). Tačiau vėlgi po kelių mėnesių, 1809 m. gegužės 17 d. (sekminės buvo gegužės 16 d.), „Pamokstós Ónt ontros Dyinos Sekmyniu apey Griekus prisz Dwasy Szwęta. 1809. Kortynoy“ (PaKTSK, p. 127–130) rašė ne tik *le* (*golety* 'gulėti' 129, *milejés* 'mylėjos' 127, *nóumilejy* 'numylėjo' 127[2x]), bet kartais ir *lie* (*galietum* 'galėtų' 129[2x], *nebgalies* 'nebgalės' 129). Kadangi Pabrėžos tarmėje dvibalsis [ie] prieš [j] ne toks ryškus kaip kitose pozicijose, galima manyti, kad prie svyravimo prisidėjo ir ne visai vienodas tarimas, tai ypač matyti iš šio pamokslo.

Antrasis susvyravimas, galima sakyti, baigiasi tuo, kad 1809 m. spalio 2 d. pamoksle „Kozoniós Ónt Szwętyš Szwętu Aniołu Sargu tóriets Płungie. 1809“ (PaKTSK, p. 911–918) Pabrėža rašo jau tik *lie*, t. y. taip, kaip kad Plungės periodo pradžioje 1802 m. buvo apsisprendęs (*dalie* ‘dalél[je]’ 912[2x], 915, *galieccio* ‘galéčio’ 912, *milietojus* ‘mylétojus’ 913).

Vis dėlto ir šį antrąjį kartą Pabrėža, nutaręs rašyti *lie*, neišliko tvirtas. Reikia kalbėti ir apie trečią svyravimą. Antrąjį kartą svyravo Kartenos periodo (1807–1816 m.²³) pradžioje, netrukus susvyruota ir trečiąjį kartą: 1810 m. Naujųjų metų pamoksle (matyt, sausio 1 d.) „Kozoniós Ónt nauju Metu. Apey Szwęcziausi Warda JEZUS [...] miane w Korcianach 1810“ (PaKTSK, p. 255–257) yra lyčių pusiausvyra; *lie*: *miliejema* ‘mylėjimo’ 257, *milietum* ‘mylėtų’ 257 (atrodo, kad abu kartus žodžių pradžia *milie-* buvo pradėta rašyti *mile-*, bet apsižiūrėta ir ištaisyta!) ir *le*: *begalecio* ‘begalėčiau’ 255, *nebgalejau* ‘nebgalėjau’ 255. 1810 m. balandžio 16 d. (Didijį šeštadienį) „Kozoniós Apey teysiby Dyiwa óz griekus musó mukoiy Chrystusa[?] parodita. Sakits Didziojé Sóbeto Metusy 1810. Kartyno“ (PaKTSK, p. 429–444) greta dažnesnių lyčių su *lie* [l’ie]: *gaylietyis* ‘gailėties’ 444, *galieiy* ‘galėjo’ 429, 431, 433, 440, 441, *galietum* ‘galėtų’ 431, *prigolieiy* ‘prigulėjo’ 437 nemažai dar yra formų ir su *le*: *galeiy* ‘galėję’ 441, *galetum* ‘galėtų’ 431, 437(2x), *mileiyms* ‘mylėjimas’ 436, *milejyms* ‘t. p.’ 436, *negaleiy* ‘negalėjo’ 431. Ir tik nuo 1811 m. balandžio 2 d. „Kozoniós Ónt pyrmos Dynos Weliku – Sakits Kartyno 1811“ (PaKTSK, p. 69–76) tegalima sakyti, kad Pabrėža galutinai nutarė rašyti *lie* [l’ie] (*galieiy* ‘galėjo’ 75[5x], *yfszypliety* ‘išsiplėtė’ 74, *ózsliegta* ‘užslėgtą’ 75, *pargaliejós* ‘pargalėjus’ 69) ir jau šio nusistatymo nebekeitė.

Trumpai tariant, Pabrėža 1801.IX.29–1802.IX.8 *le* [l’ie] pakeitė *lie*, apie 1803.IV.5 susvyravo, ar negrįžti prie *le* varianto. Vis dėlto toliau visą Plungės laikotarpį rašęs *lie*, vėl suabejojo Kartenoje apie 1808.XI.1–1809.V.17. Antrąją 1809 m. pusę turbūt vartojęs *lie*, trečiąjį kartą Pabrėža susvyravo netrukus: 1810.I.1–1810.IV.16. Ir tik nuo 1811 m. Velykų jau tvirtai rašė vien *lie*.

Tiek daug dėmesio Pabrėžos svyravimams skirta dėl to, kad būtų aiškesnis jo ieškojimų kelias. Jam, žemaičiui, apsispręsti rašyti pagal savo tarmės tarimą *lie* [l’ie] buvo sunku bent jau dėl trijų priežasčių.

Pirma, lenkų rašyboje po minkštosios *l* nežymima *i*, t. y. nežymimas minkštumo ženklas, nes lenkų abėcėlė turi atskirą raidę kietajam garsiui žymėti – *ł*. Tad ji galėjo sugestionuoti rašyti be *i*, nors žemaičių

²³ Ibid., p. 32–43.

tarmėje tai ne minkštumo ženklas, o dvigarsio *ie* pirmasis dėmuo. Antra, tradicinėje XVIII a. rašomojoje lietuvių kalboje dažnai vartota *le*, bet tai buvo visai natūralu, nes *e* reiškė aukštaičių garsą [é], o ne [ie], kaip kad Pabrėžai galėjo atrodyti. Trečia, ir tarmės tarimas nebuvo visiškai vienodas, prieš [j] dvibalsis [ie] yra linkęs vienbalsėti. Visa tai, matyt, ilgai trukdė Pabrėžai galutinai apsispręsti. Plungėje, jau nutaręs žymėti žemaitiškai *lie*, apie penkerius metus taip rašęs (su nedidele išimtimi), atvykęs į Karteną vėl ėmė ne vienerius metus svyruoti (plačiau apie to meto ieškojimus žr. toliau).

f) *ci* > *cz*. Grįžtant prie Pabrėžos plungiškio laikotarpio permainų reikia nurodyti, kad tame 1802 m. rugsėjo 8 d. pamoksle, kur jau užfiksuotas pirmasis Pabrėžos apsisprendimas rašyti *lie* [l'ie], pakeistas ir kitas rašybos atvejis – čia pirmą kartą garsas [č'] imamas žymėti nebe *c* prieš minkštumo ženklą, o *cz* (16 ypatybė). Taigi nors dar 1799 m. rašė *ci* [č'], pvz., PaPWM: *kalbąciam* 'kalbančiam' 252, *klausąciu* 'klausančių' 247[2x], *žalcio* 'žalčių' 247; taip pat ir 1800 m., pvz., PaKTSK – pamokluose apie Paskutiniojo teismo ženklus ir apie Dievo egzistavimą – atitinkamai *aičiojymays* 'aičiojimais' 18, *marcios* 'marčios' sg. gen. 18, *trynąciu* 'trinančių' 20 bei *cia* 'čia' 1022, 1023[2x], 1024, *paciu* 'pačių' 1021, *tukstąciu* 'tūkstančių' 1023; 1801 m. rugpjūčio 10 d. PaKTSK: *cia* 'čia' 695, 697, *smylciau* 'smilčių' 696(2x), *tawarciaus* 'tavarčius' 697 (bet plg. *tawarcistas* 'tavarčystos' 697, kur *i* nėra minkštumo ženklas!); 1801 m. rugsėjo 29 d. PaKTSK: *pacius* 'pačius' 885, *smercia* 'smerčio' 885, *ticiomis* 'tyčiomis' 885. Tačiau jau 1802 m. rugsėjo 8 d. visur žymėjo tik *cz* [č'] (PaKTSK): *aičioioy* 'aičiojo' 804, *erszkiecziu* 'erškečių' 803, *galieczio* 'galėčio' 806, *pacziu* 'pačių' 806(2x), *skayszcziu* 'skaisčių' 806. Nuo tada Pabrėža jau niekada nebegrižo rašyti *ci* [č']. Taigi **1801.IX.29–1802.IX.8 ci [č'] > cz**.

Vadinasi, Plungės periodo pradžioje 1802 m. rugsėjo 8 d. Pabrėža naujai ėmė rašyti net du rašybos atvejus: *lie* [l'ie] ir *cz* [č']. Abu juos būtų galima pavadinti bėgimu tiek nuo tradicinės XVIII a. lietuvių rašomosios kalbos, tiek nuo lenkų kalbos prie tarimo, šnekamosios kalbos vartosenos (kadangi garsas [č'] buvo tariamas vienodai, pavyzdžiui, minėtuose žodžiuose *tawarciaus* ir *tawarcistas*, tai ir žymėti Pabrėža nutarė vienodai).

g) *yi* > *yy* > *yi*. Daugiau tuo plungiškiu penkmečiu nematyti ryškesnių sąmoningų Pabrėžos ortografijos tobulinimų, išskyrus vieną įstabų eksperimentą. Jau minėta, kad 1799 m. Pabrėža ėmė nuosekliai vartoti rašmenis *yi* žymėti žemaitiškam dvibalsiui [ei] (bk. *ie*) (12 ypatybė). Taip jis ir rašė visuose žinomuose tekstuose iki 1805 m. lapkričio 2 d.

pamokslo (PaKTSK). Tačiau čia dvibalsis [eɪ] jo visur ženklinamas *yy*: *dyyno* 'dienolje' 938(2x), *Dyywóu* 'Dievuo=ui' 936, *Pyy móu!* 'Piemuo!' 942, *szyrdyys* 'širdies' 941, *tyy* 'tie' 938, 940, *tyysa* 'tiesa' 941, *wyyyny* 'vieniš' 935. Vadinas, Pabrėža bus mėginęs dar kitaip užrašyti tą patį žemaitišką dvibalsį [eɪ]. Greičiausia jis čia taikėsi prie kitų dvibalsių rašymo su *y*: *ay*, *ey*, *uy*, tad keitimo priežastis turbūt ne derinimasis prie tarties, o rašybos tvarkymas, vienodinimas. Tačiau greitai Pabrėža bus persigalvojęs, nutaręs, kad vis dėlto tie du garsai nesą vienodi ir grįžęs prie seno žymėjimo *yi*. Jau 1807 m. vasario 2 d. (PaKTSK) rašė tik *dyyinos* 'dienes' 337, *Dyiwa* 'Dievo' 340, *lyipy* 'liepė' 338, *sziedyina* 'šiandieną' 337(3x), *szwysibys* 'šviesybės' 337, *wyina* 'viena' 337(2x) ir tokio žymėjimo vėliau nebekeitė. Tad dar viena Plungės periodo ypatybė – **apie 1805.XI.2 yi [eɪ] > yy ir vėl yy [eɪ] > yi.**

h) giy, kiy > gy, ky. Paskutinį kartą prieš tuos 1809 m. ryškiau rašybą Pabrėža keitė – atsisakė po *g* ir *k* žymėti minkštumo ženklą *i* (18 ypatybė) prieš *y*. T. y. nors Pabrėža 1798 m. ir vėliau rašė *giy* [g'e] ir *kiy* [k'e] (paskutinį kartą toks ženklinimas fiksuotas bene 1807 m. gruodžio 8 d. pamoksle, PaKTSP: *giymynys* 'gimines' 972[2x], *gyrdiety* 'girdėti' 975, *neožtraukiy* 'neužtraukė' 972, *sunkiynibys* 'sunkenybės' 974), tačiau jau nuo 1808 m. lapkričio 1 d. pamokslo ėmė žymėti tik *gy* ir *ky* (PaKTSK): *bukyt* 'būkiat' 932, *gymynys* 'gimines' 933, *gyrdieiy* 'girdėjo' 929, *kytosy* 'kitose' 932 (dar spontaniškai – ir *bukiyt* 'būkiate' 932). Taigi galima sakyti, kad **1807.XII.8–1808.XI.1 giy [g'e], kiy [k'e] > gy, ky.**

Šitaip Pabrėža reformavo savo rašybą Kartenos laikotarpio pradžioje. Svarbu pabrėžti, kad tame pat 1808.XI.1 tekste, kur atsisako žymėti minkštumo ženklą po *g*, *k* prieš *y* ir ima rašyti tik *gy*, *ky*, Pabrėža kartu, kaip minėta, susvyruoja, ar vėl negrįžti rašyti *le* [l'ie] vietoj *lie*.

Seniau Pabrėža apsisprendamas vartoti *giy*, *kiy* norėjo įvesti sistemą *g* ir *k* minkštumą žymėti visur – kaip *gie* [g'e], *kie* [k'e], taip ir *giy* [g'e], *kiy* [k'e]. Tačiau jokio kito priebalsio minkštumas prieš *y* žymimas nebuvo. Matyt, tai apsvarstęs, Pabrėža nutarė, kad dėl tvarkos reikėtų minkštumo prieš *y* nežymėti niekur, ir pradėjo rašyti tik *gy*, *ky*. Ir sykiu ėmė svyruoti, ar neatsisakius *i* raidės po *l* prieš *e*, kur žemaitiškai tariama [l'ie]. (Beje, lenkų, dažnai ir tradicinėje XVIII a. lietuvių rašyboje buvo vartojama *gy*, *ky* bei *le*.) Taigi, regis, ir smulkus rašybos pakeitimas liudija sąmoningus Pabrėžos ieškojimus, norą tvarkyti rašybą. Vieno atvejo svarstymas implikavo ir kitų revidavimą.

i) gie, kie > ge, ke. Taigi iki 1809 m., kurių rašybos pagrindinius bruožus pristaciau, daugiau svarbesnių sąmoningų Pabrėžos rašybos tobulinimų nepastebėta. Tačiau tuoj po 1809 m. Pabrėža vėl keitė vieną ypa-

tybę, t. y. liovėsi rašęs minkštumo ženklą po *g, k* ir prieš *e*, vietoj *gie* [g'e], *kie* [k'e] ėmė rašyti *ge, ke*. Dar 1809 m. gegužės 17 d. pamoksle visur rašė *gie, kie* (PaKTSK): *atgien* 'atgena' 127, *gieru* 'gerų' 129, *kieleys* 'kėliais' 129, *tokiey* 'tokiai' 129(2x). Tačiau 1809 m. spalio 2 d. greta dar vyraujančių lyčių su *gie, kie* (PaKTSK: *giera* 'gero' 914, 915[2x], *kieló* 'keliu' 915, *kiętieczio* 'kentėčio' 913, *kokie* 'kokia' 917, *tokiem* 'tokiam' 911) jau ima pasitaikyti ir su *ge* (*Ewangelyio* 'Evangelijo[je]' 914, *gen* 'gena' 913, *geresney* adv. 'geresniai' 918). 1810 m. Naujųjų metų pamoksle (sausio 1 d. PaKTSK) taip pat vyrauja *gie, kie* lytys (*eyfzkiey* 'eiškiai' 257, *isykieriejóses* 'išsikerėjusios' 256, *kiela* 'kelia' 257, *kokie* 'kokia' 255[3x]), nors yra ir *ge, ke* (*gen* 'gena' 256, *geresny* 'geresnio' 255, 256). O 1810 m. balandžio 16 d. pamoksle jau daugybė ir vienokių (*gie, kie*: *gieriaus* 'geriaus' 431, *kiętiey* 'kentėjo' 442, *kiętiety* 'kentėti' 442, *sósyrinkiem* 'susirinkiam' 443, *sragiey* 'sragiai' 430, 440, 444), ir kitokių (*ge, ke*: *geriaus* 'geriaus' 432[2x], 436, 443, *kętiey* 'kentėjo' 442[2x], *kętiety* 'kentėti' 442, *sósyrinkemgi* 'susirinkiam gi' 443, *sragiey* 'sragiai' 439, 443) lyčių, vargu, ar kuris nors variantas vyrauja. Ir tik 1811 m. balandžio 2 d. pamoksle galutinai pereita prie *ge, ke* (PaKTSK): *gera* 'gerą' 71, *yfzgelbietu* 'išgelbėtų' 70, *keló* 'keliu' 73, *kętiety* 'kentėti' 75, *weykey* 'veikiai' 73 (nors spontaniškai pasitaikė ir *dziaukieties* 'džiaukiaties' 69 bei *weykiey* 'veikiai' 73). Vadinasi, **1809.X.2--1811.IV.2** *gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge, ke* (apytiksliai – 1810 metais). Po to Pabrėža jau visada rašė *ge* ir *ke*, be minkštumo ženklo, plg. PaKPAS rinkinyje 1813 (ir 1814) m. *geray* 'gerai' 286, *kokemy* 'kokiamė' 286; 1816 m. *gerus* 'gerus' 165, *iogey* 'jogei' 165, *sunkey* 'sunkiai' 167; 1822 m. *geresny* 'geresne' 169, *eyfzkey* 'aiškiai' 169.

Pabrėžai, 1808.XI.1 jau liovusis žymėti minkštumo ženklą po *g, k* prieš *y*, turėjo aiškiai matytis, jog jo tekstų minkštinamojo *i* rašymas po *g, k* prieš *e* lenkų ir tradicinės XVIII a. lietuvių rašybos pavyzdžiu tapo izoliuota ypatybe, t. y. minkštumas prieš *e* po jokio kito priebalsio nebebuvo žymimas, tik po *g, k*. Ir Pabrėža pasiryžo savo rašybą patvarkyti, pavienodinti – atsisakė minkštumo žymėjimo ir čia, ėmė rašyti tik *ge* [g'e], *ke* [k'e].

Regis, kodėl gi Pabrėža negalėjo iš karto, 1808 m., atsisakydamas žymėti *giy* [g'e], *kyy* [k'e], liautis rašyti ir *gie* [g'e], *kie* [k'e]. Bet nederėtų pamiršti, kad jis jau vieną kartą buvo keitęs šios pozicijos rašymą – 1800–1801 m. rugpjūčio 10 d. vietoj *kia* ėmęs žymėti *kie*. Matyt, nebuvo lengva kūrėjui atsisakyti savo ankstesnio apsisprendimo, juoba kad su juo spėta susigyventi. Be to, lenkų kalboje *gie, kie* rašymas yra įprastas, o **giy, *kyy* – nėra. Tačiau, nors vėliau, vis dėlto Pabrėža ėmėsi įgyvendinti tai, ką sumanęs.

Be to, kas vėlgi labai svarbu, šis pasiryžimas išmesti minkštinamąjį *i* iš *gie, kie* chronologiškai sutampa su trečiuoju Pabrėžos svyravimu, ar neatsisakyti *i* ir junginyje *lie* [l'ie]. Vadinasi, kada tik Pabrėža tikslino savo rašybos minkštumo žymėjimą, visada prisimindavo kitą problemą – ką gi daryti su *i* žemaitiškame junginyje *lie* [l'ie]?

Visi šie 1808–1810 m. kitimai, bent jau netiesiogiai, yra susiję su Pabrėžos gyvenimo pradžios Kartenoje (1807–1816) sunkumais. Galbūt tai buvo vieni iš pačių nelengviausių jo gyvenimo metų. Valstiečiai Šaulevičiai, gyvenę prie Varnių, „sumanę parduoti savo namus ir ūkį ir gautais pinigais prie kurios nors bažnyčios įsteigti naują altariją, tikėdamiesi ir patys joje iki mirties gyventi“²⁴. Pabrėža 1807 m. šiuo pasiūlymu susidomėjo ir ėmė steigti altariją Kartenoje. Tačiau per trejus metus Šaulevičiai vis vilkino pažadą vykdyti, jiems Pabrėža ne kartą neteismu grasino, ir patį Pabrėžą Šaulevičius per Rietavo dvarą buvo padavęs į teismą. 1810 m. liepos 24 d. Šaulevičius po daugelio pažadų netesėjimo atsisakė funduoti altariją²⁵.

Nelengvų atsirado ir kitų rūpesčių. Pabrėžai, apsigyvenusiam savo įsigytuose namuose (1807 m. gale) Kartenoje, „reikėjo ūkininkauti, pirktis maisto, grūdų [...], organizuoti ūkio darbus: samdyti ūkvedį, šeimninę ir patarnavimui berniuką [...]. Visoms šioms išlaidoms padengti Pabrėža užsitraukė nemažą skolą“²⁶.

1810 m. viduryje baigėsi daug nervų sugraužusi byla su Šaulevičiais. Tačiau Žemaičių vyskupijos kurija tik 1810 m. pabaigoje patenkino Pabrėžos prašymą palikti jį Kartenoje²⁷. Tik tada, matyt, Pabrėža galėjo psichologiškai kiek stabiliau pasijusti.

Taigi 1808–1810 m. Pabrėžos rašybos kitimus (*lie* [l'ie] : *le* svyravimą; *giy* [g'ę], *kīy* [k'ę] > *gy, ky; gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge, ke*) tikriausiai reikia sieti ne tik su lingvistinėmis, bet ir su ekstralingvistinėmis priežastimis. Neramus dvasinis gyvenimas galėjo tam tikru mastu veikti ir rašybos nestabilumą. Vėliau Pabrėžos tekstuose net iki 1822 m. nematyti jokių ryškesnių rašybos pokyčių. Ir apskritai šie Kartenos periodo pradžios ortografijos modifikavimai yra vieni iš didžiausių prieš Pabrėžai nutariant norminti savo bendrinės kalbos variantą.

j) 1822 m. Šių metų gegužės 21 d. pamoksle „Pamokslós Sakramenta Kónygistys. yr Apey Pawinastis Krykszczionu dieł kónygu yr Bažnicziu.

²⁴ Ibid., p. 33.

²⁵ Ibid., p. 37.

²⁶ Ibid., p. 35.

²⁷ Ibid., p. 38.

– Sakits Saŭatasy Łaykó 40. Adinu Atposku par Sekmynes. – Metusy 1822” (PaKPAS, p. 169–224) atsiranda dar vienas sąmoningas Pabrėžos ortografijos keitimas – buvęs z [ž'] rašymas prieš i [ž'i] imamas keisti į ž (su tašku), taigi imamas rašyti visai taip, kaip ir kietasis [ž]: *pažitka* ‘pažytka’ 209, *žinksney* ‘žingsniai’ 173(3x), *žinksniu* ‘žingsnių’ 173. Nors dažniau parašoma dar be taško (*ómzióu* ‘amžiuo=amžiui’ 169, *ómzióujy* ‘amžiuje’ 169[3x], *pazinty* ‘pažinti’ 170, *pazintumem* ‘pažintumėm’ 170, *paziteczna* ‘pažytečno’ 170), tačiau aišku, kad tais 1822 m. Pabrėža jau pradeda apsispręsti žymėti minkštąjį [ž'] prieš i taip pat su tašku ž, galbūt net rašydamas šį sekminių pamokslą. Ir vėlesniuose PaPWM rinkinio pamoksluose taip rašyta, plg. 1823 m. *bažityis* ‘bažyties’ 119, *pažitka* ‘pažytka’ 113, *pripazintu* ‘pripažintų’ 116, *prisypazinty* ‘prisipažinti’ 117; 1824 m. *atsywożis* ‘atsivožys’ 209, *ómžiaus* ‘amžiaus’ 208, *ómzius* ‘amžius’ 215, *pagróuzinty* ‘pagražinti’ 205, *pažitka* ‘pažytko’ 203; 1826 m. *yszsyžioiys* ‘išsižiojes’ 282, *pagróuzintays* ‘pagražintais’ 284; 1827 m. *laužidams* ‘laužydams’ 163, *Židu* ‘žydu’ 161 ir kt. Nukrypimai, visų pirma senesnysis žymėjimas z [ž'], tada tebuvo labai reti, spontaniški, plg. *pagróuzinty* ‘pagražinti’ 117, *pazitkus* ‘pažytkus’ 113, *óziwoty* ‘užyvoti’ 115 (1823 m.); *ómziusy* ‘amžiuose’ 161 (1827 m.).

k) 1831 m. Iš 1830 m. „Pamokslós Apey draskima szłowys Artyma. Sakits Mosiedie. 1830” (PaPWM, p. 271–278) aišku, kad po 1811 m. Pabrėžos jau atsisakytų rašyti *gie* [g'e], *kie* [k'e] bei po 1822 m. raide ž imto žymėti ir minkštojo [ž'], kaip nors ryškiau savo rašybos dar nebuvo modifikavęs. Tačiau jau kitais, 1831, metais užrašytame „Pamokslós Ať pradziós Atpósku 40. Adinu ysz prisakima Skaystey Szwyisy Jomilestas Kónygykszty Wiskupa Zemaytiu. atprowyniejemu. sakits apey tusgi Atpóskus Kretingoy Metusy 1831. Bałady 4. d.” (PaPWM, p. 753–764) aiškiai matyti, kad Pabrėža sąmoningai keitė kai kurias savo ligtolės rašybos normas.

Visų pirma 1831 m. jau turėjo būti nutaręs minkštuosius žvarbiuosius [š'], [ž'] ir minkštąją afrikatą [č'] (16, 17 ypatybės) imti žymėti akūto formos diakritiniu ženklų: *ś, ź, ć* ([ž'] prieš i 1822 m. buvo ėmęs žymėti taško formos diakritiku ž). Tačiau čia matyti dar ir nemaža įvairovės. Pavyzdžiui, [š'] rašomas ir a) *ś*: *griešyjyma* ‘griešijimo’ 755, *paprašity* ‘papašyti’ 756, *śio* ‘šio’ 758, ir b) sz (kaip ir ligi tol): *nebegrieszity* ‘nebegriešyti’ 757, *parpraszima* ‘parprašymo’ 757, *parpraszity* ‘parprašyti’ 756, *pasypraszity* ‘pasiprašyti’ 760. Nevienodai žymėtas ir [č']; vienur a) *ć*: *nepaczćiwóma* ‘nepaččyvumą’ 753, *nepaczćiwómy* ‘nepaččyvume’ 753, *pamaćio* ‘pamačiu=pagalba’ 755; kitur b) c: *ćziściaus* ‘čyšćiaus’ 759, *ćziścio*

'čyščiū[mi]' 758, *nepaczciwus* 'nepaččyvus' 758; trečiur c) cz (kaip ir ligi tol): *doczesnu* 'dočesnų' 758, *kibączios* 'kybančios' 756, *krykszczionis* 'krikščionys' 757, *nepaczcziwóms* 'nepaččyvumas' 754. Taip pat įvairavo [ž']; ir a) ž: *nobažęstwa* 'nobaženstva' 756, *nóumazinty* 'numažinti' 759, *pagróužims* (sic!) 'pagražins' 758, *pagróužinty* 'pagražinti' 757, *pažitka* 'pažytka' 755, *sólaužima* 'sulaužymą' 760; ir b) ž: *yszpazinty* 'išpažinti' 758, *nobažęstwas* 'nobaženstvos' 759, *nobažęstwoy* 'nobaženstvoj' 757, *óziwoty* 'užyvoti' 757. Tai yra aiški šių rašmenų keitimo pradžia, dar matyti tik tendencijos, bet nesijaučia nusistovėjimo.

Dar viena ypatybė, be jokios abejonės, sąmoningai imta keisti 1831 m., tai žodžio pradžios dvigarsio [ɔŋ] žymėjimas. Pabrėža liovėsi šioje pozicijoje rašęs *ón* ir *émė* žymėti *q*, kaip kad visada stengėsi daryti ne žodžio pradžioje. Tiesa, pamokslo pirmajame puslapyje parašo dar ir *ónt* 'ant' 753(4x), net 757(1x), bet jau nuo pat pradžią ir toliau rašo su *q*: *qt* 'ant' 753(3x), 754(3x), 755(2x), 756(2x), 757(4x) ir t. t. Taip pat pakeistas šaknies *antr-* pradžios rašymas – *ątra* 'antra' 760(2x), *ątros* 'antros' 759 (nors spontaniškai dar ir *óntra* 'antra' 760).

Taigi 1831 m. Pabrėža vėl ima aktyviai ieškoti būdų tobulinti savo rašybą. Tai vėliausias iš išlikusių Pabrėžos pamokslų tekstų. Tiesa, tame pat PaPWM rinkinyje yra ir 1834 m. data Pabrėžos pažymėtas pamokslas. Tačiau jo rašyboje dar nėra visų čia minėtų ieškojimų žymių – tai rodo, kad jis negali būti parašytas po 1831 metų. Kad Pabrėža suklydo rašydamas datą, rodo ir toliau einąs tokia pat popieriuje rašytas pamokslas – pirmojo (neva 1834 m.) tęsinys, pažymėtas 1824 m. data. Tad ir tas „1834 m.“ iš tikrųjų rašytas 1824 metais.

l) **Mokslinių ir dvasinio turinio raštų rašybos iki 1831 m. santykis.** Vienas iš pirmųjų profesionalių Pabrėžos rašybos vertintojų buvęs Antanas Salys, 1927 metais²⁸ nuvažiavęs ir suregistravęs Kretingos vienuolyne dar buvusius prieš Antrąjį pasaulinį karą jo rankraščius. Rašybą Salys apibūdino lakoniškai: „Svarbiausias jos atskyris yra tarmės ilgųjų balsių žymėjimas trumpųjų balsių rašmenų pora; žem. o < rašom. kal. u žymimas ó, dvibalsiai an, en rašomi a, e. Nuosekliai tos rašybos laikytasi tik mokslinio turinio raštuose, dvasinio turinio raštų rašyba kerša marga“²⁹.

Visai panašiai Pabrėžos rašybą po 60 metų apibūdino ir Petras Jonikas, iš esmės savais žodžiais perpasakojęs Salio mintis. Jis rašė, kad

²⁸ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, A. Salys, *Raštai*, Roma, 1985, t. 3, p. 199–207 (perspausdinta iš *Švietimo Darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24).

²⁹ *Ibid.*, p. 201.

„Pabrėža rūpinosi kalbos dailumu ir grynumu. Bet [...] tikybinuose raštuose [...] jis nesilaiko nei savosios rašybos“³⁰.

Pastaruoju metu mokslinių Pabrėžos veikalų rašybą platėliau aptarė Zigmas Zinkevičius. Jis sakė, kad Pabrėža „mokslo veikaluose vartojo savitą, žemaičių tarmei pritaikytą rašybą (kitose knygose ji suprastinta ir nenuosekli)“³¹.

Iš esmės visi čia suminėti kalbininkų vertinimai perša mintį, kad Pabrėža susikūrė savitą rašybą mokslo reikalams, tačiau kituose raštuose, ypač dvasinio turinio, savo rašybos nesilaikęs, buvęs nenuoseklus. Todėl dabar reikia atsigręžti į dvi išlikusias mokslinio pobūdžio knygas, kuriose prieš 1831 m. Pabrėža šiek tiek vartojo ir žemaičių kalbos.

Pirmasis rankraštis – tai *Skutki Lekarskie niektórych Roslin i Sposób używania Tychże Roslin w różnych Chorobach [...] Roku 1814*. W Korcianach³². Knyga lenkiška, žemaitiškai pateikti tik augalų pavadinimai tekste ir pradžioje pridėtame jų sąrašė „Imiona Zmuydzkie triwjalne Roslin w tey Xiędze umieszczonych“³³. Šiame rankraštyje nėra tokių žemaitiškos ortografijos ypatybių, kurios iš esmės skirtųsi nuo vartotųjų pamoksluose 1811–1822 m. Sutampa anksčiau išvardytos stabiliosios ypatybės, iš kaitaliotų galima minėti *ge* [g'e] (*gegóźrayby* 'gegužraibė' p. 64, *geltis* 'geltis' 83), *cz* [č'] (*augącziój* 'augančioji' 116, *gauróćziós* 'gauročius' 83), *sz* [š'] (*trószey* 'triušiai' 158), *z* [ž'] prieš *i* (*gegóźis* 'gegužis' 158, *myizis* 'miežis' 91, *pazist* 'pažįsta' 117, *ziwatu* 'žyvatu' 113 – nors vėliau kitoje vietoje prirašyta ir *ziwat-żolie* 'žyvatzolė' 139). Tiesa, minėtajame pradžios sąrašė yra ir *ćz* [č'] (*bagoćzy* 'bagočė' l. 8v, *ćzemiczy* 'čemeryčia' 8v, *ćzemiczyniks* 'čemeryčinykas' 8v, *ćzesnaks* 'česnakas' 8v, *ćziepronelis* 'čiepronelis' 8v, *garstiće* 'garstyčia' 9r ir *gauroćziós* 'gauročius' 9r); taip pat *ź* [ž'] prieš *i* bei kitur (*gegóźis* 'gegužis' 9r, *gelźyis* 'gelžies' 9r[2x], *myizis* 'miežis' 9v, *ziwatu* 'žyvatu' 10v), netgi *śz* [š'] prieš *y!* (*śzyrdyis* 'širdies' 10v, *śzyrdżolie* 'širdžolė' 10v). Tačiau šitas žymėjimas tikriausiai nerodo Pabrėžos 1814 m. moksliniuose tekstuose ėmus rašyti rašmenis *ćz*, *ź* ir *śz*, nes: a) pačiame knygos tekste jų visai nėra, b) ir sąrašė jų tėra tik kai kur, kitur tame pat sąrašė daug žodžių irgi parašyta su *cz* [č'], *sz* [š'] (*czesnaks* 10v[2x], *katgarsticze* 'katgarstyčia' 9r, *trócziznioks* 'tručyzniokas' 10v, *zójkczesnakis* 'zuikčesnakis' 10v; *triószis* 'triušis' 10v). Matyt, čia diakritinius akūto formos ženklelius Pabrėža bus taip nenuosekliai sudėjęs daug vėliau, kai šios knygos jam reikėjo rašant kitus botanikos veikalus. Vadinasi, PaSL1814 rankraščio rašyba nesiskiria nuo kitų to laiko Pabrėžos tekstų.

Antrasis mokslinis rankraštis yra 1827 m. data po pratarmės datuotas *Promyćzek Zwiastujący Tablicę Chorób*³⁴. Jame taip pat rašoma *ge*

[g'e] (*gedymys* 'gedimas' p. 612, *gegóz-lygy* 'gegužligė' 612), *ke* [k'e] (*kelusaus-gila* 'kelišausgyla' 624, *ketwyr-t-dyin-drógis* 'ketvirtidiendrugys' 625), *cz* [č'] (*lekaczioji* 'lekančioji' 655), *sz* [š'] (*bemiergismuszis* 'bemiergyslmušis' 36, *kepyn-kimszis* 'kepinkimšis' 624), o kaip 1822–1831 m. žymima ž [ž'] prieš *i* (*yszgłizis* 'išgylžis' 115, *kaut=iskip=tuzis* 'kauliškyplūžis' 62), kaip visada prieš 1831 m. žodžio pradžioje – *ón* [õn] (*ónkszt-nasris* 'antkštnasris' 655, *ónt-griuwis* 'antgriuwis' 655). Visa tai akivaizdžiai sutampa su to meto Pabrėžos pamoksluose vartota rašyba.

Toks sugretinimas su mokslui vartota ortografija aiškiai rodo, kad vyraujanti nuomonė, jog Pabrėža skirtinga rašyba rašė savo dvasinius ir mokslinius tekstus, iki 1831 m. nepasitvirtina. Įtikinamesnių įrodymų, kad tada jis turėjo dvi skirtingas rašybas, nėra. Priešingai, analizė rodo, kad visuose išlikusiuose tekstuose, rašytuose iki 1831 m., Pabrėža visokiems tekstams laikėsi vienodos, kai kada sąmoningai pakoreguojamos, rašybos.

Yra išlikusios bent keturis kartus Pabrėžos įvairiu laiku išdėstytos mintys apie žemaitišką rašybą. Pirmąjį kartą – minėtojo PaPZTCh1827 rankraščio pratarinėje. Pabrėžai svarbu nurodyti kai kuriuos, matyt, jam atrodžiusius svarbiausius savo rašybos bruožus, to meto skaitytojui galėjusius kelti daugiausia abejonių. Pirmiausia jis apibūdina, kad esama ir atvirų *e, o* (*drebiejyms, grobs*), ir susiaurėjusių *é, ó* (*jédróms, gózós*), kad susiaurėjusius būtina žymėti diakritikais (l. 4v–5r). Taip pat išvardija pagrindinius žemaičių kalbos dvigarsius *au, ay, eu, ey, iey, óu, uy, yi* ir priduria – „gali jų būti ir daugiau, bet tai palieku gramatikai“³⁵ (5r). Šios ypatybės, esančios visuose Pabrėžos raštuose ir niekada nekaitalios, jam turbūt todėl buvo svarbios nurodyti skaitytojui, kad būtent jas Pabrėža suvokė kaip savo rašybos esmę, kaip „pabrėžiškąsias“, skirtingas nuo kitų autorių.

Toliau Pabrėža kalba apie rašybos ypatybes, dėl kurių pats yra sukęs galvą, abejojęs, kurias yra keitęs. Tai visų pirma *ge* [g'e], *ke* [k'e], *gy* [g'e], *ky* [k'e] (reikia rašyti be minkštumo ženklų *geras, keras, o ne gieras, kieras*, taip pat ir tada, kai po *g, k* eina *i, y*, l. 5r–5v), kurias, kaip minėta,

³⁰ P. Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago, 1987, p. 176.

³¹ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius, 1990, p. 167.

³² Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–1, 34 l., 246 p. Toliau PaSL1814.

³³ PaSL1814, l. 8v–10v. Šio sąrašo pirmojo psl. faksimilė išspausdinta knygoje *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, p. 48.

³⁴ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–2, 8 l., lxxj p., 697 p. Toliau PaPZTCh1827.

³⁵ „Može bydž ich i więcey, które Grammatyce zostawuje“.

buvo pakeitęs atitinkamai apie 1809.X.2–1811.IV.2 ir apie 1807.XII.8–1808.XI.1. Po to įrodinėjama, kad žemaičių „priebalsis *l* yra tarpinis tarp lenkų *l* ir *ł* tuo, kad netariamas nei taip minkštai kaip lenkų *l* minkštasis, nei taip kietai kaip *ł*, o kadangi daugelio žodžių tą žemaičių *l* reikia suminkštinti, tai būtina po *l* rašyti *i*, pvz., *klietys*, *Lietys*, o ne *kle-tys*, *Letys*. Taigi nevykusiai daro tie, kurie sekdami lenkų rašybą praleidžia *i* po *l*, nors ji ir aiškiai girdima tarp dviejų skiemenų [t. y. garsų!]³⁶ (l. 5v–6r). Taigi sako, kad nereikia rašyti to, ką pats „nevykusiai“ rašė 1798 m., bet 1801.IX.29–1802.IX.8 liovėsi, nors dar svyravo ir vėliau. Ir paskutinis Pabrėžos nurodymas yra dėl raidžių *z* ir *ż*: „žemaičių kaip ir lenkų kalboje taip pat yra priebalsiai *z*, *ż*“³⁷ (l. 6r), taigi jis noris minkštąjį [ž'] žymėti *z* su akūtu, o ne *ż* su tašku. Tačiau to pat rankraščio tekste ir žodžių rodyklėje šis rašmuo *z* visai nevartojamas, terašoma *ż* (pavyzdžių pateikta anksčiau). *Ż* prieš *i* terašoma ir pamoksluose nuo 1822 iki 1830 m. imtinai (o prieš *e* bei *y* – ir anksčiau). Čia panašu į prieštaravimą – nors teoriškai jau 1827 m. kalbėjo apie *z* [ž'], bet praktiškai tiek tame pat PaPZTCh1827 tekste, tiek 1830 m. pamokslu to *z* nebūna (nors plg. *Mayżiesziaus* 'Maižiešiaus' PaPWM, p. 277). Matyt, Pabrėža visų pirma siekė atkreipti dėmesį į tai, kad ir [ž'] minkštąjį visur reikia ženklinti diakritiku (o ne rašyti tiesiog *z*, kaip kad darė prieš *i* iki 1822 m.), diakritiko forma, kaip rodo pamokslų bei PaPZTCh1827 tekstai, praktiškai dar neatrodė tokia svarbi.

Antrą kartą Pabrėžos mintis apie žemaičių kalbos rašybą randame netrukus kitų 1828 metų jo laiške Vilniaus universiteto profesoriui Johanui Friedrichui Wolfgangui³⁸. Pabrėža jam parašo tai, ką ir PaPZTCh1827, t. y. apie *e*, *o* ir *é*, *ó* vartojimą, apie dvibalsius, apie *g*, *k* prieš *e*, *i*, *y*, apie *lie* ir apie *z*, *ż* ženklinimą (l. 4v–5r). Nors visa tai išdėsto kitais žodžiais, bet nei kuo iš esmės papildo, nei sutrumpina.

Iš šių dviejų pirmųjų Pabrėžos teorinių žemaičių kalbos rašybos svarytymų (PaPZTCh1827 ir PaWo1828.IX.20) akivaizdu, kad jis ir moksliniuose tekstuose vartojo visiškai tą patį rašybą, kaip ir pamoksluose, tada jau sakytuose apie 30 metų!

m) Po 1831 m. Po 1831 m. vėlesni išlikę tiksliai datuoti tekstai yra tik 1834 metų – *Waardaa tayslyynee Augimiu* [...] (1834 m., [2] p., 189 p.)³⁹, tai yra *Augalų sisteminiai pavadinimai*, bei *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt-Lotinyyniu* (1834 m., [4] p. pratarm., 505 p.)⁴⁰, tai yra *Abécélinis žemaičių-lotynų kalbų žodžių sąrašas*. Abiejuose šiuose rankraščiuose jau labai aiškios dvi rašybos ypatybės, kurių nebuvo tekstuose iki 1831 metų.

1) Minkštuosius [č'] ir [š'] Pabrėža ima žymėti atitinkamai *cz* (PaWTA 1834: *ózweraćzio* 'užverančio[je]' titul. p., *raytyniicze* 'raitinyčia' 2;

PaSBBŽŁ1834: *augmyničzyynis* 'augminyčinis' pratarm., *patęękąčziōsyps* 'patenkančiosios' 502) bei *šz* (PaWTA1834: *sōplieešzītātis* 'suplėšytasis' 20, *šzylingiity* 'šilingytė' 5; PaSBBŽŁ1834: *yszrašziita* 'išrašyta' pratarm., *šzeerdys* 'šerdis' 399). Tai vėl naujas šių [č'] ir [š'] garsų ženklinimas. Apie 1802 m. *ci* [č'] pakeitęs *czy*, 1831 m. pamoksle *cz* [č'], *sz* [š'] pakeitęs *č*, *š*, jau 1834 m. moksliniame tekste rašo *čz*, *šz*. Tad tik tais 1834 m. galime sakyti turį po netrumpų ieškojimų nusistojusį Pabrėžos *čz* [č'], *šz* [š'] rašymą.

2) Ilguosius, pailgintus ar kirčiuotus balsius jis ėmė dvigubinti, pavyzdžiui, PaWTA1834: *aatkoriuu* 'alkorių' 20, *bajooraa* 'bajorai' 21, *ketōrwirōōky* 'keturvyrukė' 20, *taapaas* 'lapais' 21, *pawasaryynis* 'pavasarinis' 1, *pipiity* 'pipytė' 1; PaSBBŽŁ1834: *pyytłkjooris* 'pilkjoris' 324, *pyrsztneerwee* 'pirštnerviai' 326, *ryyiwie* 'rievė' 342, *skobtaa-iilinkmiōōuts* 'skobtaiilinkmiuotas' 360, *sōdruuktints* 'sudrūktintas' 360. Šitoks dvigubinimas – irgi ryški to laiko Pabrėžos rašybos naujovė.

Šiedvi naujovės čia vartojamos moksliniuose raštuose. Išsamiai palyginti su vėlesniaisiais, po 1831 m. rašytais, dvasiniais tekstais nėra kaip, nes jų nėra išlikusių. Tačiau išvadų galima daryti ir iš esamų tų tekstų nuotrupų. Yra užfiksuoti keleto tokių buvusių rankraščių pavadinimai, tai 1) *Mokslōs Rodq̄s Ko reȳk Norę̄t Gerō smerčziō nōumyrt̄y* [...] (1844 [1834?] m.), toliau PaMR1844, 2) *Rekōlekyjys Dwasyszskas* [...] (1846 m.), toliau PaRD1846 ir 3) *Parkratyms Sumenyys* [...] (1849 m.), toliau PaPS1849⁴¹. Iš jų matyti, kad žymėta *iszimts* 'išimtas' PaMR1844, *paraszitas* 'parašytas' PaRD1846, taip pat Kazimiero Būgos žodyne užfiksuota lytis *sōgrieszity* 'sugriešyti' iš PaRD1846, p. 20⁴². Tačiau parašyta ir *smerčziō* 'smerčiu' PaMR1844 (tik vienas diakritikas), taip pat PaPWM rankraščio, įrišto ne anksčiau kaip 1831 m., titulinis lapas turi žodį *Prąčzyszkaus* 'Prančiškaus'. Vis dėlto didesnė nuotrupų dalis ro-

³⁶ „Spōłgłoska *l*. trzyma szrodek między polskie *l*. y *ł*. tak, iż nie wymawiasię ta ani tak miękko jak *l*. polskie, ani tak grubo jak *ł*. że zaś mnogich wyrazach trzeba to *ł* źmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kładź się *i*. np. *klietys*, *Lietys*. niezas *klietys*, *Letyys*. – Nedorzecznie więc czynią, którzy nasladujac̄ Pisownią Polską opuszczają i po *l*. lubo wyraznie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami”.

³⁷ „Spōłgłoski *ż*. *z*. rowniez̄ znaydują się w Żmudzķim, jak y w polskim języku”.

³⁸ A. Pabrėžos 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1828.IX.20.

³⁹ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–4. Toliau PaWTA1834.

⁴⁰ Rankraštis saugomas Lietuvos botanikų draugijos bibliotekoje (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf.–113. Toliau PaSBBŽŁ1834.

⁴¹ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, p. 102–103.

⁴² K. Būga, *Raštai*, parengė Zigmaz Zinkevičius, Vilnius, 1961, t. 3, p. 361.

dytų, kad dvasinių tekstų iki pat savo gyvenimo galo Pabrėža turbūt nuosekliau neėmė rašyti su rašmenimis *čz, šz*, bet teberašė *cz, sz*. Tvirtesnę išvadą iš tų nuotrupų galima padaryti apie dvigubų ilgųjų balsių žymėjimą, nes ši ypatybė, jeigu vartojama, tekste būna daug dažnesnė negu [č'] ir [š']. Tačiau tuose vėlesniuosiuose dvasinių tekstų pavadinimuose balsės niekur nedvigubinamos. Vadinasi, jų Pabrėža nebuvo linkęs vartoti religiniuose raštuose.

Taigi ketvirtajame penktajame dešimtmetyje atsiranda atotrūkis tarp dviejų Pabrėžos rašybų. Todėl teigti tai, ką Antanas Salys, Petras Jonikas ir Zigmas Zinkevičius sakė, kad nuosekli tik Pabrėžos mokslo veikalų rašyba, kad dvasinio turinio ji esanti suprastinta ir nenuosekli, kad tokiuose raštuose Pabrėža tiesiog nesilaikęs savosios rašybos, kiek realiau galima tik po minėtų dviejų naujovių įvedimo, tik nuo ketvirtąjo dešimtmečio pradžios. Bet ir tada istoriškai reikėtų sakyti, ne kad dvasinių tekstų rašyba suprastinta, bet kad mokslinių – patobulinta. Kodėl Pabrėža ėmė taip nevienodai rašyti skirtingo pobūdžio tekstus, XX a. skaitytojui, įpratusiam prie visur vienodos bendrinės kalbos, nėra aišku. Tai paaiškės vėlėliau, kalbant apie Pabrėžos bendrinę žemaičių kalbą.

Ilgųjų balsių dvejinimas bene ir bus pati pabrėžiškiausia Pabrėžos rašybos ypatybė, atskirianti ją nuo kitų to meto autorių. Ji labai pastebima ir atsivertus Pabrėžos rankraštį iš karto krintanti į akis ne tik to meto, bet ir šiandieniam skaitytojui. Kaip svarbiausią Pabrėžos rašybos „ątskyrį“ dvigubas balses nurodė Salys, taip pat Jonikas, Zinkevičius. Kaip pabrėžišką ją vartodami motyvavo esant ir šiandieniai naujieji žemaičių rašybos kūrėjai (plg. laikraštį *A mon sakaa?*).

Pabrėžos motyvai pasirinkti žymėti dvigubas balses atsiskleidžia iš jo 1834 metų pabaigos laiško Jonui Chrizostomui Gintilai⁴³: „tas žemaičių pusgalvis [t. y. pats Pabrėža!] į savo rašybą įtraukė dvigubas balses, kad parodytų žemaičių kalbos žodžių prozodiją ne tik svetimšaliams būtinai reikalingą, bet ir patiems kraštiečiams labai naudingą, ypač botanikos žodžių, pavyzdžiui, sudurtų iš kelių žodžių“⁴⁴. Vadinasi, Pabrėža bus pajutęs, kad tiek svetimšaliai, tiek žemaičiai nesuprantą jo kuriamų naujų žemaitiškų botanikos terminų, paprastai suduriamų iš dviejų ar ir daugiau karnienų. Todėl norėdamas tekstą daryti suprantamesnį šitaip tikslino savo rašomosios kalbos prozodiją ir teigė, kad skaitytojais „puikiausią, sakau, ras dvigubų balsių prozodiją“⁴⁵.

Iš Pabrėžos argumentavimo matyti, kad dvigubinti balses jam buvo gana nauja idėja – Pabrėža neva šaipėsi iš savęs („pusgalvis“), kad įtraukęs tokius rašmenis, tad turbūt ir pats nebuvo prie jų pripratęs. Dar

tiksliu datuoti balsių dvigubiniimo (ir *čz*, *šz* žymėjimo) pradžią trūksta duomenų. Aišku, kad jie pakeisti po 1828, bet prieš 1834, tačiau greičiausiai apie 1831–1834 metus.

Jau minėjau dviem progom Pabrėžos išdėstytus savo rašybos pagrindus, trečiąją ir ketvirtąją kartą juos išdėstė jau po 1834 metų. 1835 m. kovo 20 d. Pabrėža laiške Gintilai⁴⁶, norinčiam rašyti žemaitiškai, aiškina: „rašykite taip, kaip Jūsų garbingiausieji tėvai ir kaimynai kad kalba, ir pamatysite, jog kiekvienam puikiausiai įtiksite“⁴⁷ ir nurodo savo ortografijos ypatybes. Palyginti su 1828 m. išdėstytomis naujas yra nurodymas žymėti *čz* ir *šz*. Prieš kelis mėnesius PaGi1834.XII.19 laiško gale Pabrėža buvo pridėjęs humoristinį kelių kalbų mišiniu parašytą priedą, o jau šiame PaGi1835.III.20, pajutęs Gintilą galintį tapti jo normų perėmėju, priedą, apie pusės laiško apimties, pridėda ištiesai žemaitišką (jame, be kita ko, vartoja ir dvigubas balses). Išsamiausiai ketvirtąją kartą pats Pabrėža savo rašybą apibūdina svarbiausiame viso gyvenimo veikale PaTA1843. Sakau *pats* todėl, kad Simonas Grosas, apie 1835 m. parašęs žemaičių kalbos gramatiką, kaip vėliau pasirodys, Pabrėžos rašybą apibūdino dar išsamiau. PaTA1843 Pabrėža laikosi visų savo ankstesnių normų, tarp kitų ir *čz*, *šz*, dvigubų balsių.

Tiesa, iš Petro Ruškio monografijos žinoma, kad Pabrėža savo mintis apie rašybą buvo išdėstęs ir dar vieną – penktąją – kartą, dabar nebebrandamame PaRD1846 rankraštyje. „Šio veikalo pradžioje yra pratar-tis, kurioje nurodoma veikalo tikslas, šaltiniai, padalinimas, būdas naudotis veikalu, skiriamųjų ženklų reikšmė, net kai-kurios raidės, kaip jos turi įvairiuose žodžiuose tartis, kaip tai: k, l, e ir kitos“⁴⁸. Žinoma, tokia pratar-tis galėtų patikslinti Pabrėžos vėliausio periodo pažiūrą į savo bendrinę kalbą, į religinių tekstų rašybą. Deja, rankraščio nebėra, *sic fata ferebant...*

⁴³ J. A. Pabrėžos 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 492. Toliau PaGi1834.XII.19.

⁴⁴ „Ten žmudzki Półgłówek przyjął do swojej Pisowni podwójne samogłoski, a to dla pokazania w wyrazach żmudzkich prozodyi tego języka nie tylko dla cudzoziemców niezbędnie potrzebney, lecz i dla samych rodaków wielce pożyteczney zwłaszcza (w) wyrazach botanicznych mianowicie z kilka wyrazów złożonych“.

⁴⁵ „Naydoskonalszą mówię, w podwójnych samogłoskach znaydą Prozodyą“ – PaGi 1834.XII.19, p. 492.

⁴⁶ J. A. Pabrėžos 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 495. Toliau PaGi1835.III.20.

⁴⁷ „Piszcie tak, jak wasi przezacni Rodzice i Samsiedzi mówią, a zobaczycie iż kazdemu niezmiernie gustować będziecie“.

⁴⁸ P. Ruškys, *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėža...*, p. 137.

n) Ekstralingvistinės rašybos keitimo priežastys ir Pabrėžos santykis su istorija. Jau minėjau, jog Pabrėžos rašybos kitimus galima sieti ir su nelingvistinėmis priežastimis. Daug ką kitaip, žemaitiškiau, Pabrėža ėmė rašyti (1800–1801.VIII.10) persikėlęs iš Raudėnų į Tverus, t. y. nuvykęs giliau į Žemaičius. Bent du rašybos atvejus keitė tik patekęs į Plungę (1801.IX.29–1802.IX.8: *le* [l'ie] > *lie* ir *ci* [č'] > *dzi*). Kartenos laikotarpio pradžioje, apie 1807–1811 m., kai ir psichologinė Pabrėžos būseną buvo labai nestabili, taip pat kaitaliosos bent trys rašybos ypatybės: *giy* [g'ė], *kiy* [k'ė] > *gy*, *ky*; *le* [l'ie] > *lie* ir *gie* [g'ė], *kie* [k'ė] > *gy*, *ky*. Matyt, nauja vieta, naujos pažintys taip pat veikė Pabrėžą. Iš dalies net galėčiau kalbėti apie dėsni: Pabrėžos gyvenamosios vietos keitimas tiesiogiai proporcingas rašybos pokyčiams.

Be minėtų psichologinių veiksnių, vietos kaitaliojimo, norėčiau aptarti dar vieną svarbų ekstralingvistinį faktorių – istorinį foną, t. y. visai visuomenei reikšmingus įvykius ir Pabrėžos santykį su jais.

„Mykolui Biržiškai pavyko vienos senos Vilniaus Universiteto bibliotekos knygos įrišime surasti įklijuotą Pabrėžos atsisveikinimo laišką, rašytą tėvams, kai jis ėjo į sukilimą“⁴⁹. Matyt, jį masino Tado Kosciuškos idėjos. O ką Pabrėža galvojo tada, kai vėliau, 1807 m., Napoleonas ėmė braižyti apie Rusijos imperiją, kartu Didžiąją Lietuvą, ir kalbėti, „kad Nemuno upė privalėtų būti natūrali siena“⁵⁰ su Rusija, kai nuo tų pačių metų pašonėje ėmė gyvuoti nauja valstybė – Varšuvos kunigaikštystė? Kai įvairūs leidiniai, laiškai apie 1806–1807 m. Napoleono karą su Rusija „pasiėkdavo Lietuvą, buvo gaudomi ir godžiai skaitomi“, o „dvaruose susirinkę bajorai dalijosi naujienomis, aptardavo savo lūkesčius ir krašto ateitį“⁵¹? Kaip plakė Pabrėžos širdis, kai 1831 m. skaitė vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio atsisaukimą į kunigus, raginantį palaikyti sukilimą⁵²?

Tuo metu, kai Pabrėža gyveno sunkų Kartenos pradžios laikotarpį, visuomenėje sklaidžiojo daug naujų, reikšmingų idėjų. Štai 1809 metais „vakarinių imperijos ‘pakraščių’ politinės autonomijos klausimas buvo gana plačiai svarstomas carinės administracijos viršūnėse“⁵³, 1811–1812 m. sukuriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijos projektas⁵⁴. Taip pat 1831 m. balandžio 4 d., kada sukilėlių kariuomenė stovėjo ir Kretingoje, Pabrėža ėmė keisti, tvarkyti savo pamokslo ortografiją. Turbūt nuotaikos, tais periodais sklandančios miestuose ir kaimuose, skatino ir Pabrėžą galvoti apie Lietuvos ateitį, tikriausiai tos mintys sukosi ir apie gimtosios kalbos dalį Žemaitijoje. (Jau 1808 m. Ksaveras Bogušas skelbia savo garsųjį naujos epochos pradžią žymintį veikalą apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią norėdamas, kad „lietuvių

kalba nuo greitos žūties būtų išgelbėta“⁵⁵.) Galbūt ir tokie visuomenės kaitros metai būdavo Pabrėžai vis naujas akstinas galvoti, kokia gi žemaičių kalbos vieta naujai projektuojamuose valstybiniuose dariniuose?

Vac. Biržiška rašė, kad Pabrėža bus slėpęs savo santykį su Kosciuškos sukilimu (žinoma, ir su kitais sukilimais)⁵⁶. Šį tą apie tą santykį galima išpešti iš 1831 m. pamokslu. Jis sakyta ta proga, kad „... szwycisós Jomilesta Kónygyaksztis Wiskups musó prisaky kožnoiy Bažnicziy atprowity Nobažestwa 40. Adinu, teyp dieley pasyjé[d]noiyima só Ponó Dyiwó, kaypo yr dieley yszpraszima pagałbas nóu Pona Dyiważ y n o m u s y r e y k a ł u s y m u s ó“ (ret. G. S.; PaPWM, p. 755). Tie „žinomi reikalai mūsų“, matyt, yra sukilimas. Pabrėža tikrai atsargus, pamokslą sako beveik be jokių konkretybių ir skiria jį daugiausia *gaylesióu óz griekus, spawiedney yr grieku atleydymóu* (kalba mano rekonstruota – G. S.). Atgaila ir išpažintis buvo būtina sukilėlių sieloms, galėjusioms mūšyje persikelti į amžiną Dievo pasaulį, bet toks pateikimas nebuvo pavojingas Pabrėžai ir iš rusų valdžios pusės, kuriai išpažintis galėjo atrodyti esanti atgaila dėl sukilimo nuodėmės. Tačiau galima išgirsti ir konkretesnių gaidų. Pabrėža moko, jog „iey par spawiedny yszdóusi tawarczió grieka tawa pasakidams jo pawardy, grieszisi“ (762), jog „spawiedojetes rey sekretnay spawiedotyis ne bałsó, kad kyty negyrdietu“ (763). Tai tarsi įprasti krikščioniškos katalikiškos moralės reikalavimai. Bet būtent šie reikalavimai akcentuojami per sukilimą, būtent tada Pabrėžai jie ima rodytis ypač aktualūs – todėl kartu tai ir mokymas būti atsargiems esant bet kokių įmanomų represijų galimybei. O pavyzdys, kaip Pabrėža žiūrėjo į sukilimo dalyvius, gali būti kunigas Juozas Butavičius, dėl pritarimo 1831 m. sukilimui išstremtas dvejiems atgailos metams į Kretingos bernardinų vienuolyną, – jį Pabrėža padarė savo mokiniu ir bendradarbiu. Bet apie Butavičių dar bus toliau.

⁴⁹ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, *Aidai*, 1950, nr. 2, p. 71.

⁵⁰ B. Dundulis, *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981, p. 28.

⁵¹ *Ibid.*, p. 29.

⁵² Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, Čikaga, 1963, t. 2, p. 210 (naudotasi 1990 m. fotografuotu leidimu).

⁵³ V. Sirutavičius, „Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812 m.)“, *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 12.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 11 tt.

⁵⁵ „Ięzyk Litewski od bliskiey zagłady uratowało“, X. Bohusz, *O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa*, Warszawa, 1808, s. 5.

⁵⁶ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, p. 71.

Vis dėlto 1795 m. sukilimu Pabrėža greičiausia nusivylė. Tapęs kunigu prasmingesniu darbu, matyt, laikė kultūrinę veiklą, ne ginklų blizginimą laisvei siekti. 1801 m. rugsėjo 29 d. pamoksle apie save rašė: „uwożojó ónt to, jog daugiau pazitka dara łagadnóms [švelnumas], nekóu sragóms [griežtumas]“ (PaKTSK, p. 884). Taip pat kitus 1799 m. mokė, jog „gieriausy žmogóu ira szłowy“ (PaPWM, p. 249), t. y. dvasinių nuopelnų, ne turto ar ko kita, įvertinimas. Kai 1831 metų sukilimas pralaimėjo, Pabrėža tarsi galutinai įsitikino, kad vienintelė išeitis – kultūrinis darbas, jo kultūrinė veikla ir projektai tada ypač išaugo...

o) Kai kurių Pabrėžos tekstų datavimas. Pabrėžos rašybos raidos analizė gali teikti, pavadinčiau, ir „praktinės“ naudos. Dalis Pabrėžos tekstų nedatuoti. Ateities biografams galėtų būti vertingas nors apytiksliai nurodytas jų parašymo laikas. Todėl čia pagal įvairių rašmenų derinį stengiasi patikslinti bent kai kurių rankraščių datavimą.

I. Iš 36 PaKPAS rinkinyje esančių pamokslų penkių Pabrėža nepaženklino jokia data. Visų pirma pagal [g'] ir [k'] minkštųjų rašymą, taip pat kartais pagal [l'ie] ir [č'] juos galima apytikriai datuoti.

1) „Kozoniós Apey reykieiyma Pakutas“ (p. 37–44). Lytys *apsakyniety* 'apsakinėti' 38, *geros* 'geros' 39, *koke* 'kokia' 38, *kokemy* 'kokiame' 37 leidžia manyti, kad šis pamokslas užrašytas po 1810 m., o z [ž'] rašymas prieš i – *pazintu* 'pažintų' 37, *pazintumem* 'pažintumėm' 40, *ziwyjaus* 'žyvjiausi' 41 (žodžiuose *pažiteczna* 'pažytečna' 37, *pažitka* 'pažyto' 38 taškas virš ž parašytas vėliau ir tamsesniu rašalu) – kad prieš 1822 metus.

2) „Nauka III. Apey tykra gaylesi óz griekus, yr apey stypri pastanawyiyma“ (p. 61–75). Žodžių *giers* 'geras' 63, *yfzgyrdys* 'išgirdęs' 61, *pasypraszkiem* 'pasiprašykiam' 61, *tąkiey* 'tankiai' 63, *toky* 'tokio' 63 ir pan. žymėjimas rodo, kad pamokslas užrašytas tarp 1808 ir 1810 metų (kadangi tai trečia dalis, o antroji datuota 1809 m., tikėtina, kad ir šis pamokslas užrašytas apie tuos pat metus).

3) „Pamokslós Apey Spawiedny arba yszpažynyma Grieku“ (p. 85–92). Iš parašymų *gieray* 'gerai' 85, *gyirdiejot* 'girdėjot' 85(2x), *kietwyrta* 'ketvirtą' 85 aišku, kad šis tekstas Pabrėžos parašytas prieš 1809 m., bet jau po 1801 m., nes vartojamos lytys *gaylieiymas* 'gailėjimas' 89, *nóupliesz* 'nuplėš' 91 ir *paczios* 'pačios' 85, *pamokiczio* 'pamokyčio' 85.

4) „Kozoniós arba Pamokslós Apey Kamóniyi Szwęta. – sakits Al-siedziusy. cziesó Sekmyniu“ (p. 157–164). Tai, kad parašyta *gieray* 'gerai' 157, *griekiy* 'griekė' 158, *ysznykiynyma* 'išnaikinimą' 158, *sunkiay* 'sunkiai' 158, *tokiemy* 'tokiame' 158, rodo, jog pamokslas užrašytas prieš 1809 m., tačiau po 1801 m., nes vartojama *galietum* 'galėtų' 157,

gaylietyis 'gailėties' 158 ir *Bažniczic* 'bažnyčia' 159, *Szwęcziausy* 'švenčiausia' 157.

5) „Pamokslós Apey paľastówistes, kokys dedas prisósyrinkymu, yr cziefó Szwęcziu, kayp tay Błókwylkey, Jonyny, Petryny. Saľatusy“ (p. 457–472). Iš lyčių *geriaus* 'geriaus' 458, *prakeyktuju* 'prakeiktųjų' 457, *prisaky* 'prisakė' 457 galima manyti, kad šitas pamokslas užrašytas po 1810 m., tačiau prieš 1822 m., nes vyrauja formos su z [ž] prieš i: *yfzwa-zióucio* 'išvažiuočiau' 459, *maziausi* 'mažiausią' 461, *pazitka* 'pažytko' 457, *Zidu* 'žydų' 457 (taškai virš ž žodžiuose *pažitecznay* 'pažytečiai' 458 ir *pazitkas* 'pažytkas' 458 prirašyti vėliau, kitokiu rašalu).

II. Iš bene 48 PaPWM rinkinio pamokslų yra, rodos, keturi Pabrėžos nedatuoti. Pagal [g'] ir [k'] bei [l'ie], [č'] rašymą galima ir juos apytiksliai datuoti.

1) „Panatawoiymys Pamoksla Ónt Nedielos po Kaliedu, Apey Pawinastis Gimditoju yr Apekuņu dieľ Wayku“ (p. 121–128) rašytas po 1810 metų (plg. *prakeyktu* 'prakeikti' 128, *waykeli* 'vaikelį' 123), bet turbūt prieš 1822 m., nes daug formų su z [ž] prieš i: *ómziaus* 'amžiaus' 121, *ómzió* 'amžių' 122, *óziwoiy* 'užvyvojo' 121, *pazinty* 'pažinti' 125, *sógróuzinty* 'sugražinti' 127. Pasitaikiusios lytys su ž toje pat pozicijoje (*zinda* 'žinda' 122, *ziwaty* 'žyvate' 121) leistų spėti, kad pamokslas buvo rašomas arčiau 1822, ne 1810 metų.

2) Minėtasis „Pamokslós Apey Prisygatawoiyma ónt Spawiednys. Sakits Alsiedziusy ónt Sekmyņiu“ (p. 431–438) užrašytas prieš 1809 metus (plg. *apskiyrtyis* 'apskirties' 431, *gierus* 'gerus' 438, *yszgyiysyt* 'išgirisit' 438). Antra vertus, iš [č'] prieš minkštumo ženklą žymėjimo *czy* aišku, kad rašytas po 1801 metų (*czie* 'čia' 433, *pakarczióu* 'pakarčiuo' 435, *szaukacziiuju* 'šaukančiųjų' 436). Labai svarbus šio pamokslo [l'ie] žymėjimas. Parašyta ir *galetumem* 'galėtumėme' 433, *miletu* 'mylėti' 436, ir *dalieiy* 'dalėje' sg. ines. 437, *galiedamis* 'galėdamys' 437, *kninigelielie* 'kninigelėjel' 436, 437. Taip pat iš dviejų vietų *gólieiey* 'gulėjai' 438, *pamilieiy* 'pamylėjimo' 434 matyti, kad buvę pradėta rašyti *-le-*, bet tuoj pat ištaisyta į *-lie-*. Greičiausia šitas pamokslas rašytas apie 1803 metus Plungėje, kada Pabrėža buvo pirmąjį kartą susvyravęs, ar negrįžti vėl rašyti *le* [l'ie] (kai 1808.XI.1 pamoksle susvyravo antrąjį sykį, jau buvo atmetęs *giy* ir *kiy* žymėjimą).

3) „Panatawoiymys Pamoksla Apey Wynouleкта yr Dwileкта Artykóla S. Apafztoľ.“ (p. 643–650) užrašytas po 1810 metų (plg. *iogey* 'jogei' 643, *prisykels* 'prisikels' 643). Tačiau lytys *graziausiu* 'gražiausią' 648, *graziausius* 'gražiausius' 648, *grazibemis* 'gražybėmis' 647, *grazibiu* 'gražybių' 647, *grazius* 'gražius' 649, *maziausy* 'mažiausio' 649(2x), *ómzióu*

'amžiuo=ui' 645, *óziwoiymys* 'užvyvojimas' 646(2x) rodytų, kad prieš 1822 metus (nors pasitaikė ir lyčių su *z* prieš *i* – *ómzió* 'amžiu' 646, *óziwojó* 'užvyvoju' 648, *raskazius* 'raskažius' 648).

4) „Apraszims Brostwas Rożącziaus Szwęta“ (p. 723–738) rašytas po 1810 m. (plg. *erszketey* 'erškečiais' 723, *geriausey* 'geriausiai' 723), bet prieš 1822 metus (plg. *mazintu* 'mažintų' 725, *yszpazistam* 'išpažįstam' 729, *paziteczna* 'pažytečna' 727, *pazitku* 'pažytų' 726, *pazitkus* 'pažytikus' 725; nors pasitaikė ir *żiczliwiausy* 'žyčlyviausia' 725).

III. Vac. Biržiška vieną savo paskelbtą Pabrėžos laišką nežinomam adresatui datuoja apie 1802 m., nes taip vandenženklėje esąs datuotas žyminis popierius⁵⁷. Tačiau paties laiško popierius vandenženklių neturi, tai dokumento, saugomo kartu su laišku, popieriaus gaminimo data (VUB, f. 1 – F 75). Iš lyčių su [g'ė] ir su [oŋ] žodžio pradžioje rašymo (*geróus* 'geras', *ko gera* 'ko gera' ir *qt* 'ant' [2x]) matyti, kad Pabrėžos laiškas rašytas daug vėliau, ne anksčiau kaip 1831 metais.

IV. Kišūnienės sudarytoje bibliografijoje nurodyta tokia pozicija: „38. *Materiys lekarstuu kayp ira taysomas*. Rankraščių užregistravo Vaižgantas [...], plačiau jo neapibūdinamas“⁵⁸. Dabar šis tekstelis yra Telšių etnografijos muziejuje⁵⁹ ir galima patikslinti jo pavadinimą: *Materiys Lekarstuu, kayp ira taysomas*. Tai 7 psl. darbelis apie vaistų darymą ir vartojimą. Jame cituojami Kliuko, Jundzilo veikalai, Medicinos žodynas. Kliuko turbūt turimas galvoje veikalas – Krzystof Kluk, *Dikcyonarz ros-linny*, Warszawa, 1805–1811, t. 1–3. Todėl aišku, kad PaML rašytas po 1805 m., o iš lyčių su [g'ė], [k'ė] žymėjimo *apswaygiyn* 'apsvaigina' 6, *kiybiu* 'kibių' 3, *kiytus* 'kitus' 6 taip pat matyti, kad prieš 1809 metus.

Tačiau PaML yra užfiksuota ir Pabrėžos ypatybė [ei] žymėti *yy* ar ir *iyy* (pastarasis po *g*, *k*)! Pavyzdžiui, *ķóryy* 'kurie' 2, *lyyp* 'liepia' 1, *praskiyyzdamas* 'praskiesdamas' 1, *zyywie* 'žievė' 4. Taip Pabrėža galėjo parašyti tik 1805–1806 m., todėl PaML tuo metu Plungėje ir bus sukurtas.

V. Tokiame pačiame kaip PaML popieriuje, beveik tokia pačia rašyba rašytas dar vienas tekstelis, pavadintas *Apraszims Augimiu sógadliwu ónt gidimos, só yszgóldimó, kóri augimy kam ira pamaczliwa, yr kayp dydelo miero óziwoti gał anu gidimy*⁶⁰, turintis 6 puslapius. Iš analogiško *yy* ir *iyy* ženklinimo matyti, kad ir PaAAS datuotinas apie 1805–1806 metus. (Tiesa, ne toks stabilus [l'ie] žymėjimas. Nors taip pat rašyta *prigóliesy* 'prigulėsi' 3, *galietum* 'galėtų' 2, *zólies* 'žolės' 4, tačiau pasitaiko ir *gólety* 'gulėti' 3, *góleiyma* 'gulėjimo' 3.)

VI. Dar vienas Telšių muziejaus tekstelis *Kayp zoly kokių padarity bóynesny, žyida jos ózauginty dydesni, yr kódieta. ónt gata kayp kóloriu žyida atmaynity*⁶¹, 3 psl. Iš lyčių su [g'ė], [k'ė] matyti, kad jis rašytas prieš

1809 m.: *degij* 'degė' 2, *margij* 'margi' 2, *kokij* 'kokią' 1. Tačiau čia, skirtingai nuo dviejų prieš tai minėtų tekstelių, [e] žymimas Pabrėžai įprasčiausiu būdu: *pyitus* 'pietus' 1, *zyidu* 'žiedu' 1.

VII. Ir ketvirtasis datos neturintis Telsių muziejaus tekstelis yra *Pri-dotats pri Klausyma korios ira tokios* [?] *okazyiys artyi i grieka wedatys*⁶², 8 puslapių. Kadangi visur rašoma *gy* [g'e], *ky* [k'e] (*joky* 'jokio' 2, *mergy* 'mergė' 2, *pasweykynyma* 'pasveikinimo' 2, *wayky* 'vaikio' 2), bet dar *gie* [g'e], *kie* [k'e] (*gieray* 'gerai' 2, *kiepores* 'kepures' 3, *ont kielu* 'ant kelių' 3), aišku, kad tekstas rašytas tarp 1808 ir 1810 m. (tam pritaria ir p. 6–7 buvęs nebaigtas ankstesnis, bet Pabrėžos išbrauktas įrašas „Anno Dñi 1808 [...] Mensis Novembris Ego Georgius Pabrež Mansionarius Korcianiensis Baptisavi Infantem Nomine Josephum“, matyti, kad PaPPK tekstas rašytas vėliau už šį įrašą).

VIII. Vytautas Jurgutis yra paskelbęs dvi Pabrėžos ranka užrašytas žemaitiškas dainas („Eylós Apee Sproowa Jomiilestas Pona Piewceewicziaus só Beereló rēdoorió Chweeylynió, Teelsziuusy atbuta“ ir „Ry-ibós ozelis“)⁶³, jis teigia, kad jos užrašytos apie 1835 metus (tada išsiųstos Daukantui į Peterburgą). Iš pirmosios dainos dvigubų balsių ir *čz*, *šz*, o iš antrosios – *čz*, *šz* rašymo aišku, kad jos rašytos po 1831 metų.

IX. Išlikusi Pabrėžos žemaitiška *Geografija*, matyt, vadovėlis⁶⁴, Juozo Tarvydo datuojama taip: „Pabrėžos 'Geografija' rašyta, tur būt, po 1825 m., nes joje nurodyta, kad Rusiją tada valdęs Mikalojus I, kurio valdymas kaip tik ir prasidėjo tais metais, ir ne vėliau kaip 1830 m., nes nuo tada Pabrėža visas jėgas ir laiką pašventė botanikai“⁶⁵. Jis tikrai rašytas po 1825 m., bet labai abejotina, ar prieš 1830 metus. Lytys su *čz*,

⁵⁷ Vac. Biržiška, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, *Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1931, t. 7, p. 287.

⁵⁸ N. Kišūnienė, „J. Pabrėžos bibliografija“, p. 101.

⁵⁹ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 101. Toliau PaML.

⁶⁰ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 103. Toliau PaAAS.

⁶¹ Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 104. Toliau PaKŽKPB.

⁶² Rankraštis saugomas Telsių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 102. Toliau PaPPK.

⁶³ V. Jurgutis, „Eilės apie srovą, Telsiuose atbūtą“ ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniame dainų rinkinyje, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 76–94.

⁶⁴ Jis be titulinio lapo, prasidedąs žodžiais *Ižegis. Geograpyje (:Žemiusasžts) ira apraszims žemys* [...], saugomas LMAB, f. 9–3361, 166 p. Toliau PaGŽ.

⁶⁵ J. Tarvydas, „J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 56.

šz (ćze 'čia' 1, dó šzintó 'du šimtu' 2, žemrašzinyny 'žemrašininė=geografinė' 2 ir kt.), dvejinamos balsės (*jogee* 'jogei' 2, *kałnaa* 'kalnai' 4, *łosnaa* 'losnai' 2, *reekatu* 'reikalų' 7, *žemraszitojee* 'žemrašytojai' 2) rodytų, kad tai jau greičiausiai po 1831 m. kurtas tekstas. Svarbu nurodyti, kad PaGŽ pradžioje abi šios ypatybės vartojamos dar daug rečiau, į antrąją knygos pusę jų gausėja. Pavyzdžiui, dvigubos balsės iš pradžių knygoje žymėtos retokai, dažniausiai tik galūnių (prieveiksmių, *a*-kamienių daiktavardžių pl. nom.) balsiai, taip pat monoftongizuoti dvibalsiai. Vėliau jų daugėja, atsiranda ir kitokiose šaknyse (pvz., pradžioje buvo *jura* 'jūra' 8, toliau rašoma *juuró* 'jūra' sg. instr. 50, 51, pradžioje *mily* 'mylią' 2, toliau *miilu* 'mylių' 134), vis labiau imamos žymėti ir kitų linksnių galūnės (*baltoos* 'baltos' sg. g. 165, *juu* 'jų' 165, *saluu* 'salų' 165), imama nevengti žymėti net dviejų dvigubų balsių tame pačiame žodyje (*giwentoojee* 'gyventojai' 164, *reekataas* 'reikalais' 42, *troobuu* 'trobų' 43). Visa tai rodo, kad ėmėsis rašyti PaGŽ Pabrėža dar buvo vos sugalvojęs vartoti dvigubas balses, dar tik ieškojo, svarstė, kur jas žymėti, o kur ne, taip pat dar nebuvo įgudęs jų rašyti. Todėl esu linkęs manyti, kad PaGŽ yra vienas iš pačių pirmųjų Pabrėžos tekstų, rašytų su dvejintomis balsėmis, vadinasi, sukurtas apie 1831–1834 metus.

2. Apsisprendimas kurti savo bendrinę rašomąją žemaičių kalbą (bržk.). Ypač nuo 1827–1828 metų, kai Pabrėža ima vis labiau trauktis į mokslinę botaniko veiklą (1828 m. rugsėjo 20 d. jo laišką Wolfgangui, pasak Juozo Tarvydo, „galima laikyti Jurgio Pabrėžos kaip tikro botanikos mokslininko gimimo liudininku“⁶⁶), jam iškyla nauja kalbinė problema – nėra žemaitiškų terminų. Pats Pabrėža tai supranta kaip svarbesnę už rašybą problemą, apie terminų kūrimą paprastai visada rašo pirmiausia. PaPZTCh1827 rankraščio pavadinimą ima taip aiškinti: „Spindulėliu ir dėl to ši savo darbą pavadinau, kad lotynų ir lenkų tarmių pavadinimams suteikiau atitinkamus žemaitiškus, kurių žemaičių tauta (išskyrus labai mažą jų skaičių!) neturėjo, ir tuo norėjau parodyti, kad šitokia mano elgsena tarsi koks mažutis spindulėlis gali pasitarnauti mokytojams žemaičių pasauliui šiokiu tokiu pavyzdžiu plėsti gimtąją kalbą, iki šiol dar tokią negausią literatūros žodžių“⁶⁷ (l. 3v). Matyti, kad Pabrėža jaučia, jog „literatūros žodžių“, t. y. rašomosios kalbos žodžių, žemaičių kalba dar labai skurdi, nesuformuota. Toliau sušunka: „Keistas dalykas! Tiek ši žemė turėdama kraštiečių mokslininkai net per daug išlavintų daktarų ir magistrų, visgi beveik neturi jokio (išskyrus vienintelį D[idžiai] Š[iesų] P[oną] regentą Paškevičių, kuris rengia išleisti žemaičių žodyną) savo kalbos žodžių gamintojo“⁶⁸ (l. 4r). Pabrėža žino, kad Dionizas Poška rašo

žodyną – ir tai viskas, jokių kitų orientyrų, į ką galėtų kreipti savo žemaičių kalbos leksikos norminimo darba, Pabrėža nemato. Trūksta jam ir gramatikos, „dar neturime tautinės žemaičių gramatikos, nebent svetimšalių ir yra gal kokios nors parašytos“⁶⁶ (l. 4v). Bet užsieniečių parašytos (turbūt galvoje turimos Rytų Prūsijoje leistos Gotfrydo Ostermejerio, Kristijono Milkaus ar kitos gramatikos) Pabrėžai netinka, o neturėdamas pasiremti jokios gramatikos čia, Didžiojoje Lietuvoje ir ypač Žemaičiuose, jis pats imasi norminti: „Aš noriu išlaikyti tokią gramatikos taisyklę, kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami [...]. Todėl savo rašte taikiausi prie kalbėjimo būdo to krašto, kuriame rašau“⁷⁰ (l. 4v). Akivaizdu, kad Pabrėža jau galvoja apie bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrimą, kad kaip pagrindą jai sąmoningai pasirenka gimtąją žemaičių dounininkų tarbę. Tai pagrindinė Pabrėžos deklaruojama teorinė nuostata.

Pabrėžos dvejonės, abejonės, ieškojimai, kaipgi kurti tą bendrinę rašomąją žemaičių kalbą, labai gerai matyti iš kitų dviejų laiškų prof. Wolfgangui. 1828 m. lapkričio 27 d. laiške⁷¹ jis rašo: „Dėl Lotynų-žemaičių kalbų augalų žodynėlio, tai ar nebūtų galima palaukti, kol pasitarsiu su D[idžiai] Š[viesiu] P[onu] Paškevičiumi, sudarinėjančiu žemaičių kalbos žodyną, kad būtų galima išlaikyti žemaičių rašybos vienodumą. Bet toks aptarimas galėtų įvykti tik kitais metais birželio mėnesį. Vis dėlto tai visiškai palieku Jūsų valiai. Bus pratęstas jo rašymo terminas? Padėkosiu Jums. Įsakysite man tuojau pat parašyti ir Jums

⁶⁶ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 100.

⁶⁷ „Promyczkiem też y z tego powodu moją tę pracę zaintytułowalem: że Jmiona chorob w Dialek[cie] łacinskim y Polskim pozyskały przeze mnie odpowiednie sobie Nazwiska w Żmudzkiem Dyalekcie, czego do tych czas Narod Żmudzki, (wyjawszy szczipłą bardzo ich liczbę!) nieposiadał, chcąc przez to okazać, iż ten mój postępек niby jaki malenki promyczek może posłużyć Uczonemu swiatu Żmudzkiemu za wzór niejaki do rozszerzenia oyczystego Języka w wyrazach Literatury dotąd jeszcze tak bardzo szczipły“.

⁶⁸ „Dziwna rzecz! tyle mając Ziemia ta swych Rodaków w przedmiocie naukowym aż nad to biegłych Doktorów y Magistrów, niema jednak prawie żadnego (:wyjawszy jednego WJP. Regenta Paszkiewiczza zajmującego się wydaniem Słownika Żmudzkiego) rozszerzyciela co do wyrazow Języka swojego“.

⁶⁹ „Jeszcze niemamy Narodowey Grammatyki Żmudzkiej, chyba przez Cudzoziemców napisane może i są jakie“.

⁷⁰ „Chcę ja wtem Prawidło Grammatyczne zachowac, żeby tak pisać wyrazy, jak się powszechnie wymawiają [...]. W mojem zatem Pismie stosowałem się do sposobu mówienia kraju tego, w którym piszę“.

⁷¹ J. A. Pabrėžos 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1828.XI.27.

nusiūsti? Įvyks pagal Jūsų pageidavimą⁷² (l. 8r–8v). Pabrėža suvokia tebesant pradinę rašomosios kalbos stadiją, kai dar esą galima susitarti su vieninteliu rimčiau dirbančiu norminamąjį darbą Dionizu Poška. Jis, bent tris dešimtmečius jau užrašinėjęs tekstus žemaitiškai, dar mano galįs taikyti savo rašybą prie kitų! Tai tarsi Pabrėžos abejonės prieš galutinį apsisprendimą. Tačiau po pusmečio⁷³, nors dar jaučia abejonių, jau yra apsisprendęs: „Dėl susisiekimo su žemaičių žodyno autoriumi pats nežinau, ką sau bepatarti. Dėl žemaičių rašybos nesu linkęs savo nusistatymo keisti, juo labiau kad jau skaičiau knygelę, išleistą žemaitiškai pagal mano rašybą. O žodyno autorius taip pat turi rašyti pagal savo nusistatymą, ir čia jau Jo nepakreipsi, ypač kad jau bebaigias savo veikalą. Be to, iki šiol neturime jokios žemaičių krašto gramatikos: tad ar šiaip, ar taip; ar tik neteks sutikti su Pono Geradario nuomone⁷⁴ (l. 12v). Vadinasi, tada Pabrėža jau nutaria eiti savo keliu, ne susitarimo, o greičiau konkurencijos keliu, konkuruoti ne tik su Poška, bet ir su visais kitais potencialiais kitokios bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrėjais. Argumentas taip apsispręsti – knygelė, išleista „pagal mano rašybą“⁷⁵ bei žemaičių gramatikos trūkumas.

Norint suprasti, kodėl Pabrėža, apie 30 metų užrašinėjęs savo pamokslų tekstus, prirašęs storus jų tomus, vadinasi, jau labai įgudęs rašyti žemaitiškai, dar tik ima kurti bendrinę rašomąją kalbą, reikia atidžiau pasižiūrėti ir į to meto visuomenę.

Pabrėža buvo perukų ir makaroniškos kalbos amžiaus augintinis. Atėjęs XIX a. jį rado jau trisdešimtmetį, susiformavusios pasaulėjautos. XVIII a. dar buvo visai normalu, kad visuomenėje funkcionavo ne viena kalba. Liaudis turėjo savo gimtąją šnekamąją kalbą, o šviesieji luomai – savo lotynų, lenkų kalbas. Liaudžiai skirtos lietuviškos knygelės, paprastai dvasinio turinio, XVIII a. dažniausiai neturėjo intencijos diegti kokias nors bendras kalbos normas liaudžiai. Valstiečiai, daugiausia vartoję lietuvių kalbą, dar buvo tas nejudrusis visuomenės sluoksnius, „pririštas“ prie žemės, kuriam tiesiog nelabai nė reikėjo bendros, bendrinės kalbos. Be to, valstiečiai buvo beveik nelavintas luomas, todėl buvo normalu manyti juos esančius nepajėgius išlaikyti bendrų kalbos normų. Aukštieji, „judrieji“ ir išlavintieji luomai turėjo savo poreikius tenkinančias bendras lotynų, lenkų kalbas.

Toks stereotipas buvo natūralus ir Pabrėžai. Bent apie 30 metų jis juo ir rėmėsi rašydamas pamokslus. Liaudžiai skirti tekstai nepretendavo būti bendri, vienodi visiems, Pabrėža jų ir nesuvokė kaip bendrinės rašomosios – vienodos visai tautai – kalbos reprezentantų.

Tačiau apie 1827–1831 metus, kada Pabrėža apsisprendė kurti ir bendrinę žemaičių kalbą – vadinas, vieną ir vienodą visiems – visuomenė jau buvo labai pasikeitusi. Tautą XVIII a. dar sudarė tik aukštieji, laisvi visuomenės sluoksniai. Įsibėgėjant XIX a., vis daugiau liaudies ėmė veržtis į mokslą ir laisvę – ėmė pretenduoti tapti viskuo lygūs su kilmingaisiais. Štai tais 1827 m. „caro įsaku buvo leista priimti į universitetą ir kitas aukštąsias bei vidurines mokyklas, gimnazijas tik laisvųjų luomų žmones“⁷⁶. O juk tai, kad reikėjo uždrausti nelaisviems luomams lavintis, be kita ko, rodo, jog jo atstovų siekimas mokytis buvo išplitęs ir „pavojingas“ reiškinys. Ėmė atsirasti naujas išlavintas visuomenės sluoksnis su poreikiu bendros, bendrinės, bet jau ne lotynų ar lenkų, o gimtosios kalbos. Liaudis po truputį tapo tauta, o tautai jau reikėjo vienodos kalbos.

Pabrėža suprato reikią kurti bendrinę kalbą tada, kai vis labiau ėmė išitraukti į botaniko veiklą. Bet tik jausdamas šiuos visuomenės pokyčius

⁷² „Co do Słowniczka Łacinjko-Żmudzkiego roslin mego Zielniczka: czy nie możnaby po czekać, póki się nie zniosę z WJP. Pafzkiewiczem układającym Dykcyonarz Języka Żmudzkiego, a to dla zachowania Jednostayności w Pisowni Żmudzkiej: ale takowe zniesienie się tylko na Przyszły Rok w Czerwcu nastąpić może. Wszakże to całkowicie się zostawuję do Woli Pańskiej. Przedłużonym zostanie termin spisania jego? Podziękuję Mu: rozkażycie mi zaraz napisać, y przesłać do Siebie? Stanie się podług żądania JEGO”.

⁷³ J. A. Pabrėžos 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7–309). Toliau PaWo1829.IV.13.

⁷⁴ „Co do komunikacyi z Autorem Dykcyonarza Żmudzkiego; sam sobie dadż rady nie umiem. – Ja w Żmudzkiej Pisowni od mojego przekonania niegotów odstąpić, ile żem już czytał Xsiążeczkę w Żmudzkim wydaną podług moiey pisowni. Autor zaś Dykcyonarza musi takóž pisać według swego przekonania, a w tem już Go nienawrócić, zwłąszczą będącego przy konkluzyi Dzieła swego. Przy tem Grammatyki dotąd żadney niemamy kraju Żmudzkiego: oder wiec siak, oder tak; boday nieprzyidzie się przystać na Zdanie WWM Pana Dobrodzieja”.

⁷⁵ Tokia rašyba, kokią mes šiandien suprantame esant „pabrėžiška“, tada jokių knygų neišėjo. Pats Pabrėža greičiausiai bus turėjęs galvoje vieną iš dviejų Simono Stanevičiaus knygų, išleistų 1829 m., galbūt prieš balandžio 13 d.: tai perspausdinta anoniminė 1737 m. *Universitas Linguarum Litvaniae* su Stanevičiaus pratarne bei šešios jo paties ir šešios Kristijono Donelaičio pasakėčios. Tai rodytų Pabrėžą kiek kitaip supratęs rašybą – Stanevičiaus rašyba nėra jau tokia labai panaši į Pabrėžos, gal labiau krintas į akis yra y ir dvibalsių *ay, ey...* vienodas žymėjimas (plg. ir A. Girdenis, „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema“, *Aitvarai*, Vilnius, Kaunas, t. 3, p. 40–52). Vadinas, Pabrėža čia visų pirma bus turėjęs galvoje žemaičių tarmės pasirinkimą, rašymą taip, kaip žmonės kalba. Jei visa tai tiesa, tai Stanevičiaus knygą galima laikyti paskutiniu šapelium, nusvėrusiu Pabrėžos abejonių svarstyklės – padėjusiu galutinai nuspręsti kurti bendrinę žemaičių kalbą tuo pagrindu, kuriuo rašė ir iki tol.

⁷⁶ A. Tyla, „Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 86.

jis galėjo pasiryžti kurti mokslinius tekstus žemaitiškai (PaSL1814 ir PaPZTCh1827 yra lenkiškos knygos, tik kai kurie jų žodžiai žemaitiški), kartu norminti bendrinę žemaičių kalbą. Tik tada, kai ėmė rasti naujas šviesuomenės sluoksnius, kurio gimtoji kalba buvo žemaičių, kai daugėjo prasilavinusių valstiečių, Pabrėža galėjo pasakyti, kad „pradiejau geysty žemaytysz kami Lyiżówiey paraśiity Augmyniiczy, kórioy galietu kyikwyins pramokits pażinty yr daety Augimes“ (PaTA1843, p. II). Taigi skiriama tik pramokytiems, o tų *pramokytų* buvimas yra ir bendrinės kalbos kūrimo prasmė. Šešiasdešimtmečio vienuolio emerito apsisprendimas norminti bendrinę kalbą rodo jį tampantį moderniu XIX a. žmogumi, peržengiančiu savo XVIII a. stereotipus.

3. Bržk. santykis su liaudžiai skirtų dvasinių tekstų kalba. Tačiau vieną koją įkėlęs į modernųjį XIX a., kitos kojos ištraukti iš XVIII neįstengė. Senas stereotipas, kad bažnytiniais liaudžiai skiriamais tekstams nebūtina kelti bendros, vienodos bendrinės kalbos reikalavimų, išliko.

Tokį skirtingą požiūrį į kuriamos bendrinės kalbos ir į dvasinių raštų kalbą visų pirma liudija jau minėtas rašybu atsiskyrimas prieš 1834 metus. Kitokių rašmenų (dvigubų balsių) įtraukimas į botaniką motyvuojamas tuo, kad „parodytų žemaičių kalbos žodžių prozodiją [...], ypač botanikos žodžių“. Tad mokslo kalba turinti būti preciziškesnė.

Mokslo darbai rašomi tam, kad būtų studijuojami, skaitomi sau, tytomis, vadinasi, tai visų pirma rašomosios kalbos rūšis. Kadangi skaitytojas gali būti bet kuris pramokytas tautos atstovas, tai ir veikalo kalba turi būti suprantama jiems visiems, vadinasi, bendra. O Pabrėžos pamokslai ir kiti dvasinio turinio tekstai pirmiausia buvo skiriami kalbėti, t. y. skaityti balsu. Nors buvo užrašomi, bet jų paskirtis nebuvo atlikti bendros kalbos funkcijų, greičiau tai tik šnekamosios kalbos forma, skirta ne visiems, o konkretiems, ne visada raštingiems, klausytojams. Kaip liudija Motiejus Valančius, Pabrėža „parašė ir kitas knygeles dvasiškuose dalykuose, kurių vienok spaudinti neketa“⁷⁷.

Ryškus tekstų, skirtų liaudžiai, efemeriškumo supratimas sklinda iš Pabrėžos 1827 m. sakyto pamokslo Rytų Prūsijos lietuviams nežemaičiams („Pamoksłas. Apey łabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandosy Bażnicziy Rimysz kay-Katalykisz koy. sakitas Drangauskiniey Prususy ćiesó Dydziaja Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Bierzely Dienoy 29.“ – PaPWM, p. 765–788). Pabrėža, taikydamasis prie klausytojų, labai stengiasi savo kalbą aukštaitinti, pavyzdžiui, rašo *ant* 'ant' 765 (kelis kartus), nors pramaišiu pasitaiko ir *ónt* 765; *girdzia* 'girdi' 765; *nuo Diewo* 'nuo Dievo' 765 (žemaitiškai būtų rašęs *nóu Dyjwa*); *priefsz* 'prieš'

765 (kelis kartus; žemaitiškai būtų rašęs *prisz*) ir pan., net rašte kartais ima vartoti Prūsijos lietuvių rašmenį *ũ* (*nũ* 'nuo' 785, *nũstotu* 'nustotų' 785), galininke žymėti *q*, *ę* nosines (*geriausę sargą sawą* 'geriausią sargą savą' 785), nors žemaitiškuose pamoksluose taip nedarė. Tačiau likusi daugybė žemaitiųjų. Visai aišku, kad apie mėginimą kurti bendrinės rašomosios kalbos normas čia kalbėti negalima (nebent apie tai, kad Pabrėža perėmė kai kuriuos rašomosios Prūsijos lietuvių kalbos elementus).

Mažesnis reiklumas dvasiniams tekstams matyti ir iš liaudžiai skirto veikalėlio *Uwogaz nekórios apey Smerti* (1828 m.)⁷⁸. Tuo pat metu, kai sprendė įvairias teorines bendrinės rašomosios kalbos kūrimo problemas, liaudžiai skirtame dvasinio turinio veikalėlyje apie žemaitišką rašybą Pabrėža manė pakanką tiek pasakyti: „Zodzius atrasi paraszitus teyp, kapp tamy paszaliey wysy Zemaytey kalb. Geray wyinok pilniawok wysu kryselu arba krukulu ónt lyteroms padietu, iey nori geray parskaytity“ (p. IV). Vadinasi, čia jam svarbu tik tai, kad žmogus tekstą suprastų, daug svarbiau už konkretų krislelių ir krukelių ant litarų aiškinimą yra pamokyti, kaip elgtis su pačia knyga: „skaytidams nemozok jos porsztays neczistays, taukynays, arba prakaytingays. Nes popieriós weykiey aptunk: o smólkys Lyteras po aptókymays greytay pragayszt“ (p. IV).

Skirtingas Pabrėžos požiūris ir į savo bendrinės kalbos bei dvasinių tekstų leksiką. Kaip minėta, rašant mokslinius tekstus, Pabrėžai iš karto pritrūko terminų. Jis suprato, kad kuriamai bendrinei rašomajai kalbai reikia naujų žodžių, ir ėmė jų darytis pats, ne skolintis. Kitaip elgėsi religiniuose tekstuose. Štai kalbininkas Antanas Salys pacitavo labai svarbių ištraukų iš dabar neberandamo Pabrėžos rankraščio (Salio sąrašė Nr. 47 „Partaysims. – 4 pusl. in folio. Kalbos taisymai vieno kažkurio dvasinio turinio rankraščiu“⁷⁹), iš kurio aiškėja Pabrėžos požiūris į dvasinio turinio raštų kalbą (vėliau bus matyti, kad tai pastabos apie Simono Daukanto 1842 m. rankraštį *Maldas Katalikú* [...]): „Punkt Malda pri Panos Szwecz. wyrazy: Mergayte – brókó. – palitiejemo. – amžybę. – wissoutinaj. – nesam. – ługoti. – palaiku. – Nóudiemieî mają się zmienic na lepsze choćby makaroniczne. [...] wyraz orybe zupelne nowy, i między pospólstwem nesłyszany [...] lepiey było by użyć wertibe albo wertoma, a naylepiey gadnibe. wyraz praążesis w cale nowy

⁷⁷ M. Valančius, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1972, t. 2, p. 275.

⁷⁸ Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–3, 3 p., 124 p. Toliau PaUNAS1828.

⁷⁹ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

i nigdy od źmudzinów nieużywany. kalawijas ledwo uczonym źmudzinom znajomy“⁸⁰. Salys vertina, kad „visas [Pabrėžas] taisyimas tėra tik brukimas naujų polonizmų“⁸¹. Iš tikrųjų ir savo paties pamoksluose Pabrėža vartoja labai daug skolinių, net negalvoja apie kalbos grynumą, nekuria naujų žodžių. Bet „visai kitaip Pabrėža daro kituose, nedvasinio turinio, rankraščiuose. Į tuos turi prisimedžiojęs žodžių iš kitų gryniau lietuviškai rašiusių rašytojų, turi žodžių savo tarnei visai svetimų, o ko betrukdamas prisikala“⁸².

Tačiau tai, kad Pabrėža, atmesdamas lietuvišką žodį, bažnytiniame tekste siūlė skolinį, rodo jį turėjęs tam argumentų. Pabrėža aiškino, kad „žodis [...] visai naujas ir liaudyje negirdėtas“, kad „niekad žemaičių nevirtotas“, kad „vos mokytiems žemaičiams pažįstamas“. Tad remtasi vartosenos kriterijumi. Tačiau aišku, kad čia ne liaudies kalbos, bet bažnyčios kalbos vartoseną. Tai tam tikros dar XVIII amžiaus bažnytinės kalbos normos. Šios liaudyje tada labiau vertintos, buvusios autoritetingesnės, „geresnės“. Įtikinamos Leopoldo Geitlerio pastabos apie tai: „čekų kalbininkas L. Geitleris, XIX a. pabaigoje lankęsis Klaipėdos krašte, pažymėjo, kad viešose vietose klaipėdiškis lietuvis nekalba savo tarne, bet kiek galėdamas taikosi prie rašomosios kalbos, būdingos tikybiniam raštams. Tos kalbos lietuvis pramoksta iš maldaknygių, girdi ją iš sakyklų ir, anot L. Geitlerio, laikytų didžiausiu savo asmens žeminimu, jei kunigas jį prakalbintų savo tarne“⁸³. Didžiojoje Lietuvoje kalbėti apie atskirą „bendrinę“ bažnyčios kalbą, į kurią būtų orientavęsi žemaičiai, vargu bau ar galima. Tačiau visai aišku, kad bažnyčios kalbos normos, o tai dažnai buvo polonizmai, buvo suvokiamos esančios aukštesnio stiliaus. Ir XX a. tai akivaizdu. Žemaitis prof. Aleksas Girdenis liudija, kad „ir dabar varpai *zvanija*, o *skamba* tik šiaip skambalai“; o iš mažystės atsimena, jog „normos tokios buvo griežtos, kad už pasakymą *varpai skambina* esu gavęs per sprandą; buity – *laimingas mirimas*, bažnytine reikšme – tik *česlyvas smertis*“.

O Pabrėžos autoritetas buvo didžiulis. Štai Simonas Daukantas prašė Motiejaus Valančiaus vieną knygos egzempliorių nusiųsti Pabrėžai, „kad jis rekomenduotų savo kunigams, nes ką jis pasakys, bus jiems šventa“⁸⁴. Pats Valančius irgi rašė, „kad jis [Pabrėža], kozelnyčion ilypės, Tėve mūsų tesukalbėtų, ir ta jo malda nebūtų be dvasiškos naudos žmonių, nes taip yra už šventą turimas, jog tarsi pats jo pasirodymas jau draudžia žmones ir veda ant gero“⁸⁵. Tokį pasisekimą ir autoritetą Pabrėža galėjo, be kita ko, nusipelnyti ir gerai suprasdamas bei naudodamas kalbinę padėtį, kitokią žmonių požiūrį į aukštesnio stiliaus bažnyčios kalbą. Visai nebūtinai skolinį žmogus turėjo geriau suprasti už

savą žodį, kaip kad gali pasirodyti iš Pabrėžos argumentų. Kalbos autoritetui palaikyti buvo svarbi ne tik reikšmė, bet ir forma, magiškas žodžio skambesys... Pabrėža rinkosi tokį kalbos variantą, kuriuo galėjo prisibelsti į širdis. Bendrinė, mokslo kalba dažnai susilaukdavo pašaipų, ne dėmesio („reikiejom [‘reikėjo man’] dar nekóriu asaabu čziderstwas ysztóriety“⁸⁶).

Kaip vėliau paaiškės, galima spėti, kad PaGi1835.III.20 Pabrėža skeptiškai atsiliopė apie dar vieną Daukanto veikalėlį, greičiausia apie *Giwatas Didiųjų Karwaidū*. „Prisipažinsiu [...], kad kiek kartų jį skaitau – tiek kartų jį matau esantį labai neaiškų ir perdėm nesuprantamą: ir tai tik dėl dabartinės literatūrinės žemaičių rašybos bei naujų žodžių, niekada žemaičių nevertotų, arba labai persenusių ir iš vartosenos jau išėjusių. Daug geriau būtų tą patį daiktą įprastais žodžiais žymėti arba ženklinti iš lenkų kalbos pasiskolintais, negu savo mintį temdyti žodžiais, nepažįstamais visai tautai“⁸⁷ (p. 494). Čia svarbus momentas, kad platesniems gyventojų sluoksniams skirtame veikle Pabrėža netoleruoja naujų žodžių (ir archaizmų), nors savo botanikos darbuose pats juos ištiesai kuria, nors džiaugiasi Dionizą Pošką gausinant žemaičių kalbą literatūros žodžių! Siūlo atitikmenų pasieškoti visų pirma iš savų įprastų žodžių, ar iš lenkų kalbos skolinių. Tačiau greta to visiškai aišku, kad Pabrėža šneka apie konkuruojančią bendrinę žemaičių kalbos rašybą, kad kalba apie žodžius visai tautai. Jeigu tiesa, kad tai Kornelijaus Nepoto *Giwatas Didiųjų Karwaidū*, aišku, jog Pabrėžos pastabos skirtos mokyklinio vadovėlio kalbai. Matyti, kad Pabrėžos vertinimas sumišęs – vienu aspektu tekstas vertinamas kaip dvasinio turinio raštai (vietoj naujų žodžių – polonizmai), kitu – kaip bendrinės kalbos

⁸⁰ Ibid., p. 200.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., p. 201.

⁸³ S. Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, p. 133.

⁸⁴ S. Daukantas, *Raštai*, paruošė Birutė Vanagienė ir Vytautas Merkys, Vilnius, 1976, t. 2, p. 781.

⁸⁵ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 274.

⁸⁶ A. Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augumyynis*], 1843, p. III. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–7, LXII p., 980 p. Toliau PaTA1843.

⁸⁷ „Przyznam się [...], że ile razy czytam ono, tyle razy widzę je będące za bardzo niejaśne, i wielce niezrozumiałe: a to jedynie z przyczyny Pisowni terazniejszej literacko-żmudzkiey, i wyrazów nowych od żmudzinów nigdy nieużywanych, albo bardzo przestarzałych i z używania już wyszłych: lepiej by nierównie było też samą rzecz wyrazami zwyczajnemi kreslić, albo z polskiego przyswojonomi wyrażać; aniżeli swoja myśl wyrazami całemu Narodowi nieznanomemi zaciemniać“.

tekstas (literatūrinės kalbos rašyba). Vis dėlto šiuo atveju rimtesni argumentai yra už tai, kad Pabrėža čia suprato analizuojas bendrine kalba rašomą tekstą, tik vadovėlio pobūdis jį vertė vengti naujų žodžių. Vadinasi, vadovėlio žanras – tai jau kuriamos bržk. žanras.

Taigi galima apibendrinti, kad Pabrėža skirtingai vertino dvasinių ir pasaulietinių tekstų kalbą. Dvasiniams raštams tebetaikė XVIII a. mastelį, tačiau visai pagal XIX amžių kūrė mokslo kalbą. Tai Pabrėžą apibūdina kaip pereinamojo laikotarpio atstovą. Jau supratęs, kad visuomenėje atsiranda sluoksnius, kuriam yra reikalinga bendrinė kalba, dar nesuprato, kad tai anksčiau ar vėliau turės nuvesti į tokią visuomenę, kur visiems žmonėms reikės tos bendrinės kalbos (vadinasi, kur nebus baudžiavos ir visi žmonės bus laisvi). Tai, kad bažnytiniai, liaudžiai skiriami tekstai nebuvo rašomi bendrine kalba, rodo, jog tos liaudies ir tolesnis buvimas tik liaudimi Pabrėžai buvo visai normalus dalykas. Tik daliai visuomenės, naujiesiems šviesuoliams, naujoji bendrinė rašomoji kalba buvo reikalinga.

Toks pereinamasis Pabrėžos kalbos supratimas puikiai dera su Sauliaus Žuko neseniai pagal Pabrėžos eilėraščius atkurtu jo prasmų universumu. „K. Donelaitis ir S. Daukantas bendrojoje lietuvių kultūros raidoje priklauso dviems skirtingiems jos elementams, o J. A. Pabrėžos eilėraščiai yra tarpinė grandis, jų analizė leidžia apčiuopti episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vienu vertybių prie kitų situaciją. J. A. Pabrėža projektuoja lietuvių ateitį (argi ne šviesią?) dar nekvestionuodamas baudžiavinių santykių“⁸⁸. Daukantui buvo aišku, kad visi žmonės turėtų būti lygūs ir nepriklausomi. Bet Pabrėža gerai žino, kad Antikristas, skelbdamas karą „ciełam swietóu“, klastingai aiškinsis, „iog atey swieta ratawoty yfz newalys tyrionu, kóryi sawa rąkosy tóriedamis žmonis biednus, kayp nor teyp muczyi“ (1800 m., PaKTSK, p. 26).

4. Bržk. vartojimo sferos (bendrinė kalba). Nustačius, kad dvasinio turinio tekstų nerašė bendrine kalba, svarbu apibrėžti, kokio pobūdžio, „žanro“ raštai Pabrėžai tiko būti ja užrašomi. Tai lengviausia galima nustatyti iš tik bendrinei kalbai taikyto balsių dvejinimo, taip pat iš *ć* [č], *ś* [š] žymėjimo.

a) Be abejo, bendrine kalba Pabrėža rašė visus savo botanikos darbus maždaug nuo 1831–1834 metų. Taip pat darė ir su medicinos darbais, kiek galima spręsti iš neišlikusių rankraščių pavadinimų, plg. *Apec / Baltóuji Pluudi / Motryszkuuju, Barwoosynas Tincturae; Gaargataa Gargarimata...*⁸⁹

b) Jau minėjau, kad su šiokiomis tokiomis išlygomis galima pripažinti, jog mokykliniam vadovėliui (jeigu tai tikrai Daukanto verstos *Gi-*

watas Didiųjų Karwaidū) Pabrėža kėlė bendrinės kalbos reikalavimus. Tai patvirtina ir minėtas jo paties darbas, matyt, geografijos vadovėlis PaGŽ, plg. *kaap* 'kaip' 11, *reekatū* 'reikalų' 7; *staliiczynis* 'stalyčinis=sostininis' 47, *žemrašzinyny* 'žemrašininė=geografinė' 2 (dėl PaGŽ datavimo žr. p. 41–42).

c) Kaip galima spręsti iš anoniminės Pabrėžos ranka užrašytos satyrinės komiškos poemėlės *Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą*, beletristinius kūrinius taip pat rašė savo bendrine kalba, plg.: *sógaauun* 'sugauna', *tooki* 'toki', *čziistaa* 'čystai', *niebyyszki* 'nėbiški'⁹⁰.

d) Daukantui priklausiusiame liaudies pasakų rinkinyje *Pasakas Mas-siū*⁹¹ yra keturios trumpos kažkieno kito ranka rašytos pasakos, pirmoji prasidedanti „Kyta kartą bówóses laumes...“⁹², kur matyti šiek tiek taisyčių ir papildymų Pabrėžos ranka. Iš jo lyčių *bagoots* 'bagotas', *łopišzie* 'lopiš[e]jė', *waaka* 'vaiką' galima teigti, kad ir tautosakos tekstus Pabrėža manė esą reikalinga užrašinėti bendrine kalba.

e) Tą pat reikia pasakyti ir apie laiškus – laiškų Gintilai vietoms, rašytoms žemaitiškai, kaip minėta, taip pat būdingas balsių dvigubinimas.

Tokia įvairios paskirties tekstų apžvalga leidžia daryti išvadą, kad 1827–1831 m. apsisprendęs kurti bendrinę kalbą ja rašė visokius, išskyrus religinius, tekstus. Vadinas, teoriškai Pabrėža buvo nusistatęs plėsti kuriamą bendrinę rašomąją kalbą į visas pasaulietines kultūros sferas. Terminas *bendrinė kalba* tik visas kultūrinio gyvenimo sritis apimančiai kalbai (galimos išimty) ir tetinka.

5. Bržk. vartojimo teritorija (žemaičių kalba). Dar vienas parametras, tik iš pirmo žvilgsnio šių dienų skaitytojui galys pasirodyti savaime aiškus, yra bendrinės žemaičių kalbos teritorija, plotas, kuriame ta kalba turėtų funkcionuoti.

Pabrėža PaPZTCh1827 jau užsimena, kad pasirenkąs „žemaičių tar-me žodžius taip rašyti, kaip tariami Kretingoje ir gana didelėje Baltijos pajūrio krašto dalyje“⁹³ (l. 4r–4v). Bet čia dar nelabai aišku, ką reiškia

⁸⁸ S. Žukas, „Apie pyppkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai)“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, p. 117–118.

⁸⁹ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

⁹⁰ V. Jurgutis, „Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą“ ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniam dainų rinkinyje“, p. 83–85.

⁹¹ Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD 6. Puslapiai nenumuoti.

⁹² Knygoje S. Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, Vilnius, 1984, t. 2 ji paskelbta su pavadinimu „Laume laume, tavo mutė juoda“, nr. 480, p. 38–40.

⁹³ „W Zmudzkim Dialekcie pisać wyrazy tak ze wszystkiem, jak się wymawiają w Kretyndze y dosyć w znaczney części Kraju Pomorza Bałtyckiego“.

ta „gana didelė pajūrio krašto dalis“. Tačiau jau PaWo1828.IX.20 laiške teritoriją jis patikslina: „augalų pavadinimus taip rašau, kaip jie mūsų pajūrio krašte tariami 15 mylių nuo jūros į krašto gilumą“⁹⁴ (l. 4v). Žinant, kad tuo metu vieną lenkišką mylią sudarė 14 816,5 uolekties, o viena uolektis – 0,576 metro⁹⁵, galima apskaičiuoti, kad 15 mylių ilgis tada buvo apie 128 kilometrai. Žemėlapyje nuo Baltijos jūros per Kretingą išmatavus tokį atstumą, matyti, kad jis kone visiškai tiksliai baigiasi ties Smilgiais (į pietryčius nuo Kuršėnų ir į vakarus nuo Šiaulių), netoli šiandienio kalbos mokslo pripažįstamos žemaičių tarmės ribos (sic!). Vadinasi, Pabrėža nurodo rašąs ne savo patarmės ar šnektos, o visų žemaičių tarties pagrindu. Aišku, kad būtent šitoje teritorijoje – Žemaitijoje kalbine prasme – gyvenantiems žemaičiams ir kūrė bendrinę kalbą. Tai matyti ir iš dar aptarsimos Simono Groso gramatikos, kurios pratarmėje Pabrėžos mokinys Juozas Butavičius parašė, kad „kninga ta rodos labay priderati dieł Zemaytiu ipatinga wyssu pawieto Telsziu, dydzios dalyis pawietu Sziauliu yr Raseyniu“. Tai ir bus Pabrėžos kurtos bendrinės kalbos plotas – žemaitiškai kalbanti Žemaitija. Pavadinimas *žemaičių* Pabrėžos bendrinei kalbai tinka geriau nei kieno nors kito – ir pačia moderniaja šio termino reikšme. Tai žemaičiams bendra kalba. Pats Pabrėža ją vadina arba tiesiog *žemaičių*, arba *pajūrio žemaičių kalba* (*pozamorski Język Zmudzki* PaPZTCh1827, l. 4v).

Susikūręs tokį bržk. modelį, Pabrėža turėjo nuomonę ir apie kituose lietuviškai kalbančiuose plotuose vartotas rašybas (rašomąsias kalbas). Jas suvokė esančias dar dvi: Prūsijos lietuvių (vadino *prūsų-žemaičių* [*Prusko-žmudzki*, PaGi1835.III.20, p. 493]) ir Didžiosios Lietuvos lietuvių aukštaičių (vadino *lietuvių* [*Litewski*, PaGi1835.III.20, p. 493], *lietuvių-žemaičių* [*Litewsko-žmudzki*, PaPZTCh1827, l. 4v]).

Prūsijos lietuviai nuo seno, nuo Danieliaus Kleino laikų, turėjo gana suvienodintą rašomąją kalbą. Pabrėža ją pripažino, nesistengė siūlyti ar brukti Prūsijos lietuviams savo žemaičių kalbos. Priešingai, savo veikaluose, pavyzdžiui, PaWTA1834 tarp kitų savarankiškų kalbų žodžių nurodo ir prūsiškus (t. y. Prūsijos lietuvių): *Kwiins [...]* **pruus**. *Kmynai*. – *Kimmelei*. **laatw**. *Kimmenes*. – **mask**. *Tminn* p. 42; **zem**: *Stoguu ryitynas*. – **pruus**: *Didžos Retenos*. – **laatw**: – **Embutti**. – **mask**. *Tschesnok* p. 73 ir t. t. Kurdamas šiuos sisteminius augalų pavadinimus Pabrėža Gintilai apie save rašo, kad „nepraleidžia įtraukti žemaitiškų, žemaitiškų-prūsiškų, latviškų ir rusiškų kasdieninių pavadinimų. Reikėtų ir lietuviškų nepraleisti, bet iki šiol iš niekur negalėjo jų gauti“⁹⁶ (PaGi1834.XII.19, p. 491). PaTA1843 veikalo gale pateikia net atskirą Prūsijos lietuvių kalbos augalų sąrašą „Sórinkymys Waarduu Prusams sawootyszkuju. kaap

kóres augimes wadyn: Yszraszits ysz Weykała **Hagen Preusens Flora**. – 1819 r.“ Savarankiškiems Prūsijos lietuvių žodžiams net netaiko savo žemaičių rašybos, bet išlaiko originaliąją, plg.: *žem. Geerwóugys. – pruuus Gerúge. – Gerwúge* p. 341; *žem. Bytkrieslee [...]. – pruuus. Bitkréslê* p. 588. Kaip rodo jau minėtas Pabrėžos pamokslas Prūsijos lietuviams, jis ir ten stengėsi kai ką užrašyti Prūsijos raštams būdingais rašmenimis ū [uo], sg. acc. galūneje parašydavo nosines raides (PaPWM, p. 765–788). Vadinasi, taikėsi ne tik prie šnekamosios, ne tik prie „trivialiosios“, bet ir prie rašomosios Prūsijos lietuvių kalbos. Akivaizdu, kad Pabrėža tą kalbą visur laiko atskira, savarankiška.

Tačiau jis griežtai kratėsi tos Prūsų rašybos įtakos savo bendrinei žemaičių kalbai. Prūsiškoji „pritaikyta prie vokiečių rašybos, vokiečiams labai patogios, bet ne žemaičiams“⁹⁷ (PaGi1835.III.20, p. 493).

Savarankiška, skirtinga nuo žemaičių Pabrėžai buvo ir Didžiosios Lietuvos lietuvių aukštaičių kalba. Jau minėjau, kad ir lietuviškus žodžius jis norėjo atskirti kaip kitų kalbų žodžius (nerašyti jų pramaišiu su žemaitiškais). Pabrėža įsitikinęs, kad „žemaitis niekada nesutars dėl kalbos su lietuviu, nei su prūsu ar latviu“⁹⁸ (čia visų pirma turėjo galvoje rašybą; PaGi1835.III.20, p. 495). Jis pyko ant lietuvių (aukštaičių): jie yra „tokie atkaklūs ir užsispyrę kalbėti ir rašyti savaip, kad jiems taip ir ne kitaip atrodo: vien lietuvių kalba ne tik rašyti, kalbėti, bet ir alsuoti net pati tikroji Žemaitija privalo. Lietuvà tebūna Lietuva, maišytieji – maišytisiais, o žemaičiai – žemaičiais“⁹⁹ (PaGi1838.X.9¹⁰⁰, p. 663). Savo pagrindinį gyvenimo veikalą PaTA1843 skiria tik žemaičiams: „Weykała tóu rašžiau ne dieley Lytítóówyniku, (kóryi gał sau tolyi óž móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Žemaytiu,

⁹⁴ „Nazwiska roslin tak piszę; jak się one w kraju naszym pomorskim wymawiają na 15 mil biorąc od morza w głąb kraju“.

⁹⁵ Plg.: *Słownik języka Polskiego*, Wilno, 1861, t. 1, p. 662, 610.

⁹⁶ „Nie omija ułaczyć imion triwiałnych źmudźkich, źmudźko-pruskich, Lotewskich i Rossyjskich. Wypadło by nieopuszczać Litewskich, lecz dotąd z niskąd niemógł ich dostać“.

⁹⁷ „Stosowana jest do pisowni niemieckiej, dla Niemców bardzo dogodney ale nie dla Żmudzinów“.

⁹⁸ „Żmudzin nigdy się nie zgodzi z litwinem co do mowy, ani z prusakiem albo łytszem“.

⁹⁹ „Tak zacięci i uparci w swoim sposobie mówienia i pisania: iż tak im się zdaje, że nie inaczej: samym litewskim językiem nietylko pisać, mówić ale i oddychać nawet sama prawdziwa Żmudź powinna [.] Niech będzie Litwa Litwą: mieszańcy mieszańcami; a Żmudzini Żmudzinami“.

¹⁰⁰ J. A. Pabrėžos 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 661–663.

pri kóriu nier myššzyny niejoky kałbos lyitóówyszkos: teyp yr kałbó tykray žemaytyszko rupinaus parašziity“ (p. V). Tiesa, jis yra Gintilai užsiminęs, kad jei jam rašyti taip kaip kalba pasirodytų esą nepriimtina, „geriau laikytis lietuvių rašybos (nors mirtinai jos nemėgstu) negu prūsų-žemaičių [...]“¹⁰¹. Vadinasi, nors žemaičiams netinka nė lietuvių rašyba, ji esanti mažėlesnis blogis už Prūsijos lietuvių. Tos svetimos vertybės Pabrėžai turi savitą hierarchiją. Matyt, hierarchija jo sukurta pagal pavojaus paveikti, pakeisti žemaičių rašybą dydį. Tai gynybinė Pabrėžos nuostata – kuriamoji žemaičių kalba palyginti nauja, ir ją gali kėsintis veikti senesnės, prūsų ir lietuvių, rašybos. Apsibrėžęs teritoriją savo bržk., nori ją apginti.

Taigi Pabrėžos bržk. modelis rodo, kad į šiandien suprantamą istorinį lietuvių kalbos plotą jis sutalpino net tris rašomasias kalbas. Tuo jis skyrėsi, pavyzdžiui, nuo Daukanto, kuris praktiškai visas tris Pabrėžos kalbas laikė esant viena. Skyrėsi ir nuo Juozo Čiuldos, kuris daug vėliau, 1854 m., parašytoje žemaičių kalbos gramatikoje parodė suprantas esant dvi rašomasias kalbas – Prūsijos lietuvių ir žemaičių (lietuvių). Tikrųjų lietuvių (aukštaičių) tarmę Čiulda atmetė kaip dar neišdailintą, pilną polonizmą. Aišku, kad Pabrėža čia atsiskleidžia kaip daug labiau susiskaidžiusios XVIII amžiaus visuomenės stereotipų turėtojas, kaip senesnio modelio kūrėjas (Čiulda suvokė, kad jo laikais Didžiojoje Lietuvoje jau vyravę žemaitiški raštai, aukštaitiškų mažiau tebuvę). Pabrėža dar tik jautėsi pradedas kurti naują, žemaitišką bendrinės kalbos tradiciją, jai reikėjo įsitvirtinti tarp tada tebevyrausios bažnytinių raštų (paremtų viduriečių tarme) tradicijos. Reikėjo atkovoti teritoriją žemaičių brk., tradicinių raštų kalbą nustumti tik į aukštaičių teritoriją. Vėliau Čiulda jau neketino niekur stumti, nes nebebuvo ką. Jam jau rūpėjo išplėsti savąją bržk. ir į Aukštaitiją.

6. Bržk. santykis su šnekamąja kalba (rašomoji kalba). Ne vieną kartą minėta, kad Pabrėža ėmė kurti savo bržk. šnekamosios pagrindu: „...kad žodžiai būtų rašomi taip, kaip yra visuotinai tariami“ (PaPZTCh 1827, l. 4v), „rašykite taip, kaip Jūsų garbingiausieji tėvai ir kaimynai kad kalba“ (PaGi1835.III.20, p. 495), „žodžius atrasi paraszitus teyp, kayp tamy paszaliey wysy Zemaytey kałb“ (PaUNAS1828, p. IV), „geriausia taip rašyti, kaip kalbame“¹⁰² (PaGi1835.III.20, p. 493). Pabrėža iš principo nelinkęs leisti skirtumų, nevienodumų tarp rašomosios ir šnekamosios kalbos, tarp rašybos ir tarties. „Rašyboje galima kliedėti tai lietuviškai, tai prūsiškai ar kuršiškai, bet čionykštė žemaičių dauguma visada nuo jų skirsis, ir Jų malonybės tokiais savo nereikalingais išraitymais tikram žemaičiui tik tokią padarys paslaugą, kad šis varg-

šas bus priverstas kamuotis skaitydamas, kai vienaip parašytus žodžius turės kitaip tarti“¹⁰³ (PaGi1838.X.9, p. 663). Aišku, kad pagrindinis Pabrėžos bržk. norminimo kriterijus – vartoseną, šnekamoji kalba.

Tačiau praktiškai šitoks kriterijus niekada neišlaikomas, niekada nerašoma tik fonetine transkripcija. Kuriantis bendrinei rašomajai rusų kalbai XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiaus pradžioje, vienas iš karaministų, savo kalbą kūrusių taip pat šnekamosios pagrindu, siūlė „kartais rašyti taip, kaip turėtų būti kalbama, o ne taip, kaip kalbama“. Borisas Uspenskis sako, kad „tokia nuostata, aišku, leidžia žinomą rašomosios ir šnekamosios kalbos nesutapimą [...]. Kalbama [...] apie šnekamosios kalbos modifikavimą ir tobulinimą kaip literatūrinės [rašomosios] kalbos kūrimo priemonę“¹⁰⁴.

Pabrėža savo rašomojoje kalboje taip pat šiek tiek modifikavo šnekamąją kalbą. Labai atidžiai išstudijavęs Pabrėžos rankraščius Juozas Tarvydas¹⁰⁵ pateikė nemažai atvejų, kur rašoma ne pagal gimtąją Pabrėžos tarmę. Pavyzdžiui, „Pabrėža neparodo visiems šiaurės vakarų žemaičiams būdingo virtimo uo<o ir visur rašo o: žoolys „žolės“, žmonyms „žmonėms“, patoogey „patogiai“ ir t. t.“ (p. 217). Kaip ir visų šiaurės žemaičių, „Pabrėžos kalboje dvibalsiai ai ir ei žodžio gale dažnai suvienbalsėję: waardaa, tayslyyne [...], tik prievėksmiuose (ypač aukščiausio laipsnio) beveik visur ei ir ai: eyszkey [...], daugesney [...]“ (p. 218–219). „Tas pats pasakytina ir apie pilnšias ar apypilnes vietininkų galūnes Pabrėžos raštuose: žemaytyszkoj kalboj [...], tokiusy Liinkiusē [...]“ (p. 219), t. y. pailginamos trumpesnės žemaičių galūnės. „Pajūrio žemaičiai [...] neturi žodžių galūnėse afrikatų (č, dž), o mūsų botaniko kalboje tos pačios lytys sumišai vartojamos čia su afrikatomis, čia be jų [...]: waldy ir waldzios, tekaťios ir ipołaćzios [...]“ (p. 220). „Mūsų botaniko kalboje suvienodėję prielinksniai nuo su priešdėliais nuo- bei nu(nū) ir visi rašomi nōu: nōu kórioudoms [...], nōubieg [...],

¹⁰¹ „Lepiey trzymać się pisowni Litewskiey (:lubo do żywego jey nie lubię), niżeli prusko-żmudźkiey [...]“.

¹⁰² „Naylepiey tak pisać, jak mówiemy“.

¹⁰³ „Można bredzić w pisowni, to z litewska to z pruska lub kurlandska: lecz rodowita ogólność żmudzka zawsze od nich będzie odrębna, i tyle tylko Ichmość tacy swemi niepotrzebnemi wykrętami uczynią przysługę dla prawdziwego Żmudzina, iż ten biedny będzie przymuszony gwałt sobie zadawać w czytaniu, kiedy wyrazy inaczej napisane, inaczej będzie musiał wymawiać“.

¹⁰⁴ Б. А. Успенский, *Из истории русского литературного языка XVIII—начала XIX века*, Москва, 1985, с.18.

¹⁰⁵ J. Tarvydas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 217–221.

nóupełnus [...]“ (p. 221). Bent apie dalį šių atvejų Tarvydas pasako, jog tai „panašu į bendrinės raštų kalbos sekimą“ (p. 219).

Tarvydas jau užčiuopė, kad Pabrėža buvo linkęs kai ką bendrinti, t. y. norminti. Tiesa, ne su visomis jo išvadomis galima sutikti. Pabrėžos *o*, matyt, ir yra žemaičių [uo], taip tada rašė daugelis žemaičių; prof. Alekso Girdenio liudijimu, vietininko galūnė *tokiusy* jo tarmėje (Tirkšlių) ir dabar tebeturi išlaikiusi galinį balsį; dažnesnis afrikatų vartojimas gali rodyti senesnę žemaičių tartį, kai afrikatos dar buvo mažiau išnykusios¹⁰⁶.

Vis dėlto Pabrėžos vienodinimą aiškiai rodo *nóu(-)* rašymas visais atvejais, tai šnekamojoje kalboje nesančios bendros normos (ir prielinksniui, ir priešdėliui) bendrinei rašomajai kalbai siūlymas (plg. *Žyvatė*¹⁰⁷ rašytus *nu koju nuawe* ‘nuo kojų nuavė’ p. 143, *numazgojy* ‘numazgojo’ 143). Ypač akivaizdus Pabrėžos pavyzdys šiuo atveju gali būti žodžio *liežuvis* sg. ines. *lyizówiey* (*Žemaytyszkamy*) ‘liežuvė (žemaitiškame)’, PaTA1843, p. V(4x). Tai dirbtinė, neegzistuojanti šnekamojoje kalboje lytis, dirbtinai padaryta prie žem. vietininko (Pabrėža būtų turėjęs rašyti *lyizówie) pridėjus *y*.

Taigi iš visko matyti, kad ir Pabrėža, nors rėmėsi šnekamąja kalba, ją šiek tiek keitė, modifikavo. Vadinas, jis turėjo įsivaizduoti, kad skaitytojas skaitys ne visai savo gimtąja tarme, o jau kiek patvarkyta, panorminta. Tad kurdamas rašomąją kalbą, kaip šalutinį produktą Pabrėža jau šiek tiek, kad ir labai neryškiai, ėmė formuoti šnekamąją bendrinę kalbą.

Tačiau šito nereikėtų perdėti. Pačiam Pabrėžai dar nebuvo iškilusio jokio poreikio tą šnekamąją kalbą tvarkyti, žemaičiai jam šnekėjo *gerai*, tik rašė *blogai*: „jeigu pavartosite mano žemaitiškus augalų žodžius, kas žino, ką pasakys visi tie žemaičiai, kurie niekada nepagalvoja taip rašyti, kaip kalba“¹⁰⁸ (PaWo1828.IX.20, l. 4v). Nors žemaičių tarmės turi nemažų skirtumų, Pabrėža teoriškai į tai dar nekreipia dėmesio. Jo suvokiama kalbinė situacija – tai reikalas įtikinėti, kovoti dėl savo pamatinio principo – remtis šnekamąja kalba, vartoseną. Reikalas vienodinti tos brūk. vidaus normas dar tebėra antrinis uždavinys. Pirminis jis būtų galėjęs pasidaryti tik tada, kai (jei) žemaičiai būtų buvę įtikinti priimti pamatinį bk. kūrimo principą. Pabrėža šio antrojo, tolesniojo brūk. kūrimo etapo nesulaukė, tad ir žemaičių šnektų nevienodumas jam nebuvo ypač aktualus. Vadinas, tegalima kalbėti apie sąmoningai kurta tik rašomąją bendrinę žemaičių kalbą, dar ne šnekamąją. Nors Pabrėžos, kaip ir karamzinistų, orientavimasis ne tiek į konkrečią, kiek į idealiai suvokiamą šnekamąją kalbą suponuoja ir pačios šnekamosios kalbos bendrinimo užuomazgas.

„Reikalavimo rašyti taip, kaip kalbama, antitezė yra reikalavimas rašyti pagal taisykles: pirmuoju atveju kalbos taisyklingumo kriterijumi yra nuoroda į šnekamosios kalbos vartoseną, antruoju – nuoroda į racionaliai pagrįstus reikalavimus“¹⁰⁹. Pabrėža rėmėsi vartoseną. Tik daug vėliau Juozas Čiulda savo gramatikoje, taip pat norminančioje tos pat šiaurės žemaičių tarmės lytis, labiau rėmėsi „taisyklėmis“, t. y. orientavosi į gramatiką, šiandien pasakytume, vadovavosi sistemingumo kriterijumi (reikalui esant, šnekoje vartojamas lytis dėl savaip suprastos kalbos sistemos atmesdavo).

7. Bržk. normų nestabilumas. Raidyno pasirinkimo principai. Kadangi Pabrėža jautėsi kuriąs tik pradiniu bržk. etapu, tai nenuostabu, jog jis dar nesirūpino ir visišku rašybos, morfologijos ir pan. normų suvienodinimu. Be jau minėtų nevienodumų, Zuzana Jonikaitė dar nurodė, kad „Pabrėžos žymėjimas kirčiuotų skiemenų žodyje [dvigubomis balsėmis] nėra nuoseklus“¹¹⁰. Ir kitais atvejais nevienodumų pasitaiko. Pabrėžai tai tik smulkmenos. Tik daug vėliau Čiulda stengsis kuo tiksliau suvienodinti žemaičių rašybą, stabilizuoti normas.

Tačiau Pabrėža labai griežtai išlaikė savo principą neįtraukti į žemaičių rašybą tokių grafemų, kurių nebūtų lenkų rašyboje. (Kaip kad nuosekliai laikėsi ir kito principo – bržk. pamatu imti šnekamąją žemaičių kalbą.) Visi šios studijos pradžioje minėti Pabrėžos grafikos atvejai, jų kitimai, taip pat ir neminėtieji neturėjo jokios nelenkiško raidyno raidės. PaTA1843, p. V Pabrėža rašė, kad „wysas Baalsys lęekyszkosys (yszjémós *h. q. x.*) atsyrašd kałboy Żemaytyszskoy só tokiópat bruunzgymó, kapp Lęekyszskoy [...]“.

Diskutuodamas dėl rašybos, Pabrėža labai peikė Prūsijos lietuvių ortografiją: „prūsų-žemaičių rašyboje pakeistas kai kurių raidžių skambesys, vienos raidės perkeltas kitai, o anos – šitai; taip toje rašyboje *i* mažosios skambesys perkeltas į *y* didžiąją, o tos – į *i* mažąją, kas bet kuriam žemaičiui yra negirdėtas ir labai nemielas dalykas; raidės *q, ę* išmėtytos: kartu įvairių ženklų raidėms prirašyta, vieni reiškia skiemenų ilgumą,

¹⁰⁶ Dėl afrikatų plg. A. Girdeinis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvatė'“.

¹⁰⁷ *Ziwas Pona yr Diewa ntusu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaŭ, 1759.

¹⁰⁸ „Jeżeli [...] użyjecie moich żmudzkich wyrazow roslinnych, ktoż wie, co powiedzą ci wszyscy Żmudzini, którzy nigdy niezastanawiają się, aby tak pisali; jak wymawiają“.

¹⁰⁹ B. A. Успенский, *Из истории русского литературного языка XVIII–начала XIX века*, с. 6.

¹¹⁰ Z. Jonikaitė, „Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą“, *Jurgis Pabrėža 1771–1849*, p. 64–65.

kiti žodžio trumpinimą, *de quibus neque Patres nostri audierunt*, o kai dar pridėsime mūsų kalbos tikrojo skambėjimo raidžių ženklus, kai kur teks dėti ženklą ant ženklo ir virš tos pat raidės, kad ir patys skaitydami savo raštą svarstysime, ką kuris ženklas gali reikšti¹¹¹ (PaGi1835.III.20, p. 493–494). Pabrėža ypač atkreipia dėmesį į lenkų (ir žemaičių) kalbai nebūdingų rašmenų vartojimą – *i* ir *y*, diakritinius ženklus, taip pat raidžių *q* ir *ę* (suprask – dvigarsiams žymėti!) išmetimą. Žemaičių rašyboje „geriausia laikytis kiekvienos raidės skambėjimo, nuo neatmenamų laikų mūsų protėvių priimto“¹¹² (PaGi1835.III.20, p. 495).

Vadinasi, Pabrėžai rūpi rašybos įprastumas. Gintilai (ir turbūt Daukantui) rašė: „Ponai Geradariai keletą eilučių savo laiškuose pridėjote žemaitiškai, nors pakankamai suprantamai buvo parašyta, visgi jų skaitytojai teiravosi, kodėl kartu nepridėta ženklų reikšmių?“¹¹³ (PaGi1835.III.20, p. 494). Pabrėža akivaizdžiai šaiposi iš per sudėtingų ženklų vartojimo. Nors jis pats savo veikalų pratarmėse aiškino savo rašmenų reikšmes (kaip ir Daukantas), bet kartu visada stengėsi, kad ir be to paaiškinimo eilinis jo tekstų skaitytojas, išaugęs Žemaitijoje (vadinasi, mokėsis visų pirma lenkų kalbos), nesunkiai viską (rašmenis) suprastų. Tai aiškus ir tam tikros kultūros tradicijos (kartu savo asmeninės) laikymasis, ir noras padėti tokiai rašybai lengviau prigyti, nebūti atmestai dėl nesuprantamumo.

Sakau nesuprantamumo, o ne paprastumo, nes ne tik man, bet ir pačiam Pabrėžai rašmenys *ćz*, *śz*, dvigubos balsės neatrodė paprastos (apie dvigubas balses rašė, kad toks jų rašymas „iš pradžių skaitytojams rodysis juokingas ir laukinis“¹¹⁴, PaGi1834.XII.19, p. 492; *ćz*, *śz* „iš pradžių be galo sunku žymėti diakritikais“¹¹⁵, PaGi1835.III.20, p. 495). Vadinasi, tam tikras paprastumas išlaikomas tik tuo, kad neišsivedama jokios raidės, nesančios lenkų kalbos Lietuvoje tradicijoje (1843 m. Pabrėža jautė, kad lenkų ortografijoje įvyko pasikeitimų, pavyzdžiui, *é*, *ey*, *ay* imta vis dažniau rašyti *e*, *ej*, *aj*, todėl tada jam jau reikėjo nurodyti, kad ne į tą moderniąją rašybą orientuojasis: „Baalsiu. (*Głoska. Litera.*) brunzgyyma (*brzmienie*) tóu pati ózłaykiau, koks ju kałboy lęękyszkoj pri gała ómžiaus praejósiojy bówa“, PaTA1843, p. V). Tokį paprastumą galima pavadinti spaustuviniu – visi spaustuvininkai, turėję lenkišką raidyną, nebūtų turėję problemos lieti naujų raidžių Pabrėžos raštams.

Taigi tradicija, o iš jos ir suprantamumas skaityti bei patogumas spausdinti skatino laikytis lenkiškų raidžių. Naujumas, visų pirma nebūdingi lenkų rašybai tų raidžių deriniai, buvo reikalingas tiksliau raštu išreikšti žemaičių kalbą – netgi netaupant vietos ir darant tekstą keblesnį, sudėtingesnį, nors ir visiškai suprantamą tam lenkiškai mokančiam žemaičiui.

II. PABRĖŽOS SEKĖJAI IR UŽMOJAI

1. Simonas Grosas. Minėjau, kad PaPZTCh1827 Pabrėža skundėsi, jog dar nesą „tautinės žemaičių gramatikos“, jog jis jautėsi dar visai vienišas, be Dionizo Poškos, žemaičių kalbos norminimo svarstytojas. 1832 m. kai kas jau buvo pasikeitę. Jau buvo gimusios ir dužusios 1831 m. permainų viltys, Vilniaus universitetas jau tebuvo buvęs, jau amžinai liovėsi rašęs Dionizas Poška. Tačiau taip pat jau buvo išspausdinta Kaliksto Kasakausko gramatika, o Pabrėža buvo tvirtai apsisprendęs laikytis savo bržk. normų.

Nuspręsdamas bendrinei rašomajai žemaičių kalbai laikytis savo rašybos, Pabrėža motyvavo ir tuo, kad nebuvo žemaitiškos gramatikos. Vadinasi, imdamasis iniciatyvos kurti, diegti savąsias rašybos normas, negalėjo negalvoti ir apie savo gramatiką, kuri turėtų įtvirtinti jo normas ir nukonkuruoti visas kitas. Apie dvibalsius yra pasakęs, esą jų gali būti daugiau, bet tai paliekąs gramatikai (PaPZTCh1827, l. 4v). Ir štai išspausdinama Kasakausko *Kalbrieda Ležuwio Žiamaytiszko* (1832 m.), t. y. žemaičių kalbos gramatika.

Jokių tiesioginių Pabrėžos pasakymų apie šią gramatiką išlikusių nėra. Tačiau neįmanoma manyti, kad Pabrėža būtų jos nepastebėjęs. Kyla klausimas, kodėl Pabrėža niekur laiškuose ar kur kitur jos net nepaminė, tarsi jos net nebūtų.

Pradėti norėčiau iš toliau, nuo Simono Grosso, apie 1835 m. irgi parašiusio žemaičių kalbos gramatiką. Kai Pabrėža 1816 m. atsikėlė į Kretingos bernardinų vienuolyną, ten jau rado anksčiau iš Dotnuvos vienuolyno atvykusį vokiečių Grosą. Tiesa, vienur Vaclovas Biržiška manė,

¹¹¹ „W pisowni prusko-żmudźkiey brzmienie liter niektórch poodmieniane (,) litery jedney przeniesione na drugą a tey na tamtą; tak w tey pisowni brzmienie *i* małego przeniesiono na *y* wielkie, a tego na *i* malenkie, co dla każdego żmudźina rzeczą jest niesłychaną i bardzo niemilą; litery *q, ę*, powyrzucane: przytem znaki rozmaite literom ponadawane, jedne oznaczające iloczys syllab, drugie skracanie wyrazu, *de quibus neque Patres nostri audierunt*, a gdy jeszcze przydamy znaki właściwego brzmienia naszego języka liter, przydzie się położyć miescami znaki nad znaki a to nad jedną literą, tak iż sami czytając swoje piśmo będziemy rozmyslać co który znak ma znaczyć“.

¹¹² „Naylepierzy trzymać się brzmienia każdej litery od niepamiętnych czasów przez naszych Przodków przyjętego“.

¹¹³ „Kilka wierszow Panstwo Dobrodzieje ułaczyliście w listach swych po żmudźku, lubo dosyć zrozumiale było napisano, wszelako czytelnicy ich z tem się oswiadczyli, czemuż znaczenia znaków razem nie ułączono?“

¹¹⁴ „Będzie to Czytelnikom z początku śmieszno i dziko wydawać się“.

¹¹⁵ „Z początku przytrudno kreskowac“.

kad Grosas į Kretingą teatvykęs apie 1821 m., tad vėliau už Pabrėžą¹¹⁶, kitur, kad apie 1816 m.¹¹⁷ Tačiau ne vienas išlikęs vienuolyno vizitavimo aktas rodo ką kita. Štai 1817 m. rašoma, kad jis esąs vikaru Kretingos vienuolyne treči metai¹¹⁸, nors ten pat nurodoma, kad Pabrėža vienuolyne dar tik pirmus metus¹¹⁹. 1820 m. Grosas jau septinti metai, Pabrėža – ketvirtį¹²⁰, tais pat 1820 m. kitas vizitavimo aktas rodo jau, kad Grosas aštunti, Pabrėža penkti¹²¹. 1827 m. Grosas vienuolikti, Pabrėža septinti¹²² (labai netikslūs duomenys!), 1828 m. Grosas dvylikti, Pabrėža aštunti¹²³, 1830 m. Grosas trylikti, Pabrėža devinti¹²⁴, 1831 m. Grosas keturiolikti, Pabrėža vienuolikti¹²⁵. Akivaizdu, kad nuo 1827 m. kažkur kažkieno supainioti duomenys papildė netikslumų virtinę ir vėlesniais metais. Todėl reikia manyti, Simonas Grosas atvyko į Kretingos vienuolyną dvejais metais anksčiau už Pabrėžą, apie 1814 metus.

Trumpa Grosso biografijėlė iki atvažiavimo į Kretingos vienuolyną galėtų būti tokia. Iš jau minėtų Kretingos vienuolyno vizitavimo aktų matyti, kad jis bus gimęs apie 1770–1772 m., nes tų aktų duomenys šiek tiek nesutampa. Vaclovas Biržiška ir Vytautas Vanagas nurodo jį gimus apie 1772 metus¹²⁶. Šiaip ar taip aišku Grosą buvus Pabrėžos bendraamžį. Minėtasis 1817 m. generalinis vizitavimo aktas rodo, jog „Varmijos gubernijoje Rešliaus mieste 5 metus mokėsi visų mokslų, kurie buvę nurodyti Edukacinei komisijai. Ordine 9 metai, Benicos, Minsko ir Vilniaus vienuolynuose. Mokėsi retorikos, filosofijos ir teologijos. 1787 m. spalio 28 d. Vilniaus vienuolyne įstojo į vienuolius. Baigęs mokslus 16 metų buvo vienuolynų jaunimo retorikos profesoriumi Slucko ir Dotnuvos vienuolynuose“¹²⁷. Iš Vaclovo Biržiškos duomenų galima svarbiau papildyti, kad Simono Grosso tėvas buvo Juozas Grosas, kad prieš stodamas į vienuolyną mokėsi Raseiniuose. „Išventintas kunigu apie 1794 m., jis 1795 XII buvo Vilniaus bernardinų vienuolyne, nuo 1798 m. buvo vokiečių kalbos mokytojas Troškūnų bernardinų vienuolyno mokykloje (tenai buvo ir 1801 III 3)“¹²⁸.

Yra išlikęs svarbus Grosso Dotnuvos vienuolyno periodo rankraštis *Liber Latinitatis continens nonnullas Regulas ex Alvaro Emanuelis excerptas. [...] Necnon Colloquia Secundum illas Regulas. [...] Irem Simonem Grosi protunc profefsore Alumnor[um] Grammatices Datnoviae compositus*¹²⁹. Tai Grosso užrašai savo lotynų kalbos pamokoms. Be ištraukų iš Alvaro vadovėlio, daug vietos čia sudaro mokinių dialogai dviem kalbom – lenkų ir lotynų. Jie bus sukurti paties Grosso lotynų kalbai, retorikai mokytį, bet juose yra daug medžiagos ir Grosso asmenybei, pažiūroms pažinti.

Septintojo dialogo mokinys B apie vieną mokytą atvykėlį, gerai išmanantį lotyniškai, kažkada besimokiusį Dotnuvoje, sako: „Žiūrėdamas į

ši žmogų visada maniau, kad jis Vilniuje ar Berlyne, ar Paryžiuje, bet ne Dotnuvoje lankė mokyklas, ir tikrai niekada nebūčiau patikėjęs, jeigu pats iš tavo lūpų to negirdėčiau¹¹⁶ (p. 62). Mokinys C, dalyvaujantis dialoge, greičiausiai įkūnijęs paties Groso mintis, atsako mokiniui B: „Tikrai manim tikėk, kad šis žmogus savo asmeninius įpročius pakeitė ir seno žmogaus su visais savo nusizengimais nusikratė ir naują save aprenė. [...] Tegul toliau dėkoja Dievui, kad jį apšvietė, po to savo paties mokytojui, kad laukinius jo įpročius pažaboj¹¹⁷“ (p. 62–64). Švietimo epochos balsu Grosas aiškina, kad mokslas ir mokytojas gali pakeisti žmogų, padaryti jį geresnį. Taip pat jam svarbu įrodinėti, kad

¹¹⁶ Vac. Biržiška, „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, p. 73.

¹¹⁷ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322.

¹¹⁸ Keturių Žemaitijos vienuolynų generalinio vizitavimo aktas, 1817 m., LMAB, f. 17–254, l. 29v–30r.

¹¹⁹ *Ibid.*, l. 30v–31r.

¹²⁰ Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitavimo aktai (toliau – ŽVVVA), 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 67v.

¹²¹ ŽVVVA, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, l. 68v.

¹²² ŽVVVA, 1827 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 92v.

¹²³ ŽVVVA, 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236, l. 70r.

¹²⁴ ŽVVVA, 1830 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242, l. 79v.

¹²⁵ ŽVVVA, 1831 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 248, l. 66v.

¹²⁶ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322; V. Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius, 1987, p. 50.

¹²⁷ „W Gubernij WarminŃkiej w Mieście Reszle przez lat 5 uczył się wszystkich Nauk, które do Komisyi Edukacyney były przepisane. – w Zakonie przez Lat 9 w Klasztorach Bienickim MinŃskim i WilenŃskim. Uczył się Rhetoryki Filozofij y Teologij – Ru 1787 8bra 28 Dnia w KłaŃtorze WileńŃskim wstąpił do Zakonu. Po ukończonych Naukach był ProfesoŃrem Rhetoryki Młodzi Zakoney Lat 16, w KłaŃtorach SłudzkiŃ y DatnowŃskiŃ“ (LMAB, f. 17–254, l. 29v–30r).

¹²⁸ Vac. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 322.

¹²⁹ Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 1132, 143 p. Beje, čia galima paminėti dar bent tris Groso rankraščius, saugomus Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve: *Casus Conscien[...]* *expositi* N° 4°; *Listy w rożnych Materyach z Niemieckiey Grammatyki* JP^a *Gottscheda p. X^a Symona na Język Polski przetłozone* ir įvairūs pavyzdžiai lotynų kalbos gramatikai. Groso autorystė nustatyta iš rašysenos ir ypač išsiskiriančios rašymo manieros. Čia nuosirdžiai dėkoju šv. Antano kolegijos dėstytojai Žavintai Monikai Valkiūnienei bei tėvams Antanui ir Astijui už pagalbą ir sudarytas puikias sąlygas naudotis Kretingos vienuolyno archyvu.

¹³⁰ „Patrziając na tego Człowieka, zawsze rozumiałem, że on w Wilnie czyli w Berlinie lub. w Paryżu nie zaś w Datnowie chodził do Szkoł, y Zaiste nigdy bym niewierzył, gdybym Sam z Ust twoich tego nie słyśzał“.

¹³¹ „Pewnie mi wierz, że Człowiek ten ośobliwie obyczaie swoje odmienił, y starego Człowieka zupełnie zwystępkami swoiemi złożył a wnowego Siebie przyodział. [...] Niech dziękuie naprzęd Bogu, że go ofwiecił, potym własnemu Swemu Nauczycielowi, że dziekie jego Obyczaie ufkromił“.

Dotnuvoje galima mokytis (be kita ko, ir kalbų) ne blogiau nei Vilniuje ar Paryžiuje!

Kitas mokinys D – skeptikas, jis mano, kad „lengviau yra lokį išmokyti šokti, negu kaimietį abécélés“¹³² (p. 70). Grosas mokinio C lūpomis jam atsako: „neprieštarauju tam, kad daug yra sunkumų ir darbo išmokyti paprastus ir tiesiog kvailus žmones. Bet ar dėl to galima sakyti, kad jie negabūs mokslams? Ar paprastas žmogus Lietuvoje negali taip pat būti apsišvietęs kaip ir kitų tautų žmonės, gyvuojantys kaime? Juk ir kituose kraštuose arija ir akėja, o visgi išmano mokslus ir yra išlavintų papročių, tarsi niekadose jaučių nebūtų buvę matė, arba pasukui plūgą nebūtų vaikščioję. [...] Pats neseniai būdamas Paryžiuje mačiau. [...] Daug kas pasaulyje pasikeitė“¹³³ (p. 70–72). Grosas orientuojasi į besikeičiantį pasaulį. Jau tada Dotnuvoje, prieš 1815 m., jam atrodo, kad nors sunku, bet prasminga mokytis Lietuvoje valstiečius. Ko gi Grosas, vokietis, norėtų juos mokytis?

Netiesioginį atsakymą gali duoti kita to paties rankraščio vieta. Vienas išsimokslinęs svečias, kuris moka daug kalbų, kuris „pagal savo sugebėjimus galėtų būti kalbų profesoriumi“¹³⁴, pasisako norįs „kartu būti ir žemaičių kalbos profesoriumi, ir mokiniu“¹³⁵ – Dotnuvoje! (p. 86). Į repliką, kad sunku būti ir tuo, ir kitu iš karto, atsako: „Sutinku, kad per sunku atrodo nenorinčiam. Norinčiam – prieštarauju ir sakau [...] pagal visuotinę patarlę: ‘norinčiam nesunku, nes norintis nuolatiniu savo darbu visus sunkumus nugali’“¹³⁶ (p. 86). Šito svečio žodžiai – tai akivaizdžios paties Groso mintys. Tai jis, svetimšalis, mokėsi lietuvių kalbos, tai jos, be kita ko, norėjo mokytis ir lietuvių valstietį. Tai Grosas labai mėgo kalbas, tai Grosas buvo tas norintis kalbų profesorius.

Tad prieš atvykstant į Kretingą Grosui jau rūpėjo lietuvių kalba (jo žodžiais tariant – žemaičių). Jau tada Grosas bus mokėjęs daugiau ar mažiau lietuviškai – Fabijonas Borkauckas laiške Daukantui liudijo, kad „tą giesmę [Sziltas alus ką padarė! Prie malonės mus privarė...] dar priesz trisdeszimts metų su kunigu Grossu Datnavoj giedodavom“¹³⁷. Tačiau vargu, ar tai buvo žemaičių tarmė, su ja, kaip matyti iš biografijos, galėjo susidurti tik atvykęs į Kretingą (Raseiniuose, šiek tiek kitokią žemaičių tarmę, turbūt tik trumpai tepažino).

Ir štai Kretingoje po 20 metų Grosas parašo gramatiką, perdėm parremtą žemaičių tarme. Jau po jo mirties šios gramatikos pratarmėje Butavičius rašė: „O kad kalbos Zemaytyszkos nemokieje, storioies kaip imanidams ape jos yszmokyma“¹³⁸. Tada, kai Pabrėža apsisprendė trečiojo dešimtmečio pabaigoje kurti savą bržk., su Grosu po vienu stogu buvo nakvojęs ir prie vieno stalo valgęs jau per dešimt metų. Turbūt

jau tada Grosas buvo gerokai pramokęs ar ir išmokęs žemaitiškai – tos tarmės, kurią Pabrėža ėmė pagrindu savo bržk.

Ir va 1832 m. ant Pabrėžos ir Groso stalo atsiranda Kasakausko gramatika. Kas dabar pasakys, kokią šurmulį ji sukėlė Kretingos vienuolyne, bet man tebus leista išsivaizduoti tokį Pabrėžos pokalbį su Grosu. Pabrėža:

– Wysad diwyjaus, kóu Kossakowskis zaunyi... Wadyn kaľbrieda *Žemaytyszka*, bet rasza lyizówiewy Lyitówysz kami...

– Ale yr tykrós *Žemaytis* gaľ sóprasty...

– *Žemaytis* gaľ wyskóu sóprasty, ale dieľ ko óns negaľ *žemaytyszkaa* rašžity? *Žemaytis* wysad bus *Žemaytis*, yr niekada nesakis *duoty*, tykt *dóuty*. Arba *manens, man...* nieks čze teyp nekaľb.

– Tóu póykee regiejau šžyn parsykielys, negaliejau sósyrokóuty...

– Toki raszta palyzdams i swieta nor parwersty mómis lyitówees. Kanyczney reek yszdóuty kaľbrieda dieľ tykruju *Žemaytiu*.

– Rokóutyis senee rokóujawos, ale...

– Kľausik, Symon, rašžik tó tóu kaľbrieda.

– Kad nesó *žemaytis*...

– Esi kaľbu propessorióš yr *žemaytyszkaa* jau moki. Kokios rasztynys imtyis jók pasakisió, esó jau rašžys. Kad nebutum myšžyny niejoky kaľbos Lyitówiszkos¹³⁹.

Kad ir kaip iš tikrųjų jie kalbėjosi, po trejų metų, 1835 m., Butavičius apie Grosą jau rašė: „prisytyiky Gramatyku arba Kningu mokoncziu kaľbos Letuwysz kay-Žemaytyszkoš, kieyk kami galieje atrasty [...]. pažina ayszkiey iog niera niewyinos kningas kaľbmoksllynys, kuri but su-

¹³² „Łacniew bowiem iest nauczyć niedzwiedzia tancować jak wiesniaka Abecadła“.

¹³³ „Nie przeczę Ja temu, że wiele iest trudności y pracy w wyuczeniu ludzi prostych y prawie głupich – Ale czy dlatego mówić można? Że oni nie są Sposobni do Nauk? Jzali Człowiek prosty w Litwie nie może równie bydz ofwieconym jak y innych Narodow Ludzie, którzy na Wsi mieszkaią? Wjzak y po innych Kraiach orzą y bronuią, a jednak tak są w Naukach biegli y w Obyczaiach wycwiczeni, jak gdyby nigdy Wołów nie byli widzieli, albo za pługiem niebyli chodzili. [...] Sam nie dawno będąc w Paryżu zobaczyłem. [...] Dość obracało się na Swiecie“.

¹³⁴ „Według Swoiey umiejętności mogłby być Profefsorem Językow“.

¹³⁵ „Chce razem y bydz Profel]sorem y Uczniem Żnuydzkiego ięzyka“.

¹³⁶ „Uczyc y uczyc się Za ciężko zdaie się niechącemu się; pozwalam. Chącemu; Zaprzecam, y mówię [...] według powszechnego Przysłowia ‘Chącemu nic trudnego, chcący bowiem ustawiczną pracą swoią wszystkie trudności Zwycięża’.“

¹³⁷ *Medega S. Daukanto bijografijai, Dirva*, Shenandoah, 1898, sauis, p. 87.

¹³⁸ S. Grossas, *Kaľbrieda Ležuwe Žemaytyszka*, 1835. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29–822. Toliau GrKLŽ 1835.

¹³⁹ Dialogo kalba atkurta pagal Pabrėžos ir Groso rankraščius.

tinkonti su užywoiemu kaľbu Zemaytyszku – Ysz tos destys mokidamos pats tos kaľbos, iemy kartu rupintęis ape sudiejyma kaľbmokslynyns kningas sutinkonczios su efsaty tojy szalie kaľbu“ (GrKLZ1835, l. 1v). Taigi Butavičius tarsı teigę, kad rašyti gramatiką buvo paties Groso iniciatyva.

Tačiau jau ankstesni tyrėjai nurodę Groso knygos ryšį su Pabręža. Zinkevičius minėjo, kad „S. Grosas vartoja kiek panašią į J. Pabręžos rašybą. Greičiausiai jie abu buvo pažįstami ir bendravo“¹⁴⁰. Gidžiūnas manė, kad „galbūt jo [Pabręžos] paragintas, kitas Kretingos pranciškonas, kilme vokietis, Simonas Grosas, parašė, bet nespėjo atspausdinti gramatiką“¹⁴¹.

Didelę Pabręžos įtaką Grosui, ne tik bendradarbiavimą rodo, pavyzdžiui, Groso perkeltos į savo gramatiką kai kurios Pabręžos mintys apie rašybą. Plg.:

PaPZTCh1827: „Samogłoskie *e. o.* są otwarte, są też y ścisnione: ści[s]nione więc powinne mieć koniecznie nad sobą kreskę [...]. W tych zas wyrazach: *Jédróms. Gózós. é. ó.* są ścisnione [...]“ (l. 4v–5r),

PaPZTCh1827: „Dwogłoski [...] są następujące: *au. ay. eu. ey. iey. óu, uy, yi. np. Tau. Tay. Peunay. Tey. Jey. Dóus. Uy! Tyisa*“ (l. 5r),

PaPZTCh1827: „Spółgłoski *g. k.* położone przed samogłoskami *e. i. y.* a z temię zgłoskujące się, miętko zawsze wymawiają się. *np Gers, Gipsós. Gyrys. Keykymys. Kimszmys. Kyims.* Dla tegoz, kiedy po *g. k.* następuje *e.* lubo w wymawia[niu] zdaje się brzmieć *i* między *g-e. k-e.* jednakowoz *i* powinno się opuścić: i tak: nie piźze się *gieras. kieras:* ale *geras. keras.* lubo tak się wymawia, jakby się piśało *gieras, kiera[s].* Jakie zaś ma brzmienie *g. k.* w tych dwóch wyrazach; takieź i w tedy, gdy mają po sobie inne dwie samogłoski, to jest: *i. y*“ (l. 5r–5v),

GrKLZ 1835: „Samogłoski *e, o,* już są otwarte, już ścisnione [...]. – Ścisnione zaś zawsze Kreskuiają się [...] *n[a]pr[zykład] gózós guz – Jédróms v jédrómas Zartoczność [...]*“¹⁴² (l. 2r).

GrKLZ 1835: „Dwogłoski są *au, eu, ey, ay, iey, óu, uy, yi [...].* Np: *tau, tay pewnay, teyp, Dóus, Ūy!*“ (l. 2r).

GrKLZ 1835: „Spółgłoski *g, k,* położone przed Samogłoskami *e, i, y, i* stemiź zgłoskujacesię, miętko zawsze wymawiaią się, *Np gers dobry, gipsós gips, gyrys puszcza, Keykymys v Keykymas przekłęctwo, Kimszmys Spychanie, Kyims Dziezdzinieć v Chata.* i dlatego, kiedy po *g, k,* następuie *e,* lubo w wymawianiu zdaiesię brzmieć *i* między *g-e* lub *k-e;* iednak *i* powinno się opuścić – i tak nie piźsesię, *gieras dobry, Kieras Krzak,* ale *geras keras,* lubo taksię wymawias[ię] jakoby się piśało, *gieras, kieras.* Podobne brzmienie maia *g, k,* gdy po nich następuia Samogłoski *i, y*“ (l. 2v).

PaPZTCh1827: „Spółgłoska *l*. trzyma szrodek między polskie *l*. y *ł*. tak, iż nie wymawiasię ta ani tak miękko jak *l*. polskie, ani tak grubo jak *ł*. że zaś mnogich wyrazach trzeba to *l* żmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kłaśdź się *i*. np. *klietys*, *Lietys*. niezas *kletys*, *Letys*. – Nedorzecnie więc czynią, którzy nasladując Pi-sownią Polską opuszczają *i* po *l*. lubo wyraźnie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami“ (l. 5v–6r),

GrKLZ1835: „Spółgłoska *l* trzyma Srzodek między polskim *l* i *ł* tak: iż niewymawiasię ani tak miękko jak *l* polskie, ani tak grubo jak *ł* – Ze zaś w mnogich wyrazach trzeba *l* – Żmudzkie zmiękczyć; przeto musi Koniecznie po *l* kłaśdź się i *Np. Klietys Świronek* – *lietys Narzędzie* – Nie zaś *Kletys* – *letys*. Żle więc czynią, którzy nasladuiąc pi-sownią Polską i po *l* opuszczaią, lubo ono wyraźnie brzmi między temi Zgłoskami“ (l. 2v).

Aišku, 1) kad Grosas šiais atvejais visus iliustracinius pavyzdžius pasiėmė iš Pabrėžos, juk nebūtų galėjęs savarankiškai tokių pačių sugalvoti, 2) kad jis nusirašė iš Pabrėžos teksto (ne užrašė žodžiu pasakytas mintis), nes ir lenkiški sakiniai neretai visiškai sutampa, 3) kad Grosas tikrai naudojosi būtent PaPZTCh1827 rankraščiu, nes perkėlė į savo tekstą ir Pabrėžos klaidą – vietoj *zgłoska* ‘skiemuo’ turėjo būti *głoska* ‘garsas’, nes kalbama apie garsą *i*, girdimą tarp garsų (ne skiemenu) *l* ir *e*. Taigi Pabrėža bus davęs Grosui savo PaPZTCh1827 rankraštį, kurio pratarmės mintis šis „suvartojo“ gramatikai. Bet tai nebuvo epizodinis „suvartojimas“. Nors šios perimtos pabrėžiškos vietos yra tik pirmuosiuose gramatikos puslapiuose, bet tai rašybos taisyklės, pagrindas rašyti visą gramatiką, tai yra gramatikos pradžia, „kertinis akmuo“. Vadinasi, iš pat pradžių Pabrėža veikė Grosą, šis savo gramatiką iš karto kūrė jau ant Pabrėžos paklotų pamatų.

Galima dar palyginti tų 19 rašybos ypatybių, pradžioje pavadintų pabrėžiškoms, su Groso gramatikos.

¹⁴⁰ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, p. 175.

¹⁴¹ V. Gidžiūnas, „Pabrėža Vilniaus universiteto žemaičių grupėje ir jo įnašas į žemaičių kultūrą“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai*, Roma, 1987, t. 11, p. 132.

¹⁴² Grosas stilizuodamas savo rankraštyje daug rašybos (ir kt.) elementų dvigubino: *ó, ś, ć, ź* raidžių diakritikus dažnai žymėjo po du virš kiekvienos, *t, ł, A, F* ir pan. raides neretai rašė perbrauktu ne vienu, bet dviem horizontaliais brūkšneliais, net skyrybos ženklus (kablelį, brūkšnelį) bei kokios nors santrumpos pabraukimą taip pat dvigubino. Kadangi tai tėra tik tokia maniera, o ne kokie nors specialūs ženklai, cituodamas visur nurodau tik viengubą ženklą (Grosas pats nebuvo nuoseklus – kartais palikdavo nesudvigubintą ženklą).

GrKLZ1835: 1. *ó* – *óz* ‘už’ l. 96r, *pećziós* ‘pečius’ 81v (sutampa su Pabrėžos).

2. *é* – *jédróms* ‘ėdrumas’ 2r (sutampa).

3. *q* – *qt* ‘ant’ 77r, *wądóu* ‘vanduo’ 94r (sutampa, tik ne su 1809 m. pamokslo, bet su vėliau, apie 1831 m. jau modifikuota Pabrėžos rašyba).

4. *ę* – *begó* ‘bengu=baigiu’ 74v, *kęto* ‘kentu=kenčiu’ 70r (sutampa).

5. *y* – *yr* ‘ir’ 64v, *macys* ‘macės=jėgos, galybės’ 8r (sutampa).

6. *i* – *apląkity* ‘aplankyti’ 23v, *pridóudo* ‘priduodu’ 84v (sutampa).

7. *u* – *dziunó* ‘džiūnu’ 87r, *metus* ‘metus’ 58v (sutampa).

8. *o* – *żmogós* ‘żmogus’ 70v (sutampa).

9. *óu* – *jóudynó* ‘juodinu’ 70v, *draqse v droouse* ‘drąsiai’ 88r (lyg nelabai sutaptų tik nosinio šaknies balsio žymėjimas, Grosas paprastai rašo pagal Kretingos tarimą *q* [ɔn], *ąząts* [sic!]) ‘ąžuolas’ 71r, *kąsty* ‘kašti’ 29v, *żąsys* ‘žasīs’ 72r, nors aiški ir tendencija derintis prie Pabrėžos gimtosios tarmės [ou] tarimo, jau minėtas pavyzdys *droouse*, taip pat *oužols* 71r; be to, ir pats Pabrėža tokiais atvejais parašydavo *q*, vadinasi, visai neatmetė [ɔn] tarimo).

10. *óm* – *omżynaujó* ‘amžinai esu’ 93v, *tomsós* ‘tamsus’ 70r (iš esmės sutampa, tik čia Grosas, matyt, bus nepadėjęs diakritiko virš *o* – *ó*).

11. *ón* – kaip ir Pabrėža tuo metu, tokio žymėjimo iš esmės vengė, rašė *q* (sutampa).

12. *yi* – *dyina* ‘diena’ 71v, *Dyiwis* ‘Dievas’ 69v (sutampa).

13. *ie* – *góliejau* ‘gulėjau’ 75v, *grieks* ‘griekas’ 73r (sutampa).

14. *au* – *wieliau* ‘vėliau’ sg. 1 p. 38v (sutampa).

15. *ay*, *ey* – *peykó* ‘peiku=peikiu’ 37r, *sodynay* ‘sodinai’ 31v (nors parašo ir *kaap* ‘kaip’, bet tuo metu, po 1831 m., ir Pabrėža vis dažniau taip parašydavo – tad sutampa).

16. *ćz*, *śz* – *pykćziaus* ‘pikčiaus’ 72v, *śzyrdys* ‘širdis’ 87v (sutampa ne su 1809 m. Pabrėžos tekstu, bet su bržk. priskiriamų tekstų žymėjimu, pakeistu turbūt apie 1831–1834 m.).

17. *ż*, *ź* – *żawiejó* ‘žavėju=užburiu’ 70v, *żyids* ‘žiedas’ 75r, *żingsnis* ‘žingsnis’ 75r (sutampa ne su 1809 m., bet su 1831 m. Pabrėžos pakeistu [ż'] rašymu *ż*).

18. *ge*, *ke* – *gers* ‘geras’ 71r, *keis* ‘kelias’ 71v (sutampa ne su 1809, o su apie 1810 m. Pabrėžos pakeistu šiuo rašybos atveju).

19. Sg. acc., pl. gen. nėra nosinių raidžių – *ausi* ‘ausį’ 6v, *gera* ‘gerą’ 7v (sutampa).

Tiesa, visos šios ypatybės Groso kartais nenuosekliai parašomos ir kitaip, t. y. nevienodai. Bet tai galima laikyti spontaniškais nenuosek-

lumis, kurie tuo pradiniu bržk. kūrimo etapu Grosui, kaip ir Pabrėžai, neatrodė ypač svarbūs.

Be išvardytųjų, galima nurodyti daug daugiau sutapimų. Grosas, kaip Pabrėža, irgi dvigubino balses. Pabrėža pavartodavo ir trumpąsias žemaitiškas, ir ilgąsias (net dirbtinai sukurtas) vietininkų formas. Panašiai siūlė Grosas, pvz., *Akie v, kiey v, kiejy* 6v. Jo nurodytos gretutinės formos *akiey* 'akėj' ir *akiejy* 'akėje', kaip ir Pabrėžos *lyizówiey* 'liežuvej' yra dirbtinės. Kaip ir Pabrėža, Grosas normina vienodą *nóu(-)* ir prielinksni, ir priešdėlį (daiktavardžio bei veiksmažodžio): *nóu* 'nuo' 79v, *noupetnas* (tik nepažymėtas diakritikas) 'nuopelnas' 97v, *nóuneszó* 'nunešu' 79v. Pabrėža tiesioginės nuosakos būtojo kartinio laiko 3-iają asmenį rašė *dawyniey* 'davinėjo', *pri-imdyniey* 'priimdinėjo' PaTA1843, p. IV, analogiškai ir Grosas: *sergiejy* 'sergėjo' GrKLZ1835, l. 39r. Sutampa ir daug kitų čia nenurodytų dalykų.

Taigi Pabrėžos įtaka akivaizdžiausia. Tiesiog galima sakyti, kad visa Groso gramatikos rašybos, morfologijos sistema – tai Pabrėžos bržk. normos. Ryškesnių skirtumų nėra. Be jokios abejonės aišku, kad Grosas kūrė gramatiką būtent Pabrėžos modeliui bržk. Pabrėža, matyt, daug konsultavęs, patarinėjęs Grosui, taisyęs jo gramatikos juodraščius, siekė per jį įtvirtinti ir platinti savo bržk. normas. Todėl ir pačią Groso gramatiką galima pavadinti Pabrėžos bržk. gramatika, Pabrėžos kurtos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos norminamuoju darbu. Tenužsirūstina dėl to autorius Grosas.

Tą pat galima pasakyti ir apie Groso žodynėlį *Słownik Polsko-Żmudzki*, turintį apie 3000 žodžių¹⁴³ ir pridėtą kaip priedą prie gramatikos (beje, anksčiau cituoti pavyzdžiai, nors atskirai nenurodyta, buvo ne tik iš gramatikos, bet ir iš žodyno). Jame irgi norminami žodžiai, parašyti ta pačia Pabrėžos bržk. rašyba, taigi ir šis žodynėlis – Pabrėžos bržk. norminamasis žodynas. Pabrėža ir pats taip turėjo suprasti šiuos Groso darbus – PaPZTCh1827 skundėsis, kad žodyną tik Dionizas Poška terašas, kad plačiau rašybą išdėstyti paliekas gramatikai, kurios nėra, vėliau jau tuo nesiskundžia, nors, pvz., PaTA1843 ir daug plačiau apibūdina savo rašybą. Aišku, kad Groso gramatika, gal ir žodynėlis, turėjo patenkinti jo norminamuosius pageidavimus.

Apie Groso gramatiką (vadinasi, ir žodynėlį kartu) Valančius rašė: „Knyga ta labai gera tebėra prie p. Marcinovskio Vilniuj lig šiolei ne-

¹⁴³ J. Kruopas, „S. Groso 'Słownik Polsko-Żmudzki' rankraštis (1835)“, *Literatūra ir Kalba*, Vilnius, 1956, t. 1, p. 415.

spaudinta¹⁴⁴. Taigi Grosas (ar Pabrėža su Grosu) mėgino savo norminamąjį darbą išspausdinti, tik dėl nežinomų priežasčių to padaryti nepavyko. Tai buvo pirmas realus žingsnis įtvirtinti Pabrėžos bržk. normas, spausdinta norminamoji gramatika ir žodynas – tai reali viltis, kad siūlomos rašomosios kalbos normos bus pastebėtos, patiks, bus imtos vartoti, išgalės ir nurungs alternatyvias, tai yra tikrai taps bendrinėmis. Tačiau išspausdinta Grosso gramatika nebuvo...

Grįžtant prie Kasakausko gramatikos, kaip norimo nurungti veikalo, reikia atkreipti dėmesį į jo pavadinimą: *Kalbrieda Lezuwio Žiamaytiszko*. Grosso gramatikos antraštė tokia pat: *Kalbrieda Lezuwe Žemaytyszka* (tik rašyba ir fonetika modifikuota). Perimtas Kasakausko pavadinimas rodo ne tik tai, jog jo veikalas Grosui (ir Pabrėžai) buvo žinomas, bet ir tai, jog su pavadinimu norėta perimti ir funkcijas, tos pačios suvokiamos bržk. „negeras“ Kasakausko normas pakeisti „geromis“ savomis. Grosso kalbrėda bus taikyta ne egzistuoti šalia Kasakausko darbo, o jį išstumti, užimti jo vietą.

2. Juozas Butavičius. Apie šį Pabrėžos bičiulį, mokinį ir sekėją iki šiol nėra rašyta nei jokiam mokslui darbe, nei jokiaje enciklopedijoje. Butavičiaus ryšys su Pabrėža pastarojo tekstuose tebuvo fiksuotas du kartus. Pirmą kartą Pabrėža jį mini laiške Gintilai, išvardija tarp kitų kunigų, galinčių turėti pamokslų, parašytų žemaitiškai: „X. Butowicz Admin. Tyrkszlew.“ (PaGi1838.X.9, p. 664). Antrąjį kartą Pabrėža Butavičiui dėkoja už pagalbą savo PaTA1843 pratarmėje: „szwętos pomiety JK. Juzóps Butowicz daugel pamaaczyjy pri yszgóóldima žoodiuu augminićzyyniu ysz łotiinyškos kaałbos i žemaytyszka“ (p. IV).

Iš pradžių reikia pristatyti patį Juozą Butavičių. Jo krikšto metrikai Tirkšlių parapijos bažnyčios knygoje užfiksuoti taip: „1806 Viešpaties metais gruodžio mėnesio 4 dieną aš, Simonas Einikis, Tirkšlių vikaras, krikštijau vaiką vardu Juozapas, šiandien gimusį iš teisėtos santuokos tėvo Motiejaus Butavičiaus ir motinos Veronikos Bruževičiūtės [Bružaitės?] iš Geidžių kaimo, Tirkšlių parapijos. Krikstatėviai buvo Jokūbas Metkaitis iš Spurganų kaimo ir Joana Kontutaitė iš Geidžių – Tirkšlių parapijos“¹⁴⁵. Metrikai labai svarbūs atstatyti autentiškai lietuviškai Butavičiaus pavardės formai. Lenkiškuose ir rusiškuose šaltiniuose ji visur prasideda tik *Buto-*, ir tik čia parašyta *Butta-*, t. y. su *a*, o ne su *o*. Tekste ta *a* taisyta, galbūt iš *o* – turbūt norėta jau įrašytą įprastinę lenkišką formą patikslinti (autentiška lytis turėjo būti *Butāvyčia*). Iš kitur žinoma, kad gimė Butavičius ne baudžiauninkų šeimoje – „urodzony wolnie“¹⁴⁶.

Kol kas nenustatyta, kur Butavičius lankė mokyklą (-as?), tačiau žinoma, kad 1827 m. rugsėjo 1 d. jau įstojo į Žemaičių vyskupijos seminariją Varniuose¹⁴⁷. Joje mokėsi ilgiau nei trejus metus. Yra išlikusios seminarijos auklėtinių pažangumo ir elgesio knygos. Pirmuosius tris studijų mėnesius – rugsėjį, spalį, lapkritį – Butavičius mokymosi pažangumas vertintas „vidutiniškai“ („srednie“). Bet, matyt, po truputį apsipratęs su seminarijos tvarka, reikalavimais, Butavičius atsistojo į savo vėžes – ne tik likusius pirmųjų studijų metų mėnesius, bet ir antuosius bei trečiuosius metus (iš viso 27 mėnesius!) jo pažangumas vertintas vienodai – „gerai“ („dobrze“). Dėl elgesio seminaristui taip pat niekas nepriekaištavo. Visus trejus studijų metus (30 mėnesių) Butavičiaus elgesys vertintas „pagirtinai“ („chwalebnie“) – tai aukščiausias vertinimas¹⁴⁸.

Šitas pagirtino elgesio alumnas baigia seminariją, 1830 m. gruodžio 20 d. išventinamas kunigu ir išvyksta vikarauti į Janapolę¹⁴⁹. Tačiau neprabėgus ir metams Butavičius jau Tirkšlių bažnyčios, tos pačios, kurioje pats krikštytas, vikaras, pirmą kūdikį joje švęstu vandeniu aplieja jau 1831 metų spalio 18 dieną¹⁵⁰.

Janapolės periodas, nors labai trumpas, bet reikšmingas Butavičiui, nes kaip tik tada Žemaitijoje vyko sukilimas. Sukilimas, be kurio Butavičius galbūt niekada nebūtų susitikęs su Pabrėža...

Butavičiui jau dirbant Tirkšliuose, Žemaitijos 1831 m. sukilimo tyrimo komisija sudarė Janapolės ir Pavandenės parapijų dvasininkų bylą¹⁵¹. Joje į nemalonę buvo patekę penki kunigai: Juozas Butavičius (Janapolės vikaras), jo bendrapavardis Vincentas Butavičius (Pavandenės

¹⁴⁴ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 277.

¹⁴⁵ „Anno D[omi]ni 1806. Mensis Xbris – 4. Die – Ego Simon Eynik Vicar[ius] Tyr[kszlensis] – Baptisavi J[n]fantem Nomine Josephum hodie natum, ex Legitimis Conjugibus Patre Mathia Buttawicz, Matre Weronica Bruzewiczowna, de Villa Gieydzie, Par[ochiae]: Tyr[kszlensis], Patrini fuere Jacobus Metkatis, de Villa Spurgany – et Johanna Kontutowna de Gieydzie – Parochiae Tyrkszlensis“ (Tirkšlių bažnyčios 1801–1809 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 22, l. 42r).

¹⁴⁶ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), LNMMB, f. 90–76, l. 14v–15r.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), LNMMB, f. 90–78, l. 28v–29r, 31v–32r, 35v–36r.

¹⁴⁹ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), l. 14v–15r.

¹⁵⁰ Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28, l. 54r.

¹⁵¹ Janapolės ir Pavandenės dvasininkų, dalyvavusių 1831 m. sukilime, tardymo byla, LVIA, f. 437, ap. 4, b. 59.

klebonas), Andrius Česevičius (Janapolės klebonas), Antanas Kolodzinskis (Lygumų administratorius), Baltramiejus Srėbalavičius (Pavandėnės vikaras). Tardytas ir Juozas Butavičius. Sukilimo pradžią rusų valdžios atstovams jis taip nusakė: „Apie kilusį maištą girdejau iš žmonių, tiksliai nepamenu iš ko. Netikėjau šituo gandu, kol pats nepamačiau ateinančių maištininkų per Janapolę į Pavandėnę. Kas jie buvo? Nežinau, nebendravau su jais, nesusidūriau“¹⁵². Gynėsi „jokių pamokymų, kviečiančių į maištą“ neskelbęs¹⁵³.

Tačiau iš tolesnių atsakymų matyti ir Butavičiaus sąlytis su sukiliimu: „Dėl pinigų rinkimo maištininkams neturėjau jokio įsakymo, bet jį turėjo parapijos klebonas. Jo nurodymu aš, kaip pavaldinys, buvau priverstas priiminėti iš man atnešančiųjų visai mažais kiekiais, juos ir pasiunčiau į Telšius per patį gi parapijos kleboną“¹⁵⁴. Be to, „pabaigęs pamaldas ir katekizmą, perskaičiau žmonėms priesaikos lapą, nes man buvo grasinama atimsiant gyvybę; po to maištininkai tą lapą pasiėmė sau“¹⁵⁵. Apie sukilėlių raštus ir sukilimo pabaigą Butavičius sakė, jog „jokių raštų iš maištininkų nė iš dvasinės vyresnybės negavau, o kurie buvo adresuoti parapijos klebonui, kaip bažnyčios valdytojui, buvo pas mane iškabinti ant sienos; Gelgaudo kariuomenei bėgant nuo rusų kariuomenės, jie dingo, kas juos paėmė – nežinau“¹⁵⁶.

Jaunas, 26-erių metų kunigas Butavičius prisipažino rinkęs pinigus sukilėliams, skaitęs bažnyčioje ištikimybės sukilimo vadovybei priesaiką, laikęs iškabintus sukilėlių vadovybės dokumentus, tačiau gynėsi turėjęs tai daryti verčiamas klebono (Andriaus Česevičiaus), taip pat grasinamas sukilėlių. Lyg ir tikrai būtų ne visai aišku, pritarė Butavičius sukilimui, ar tebuvo aplinkybių auka (pagirtino elgesio jaunuolis turėjo būti įpratęs klausyti vyresnybės). Vis dėlto greičiausiai tardymo protokolas terodo laisvo gimusio žemaičio išsisukinėjimą prieš rusų valdžios represinį aparatą. Daug kunigų per sukilimą galėjo patekti į tokią pat būklę, bet nedaug jų iš karto ir rinko pinigus sukilėliams, ir skaitė ištikimybės jiems priesaikas, ir viešai laikė iškabintus jų atsišaukimus.

Tiksliai nėra aišku, dėl ko taip greitai po sukilimo Butavičius persikėlė į Tirkšlius. Galima tik spėlioti, jog pralaimėjus sukilimą tikėdamasis represijų norėjo išvykti iš Janapolės. Tam, žinoma, reikėjo dvasinės vyresnybės sutikimo. Ar nepagelbėjo čia tuometinis Tirkšlių klebonas Simonas Einikis, daugiau nei prieš 26 metus pats pakrikštijęs Butavičių Juozapo vardu? Einikis daug dešimtmečių kunigavo Tirkšliuose, turėjo pažinti nuo mažumės jį patį, jo šeimą, leidusią savo vaiką kunigauti. Ar nepaprašė Einikis atkelti Butavičiaus į savo gimtąją parapiją? Deja, tai kol kas tik spėliojimai.

Šiaip ar taip, išvykimas iš Janapolės neapsaugojo Butavičiaus nuo bylos iškėlimo. Jau bent pusę metų išdirbęs Tirkšliuose sulaukė Vilniaus gubernijos komisijos galutinės išvados 1832 m. gegužės 28 d.: „Juozas Butavičius neturėjo ryšio su maištininkais ir nedalyvavo [maište], taip pat kviečiančių maištauti pamokslų neskelbė. Beje, rinko rinkliavą, bet tik tuos pinigus, kuriuos buvo priverstas imti iš savanorių rėmėjų, be to, vieną kartą žmonėms skaitė priesaikos lapą, nes maištininkų buvo grasinamas mirtimi“¹⁵⁷. „Buvusi Žemaitijos tyrimo komisija, bendrais bruožais peržiūrėdama surinktus duomenis apie daugelį maište dalyvavusių asmenų, apie kuriuos gubernijos komisija veda atskirą bylą, praėjusio kovo 1 d. [1832 m.] nutarimu tarp kitų asmenų kunigą [Juozą] Butavičių priskyre [...] prie trečiosios kategorijos dalyvavimo maište kaltininkų“¹⁵⁸. Vadinasi, pripažintas kaltas.

Tačiau jau 1832 m. lapkričio 18 d. Vilniaus karinis gubernatorius generolas adjutantas kunigaikštis Dolgorukovas rašo Vilniaus gubernijos tyrimo komisijai: „jo Šviesybė P[onas] vyriausiasis 1-osios armijos vadas konfirmacija teikėsi pareikšti [...] maloningiausią pasigailėjimą [...]. Gavęs apie tai P[ono] budinčiojo 1-osios armijos generolo šio lapkričio 4 d. raštą, aš pasiūliau Vilniaus gubernijos valdybai jį vykdyti [...]“¹⁵⁹. Vadinasi, nors kaltas, bet pasigailėtas. Turėjo Butavičius laisviau atskvėpti, pasijusti išvengęs audros.

Vis dėlto tai dar nebuvo galutinis nuosprendis. Galutiniu galima laikyti to paties Dolgorukovo 1833 m. balandžio 25 d. raštą Žemaičių vyskupui Giedraičiui: „P[onas] vidaus reikalų ministras šio balandžio 14 d. raštu [...] pranešė man apie to paties balandžio 5 dieną patvirtintą Jo Didenybės nuomonę, kad Romos katalikų dvasininkams iš Telšių apskrities Skuodo, Janapolės ir Pavandenės parapijų – Juozui Kukevičiui, Vincentui ir Juozui Butavičiams, Andriui Česevičiui, Antanui Kolodzinskiui ir Baltramiejui Srėbalavičiui, susijusiems su 1831 m. buvusiu maištu ir priskirtiems trečiajai valstybinių nusikaltėlių kategorijai, kartu su maloningiausiu pasigailėjimu, neatimant dvasininko rango, uždrausti jiems atlikinėti dvasininko pareigas, mažų mažiausia dvejus metus, ir apgy-

¹⁵² Ibid., l. 23r.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid., l. 23r–23v.

¹⁵⁵ Ibid., l. 23v.

¹⁵⁶ Ibid., l. 23v–24r.

¹⁵⁷ Ibid., l. 27r.

¹⁵⁸ Ibid., l. 29v.

¹⁵⁹ Ibid., l. 33r.

vendinus griežtų taisyklių vienuolynuose, atidžiai prižiūrint dvasinei ir civilinei vyresnybei [...], paskirti Bažnyčios epitimiją [...]“¹⁶⁰. Taigi caras Nikolajus I, nors pasigailėjo, bet nubaudė dvejų metų atgaila vienuolynuose.

Toks nuosprendis iš karto imtas vykdyti. Jau balandžio 26 d. Žemaičių vyskupijos konsistorija apie tai gavo raštą¹⁶¹. Po dvejų dienų, balandžio 28, konsistorija visiems šešiams caro nurodytiems kunigams išsiuntinėjo raštą, kurį gavę turį „tučiuojau atvykti į Alsėdžius, kad reikiamai būtų įvykdytas nurodymas [...]“¹⁶². Tai galėjo būti kvietimas pranešti paskirtą bausmę ne raštu, bet akis į akį (tame rašte nurodymas neįvardijamas, pasakomas tik jo numeris), taip pat galbūt ir dalyvaujant patiems kunigams parinkti (suderinti?) vienuolynus, į kuriuos jie turėtų būti siunčiami. Jau apsiraminusį Butavičių ši po pusmečio atėjusi žinia vėl turėjo pritrękti.

Oficialų raštą ta pati konsistorija Butavičiui išsiuntė 1833 m. gegužės 5 d.: „skiriu dvejims metams gyventi į Kretingos bernardinų vienuolyną“¹⁶³. Taigi į tą vienuolyną, kuriame Pabrėža rašė botanikos darbus, o Grosas – žemaičių gramatiką.

Tą pačią gegužės 5 dieną ir Kretingos bernardinų valdytojas Skačkovskis gauna instrukcijas, kaip priimti Butavičių¹⁶⁴. Gegužės 13 d. išsiunčiamas raštas dekanui, kad „gavęs šį nurodymą kuo greičiau išsiųstum į Kretingos vienuolyną Tirkšlių vikarą kunigą Juozapą Butavičių“¹⁶⁵. Tirkšliuose Butavičius paskutinį kūdikį tais 1833 m. pakrikštijo gegužės 11 d.¹⁶⁶ Jau gegužės 17 d. Alsėdžių dekanato dekanas Matulevičius informuoja konsistoriją „apie Tirkšlių vikaro išsiuntimą į Kretingą“¹⁶⁷. Kitą dieną, gegužės 18, Kretingos vienuolyno valdytojas praneša, kad „už kun. Juozapo Butavičiaus išlaikymą kasmet priklauso 182,5 rublio“¹⁶⁸. Tačiau apie paties Butavičiaus atvykimą į Kretingą vienuolyno valdytojas raportuoja tik gegužės 27 d.¹⁶⁹ Tą pačią dieną tą pat informaciją konsistorija praneša Romos katalikų dvasinei kolegijai¹⁷⁰. Matyt, į Kretingą Butavičius bus atvykęs apie gegužės 17 d. (gal prieš), tik Skačkovskis kiek pavėluotai apie tai informavo konsistoriją, nes lygiai po dvejų metų, t. y. 1835 m. gegužės 16 d. (ne 27!) tas pats valdytojas raportavo „apie tame vienuolyne kunigo Juozo Butavičiaus, Tirkšlių vikaro, atliktą dvejų metų atgailą“¹⁷¹.

Taigi jau 1835 m. antrojeje gegužės pusėje Butavičius grįžo į Tirkšlius ir vėl ėmėsi vikaro pareigų. Pirmą kūdikį pakrikštijo gegužės 22 dieną¹⁷². Nuo tada Tirkšlių bažnyčios krikšto, vedybų, mirties knygos mirga Butavičiaus pavarde – krikštijo, sutuokė, palydėjo... Taip intensyviai dirbęs trejetą metų, paskutinį kūdikį Tirkšliuose švęstu vande-

niu apliejo 1838 m. gruodžio 16 d.¹⁷³; baigiantis 1838-iesiems, buvo perkeltas į Vieکشnius, taip pat vikarauti. Jau 1839 m. sausio 4 d. jis laidojo Vieکشniuose¹⁷⁴. Čia išdirbęs apie metus (paskutinį kartą Vieکشniuose laidojo 1840 m. sausio 16 d.)¹⁷⁵, patenka į Šiluvą vikaru klebono padėjėju. Ten vėl išdirba beveik metus – iki pat mirties – 1840 metų gruodžio 8 dienos.

Butavičiaus mirties metrikai liudija štai ką: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimtaisais Viešpaties metais gruodžio mėnesio aštuntą dieną Šiluvos m[ieste] mirė kunigas Juozas Butavičius – nuo karštligės – aprūpintas šv. sakramentais. Romos katalikų infulatinės parapiinės Šiluvos bažnyčios vikaras klebono padėjėjas, turintis trisdešimt ketverių metus amžiaus. Jo palaikus D[idžiai] Š[viesus] K[unigas] Andrius Petravičius, Tytuvėnų gvardijonas, padedamas aštuonių kunigų, šių metų gruodžio mėnesio 10 dieną palaidojo viešose Šiluvos parapijos kapinėse“¹⁷⁶. Taigi pasimirė gana jaunas, sulaukęs vos 34 metų ir 4 dienų amžiaus.

¹⁶⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas dėl policijos priežiūros paskyrimo 1831 m. sukilimo dalyviams dvasininkams iš Skuodo, Janapolės, Pavandenės parapijų (1833 m. balandžio 25 d.), LVIA, f. 696, ap. 3, b. 863, l. 1r.

¹⁶¹ Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 424, l. 41r. Toliau GŽVKR1833.

¹⁶² Siunčiamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 491, l. 160r. Toliau SŽVKR1833.

¹⁶³ Ibid., l. 178v–179r.

¹⁶⁴ Ibid., l. 179r.

¹⁶⁵ Ibid., l. 183r.

¹⁶⁶ Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28, l. 71r.

¹⁶⁷ GŽVKR1833, l. 49v.

¹⁶⁸ Ibid., l. 50v.

¹⁶⁹ Ibid., l. 55r.

¹⁷⁰ SŽVKR1833, l. 207r.

¹⁷¹ Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1835 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 426, l. 38v. (GŽVKR1835.)

¹⁷² Tirkšlių bažnyčios 1835–1848 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 31, l. 5v.

¹⁷³ Ibid., l. 49v.

¹⁷⁴ Žemaičių vyskupijos 1839 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 901, l. 1319r.

¹⁷⁵ Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 927, l. 1090v.

¹⁷⁶ „Roku Pańskiego Tysiącznego Osemsetnego Czterdziestego – Miesiąca Grudnia ósmego dnia w M. Szydłowie umarł Ksiądz Józef Butowicz – gorączki – ss Sakramentami opatrzony – Podproboszcz Kościoła Rzymsko Katolickiego Infułackiego parafialnego Szydłowskiego – mający Lat od urodzenia Trzydzieście cztery. – Którego zwłoki WJK Andrzej Piotrowicz Gwardyan Citowianski – w assistencyi ósmiu Kapłanów – Roku bieżącego M[iesiąca] Grudnia Dziesiątego dnia, pogrzebł na Publicznych Parafialnych Szydłowskich mogiłach“ (Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga).

Lietuvių kultūrai iš jo biografijos bene reikšmingiausi tie du atgailos metai, praleisti Kretingos vienuolyne: ~1833 m. gegužės 17 d. – ~1835 m. gegužės 16 d. Nors atrodytų, kad suvaržyta fizinė laisvė turėtų tik trukdyti kultūros darbą, tačiau Butavičiui išėjo kitaip¹⁷⁷. Konsistorija, siųsdama nurodymus dėl jo priežiūros Kretingos vienuolyno valdytojui Skačkovskiui, rašė, kad Butavičius „privalo užsiimti vien tik knygų, naudingų kunigo luomui, skaitymu ir malda“¹⁷⁸. Taigi nebuvo griežtų nurodymų, ką konkrečiai turėtų daryti, galima sakyti, kad jo laikas buvo skirtas tobulėti dvasiškai. Atsidūręs greta Pabrėžos, Groso, ėmė rašyti žemaitiškai ir pats. Būtent iš Kretingos periodo išlikę visi šiandien žinomi žemaitiški jo rankos raštai, būtent jie lemia Butavičiaus svarbą žemaičių kultūrai.

Tiesa, nėra žinoma nė vieno paties Butavičiaus pasirašyto žemaitiško teksto. Tačiau išlikusios jo ranka dažnai pildytos lenkiškos Tirkšlių bažnyčios knygos leidžia atpažinti Butavičiaus braižą ir kituose rankraščiuose. Jo rankai šiandien galima priskirti bent keturis svarbius tekstus (ar tekstelius)¹⁷⁹.

1. Pirmiausia kalbėtina apie tą darbą, dėl kurio dėkojo Pabrėža. Jis sakė, kad Butavičius labai padėjęs išversti botanikos žodžius iš lotynų kalbos į žemaičių, tačiau čia turėjo galvoje dar ne pagrindinę savo botaniką PaTA1843. Prieš pradėdamas ją rašyti Pabrėža kruopščiai dirbo parengiamąjį darbą: rinko herbarus, rašė pagalbines knygas – augalų sistemos schemą (PaWTA1834), t. y. kūrė žemaitiškus augalų pavadinimus, taip pat žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registrą (PaSBBŽŁ1834), t. y. kūrė žemaitiškus botanikos terminus. Būtent už jų kūrimą Pabrėža ir dėkojo Butavičiui.

Tik pasklaidžius PaSBBŽŁ1834 iš karto matyti, kad didelė dalis teksto, gal net apie pusę, rašyta ne Pabrėžos, o Butavičiaus ranka¹⁸⁰. Vadinasi, šiuo parengiamuoju etapu jis Pabrėžai ir bus padėjęs.

PaSBBŽŁ1834 yra storoka, 505 numeruotų puslapių rankraštinė knyga. Joje pagal abėcėlę surašyti Pabrėžos su Butavičiumi sukurti žemaitiški botanikos terminai ir prie jų pateikti lotyniški atitikmenys. Iliustracijai galima pacituoti kurią nors teksto vietą:

Ryjiwys. – Striae.

Rynietaa-trykraqtis. – Canaliculato-triqueter.

Rynietaa-waaltiets. – Canaliculato-carinatus.

Rynieets. – Canaliculatus.

Ryynys tarpkabaryynys. – Meatus intercellulares.

Ryypka. – Verticillum.

Rypkóoutaa-bragóuts. – Verticillato-umbellatus.

Rykóóoutaa-gatwóóuts – Verticillato-capitatus (p. 342).

Tačiau iš karto tokio abėcėlinio sąrašo neparašysi. Tegalima įsivaizduoti, kad iš pradžių buvo sudarytas lotyniškų botanikos terminų registras, kuriam Pabrėža su Butavičiumi susėdę pavartydami liežuviais iš eilės prikūrino žemaitiškus atitikmenis. Pabaigę toki kūrybinį etapą, turėjo pereiti prie techninio – greičiausia bus juostelėmis (ar lapeliais) sukarpe visą lotynų–žemaičių kalbų tekstą po vieną vokabulą atskirai ir sėdę dėlioti juos abėcėlės tvarka pagal antrąją – žemaitiškąją kiekvienos vokabulos dalį. Dirbti galėjo tik abu drauge, nes tekstas rašytas pramaišui tai Pabrėžos, tai Butavičiaus ranka. Pabrėžos rašyta p. 1–2, 3, 7–8, 11, 14–15, 22–23, 28, 30–32, 35–36, 43–46, 49–50, 51–56, 62–66, 70–71, 75–76, 261–505, o Butavičiaus – 2–3, 3–6, 9–11, 12–13, 16–22, 23–27, 28–30, 32–34, 36–42, 46–49, 50–51, 56–61, 66–69, 71–75, 77–260. Iš pradžių tai vienas, tai kitas parašydavo po trumpučių gabaliuką. Štai Pabrėža surašė pradžią su 31 vokabula, prasidedančia raidėmis *Ab* (p. 1–2). Po to Butavičius tęsė gabaliuką žodžių (8), prasidedančių *Ad* (p. 2–3). Po to vėl rašė Pabrėža (*Ag, Ai, Akmenyynis*, p. 3), vėl Butavičius (*Akoutas, Al, Am, An*, p. 3–6), vėl Pabrėža ir t. t. Matyt, jiedu buvo pasidaliję darbą, vienas rašė į knygą iš eilės tai, ką buvo sudėliojęs pagal žemaitišką abėcėlę (lotynišką žodį nukeldamas į antrąją vietą), o kitas dėliojo tolesnį abėcėlės gabaliuką (matyt, kartu viską buvo sudėję pagal abėcėlę tik iki antros raidės). Tada keisdavosi darbu – pirmasis imdavo dėlioti žodžius, o antrasis, pasitraukęs tekstą, tęsdavo surašinėti ką tik savo surikiuotuosius.

Toks labai glaudus bendras darbas, nuolatinis dalijimasis tuo pačiu rankraščiu, – tai tik pradinis rašymo etapas. Bet tai ne tik patogiausio metodo dirbti ieškojimas. Šitai Pabrėža atvykėli Butavičių jau anksčiau prikalbinęs bendradarbiauti, lengvai galėjo vis pamokyti. Baigęs dėlioti savo žodžių gabaliuką, Pabrėža galėjo prieidinėti ir bedinėti į Butavičiaus tekstą tikslinantį pirštą, kaip kuri garsą derą žemaitiškai rašyti. Ir Butavičius galėjo per petį stebėti Pabrėžos plunksnos krutėjimą, įsitempęs dėmėtis smulkytes raidytes... Čapaitės analizė rodo, kad Butavičiui šitas tekstas nelengvai sekėsi rašyti. „Iš pradžių pradėjęs lyg

¹⁷⁷ Plg. ir Mykolą Römerį, kuris kalėjime greičiau nei per metus sakėsi perskaitęs 25 748 puslapius (sic!) įvairių knygų (*Z dziejów Romerów na Litwie: Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...*, Warszawa, 1992, s. 8).

¹⁷⁸ SŽVKR1833, l. 179v.

¹⁷⁹ Rūta Čapaitė patvirtino hipotezę, kad visi minėsimi keturi tekstai tikrai rašyti Juozo Butavičiaus, žr. šio *LAIS* tomo tolesnį straipsnį: R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 115.

¹⁸⁰ Plg. *ibid.*, p. 118.

ir nedrąsiai, Butavičius palengva 'įsivažiuoja' ir kiek vėliau „jau matome jo gana pasitikintį, tolygų, ramų braižą“¹⁸¹.

Tačiau ne visą tekstą įjedu šitaip rašė. Priėjo iki 77-ojo puslapio, raidės *D* ir tada, įsivaizduoju, Pabrėža galėjo atsidusti ir pasakyti:

– Weyziek, Juzóp, wedó wyns ątram tyktay paryszkadijew. Imk wyina pósy, asz ątra, yr raśzik, nereek darmay ćziesa trotity. Kada ózbęsew, wysa sódiesew i wyina kninga.

– Greycziaus butum...

– Ószdarik sawa kamarelie wyns pats, idant nieks tau neparyszkaditum... Moki jau lyizówiey žemaytysz kami raśzity, ćze tyktay parraszity reeks.

Taip ir atsirado 77–260 puslapiai (*D–Óuštaapis*), rašyti tik Butavičiaus ranka, ir 261–505 (*Óustas–Žwyzdryynis*) – tik Pabrėžos.

Iš 1834 m. gruodžio 19 d. laiško Gintilai matyti, kad PaSBBŽŁ1834 tada Pabrėža jau buvo baigęs: „Žemaičių botanika jau turi botanikos terminus [...]. Jau turi atskirą knygą, t. y. žemaičių–lotynų kalbų botanikos žodžių registrą“¹⁸² (PaGi1834.XII.19, p. 490). Taigi šis darbas bus vykęs bei baigtas 1834 m., galbūt pradėtas ir 1833 m. antroje pusėje.

Kiek Butavičius buvo Pabrėžos mokinys, Pabrėžos kurtos bržk. rašybos perėmėjas, galima pamatyti iš jo rašmenų sistemos, palygintos su pabrėžiškąja. Butavičius:

1. ó – *kąqdóts* – *nucleus* p. 164, *kóuksztóks* – *cespes* 189.

2. é – *jéékelys* – *strigae* 139.

3. q – *dwydqątis* – *bidentatus* 101, *kąqbaris* – *cella* 164.

4. ę – *gęęby* – *uncus* 122, *krūbliings* – *cartilagenosus* 192.

5. y – *kretynyynis* – *cretensis* 191, *lyzds* – *thorus* 211.

6. i – *lyntaapis* – *linifolius* 211, *neliigszonis* – *inaequilaterus* 244.

7. u – *kekunóouts* – *cymosus* 168, *oobuťs* – *pomumi* 256.

8. o – *motryyszky* – *faemina* 235, *notriintapis* – *urticifolius* 250.

9. óu – *dóubie* – *fovea* 96, *myyťtóuts* – *farinosus* 237.

10. óm – *ómziós* – *aevum* 257.

11. ón – *óns* – *ille* 257 (bet *ątrós* – *alter* 33, *ątryniiks* – *secundarius* 33).

12. yi – *lyimóu* – *filamentum* 210, *lyizóówis* – *ligula* 210.

13. ie – *ťąketieets* – *ellipticus* 219, *niekooks* – *nullus* 250.

14. au – *kauleelis* – *ossiculus* 163, *ťauťzs* – *fractus* 217.

15. ay, ey – *kayp* – *ut* 163, *medelweeydis* – *arbusculoideus* 229.

16. ćz, śz – *koćzietóóuts* – *cylindricus* 182, *myśziits* – *mixtus* 236.

17. ź, ź – *maźtapis* – *parvifolius* 228, *maźsprindis* – *spithomeus* 229, *maźiaus* – *minus* 228.

18. *ge, ke – gegózyynis – majalis 120, kerpweeydis – muscoides 169.*

19. Sg. acc., pl. gen. – tokių linksnių šiame rankraštyje nepasitaiko.

Matyti, kad visi šitie rašmenys yra pabrėžiški. Dar pridūrus, kad Butavičius ypač gausiai vartojo ir dvigubas balses, darosi aišku, kad jis čia rašė Pabrėžos siūloma bržk., buvo stropus Pabrėžos mokinyš. Vis dėlto, kad ir koks uolus buvo, neįpratimas pabrėžiškai rašyti lėmė, jog kai kur neišlaikė tokio nuoseklumo, kaip Pabrėža. Pavyzdžiui, nors [č'], [š'] stengėsi žymėti *čz, šz*, bet ne visur atsimindavo paženklinėti diakritikus, plg. *dókaartnešzys* 81 ir *daugepaatnesziis* 80; taip pat p. 182 žodžiai su šaknimi *kočel-*, iš pradžių 3x parašyta su *cz* (*kocziel(l)-*), po to 4x iš eilės su *čz* (*kočziel-*), po to vėl 3x su *cz* (*koczie(e)t-*). Iš gausių tokio tipo pavyzdžių, kaip *mažkojis* 228, *mažóteelis* 228, galima manyti, jog Butavičius ne visada skyrė *z* ir *ž* žymėjimą. Ir Pabrėža, matydamas Butavičiaus nepatyrimą, turbūt dar peržiūrėjo jo tekstą, nes tai vienur, tai kitur pasitaiko Pabrėžos rankos taisyčių Butavičiaus dalyje (o gal tie taisyčiai, ar jų dalis, iš vėlesnio laiko, kada Pabrėža jau naudojosi šiuo PaSBBŽŁ1834 savo PaTA1843 rašyti?).

1834 m. gale Pabrėža rašė apie šią savo *Sryją*: „Tiesą sakant, reikėtų visa tai švariai perrašyti ir pridėti kiekvieno žodžio paaiškinimą; tačiau Pabrėžovičius, turėdamas burnoje jau tik tris dantis, vieną kaip kokį nepriklausomą kunigaikštį, niekam nevartojamą, o du kitus tokius nuolančius, kaip palinkę beveik lig žemės statinių tvoros stulpai [...], kasdien galvodamas apie mirtį, jau virš nosies kabančią, viską stumia į šoną ir skuba prie svarbiausių botanikos objektų“¹⁸³ (PaGi1834.XII.19, p. 490–491). Pabaigęs *Sryją*, Pabrėža ėmė kurti kitą pagalbinę knygą – *Wardaa tayslyynee Augimiu* [...] (PaWTA1834). Tame pat laiške toliau rašė: „[Pabrėžovičius] dar tik suteikinėja augalams žemaitiškus, lotyniškus, vokiškus sisteminius botanikos pavadinimus [...]. Toks įvardijimas [...] jau gerokai įžengė į penktąją klasę“¹⁸⁴ (PaGi1834.XII.19, p. 491). Taigi Pabrėža puolė dirbti prie kito veikalo. Tarsi lauktina, kad bernardinų vienuolyne

¹⁸¹ Ibid., p. 140.

¹⁸² „Co do Botaniki žmudžkiey: juž ona posiada wyrazy glossologii botaniczney [...]. Juž ma osobną książkę czyli rejestr wyrazów botanicznych Żmudžko-Łaciński“.

¹⁸³ „Trzebaby w prawdzie to wszystko na czysto przepisać z ułączeniem explikacyi każdego wyrazu: lecz Pabrezowicz mający juž tylko trzy zęby w gębie, a z nich jeden niby xięcia udzielnego do niczego nieużytego, dwóch zaś innych tak pokornych, jak słupy w ostrokole schylone prawie aż do ziemi [...], myśląc codziennie o smierci juž nad nossem wiszący; wszystko na bok usuwa, a spieszy do ważniejszych przedmiotów botanicznych“.

¹⁸⁴ „Tak dopiero nadawa roslinom imiona systematyczno-botaniczne Żmudžko-Łacinsko-Niemieckie [...]. Denominacya takowa [...] wkroczyła znacznie do klasy piątey“.

tebelaikomas Butavičius būtų galėjęs ir toliau padėti Pabrėžai. Tačiau šiame PaWTA1834 Butavičiaus rašysenos nėra nė ženklų. Galbūt tada, 1834 m. gale, Butavičius jau dirbo prie kito rankraščio...

2. Iš rašysenos matyti, kad 1983 m. Leonido Žilevičiaus Leningrade surastas Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas¹⁸⁵ yra rašytas Juozo Butavičiaus ranka¹⁸⁶. Tai patvirtina ir Rūta Čapaitė¹⁸⁷. Svarbu nustatyti, kada gi Butavičius galėjo šį nuorašą padaryti.

Nuorašo popierius nuo p. 779 iki galo, t. y. p. 1004 turi vandenženklis su 1833 m. data. Vadinasi, Butavičius negalėjo šio teksto rašyti prieš atvykdamas į Kretingą. Kadangi kaip ir PaSBBŽL1834 šiame nuoraše Butavičius vartojo pabrėžišką rašybą (apie tai kiek vėliau), aišku, kad jau turėjo būti nemažai bendravęs su Pabrėža. Taigi jokia būdu Daukanto veikalo nenurašinėjo prieš 1833 metus.

Kyla klausimas, ar galėjo nuorašą daryti po Kretingos periodo, t. y. po 1835 m. gegužės mėnesio, per penkerius metus iki mirties – 1840 metų. Vartant bažnyčių, kuriose vėliau dirbo Butavičius, knygas, matyti, kad tiek Tirkšliuose, tiek Vieکشniuose, tiek Šiluvoje jis turėjo labai daug darbo – krikštijo, tuokė, laidojo – pastoracinė veikla buvo labai intensyvi. O Daukanto *Istorija žemaitiška* yra didžiulis foliantas¹⁸⁸, turintis 1102 p. *in folio*, tokį darbą perrašyti, net ir labai greitai dirbant, nei vieno, nei dviejų mėnesių nepakaktų, tam reikėtų turėti daugybę laisvo laiko. Butavičiaus nuorašas taip pat milžiniškas, 1004 p. *in folio*. Iš Rūtos Čapaitės atliktos jo rašysenos analizės matyti, kad visas nuorašas darytas ramios dvasinės būklės žmogaus – netrukdomo, neblaškomo. Nuorašas „alsuoja ramiu didingumu, rimtimi ir sukuria savotišką pastovumo, reikšmingumo jausmą“¹⁸⁹. Sunku įsivaizduoti, kad toks harmoningas tekstas būtų galėjęs atsirasti intensyviai dirbant kitokiems darbams. Viskas orientuoja į tai, kad Daukanto *Istoriją žemaitišką* Butavičius perrašė dar nepradėjęs dirbti pastoracinio darbo, turėdamas daug laiko ir dvasinę ramybę Kretingos vienuolyne, taigi prieš 1835 m. gegužės mėnesį.

Šitokią išvadą labai patvirtina ir paties Daukanto, originalo autoriaus, biografijos duomenys. Vytautas Merkys viename neskelbtame savo rankraštyje rašė: „Neretai tvirtinama, kad Daukantas ‘Istoriją žemaitišką’ parašė tarnaudamas Rygoje. Šiuo atveju būtų visiškai logiška sakyti, kad jos rankraštį J. Pabrėžai paliko 1834 m. rudenį, kai atostogavo Žemaitijoje, svečiavosi pas J. Pabrėžą ir tik paskui gruodžio mėnesį pasuko į naują tarnybos vietą – Peterburgą. Kitas atostogas gavo tik 1844 m. vasarą“¹⁹⁰. 1836 m. (1838 m.?) savo testamente Pabrėža minėjo, kad jam Daukanto palikta *Istorije Žemaytyszka*¹⁹¹. Taigi tikėtinausia, kad origi-

nalą iš autoriaus Pabrėža gavo jau 1834 m., kitaip sunku paaiškinti, kaip savo darbą būtų persiuntęs ar perdavęs.

Tokiai išvadai tarsi prieštarautų Merkio nurodytas vienas *Istorijos žemaitiškos* šaltinis: „net 11 kartų autorius mini Tomo Hierno (Hiärn) ‘Estijos, Livonijos ir Latvijos istoriją’, išleistą 1835 m.“ Kadangi cenzūros leidimas Dorpate spausdinti šią knygą duotas tik 1835 m. kovo 11 d.¹⁹², tai Daukantas nebūtų galėjęs nei 1835 m., nei 1836 m. užbaigti savo veikalą, ir jau jokiū būdu Butavičius nebūtų įstengęs jo perrašyti iki 1835 m. gegužės mėnesio. Tačiau Roma Bončkutė, tyrinėjanti Daukanto tekstų tekstologines problemas, nustatė¹⁹³, jog jo cituojamų vietų iš Hiärno veikalo puslapiiai *Istorijoje žemaitiškoje* nesutampa su 1835 m. leidimo puslapiiais (cituodamas Daukantas niekur nenurodė metų). Kadangi yra buvęs ir ankstesnis, 1794 m. Hiärno istorijos leidimas¹⁹⁴ (jo kol kas nepavyko surasti), tikėtina, jog Daukantas naudojosi pirmuoju leidimu, kad antrasis, buvęs jo bibliotekoje¹⁹⁵, įsigytas vėliau, pabaigus rašyti *Istoriją žemaitišką*.

Vadinasi, nėra žinomų jokių faktų, kurie prieštarautų išvadai, jog *Istorijos žemaitiškos* nuorašą Butavičius darė apie 1834–1835 m. gegužės mėnesį. Kartu tai leidžia patikslinti paties Daukanto originalo sukūrimo datą – *Istorija žemaitiška* 1834 m. jau turėjo būti baigta.

Yra paskelbtas vienas Pabrėžos laiškas Daukantui, be pabaigos, nedatuotas, kurio turinys iki šiol dažnai buvo siejamas su nurašinėtojo paieškomis Daukanto *Istorijai žemaitiškai*¹⁹⁶: „kun. Pabrėža siunczia [...]

¹⁸⁵ L. Žilevičius, „Istorijos žemaitiškos‘ rankraščio keliai“, *Literatūra ir Menas*, 1983, nr. 47, p. 16.

¹⁸⁶ Dabar nuorašas saugomas LMAB, f. 29–1056.

¹⁸⁷ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 115.

¹⁸⁸ Rankraščio originalas saugomas LLTIBR, f. 1–SD 2.

¹⁸⁹ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, p. 141.

¹⁹⁰ Nuoširdžiai dėkoju hum. m. habil. dr. Vytautui Merkiui, leidusiam pasinaudoti jo rankraščiu.

¹⁹¹ „Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai (paskelbė Vaišgantas)“, *Žinyčia*, Tilžė, 1900, p. 68.

¹⁹² T. Hiärn, *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte* (von Dr. C. E. Napiersky), Riga, Dorpat und Leipzig, 1835, S. IV.

¹⁹³ R. Bončkutė, *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai: Autentiško teksto problema* (hum. m. dr. disert.), Vilnius, 1993, p. 29.

¹⁹⁴ T. Hiärn, *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte*, S. V.

¹⁹⁵ M. Biržiška, „Simano Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 62.

¹⁹⁶ Plg. L. Žilevičius, „Istorijos žemaitiškos‘ rankraščio keliai“, p. 16.

po draug pranesdamas apie tai, jog mūsų klišoztoriuje nebuvo tokios asabos, kuri norėtų apsiimti darbu taip sunkiu, jau tai dėl didumo veikalo, nėra 1040 pervirsz laksztų arkuszinių turinczio, jau tai dėl sunkaus (dėl nepratusio žmogaus) prižiūrėjimo ir užlaikymo visų ženklų ortografijos pamarinio-Žemaitiško: o juos apleisti baisus pasidarytų paniekinimas viso veikalo¹⁹⁷. Toliau Pabrėža aiškiai kalba apie pabaigtą savo pagrindinę botaniką (PaTA1843), todėl laiškas datuotinas apie 1843 metus. Jeigu būtų turėta galvoje Daukanto *Istorija žemaitiška*, būtų neaišku, kodėl Pabrėža nepamini jau prieš 8–9 metus Butavičiaus padaryto nuorašo. Ir nurodyti „1040 pervirš“ puslapių nesutampa su Daukanto veikalo 1102 puslapiais. Kaip tik šis nurodytas skaičius padeda nustatyti, ką iš tikrųjų aprašinėjo Pabrėža, tiek puslapių – LXII pratarmės p. + 980 teksto p. = 1042 p. (tie du ir bus „pervirš“) – teturi tik paties Pabrėžos svarbiausias veikalas *Taislius augyminis* (PaTA1843). Kad būtent apie savo darbą Pabrėža rašė Daukantui, matyti ir iš to, jog minėjo „pamarinio-Žemaitiško [liežuvio] ortografiją“. Taip vadindavo tik savo paties rašybą, vargiai būtų taip pasakęs apie daukantiškąją. Be to, tame pačiame laiške toliau, toje pačioje pastraipoje Pabrėža tęsė: „ant noro tulų Tamistos asabų, savo botanikoje ant marginesų prirasziau vardus lytiszkus [...]“. Darosi visiškai aišku, kad apie šitą PaTA1843, o ne Daukanto *Istoriją žemaitišką*, Pabrėža rašė ir pastraipos pradžioje. Matyt, Daukantas (ir jo Peterburgo draugų būrelis?) norėjo gauti Pabrėžos *Taisliaus augyminio* nuorašą, turbūt sau naudotis (spausdinti?). Tačiau Pabrėža nesurado sau tinkančio kvalifikuoto nurašytojo, nors ir gerai apmokamo. Ir Simonas Grosas, ir Juozas Butavičius jau buvo mirę.

Grįždamas prie Butavičiaus, turėčiau atkreipti dėmesį į *Istorijos žemaitiškos* nuorašo rašybą. Visų pirma visiškai aišku, kad Butavičius sąmoningai keitė Daukanto rašybą pabrėžiškąją, jau Kretingoje išmoktąją. Paminėsiu būdingesnius atvejus.

1. ó – kóriomis tór nómû sekteis p. 1 (Daukanto *u: kuriomis tur numų sekteis* l. 1r), *wydótyniósy* p. 14 (Dauk. *widutyniusę* l. 6r).

3. q – qtry ‘antri’ p. 17 (Dauk. *antrę* l. 8r) (bet dažnai yra *ontramy* p. 16, nors Dauk. – *antrame* l. 7r), *qt* p. 17 (Dauk. *on* l. 7v) (bet dažniau *ont* p. 239 – Dauk. *on* l. 124v).

5. y – yr ‘ir’ p. 401 (Dauk. *ir* l. 206r), *issylaužusis* ‘išsilaužusys’ p. 402 (Dauk. *issilaužusis* l. 206v), *wyrsziaus* p. 401 (Dauk. *wirsziau* l. 206r).

9. óu – dydóumeny p. 9 (Dauk. *ũ: didũmene* l. 3v), *yrklóudams ióu* p. 7 (Dauk. *yrklũdams jũ* l. 3r), *tóumi* p. 6 (Dauk. *tũmi* l. 3 r), *zokanóu* ‘zokanuo=ui’ p. 240 (Dauk. *zokanui* l. 125r).

10. *óm* – *ómziuse* p. 10 (Dauk. *úmziuse* l. 4v), *ómzyaus* p. 11 (Dauk. *úmziaus* l. 5r).

12. *yi* – *kóryi* ‘kurie’ p. 7 (Dauk. *kurij* l. 3v), *newyin* p. 8 (čia, matyt, Butavičius pavartojo gimtosios Tirkšlių šnektos lytį su vokalizmu [ei], nes Daukanto ir Pabrėžos tarmėje šiuo atveju vokalizmas tik [e]) (Dauk. *ne wen* l. 3v), *tyi* ‘tie’ p. 1 (Dauk. *tėi* l. 1r), *wyino dyinu* ‘viena diena’ sg. instr. p. 7 (Dauk. *weinū deinū* l. 3r), *wyita* ‘vieta’ (Dauk. *wieta* l. 3v).

Ypač ryškios Butavičiaus pastangos „pabrėžinti“ Daukantą matyti iš tokių hiperkorekcijų, kaip *lūgoio* ‘lūgojo=prašė’ p. 739, *lūgodams* ‘lūgodamas’ 916 ir kt. – Daukanto latvizmus *lugoio* ‘lūgojo=prašė’ l. 411v, *lugodams* l. 505r jis sužemaitino Pabrėžos rašmenimis su dvibalsiu *ou*.

Tačiau, antra vertus, nurašydamas Daukanto *Istoriją žemaitišką* iš Pabrėžos išmoktą rašybą Butavičius šiek tiek supaprastino. Čia visai nevartojo dvigubų balsių, rašmenų *čz, šz* (pasisaikantys labai retus parašymus *šzyrdi* ‘širdį’ p. 362, *šziou* ‘šiuo’ 362, *lig šziolė* ‘lig šiolei’ 524, *žemčziugas* ‘žemčiūgas’ 442 tegalima laikyti senesnio Butavičiaus rankos įgūdžio aidu). Be to, nemažai liko ir daukantiškos rašybos atvejų, vienų spontaniškesnių, kitų nuoseklesnių. Pavyzdžiui,

ei [ei]: *Deiwa* ‘Dievo’ p. 442 (Dauk. *Deiwa* l. 228r), *weina* ‘viena’ p. 831 (Dauk. *weina* l. 461v);

ei [ei]: *apkreik* ‘apkreikia’ p. 998 (Dauk. *apkreik* l. 548r), *yszpeikty* ‘išpeikti’ p. 442 (Dauk. *iszpeikte* l. 228r), *reikieje* ‘reikėjo’ p. 442 (Dauk. *reikieje* l. 228v), *szeiminū* ‘šeimyna’ sg. instr. p. 998 (Dauk. *szeiminū* l. 548r);

ai: *bewaiki* ‘bevaiki’ p. 441 (Dauk. *bewaiki* l. 227v), *kaipogi* p. 441 (Dauk. *kaipogi* l. 227v), *maityna* ‘maitino’ p. 441 (Dauk. *maityna* l. 227v);

u [o]¹⁹⁸: *su* ‘su’ p. 831 (Dauk. *su* l. 461v), *turies* ‘turės’ p. 831 (Dauk. *turies* l. 461v);

è: *dždè* ‘didžiai’ p. 1000 (Dauk. *didè* l. 549r), *tonkè* ‘tankiai’ p. 1000 (Dauk. *tonkè* l. 549r), *gèr* ‘geria’ p. 1000 (Dauk. *gèr* l. 548v);

ę: *atkaklibė* p. 127 (Dauk. *atkaklibė* l. 66r), *diejės* ‘dėjės’ p. 127 (Dauk. *diejės* l. 66r), *sówadynės* ‘suvaadinės’ p. 127 (Dauk. *suwadenės* l. 66r), *tompribė* ‘tamprybė’ p. 127 (Dauk. *tompribė* l. 66r).

¹⁹⁷ Medega S. *Daukanto biografijai*, p. 78.

¹⁹⁸ Antra vertus, čia galima įžiūrėti ir sutapimą su gimtąja Butavičiaus tarme. Kaip teigia Aleksas Girdenis, „Tirkšlių tarmėje greta plačiųjų balsių *ę < i* ir *o < u* dažnai pasitaiko siauri *i* ir *u*. [...] siaurus turi visi enklitikai (jungtukai, prielinksniai ir priešdėliai)“, taip pat „dėl asimiliacijos *i* gali būti siauras tik tada, kai toliau eina [...], *ie*, [...] po minkštojo priebalsio“ (A. Girdenis, „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“, *Kalbotyra*, 1962, t. 4, p. 141 ir 145). Šiuos dėsnius atitinka Butavičiaus *su*, *turies*.

Kai kur Butavičius parašydavo netgi taip, kaip nerašė nei Daukantas, nei Pabrėža, plg. minkštinamąjį ženklą *y* (ypač žodyje *kuris*): *ysz kóryu* 'iš kurių' p. 17 (Dauk. *isz kuriu* l. 8r, Pabrėžos būtų *ysz kóriu), *ómzyaus* 'amžiaus' p. 11 (Dauk. *úmziaus* l. 5r, Pabrėžos būtų *ómziaus), nors dažniau vis dėlto minkštino su *i*. Taip pat jiems abiemis nebuvo būdingas Butavičiaus *ś* minkštajam [s'] žymėti, pvz.: *śiubóujenti* 'siubuojanti' p. 831, *sutarusis* 'sutarusys' p. 833. Galbūt paveiktas Daukanto lyčių su *ę* (*diejės, suwadenęs*), išsimačius Butavičius ėmė *ę* žymėti dažniau ne tik už Pabrėžą, bet ir už Daukantą, plg.: *numėi* p. 441 (Dauk. *numei* l. 227v), *teisdariu* 'tiesdariu?' p. 441 (Dauk. *teisdariu* 'teisdariu' l. 227v), *tėnai* p. 127 (Dauk. *tenai* l. 66r), *ticziotėis* 'tyčiotis' p. 127 (Dauk. *ticzioteis* 65v), *wyłdameis* 'vildamiesi' p. 127 (Dauk. *wildameis* l. 66r).

Butavičius, nors ir laikėsi, bet neišlaikė visos Pabrėžos rašmenų sistemos. Viena, nors buvo nemažai Pabrėžos mokytas anksčiau, ėmėsis perrašinėti *Istoriją žemaitišką* turbūt dirbo užsidaręs, vienu vienas (harmoningai perrašytas didžiulis tekstas rodo ramybę ir dvasios susikauimą), buvo kai ko tiksliai neįsidėmėjęs, kai ko net neišmokęs (kartu su Pabrėža rašytas PaSBBŽŁ1834 yra tik sąrašas dažniausiai vns. vardininko žodžių, o rišliame Daukanto tekste daugybė įvairiausių PaSBBŽŁ1834 nepasitaikiusių lyčių). Antra, kai kurių Pabrėžos rašybos dalykų, ypač tų, kurie būtų apsunkinę perrašymą (pvz., balsių dvigubinimo, *čz, śz* žymėjimo), Butavičius bus atsisakęs sąmoningai, tai jau jo valia pakoreguotos, supaprastintos Pabrėžos rašybos normos. Trečia, nurašomasis Daukanto tekstas buvo labai sugestyvus, kaip kad dažnai būna tokiais atvejais, dėl to kai kurie daukantiški rašybos elementai yra išlikę ir Butavičiaus nuoraše. Ketvirta, viską tiksliai išlaikyti trukdė kiek kita gimtoji Tirkšlių šneka.

Tačiau vertinant paties Pabrėžos akimis turbūt reikia manyti, kad *Istorijos žemaitiškos* Butavičiaus nuorašas vis tiek atrodė esąs parašytas *pajūrio žemaičių kalba*, vadinasi, sava rašyba. Nors Pabrėža negalėjo nejausti skirtumų nuo savo ortografijos, tačiau, pavadinčiau, jos branduolys vis dėlto buvo toks pat. O Pabrėžai, kaip minėta, vienodinti bržk. normas dar tebuvo antraeilis uždavinys, svarbiausia bus buvę įtvirtinti tą branduolį žemaičių visuomenėje.

3. Trečiasis ir ketvirtasis Butavičiaus ranka rašyti teksteliai yra maži, maždaug po vieną puslapį apimties. Nors tiksliai neaišku, kuris iš jų pirmesnis, tačiau gali būti, kad ankstesnis yra jau šiek tiek minėtas įrašas Grosio gramatikoje, tos gramatikos pratarmė. Iš frazės „Symonas Gross turieje prigimta kałba Wokyszka“ būtojo laiko *turėjo* matyti, kad pratarmę Butavičius rašė jau po autoriaus mirties (1835 m. balandžio

5 d.). Butavičiui buvo likę Kretingoje būti dar apie pusantrą mėnesio, tačiau labiausiai tikėtina, kad jis įrašą padarė tuoj po Grosso mirties.

Ir šiame tekste, kurį galima įtarti Butavičių parašius po pasitarimo su Pabrėža (Butavičiaus braižas ir Pabrėžai turėjo atrodyti dailesnis už savąjį), išlaikomas Pabrėžos rašybos branduolys. Plg. *Dyiwabaymingas* 'dievabaimingas', *gala* 'galą', *yssymoky* 'išsimokė', *jou* 'juo', *priderqti* 'prideranti', *prisytyiky* 'prisitiekė', *skaytitojou* 'skaitytojuo=ui' ir pan. Netgi kai kur spontaniškai parašyta dvigubų balsių (*buudu* 'būdu', *klaausies* 'klausės', *nees* 'nes', *tobułaa* 'tobulai'), *sz* (*sumayszitosys* 'sumaišytosios'). Tačiau ir čia Butavičius yra pavartojęs nepabrėžiškų rašybos atvejų, plg. minėtąjį *ómzyaus* 'amžiaus' (Pabrėžos būtų *ómziaus), *atlyiktontes wałondas* 'atliekančias valandas' (Pabrėžos **atlyiktqtes wałqdas*), *su* 'su' (Pabrėžos *só), *iwairiu* 'įvairių' (Pabrėžos *wayriu) ir pan. Vieną kartą pasitaikė netgi pagal Daukantą susidaryta lytis su *ę* nosine *rupintęis* 'rūpinties' (Pabrėžos, Grosso būtų *rupintyis); tai patvirtina, kad Grosso gramatikos pratarmę kūrė jau perrašęs ar perrašydamas Daukanto istoriją.

Grosso gramatikos pratarmė – konceptualus tekstas, daug informacijos teikiantis apie Pabrėžos, Grosso ir paties Butavičiaus bržk. sampratą¹⁹⁹. Ji jau nemažai cituota rašant apie Grosą, todėl čia pateiksiu tik jos pabaigą, tinkančią ne tik Grosso, Pabrėžos, bet ir paties Butavičiaus mintims iliustruoti. Konstatavęs, kad „kninga ta rodos łabay priderqti dieł Zemaytiu i-patinga wyssso pawieto Telsziu, dydzios dalyis pawietu Sziauliu yr Raseyniu“, Butavičius aiškino priežastis: „bo tamy kraszty kaypo tolausemy nu swetymu rubeziu, reges tebesqti jou czystesny senowes kałba nekap kytusy Zemaycziu krasztyusy ont Newiezas linkont; nees tyn tonkesne sušiedauint tad su paty Leytuwó tad su Lenkas yr Gudas, kałba Zemaytyszka par yłga łayka rados sumayszita, todiełgi akiłas raszitos, storoies kayp galiedams atskyrtu czystoujy kałba Zemaytyszka nu sumayszitosys yr neużywoiemas to szalie“.

4. Ketvirtas tekstelis, žinomas žemaitiškai rašytas Butavičiaus ranka, yra pirmasis ir dalis antrojo puslapio pagrindiniame Pabrėžos veikalė – dažnai minėtame *Taisliuje augyminiame*. Tai yra pati šio didžiulio Pabrėžos darbo pradžia. Norint tiksliau datuoti Butavičiaus įrašymą, reikia tiksliau datuoti PaTA1843 pradžią. Jo pratarmėje Pabrėža rašė,

¹⁹⁹ Ištiesai pratarmė Salio paskelbta 1927 m. *Švietimo Darbe*, plg. perspauda: A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 206. Tik Salys čia netiksliai nurodo, jog „antraštė ir prakalba rašyti, rodos, gvardijono Šimkevyčios ranka“ – dabar paaiškėjo, kad tai Butavičiaus darbas.

kad šis darbas „par asztóunerius metus tyisies, kooł sówysó Metusy 1843. ózbęta tepalyka“ (p. V), vadinasi, pradėtas buvo apie 1835 metus. Iš Pabrėžos laiško Gintilai 1835 m. kovo 20 d. matyti, kad tada Pabrėža dar nebuvo pradėjęs PaTA1843, dar tik buvo bebaigias savo PaWTA 1834: „mano botanikos augalų įvardijimas, išengęs į paskutinę klasę, jau artėja prie 2 sekcijos pabaigos, lieka dar trys sekcijos“²⁰⁰ (PaGi 1835.III.20, p. 496). Vėlesniame, 1835 m. rugsėjo 24 d., laiške Butavičiui jau prieš keturis mėnesius sugrįžus iš Kretingos į Tirkšlius dirbti pastoracinio darbo, Pabrėža rašė jau ir apie PaTA1843: „nors žemaičių botanika juda vėžlio žingsniu, vis dėlto dvi pirmas klases jau perėjo; šiose klasėse iš viso yra 146 augalų rūšys su kai kuriomis tų augalų atmainomis“²⁰¹ (PaGi1835.IX.24²⁰², p. 660). Rankraštyje šios dvi klasės teapima 1–28 puslapius. Todėl manytina, kad pati botanikos pradžia turėjo būti pradėta netrukus prieš Butavičiaus išvykimą iš Kretingos apie 1835 m. gegužės 16 d. – anksčiau dar Pabrėža baiginėjo pagalbinį veikalą PaWTA 1834, nebuvo PaTA1843 pradėjęs, o vėliau pats išvykęs Butavičius nebūtų galėjęs Tirkšliuose to padaryti.

Kaip liudija Čapaitės tyrimas, Butavičiaus rašysena šiame tekste labai netolygi, trūkčiojanti, matyti, jog rašyta įsitempus: „parašyta gana chaotiškai, neramiai, lyg negalint susikaupti. Visoje rašysenoje jaučiama įtampa ir skubėjimas“²⁰³, yra daug taisyčių. Viena iš priežasčių galėtų būti ir paties Butavičiaus dvasinė „lagaminų krovimosi“ būseną, kai dvejus metus neišleistas iš Kretingos vienuolyno jis turbūt su sujudusia širdimi galvojo apie grįžimą į gimtuosius Tirkšlius.

Tačiau pagrindinė priežastis, matyt, kita. Pabrėža, toleravęs Butavičiaus nukrypimus nuo jo rašybos kituose tekstuose, savajame to neleido. Galėčiau įsivaizduoti, kad galbūt Pabrėža netgi mėgino diktuoti Butavičiui tekstą, t. y. iš karto kurti be juodraščio iš savo herbaro ir pagalbinių PaSBBŽL1834 ir PaWTA1834 veikalų, nes dažniausias teksto taisyimas (paties Butavičiaus ar Pabrėžos?) yra išbraukta antroji dvigubinta balsė (pvz., iš *kiausšieets* – *kiausziets* ‘kiausėtas’, iš *wyinsieeklis* – *wyinsieklis* ‘viensėklis’, iš *zyyidaa* – *zyidaa* ‘ziedai’ ir pan.). Jeigu Butavičius būtų rašęs iš Pabrėžos juodraščio, vargu ar tiek daug tokio pat pobūdžio klaidų būtų padaręs. Butavičiui, kaip ir rašant PaSBBŽL1834, buvo sunku visiškai tiksliai prisitaikyti prie Pabrėžos rašybos, iš čia ir teksto nelygumai. Šiaip ar taip, Butavičiaus įrašyti tik neištisi du puslapiai. Jis ir nespėjo daugiau pagelbėti Pabrėžai, galbūt ir Pabrėža nutarė, kad geriau ir lengviau pats rašysias.

Visi keturi apibūdinieji Butavičiaus tekstai neleidžia abejoti jį buvus uoliu Pabrėžos mokiniu ir sekėju. Patekęs į kūrybinę aplinką vie-

nuolyne, bus užsidegęs ten puoselejamomis žemaitybės idėjomis. Juo-
lab kad ryšys su 1831 m. sukilimu liudija jam rūpėjusias šias idėjas ir
anksčiau. Pabrėža, ejęs į Kosciuškos sukilimą, į Butavičių galėjo žiūrėti
kaip į savo paties jaunystę. Jūdviejų kūrybinis bendravimas rodo dva-
sinį atitikimą. Pabrėža – stipri, valdinga asmenybė, Butavičius – stro-
pus, paklusnus jo garbintojas ir padėjėjas.

Tie 1833–1835 m. Kretingos vienuolyne bus buvę kūrybinio pakili-
mo metai ne tik Butavičiui. Gavę toki mokinį tiek Pabrėža, tiek Grosas
turėjo labai džiaugtis. Pabrėža ypač intensyviai rengėsi pradėti savo
Taislių augyminį, Grosas kūrė gramatiką ir žodynėlį. Butavičius tai gel-
bėjo Pabrėžai, tai perrašinėjo Daukanto *Istoriją žemaitišką*.

Išivaizduoju keturis lietuvių kultūros vyrus, 1834 m. rudenį kartu
susėdusius Kretingos bernardinų vienuolyne: 63 metų Jurgį Pabrėžą,
dar tik artėjantį prie savo pagrindinės botanikos rašymo, tokio pat am-
žiaus Simoną Grosą, karštai dirbantį prie žemaičių kalbos gramatikos,
41 metų Simoną Daukantą, svariai padėjusį prieš save ką tik baigtą
nebūtos apimties *Istoriją žemaitišką*, ir Juozą Butavičių, 28 metų jaunu-
lį, jau išmokusį rašyti žemaitiškai ir nekantriai trinantį pirštus, besiil-
ginčius plunksnos. Kol kas nedrįstu mėginti atkurti jų pokalbio. Tačiau
tas bendraminčių žemaičių „sueimas“ turėjo visus keturis skatinti dirbti,
jie turėjo kartu pasijusti esą šiočia tokia jėga, turėjo ypač pajusti savo
darbų prasmę, pamatyti, kad posukiliminių represijų nuotaikas sklai-
do kūrybinio darbo perspektyvos.

Daukantas išvažiavo Peterborgan palikęs čia savo svarbiausią ir
brangiausią *Istorijos žemaitiškos* rankraštį. Matyt, paliko tam, kad bū-
tų perrašomas ir skaitomas. Pabrėža jį ėmė, kad būtų ne tik skaitomas
ir perrašomas, bet perrašomas sava, pabrėžiška bendrine rašomąja
žemaičių kalba. Butavičius, jau žinantis, jog sukilimas kelia dideles
viltis, tačiau dideles viltis ir sudaužo, o kultūros darbas, nors lėtai,
bet nuosekliai judina mintį, su džiaugsmu norėjo prisidėti prie tokio
žemaičių elito darbų.

²⁰⁰ „Denominacya roslin Botaniki moiey wkroczywszy do klasy ostatniey, iuz się zbliża
do konca sekcyi 2. restant jeszcze trzy sekcye“.

²⁰¹ „Botanika žmudzka lubo żoŭwim krokiem postępując, wszelako już dwie pierwsze klas-
sy przeszła: w których to klassach roslin gatunkowych z niektórymi ich odmianami w
ogóle 146 znayduje się“.

²⁰² J. A. Pabrėžos 1835 m. rugsejo 24 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, pa-
skelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 660–661.

²⁰³ R. Čapaitė, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto brai-
žai ir charakteriai“, p. 127.

Pabrėža taip pat buvęs neblogas organizatorius, tam tikra prasme savo mokyklos kūrėjas. Ne botanikos, bet kalbos srities. Jo pasekėjas Grosas parašė pirmąją gramatiką ir žodynėlį žemaičiams, mokinys Butavičius, orientuodamasis į jo normas, perrašė žemaičių istoriją, pats Pabrėža puolė rašyti to meto mokslo lygį atitinkančios botanikos žemaitiškai. Tai negali būti atsitiktinis Pabrėžos darbo vaisius, tai sąmoningas siekimas visas pagrindines, kuo įvairesnes kultūros sritis aprūpinti savo kuriama bržk. parašytais pamatiniais veikalais, vadinasi, pagal savo teoriją modeliuoti žemaičių kultūrą, netgi tam tikra prasme jai vadovauti. Kas šiandien pasakys, kaip būtų ėmęs rašyti bet kuris kitas žemaičių šviesuolis, jeigu visi šie darbai būtų buvę išspausdinti. Pabrėža yra ir spausdinimu mėginęs rūpintis – Groso gramatika jau gulėjo spaustuvėje²⁰⁴, jo paties *Taisliui augyminiam* vėliau buvę skirta spausdinti „1000 holandiškųjų muštinių“²⁰⁵. Matyt, turėdamas bent tris ta pačia (beveik vienoda) pabrėžiška rašyba spausdintus tokios svarbos veikalus, žemaičių literatas, ypač pradedantis, nebūtų galėjęs jų ignoruoti, būtų turėjęs į juos orientuotis. O būtent šitaip paprastai ir formuojasi bendrinės kalbos. Būtent taip Pabrėža ir siekė įtvirtinti žemaičių visuomenėje savo bržk. normas. Tačiau šiandien tai liudija tik rankraščiai, nė vienas iš šių darbų tada taip ir nebuvo išspausdintas. Nepasiekusi platesnės žemaičių visuomenės Pabrėžos bendrinė žemaičių kalba ir liko tik „pabrėžiška“, o ne visų žemaičių kalba.

3. Simonas Daukantas. Nors daug čia jau dėmesio buvo skirta Daukantui, tačiau tikru Pabrėžos sekėju jo negalima laikyti. Tiesa, kai kurių periodų Daukanto rašyboje matyti ir Pabrėžos įtaka. Štai pirmojoje savo spausdintoje knygoje *Prasmą Lotinū kalbōs...*²⁰⁶, išleistoje 1837 m. Peterburge, Daukantas ėmė dvigubomis balsėmis žymėti žemaičių monofongizuotus dvibalsius (nors ir nenuosekliai): *butinaa* 'būtinai' p. 4, *greitaa* 'greitai' 8, *kaap* 'kaip' 4, *reek* 'reikia' 7, *teep dīdee* 'taip didžiai' 3, *Žamaittee ir Lėtuwee* 'žemaičiai ir lietuviai' 4, *zōdee* 'žodžiai' 3 ir pan. Greičiausia tai bus nesenos pažinties su Pabrėža rezultatas, ankstesniuose raštuose, toje pačioje *Istorijoje žemaitiškoje* Daukantas niekur balsių nedvigubindavo. Tačiau Daukantas tik iš dalies sekė Pabrėža – pastarasis dažniausiai dvigubino balses, žyminčias bet kokį ilgą garsą, netgi dėl kirčio pailgėjusių trumpąjį ar atitrauktinį kirtį gavusį balsį. Daukantas perėmė tik vieną Pabrėžos balsių dvigubavimo atvejį – monofongizuotus žemaitiškus dvibalsius. Tačiau vėliau Daukantas vėl bus nutaręs eiti savais keliais, jokiuose vėlesniuose raštuose balsių nebedvigubino.

Toje pat DaPLK1837 matyti ir Daukanto polemikos su Pabrėža ir jo mokiniais atspindys: „kittī rasza, węito ù, ó; bet asz sekdamas senowēs

rasztus pîrm 300 metû rasztus, kaap tinai radau balsès ženklintas, teep îr cze iès paženklinau, idant paroditio toumi szaŭaiiems, iog pas mus kaap senowie kad kaŭbiejē, teep îr nù tebkaŭb; nes [=bet] ie kam netink gaŭ tus ženklus parkieyste kaap tinkams; bet wîssados tûr wîssàs Łotinû balsès ženklinte; nesgi [...] Zámaitiû kaŭboje yra daugėsnee balsiû ne kaip Łotinû“ (p. 14–15). Vadinasi, Daukantas atmeta Pabrėžos ó [o] rašymą ir ženklina tą pat garsą ù rašmenimi motyvuodamas senesne tradicija ir norėdamas tą tradiciją parodyti svetimšaliams. Tačiau pats rašydamas ù nebuvo griežtas kitiems, jiems leido daryti savaip, vadinasi, toleravo ir Pabrėžos bei jo mokinių rašytą ó; kitoje vietoje nurodė, jog „Žámaitee îr Létuwee [...] isteigę nesontės Łotinû kalboie sawą balsès minawotas a, ę, i, î, û, ù arba ó“ (p. 4), tas „arba ó“, aišku, taikytas Pabrėžos mokyklai. Tai išduoda Daukantą neturėjusį labai tvirtos nuostatos, kokią bendrinę kalbą reikėtų kurti, kokias normas vienodinti, toleravusį rašomosios kalbos variantiškumą. Antra vertus, matyti gana griežta Daukanto nuostata žymėti lotynų kalbos balses (ne lenkų!) įvairiais diakritikais, nes žemaičių kalba turinti daugiau balsių. Toks požiūris Pabrėžos, kategoriškai siūliu-sio apsieiti tik lenkų kalbos abėcėlės rašmenimis ir paties tik jais apsiėju-sio, buvo labai kritikuojamas. Tai esminis dviejų bičiulių nesutarimas.

Tas pats tvirtos nuostatos neturėjimas dėl rašomosios kalbos stabilumo bus nulėmęs, kad vėliau Daukantas vis dėlto turbūt buvo Pabrėžos įtikintas ir įsivedė tą pabrėžiškąją ó. „ù Daukanto greičiausiai vartotas bent 3 periodais: 1) iki 1838 m., 2) apie 1846 m. ir 3) maždaug po 1850 metų. O rašmenį ó jis vartojo maždaug tarp 1838–1850 metų“²⁰⁷. Simboliška, kad Pabrėžai mirus 1849 m. pabaigoje, atvykęs iš Peterburgo į Varnius pas Valančių, Daukantas liovėsi rašęs pabrėžiškai ir vėl sugrįžo prie jaunystėje vartoto rašmens ù. Be ó ir dvigubų balsių jokios kitos ryškesnės Pabrėžos rašybos įtakos Daukantui nustatyti nepavyko.

Jau užsiminta apie griežtą diskusinį Pabrėžos toną dėl kai kurių Daukanto tekstų. Pirmiausia apie 1835 m. jis turbūt ginčijosi dėl *Giwatas Didiujų Karwaidų* kalbos (apie tai jau rašyta p. 49). Gintilos ir turbūt

²⁰⁴ Vac. Biržiška tvirtino, kad ją paskelbti sutrukdęs Zavadskis, plg. P. Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta ančių būvyje*, p. 234.

²⁰⁵ K. Šaulys, „Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai (1771–1848)“, *Draugija*, Kaunas, 1911, t. 14, nr. 53 (gegužė), p. 24.

²⁰⁶ [S. Daukantas], K. W. Myle, *Prasną Łotinû kalbôs*, Petrapilie, 1837, p. 120. Toliau DaPLK1837.

²⁰⁷ G. Subačius, „Simono Daukanto žodynai“, *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 21.

Daukanto, savo laiškuose parašiusių ir po kelias eilutes žemaitiškai, klausė, „kodėl kartu nepridėta ženklų reikšmių“, t. y. kritikavo per sudėtingus ženklus (plg. p. 57–58). Taip pat rašė, kad „kam tik daviau į rankas minėtąjį veikalėlį, kiekvienas skaitydamas su pašaipa klausė, kokia kalba čia rašyta?“²⁰⁸. Pabrėžos išvada aiški: „iš to galima matyti naująją literatūrinę žemaičių rašybą esančią nepatogią“²⁰⁹ (PaGi1835.III.20, p. 494). Taigi jis savąją laikė senesne, tradicine, o Daukanto – naujoviška siūloma žemaičių rašyba (ją pavadino ir „dabartine literatūrine žemaičių rašyba“²¹⁰, PaGi1835.III.20, p. 494, suprask, nauja).

Tame pačiame laiške Pabrėža labai peikė *y* (igreko, graikiškosios *i*) žymėjimą siaurajam (ilgajam) garsui, o *i* – plačiajam (trumpajam), kaip kad Daukantas ėmė rašyti nusižiūrėjęs nuo Prūsijos lietuvių raštų (taip šiandien žymime ir dabartinėje lietuvių bk.), Pabrėža norėjo rašyti savaip, t. y. dar 1759 m. *Žyvatė* vartotu būdu, kaip jis pats suvokė, ne naujai, bet tradiciškai: „Tarkime, kad graikų kalboje kai kurios raidės skamba kitaip nei mūsų raidės, kitokią nuo seno turinčios mūsų priimtą skambėjimą – na ir kas? Juk net pati graikų raidžių išvaizda visai nepanaši į mūsų? Ir dėl to jau turime netgi mūsų raidžių išvaizdą keisti? Tegul graikai su savo raidėmis ir jų skambėjimu lieka graikais, o žemaičiai – žemaičiais. Pagaliau ką gi graikai su mumis turi bendra? Juk mes ne iš graikų, bet iš sanskrito tautos esame kilę“²¹¹ (PaGi 1835.III.20, p. 494).

Vėliau, po 1842 m., Pabrėža kritikavo Daukanto *Małdas Katalikų* [...]“²¹² rankraštį. Pats kritikos tekstas neišlikęs, jo ištraukų citavo tik Salys (žr. p. 47–48), tepasakęs, kad tai „kalbos taisymai vieno kažkurio dvasinio turinio rankraščių“. Tačiau palyginus su Daukanto DaMK1842 „Małda Pri Panos Szwencziausios“ (l. 14v–15r) matyti, kad beveik visi Pabrėžos peikti žodžiai, siūlyti pakeisti geresniais, nors ir makaroniškais, yra Daukanto tekste: Pabr. *mergayte* (Dauk. *Pałajmintā mergajtel motina Dījwo mōno* l. 14v), *palitiejemo* (*Dījws* [...] *óžłajke tawi be palitiejemo* 14v), *qmzybę, wissoutinaj* (*bus par wīssā qmzybę wīfsoutīnioj’ garbiej* 14v), *nesam* (*ne’sam’ wertī* 15r), *nóudiemieī* (*wīfsokiū noudiemīū* 15r). Trys iš Pabrėžos nurodytų taisyčių pakeisti, matyt, redaktoriaus Juozo Križanausko ranka (gale rankraščio jis pasirašė kaip redagavęs tekstą): *brókó* (dabar tekste *pawedó sawi*), *ługoti* (*melsti jo łosku*), *palaiku* (*īszmelsk diel musū wajsju tikros pakutos*). Pabrėžos taisyto teksto daukantiškumą rodo ypač Daukantui būdingas latvizmas *ługoti*, turbūt iš Mikalojaus Daukšos paimtas *nuodėmė*. Pabrėža bus net suklydęs skaitydamas žodį *noudiemīū*, Daukanto galinę *ū* supratęs kaip *ei* (originaliame DaMK1842 rankraštyje iš tiesų panašu į tokį parašymą).

Vytautas Merkys rašo, kad savo DaMK1842 Daukantas „prašė aprobacijos, rankraščių prižiūrėti pavedus Juozapui Giniotui ir Jurgiui Pabrėžai, 'kaip geriausiai mokantiems šią kalbą'. Skaitant rankraščio tekstą, Daukantas prašė '(...) tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni ir neverti toliau vartoti gryninant kalbą, užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais'. Jeigu gi mažiau mokantis šią kalbą skaitys, tai tuomet gali būti nesusipratimų ir skirtingų nuomonių"²¹³. Vadinasi, nors Daukantas nerašė pabrėžiškąją rašyba, Pabrėža jam buvo kalbos autoritetas, matyt, šiuo atveju ypač, nes tai religinis tekstas. Tačiau DaMK1842 tekste niekur paties Pabrėžos netaisyta, taisyta tik Valančiaus ir Križanausko rankomis. Matyt, Pabrėža bus pats netaišęs, o tik pateikęs savo pastabas raštu.

Čia vėl, nors jau minėta anksčiau, dera priminti skirtingą nei Daukanto Pabrėžos požiūrį į religinius tekstus. Pabrėža griežtai laikėsi dar XVIII a. žmogaus pozicijos, dvasinio turinio raštams dar netaikė bendrinės kalbos reikalavimų. Iš Daukanto teksto matyti, kad tai lygiavertis visiems kitiems jo raštams tekstas. Daukantas ir šios rūšies tekstą skyrė visiems žmonėms, visai tautai moderniąja prasme, t. y. ne tik bajorams, bet ir valstiečiams – laisviems, ne baudžiauninkams.

Yra Pabrėža susidūręs ir su kitais Daukanto tekstais. Kad jam rūpėjo Daukanto *Būdo* leksika, rodo Salio minėtas rankraštis: „46. Žodžių rinkinys iš Daukanto 'Būdo'. Mažne visi išversti lenkiškai. 4^{1/2} lapo skilties rankraščio“²¹⁴. Tačiau dabar šitie Pabrėžos išrašai, savotiškas *Būdo* žodynėlis nebežinomas, sunku daryti svaresnes išvadas.

Išlikęs yra kitas vieno puslapio Pabrėžos tekstelis *Apey Daygynyma Siektu*²¹⁵. Kaip apačioje nurodoma, jis imtas iš: Jonas Girdenis, *Pamokimas apey Auginima Taboku*, pag. 31, t. y. iš Daukanto verstos knygelės

²⁰⁸ „Komu kolwiek bowiem wspomnione Dziełko w ręce dałem; każdy czytając z usmiechem zapytywał się, po jakiemu to pisano?“

²⁰⁹ „Ztąd miarkować można o niedogodności nowey Pisowni Literacko-żmudzkiey“.

²¹⁰ „Pisowni teraznieyszey literacko-żmudzkiey“ (sg. gen.).

²¹¹ „Daymy to, iż w Greckim języku niektóre litery przeciwne mają brzmienie naszym literom w inszem przez nas od dawna przyjętem brzmieniu; cóż ztąd? wszakże u Greków nawet sam kształt Liter ani podobieństwa niema do naszych? i dla tego mamy już nawet same kształty liter naszych odmieniać? Niech sobie Grecy będą ze swojemi literami i ich brzmieniem Grekami; a Żmudzini Żmudzini. W końcu co do nas Grecy należą? Wszak my nie z Greckiego lecz z San[s]kryckiego pochodzim narodu?“

²¹² *Maldas Katalikų Pagal Bažniczies S. Rimo* išsraszytas Metuse 1842. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1-SD18. Toliau DaMK1842.

²¹³ V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, p. 122.

²¹⁴ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, p. 205.

²¹⁵ Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris J. M. 2. 106.

Pamokimas ape Auginimą Taboku, Petropilie, 1847, 76 p. Tai dar viena Daukanto teksto ištrauka, Pabrėžos perrašyta sava rašyba, plg. tekstus:

Daukanto: „Noriedamis paskubintī digīmą tabokū siektoms, dajgen jēs pirm sieiemo tokió spasabó: kėtamūiē sieklą sietī ded i marszkoną majszeli (kožną wejslę tabôkū i patingą majszelī), paskuj imerkós i drungą undeni rejk paľajkytī par cietlą nakti, ĩsziemós ĩsz undens tus majszelus rejk iwitórtī i awíkajli ĩr padietī szĭľtoj’ wietoj; pri to rejk dabotī, kad sieklās pardaūg nesósziľtu ĩr nenustotu augamoses siľos. Majszelus rejk pamirkytī kas diena szĭľtami undĭnie. Po pęnkiū ar szesziū dienū tabokū sieklās prakņes, jej tejp bus daroma, kajpo cze yra paraszyta“.

Pabrėžos: „Noriedamis paskóbinaty diigyma siektu (Taboka), daygyn anas pyrm siejyma tokió spasabó. – Ketamóujy sieklą siety; ded i marszkona mayszeli (kožna weysly i mayszeli ipatinga. – Paskóu imerkós i drunga undeni, reyk ľaykity par cietlą nakti. – Yszjėmos ysz undyns tus mayszylelus: reyk iwitórty i awykyly: yr padiety szyľtojy wytojy. – Pri to reyk daboty: kad sieklās pardaug nesószyľtu, yr nenóustooktu augamosys siľos. – Mayszylelus reyk pamyrkity kas dyina szyľtamy undyniey. – Po pękiu ar szešziu dyinu: sieklās (Taboku) praknybs, jej teyp bus daroma, kaupt cze ira paraszita“.

Pakeista ne tik rašyba. Paredaguota, „palengvinta“ skyryba (trys Daukanto sakiniai suskaidyti net į septynis), tikslinta, keista žodžiai (*majszelus* > *mayszylelus*, *paľajkytī* > *ľaykity*, *prakņes* > *praknybs*), net linksniai (*paskubintī digīmą tabokū siektoms* > *paskóbinaty diigyma siektu (Taboka)*). Savų morfologijos normų vartojimas matyti iš Pabrėžos priešdėlio *nuredagavimo* (*nenustotu* > *nenóustooktu* [*nenóustootu*]), iš vietininkų keitimo (*undĭnie* > *undyniey*, *wietoj* > *wytojy*).

Antra vertus, iš to, kad Pabrėža mažai teišsirašė, taip pat kad nedažnai vartojo sudvigubintas balse (plg. tik *diigyma* ‘dygimá’, *nenóustooktu* [*nenóustootu*] ‘nenustotų’), ne visur žymėjo *šz* diakritikus (yra *nesószyľtu* ‘nesušiltų’, *szešziu* ‘šešių’, *szyľtamy* ‘šiltame’, bet ir *cze* ‘čia’, *mayszylelus* ‘maišilelius’, *szyľtojy* ‘šiltoje’, *paraszita* ‘parašyta’), matyti jį tesižymėjusį ši tekstelių sau ir nekėlusį jam didesnių brūk. reikalavimų. Vis dėlto ir tokią pastabą ne persirašė autentiška Daukanto rašyba, o perdirbo savaip, supabrėžino.

Iš visa ko matyti esminiai požiūrių į bendrinės kalbos kūrimą nesutapimai. Viena, Pabrėža kūrė savo brūk. tik žemaitiškai šnekantiems

žemaičiams, o Daukantas į rašomąją kalbą traukė ne tik žemaičių, aukštaičių, Prūsijos lietuvių tradicijos elementus, bet paimdavo net ir latviškų, prūsiškų žodžių. Antra, Pabrėža daug labiau orientavosi į šnekamąją kalbą, nevartojo jokių polifoninių rašmenų, kaip kad Daukantas *ū, ė, ą* ir kt., taigi ir jo intencijos greta rašomosios norminti šnekamąją kalbą yra ryškesnės už Daukanto. Trečia, Pabrėža, nors yra tam tikrais periodais truputį modifikavęs savo rašybą, jos branduolio niekada neatsisakė ir nekeitė; Daukanto rašybos svyravimų, keitimų, netolygumų daug daugiau. Ir apskritai Pabrėža, kaip rodo jo paties raštai, Groso, Butavičiaus pavyzdžiai, buvo sukūręs konkretų planą įdiegti, prigydyti savo bržk., siekė tą planą realizuoti. Iš visų Daukanto tekstų galima jausti kitokia nuostata, tokio griežtumo nėra. Greta Pabrėžos Daukantas atrodo nelabai pats žinantis, kaip reikėtų praktiškai siekti prigydyti bendrinės kalbos normas. Nors tais atvejais, kai reikėjo vengti lenkiškos rašybos, Daukanto požiūris buvo gana kategoriškas (nenoras rašyti pagal lenkų rašybą *wysy* vietoj *wisi*, *ę* arba *q* vietoj *an* ir *en*²¹⁶), tačiau dažnai jam atrodė, kad „laikas parodys“, kurį variantą reikia rinktis. Vadinas, Daukantas nesiėmė iniciatyvos spręsti, būti galutine instancija, jis, rodos, būtų iš karto sutikęs su ta rašyba, kuri būtų buvusi priimta visų lietuvių. Pabrėža neįsivaizdavo galįs nusileisti, jam rūpėjo prigydyti būtent savąją rašybą, pramušti jai kelią nors ir plika kaktą. Vienodinti rašomąją kalbą Daukantui visada pirmiausia reiškė kurti priemonę svarbesniems kultūros tikslams siekti, Pabrėžai tai, matyt, buvo vienas iš pagrindinių sau keltų kultūros uždavinių, ne menkesnės vertės už kitus.

4. Simfronijus Žabakevičius. Iš Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių, kurių rašybai įtakos turėjo Pabrėža, reikia nurodyti Simfronijų Žabakevičių (*Simfronijus*, matyt, vienuoliškas vardas). Šiandieniniame Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve saugoma gal net kelios dešimtys Žabakevičiaus ranka rašytų palaidų (neįrištų) žemaitiškų pamokslų. Dauguma jų nepasirašyti, su parašais tik du: 1851 ir 1852 m. Tačiau pagal tą patį rankos braižą identifikuojami ir kiti.

Kadangi Žabakevičiaus pavardė nėra plačiau pažįstama, jo trumpą biografiją galima mėginti atkurti iš Kretingos vienuolyne saugomų vienuolių formuliarių (1855, 1865 ir 1869 m.). 1855 m. Žabakevičius nurodomas turįs 58 metus, o 1869 m. – 67, tad jis gali būti gimęs apie 1797–1802 metus. „Kilęs iš Kauno gubernijos Telšių apskrities Salantų para-

²¹⁶ S. Daukantas, *Raštai*, t. 2, p. 789, 790.

pijos bajorų“ (1855 m.). Tėvo vardas Mikalojus. Apie Žabakevičiaus išsilavinimą 1855 m. formuliere taip rašoma: „tada dėstomų mokslų mokėsi Kretingos parapinėje mokykloje nuo 1817 iki 1824 m. O būdamas vienuoliu gramatikos mokėsi Drujoje nuo 1826 iki 1827 m., retorikos Budslave nuo 1827 iki 1829 m., filosofijos Minske nuo 1829 iki 1832 m. ir teologijos Vilniuje nuo 1832 iki 1835 m.“ Toliau tas pats formuliaras informuoja apie Žabakevičiaus dvasinę veiklą: „Į Bernardinų ordino vienuolius įstojo Tytuvėnų vienuolyne 1819 metų liepos 21 dieną. Kunigu išventintas vyskupo Kundzičiaus Vilniuje 1824 m. rugsėjo 21 d. Buvo pamokslininku Mogiliove nuo 1828 iki 1830 m., Vitebske nuo 1830 iki 1831 m. Drujoje buvo savo ordino klierikų teologijos mokytoju ir pamokslininku nuo 1831 iki 1836 m. Pamokslininku Budslave nuo 1836 iki 1838 m., Benicoje nuo 1838 iki 1840 m. ir Trakuose nuo 1840 iki 1841 m. Klebonu Telšiuose nuo 1841 iki 1843 m. Dabar Kretingoje“. Duomenys priešaringi. Iš šio formuliaro atrodytu, jog Žabakevičius Kretingos vienuolynan pateko tik 1843 metais. Tačiau kitas, 1869 m. formuliaras sako, kad jis į čia „provinciolo Vyšnevskio nurodymu perkeltas iš Tytuvėnų bernardinų vienuolyno 1839 m. rugpjūčio 1 d.“ O 1865 m. formuliaras nurodo 1839 m. rugpjūčio 30 d. datą. Tad tikslaus laiko nurodyti kol kas negalima.

Anksčiausias Žabakevičiaus pamokslas datuotas 1837 m. gruodžio 25 d., tad dar turbūt prieš atvykstant į Kretingą: „Nauka na [...] Dzień Bożego narodzenia r 1837“. Dalis Žabakevičiaus rašybos ypatybių ir tada sutapo su pabrėžiškomis. Pavyzdžiui, jis panašiai kaip Pabrėža vartojo raides *q* (3 ypatybė; *brągiaawsio* 'brangiausiu', *tawkąty* 'laukiančia', nors nenuosekliai, plg. *ant*, *qnt* 'ant', *qnta* 'antrą'), *ę* (4 ypat.; *szędie-na* 'šiandieną' [daug kartų], nors kartais žymėjo ir galūnės [ę], net [ei] ar dar *ką* kita, plg. *byiotęs* 'bijoties', *linksmintęs* 'linksminties', *wysęms* 'visiems'), *y* ir *i* (5 ir 6 ypat.; *grieszniku* 'griešnykų', *dyrwos* 'dirvos', *stroszny* 'strošnia', *susytykty* 'susitikti', *szyrdis* 'širdys'), *o* (8 ypat.; *Iszganitobjaw* 'išganytojau', *niejoki* 'nėjokį'), *cz* [č], *sz* [š] (16 ypat.; *Majziesziow* 'Maiziešiuo=ui', *smercziu* 'smerčiu', *trezczios* 'trečios'), sg. acc. ir pl. gen. nerašė nosinių (19 ypat.; *qnta* 'antrą', *atejma* 'atėjimą', *nekaltu* 'nekaltų', nors ir *ana* 'aną', *ką* 'ką').

Kaip rodo Žabakevičiaus formuliaras, jis nuo 1817 iki 1824 m. mokėsi Kretingos parapinėje mokykloje. Tuo metu (1817–1821 m.) šioje mokykloje mokytojavo Pabrėža²¹⁷. Meilė Lukšienė kalba apie tokį faktą: „kai J. Pabrėža dirbo Kretingos mokykloje (1818), universiteto nusiųstas vizitatorius J. Budzilavičius užfiksavo vienintelį tuo metu tokį dalyką: 'iš Kretingos siunčiami mokiniai moko po savo parapijos kiemus

skaityti žemaitiškai ir lenkiškai'. Neturime tvirto pagrindo šią iniciatyvą skirti J. Pabrėžai, tačiau tikimybė didelė²¹⁸. Tad tarsi lauktume, kad Žabakevičius, jau tada galėjęs būti Pabrėžos mokiniu, jau tada, kas žino, galėjęs dalyvauti tokioje rašto mokymo programoje, bus persiėmęs Pabrėžos rašto dvasia iš jaunų dienų.

Tačiau minėtieji Žabakevičiaus rašybos sutapimai su Pabrėžos greičiau atrodo atsitiktiniai. Žabakevičius, žemaitis salantiškis, galėjo ir iš kitų to meto tekstų išmokti rašyti raides *a, e, y, i, o, cz, sz*, tiesiog šių rašmenų išmokimo šaltinis Pabrėžai ir Žabakevičiui buvo tas pats, ta pati tradicija. Tai anaip tol ne unikalūs, anaip tol ne vien Pabrėžai būdingi rašybos atvejai. Todėl nieko nežinant, kaip Žabakevičiaus rašyba galėjo iki 1837 m. pakisti, kol kas sunku kalbėti apie Pabrėžos įtaką Žabakevičiui jaunystėje.

Ir priešingai, būtent dauguma nesutampančių Pabrėžos ypatybių yra tikrai pabrėžiškos, unikalios. Pavyzdžiui, [o] (Pabrėžos *ó*; 1 ypat.) Žabakevičiaus rašytas tai *o* (*bowa* 'buvo', *krawio* 'krauju', *momis* 'mumis', *mona* 'mano'), tai *u* (*kruwynu* 'kruvinu', *kursaj* 'kursai'). Žemaičių [ou] (Pabrėžos *óu*; 9 ypat.) Žabakevičius rašė *ow*: *Majziesziow* 'Maiziešiu=ui', *pardowtus* 'parduotus', *prapowle* 'prapuolė'. Žemaičių [ei] (Pabrėžos *yi*; 12 ypat.) tebežymėjo aukštaitiškai *ie*: *Diewa* 'Dievo', *giesmiu* 'giesmių', *piemow* 'piemuo'. Žemaičių [l'ie] (Pabrėžos tada tik *lie*; 13 ypat.) rašė *le* (aukštaitiškai?): *galtetumem* 'galėtumėme', *miletu* 'mylėti', *pryguleje* 'prigulėjo'. Dvibalsį [au] (Pabrėžos *au*; 14 ypat.) žymėjo *aw*: *krawio* 'krauju', *ławkąty* 'laukiančia', *saw* 'sau'. Dvibalsius [ai], [ei] (Pabrėžos *ay, ey*; 15 ypat.) rašė sulig naujaja lenkų pakeista rašyba *aj, ej*: *iszejdamis* 'išeidamys', *prakajtu* 'prakaitu', *taj* 'tai'. *G* ir *k* minkštuosius prieš *e* žymėjo minkštumo ženklų *i* (Pabrėža tada jau *i* seniai nerašydavo; 18 ypat.): *gieriawsis* 'geriausias', *kiele* 'kelio', *prakiejkima* 'prakeikimą'. Šitie skirtumai patvirtina, kad Pabrėža dar nebuvo iš esmės paveikęs Žabakevičiaus rašybos.

Tolesniame išlikusiame 1843 m. birželio 27 d. pamoksle „Diewas Suddis teysinga yr nezbažna. a tada cziesus yr pabaža wysam bus. – Sapi: 17“, be abejo, Žabakevičiaus rašytame jau Kretingoje, lyg ir galima įžiūrėti šiuokių tokius Pabrėžos įtakos pėdsakus. Pavyzdžiui, Žabakevičius ėmė rašyti dvibalsius *ay, ey*, o ne *aj, ej* (15 ypat.; *dowday* 'duoda', *teykes*

²¹⁷ V. Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, p. 69–74.

²¹⁸ M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, p. 175.

'teikis', *teysinga* 'teisinga'). Tai reiškia, kad nors anksčiau buvo išmokęs rašyti naujoviškai *aj, ej*, sugrįžo prie archajiškesnio žymėjimo, kuris jau daugelio žemaičių literatų buvo primirštas, bet kurį propagavo ir vėliau išlaikė Pabrėža. Tad Pabrėžos poveikis čia labai tikėtinas.

Tais 1843 metais Žabakevičius pavartojo ir pabrėžišką *ó* [o] (1 ypat.; *só* 'su' [2x], *sópratymó* 'supratimu'), tačiau tik visai atsitiktinai. Be to, jis tada ėmė ne aukštaitiškai, o žemaitiškai žymėti dvibalsį [ėi] (bk. *ie*), tačiau ne taip, kaip Pabrėža (12 ypat.) – *ey*: *atsyleyp* 'atsiliepia', *deyno* 'dienoje]', *weytas* 'vietos' (tradicijiškai aukštaitiškai rašė tik žodį *Dievas*: *Diewa* 'Dievo', *Diewy* 'Dieve'). Kitos ypatybės liko nepakeistos – tokios, kaip ir 1837 metais.

Toliau peržiūrėjau dar šešių Žabakevičiaus pamokslų (1844–1848 m.) kalbą: 1) 1844.X.8 „Nauka Na Niepokalane poczęcie N: M Panny. – Pakaleny To kas yszłowins. – Izai 53. 4: 8. [...] Kretynga 1844. 8 Oktobra“; 2) 1845 m. „Na Uroczystość S: Szczepana. – Stepons pylnas łoskas, yr atwogas, dary cudus yr znokus dydius tarp Zmoniu. Actorum Cap. 6to. [...] 1845 r.“; 3) 1845 m. „Pamuksłas pry Stacyos. – Ir prinawaleie Symona Cyreneusza idant nasztum Kriżiu Anno – Marka 15. [...] 1845 Kretynga“; 4) 1846 m. „Nauka o Grzechu Pychy. – Initium omnis peccati est Superbia: qui tenerit eam, ad implebitur maledictis. Eccl. 20 [...] 1846. – w Sałantach“; 5) 1846 m. „Susymileket! Susymileket! ať monys ius prietele mona: – Tobi 10. [...] Kretynga 1846“; 6) 1848.XII.25 „Nauka na Boże Narodzenie – Jog jums szędeyna ózgymy Iszganitojes, kors ira Chrystus Pons, miesty dowida. Luca. 2. [...] 1848 roku Cretingae“. Visiškai aišku, kad jokių ryškesnių kitimų per šiuos penkerius metus Žabakevičiaus rašyboje neatsirado. Galima tik paminėti, jog nuo 1845 m. pamokslo Šv. Stepono šventei prielinksni *ant* ėmė žymėti kaip ir Pabrėža dviem raidėm *qt* (iki tol Žabakevičius rašė *qnt*, *ant*), taip pat nuo 1846 m. „Nauka o Grzechu“ po *g* ir *k* pabrėžiškai liovėsi žymėjęs minkštumo ženklą *i* prieš *e* (*afierawoket* 'afieravokit', *gęntium* 'genčių', *gerus* 'gerus', *yszpyldiket* 'išpildykit'). Tame pat 1846 m. pamoksle šakni *Diev-* ėmė rašyti sužemaitintu vokalizmu [ėi] *Deywa* 'Dievo', 1848 m. *Deywas* 'Dievas', nors taip net patys žemaičiai nebetarė. Be to, 1845 m. pamoksle prie stacijos susvyravo, ar dvibalsio [au] neimti rašyti *au* (plg. *milausis* 'myliausis', *pamacziaus* 'pamačiaus' sg. gen.), tačiau vis dėlto iki pat 1849 m. terašė *aw*.

Ir štai atėjo 1849 m., spalio 30 dieną mirė Pabrėža. Ir tarsi kokiu stebuklu trys dienos po jo mirties sakytame pamoksle „Ónt Dyinos Padusznoš Metusy 1849. – Miseremini mei! Miseremini mei! – Job. 19.21.“ Žabakevičius ima rašyti pabrėžiškai daugelį iki tol dar neperimtų Pa-

brėžos rašybos atvejų: *ó* (*mónys* 'manęs', *óz* 'už', *sówysó* 'su visu', *wydórie* 'vidurėjel'), *óu* (*czistióu* 'čysčiuo=uje', *nekóu* 'neka', *nóumyrosiuju* 'numirusiųjų', *óntróuji* 'antrąjį'), *yi* (*Dyiwa* 'Dievo', *gelzyis* 'gelžies', *tolyi* 'tolie', *wyinos* 'vienos'), *lie* (*qngliesy* 'anglėse' pl. ines., *galietum* 'galėtų', *sósymiliekyt* 'susimylėkit' [4x], nors ir *galetio* 'galėčio'), *au* (*dydiaus* 'dižiaus', *szauk* 'šaukia', *wysósunkiausys* 'visų sunkiausios').

Toks staigus pasikeitimas tuo įstabesnis, kad Žabakevičius ir visuose tolesniuose savo pamoksluose išlaiko pabrėžišką rašybą. Atidžiau palyginus Žabakevičiaus tekstus po 1848 m. su Pabrėžos, išaiškėjo tokia tiesa: daugelis jų (įrodyti, kad visi, reikėtų išsamios analizės) yra nurašyti iš Pabrėžos pamokslų rinkinių. Pavyzdžiui, iš PaPWM Žabakevičius persirašė Pabrėžos „Pamokslós Apey Prisika, yr apey kreywa prisika. Sakits 4 Nedielo po Weliku Kretingoy. Metusy 1823 ir 1850“ (p. 113–120; Žabakevičiaus „Pamokslós Ape Prisika, yr ape kreywa Prisika. 4. nedieló po Weliku“ [turbūt 1850, nes 1850 m. data prie Pabrėžos rankraščio prirašyta, rodos, Žabakevičiaus ranka, pats Pabrėža tada buvo jau miręs]). Taip pat nusirašė „Pamokslós Apey Kątriby. Sakits Nedielay Wydóu Aktowas Nekałta prasydieiyma SS. Maryos Panos Kretingoy Mėtusy 1824“ (p. 363–378; Žabakevičiaus „Apey kátriby. Sakits 1824“ [tik su perrašyta Pabrėžos data]) ir „Pamokslós Apey Prisakimus Dyiwa, ogófnay, yr apey Pyrma Prisakima ipatey imta. Sakits łaykó Dydzioiy Jubileusza Mosiedie. Metusy 1826“ (p. 9–32; Žabakevičiaus „lmus: Liber. – Pamokslós. Ape Prisakimus Dyiwa ogófnay. – yr ape Pyrma Prisakima ipatey imta. Metusy 1826 sakits“ [tik su Pabrėžos data]). Bent tris pamokslus Žabakevičius, rodos, nusirašė ir iš PaKTSK rinkinio: „Kozoniós Ónt Dynos Padusznos, sakits Kretingoje 1821. Miseremini mei! Miseremini mei! Job. 19,21“ (p. 963–970; tai jau aptartas Žabakevičiaus 1849 m. pamokslas, sakytas trys dienos po Pabrėžos mirties); „Kozoniós Ónt Szwętyš SS. Petra yr Powyła Apaształu. 1814 Kartenoj“ (p. 605–612; Žabakevičiaus „Kozonios Ónt szwętyš SS. Petra yr Powyła Apasztołu“, 1852 m.) bei „Kazanie O wielkosci Nadgrody w Niebie miane w Korcianach w Dzień w Niebo-Wzięcia Naysw: Maryi Panny w R^u 1803“ (p. 743–750; Žabakevičiaus „O wielkości Nadgrody w Niebie Ru 1803. po 1856. w Niebo wzięcia Nayswięt: Maryi Panny“, 1856 m.).

Vadinasi, tikrai nemažą dalį pamokslų Žabakevičius perėmė iš savo kolegos po jo mirties. Turbūt kai Pabrėža mirė, pagal jo testamentą pamokslai buvo palikti vienuolyno bibliotekoje bei tapo prieinami vienuoliams ir tuo, matyt, pasinaudojo Žabakevičius. Pažinojęs Pabrėžą kaip gerą pamokslininką, po jo mirties galėjo tiesiogiai naudotis jo palikimu.

Išsiaiškinus tokį Žabakevičiaus rašybos perėmimo metodą – kartu su tekstais, kyla klausimas, kiek jis tos rašybos mokėsi sąmoningai, o kiek tiesiog tiksliai kopijavo tekstą. Į jį atsakyti iš dalies galima lyginant kurį nors nurašytą pamokslą su originaliu. Štai Pabrėžos 1803 m. pamokslas (PaKTSK, p. 743–750) ir Žabakevičiaus nuorašas. Sakiniai, žodžiai ištisai sutampa, beveik sutampa ir rašyba. Todėl čia svarbiau kalbėti apie negausius skirtumus. Juos perskirčiau į dvi grupes. Pirmoji – tai Žabakevičiaus taisymai senosios (1803 m.!) Pabrėžos rašybos naująja, irgi pabrėžiškąja (duomenys iš vieno, 743 Pabrėžos pamokslo puslapio): a) *giy, kiy, gie, kie* > *gy, ky, ge, ke* (*gieresnys* ‘geresnės’ > *geresnys*, *kielaujety* ‘keliaujančios’ > *kelaujety*, *kyyik* ‘kiek’ > *kyik* [2x], *kiytas* ‘kitas’ > *kytas*, *kiytu* ‘kitų’ > *kytu*, *negiyrdiety* ‘negirdėti’ > *negyrdiety*), b) *ón* > *ą* žodžio pradžioje (*ónt* ‘ant’ > *ąt*). Antroji – tai Žabakevičiaus vartojimas kai kurių sau, savo tarnei įprastesnių lyčių: a) kai kurių įvardžių galininko (*kóryi* ‘kurią’ > *kórėn* [3x], *tóu* ‘tą’ > *tón* [4x]), b) kai kurių afrikatų (*tropiczio* ‘tropyčio=pataikyčiau’ > *tropitió*; *žodziais* ‘žodžiais’ > *žodeys*)²¹⁹.

Ypač antrosios grupės nuoseklūs koregavimai, kad ir labai jų reta, rodo, jog Žabakevičius nenorėjo būti aklas Pabrėžos kopijuotojas, nors toks išpūdis jau galėjo susidaryti. Panašu, kad Kretingoje po truputį mokėsis, artėjęs prie Pabrėžos rašybos, visiškai pasinėrė į jo tekstus vos jam palikus šį pasaulį. Tai, kad Žabakevičius šiek tiek individualybės išlaikė, reiškia, jog tais daugybe atvejų, kai pasidavė Pabrėžos sugestijai, pasidavė irgi sąmoningai, pasverdamas, o ne inertiškai kopijavo.

Prielaidą, kad Žabakevičius mokėsi rašybos iš Pabrėžos ir ją stengėsi vartoti ne tik nuo jo nusirašytuose, bet ir kituose tekstuose, gali patvirtinti kai kurie dar prieš Pabrėžos mirtį rašyti pamokslai. Pavyzdžiui, 1845 m. Žabakevičiaus pamoksle, rašytame dar prieš kardinaliai persiorientuojant prie Pabrėžos rašybos, yra paties Žabakevičiaus rankos taisyimų: *aney* ‘anie’ > *anyi* (3x), *kurey* ‘kurie’ > *kóryi*, *kurius* ‘kuriuos’ > *kórius*, *sunkus* ‘sunkus’ > *sunkós*. Atrodo, kad vėliau, jau ėmęs vartoti Pabrėžos sistemą, jis pataisinėjo pagal ją ir kai kurias šio pamokslo vietas. Tai irgi rodytų, kad Žabakevičiui tiko Pabrėžos ortografija ir jis ją perėmė ne vien mechaniškai.

Vadinasi, Žabakevičius buvo Pabrėžos pasekėjas, nors vargu ar galėjo pretenduoti į jo idėjų įgyvendintoją, projektų diegėją. Tai, kad ištisai nusirašinėjo Pabrėžos pamokslus, kažin ar gali liudyti jį buvus labai iškilia kūrybinga asmenybe (nors pats nusirašymo faktas tada vargu ar galėjo būti smerkiamas). Iš Pabrėžos apie Žabakevičių nežinome nieko. Tačiau du Žabakevičiaus pamokslai įvertinti vyskupo Valančiaus.

1851 m. „Pamokslos ónt 15. Nedielós po Sekmyniu. apey Saygoiymos grieku Metusy 1851“ gale yra Valančiaus prierasas: „pamokslas parašytas ypač skurdžia kalba“²²⁰ ir pačiame tekste nemaža vyskupo taisymų: *cziesliwó* ‘čieslyvu=laimingu’ > *pałajmintu*, *nestatecznoma* ‘nestatečnumą’ > *netwirtumą*, *nikstąty* ‘nykstančio’ > *gajsztanti*, *pawins* ‘pavynas=turintis’ > *tur* ir kt. 1852 m. Žabakevičiaus „Kozonios Ónt szwętys SS. Petra yr Powyła Apasztołu“ Valančius taip pat taiso kalbą: *cusus* ‘cūsus’ > *stebukłtus*, *kanyczney* ‘kanyčniai’ > *butinaj*, *tawarczió* ‘tavarčiu’ > *draugu*, be to, čia supeikia ir turinį: „šv. Petro ir Povilo Apaštalu šventėje geriausia kalbėti apie galvos bažnyčioje reikalingumą. Šis pamokslas menkavertis“²²¹. Valančius turbūt nežinojo, jog čia pamokslas, nurašytas nuo jo gerai įvertinto Pabrėžos. Aišku, kad vyskupas Žabakevičiaus aukštai nekotiravo.

Šiaip ar taip, bet po Pabrėžos mirties būtent Žabakevičių žinome dar norėjusį vartoti ir vartojusį jo ortografiją...

5. **Kiti.** Be Žabakevičiaus, galima nurodyti dar vieną (kol kas **neidentifikuotą**) vienuolį **bernardiną**, kurio rašybai, be jokios abejonės, turėjo įtakos pabrėžiškoji. Tą vienuolį galima apibūdinti kaip prastokai mokėjusį lenkiškai²²² žemaitį dūnininką (galima nurodyti jį išduodančių dūnininkiškų lyčių, pvz., *dyna* ‘diena’, *yszduotojy* ‘išduotoje’, *kyk* ‘kiek’, *wyna* ‘vienà’).

Kretingos vienuolyno archyve radau du šio vienuolio rankraščius. Pirmasis – tai 1859.X.4 Kretingoje sakytas „Pamokslos apey Nukryžewoima pry stacyjes 12“ bei nedatuotas „Pamokslas pri 12 Stacyis“. Nors daug ką anonimas rašė ir kitaip nei Pabrėža, yra ir įstabių sutapimų. Pavyzdžiui, *ó* (1 ypat.; *kadóťadó* ‘kada tada’, *prapóulósió* ‘prapuolusiu’, *só Anó* ‘su anu’), *q* (3 ypat.; *apwerkąti* ‘apverkianti’, *qť* ‘ant’), *ę* (4 ypat.; *nekęťiey* ‘nekentėjo’, *žęklťu* ‘ženklų’), *y* (5 ypat.; *yr* ‘ir’, *mizeristys* ‘mizerystės’, *szytay* ‘šitai’), *óu* (9 ypat.; *nebsógróužyn* ‘nebsugražina’, *nóugaben* ‘nugabena’, *tóumet* ‘tuomet’, *wyđóu* ‘viduo=viduje’), *yi* (12 ypat.; *dyina* ‘diena’, *Dyiwa*

²¹⁹ Įvardžių galininko skirtumas buvo grynai „geografinis“, priklausęs nuo Pabrėžos ir Žabakevičiaus gimtųjų tarmių, o afrikatų nevienodas vartojimas galėjo būti netgi „lainkinis“, t. y. Pabrėža galėjo užrašyti daugiau senesnių afrikatinių lyčių. Dėl senesnio afrikatų vartojimo XVIII a. plg. A. Girdenis, „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. Žyvaite“.

²²⁰ „Nauka nader nędzным językiem napisana“.

²²¹ „Na uroczystość SS. Apostołów Piotra i Pawła najwłasciwiej jeft mowic o potrzebie głowy w kosciele. Obecna nauka niewielkiej wartości“.

²²² Plg. vieno jo pamokslo gale lenkišką įrašą: „Kazani muowiona roku 1859 mesięca ocťobra 4 dnia. w kretindze. na kalwarii do stacii 12“.

‘Dievo’; *tyi* ‘tie’), *ay, ey* (15 ypat.; *ateys* ‘ateis’, *netyktay* ‘netiktai’), [č’], [š’] (16 ypat.; *čze* ‘čia’, *dušzy* ‘dūšia’, *šzytay* ‘šitai’, *šziaudays* ‘šiaudais’, *parašzīts* ‘parašytas’).

Matyti, kad pačias pabrėžiškiausias ypatybes šis vienuolis perėmė (nors jas vartojo ir nenuosekliai). Gali kilti abejonių, ar jis, dūnininkas, Pabrėžos pamokslų dounininkiškos rašybos neperėmė irgi tik persirašydamas jo tekstus. Negalint sulyginti su visais Pabrėžos pamokslais, kol kas sunku pasakyti, ar tai originalūs anonimo tekstai. Minėtasis vienuolis perėmė net tokių Pabrėžos dounininkiškų lyčių, kurių niekas Kretingoje nevartojo, tik toliau į šiaurę nuo jos: *nebsógróuzyn* ‘nebsugražina’, *pagróuzintu* ‘pagražintu’. Tai orientuotų ne tik į Pabrėžos rašybos, bet ir į jo tekstų sugestiją.

Tačiau, antra vertus, tas anoniminis bernardinus neretai pavartodavo rašmenis *čz* ir *šz* minkštiesiems [č’] ir [š’] žymėti, t. y. rašmenis, kuriais Pabrėža užrašinėjo pasaulietinius savo bržk. tekstus. Vadinas, anonimas juos turbūt bus sąmoningai išmokęs ar iš paties Pabrėžos, ar iš kitų jo tekstų. Be to, kas ypač patvirtina šį faktą, nežinomas autorius pavartodavo hipernormalių dounininkiškų lyčių: *pardóury* ‘pardūrė’, *parsóudyjyma* ‘parsūdijimo=perteisimo’, *sudzyis* ‘sūdys=teis’! Tokios formos, nors netikslios, visada išduoda autoriaus kūrybą, o ne aklą kopijavimą. Matyt, nežinomas bernardinus ne tik mechaniškai, bet ir sąmoningai linko į Pabrėžos bržk. modelį (atsisakė net savo gimtosios tarmės pamato ir perėjo prie pabrėžiškojo).

Būta ir daugiau žmonių, Pabrėžos norėtų pritraukti į savo bržk. mokyklos lauką. Jau 1828 m. prof. **Wolfgangui** išdėstęs savo rašybos principus, Pabrėža pridūrė juos rašęs tam, „kad Didžiai Galingas Ponas Geradarys būtų apsiginklavęs atsakymu žemaičių kritikui, né truputį nenorinčiam gilinti savo gimtosios kalbos rašybos“²²³ (PaWo1828.IX.20, l. 4r). Vadinas, nors ir negalėjo tikėtis Wolfgangą išmoksiantį ir imsiantį rašyti žemaitiškai, vis dėlto stengėsi jį padaryti savo kalbinių idėjų platintoju, tarpininku, gynėju.

Jau minėta, kad Pabrėža į savo bržk. lauką stengėsi įtraukti ir **Gintilą**, atitraukti nuo Daukanto, tada irgi gyvenusio Peterburge, rašomosios kalbos idėjų įtakos. Gintila savo laiške Pabrėžai bus minėjęs norįs imti rašyti veikalą žemaičių kalba, į ką Pabrėža atsakęs, kad „dėl to be galo džiaugiuosi ir kartu prašau bei kuo stipriau prisakau neatšalti nuo imtosi sumanymo“²²⁴ (PaGi1835.III.20, p. 493), o toliau ėmęs įrodinėti savosios rašybos privalumus. Neturime dabar išlikusių lietuviškų (lotyniška abėcėle) jo tekstų, todėl ir neaišku, kiek jis Pabrėžos klausė. Matyt, kelias eilutes savo laiške Pabrėžai parašė veikiamas Daukanto

rašybos. Tačiau apskritai neturime išlikusio nė vieno Pabrėžai rašyto laiško, tad nėra nė minėtojo Gintilos.

Tiek Wolfgango, Gintilos, tiek anksčiau nagrinėtas Daukanto pavyzdys – tai vis įtemptos, karštos, bet, matyt, nelabai rezultatyvios Pabrėžos pastangos patraukti savieį, prie savo bržk. sumanymo.

PaTA1843 pratarinėje Pabrėža dėkojo už pagalbą kunigui Izidoriui **Každailevičiui**: „J. Kónygs Každaylewicz Wikaryuszós Tweru [...] sóraszziem Augimiu Waardus Žemaytysz kay-Łotiinysz kus weyslyynius pariedkó Abecieliszkó“ (p. IV). Kol kas neaišku, kaip Každailevičius, gimęs 1810 m. balandžio 5 d. Pašilėje²²⁵, 1837 m. baigęs Varnių seminariją²²⁶, po to iki 1842 m. dirbęs Tveruose, vėliau Kražiuose, Gargžduose, Nevarėnuose²²⁷, galėjo susipažinti su Pabrėža ir imti jam talkinti. Taip pat turbūt nėra išlikusio tó žemaičių–lotynų kalbų augalų pavadinimų abécėlinio sąrašo, pagal kurį galėtume nustatyti laipsnį, kuriuo Pabrėžos bržk. veikė Každailevičių, bet apskritai turbūt nedera abeįoti, kad ta įtaka buvo nemaža. Galima įtarti, kad veikalą, už kurį dėkojo Pabrėža, Kretingos vienuolyne dar bus matęs Salys ir šitaip pristatęs: „14. Augalų sistematikos žodynas. 87 pusl. in folio rankrašćio. Tekstas lietuviškai lotyniškas, surašytas neparaidžiui. Didžioji rankrašćio dalis rašyta kita ranka, bet rašyba Pabrėžos“²²⁸. Šitaip neliktų abeįonių dėl dar vieno Pabrėžos bržk. vartotojo – Izidoriaus Každailevičiaus.

Buvo ir daugiau kol kas neidentifikuotų Pabrėžos sekėjų. Štai minėtos keturios pasakos, pasakojimai iš Daukanto *Pasakas Massiū* rinkinio, kuriose yra Pabrėžos rankos taisymų, parašytos, be abeįonės, žmogaus, daug rašybos normų išmokusio iš Pabrėžos, plg. *bagotóujóu* ‘bagotuojuo=ajam’, *Dyiwa* ‘Dievo’, *ióuda* ‘juoda’, *nómyi* ‘namie’, *só katyló* ‘su katilu’, *šzi* ‘ši’, *šzyina* ‘šieną’, *tóriejys* ‘turėjęs’.

Visa tai liudija ir daugiau Pabrėžos bržk. šalininkų. Žinoma, rašybos ir kitas normas jie dažniausiai perėmė tik per asmeninį ryšį. Tačiau tiems, kuriems jos buvo įdiegtos, ilgai turėjo neišdilti. Pavyzdys čia

²²³ „Abyś WWMPan Dobrodziey miał nadorędziu odpowiedź Zmudźkiemu krytykowi niechęcemu ani trochy zgłębiać pisownią swego oyczystego Języka“.

²²⁴ „Z czego niezmiernie się raduję, razem też proszę i zaklinam nayusilniey w przedsięwziętym zamysle nie ostygać“.

²²⁵ Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845), l. 26v–27r.

²²⁶ Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), l. 57v–58r.

²²⁷ *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Samogitiensi*, Vilnae, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849 ir kitų metų.

²²⁸ A. Salys, „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankrašćiai“, p. 203.

tebūna 25 metai po Pabrėžos mirties Lenkimų kapinėse (šalia bažnyčios, kurioje Pabrėža buvo krikštytas) palaidoto kunigo antkapinio kryžiaus užrašas: „Kónygas klybonas tos Parakwijes. WINCENTAS JEZDOWSKIS; tóriedamas 59 metus ąmžiaus sawa, o prita Bažničné Procewojys par 27 m. yšžejy i anóu wiečznasti 1874 metusy Lapkristy Mieynsie 27 dienoj. Mes ta[.]e gajliedamos sawa meilinga Piemyneis, kunas kório éze ira paľaidotas, byn po wyinus poterus yr po [...]rtus ąmžyna atylsi kaľbiekiem. Dušze ano dóngaus prašžikiem“. *Lytys kónygas* 'kunigas', *tóriedamas* 'turėdamas', *yšžejy* 'išėjo', *anóu* 'ana', *wiečznasti* 'viečznasti', *éze* 'čia', *wyinus* 'vienus', *dušze* 'dūšiai', *dóngaus* 'dangaus', *prašžikiem* 'prašykiem' negalėjo atsirasti be Pabrėžos bržk. įtakos. Kas po tiek metų dar atsiminė, išlaikė pabrėžiškas rašybos normas? Nebežinomas tas Pabrėžos sekėjas, užrašęs ant šio kryžiaus. Galbūt tai paskutinis, vėliausias mus pasiekęs Pabrėžos bržk. gyvybės liudijimas. Galbūt tai paminklas ne tik ant kunigo Jazdausko, bet ir ant Pabrėžos sumanymų, vilčių sukurti savą bendrinę kalbą kapo?

* * *

Pabrėža šiandien mums botanikas, kunigas, pamokslininkas. Kalbininku jo niekas nepavadins. Tačiau XIX amžiui įsibėgėjant kalbos reikalai Pabrėžai ėmė rodytis vis svarbesni. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje galutinai susiformavo Pabrėžos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos koncepcija. „Lietuvà tebūna Lietuva, maišytieji – maišytisiais, o žemaičiai – žemaičiais“.

Pabrėža buvo įtaigi asmenybė. Žmonių „už šventą turimas“ (M. Valančius), kunigams „ką jis pasakys, bus jiems šventa“ (S. Daukantas). Uždegantys asmenybės bruožai, autoritetas, užsispyrimas siekti tikslo padėjo Pabrėžai išugdyti mokinius ir šalininkus Grosą, Butavičių, Každailevičių bei kitus, būti tam tikros žemaitiškos kultūros koncepcijos židiniu. „Šitokia mano elgsena tarsi koks mažutis spindulėlis gali pasitarnauti mokytojams žemaičių pasauliui šiokiu tokiu pavyzdžiu plėsti gimtąją kalbą [...]"

Duobės vaizdinys Pabrėžai buvo ženklas visa ko, kas pikta. „Pekla [...] ira tay dóubie ľabay gyli yr dyde, pyľna ógnys, yr wysokiu muku [...]“ (PaKPAS, p. 700). Pikto likimo jausmas neatstojo. „Kayp tay wargans daykts yszdóuty koki weykaľa tokioy kalboy, kórioy nieks ysz Žemaytiu lig šžioľ anie myslity nepamyslyjy tamy daykty rašžity! – Čzion yszpól món prisypažinty, jog ikrytau (pagaľ pyrmiaus datiiryma móna sapniey) i dóuby; ysz kórios nemieróutay trudnó bówa beysy-

rysty“ (PaTA1843, p. II). Nei tada buvo, nei šiandien nėra dar nutašytos svirties, kuri, prie tos duobės krašto pastatyta, galėtų iškelti Pabrėžą mūsų akims. Tokį Pabrėžą, kokį jis pats save matė ir suprato – žemaitišką...

III. IŠVADOS

1. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) buvo nusistatęs savo unikalų žemaičių rašybą. Antra vertus, jis nėra vartojęs nė vienos raidės, kurios nebūtų lenkų ortografijoje. Pabrėžos rašybos unikalumas – tai tradicinės XVIII a. lietuvių kalbos ar lenkų kalbos ortografijos pritaikymas žemaitiškiems tekstams, raidžių parinkimas ir derinimas žemaičių garsams užrašyti.

2. Pabrėža laikui bėgant pamažu tikslino savo rašybą. 1798 m. Raudėnuose dar rašęs aukštaičių (tiksliau – tradicinės XVIII a. lietuvių rašomosios kalbos) ir žemaičių lyčių mišiniu, 1799 m. Tveruose jau galutinai apsisprendęs vartoja žemaitišką: jo raštuose išsivyrąja *ó* [o], *q* [oŋ] (ne žodžio pradžioje), *ón* [oŋ] (žodžio pradžioje), *ou* [ou], *óm* [om], *yi* [ei]. 1800–1801.VIII.10 junginį *kia* [k'e] ima rašyti *kie* (*gia* [g'e] buvo pavertęs *gie* ankstėliau). Matyt, jau dirbdamas Plungėje vietoj *le* [l'ie] Pabrėža 1801.IX.29–1802.IX.8 įsiveda *lie*. Nors vėliau dar tris kartus susvyravo, ar vėl neimti rašyti *le* (apie 1803.IV.5, 1808.XI.1–1809.X.2 ir 1810.I.1–1811.IV.2). Tuo pat metu Plungėje pakeitė ir *ci* [č'] į *cz* [č'] – 1801.IX.29–1802.IX.8. Apie 1805.XI.2 irgi Plungėje sugalvojo žemaitišką dvibalsį [ei] imti žymėti ne *yi*, kaip anksčiau, bet *yy*, tačiau netrukus šio eksperimento atsisakė. 1807.XII.8–1808.XI.1, jau gyvendamas Kartoje, Pabrėža vietoj *giy* [g'e], *kyy* [k'e] ėmė rašyti *gy*, *ky*. Taip pat Kartoje 1809.X.2–1811.IV.2 atsisakė rašmenų derinio *gie* [g'e], *kie* [k'e], o įsivedė *ge*, *ke*.

Vėliau Pabrėža (nuo 1816 m. pabaigos jis gyveno Kretingoje) ilgai beveik nemodifikavo savo ortografijos, galima tik pažymėti, kad ~1822.V.21 jo pamokslų *zi* [ž'i] imtas rašyti *zi*. Tik 1831 m. matyti nauja Pabrėžos rašybos reformavimo banga: nors dar labai nenuosekliai, bet imama keisti minkštųjų [č'], [š'], [ž'] rašyba, įsivedami rašmenys *ć*, *ś*, *ź*, taip pat *q* [oŋ] imama žymėti ir žodžio pradžios pozicijoje, kaip kad anksčiau daryta žodžio viduryje. 1831–1834 m. Pabrėža modifikavo toliau ir ėmė savaip žymėti [č'] ir [š']: *ćz* ir *śź*. Tais pat 1831–1834 m. Pabrėža pradėjo naujoviškai žymėti ilguosius bei pailgintus balsius – dvigubinti (t. y. *aa*, *ee*, *yy*, *oo*, *óó* ir kt.).

3. Lingvistiniai Pabrėžos rašybos kaitaliojimo motyvai galėjo būti bent trys: a) vienodinti rašybą (*gia* [g'e], *kia* [k'e] > *gie*, *kie*; *ci* [č'] > *dzi*; *yi* [e] > *yy* > *yi*; *giy* [g'e], *kiy* [k'e] > *gy*, *ky*; *gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge*, *ke*; *a* [ɔn] visose pozicijose); b) tiksliau užrašyti žemaičių kalbos garsus (*le* [l'ie] > *lie*; *zi* [ž'i] > *ži* > *zi*; dvigubos balsės); c) norminti bržk. (*ćz*, *śz*, dvigubos balsės). Akstinas keisti ortografiją (ir vėliau) galėjo būti taip pat ekstralingvistinės priežastys: gyvenamosios vietos keitimas, nerami dvasinė būseną, visuomenės įvykiai.

4. Iki pat naujųjų rašybos reformų pradžios, 1831 m., visiškai aišku, kad Pabrėža vartojo vienodą rašybą visiems savo tekstams – tiek dvasiniams, tiek moksliniams. Tačiau nuo 1831–1834 m. religinius tekstus teberašė ankstesne rašyba (be rašmenų *ćz*, *śz* ir dvigubų balsių), šias naujoves taikė tik visų rūšių pasaulietiniams raštams. Galima tvirtinti, kad apie 1828–1831 metus (gal kiek vėlėliau) Pabrėža apsisprendė kurti žemaičių bendrinę rašomąją kalbą pasaulietiniams tekstams. Dvasiniai tekstai jam ir toliau liko vien pagalbinė oralinės kalbos formos priemonė. Taigi nors ilgą laiką rašė žemaitiškai, kurti bržk. Pabrėža nutarė tik būdamas beveik šešiasdešimties metų.

5. Pabrėža kūrė bržk. tik etniniams žemaičiams (pripažino atskiras Prūsijos lietuvių bei Didžiosios Lietuvos rašomųjų kalbų tradicijas). Savo bržk. vartotojus įsivaizdavo būsiančius ne visus, o tik šviesesnius žemaičius. Šnekamosios bendrinės kalbos ryškiau dar nemodeliavo, nes kurdamas rašomąsias normas ir taip rėmėsi vartosena.

6. Susikurtą bržk. Pabrėža mėgino skleisti ir diegti savo paties tektais, taip pat savo mokinių ir pasekėjų (ypač Simono Groso ir Juozo Butavičiaus) raštais. Svarbiausi veikalai, parašyti laikantis Pabrėžos bržk., būtų šie: a) jo paties *Tayslós augumyynis*, t. y. *Augalų sistema*, per 1000 psl. (1843 m.); b) S. Groso *Kalbrieda Ležuwe Zemaytyszka*, t. y. gramatika ir pamatinių 3000 žodžių lenkų–žemaičių kalbų žodynėlis (1835 m.); c) J. Butavičiaus parengtas S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas, per 1000 psl. (apie 1834–1835.V.16). Reikia pabrėžti, kad Kretingos bernardinų vienuolynas Pabrėžos dėka ypač po 1831 m. sukilimo tapo labai reikšmingu naujos modernios žemaičių kultūros židiniu.

Tačiau toks platus Pabrėžos užmojis kurti ir, svarbiausia, diegti bendrinę kalbą ilgainiui buvo užmirštas, nes joks veikalas jo bržk. išspausdintas nebuvo. Net iki dabar.

IV. LITERATŪRA, ŠALTINIAI, SANTRUMPOS

acc. – accusativus, galininkas.

adj. – adjectivus, būdvardis.

adv. – adverbium, prieveiksmis.

ALKA – Amerikos lietuvių kultūros archyvas, Putnamas, JAV.

Bajerowa I., *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice, 1986, 176 s.

Biržiška M., „Simano Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 59–70.

Biržiška Vac., *Aleksandrynas*, Čikaga, 1963, t. 2, 495 p. (naudotasi 1990 m. fotografuotu leidimu).

Biržiška Vac., „Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža“, *Aidai*, 1950, nr. 2, p. 70 – 77.

Biržiška Vac., „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, *Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1931, t. 7, p. 287.

bk. – bendrinė kalba.

Bohusz X., *O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa*, Warszawa, 1808, 207 s.

Bončkutė R., *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai: Autentiško teksto problema* (hum. m. dr. disert.), Vilnius, 1993, 132 p.

bržk. – bendrinė rašomoji žemaičių kalba.

Būga K., *Raštai*, parengė Zigmantas Zinkevičius, Vilnius, 1961, t. 3, 1008 p.

[Butavičius J.], S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos* nuorašas, Kretinga, 1834–1835, 1004 p. Nuorašo rankraštis saugomas LMAB, f. 29–1056.

Čapaite R., „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižai ir charakteriai“, *LAIS*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, p. 114 – 142.

DaMK1842 – S. Daukantas, *Maždas Katalikų Pagal Bažnicies S. Rimo* išsraszytas Metuse 1842, 122 l. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD18.

DaPLK1837 – [S. Daukantas.] K. W. Myle, *Prasmą Lotinū kalbōs*, Petrapilie, 1837, 120 p. dat. – dativus, naudininkas.

[Daukantas S.], *Istoryje Zemaytyszka*, 551 l. Rankraščio originalas saugomas LLTIBR, f. 1–SD2.

Daukantas S., *Raštai*, paruošė Birutė Vanagienė ir Vytautas Merkys, Vilnius, 1976, t. 2, 902 p.

Daukantas S., *Žemaičių tautosaka*, Vilnius, 1984, t. 2, 398 p.

Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Samogitiensi, Vilnae, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849.

Dundulis B., *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981, 160 p.

f. – femininum, moteriškoji giminė.

g. – giminė.

gen. – genitivus, kilmininkas.

Gidžiūnas V., *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma, 1993, 295 p.

Gidžiūnas V., „Pabrėža Vilniaus universiteto žemaičių grupėje ir jo įnašas į žemaičių kultūrą“, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai*, Roma, 1987, t. 11, p. 115–134.

- Girdenis A., „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“, *Kalbotyra*, 1962, t. 4, p. 141–150.
- Girdenis A., „Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvate'“, *Baltistica*, 1972, t. 8(2), p. 173–191.
- Girdenis A., „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema“, *Aitvarai*, Vilnius, Kaunas, t. 3, p. 40–52.
- Grinaveckis V., *Žemaičių tarmių istorija*, Vilnius, 1973, 370 p.
- GrKLZ1835 – S. Grossas, *Kalbrieda Lezuwe Zemaytyszka*, 1835, 101 l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 29–822.
- [Grosas S.], *Liber Latinitatis continens nonnullas Regulas ex Alvaro Emanuelis excerptas. [...] Necnon Colloquia Secundum illas Regulas. [...] Irem Simonem Grosi protunc professore Alumnor[um] Grammatices Datnoviae compositus*, 143 p. Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 1132.
- [Grosas S.], *Casus Conscien[...]. expositi N° 40*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- [Grosas S.], *Listy w roznych Materyach z Niemieckiey Grammatyki JP^a Gottscheda p X^a Symona na Język Polski przetożone*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- [Grosas S.], *Įvairūs pavyzdžiai lotynų kalbos gramatikai*. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- GŽVKR1833 – Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 424.
- GŽVKR1835 – Gaunamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1835 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 426.
- Hiärn T., *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte* (von Dr. C. E. Napiersky), Riga, Dorpat und Leipzig, 1835, XVI, 444 S.
- ines. – inessivus, inesyvas.
- instr. – instrumentalis, įnagininkas.
- Janapolės ir Pavandenės dvasininkų, dalyvavusių 1831 m. sukilime, tardymo byla, LVIA, f. 437, ap. 4, b. 59.
- Jonikaitė Z., „Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašyba“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 62–65.
- Jonikas P., *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago, 1987, 454 p.
- Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius, 1972, 122 p.
- Jurgutis V., „Eilės apie sprovą, Telšiuose atbūtą' ir kiti J. Pabrėžos ranka rašyti tekstai S. Daukanto rankraštiniame dainų rinkinyje“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 76–94.
- Keturių Žemaitijos vienuolynų generalinio vizitavimo aktas, 1817 m., LMAB, f. 17–254.
- Kišūnienė N., „J. Pabrėžos bibliografija“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius, 1972, p. 95–114.
- Kretingos bernardinų ordino 1 klasės vienuolyno vienuolių formuliarai, 1855 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.

- Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių formuliarai, 1865 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- Kretingos bernardinų vienuolyno vienuolių formuliarai, 1869 m. Rankraštis saugomas Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- Kruopas J., „S. Groso 'Słownik Polsko-Żmudzki' rankraštis (1835)“, *Literatūra ir Kalba*, Vilnius, 1956, t. 1, p. 415–419.
- l. – lapas.
- LAIS – *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1990–1996, t. 1–8.
- LLTIBR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.
- LMAB – Lietuvos mokslų akademijos biblioteka.
- LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- Lukšienė M., *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, 256 p.
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.
- Medega S. *Daukanto biografijai, Dirva*, Shenandoah, 1898 sausis, 128 p.
- „Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai (paskelbė Vaišgantas)“, *Žinyčia*, Tilžė, 1900, p. 5–75.
- Merkys V., *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991, 212 p.
- nom. – nominativus, vardininkas.
- p. – puslapis.
- PaAAS – [J. A. Pabrėža.] *Apraszims Augimiū sógadliwu ónt gidimos, só yszgóldimó, kóri augimy kam ira pamacziūwa, yr kayp dydelo miero óziwoti gat anu gidimy*, 6 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 103.
- PaGi1834.XII.19 – J. A. Pabrėžos 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 489–493.
- PaGi1835.III.20 – J. A. Pabrėžos 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), p. 493–498.
- PaGi1835.IX.24 – J. A. Pabrėžos 1835 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 660–661.
- PaGi1838.X.9 – J. A. Pabrėžos 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą, paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų Senovė*, 1939, t. 2, nr. 4(9), p. 661–663.
- PaGŽ – [J. A. Pabrėža], *Ižegis. Geograpyje (:Žemiuraszts) ira apraszims žemys [...]*, 166 p. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3361.
- PaKPAS – J. A. Pabrėža, *Kninga pyrma Apey Sakramentus ógótnay yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay*, 711 p. Rankraštis saugomas VUB, f. 1–D 57.
- PaKTSK – J. A. Pabrėža, *Kninga. – Tórėti sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt tabay daug Szwęcziu. [...] Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822*, Kretingoy, 1244 p. Rankraščio atšvietai saugomi V. Gidžiūno archyve, ALKA'oje, Putname, JAV.

- PaKŽKPB – [J. A. Pabrėža], *Kayp žoly kokiy padarity bóynesny, žyida jos ózauginty dydesni, yr kódrieta. ónt gata kayp kóloriu žyida atmaynity*, 3 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 104.
- PaML – [J. A. Pabrėža], *Materyiys Lekarstwu, kayp ira taysomas*, 7 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 101.
- PaMR1844 – J. A. Pabrėža, *Mokstós Rodqs Ko reyķ Noręķ Geró smerćzió nóumyrytj [...]*, 1844. Rankraštis nerandamas.
- PaPPK – [J. A. Pabrėža.], *Pridotats pri Kłausyma korios ira tokios [?] okazyiys artyi i grieka wedatys*, 8 p. Rankraštis saugomas Telšių etnografijos muziejuje, inventoriaus numeris JM. 2. 102.
- PaPS1849 – J. A. Pabrėža, *Parkratymys Sumenys [...]*, 1849. Rankraštis nerandamas.
- PaPWM – J. A. Pabrėža, *Pamokslay Wayringosy Materyjosity Ať roźniu wyitu, iwaryriusy łaykusy sakity par Kónyga Ambroziejó Pabreža Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus*, 868 p. Rankraštis saugomas LMAB, f. 9–3360.
- PaPZTCh1827 – J. A. Pabrėža, *Promyćzek Zwiastujúcy Tablicę Chorób*, 8 l., lxxj p., 697 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–2.
- PaRD1846 – J. A. Pabrėža, *Rekólekcyjys Dwasyszkas [...]*, 1846. Rankraštis nerandamas. *Pasakas Massiú* (surinko S. Daukantas), puslapiai nenumeruoti. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–SD 6.
- PaSBBŽL1834 – J. A. Pabrėža, *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt-Łotinyyniu*, 1834, [4], 505 p. Rankraštis saugomas Lietuvos botanikų draugijos bibliotekoje (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf.–113.
- PaSL1814 – J. A. Pabrėža, *Skutki Lekarskie niektórych Roslin i Sposób używania Tychże Roslin w róźnych Chorobach [...]* Roku 1814. W Korcianach, 34 l., 246 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–1.
- PaTA1843 – J. A. Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augymyynis*], 1843, LXII, 980 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–7.
- PaUNAS1828 – J. A. Pabrėža, *Uwogas nekórios apcy Smerti*, 1828, 3, 124 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–3.
- PaWo1828.IX.20 – J. A. Pabrėžos 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 4r–5r l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWo1828.XI.27 – J. A. Pabrėžos 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 8r–9v l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWo1829.IV.13 – J. A. Pabrėžos 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių, 12r–13v l. Rankraštis saugomas LMAB, f. 7–309.
- PaWTA1834 – [J. A. Pabrėža.], *Waardaa tayslyynee Augimiu [...]*, 1834, [2], 189 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–4.
- pl. – pluralis, daugiskaita.
- Povilonis J., „Vienas iškiliausių žemaičių“, *Naujasis Židinys*, 1990, nr. 1, p. 19–23.
- r – recto, pirmasis lapo puslapis (kai numeruoti tik lapai).
- Ruškys P., *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijus) Pabrėža (1771. I. 15–1849. X. 30): Jo gyvenimas, darbuotė ir pomirtinė garbė* [Kretinga, 1938]; net du rankraščio autoriaus padaryti nuorašai saugomi Telšių etnografijos muziejuje, čia naudotas rankraštis, kurio inventoriaus nr. J. M. 4. 1, 178 p.

- Salys A., „Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai“, A. Salys, *Raštai*, Roma, 1985, t. 3, p. 199–207 (perspausdinta iš *Švietimo Darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24).
sg. – singularis, vienaskaita.
- Sirutavičius V., „Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1812 m.)“, *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 7–28.
- Słownik języka Polskiego*, Wilno, 1861, t. 1, VIII, 952 p.
- Subačius G., „Simono Daukanto žodynai“, *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 20–32.
- SŽVKR1833 – Siuščiamieji Žemaičių vyskupijos konsistorijos raštai (1833 m.), LVIA, f. 669, ap. 2, b. 491.
- Šaulys K., „Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai (1771–1848)“, *Draugija*, Kaunas, 1911, t. 14, nr. 53 (gegužė), p. 23–31.
- Tarvydas J., *Jurgis Ambraziejus Pabrėža: Medžiaga biografijai*, Kretinga, 1971, 288 p.
Rankraštis saugomas LNMMB, f. 176–3.
- Tarvydas J., „J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, p. 55–62.
- Tyla A., „Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 7–102.
- Tirkšlių bažnyčios 1801–1809 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 22.
- Tirkšlių bažnyčios 1828–1834 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 28.
- Tirkšlių bažnyčios 1835–1848 m. krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1453, ap. 1, b. 31.
- Universitas Linguarum Litvaniae*, 1737, Vilnius, 1981, 120 p.
- v – verso, antrasis (verstas) lapo puslapis (kai numeruoti tik lapai).
- Valančius M., *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1972, t. 2, 476 p.
- Vanagas V., *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius, 1987, 172 p.
- Vilniaus generalgubernatoriaus raštas dėl policijos priežiūros paskyrimo 1831 m. sukilimo dalyviams dvasininkams iš Skuodo, Janapolės, Pavandenės parapijų (1833 m. balandžio 25 d.), LVIA, f. 696, ap. 3, b. 863.
- VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.
- Z dziejów Romerów na Litwie: Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...*, Warszawa, 1992, p. 210.
- Zinkevičius Z., *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 542 p.
- Zinkevičius Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius, 1990, 331 p.
- Ziwtas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa...*, par S. Bonawentura aprasitas..., Wilniaw, 1759, [8], 336 p.
- Žabakevičius S., [Pamokslai.] Rankraščiai saugomi Kretingos pranciškonų vienuolyno archyve.
- žem. – žemaičių, žemaitiškai.
- Žemaičių vyskupijos seminarijos alumnų pažangumo ir elgesio knyga (nuo 1822 m.), LNMMB, f. 90–78.
- Žemaičių vyskupijos seminarijos priėmimo knyga (1822–1845 m.), LNMMB, f. 90–76.

- Žemaičių vyskupijos 1839 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 901.
 Žemaičių vyskupijos 1840 m. mirties metrikų knyga, LVIA, f. 669, ap. 1, b. 927.
 Žilevičius L., „Istorijos žemaitiškos' rankraščio keliai“, *Literatūra ir Menas*, 1983, nr. 47, p. 16.
 Žukas S., „Apie pypkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai)“, *LAIS*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 103–118.
 Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, 182 p.
 ŽVVA – Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitavimo aktai, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224; 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228; 1827 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234; 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236; 1830 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242; 1831 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 248.
 Успенский Б.А., *Из истории русского литературного языка XVIII – начала XIX века*, Москва, 1985, 215 с.

V. PRIEDAI

PaPZTCh1827: [3r] ...na czysto przepisać, starość, y niedołączność wzroku mego już mi niedozwala, gdyż przy swiecy mianowicie, wyrazy ledwie nie na pamięć czasem, niedowidząc Liter, przychodzi się pisać. [...] [3v] [...] Promyczkiem też y z tego powodu moją tę pracę zaintytułowałem: że Jm[ie]na chorob w Dialek[cie] łacinskim y Polskim pozyskały przeze mnie odpowiednie sobie Nazwiska w Żmudźkim Dyalekcie, czego do tych czas Narod Zmudzki, (wyjąwszy szczupłą bardzo ich liczbę!) nieposiadał, chcąc przez to okazać, iż ten mój postępek niby jaki malenki promyczek może posłużyć Uczonemu swiatu Zmudźkiemu za wzór niejaki do rozszerzenia oyczystego Języka w wyrazach Literatury dotąd jeszcze tak bardzo szczupły. Będą w prawdzie takowe nowe wyrazy z początku zdawały się niezrozumiałe, bo nikomu jeszcze niewiadome, a tem samem niby dziwaczne: Lecz, gdy się kto dobrze zastanowi, iż każde pomienione Imie zmudźkie zastosowane jest do Definicji rzeczy; tym samem na to zapewne przystanie. – [4r] Wreszcie, kto jest większą zdolnością utalentowany, bez moiey najmniejszey zażdrości do ulepszenia takowey moiey pracy. – Tym czasem mając Narod Zmudźki już nacechowane wyrazy Chorob w języku oyczystym, może pomyśli, i zaochoci się do wydania Dziełka Medycznego w materyi tych przynajmniey chorob, które prędkiego wymagają zaradzenia, w swoim Języku. – Dziwna rzecz! tyle mając Ziemia ta swych Rodaków w przedmiocie naukowym aż nad to biegłych Doktorów y Magistrów, niema jednak prawie żadnego (:wyjąwszy jednego WJP. Regenta

Paszkievicza zajmującego się wydaniem Słownika Zmudźkiego) rozszerzyciela co do wyrazów Języka swojego.

Nakoniec ostrzedz muszę Czytelnika, co za powód miałem w Zmudźkim Dialekcie pisać wyrazy tak ze wszystkiemi, jak się wymawiają w Kretyndze y dosyć [4v] w znaczney części Kraju Pomorza Bałtyckiego, a nieraczey po Litewsko-Zmudźku. Chcę ja wtem Prawidłu Grammatyczne zachować, żeby tak pisać wyrazy, jak się powszechnie wymawiają, ile że do tych czas jeszcze niemamy Narodowey Grammatyki Żmudźkiey, chyba przez Cudzoziemców napisane może i są jakie. W mojem zatem Pismie stosowałem się do sposobu mówienia kraju tego, w którym piszę. – Ponieważ zaś pozamorski Język Zmudźki więcey nierównie ma liter miękkich, niżby kto niezastanawiający się mógł spodziewać: przeto w zamiarze tym podam niektóre Informacye względem Ortografii Żmudźkiey:

Samogłoski *e. o.* są otwarte, są też y ścisnione: ści[s]nione więc powinny mieć koniecznie nad sobą kreskę podłu[5r]gowatą, jak się kreskują w Polskim Języku. J tak w tych wyrazach: *Drebiejyms. Grobs e, o.* są otwarte. W tych zas wyrazach: *Jédróms. Gózós. é. ó.* są ścisnione, przetoż y kreskowane muszą być koniecznie.

Dwugłoski pospolitsze Żmudźkiego Języka są następujące: *au. ay. eu. ey. iey. óu, uy, yi. np. Tau. Tay. Peunay. Teyp. Jey. Dóus. Uy! Tyisa.* – Może być ich i więcey, które Grammatyce zostawuję.

Spółgłoski *g. k.* położone przed samogłoskami *e. i. y.* a z temiż zgłoskujące się, miętkko zawsze wymawiają się. *np. Gers, Gipsós. Gyrys. Keykymys. Kimszymys. Kyims.* Dla tegoż, kiedy po *g. k.* następuje *e.* lubo w wymawia[niu] zdaje się brzmieć *i* między *g-e. k-e.* jednakoż *i* po[5v]winno się opuścić: i tak: nie piŕze się *gieras. kieras:* ale *geras. keras.* lubo tak się wymawia, jakby się pisało *gieras, kiera[s].* Jakie zaś ma brzmienie *g. k.* w tych dwóch wyrazach; takież i w tedy, gdy mają po sobie inne dwie samogłoski, to jest: *i. y.*

Spółgłoska *l.* trzyma szrodek między polskie *l. y ł.* tak, iż nie wymawia się ta ani tak miętkko jak *l.* polskie, ani tak grubo jak *ł.* że zaś mnogich wyrazach trzeba to *l* żmudzkie zmiękczyć, przetoż musi koniecznie po *l* kłaść się *i. np. kletys, Lietys. niezas kletys, Letys.* – Niedorzecznie więc czynią, którzy nasladując Pisownią Polską opuszczają *i* po *l.* lubo [6r] wyraznie brzmi ono między temi dwoma zgłoskami.

Spółgłoski *ż. ź.* również znajdujają się w Żmudźkim, jak y w polskim języku. – a lubo w pojedynczych wyrazach inne spółgłoski zawsze prawie są twarde. w złożonych przecież wiele ich przechodzi na miękkie, które podobnież jak *ż* należy kreskować, co się wy-

rażnie pokazuje w wielu żmudźkich wyrazach w tem Dziele znajdujących się.

PaWo1828.IX.20 [4v] Co do Żmudźkich Nazwisk roślin: wiadomo, iż dotąd nikt prawie ze Żmudzinów niemyslił o systematycznych nazwiskach roślin kraju swojego; y pierwszym to pono [sic!], zdaje mi się, odwazył pociągnąć je pod imiona rodzajowe, y gatunkowe: że zaś najzkray bardzo małą ilość posiada nazwisk roślinnych; przetoż które się znajdują nazwiska roślinne, z tych żadnego nieominąłem, biorąc je za imie, albo rodzajowe; albo gatunkowe: które zaś rośliny żadnego dotąd nie miały nazwiska; musiałem nowe tworzyć już od rośliny kształtu, już od miejsca, skutkow, itd. – Wiedzieć też należy, iż pomienione nazwiska roślin tak piszę; jak się one w kraju naszym pomorskim wymawiają na 15. mil biorąc od morza w głąb kraju, w który to język wchodzą samogłoski *e. o. y* otwarte; y scisnione: nad scisnionemi więc kładnę zawsze znamie prawe. Wchodzą różne Dwógłoski: jako to: *au. ay. eu. ey. iey. ou, uy, yi.* – Spółgłoski zaś *g. k.* położone przed samogłoskami *e, i, y* a z temiż samogłoskami zgłoskujące się; wymawiają się zawsze miętko. – A spółgłoska *l.* tak brzmi, jak w Niemieckim: że zaś w licznych wyrazach to żmudzkie *l.* jest miękkie; przetoż dla jego zmiękczenia koniecznie wypada kładź *i. np. Lielely* (:Swertia), nie zaś *Lelely.* – Spółgłoski *ż. ż.* równie znajdują się w żmudźkim, jak w polskim. – Lubo to każdemu pomorskiemu Żmudzinowi jawna rzecz: niewiem jednak, za co, inaczey mówią, a inaczey każdy według swego widzi mi się, pisze. – Jeżeli więc użycie moich żmudźkich wyrazów roślinnych, któż wie, co powiedzą ci wszyscy Żmudzini, którzy nigdy niezastanawiają się, aby tak pisali; jak wymawiają. chyba obok wyrazów litewskich one położycie, to może przez to zostaną uspokojeni. – Ułączam wiadomość tę o naszey pisowni, nie prze to, abym się popisywał z umiejętności naszey pisowni; bo to do Grammatyki należy: lecz abyś WWMPan Dobrodziey miał nadorędziu odpowiedź Żmudźkiemu krytykowi niechzącemu ani trochy zgłębiać pisownią swęgo oyczystego Języka. [...]

[5r] Naylepiey byłoby zatem i te w ciągnąć w rejestr mój Żmudźki: w ten czas dopiero, po prawiwszy niektóre Żmudzkie nazwiska roślin, przepisać na nowo głoskami naywyraźniejszymi, y przesłać je do Łaskawey mego.

PaWo1828.XI.27 [8r] Co do Słowniczka Łacinfko-Żmudźkiego roślin mego Zielniczka: czy nie możnaby po czekać, póki się nie zniosę z

WJP. Pafzkiewiczem układającym Dykcyonarz Języka Zmudźkiego, a to dla zachowania Jednostayności w Pisowni Żmudźkiej: ale takowe zniesienie się tylko na Przyszły Rok w Czerw[8v]cu nastąpić może. Wszakże to całkowicie się zostawuję do Woli Pańskiej. Przedłużonym zostanie termin spisania jego? Podziękuję Mu: rozkażycie mi zaraz napisać, y przesłać do Siebie? Stanie się podług żądania JEGO.

PaWo1829.IV.13 [12v] Co do komunikacyi z Autorem Dykcyonarza Zmudźkiego; sam sobie dadź rady nie umiem. – Ja w Żmudźkiej Pisowni od mojego przekonania niegotów odstąpić, ile żem już czytał Xsiażeczkę w Żmudźkim wydaną podług moiey pisowni. Autor zaś Dykcyonarza musi takż pisać według swego przekonania, a w tem już Go nienawrócić, zwłafszcza będącego przy konkluzyi Dzieła swego. Przy tem Grammatyki dotąd żadney niemamy kraju Zmudźkiego: oder wiec siak, oder tak; boday nieprzyidzie się przystać na Zdanie WWM Pana Dobrodzieja.

PaTA1843 [V] §. 3. **Apey Rasztuuny (Pisownia. – łotin: Orthographia.). Kokios čze jėmiaus. – Apey apsyrykymus tamy weykaly wertus pataysiity. – Yr apey nekėrius Paarspiejymus.**

1. Kayp Weykała tóu rašziau ne dieley Lyitėówyniku, (kėryi gał sau tolyi óž mėni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Žemaytiu, pri kėriu nier myšžyny niejoky kałbos lyitėówiskos: teyp yr kałbė tykray žemaytyszkė rupinaus parašžiity. – Žemaytiu Rasztuuny tór sawa iipatingėmus, ysz kėriu. čze nekėrius priweesió.

a.) Baalsiu. (*Głoska. Litera.*) bronzgyyma (*brzmienie*) tóu pati óžłaykia, koks ju kałboy lėękyszkoy pri gała ómžiaus praejėsiój bowa.

b.) Reyszkis rašziau teyp, kayp anyi diikaa Žemaytyszkamy Lyižėwiewy bruunzg.

c.) Wysas Baalsys lėękyszkosys (yszjėmós *h. q. x.*) atsyrađ kałboy Žemaytyszkoy só tokiopat bruunzgymó, kayp Lėękyszkoy: – o tos ira: *a. – q. b. – c. – č. – d. – e. – é. – e. – f. – g. – i. – j. – k. – l. – ł. – m. – n. – ņ. – o. – ó. – p. – r. – s. – ś. – t. – u. – w. – y. – z. – ž. – ž.* –

d.) Saubaalsiu (*Samogłoska – Vocalis.*) ira tyk Žemaytyszkamy, kyik Lėękyszkamy lyižėwiewy: *a. – e. – i. – o. – u. – y.*

e.) Grótbaalses (*Dwugłoska. – Diphthongus.*) Žemaytiu Lyižėwis tór tookes: *au. – ay. – eu. – ey. – je. – jey. – jo. – ju – jyi. – ou. – uy. – yi. –* Wysas tos grótbaalsys saakoos paweelkynay. (*wymawiają się przedłużając.*)

f.) Jogey wief ligpat šzios dyinos netórem dar ysztykemos Bałsłaykridiiklys (*Iloczas. – Prosodia.*) Žemaytyszkamy Lyižówiey parasziitos: o čze nóu yszтарыma truumpa ar paweelkyna kórios dalyis kokemy reyszkiey řabay daug waalyjes (*zależy*); tadgi dapyldidams kanyczni tóu reykařa prijémiaus nauji mečió Grótbalsiu nóu mónys praaminta (*przezwany*) wardó *Dwinsaubaalsys*. [buvo parařes *Dwinbalsis* (?), bet ištaisė] (w Polskim mogą się nazywać *Dwóysamogłoska. – a Połacinie Bivocalis. albo Divocalis.*): nes kořna saubaalsy dwiina (ar dóóbóřta) raaszos: kayp čze matiity: *aa. – ee. – ii – oo. – uu. – yy. –* Tos Dwinsaubaalsys teyp, kayp yr kytas Grótbalsys, wysadoos paweelkynay bruunzg. – Kórioy tada Reyszky daliey (*Zgłoska. – Syllaba*) parasziita Dwinsaubaalsy bus; toke Reyszkdalys tór sakiityis paweelkynay, bi dó kaartó ylgeesney, nekayp kad buutu wyina saubaalsy teatsyrandónti: o kórios Reyszkdalys wyina tyktay saubaalsy tetóór; tas truumpay ysztaarty.

g.) Žemaytyszkamy Lyižówiey Saubaalsys *e. – o.* – Kayp yr Lėękyszkamy, ira aatweras, ira yr spaustas: kóriu brunzgyms bi pri bruunzgsynas *ę. – u. –* prisyartyn. – Dieř paroodima tada brunzgyma sóspaustojy, tór dietyis žiimie deřzynooji (*znamie prawe.*) – *teyp szytay*: aatwerosys: *šze, –* wos. – Sóspaustosys: *kórs, – jėmyis.*

h.) Balsys *g. – k.* kada tór po sawys tóuliidy eytaty katróunorint ysz Saubaalsiu: *e. – i. – y. –* tóukartó řadas minksztaa bruunzgatys: yr teyp: – *Gers. – Giiwolis. – Gylis. – Kets. – Kiilis. – Kyts. –* Tokiusy atsyejyymus *g. – k. –* brunzg bi *gie. kie:* – wynok byřzi drukteesnee óž *gie. – kie. –* Netoobořaa tad rařziitumes *Giers, – Kiets:* ale tór rařziityis *Gers. – Kets:* nes *e. – i. – y. –* tóuliidy padiets po *g. – k.* [VI] sómiinksztyn tydidwy baalsy.

i.) Baalsy *ř.* – Žemaytyszkamy lyižówiey nesz brunzgyma wydótyyniji tarp lėkyszkoy *l. –* yr *ř.* – pawiedingay bruungzdama kayp – *l. –* kařboy woőkyszkoy. – Wynok řynoty reyķ, jog daugel reyszkiu Žemaytyszku iira, kóriusy – *ř.* – Žemaytyszkasis bruunzg it – *l. –* lėękyszkasis: kór tada brunzgyms bus – *l. –* lėękyszkoy, tyn rasřat, dieř sómiinksztynyma tos baalsys prigóř po – *ř.* – tóuliidy padiety – *i. –* yr teyp: rařziity prigóř: *Lielis. – Liely;* o ne *Lelis. – Lely.*

k.) Žemaytyszkoy kařboy, kad po – *r. –* tóuliidy eyt – *z. –* o bruunzg kayp – *ż. –* ar – *ż –*; reyķ niekados neapleysty žiimies: kyteyp eelgates, wityoy – *ż. – ż –*, sakiises *z. –*: teep raaszos: *Beržós. Wyrżis;* o ne *Beržós Wyrżis.*

ř.) Baalsyř – *c. – s. – z. –* Žemaytyszkoy kařboy, ira kyitay; ira yr miinksztay bruunzgatys. – kyitosis tada netór at sawymi niejokios

žiimies; o miinksztosys žiimyjes žiimy dešzynóujy, yr toki pat igiin
brunzgyyma; kays baalsys lėkyszkosys – ć. – ś. – ź. –

m.) Baalsy – z. – dar tór wyina žiimy ąť sawys deedama, wadyna-
ma spóugs. (kropka – *Punctum.*). – Kór ta baalsy tór toky žiimy, tyn
bruunzg kays lėkyszkoy kaałboy. – ź. – : teyp: *Žaadyńó.* – *Žaybs.* –
žiimiejes ne žiimy deesžzynóujy; bet spógó.

n.) Saubalsy – y. – bruunzg kays lėkyszkoy kaałboy drukty; o ne
tyiway. – Nesaakos kays -ji.; ale kays -jy.

Vilnius, 1994 m. gegužės 14 d.

Rūta Čapaitė

JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI

Kiekvieno žmogaus individualus bruožas – tai rašysena, kurios išmokta vaikystėje ir kuri dažniausiai, bet ne visuomet, sutampa su visuomenėje vyraujančiu raštu. Tačiau sunku būtų rasti žmogų, kuris visą gyvenimą vienodai rašytų, nors, antra vertus, beveik kiekvieno braiže veikiausiai visą gyvenimą išlieka daugiau ar mažiau pastovi savastinė braižo ašis, apie kurią sukasi visokeriopi grafiniai pokyčiai. Tad individualų braižą sudaro dvi dalys – kintanti ir nekintanti arba labai mažai kintanti. Kintančiąją dalį sąlygoja įvairūs faktoriai. Tai gali būti aplinka, kurioje žmogus gyvena, jo amžius, savijauta, stiprios emocijos, rašomo dalyko turinys ir paskirtis, rašomoji medžiaga ir rašymo priemonės, darbo sąlygos, patikusios naujos grafinės formos ir kita. Savo dvilype prigimtimi rašysena atspindi žmogaus (individo) esmines, gilumines ir vyraujančias charakterio savybes, taip pat gali atskleisti kažkurio gyvenimo tarpsnio ar tik momentinę nuotaiką, būseną, paryškinti vieną ar kitą charakterio bruožą. Tokie įvairialypiai asmens braižo savitumai tyrėjų gali būti nevienodai interpretuojami.

Šio straipsnio tikslas aptarti Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto braižus ir charakterius. Temos imtis paskatino Giedriaus Subačiaus¹ studijoje aprašytas tokių savo būdu, gyvenimo patirtimi, amžiumi skirtingų žmonių bendravimas, nejučiomis iškėlęs keletą klausimų. Kokiu raštu jie rašė? Kokią įtaką tarpusavio bendravimas galėjo turėti kiekvieno jų braižui? Koks santykis su rašytais tekstais, su kokia nuotaika juos rašė? Apie kokias jų būdo savybes kalba parašytos eilutės?

Ieškodami atsakymo į minėtus klausimus, naudosimės rašto pavyzdžiais iš skirtingų kiekvieno veiklos sferų ir gyvenimo laikotarpių. Tai

Pabrėžos 1834 metais perrašytas žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registras (J. A. Pabrėža, *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt-Łotinyyniu*, 1834 [4], 505 p. Rankraštis saugomas Lietuvos botanikų draugijos bibliotekoje (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – LMAB, Mf. – 113, toliau – PaSBBŽL1834), 1799–1831 metais rašyti pamokslai (LMAB, f. 9–3360), XIX amžiaus pradžioje rašytas geografijos vadovėlis (LMAB, f. 9–3361), 1828–1829 metų laišakai Johanui Friedrichui Wolfgangui (LMAB, f. 7–309), Daukanto *Istorijos žemaitiškos* rankraštis (LLTIBR, f. 1–SD2), 1842–1854 metų laišakai Teodorui Narbutui (LMAB, f. 18–18518). Butavičiaus braižo pavyzdžiai paimti iš dvejų metų laikotarpio, praleisto Kretingos vienuolyne, kuriame, kaip manoma, jis perrašė dalį Pabrėžos žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registro (PaSBBŽL1834), visą 1004 puslapių *in folio* Daukanto *Istorijos žemaitiškos* tekstą (LMAB, f. 29–1056) bei du mažus tekstelius – vieno puslapio pratarinę Simono Grosso gramatikai (LMAB, f. 29–822) ir pirmąjį bei dalį antrojo puslapio Pabrėžos *Taisliuje augyminiame* (J. A. Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augymyynis*], 1843, LXII, 980 p. Rankraštis saugomas LNMMB, f. 124–7).

XVIII amžiaus raštui būdingas aiškių ir paprastų formų siekis, sutampantis su Švietimo epochos racionalizmu². Karolis Estreicheris rašė, esą tik XVIII amžiuje pagaliau suvokta tiesa, kad švarus ir aiškus raštas yra geradarystė tiems, kurie priversti skaityti svetimą³. Tuo laiku mokyklose greta įprasto rašto buvo įvestas ir dailiausias mokymas, spausdinta nemažai kaligrafijai skirtų leidinių. Pavyzdžiui, Vilniuje 1780 metais išleisti angliško, prancūziško, lenkiško⁴, kiek vėliau lenkiško, prancūziško, vokiško kaligrafinio rašto pavyzdžių albumai⁵. Dailiausias reikalavimai mokyklose buvo panašūs: „1) aiškus, išbaigtas kiekvieno skiemens parašymas, vienodas raidžių pakrypimas (į kairę, dešinę ar statmenas), vienodas jų korpusų, nuleistinių ir iškeltinių aukštis; 2) raštas neperkrautas išraitymais; 3) laisvas, perdėto sistemiškumo nesuvaržytas plunksnos braukimas; 4) išlaikytas šešėliavimo saikas (raidžių linijų plonumas ir storumas)“⁶. Laikantis šių reikalavimų, mokykla suformuodavo stabilų,

¹ G. Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, žr. šio LAIS tomo anks-
tesnę studiją, p. 69–91.

² A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma tacińskiego*, Warszawa, 1973, s. 192–193.

³ K. Estreicher, „Kalligrafija“, *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, 1863, t. 13,
s. 741–748.

⁴ P. Dupour, *Wzór charakterów angielskich, francuskich i polskich*, Wilno, 1780.

⁵ K. Estreicher, „Kalligrafija“, s. 746–748; J. Słowiński, *Rozwój pisma tacińskiego w Polsce
XVI–XVIII wieku*, Lublin, 1992, s. 119–125.

⁶ K. Estreicher, „Kalligrafija“, s. 741.

tolygų braižą, kuris daugiau ar mažiau išlikdavo ir greitai ar ne itin rūpestingai rašant. To meto „gražus raštas – tai mokėjimas suteikti raidėms (garsams) kuo dailesnę išvaizdą, lygią ir harmoningą, kad sugrupuotų žodžių visuma sudarytų tam tikrą darnią sistemą“⁷. Šis rašto stilius daugiau ar mažiau būdingas tiek Pabrėžai, tiek Butavičiui, tiek Daukantui. Tai yra ašis, jungianti jų braižus, suteikianti jiems bendrumo.

Antra vertus, šie žmonės buvo skirtingo amžiaus. Antai tarp Pabrėžos ir Daukanto maždaug dvidešimt dveju–dvidešimt trejų metų tarpsnis, tiek pat laiko skiria ir jų braižų susiformavimą. Daukantas už Butavičių vyresnis trylika, o Pabrėža už Butavičių maždaug trisdešimt penkeriais metais. Bendra rašto grafika apytikriai kas dvidešimt penkeri–trisdešimt metų keičiasi, atsiranda naujų formų, niuansų. Todėl visų jų braižuose neišvengiamai yra skirtumų, nulemtų tiek rašto raidos ypatumų, tiek asmeninių rašiusiųjų savybių. Juk individualaus braižo esmė – tai rašančiojo teikiamas pirmumas ir pripratimas prie savų grafinių formų ir niuansų. Tokie braižo ypatumai, kaip būdingi raidžių variantai, raidžių dalių rašymo savitumai (pvz., nuleistinių ar iškeltinių ilgis, kilpų išlenkimas, sudėtinių elementų jungimas arba nejungimas, jų linijų ir formų aptakumas), raidžių jungimas žodžiuose, viso teksto ar tik kai kurių raidžių puošimas ir stilizacija, rašto pakrypimas, rašto tempas (pvz., veržlus, greitas, lėtas), rašto ritmas (pvz., tolygus, netolygus), rašto tankis ir svoris (pvz., lengvas, sunkus), plunksnos spaudimas ir vedimas, galop jos laikymas rankoje sudaro mažiausiai kintančius įpročius⁸. Visa tai suteikia rankraščio grafiniam vaizdai tikslumą ir išsamumą, drauge tai yra asmens savastinių bruožų ir rašto technikos visuma. O pasak Estreicherio, „įgudusi žinovo akis iš plunksnos braukimo gali įminti rašiusiojo charakterį, nusiteikimą, temperamentą“⁹.

Butavičius, kaip susijęs su 1831 metų sukilimu, nuvyko į Kretingos vienuolyną atlikti jam caro Nikolajaus I paskirtos baudmės. Vienuolyne išbuvo dvejus metus¹⁰. Ten būdamas pateko Pabrėžos globon ir ne-

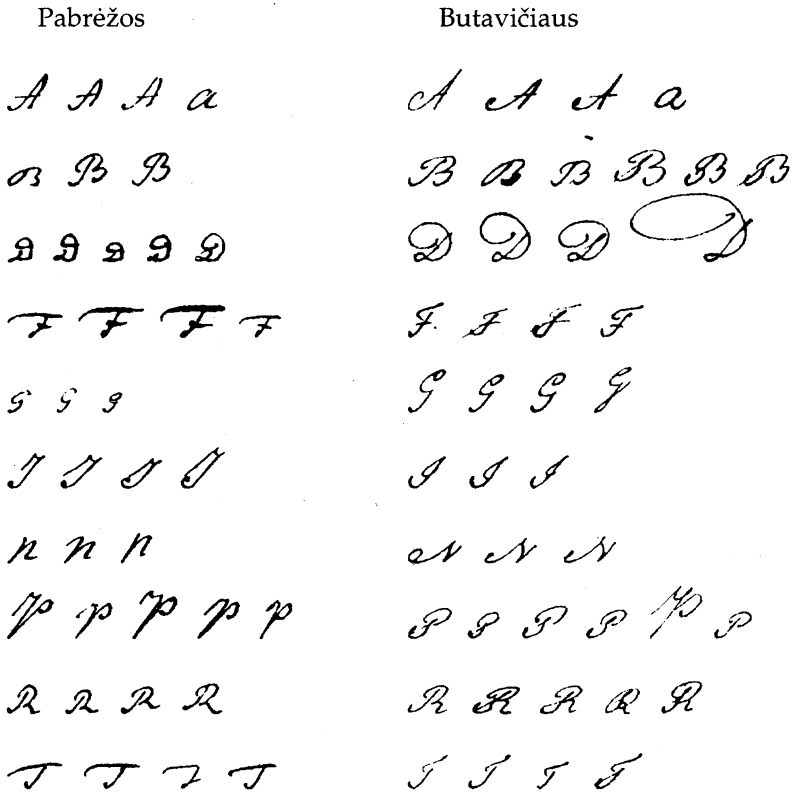
⁷ Ibid.

⁸ K. Bobowski, „O metodach identyfikacji ręk pisarskich rękopisach średniowiecznych“, *Studia Źródłoznawcze*, 1985, t. 29, s. 1–6; Л.И.Киселева, *Готический курсив в XIII–XV вв.*, Ленинград, 1974, с. 147, 150.

⁹ K. Estreicher, „Kalligrafija“, s. 741.

¹⁰ G. Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, p. 74.

1 pav. PaSBŽL1834 autentiško dydžio 66 puslapis. Aštuonios eilutės iš viršaus rašytos Pabrėžos, toliau Butavičiaus

2 pav. Pabrėžos ir Butavičiaus perrašyto PaSBBŽL1834 autentiško dydžio didžiųjų raidžių rašybos lentelė

ilgai trukus, globėjo paskatintas, o galbūt ir paragintas, ėmėsi nelengvo perrašinėtojo darbo¹¹ ir, kaip toliau matysime, nemažai nuveikė. Pirmasis jo perrašytas tekstas buvo Pabrėžos rengtas žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registras.

Registre matome du išlavintus individualius braižus, tai patvirtina Subačiaus mintį, kad veikalą autoriui perrašyti padėjo Butavičius. Iš pradžių abu dirbo drauge, dalydamiesi rankraštį – gabalėlį perrašo vienas, po to kitas (žr. 1 pav.), vėliau darbavosi atskirai – nuo 77 iki 260 puslapio perrašė Butavičius, nuo 261 iki 505 – Pabrėža¹².

Identifikuoti braižus padeda gerokai besiskiriantis jūdvių rankos mostas, rašto ritmas, tempas, svoris. Pabrėžos rašysena veržlesnė, grei-

Pabrėžos	Butavičiaus
a a	a a
b b	b b b
g g g g g	d d d d d
f f f	f f f f
g g g	g g g
i i i	i i i
k k k	k k k
n n n	n n n
p p p	p p p p
r r r r	r r r r
t t t t	A t t t t

3 pav. Pabrėžos ir Butavičiaus perrašyto PaSBBŽL1834 autentiško dydžio mažųjų raidžių rašybos lentelė

tesnė, smulkesnė ir lengvesnė. Nors abiejų raidės pakrypusios į dešinę, Pabrėžos viso braižo pakrypimo kampas aštresnis ir smalesnis negu Butavičiaus. Pabrėžai greitai rašant raidžių dydis įvairuoja: nuo vidutinių iki smulkių ar net labai smulkių. Pasvirimas į dešinę dar labiau užaštrėja, o raidės, nors dažnai nesujungtos, atrodo lyg būtų sujungtos.

¹¹ Ibid., p. 74–77.

¹² PaSBBŽL1834.

2.

iegyti, kad noris vegerne Dawadu noudieis ar ty
ly i teyebly padabnis. Teyp srytaz ont eyt ka
to bimozi, ur Dumo sau, kad ons tor wogis; e
diel dora adarimas.

icriauis i teyebly dydelky padabny; o uwyinok sawe
; teyp myshidams griefy. Bo kornis tor pnow
anou nekalbiatum neba myshitum pyktaz.
Zidetha, myshy sau uwyina, ty bray, saka, ar czero
his, bjauri yr prawey riety. Niekam uwyinok to
ieny sogrieszyi? — At. Sogrieszyi, iey taz nibe
y inok nekrates to myshy. Kes pyktaz myshy;
be stozny icriauis, wysados ira sogrieke. Kas taz
wogis; kytam rasi parios fjeropienuy rodos. Alhis
ily.

mysho artyma? — At. Helgis ira wysados. Fajma
by artyma; yr jou dydesnemy daykty pyktaz my
sunhesmi, Dieltogi kas, icriomis, be stozny d.
laeylyda koly grieka smertelna; wysados grie
iymis apy artyma pacyt yr neapkatas arba o
smertelnesnio grieko rases. — Fey wiet dar by
tad toly smertelnesny dor nouszoi.

ma kam dara kridwa? — At. — Dara kridwa to
yr sau paty. — Dara kridwa Dyzwici; bo taz m
ziwenyma fimoniū asabhiway itynicyi; ju sry
koryi taicmnas fimoniū myshes parandyi, D,
dwa artymam. Bo kornis bimozi tor stozny
torietum pakot nieka pykta nepadary. Myshida
y stozny Dawada kriduxy anou u. s. t.

Butavičius žodžiuose raidės irgi ne visuomet jungė, ypač greitai ar ne taip rūpestingai rašydamas. Tačiau jo rašto ritmas net ir greitai rašant ramesnis, tad ir bendras grafinis vaizdas minkštesnis, švelnesnis negu jo mokytojo.

Skiriasi ir raidžių išvaizda: jaunojo kunigo didesnės, aptakesnės, daugiau grakščių, vingiuotų linijų. Tėvo Ambraziejaus kampuotesnės, smulkesnės, griežtesnės, dominuoja tiesios ar šiek tiek lenktos linijos.

Atkreiptinas dėmesys į įvairiopą didžiųjų raidžių *A, B, D, F, I, N, P, R, T, U* rašybą. Tiksliau tariant, į kiekvienam rašiusiajam būdingus grafinius savitumus, nes tos pačios raidės kartais turėjo ir panašių variantų (žr. 2 pav.). Niuansai būdingi *A* rašybai. Sakysim, Pabrėžos *A* linijos dažnai (bet ne visuomet) truputį lenktos (riestos) į kairę pusę, nors pati

raidė pasvirusi dešinėn *A, A*. Butavičiaus *A, et* irgi pakrypusi dešinėn, tačiau nuo Pabrėžos rašytosios skiriasi; yra siauresnė, smailėsne viršūne, kitokia linijų lenktis (žr. 1, 2 pav.). Iš ryškesnių ypatumų, padedančių identifikuoti Pabrėžos ir jo mokinio braižus, atskirai paminėtina didžiųjų *B, D, F, P, R, T* grafika. Butavičius mėgo šių raidžių

vertikales rašyti panašias į kursyvinę *S – B, D, F, P, R, S*. Pabrėžos perrašytoje dalyje to nematyti. O kartą kitą pasitaikanti tokia vertikalės forma, pvz., *R* (registro p. 395) vertintina kaip retenybė visame jo rašytame registro tekste. Galbūt kiek daugiau raidžių su tokia vertikalės forma yra pamokslų rašte (žr. 4 pav.). Tačiau apskritai šis grafinis raidžių struktūros ypatumas Pabrėžos braižui nebūdingas.

Šiose judviejų raidėse skiriasi ne tik vertikalės, bet ir visa raidės raiška. Sakysim, Pabrėžos *D, D, D* smulkesnė, aštresnė negu Butavičiaus. Jaunojo kunigo tekstuose *D* dydis ir forma įvairuoja nuo palyginti ne-

didelių *D, D* ar vidutinių *D, D* iki didelių raidžių. Domi-

nuoja ir labiausiai krenta į akis raidės *D, D, D* dideliais dailiais lankais, kuriuos kartais kaligrafiškai ir žaismingai sudėrindavo su netoliese esančių mažųjų *d* kilpomis. Šis Butavičiui būdingas grafinis vaizdas iš karto leidžia atskirti, kur rašyta jo, o kur jo globėjo (žr. 1, 5–7, 15 pav.). *F* ir *T* Pabrėžos tekste atrodo „vienuoliška“, griežta, nors turi ir savito gyvybingumo, paslėpto žavesio, primena kuosas

204. Miosketynynis-Moschatelinus
Mizeerns-Exiguus-
Mik
Micalynis kwaps-Urinosus

Moo

Mooeynootosys augimys-Sa-
niculeae
Moolints-Argillaceus
Moolouts-Argillosus.
Moolyie-Argilla
Moolkasee-Fodinae
Mooterys-Foemina-
Mootrysika-Femina-
Mootrysikasis Foemineus
Mootrysikings-Femineus-
Mootwivrys augimys-Pistil-
lostemones
Mooty-Pistillum-

Mot
Moloutasis-Argillosus

Mon
Monreeges-Vidrot
Morelyny barwa-Armenia
ceus-

442. Undyniūgmyryny. — Algaceae.

Undyniūgmys. — Algae.

Undynieemasudis. — Aquatilis.

Undynieeris. — Hydrometricus.

Undynskoomis. — Aquosus.

Undynsiorbles iinda. — Hydroge:
ra vasa.

Undynynis. — Aquaticus.

Uwozojojus. — Consideror.

W.

Wa. Wz.

Wadyynamasis. — Dictus.

Waadyno. — Apello.

Wadyniojus. — Apeller.

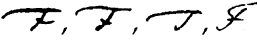

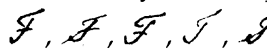
Waaga. — Sulcus.

Wagootaa. kartieets. — Sulcato.
angulatus

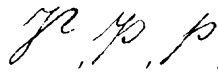

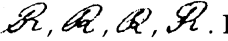

Wagootaa. plisicets. — Sulcato.
rimosus.

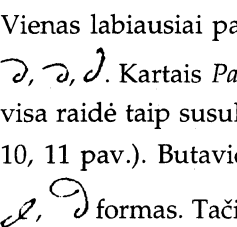

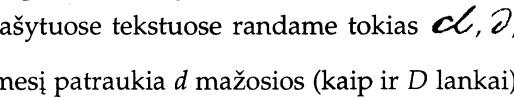
Wagootaa. ryiwieets. — Sulcato.
striatus.

- 54 Bitookspat. — Subconformis.
 Bitrejoopee. — Subtriplo.
 Bitreeytis. — Subternus.
 Bitrumpeesnis. — Subbrevior.
 Bitryböttää-pjuuktouts. — Subtriphi-
     cato-serratus.
 Bitrykagtis. — Subtriangularis.
 Bitrykartgröötietis. — Subtripinnatus.
 Bitrykragtis. — Subtriqueter.
 Bitrytapuntis. — Subtriphyllus.
 Bi 3 Tapuntis. — Sub 3 phyllus.
 Bitryleergis. — Subtrilobus.
 Bitrynoeruis. — Subtrinervis.
 Bitrypaatis. — Subtrignus.
 Bitrypraaskylis. — Subtrifidus.
 Bi 3 praaskylis. — Sub 3 fidus.
 Bitryryyiwis. — Subtristriatus.
 Bitrysyynis. — Subtrigonus.
 Bi 3 syynis. — Sub 3 gonus.
 Bitryyyidis. — Subtriflorus.
 Bi 3 yyidis. — Sub 3 florus.

ar kranklius. Išlakaus griežtumo, žvilgančio juodumo išpūdį sukuria tėvo Ambraziejaus brėžtos tiesios ar kiek aštrokai lenktos šių raidžių linijos . Kitaip atrodo tos pačios Butavičiaus raidės. Jis jas rašė daug žaismingiau, aptakiau, nors ir čia būta tiesių ar net aštrokų linijų . Butavičiaus horizontalės paprastai kiek pakilusios virš vertikalės, grakščiai išlenktos. Jų vienas galas aptakiai užriestas ir smarkiai nulenktas žemyn, kartais jungiasi su vertikale, o „uodega“ šauna į viršų . Labai skiriasi P rašyba.

Pabrėža ją rašė taip: formą naudojo tik tos

raidės žodžių grupės pradžioje. Butavičius irgi rašė , tik rečiau. Jaunojo kunigo tekstuose vyrauja . Labai daili Butavičiaus . Pabrėžos tekstuose tai kiek išsižergusi, greitai žingsniuojanti raidė . Kitoniškai jiedu rašė I, N, U, niuansais skyrėsi (kojelės ilgumu) G. (Šioms ir kitoms didžiosioms raidėms palyginti žr. 1, 2, 5–7 pav.)

Mažųjų raidžių grafika ne tokia raiški, nors skirtumų ir čia esama. Vienas labiausiai pastebimų būtų d rašybos. Pabrėža ją rašydavo . Kartais *Pamokslų* tekstuose šios raidės viršutinė dalis arba ir visa raidė taip susukta, kad primena sraigės namelį (žr. 4, 8, 10, 11 pav.). Butavičiaus rašytuose tekstuose randame tokias formas. Tačiau dėmesį patraukia d mažosios (kaip ir D lankai)

kilpos – didelės, lengvos, grakščios . Iš to, ką jis perrašė, matyti, kad tos kilpos buvo viena svarbiausių teksto puošimo ir stilizavimo priemonių.

Registro teksto puošyba negausi (santūri). Tačiau Butavičiaus rašytas gabalas, lyginant su Pabrėžos, atrodo žaismingesnis, puošnesnis.

5 pav. Butavičiaus perrašytas PaSBBŽL1834 autentiško dydžio 234 puslapis

6 pav. Pabrėžos perrašytas PaSBBŽL1834 autentiško dydžio 442 puslapis

7 pav. Pabrėžos perrašytas PaSBBŽL1834 autentiško dydžio 64 puslapis

Nauška

O Eurocemi stavy užty blizniemu.

Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus t.

Kajpo žalkis ypa meticiu tėtoms iškirt, yr i žmogaus
teyp draskos setowy artyma, ktawacijiu ausis
rozy — Godziay Dważy s. Kminj

Kas nebutomyt gyrdiecy praeidzio Nėdielo, kas tay
nio ira gnieho, yr kajpo ira yphaulius metyttyy nei,
yr tymu Koryj ktawos apkatbanca apsiudy iscy artys
Dimotyis ypa teyp strofjnije žėdriu Dważy seuyntos
žmogė draskoti setowy artyma sawa pri žalkisy. S
hil eo minus habet qui occulte Detrahit. Kajpo ža
kirt, yr i žmogaus ikūsta gistas ilyd trocizina;
— ozrozyi ausis yr sepyi ktawacijiu. — Ale kad da.

8 pav. Pabrėžos 1799 metais rašyto pamokslu pradžia. Autentiško dydžio 247 puslapio fragmentas

Tokio vaizdo sukūrimui padeda Butavičiaus mėgti dideli *D* didžiųjų lankai ir *d* mažųjų kilpos, nevengta grakščiai plačiu mostu užriestų ar lengvai suktų linijų (žr. 5, 15 pav.). Stengtasi išlaikyti rašto tolygumą, vienodą ritmą, kuriuos sušvelnina ir nulygina jaunojo kunigo rašysenai būdingas aptakumas, minkštumas. Pabrėžos perrašytas tekstas gerokai sausesnis, asketiškesnis. Tokį vaizdą sukuria paprastesnės, kuklesnės, drauge ir griežtesnės raidžių formos. Išdidintą, įmantresnę raidę užrašydavo pradėdamas naują žodžių grupę (žr. 6 pav.). Prisideda ir rašysenos smulkumas bei visas rašto ritmas – greitai smulkiu žingsneliu bėgantis į priekį (žr. 1, 6, 7 pav.).

Antras didelis Butavičiaus Kretingos vienuolyne atliktas darbas – perrašyta Daukanto *Istorija žemaitiška*. Joje matome Butavičiui būdingas raidžių formas, jų ir visos teksto grafikos stilizavimą.

Abu mažesnieji teksteliai – *Taisliaus augyminio* pradžia bei Groso gramatikos pratarmė – irgi rašyti Butavičiaus.

Taisliaus augyminio pradžia, nors, atrodo, labai stengtasi, parašyta gana chaotiškai, neramiai, lyg negalint susikaupti. Visoje rašysenoje jaučiama įtampa ir skubėjimas. Subačius mano, kad gal tekstą „atgailautojui“ Pabrėža bus diktavęs, todėl rašyta greitai¹³. Bet ne tik tai. Butavičius Pabrėžai ėmus diktuoti puikiai suprato ir veikiausiai jautė, kaip jo globėjas skuba, stengiasi kuo daugiau nuveikti. Rašyti teko nepakankamai išmokta kalba, dėl to rūpestingas talkininkas galėjo nerimauti bijodamas suklysti. Taisymų tekste yra nemažai. Jie turėjo nepatikti Pabrėžai¹⁴. Visa tai, ko gero, lėmė tiek suvaržytą rankos mostą, tiek bendrą teksto nuotaiką. *Taisliaus augyminio* antrojo puslapio pabaiga jau rašyta Pabrėžos veržliu, atsainoku raštu.

Groso gramatikos pratarmė atrodo kiek suspausta – raidės nemažos ir labai arti viena kitos, jų linijos šiek tiek trūkčiojančios, nelygios, truputį pakitęs rašto kampas. Rašto šiurkštumą, ne itin išlankius raidžių kontūrus galėjo lemti ir neglotnus, grublėtas popierius. Plunksna tokiu sklandžiai slysti negali. Be to, pratarmę reikėjo įrašyti į baigtą, sutvarkytą darbą¹⁵, tad perrašinėtojas rūpinosi ją sutalpinti rašydamas glausčiau nei buvo įpratęs. Kadangi tai svarbus tekstas, tą liudija ir liniuotas lapas, vengta suklysti ir tikriausiai perrašyta iš juodraščio. Įdėtos pastangos atsispindi truputį suvaržytame rankos moste, lyg dirbtinai sulėtėjusiam rašto ritme.

Pabrėžos, Butavičiaus, Daukanto rašysenos byloja ne tik apie jų skirtingus charakterius, bet ir apie nevienodą jų pačių santykį su rašytais tekstais. Norint susidaryti išsamesnį vaizdą apie tai, būtina pasiremti papildoma medžiaga¹⁶.

Sakysim, sklaidant registrą atrodytų, kad Pabrėža teksto beveik nepuošia, vyrauja vien greitas įvairaus tvarkingumo raštas – nuo gražaus, lygaus, labai tvarkingo iki gana šiurkštaus, ne itin kruopštaus, rūpestingo. Analogiški svarstymai kyla ir vartant *Geografijos* vadovėlio¹⁷ bei laiškų

¹³ Ibid., p. 84.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., p. 82–83.

¹⁶ LMAB, f. 9–3361; f. 7–309; f. 18–18518; f. 9–3360.

¹⁷ LMAB, f. 9–3361.

252
 Tyje, kōryje apkatboeriy ktausos, ar pa griesyji, yr ap a
 ty anji nenoriedami ktausos, iy apkatboerius parsez
 sergiety iy atsto yk tos kompozicijy, arba ont gata iy
 katbos pryznaymmie ont weyda paroda, iog tas kai
 xinty stowuy tyje; kōryje; kōryje tyje neparsciwa z
 mis yk cichawasty ktausas kiyta, yr parat ktaweyan
 arba kōryje pridoud atwoga katboeriam ont opistowym
 ysa ktausos sō o'kusato' katbos stowuy artynioiu
 ta katba tiuk. Tyje weyji, kōryje tohis spasabo' ktaw
 gaisjuy smendetny, metyktay griesyji smerketno
 stowuy sogrązinty. Duetko: otzi Duetko; bo kōryje tas
 yr pawinis ira atidouty; tyje yr tas, kōrs stowuy arty
 griesyji, yr pawinis ira atidouty.

9 pav. Pabrėžos 1799 metais rašyto pamokslo autentiško dydžio 252 puslapio fragmentas

Wolfgangui lapus¹⁸, kuriuose dominuoja greitas, tvirtas, stabilus, savi-
 mi pasitikinčio žmogaus atsainokas, laisvas braižas. Peršasi mintis, kad
 tai buvo itin spalvinga asmenybė. Pastarąją prielaidą patvirtina pamokslų
 raštas savo grafiniu stiliumi, o ir raidžių formomis gerokai besiskirias
 nuo matyto registro. Pamokslų rašte atsispindi įvairiausios nuotaikos:
 rašyta tai pakiliai, kūrybingai, tai ramiai, susikaupus. Kartais tekstas pa-
 našus į minčių apmatius, rašytas lyg svarstant, galvojant. Pamokslų gra-
 fika įvairi: nuo grakščios, žaismingos iki kampuotos, netvarkingos. Yra
 pamokslų, beveik ištaisai rašytų vienodai, yra tokių, kuriuose braižo kai-
 tą regime kas keli puslapiai ir dažniau. Yra lapų, parašytų tvarkingu,
 tačiau tarsi beveidžiu raštu. Atrodo, lyg autorius būtų juos iš kur nors
 perrašęs ar tik atkartojęs ką kažkada buvo rašęs. Tėvą Ambraziejų ap-
 mąstyto, išgyvento, jau padaryto darbo perrašinėjimas, matyt, nelabai
 traukė, nebuvo itin įdomus. Panašų išpūdį vietomis palieka registro teks-
 tas, perrašinėtas iš parengto varianto¹⁹. Rašto „nuobodumą“ švelnina
 tai, kad rašyta skubant, lyg siekiant pamatyti rezultatą ir eiti tolyn, taip
 pat meilė tam, kas rašoma. Šioji aplinkybė labai aiški Pamokslų rašte. Pa-

Klausymai. – Nijik tada ira Dabu arba Kon-
ta Pakutas?

Atsakimas. – 1ma Pklyp: – 1ma Prisygatawoiyms
grieku. – 2^a Gaylesis óz griekus. 3^a Pastana
nebgriessity. – 4^a Ysuy spawiedoiyms. – 5^a
atprouiyms. –

K. – Jey kórs kad yr wyjina kóryi dali yr tu,
dams spawiednyis, ar dastos atleydyma gri-

At. – Ne tyktay cristay apleydós kóryi nori-
ku atleydyma dastoty; ale nawet yr par a
ra netyktay wysu, ale yr wyjinas Dapjis at-
gauty grieku atleydyma spawiedoietes.

Ót matot, káyp tay wcykny gát só kóziy męs
ap sygandinty? Kanyerney tada nyk rymó.

10 pav. Pabrėžos apie 1824 metus rašyto pamokslo autentiško dydžio 432 puslapio fragmentas

mokslai buvo ne tik jo priedermė. Tai buvo kūryba ir veikiausiai didelis poreikis išsakyti savo supratimą, nuostatas, išgyventi savo parapijiečių rūpesčius ir džiaugsmus. Tyrinėjant pamokslų rašto grafikos kaitą, matyti, kad jie „kalba“ – bara, rūstauja, moko, prašo, santūriai giria. Tad jų grafinė raiška labai įvairi, tuo labiau kad rašyta ilgą laiko tarpą – 1798–1831 metais. Štai 1799 metais jauno, beveik trisdešimties metų, Pabrėžos rašyto pamokslo raštas smulkus, tolygus, lengvas, ryškiai ir vienodai pasviręs į dešinę, tarsi pasimėgaujant saikingai ir skoningai stilizuotas. Tekstas puošiamas labai susuktomis ar tik grakščiai lenktomis *d* ir riestomis, kiek aštrokomis *D* kilpomis. Šiame pamoksle žaidžiama raidžių li-

¹⁸ LMAB, f. 7–309.

¹⁹ G. Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, p. 75.

nijomis, dėl to greitas, smulkus rašto ritmas vietomis primena virpanti voratinklį (žr. 8, 9 pav.). Elegantiškas formų variacijas, liudijančias, kad Pabrėžai nesvetimas rašto grožis, jo harmonijos pajautimas, regime ir vėlesniuose pamoksluose, pavyzdžiui, 1815, 1823, 1824 metų²⁰ (žr. 10 pav.). Garbaus amžiaus tėvo Ambraziejaus braižas išlaikė vidinį stilingumą ir šmaikštumą. Pavyzdžiui, 1831 metų pamokslas parašytas smulkutėmis, savitai aptakiomis raidytėmis²¹. Tekste atsispindi tas pats, kaip ir 1799 metais, žaismingumas, minčių ir skaidrios nuotaikos polė-

Kąpo miera niemyina žody nesykhaliga u
 ijmy Apafotysekamy, o koriois žodis ir daug
 netyik tenylyta Tayka oit apsalima tu dmyju
 g. I tada ve neszygyryt, kou rylyta gyrdieit, yr
 yr yr to trumpa salima nupa lyksyt be paikha
 tyktaq okathway ktausitumetis. Koriois tay oka
 yr gera uwoziy ma kou dydziausy troksto nau
 dmyju daykta, rykday yr toskaq Dywa pastyry.
 terna ktausimos. Pouly tada oit kela pasypras.
 ni domis.

Dyjuy Dvase Szwrciausy, kōri yz moluy v.
 drihu Dwasyzlu, Pibuk, prazom oit padiejy.
 molule mōmis, kąpo tuzem tykiety apy tōude
 dziausio lieros muso Szwto. — Prazom tonai
 tarima Szwrciausys Maryjos Pannus, kōry pa
 zodeys Archaniosta Gabrijelau sōkhalisima

Dalys Pirma
 Apey Treti Artykōta
Kōrsay prasydieiy yz Dwasys Szwz
Maryjos Pannos.

Kąpo tamy uginamy Artykōly oizywer o

Nader proklebny 'dla siebie' odeb-
 na! Dobrodzieja zdaly 1.5 xisłego Ma-
 duję pochwały na jakie jeszcze, ni-
 nieposiadam ani talentu, ani xbio
 Dobrych chęci i miłości swojskixym
 się porzukiwanianni; lecz potrzeba
 der wielkie koszty a rany-m wolnej
 potrzebuje; więc musiatem to odłożyć
 do studzenia samego języka, lecz i w
 przeszkod natrafiam.

Ku dziejom nawału dęteckiego pr-
 brodzieja kontynuowanym jestem z s

12 pav. Daukanto 1824 metų balandžio 29 dienos laiško, rašyto iš Peterburgo Narbutui, autentiško dydžio fragmentas

kis, patvirtinantys neišsenkantį to žmogaus jaunatviškumą, vidinę gied-
 rą ir veikiausiai, bent jau tuo laiku, gerą regėjimą (žr. 11 pav.). Žinoma,
 laikui bėgant Pabrėžos braižas irgi kiek kito, bet neparado tvirtos, opti-
 mistinės savasties. Jis pasidarė aštresnis, šiurkštesnis. Šios savybės ma-
 tomos tiek registro, tiek *Pamokslų* puslapiuose, rašytuose paprastu, ne
 visada tvarkingu, bet gyvybingu, ne mechanišku darbinium ar juodrašti-
 niu raštu. Pabrėžos grafikos grožis – tai ne tiek pačios raidžių formos,
 bet harmonijos, jėgos ir giedrumo kupinas rašto ritmas. Specialiai rašto

²⁰ LMAB, f. 9–3360, p. 443–462.

²¹ Ibid., p. 611–626.

puošimu ir stilizavimu Pabrėža nesirūpino, nebent tik polėkio įkvėptomis valandėlėmis. Ir tekstų paskirtis buvo ne ta. Visuomet užimtas tyrėjas ir pamokslininkas skubėjo baigti pradėtus darbus, tad kaligrafijai neliko laiko. Tačiau visoje jo rašysenoje – ar tai būtų vaiskiai, lengvai, ar asketiškai, griežtai, ar galop susikaupus ir mąstant rašyti lapai – juste juntama stipri rašto ir jo paties vidinė estetika ir švara.

Gausiuose tėvo Ambraziejaus tekstuose nedaug pavargusio, pilko, abejingo rašto. Veikiau atvirksčiai. Itin raiškūs, „kalbus“ braižas byloja apie nepaliaujamą šio žmogaus smalsumą ir energiją, ryžtingumą bei galimą impulsyvumą, stabilią vidinę būseną, mokėjimą sutarti su savimi, patraukti žmones. Kitą sykį griežtoka, sausoka Pabrėžos rašyvena rodytų jį buvus asketišką. Betgi vidinė ekspresija, braižo skaidrumas ir savitas aptakumas teigia mokėjimą džiaugtis ir gėrėtis gyvenimu. Už-

nad kilkasiet Krakow Dalej isci
 Dnie Dnia mczes sie. Doktorawie
 bez ja ani potgarca wina w m
 tem, wygody xadnej niexwatem
 Dnie mogtem jexere drugi ob
 ani moj ayieci ani Dniad i w le
 li ale nawet niesty xeli. ~~Pozag~~
 jexere chorabz dostatem dowi
 na Dobrodnieja ze umie sexte
 do Dnie Dnie niemam ani Pa
 moze, prosto najpokorniej pros
 Dobrodnieja uwiadomie mie r

sidaryti savyje Pabrėža negalėjo. Tai, ką turėjo, dalinosi su kitais. Šiuos bruožus patvirtina *Pamokslų* puslapiai, parašyti smulkiu, bet nepaprastai lengvu, gana dailiu raštu, atspindinčiu harmoningo žmogaus būseną. Manytume, kad taip rašyta, kai „galva ir ranka“ dirbo drauge, o mintis buvo aiški. Šiuose ramiuose „darbingos nuotaikos“ puslapiuose matyti dar keli šviesuolio bruožai – griežtumas, reiklumas sau ir kitiems, o greta to – atvirumas, gerumas, švelnumas, didžiulis teisingumas ir padorumas.

Pabrėžos spontanišką, kiek diktatorišką prigimtį liudija laisvas, veržlus rankos mostas, drąsios, tolygios raidžių linijos. Vartant jo prirašytus lapus kartais apima jausmas, kad tėvas Ambraziejus ar būdamas pakilaus ūpo, ar ir užsirūstinęs, jei tik kas jam užtvėrė kelią, pasikaišęs sutaną peršoktą tvorą ir ryžtingais žingsniais nužingsniuotų nė maž nesijaudindamas dėl savo autoriteto.

Paminėtinas ir Daukantas, kurio didžiulį 1102 puslapių *in folio* apimties veikalą Pabrėžos rūpesčiu perrašinėjo Butavičius. Daukanto braižo identifiкуoti nereikėjo, tad grafiškai paraidžiui jo neanalizuosime. Aptarsime tik bendriausias jo rašysenos tendencijas, atspindinčias kai kuriuos charakterio bruožus, o galbūt ir santykį su rašytais tektais.

Vartant *Istorijos žemaitiškos* rankraštį sunku pasakyti, kokios nuotaikos ir būsenos autorius jį rengė. Neabejotina, kad minčių, jausmų ir pajautų būta visokių. Tą liudija ir gana įvairus bei prieštaringas folianto raštas, kuriame grafinio stabilumo mažoka. Juo labiau tai akivaizdu palyginus su Butavičiaus perrašytuoju variantu. Tačiau tenka pasakyti, kad toks palyginimas yra labai sąlyginis. Daukanto ir Butavičiaus perrašytų *Istorijų* grafiniai skirtumai yra nulemti ne vien rašiusiujų nevienodų braižų, bet ir charakterių. Skirtumus lėmė ir kitoniškas santykis su rašytu tekstu. Juk autoriaus santykis su savo kūrinium (net jei tai jau rengiamas švarraštis²²) visada yra kitoks negu perrašinėtojo, tai savo ruožtu negali neatsispindėti ir rašysenoje.

Daukanto rašytame foliante akivaizdžios dvi jo braižo kaitos tendencijos, skaidančios tekstą į dvi grafiškai besiskiriančias dalis. Pirmajai *Istorijos žemaitiškos* pusei bei truputį persisvėrus į antrąją būdingas daugiau ar mažiau gražiai, harmoningai ir su polėkiu rašytas tekstas. Autoriaus rašysena sklandi, žaisminga; lengvas, grakštus rankos mostas. Atrodo tarsi jis pokštautų akustiniu rašto skambesiu. Tokį šviesų kūrybinį pakilimą, kai mintis plaukia paskui mintį, pasitenkinimą ir

²² R. Bončkutė, „Simono Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai: Devynioliktan amžiu žengus“, *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius, 1994, kn. 3, p. 123.

107. Dwypraaskylee yzsklabats - Bifido marginatus -
 Dwypraaskylis - Bifidus.
 Dwyprustelis - Bimanatus
 Dwypraagis - Bicornis.
 Dwypraapis - Disepalus
 Dwyvinda - Distichon -
 Dwyvindis - Biserialis
 3 Dwyvindyv kiautis - Autapetala -
 1 Dwyvindis rįjį gorbis - Autanthodium.
 2 Dwyvinda tapunktis - Distichophyllus -
 Dwyškaaldings - Bipartibilis
 Dwyškaaybis - Biruptilis.
 Dwyškiaautis - Bipattalus.
 Dwyškiivis - Biskutatus -
 Dwyškylee lęgiövuts - Bipartitobatus -
 Dwyškylis - Bipartitus
 Dwyštaapis - Bisocularis.
 Dwyšlapteelis - Bisocellatus

Dwysmugis - Bivittatus - 108 -
 Dwysnaopis - Birostratus -
 Dwyspaarnis - Bicalatus -
 Dwysparnooziis - Dipterygiis -
 Dwysparnuotis - Dipterus -
 Dwystūomis - Distylus -
 Dwysyginis - Digonus -
 Dwyszakomibe - Bifurcatis -
 Dwyszakomis - Bifurcus -
 Dwyszakomotaa bibragūots -
Dichotomo - subumbellatus -
 Dwyszakomotaa patagūots - Di-
chotomo - wymbosus -
 Dwyszakomotaa srietūots -
Dichotomo - paniculatus -
 Dwyszakomūotins - Dichoto-
mus -
 Dwyszakomūotoms - Dichotomia -
 Dwyszakomūots - Dichotomus -
 Dwyszreeris - Bisetus -
 Dwyszroonis - Bilateralis -
 Dwyszspūkis - Biuspidatus -
 Dwytasūlelis - Bimapsulatus -

susidomėjimą regime struktūriškame XXIX skyriaus rašte²³. Žiūrint į tą tolygių, aptakių linijų, truputį stilizuotą raštą atrodytų, kad Daukantui ir gyvenimas tuo tarpu buvo šviesesnis. Darbingu, geros savijautos, giedros nuotaikos braižu parašyta dauguma pirmosios *Istorijos žemaitiškos* pusės puslapių, o dalies jų raštas artėja prie individualaus Daukanto dailyraščio. Daukanto siekis ir rūpestis rašyti gražiau, tolygiau tarsi sako, kad jis džiaugėsi tuo, ką rašė. O laisvas, ekspresyvus braižo ritmas, ramus tonas liudija apie glaudų ir šiltą autoriaus bei jo kūrinio tarpusavio ryšį.

Žinoma, yra ir ne taip gražiai ar pakiliai rašytų vietų, nes Daukanto braižas ir šioje dalyje įvairavo. Antai yra puslapių, kuriuose rašysena mainosi kelis kartus, taip pat yra puslapių, lapų ar skyrių, rašytų daugiau ar mažiau vienodai. Sakysim, 59 lapo (puslapio) braižo aptakumas, lengvumas svyruoja. Pradžia sunkesnė, šiurkštesnė. Toliau Daukanto braižas kinta, darosi lengvesnis, aptakesnis. Tuo lengvu, vientisu raštu parašytas visas skyrius iki 64 puslapio ir pradėtas naujas. Arba XXXI skyrius, apimantis 259–301 lapus, pradėtas rašyti greitai, aiškiai, bet atsainokai. Jau kitoje 259 lapo pusėje raštas pakinta – kitoks raidžių pasvirimo kampas, tampa tvarkingesnis, nors ir sunkesnis. 261 lapo raštas lengvas, skaidrus, linkstantis į kaligrafinį. Kiti lapai ne taip gražiai rašyti, o 267 viena pusė rašyta sunkiu, šiurkščiu raštu, kita daug grakštesniu, kukliai *d* kilpomis puošiant tekstą. Tokios braižo kaitos priežastys gali būti įvairios: rašyta kitu laiku (kitą dieną ar kitu prisėdimu), persimainius nuotaikai ar dėmesiui ir pan., galėjo būti pakeista ir plunksna, kas ne sykį labai aiškiai matyti. Tačiau visus šiuos braižo žaismės niuansus sujungia bendras kūrybinis džiaugsmas ir polėkis, atsispindintis panašiuose savo grafiniu vaizdu ir nuotaika puslapiuose.

Persisvėrus į antrąją *Istorijos žemaitiškos* pusę, Daukanto braižas, drauge ir visas teksto grafinis vaizdas akivaizdžiai keičiasi. Jame ne itin daug vidinę giedrą, polėkį rodančio rašto. Veikia atvirksčiai. Braižo tonas ir ritmas kūrybos džiaugsmu nedvelkia. Įsivyrauja pilkas, kiek nuobodokas įvairaus tvarkingumo raštas, vietomis pasirodęs visai neraiškus ir beveidis. Atrodo, kad ir Daukantui darydavosi sunku, o kartais gal ir beprasmiška pasirodydavo. Į rašymo pabaigą mažėja ir tvarkingumo. Yra skyrių, prirašytų labai greitai, bet juose apie rašto grožį ir darną nėra nė kalbos. Šiurkščiam, laužytų linijų, nevienodo spaudimo rašte išryškėja mechaniškai ir atsainiai rašytos vietos. Braiže atsiranda ir nauja, sunki, savitai abejinga, tarsi kantrybę prarandanti nuotaika, lyg sakanti, kad autoriaus tenorėta kuo greičiau baigti rašyti. Baigė

Daukantas *Istoriją žemaitišką* rašyti gana pakiliu, kiek stilizuotu „graziai netvarkingu“ raštu.

Istorijos žemaitiškos grafinis vaizdas rodytų, kad Daukanto braižas neturi tokio atsparaus, optimistinio „stuburo“ kaip Pabrėžos. Jis daug sudėtingesnis, komplikuočiau, dažnai staigiai ir skausmingai kintantis (intarpai pirmojoje ir ypač antroji teksto pusė). Tai leistų manyti Daukantą buvus gana prieštarinę, abejojančią ir besigrauziančią, gana greitai išskaudinamą, dažnokai kintančių nuotaikų žmogų. Antra vertus, tame pačiame veikale matome ir skaidrų, grakštų rankos mostą, tolygų, ramų, kartais ekspresyvumo ir gyvybės kupiną braižo ritmą. Galima teigti, kad šios savybės būdingos ir pačiam Daukantui. Tą patvirtina ir istoriko laiškas Narbutui. Juose regime išlavintą, subtilią rašyseną, išlakų plunksnos vedimą²⁴. Kartkartėmis išryškėjantis vidinis jo braižo susikaustymas, taip pat manieringumas leistų galvoti jį buvus ambicingą, daug siekiantį, tačiau suvaržytą ir uždarą žmogų. Tai galbūt ir pačiam Daukantui keldavo nepasitenkinimą. Veikiausiai jo būta jautraus subordinacijai, lengvai pažeidžiamo, daug išgyvenančio giliai viduje. Laisvas, atviras galėjo būti tarp savų, jį suprantančių ir palaikančių. Ir, manytume, jiems Daukantas kėlė nemažus reikalavimus.

Daukanto laiškuose, skirtuose istorijai, jo braižas atgyja, įgauna polėkio, drąsos ir pasitikėjimo savimi. Rašto ritmas ekspresyvus, išnyksta vidinis susikaustymas. Nelabai svarbi tampa ir rašto išvaizda: gražus–negražus, tvarkingas–netvarkingas. Atrodo, kad eilutės kalba, dėsto jų autoriui brangias mokslines tiesas. Pavyzdžiu gali būti kai kurie Daukanto laiškas Narbutui. Bet vėlgi. Viena iš laiškų minėtajam korespondentui regime laipsnišką, bet kartu ir staigią rašto kaitą: nuo ramaus, tolygaus iki vis nervingesnio, kiek chaotiško²⁵. Toks akivaizdus svyravimas, matyt, išduoda gilų mokslininko susijaudinimą ir veikiausiai nepasitenkinimą. Sprendžiant iš tos vietos turinio, pakitusios nuotaikos, kartu ir braižo, priežastis buvo kai kurie Lietuvos istorijos klausimai. Emocijas sukeldavo ne vien mokslinė polemika. Tyrėjo braižas gana smarkiai keisdavosi jam ėmus rašyti ir apie kitus jį jaudinusius nemalonus dalykus. Ryškoki rašysenos netolygumai, jos esminio tono kaita, ko gera, susiję ne tik su to karto emocijomis. Tai galėjo būti ir bendra mokslininko fizinė bei dvasinė (psichinė) būseną, priklausiusi

²³ [S. Daukantas], *Istoriyje Zemaityszka*, LLTIBR, f. 1–SD2, l. 229–256.

²⁴ S. Daukanto 1842 m. balandžio 29 d. laiškas T. Narbutui, LMAB, f. 18–18518.

²⁵ S. Daukanto 1843 m. birželio 29 d. laiškas T. Narbutui, LMAB, f. 18–18518.

1102 kvodamos neprieje drbausty, - Wienok gawys on
 vy, ipriuly i Pamerzonu yr Pazerzonu krau
 priede giventoje nevytdamgis, negaleje neparyt
 staus geridams apmouda terioje wysur ku
 jes tenai grobi pagriva nomon imtyniu i
 Kad tas nutyka Saulielibie Letuos taute,
 Gudu kumegakrote Letuwems atmonity prad
 1106 dalyje fymu tarp sawes waltibiy sawa li
 ne prisiku je pratwytyna. Sep Guda igijus
 da Wiistawivius kumegakrotius su dydy ka
 dynama Lemgale, ta ira i Lemaitiu gata ka
 jemy tujau terioje weimus giventojus byr
 Wergindamis, ko kardu neweike ta ligny nai
 Letuos Treuna kernaue, skubyna sokiely
 tury. Markiu entpionlosis slaike be terioje
 ligniery Brastao, noris ytgau yr dyde kru
 Wienok Lemaitiu Wiresnije, tep bukke san
 akieismyrknie gudus ne wysou priedu a
 Tondu 9000 karwestie prakioity, daug ten
 Wiresniuje atlyka, spatis Wiistawioxe u
 da, pralykynis Letuwems abaxa, daugibe
 ryrgus yr wysas geribes - Ku to nukwit
 geme ytgau laika i Letua -

Mickina Deiva Durciu, kuri apieca dovė mų
 kepti vasėtos tamų omėziou gyvenus. Saka, „Le
 nuvokėmė, bengontes spaliu mienėsiou toke
 szewentynusis, wysy surypinkusis i pėlta,
 szypniė pakveik, paskou dōurna pradė yrz
 Alaus krwėi szkidyniė pastata, paskou au
 weinōs weisles givostėi, kėautėi, kōurū, gae
 pamurx: pypmė šinijs arba kurnegs, tūt
 nes widawė par galwa givostėi, kuri
 pati daridams pribeng tu sakėdams, „Šre
 Deiwų, tawė garbinėdams aukaujėm, iog m
 nepalibretėis wėlėikė yr wysa numis sutes
 mis yr atentis to mes lawes klėukamė. a
 Dar walgity, nu kiekwėina givole szmotėle
 wio i wysus numėi kompus sakėdamis...“
 Zemynisky tu aukawypna yr besweks walg
 pratis pradė walgity - Ontrojuė deima sz
 szwenta, ont kure, kaip wyrszėiaus regicjes
 myrusėisems darėisėis - Treteje deima po je
 ty wadypama Deiva Waisqamtōs, kuri

ties nuo sveikatos, o dar daugiau nuo pačios gyvenmenos. Šie du glaudžiai susiję veiksniai atsiliepdavo nuotakai, versdavo skaudžiai susimąstyti apie savo būtį, jos prasmę. Tuos nelengvus svarstymus atspindi kai kurių laiškų niūrus, sunkus raštas, kurio raidžių linijos laužytos, trūkčiojančios (žr. 12, 13 pav.).

Jauniausias šios „draugijos“ narys 28 metų Butavičius, būdamas Kretingos vienuolyne, nemažai prirašė. Tačiau atkurti jo charakterį nėra lengva, nes tai gana rūpestingai perrašyti tekstai. Jo braižas tvarkingas, išlavintas, tik ne toks raiškus kaip Pabrėžos ir Daukanto. Bendraudamas su savo globėju Butavičius galbūt buvo perėmęs kai kurias pastarojo idėjas, tačiau braižo ritmas ir tonas leistų manyti, kad nebuvo jis nei toks vitališkas, nei fanatiškas darbštuolis ar tyrinėtojas kaip jo mokytojas – veikiau ramus, tvarkingas žmogus. Braižas nesukelia šėlstančio vandens įspūdžio, kokį kartais palieka jo vyresniojo bičiulio rašyena. Jaunasis kunigas sugebėdavo susikaupti ir ištvermingai dirbti. O tai yra savybės, reikalingos perrašinėtojui.

Koks buvo Butavičiaus santykis su jo perrašinėtais teksta, kurių du, kaip žinome, buvo nemažos apimties? Į šį klausimą atsakyti nėra lengva. Analizuojant jo braižą žemaičių–lotynų kalbų botanikos terminų registre, išskirtinos dvi dalys. Tai pramaišiu su Pabrėža rašyti gabalėliai²⁶ ir savarankiškai rašytas tekstas. Abiejų dalių rašyena, be abejo, yra panaši, bet truputį ir skiriasi. Skirtumas veikiausiai glūdi tiek rašto nuotaikos niuansuose, tiek labiau matomuose ir visos rašyenos grafiniuose svyravimuose. Registrą Butavičius rašė nauja, ką tik išmokta rašyba, dar pamokomas ir paskatinamas Pabrėžos. Iš pradžių pradėjęs lyg ir nedrąsiai, Butavičius palengva „įsivažiuoja“ ir maždaug nuo 37–39 puslapio jau matome jo gana pasitikintį, tolygų, ramų braižą²⁷. Žinoma, gana nemažos apimties bei savito pobūdžio tekste svyravimai neišvengiami. Paminėsime kai kuriuos, mūsų nuomone, įdomesnius momentus. Sakysim, protarpiais atrodo, kad gerokai ramesnį Butavičių uždegdavo Pabrėžos skubėjimas, jo neabejotinas pasišventimas savo darbui ir, ko gero, mokėjimas paskatinti kitą. Tuomet jaunojo kunigo braižas ima greitėti, tarsi sekdamas mokytojo braižo ritmu ir tempu. Įdomu tai, kad ir Pabrėža rašydamas savo gabalėlį po Butavičiaus sykais (jokiu būdu ne visada) raideles brėždavo aptakesnes ir truputį didesnes. Tiesa, netrukus vėl grįždavo prie savo smulkaus, lyg nekantraujančio bėgti pirmyn braižo. Pasitaiko, kad tame pat puslapyje judviejų rašyena savo nuotaka labai skiriasi. Atrodo, štai skubiai savo gabalėlį parašė vienas ir nubėgo prie kitų nepabaigiamų darbų. Po to ramus, susikaupęs prisėdo kitas – Butavičius – ir gražiai, lygiu, švari

braižu, ramiu tempu, tarsi pasimėgaudamas perrašė jam skirtąją dalį. Vis dėlto maždaug po puslapio ėmė atsirasti ir skubėjimo, truputis išsiblašymo. Tačiau ramios vienatvės džiaugsmas dirbant lyg ir liko. Ko gero, teisus buvo Pabrėža sakydamas Butavičiui, kad viens kitam nekliudysime, jei dirbsime atskirai²⁶.

Kai Butavičius perrašinėjo jam skirtus 77–260 puslapius, braižas ėmė labiau atspindėti nuotaikas, dėmesio svyravimus. Rašysena keisdavosi maždaug kas puslapis, pvz., 105–106 puslapiai parašyti gražiai, o 107 puslapis gana netvarkingai, 108 – panašus į dailyrą (žr. 14, 15 pav.). 109 puslapio braižas greitesnis ir atsainokas. Rašto nuotaika keisdavosi ir viename puslapyje, o kartais vienoda išlikdavo ir keliuose. Pagal norą ar pajvairindamas sau darbą Butavičius pagražindavo pirmąsias eilučių raides, stilizuodavo kai kurias teksto raides. Pasitaiko, kad kai jaunasis kunigas pagautas įkvėpimo, geros nuotaikos „žaisdavo“ raštu, kartais tapdavo truputį neatidus, nerūpestingas, o greitai su polėkiu dailiai rašytame tekste yra nemažai taisymų. Keičiantis nuotaikai, praėjus polėkiui (rašant kitą dieną ar kitu laiku) raštas vėl tapdavo tvarkingas, drausmingas, ir klaidų beveik nėra. Tekste matomą neatidumą, o sykiomis galbūt ir atsainumą galima sieti ir su savijauta (sakysim, nuovargiu), perrašinėto teksto specifika.

Pasklaidžius Butavičiaus *Istorijos žemaitiškos* nuorašą, matyti, kad jos ir registro rašto nuotaika skiriasi. *Istorijoje* jis alsuoja ramiu didingumu, rimtimi ir sukuria savotišką pastovumo, reikšmingumo jausmą. Šioje didžiulėje knygoje atsiskleidžia tos Butavičiaus būdo savybės, kurias registre užfiksuoti buvo sunkiau. Jau vien tai, kad 1004 puslapių veikale ne itin daug „pavargusio“ rašto, leidžia manyti, kad perrašinėtoji tekstas labiau patiko, buvo įdomesnis negu Pabrėžos registro stulpeliai. Galėjo ir svarbesnis atrodyti. Butavičius veikiausiai rašė netrikdomas, užsidaręs, dirbo rūpestingai, su įkvėpimu. Ramybę rodo ir tolygi, sklandi rašysena. Jo pakilią būseną ar net šelmišką nusiteikimą, įsijautimą, darbingumą rodytų lygiai, tačiau greitai ir su pasimėgavimu rašytas tekstas, kurio raštas įprastai nuosaikiai, vienodai pakrypęs į dešinę. Raidžių formos aptakios, kartais santūrios, rimtos, kartais labai gyvos, skambančios. Ištisi puslapiai išpuošti *d* ir *D* didelėmis grakščiomis kilpomis, kai kurios didžiosios raidės skyrių pavadinimuose ir

²⁶ PaSBBŽL1834, p. 1–77.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., p. 76.

tekste pagražintos gausių užrašymų. Rašto ritmas plaukiantis. To dėka sukuriamas labai gražus ažūrinis vaizdas (žr. 16, 17 pav.).

Netvarkingo rašto knygoje nėra. Pasitaiko tik paprastesnio, šiurkštesnio. Beje, perkopus į antrąją *Istorijos žemaitiškos* pusę, perrašinėtojo dėmesys, o gal ir darbingumas atslūgsta dažniau, dėl to padaugėja tvarkingo, bet be polėkio darbinio rašto. Išryškėja mechaniškai rašytos vietos. Tai nenuostabu. Ir Pabrėža buvo pastebėjęs, koks didelis ir sunkus darbas perrašinėti tokios apimties veikalus²⁹. Rašymo gausa galėjo nuvarginti ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai. Tačiau po tų grafiškai nuobodų, pilkų, beveidžių intarpų vėl liejasi gyvas, rašančiojo emocijų kupinas raštas.

Paskutiniajame Daukanto *Istorijos žemaitiškos* skyriuje Butavičiaus rašysena įvairuoja nuo tvarkingos darbinės iki dailios (vos ne kaligrafinės). Dviejų paskutinių puslapių raštas sukuria tarsi dviprasmišką vaizdą. Jis labai tvarkingas, kiek puošnus, rūpestingas, tačiau lyginant su raštu veikafo pradžioje jame šmėkšteli pavargimo, pastangų susikaupti ar lyg nekantrumo šešėlis. Nėra skaidrios, stabilios ramybės, juntamos teksto pradžioje. Drauge tarsi girdime su palengvėjimu atsidūstantį perrašinėtoją. Lieka tik spėti, kokia galėjo būti Butavičiaus nuotaika baigus rašyti tą foliantą.

Seniai nebėra trijų žemaičių, nusinešusių su savimi tai, kas juos slėgė ar džiugino, skaudino ar guodė. Apie juos mums byloja ne tik jų poelgiai, veikalai, bet ir braižas, viena realiausių mus pasiekusios jų savasties dalių.

²⁹ Ibid., p. 80.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Reda Griškaitė

ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE

Sakoma, kad tik Rusijos armija galėjo laimėti tokį karą. Jokia kita Europos valstybė nebūtų pakėlusį šalčio, sniego audrų ir bado. Nepaisant to, Suomijos karas netapo garsus – netrukus jį užmiršo ne tik Europa, bet ir pati Rusija. Visų smalsumas buvo nukreiptas į didžiuosius įvykius, tuomet sukretusius Europą, taigi nieko nejaudino karas, kuriame kovojusiųjų skaičius vos siekė Napoleono mūšių aukas. Amžininkų abejingumu užsikrėtė ir vėlesnės kartos. Kovos, pergalės ir pralaimėjimai buvo beveik pamiršti. Tačiau tie nedideli Suomijos mūšiai nulėmė vienos tautos likimą.

* * *

Spalvingoje *Lietuvių tautos istorijos* autoriaus Teodoro Narbuto (1784–1864) biografijoje 1808–1809 metų Rusijos–Švedijos karas (paprastai vadinamas tiesiog Suomijos karu), regis, taip pat tebuvo menkas epizodas, nublankstantis prieš istoriko dalyvavimą Bobruisko tvirtovės statyboje, juo labiau – Napoleono karuose¹. Šio fakto ypatingai neakcentavo nei pats Narbutas, nei jo biografai. Istoriko gyvenimo aprašyme, parengtame Maxymilijano Fajanso rinkiniui *Lenkų portretai*, apie tai randame vos pora sakinių: „Vykstant karui Suomijoje, 1809 metais prie Abo gavo smarkią galvos kontūziją, dėl ko labai sutriko klausa. Po to tarnavo eskadroje, stovėjusioje Baltijsko uosto įlankoje, o kai eskadra buvo užblokuota, Rogo saloje statė baterijas jos gy-

¹ Plačiau apie tai skaitykite: R. Griškaitė, „Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos“, *Lituanistika*, 1993, nr. 2(14), p. 3–13.

nybai“². Vis dėlto už šių lakoniškų žodžių slypėjo nepaprasti istoriniai įvykiai, didžiulė asmeninė patirtis, išgyvenimai – tai, kas paliks gilų pėdsaką Narbuto savimonėje, kas atsispindės jo pagrindiniame veikale. Ką mąstė karys, dabar valdinys šalies, kuri vos prieš trylika metų buvo aneksavusi ir jo kraštą? Kaip kare patirti išpūdžiai veikė būsimojo istoriko pasaulėžiūrą? Su kokia nuostata vyko į Suomiją, tuomet Švedijos dalį, ir su kokia grįžo?

XIX šimtmečio žmogui tai buvo itin tolima kelionė. Nereikėtų užmiršti ir psichologinės nuostatos, kurią kiekvienam buvusios Abiejų Tautų Respublikos piliečiui keldavo šio Šiaurės kaimyno vardas. Grafas Eustachijus Tiškevičius savo garsiuosiuose *Laiškuose apie Švediją* (tiesa, rašytuose jau prabėgus trejetui dešimtmečių nuo mūsų minių įvykių) rašė: „Tikriausiai nė vienoje senosios Lenkijos dalyje nerasite žmogaus, kuris nuo pat vaikystės be pasipiktinimo nebūtų girdėjęs tariant švedo vardą. Tas vardas kainavo daug kraujo ir nelaimių. Tie prisiminimai susiję su pirmaisiais mūsų nelaisvės išpūdžiais. Gerai menu metus, kai dar tik pažindamas pirmąsias religijos tiesas vaikiškai tiesdavau rankas į skaisčiausiąją Aušros Vartų Dievo Motiną, o jau girdėjau stebuklingai nugalėto švedo vardą ir namiškių skundus dėl Dievo namų išniekintojų. Tuomet aš švedus įsivaizdavau kaip barbarų tautą, piktą ir bedievelę. O kai jau vėliau mane suviliojo Lietuvos miškai, kai pati mėgstamiausia mano pasivaikščiojimų vieta tapo vaidilučių prisiminimais apipintos vietovės, kai senoviniuose apkasuose ir kapavietėse norėjau rasti praeities pėdsakų – liaudis kartojo švedo vardą, ir aš vėl eidamas pro kadais puikius pastatus ir šventoves, virtusius griuvėsių krūva, su pasipiktinimu jį prisimindavau“³.

Tikriausiai panašių jausmų vedinas į Skandinaviją keliavo ir Narbutas. Suprantama, šiandien jau neįmanoma rekonstruoti istoriko emocinio pasaulio. Ir vis dėlto pasitelkus tuos ne itin gausius faktus galbūt bent iš dalies pavyks atsakyti į labiausiai mus dominantį klausimą: ar Narbutas, nepaisant jauno amžiaus (jam tuomet buvo dvidešimt ketveri), Suomijos kampanijoje dalyvavo kaip žmogus, kuris savo ateitį jau siejo su literato karjera? Bet tam privalome pasinerti į tuometinių istorinių įvykių sukūrį ir pamėginti jame įsivaizduoti jauną inžinerijos puskarininkį, būsimąjį istoriką.

ISTORINIŲ ĮVYKIŲ VERPETE

Karinė Narbuto karjera prasidėjo 1803 metais, kai jis, ką tik baigęs studijas Vilniaus universitete, išvyko į Peterburgą ir kurį laiką skaitė paskaitas 2-ajame kadetų korpuse. Tačiau tai truko neilgai. Jau 1804 metais būsimasis istorikas buvo pasiūstas į Rusijos–Prūsijos pasienį, prie Nemuno, kur kartu su žymiais Prūsijos specialistais atliko hidraulinius ir hidrografinius darbus. Po trejų metų, 1807, atsidūrė pačiame Rusijos–Prancūzijos konflikto centre: mūšyje prie Austerlico* buvo persmeigtas durtuvu, o prie Tilžės jam buvo peršauta kairioji ranka. Taigi Suomijoje, šį kartą Rusijos–Švedijos konflikto arenoje, Narbutas atsidūrė jau pakrikštytas kovų. Vargu ar džiugiai sutiko žinią apie naująjį paskyrimą – po žygio turėjo jaustis gerokai išsekęs. Juolab kad traumų būta itin sunkių – kairiosios rankos silpnumas ir skausmas petyje kamuos visą gyvenimą, ypač įtemptai dirbant prie rašomojo stalo.

Ankstyvoji Narbuto korespondencija mums beveik nežinoma – taigi apie daug ką galime tik numanyti. Vis dėlto atsitiktinai istoriko rankraščiuose išliko vienintelis to laikotarpio susirašinėjimo atspindys – Narbuto tiesioginio viršininko ir tarnybos bičiulio nuo 1804 metų (kartu dirbo prie Nemuno) – olandų kilmės Rusijos armijos generolo majoro Jeano Falconé (Иван Фалконий) laiškas, datuotas 1808 metų sausio 25 (vasario 6) diena, taigi vos mėnesiui likus iki Suomijos kampanijos pradžios⁴. Iš šio trumpučio prancūziškai rašyto laiško galima spręsti, kad žygio išvakarėse Narbutas ilsėjosi Šiauriuose, tėvų dvare Lydos apskrityje – tikriausiai buvo gavęs atostogų sveikatai pataisyti. Falconé rašė: „Gavau šio mėnesio 22 dienos

² *Wizerunki Polskie, rysował z natury i litografował* Maxymilian Fajans, Warszawa, 1857, s. 10.

³ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecyi*, Wilno, 1846, t. 1, s. VI.

* Vietovardžiai rašinyje nurodomi tokie, kokius buvo įprasta vartoti XIX šimtetyje. Greta retesnių pavadinimų skliausteliuose rašomas šiandieninis atitikmuo.

⁴ J. Falconé laiškas T. Narbutui, 1808, sausio 25 (vasario 6), Slonimas, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 18, b. 185, l. 175. Už pagalbą verčiant šį laišką į lietuvių kalbą nuoširdžiai dėkoju istorikei Skaidrai Kulakauskienei. Beje, šis Falconé laiškas leidžia suabejoti Eduardo Volterio pateiktu faktu, kad jau 1807 metais Narbutas buvo pasiūstas į Revelį (Taliją) statyti uosto įtvirtinimų. Juolab kad laiškas Narbutui buvo pasiūstas iš Slonimo (Э.Вольтер, „Нарбут, Феофор Ефимович“, *Русский биографический словарь*, Санкт-Петербург, т. 11 (На–Ни), 1914, с. 62).

Jūsų laišką ir esu sujaudintas žinios apie Jūsų ligą. Nors sveikstate, bet pasistenkite dar greičiau atgauti jėgas. Kaip Jūs prašote, trejetą savaičių galite pasilikti namuose; jeigu tuo metu ateitų koks nors įsakymas dėl Jūsų išvykimo, atsiųsiu kurjerį“⁵. Falkonė žadėjo pasirūpinti Narbuto atlyginimu ir prašė informuoti apie savo atvykimą. Laiškas buvo pasiūstas iš Slonimo – tikriausiai ten tuomet buvo dislokuota toji Inžinerijos korpuso dalis, kurioje tarnavo Narbutas (po Tilžės taikos Lietuvos ir Baltarusijos gubernijose ilsėjosi dauguma Rusijos armijos dalinių). Be jokios abejonės, Narbuto atostogos buvo nutrauktos anksčiau nei buvo žadėta. Politiniai įvykiai klostėsi nepaprastai sparčiai. Šį kartą įtampa kilo šiauriniame Rusijos imperijos pasienyje.

Septyniolika metų, tai yra nuo 1790 iki 1807, tarp Rusijos ir Švedijos buvo taika. Tačiau per Napoleono karus situacija pasikeitė. Tilžės taikos derybose Aleksandras I pažadėjo Napoleonui būti tarpininku normalizuojant santykius su Anglija. Šiuo tikslu buvo daromas spaudimas ir Anglijos sąjungininkei Švedijai. Tačiau pastaroji neparemė nei Rusijos, nei Prancūzijos, o Švedijos karalius Gustavas IV Adolfas (1792–1809) viešai deklaravo savo priešišumą Napoleonui ir dar glaudžiau suartėjo su Anglija, kuri savo poziciją išsakė konkrečiais veiksmais – užpuolė Kopenhagą ir sudegino Danijos laivyną. Aleksandras I, susijęs su Kopenhagos rūmais giminytės ryšiais, pareikalavo, kad Švedija kartu su Rusija stotų ginti Danijos interesų. Gustavas IV Adolfas atsisakė tai padaryti. Taip glaustai galima nusakyti priežastis, atvedusias į 1808–1809 metų Rusijos karą su Švedija.

1808 metų vasario pradžioje pagrindinės Rusijos armijos pajėgos buvo mestos Suomijos link. Iš Vitebsko ir Estliandijos gubernijų išžygiavo trys pėstininkų divizijos: 5-oji, vadovaujama Nikolajaus Tučkovo, 17-oji – grafo Nikolajaus Kamenskio ir 21-oji – kunigaikščio Piotro Bagrationo. Kaip teigė išsamios, paties Aleksandro I užsakytu parašytos, monografijos apie 1808–1809 metų Suomijos kampaniją autorius, imperatoriaus adjutantas generolas leitenantas Aleksandras Michailovskis-Danilevskis⁶, visos šios divizijos dar nebuvo pailsėję po sunkaus 1806–1807 metų Prūsijos žygio. Pulkai, dar nepapildyti naujais rekrutais (senieji masiškai išmirė nuo bado ir ligų Lietuvos gubernijose, kur buvo suvaryti per Prūsijos karą), buvo apverktinos išvaizdos (neturėjo ne tik mundurų, bet ir apavo). Todėl pirmieji kariuomenės būriai per Peterburgą pražygiavo naktį, o mundurai atkeliavo daug vėliau, jau į Suomiją. Iš paskos pėstininkams

traukė kavalerija. Žygio pradžioje Rusijos armiją sudarė 24 000 karių (vėliau jos skaičius išaugo iki 55 000). Tuo tarpu Švedija buvo dislokavusi Suomijoje tik 14 984 karius. Rusijos kariuomenės vyriausiuoju vadu buvo paskirtas infanterijos generolas Fiodoras Bukshevdėnas (1750–1811) – Kuršo bajoras, daugelio kampanijų, tarp jų ir Prūsijos, dalyvis.

1808 metų vasario 9(21) dieną Rusijos armija peržengė Rusijos–Švedijos sieną ir pradėjo puolimą Kuopijo, Tavastehuso (Haminos) ir Helsingforso (Helsinki) kryptimis. Buvo gili žiema. Siautė pūgos. Klimatinės žygio sąlygos buvo tikrai nepaprastos. Štai kaip Suomijos žiemą aprašė Julijonas Ursinas Nemcevičius, 1796 metais, tai yra beveik čia minimų įvykių išvakarėse, kartu su Tadu Kosčiuška keliauęs per šį kraštą: „[...] dėl sniego gausybės turėjome naudoti dvi vieną su kita V forma surištas sijas, kurios, arklių traukiamos, stumdavo sniegą į dvi puses ir lygindavo kelią mūsų vežimams. Vis dėlto į priekį judėjome palengva. Visų pirma todėl, kad būdavo šviesu vos ketvertą valandų, ir jau antrą valandą turėdavome stoti pietums ir nakvynei. Ne tik gėrimai, vanduo, bet ir mėsa, paukštiena, žuvis taip sušaldavo, kad kirviu reikėdavo kirsti“⁷. Visą vasarį Švedijos armija, vadovaujama generolo (vėliau feldmaršalo) Morico Klingsporo (1744–1814), traukėsi nuo grėsmingai artėjančios Rusijos kariuomenės. Didžiąją Klingsporo armijos dalį sudarė suomiai. Kaip rašė ąmžininkai (tarp jų ir rusų generolai), toje armijoje dezertyrų nebuvo, tačiau besitraukiantys suomiai iš išorės jau nebeapanėšėjo į kariškius, nes dėl nepaprasto speigo dėvėjo kuo pakliuvo, ką gaudavo iš kaimiečių, o galvas ir kojas buvo apsvynioję avių ir žvėrių odomis. Užimtų teritorijų gyventojai buvo verčiami prisiekti naujam monarchui. Bet kokie žmonių susibūrimai buvo uždrausti. Grafui Bukshevdėnui buvo įteikti penki antrojo laipsnio šv. Onos ordinarai – juos turėjo išdalyti tiems buvusiems Švedijos pavaldiniams, kurie padės palaikyti vietos gyventojų ramybę. Suomiai buvo atleisti nuo rekrutų prievolės, tačiau iš gyventojų buvo konfiskuojami ginklai, o nepaklusnūs vietiniai valdininkai kaip belaisviai buvo siunčiami į Rusijos gilumą.

⁵ Ibid.

⁶ [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны на сухом пути и на море в 1808 и 1809 годах, по Высочайшему повелению: С двадцатью планами и картами*, Санкт-Петербург, 1841.

⁷ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich: Dzieło pośmiertne*, Paryż, 1848, s. 310.

Vasario 27 (kovo 11) dieną generolas Bukshevdenas suskirstė kariuomenę į tris dalis: 21-oji kunigaikščio Bagrationo divizija turėjo žygiuoti paskui besitraukiančią švedų kariuomenę į Tamerforsą (Tampere), o vienam šios divizijos pulkui, vadovaujamam generolo Piotro Šepelevo, buvo įsakyta užimti Abo (Turku) miestą; 5-oji Tučkovo divizija privalėjo žygiuoti į Vasą; pats Bukshevdenas su 17-ąja divizija patraukė link garsiosios Sveaborgo tvirtovės. Taigi dvi divizijos išžygiavo į šiaurę ir viena – į pietus. Pirmieji Rusijos kampanijos Suomijoje mėnesiai – nesibaigiančios pergalės. Vasario pabaigoje buvo užimtas Tavastehusas ir apgulta Sveaborgo tvirtovė. Po Tavastehuso užėmimo 21-oji Bagrationo divizija buvo padalyta į tris dalis, iš kurių viena, vadovaujama paties kunigaikščio, patraukė link tuometinės Suomijos sostinės – Abo miesto. Pirmasis kovo 10 (22) dieną į Abą išžengė generolo Šepelevo pulkas (1624 kariai). Prieš užimant miestą suomiams pavyko sudeginti dalį savo laivyno (51 kanonierę, 13 kitų laivų). Buvo paskandinta daug ginklų, parako, maisto. Vos išžengus į Abą Bagrationas įsakė statyti tris baterijas – kad būtų galima miestą apginti iš jūros pusės.

Kaip prisimename iš jau cituotos Narbuto biografijos ištraukos, būtent Abas buvo tas miestas, ta vietovė, kurią istorikas nurodė kaip savo sužeidimo (kontūzijos) vietą. Detaliai nebuvo nusakytos mūšio aplinkybės, tik data – 1809 metai. Prie Abo vyko keletas mūšių ar mažesnių susirėmimų, tačiau nė vieno autobiografijoje nurodytais metais. Kaip ir kiti miestai, 1808 metų pradžioje Abas pasidavė be didesnio pasipriešinimo. Biografija buvo rašoma jau praėjus pusšimčiui metų nuo šiame rašinyje minimų įvykių, taigi Narbutas galėjo klysti. Apskritai sunku būtų tiksliai nusakyti, kada būsimasis istorikas atvyko į Suomiją. Galimi du variantai: arba su pirmąja banga, tai yra jau vasario mėnesį, arba su antrąja, tai yra gegužę, kai Suomijoje dislokuota armija buvo papildyta 11 000 karių (taip pat ir dalimi generolo Michailo Barklajaus de Tolio vadovaujamos 6-osios pėstininkų divizijos). Aišku viena – Suomijos kampanijos išvakarėse Narbuto ir jo tiesioginio viršininko Falkonė keliai kuriam laikui išsiskyrė – generolas buvo pasiūstas vadovauti Oginskio kanalo direkcijai. Tikriausiai Narbutas išvyko jau pirmosiomis karo dienomis, tačiau kaip Inžinerijos korpuso paporučikis būdavo siunčiamas iš vienos divizijos į kitą. Kaip galima spręsti iš kai kurių Narbuto raštuose pasitaikančių užuominų bei minimų vietovardžių, iki pat rugpjūčio mėnesio jis buvo kunigaikščio Bagrationo 21-osios divizijos, išsidėsčiusios nuo Abo iki Bjorneborgo (Porio), dispozicijoje, tai yra

pietinėje Suomijoje. Antra vertus, dėl ypatingos Suomijos geografinės padėties, dėl didžiulių atstumų, dėl partizaninės kovos, tai yra dėl šios kampanijos specifikos, sunku nustatyti, kur vienu ar kitu metu buvo dislokuotos atskiros armijos dalys. Michailovskis-Danilevskis, detaliai išanalizavęs kovų areną, rašė: „Šios kariuomenės sudėties ne tik pagal pulkus, bet ir pagal divizijas nustatyti neįmanoma. Išskyrus 4-ąją kunigaikščio Golicyno diviziją (kurios, kaip pamatysime vėliau, trys batalionai taip pat buvo išsiųsti į Kareliją) bei atsarginius grafo Vitgenšteino batalionus, visos kitos divizijos nuo pat žygio į Suomiją pradžios, tai yra 5-oji Tučkovo, 17-oji grafo Kamenskio, 21-oji kunigaikščio Bagrationo, 6-oji Barklajaus de Tolio ir dalis 14-osios, dėl to, kad buvo suskaldytos į būrius, garnizonus ir etapus, – buvo tarpusavyje susimaišę: vienos ir tos pačios divizijos pulkai, batalionai, net kuopos, vieni stovėdavo prie Botnijos įlankos, o kiti prie senosios sienos“⁸. Taigi tikslią Narbuto buvimo vietą vienu ar kitu Suomijos karo periodu nustatyti sunku. Tačiau konkreti jo veikla šios kampanijos metu numanoma daug lengviau. Ji buvo susijusi su ypatinga Inžinerijos korpuso paskirtimi, tai yra: parinkti artilerijos punktus ilgalaikiams arba trumpalaikiams įvairaus pobūdžio įtvirtinimams statyti, rengti tų įtvirtinimų projektus ir vadovauti jų statybai; prieš mūšį sutvirtinti kovines pozicijas; statyti ir taisyti tiltus, kelius; rengti gynybos bei atakos planus ir kita. Taigi Narbutas buvo ten, kur buvo reikalinga jo korpuso pagalba – ir sausumos kariuomenėje, ir laivyne.

Tuo tarpu 1808 metų kovo 16(28) dieną buvo paskelbta apie Suomijos aneksiją. Pranešimai buvo išsiųsti į svarbiausias Europos sostines. Be didesnio vargo buvo užimta visa pietinė ir pietvakarinė Suomija kartu su Alandų salomis. Tačiau balandžio pradžioje situacija netikėtai pasikeitė – švedų armija, susitelkusi Uleaborgo (Oulous) rajone, perėjo į puolimą. Po keleto sėkmingų mūšių buvo susigrąžintas Kuopijas, Alandų ir Gotlando salos. Generolas Nikolajus Rajeuskis buvo priverstas atsitraukti iš Vasos ir Lapua (Lapo, Lapolo). Birželio mėnesį švedai išsilaipino netoli Abo. Miestas nebuvo gerai apsaugotas – nepaisant to, kad ten buvo įsikūręs vyriausiasis Rusijos kariuomenės štabas. Todėl skubiai prie Abo buvo permestos papildomos kariuomenės dalys. Miesto gynybai ėmėsi vadovauti kunigaikštį Bagrationą laikinai pakeitęs generolas Karlas Bagovutas

⁸ [A.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 266.

(1761–1812), Estliandijos bajoras, vėliau, 1812 metų spalio 6(18) dieną, žuvęs prie Tarutino. Jis, kaip ir kiti Suomijos karo vadai, buvo dalyvavęs 1806–1807 metų kampanijoje. Bagovuto įsakymu Abo priegose, prie Iverismo kaimo, buvo pastatyta baterija ir sutelkti pės-tininkų būriai. Norėdami išlošti laiko, birželio 7(19) rusai pirmieji puolė švedų desantą. Mūšis, kuris istoriografijoje žinomas Abo mūšio vardu, buvo vienas atkakliausių per visą Suomijos žygį. Jis tęsėsi aštuoniolika valandų. Kaip rašoma karo istorijos vadovėliuose ir enciklopediniuose žinynuose, Bagovutas parodė ypatingą asmeninę narsą, pats vedė būrius į ataką. Kova vyko miške, vos įžengiamoje tankmėje. Vis dėlto tik tuomet, kai atvyko pastiprinimas, švedai atsitraukė, sulipo į laivus ir išplaukė.

Kaip jau sakytą, tai buvo pats įsimintiniausias susirėmimas, įvykęs prie Abo miesto. Taigi reikėtų pasvarstyti, ar ne ši mūšį turėjo omenyje Narbutas, nurodydamas jį savo biografams. Ir čia galima pasinaudoti gana pikantišku faktu, tiksliau, nedideliu aprašymu, kurį paliko Narbuto duktė Teodora Mončiunskienė (Monczuńska, 1839–1925). Jos plunksnai priklauso ne vienas pluoštas prisiminimų, kuriuos ji, skatinama ilgamečio Narbutų šeimos bičiulio Adomo Honorijaus Kirkoro, rašė gyvenimo pabaigoje (vėliau jie buvo rasti pomirtiniuose Kirkoro rankraščiuose). Šiuose užrašuose (kuriuos sunku būtų pavadinti memuarais ir kuriems labiausiai tiktų *Silva rerum* pavadinimas) yra ir toks tekstas: „[...] mūšyje prie Abo 1808 metais [rankraštyje data kažkieno ranka ištaisyta į 1810 metus – R.G.], pritrėntas oro smūgio nuo iššovusios patrankos, pakirstomis jėgomis krito ant žemės ir liko gulėti kovos lauke. Po dvidešimt keturių valandų buvo pakeltas ir paguldytas į žirnienojais išklotą vežimą. Kan-kinamas troškulio kartu su kitais sužeistaisiais ėmė čiulpti žirnių ankštis, spjaudydamas iš burnos smėlį. ‘Tasai gyvens, – pasakęs švedų karininkas, – nes valgo žirnius’. Švedų kalba jam pasirodė šiek tiek panaši į lenkų. Kiek pakarščiavęs, sveikas ir laisvas (davė garbės žodį) vaikštinėjo po miestą (užmiršau, negaliu prisiminti datų ir vietovių). Buvo išpirktas per belaisvių pasikeitimą, bet po šio įvykio jį nuolat kankino galvos skausmai ir sutriko klausa, tai yra prastai girdėjo ir itin tyliai kalbėdavo. Menkiausias šlamesys skambėdavo kaip trimitas, varpas. Regis, taip jautėsi pora metų [...]”⁹. Taigi, anot Mončiunskienės, Narbutas per mūšį prie Abo buvo paimtas į švedų nelaisvę, o vėliau kartu su kitais belaisviais apkeistas mainais. Iš birželio 7(19) dienos mūšio aprašymo matome, kad švedai atsitraukė prie jūros ir išplaukė. Bet vargu ar jie suspėjo išsivesti ir belaisvių.

Juolab kad prisiminimuose nekalbama apie jokią jūros kelionę. Narbutą mūšio lauke galėjo rasti ir suomių partizanai, tačiau tokia galimybė (turint omenyje rusų pergale) atrodo labai nereali. Vis dėlto didžiausią abejonę kelia viena Mončiunskienės nurodyta smulkmena (jos pasakojime ji itin svarbi) – vežimas, kuriame gulėjo sužeistas Narbutas, buvo išklotas žirnioojais. Vargu ar tai įmanoma birželio pradžioje, ypač Suomijoje. Taigi reikėtų daryti prielaidą, kad Narbutas dalyvavo kitame, mažesniame, susirėmime prie Abo. O jų būta net keletas ir ne tik sausumoje. Mūšiai jūroje prie Abo vyko birželio 18 (30), birželio 20 (liepos 2), birželio 22 (liepos 4) dienomis. Ypač atkaklus buvo paskutinysis mūšis, kuriame buvo apgauta daug Rusijos irklinės flotilės laivų. Liepos 9(21) dieną švedų laivai prie kranto buvo priartėję per du patrankos šūvius. Per visus šiuos mūšius pakrantėse buvo statomos baterijos, visur dalyvavo artilerija, buvo daug sužeistų. Tačiau nė per vieną minėtą jūros mūšį švedams nepavyko įžengti į krantą, taigi visiškai atkrinta Narbuto paėmimo į nelaisvę galimybė. Švedų desantui išsilaipinti prie Abo pavyko tik rudenį – rugsėjo 4(16) ir 14(26) dienomis, tačiau tuo metu Narbutas jau statė baterijas Mažojoje Rogo (Mažojoje Pakrio) saloje. Ir šį faktą galime patvirtinti. Taigi šiandien kol kas neįmanoma detalizuoti Narbuto dalyvavimo mūšyje prie Abo laiko. Patikimiausia būtų versija apie garsųjį birželio 7(19) dienos susirėmimą. Žinoma, jam atiduoti pirmenybę galėtume tik tuomet, jeigu pripažintume, kad Mončiunskienės prisiminimai nebuvo itin tikslūs.

1808 metų vasara rusų armijai buvo labai sunki. Jai reikėjo kovoti net keliais frontais: su švedų–suomių armija, su nepatenkintais gyventojais ir ... su nuolatinio maisto nepritekliais. Vyno ir mėsos porcijos, išduodamos tris kartus per savaitę, nuolat mažėjo. Bet didžiausią nerimą kėlė nepaprastai išaugęs partizaninis judėjimas, kurį vyriausiasis kariuomenės vadas Bukshevdenas raportuose Aleksandrui I vadino „Vandėjos karu“. Suomių partizanų buvo neįmanoma išnaikinti – jie pasislėpdavo pačiose netikėčiausiose vietose. Rusų kariai buvo užpuldinėjami ir negailestingai žudomi, todėl atsakydavo tuo pačiu. „Sugavus mums besipriešinančius buvusius suomių kareivius (paleistus iš nelaisvės), – sakė Kesaris Ordinas, – buvo įsakyta šaudyti, o jų kūnus kabinti prie kirchių; pasiūstus prieš mus

⁹ Zapiski córki š. p. Teodora Narbutta, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 11, ap. 11, b. 19, l. 18–19.

ginkluotus valstiečius negailestingai bausti ir nuskutus pusę galvos paleisti, prieš tai prigrasinus, kad jeigu savo kaltę pakartos, bus pakarti; pagautus nusikaltimo vietoje – sukaustyti grandinėmis ir siųsti į Sveaborgą¹⁰. Visa tai, be jokios abejonės, teko matyti ir Narbutui. Rusijos armijos kovingumą mažino ir pralaimėjimo nuotaikos. Padėtis pasikeitė tik tuomet, kai Pietų Suomijoje vyriausiuoju kariuomenės vadu buvo paskirtas Nikolajus Kamenskis, kurio vadovaujamas korpusas rugpjūčio 2(14) dieną perėjo į puolimą. Pamažu Rusija vėl atsikovojo prarastas pozicijas.

MAŽOJOJE ROGO SALOJE

Dar Suomijos kampanijos išvakarėse, po to, kai buvo nutraukti Rusijos santykiai su Anglija ir Švedija, susirūpinta pagrindinių Suomijos įlankos ir Baltijos jūros pakrančių stiprinimu. Baterijos buvo pastatytos Narvoje, Baltijsko uoste (Paldiskyje), Pernu, Rygoje, Vindavoje (Ventspilyje), Libavoje (Liepojoje). Armija, kuriai buvo priskirta ginti krantus ir tvirtoves, buvo pavaldi tuometiniam jūrų pajėgų ministrui, vėliau liūdnei pagarsėjusiam admirolo Pavelui Čičiagovui (1767–1849)¹¹. Kai kurios Inžinerinio korpuso dalys birželio–rugpjūčio mėnesiais buvo permestos į pakrantes ginančią armiją, tai yra tapo pavaldžios ministrui Čičiagovui. Šią armiją sudarė dvi pėstininkų divizijos. 2-oji, kuriai vadovavo būsimasis Borodino kautynių dalyvis generolas Nikolajus Lavrovas, buvo išsidėsčiusi Estliandijoje, tai yra nuo Baltijsko uosto iki Oranienbaumo (Lomonosovo). Iš šiandien prienamų šaltinių galima konstatuoti, jog 1808 metų vasarą, o galbūt net iki pat Suomijos karo pabaigos, Narbutas kartu su kitais savo dalinio kariais buvo būtent Lavrovo divizijos dispozicijoje.

Kaip jau buvo sakyta, rugpjūčio pradžioje Rusijos sausumos kariuomenė vėl ėmė skinti pergales. Tačiau jūroje situacija buvo sudėtingesnė. Švedų laivynas, kuriam į pagalbą atskubėjo ir anglų laivai, buvo itin galingas. Švedijos irklinių laivų flotilė stovėjo prie Alandų salų ir Abo prieigose. Todėl Peterburge buvo nuspręsta suduoti smūgį Švedijos jūrų pajėgoms. Šiuo tikslu 1808 metų liepos 14(26) dieną iš Kronštato Suomijos krantų link išplaukė admirolo Piotro Chanykovo (?–1813) vadovaujamas burinis laivynas, kurį sudarė devyni dideli laivai, septynios fregatos ir trylika lengvų laivų. Kaip rašė Michailovskis-Danilevskis, Chanykovo uždavinys buvo „sunaikinti arba užgrobti švedų jūrų pajėgas“, o vėliau susijungti su

Rusijos irklinių laivų flotilė bei Buxshevdeno sausumos pajėgomis¹². Liepos 25 (rugpjūčio 6) Rusijos laivynas priplaukė prie Hanko iškyšulio ir pastovėjęs ten pora savaičių rugpjūčio 9(21) dieną atplaukė į Jungfer Zundo sąsiaurį. Ten pirmą kartą ir išvydo prieš laivyną, kurį sudarė devyni laivai (du priklausė anglams). Sąsiauryje Rusijos burinis laivynas kreisavo trejetą dienų. Rugpjūčio 13(25) dieną Chanykovas raportavo, jog priešas išplaukia į atvirą jūrą. Rusijos laivynas taip pat pasuko rytų kryptimi. Rugpjūčio 14(26) auštant, kai flotilė priartėjo prie Baltijsko uosto, buvo pastebėti atsivejantys prieš laivai. Priešakyje plaukė du anglų laivai. Penktą valandą ryto jie atakavo per penketą mylių nuo savo flotilės atsilikusį septyniasdešimt keturių patrankų rusų laivą „Vsevolodą“, kuriam vadovavo antrojo rango kapitonas (vėliau kontradmirolas) Danijilas Rudniovas (?–1831). Chanykovas įsakė trims flotilės laivams skubėti į pagalbą „Vsevolodui“, tačiau šie nejudėjo iš vietos. Pakartotinis įsakymas taip pat nebuvo įvykdytas. „Vsevolodas“ gynėsi vienas. Tuomet pats Chanykovas išplaukė gelbėti užpultojo laivo, paliepęs eskadrai sekti iš paskos. Tai išvydę anglų laivai pakėlė bures ir atsitraukė. Chanykovas savo eskadros laivams įsakė plaukti į Baltijsko uostą ir ruoštis atremti priešą. Iki uosto buvo likę šešios mylios, kai nutrūko buksyras, kuriuo „Vsevolodą“ vilko fregata „Poliuksas“, ir laivą ėmė nešti į atvirą jūrą. „Vsevolodas“ nesugebėjo priplaukti prie Baltijsko uosto, todėl buvo priverstas išmesti inkarą šiaurinėje Didžiosios Rogo (Didžiosios Pakrio) salos dalyje. Chanykovas pasiuntė į pagalbą keturias ginkluotas valtis. Ketvirtą valandą po pietų jos ėmė vilkti laivą Baltijsko uosto link, bet mėginant aplenkti iškyšulį anglų laivas „Kentauras“, vadovaujamas kontradmirolo Hudo, atakavo „Vsevolodą“. Kapitonas Rudniovas sušaukė pasitarimą ir nusprendė gintis. Kova buvo žūtbūtinė – grumtynės vyko net denyje. Tačiau „Vsevolodo“ įgula pasidavė tik priartėjus antrajam prieš laivui. Anglai, negalėdami nutempti laivo nuo seklumos, jį padegė. Tačiau tik iš trečio karto „Vsevolodas“ išiliepsnojo. Jo nuolaužos vėliau buvo ras-

¹⁰ К. Ордин, *Покорение Финляндии: Опыт описания по неизданным источникам*, Санкт-Петербург, 1889, с. 390.

¹¹ Aleksandro I bičiulis, patarėjas, reformatorius Čičiagovas 1812 metais buvo pripažintas kaltu dėl pralaimėjimo prie Berezinos ir tapo pajuokos objektu. 1834 metais Čičiagovas emigravo iš Rusijos ir jau niekuomet ten nesugrįžo. Visi tyrinėtojai pripažįsta, jog buvęs jūrų pajėgų ministras iki šiol nėra tinkamai įvertintas.

¹² [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 298.

tos Mažojoje Rogo saloje. Rugpjūčio 15(27) dienos raporte Čičiagovui admirolas Chanykovas rašė: „Matydami, jog visiškai neįmanoma laivo nutraukti nuo sekumos ir suremontavus pasiimti sau, anglai jį padegė, o likusius laive jūreivius įsisodino į savo laivus. [Vėliau] kontradmirolas Hudas atsiuntė parlamentarą ir 37 žmones (kai kurie iš jų buvo sužeisti), kad mes savo ruožtu jam gražintume tiek pat mūsų paimtų anglų. Mūsų sužeistieji tikino, kad abiejuose anglų laivuose gana daug užmuštų ir sužeistų, o laivai daugelyje vietų peršauti. Apie tikslų užmuštų ir sužeistų skaičių aš iki šiol neturiu žinių“¹³.

Buvo laukiama naujo antpuolio. Kaip galima spręsti iš rugpjūčio 16(28) dienos admirolo Aleksejaus Spiridovo raporto Čičiagovui, ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į abiejų Rogo salų pakrančių įtvirtinimus¹⁴. Iš Baltijsko uosto į salas buvo pervežta nemaža kariuomenės. Chanykovas eskadrą išdėstė išilgai Baltijsko uosto. Pakrantėje tarp laivų ir Mažojoje Rogo saloje buvo pastatytos baterijos. Keturias dienas buvo ramu, tačiau rugpjūčio 19(31) dieną per dvi mylias nuo Baltijsko uosto sustojo Anglijos vyriausiojo vado Somareco vadovaujami anglų laivai. Štai ką apie šį įvykį rašė pats admirolas Chanykovas: „Šiandien, ketvirtą valandą po pietų, anglų viceadmirolas Somarecas su šimto patrankų laivu „Viktori“, o su juo du kiti anglų laivai ir vienas švedų laivas, du kartus buvo linija priplaukę prie baterijos, pastatytos Mažojoje Rogo saloje ir plaukdami fordevindu [vėjo kryptimi – R.G.] be perstojo šaudė į ją iš patrankų. Iš baterijos beveik be paliovos buvo atsakoma tuo pačiu ir sviediniai krito gana arti prieš laivų, o kai kurie ir pataikydavo. Iš šių laivų vienas buvo artilerijos laivas, mėtęs sprogmenis ir į Mažąją Rogo salą, ir į kitą krantą [...]. Dėl šios priežasties aš ketinu savo liniją išrikiuoti išilgai kranto, pradedant nuo tvirtovės; o kad galėtume visiškai priešą atremti (jeigu tik jis sumanytų mus pulti) pasistengsime krante tarp laivų ir fregatų pastatyti po keletą patrankų iš kiekvieno laivo“¹⁵. Kaip galima spręsti iš trumpučio tos pačios dienos admirolo Chanykovo raštelio, prieš laivai ir vėl buvo priartėję prie Mažosios Rogo salos, tačiau dėl pernelyg didelio nuotolio rusų artilerija negalėjo jų pasiekti.

Chanykovo vadovaujamam laivynui iš tikrųjų grėse didžiulis pavojus. Priešo dispozicijoje buvo šešiolika labai gerų linijinių laivų. Jau Suomijos kampanijos pabaigoje paaiškėjo, kad Rusijos laivyną buvo numatyta pulti rugpjūčio 21 (rugsėjo 2) dieną. Sumanymas nebuvo įgyvendintas tik dėl blogo oro, tai yra nepalankaus vėjo. Šią

situaciją puikiai išnaudojo admiralas Chanykovas – jūros vartus į Baltijsko uostą užvertė medžių rąstais ir galutinai užbaigė baterijų statybą. Štai ką rugpjūčio 21 dieną (numanomo priešo anpuolio dieną) jūrų pajėgų ministrui raportavo admiralas Chanykovas: „[...] įsakiau, kad raitosios artilerijos kuopa, penkiasdešimt sausumos ir septyniolika jūrų artilerijos karių, pusė pionierių kuopos, dragūnų pulkas, Kargopolio dragūnų pulkas, ketvirtadalis Jo Didenybės pulko eskadrono ir paskutinės Sankt Peterburgo grenadierių pulko kuopos vyktų į Baltijsko uostą [...]. Aš įsakiau nuo plaukiojančių baterijų nuimti septyniolika dvidešimt ketvirtojo kalibro patrankų (kartu su jų platformomis) ir pasiunčiau į Baltijsko uostą meistrų ir dailidžių, kad galėtų jas pastatyti. Be to, prikabiniau tris pirklus nugabenti ten sijų, lentų ir vinių, kad būtų galima įrengti įprastines platformas keturiasdešimčiai pabūklų“¹⁶. Iš viso tarp laivų buvo pastatyta devyniolika plaukiojančių baterijų su 138 pabūklais. Baltijsko uoste ir Mažojoje Rogo saloje buvo įrengtos 6 baterijos su 45 pabūklais.

Taigi mums tiksliai žinoma Narbuto ir jo kolegų inžinierių darbo apimtis. Kaip galima spręsti iš Michailovskio-Danilevskio informacijos, baterijų statyba per Suomijos kampaniją buvo itin sudėtinga, visų pirma dėl ypatingų klimatinių sąlygų, reljefo, dirvožemio. Baterijų įrengimą sunkino ir uolėtos pakrantės, velėnos buvo mažai. Todėl reikėjo naudoti fašinas (žabų ryšulius pylimams sustiprinti) bei turus (žemės pripildytas aukštas žabų pintines, saugančias nuo kulku, sviedinių). Antroji problema buvo darbo rankų trūkumas. Inžinerijos korpuso karininkams gelbėjo jūreiviai, ypač per Chanykovo eskadros blokadą. Be to, įtvirtinimai buvo statomi nuolatinio pavojaus akivaizdoje – keletą kartų priešas buvo pasiuntęs artilerijos laivus.

¹³ О приговоре над Адмиралом Ханыковым за разные противозаконные поступки с 9-го Марта 1809 года, Центральный государственный архив Военно морского флота (Санкт-Петербург), ф. 166(1809), оп. 1, д. 467, л. 65.

¹⁴ Его Высокопревосходительству Господину Министру военных морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Спиридова. 16 августа 1808 года, *ibid.*, б. 4675, л. 72.

¹⁵ Господину Министру Военных морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Ханыкова. 20 Августа 1808 года, *ibid.*, л. 74.

¹⁶ О плавании эскадры под начальством Адмирала Ханыкова 1808 года. Его Высокопревосходительству Господину Министру Военных Морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Ханыкова. 21 августа 1808 года, *ibid.*, ф. 166 (1808), ар. 1, б. 1048, л. 71.

Tuo tarpu Švedijos ir Anglijos flotilė ėmė persekioti negandos – laivuose kilo epidemija, o ir vėjas Baltijsko uosto blokada buvo itin nepalankus. Prasidėjo Somareco ir Chanykovo derybos dėl pasikeitimo belaisviais. Anglai pasiūlė kompromisą – jeigu Chanykovas atiduos pusę savo laivų, blokada bus nutraukta ir likusieji Rusijos eskadros laivai galės grįžti į Kronštata. Suprantama, tokiam pasiūlymui Chanykovas negalėjo pritarti. Juolab kad blokada nebuvo sėkminga. Iš tikrųjų rugsėjo 17(29) dieną švedų ir anglų laivai buvo priversti grįžti prie Švedijos krantų. Rugsėjo 18(30) dieną į Baltijsko uostą atvyko pats jūrų pajėgų ministras Čičiagovas. Admirolas Chanykovas turėjo atiduoti vadovavimą vienam iš savo pavaduotojų, o pats vykti į Sankt Peterburgą ir laukti teismo. Rugsėjo 20 (spalio 2) dieną Rusijos laivynas išplaukė iš Baltijsko uosto į Kronštata. Kaip galima spręsti iš archyvinių dokumentų, rugpjūčio 21–22 (rugsėjo 2–3) dienomis baterijos buvo išardytos.

Rugsėjo 30 (lapkričio 12) dieną Čičiagovas kreipėsi į imperatorių su tokiu raštu: „[...] Jo Imperatoriškoji Didenybė man buvote pavėdęs visų mūsų krantų ir sienų įtvirtinimo darbus ir laivyno gynybą [...]. Dabar teisingumo vardan jaučiu pareigą Jūsų Imperatoriškajai Didenybei paliudyti apie uolų darbą žemiau išvardytų valdininkų, kurių pagalba aš naudojausi statant Kronštato ir kitų [uostų] įtvirtinimus. Aktyvumu ir sugebėjimais ypač gelbėjo mano dispozicijoje esantis generolas majoras Opermanas. Ypatingą uolumą jis parodė ir statydamas gynybinius įtvirtinimus Baltijsko uoste, kai buvo ginama ten užblokuota mūsų eskadra. Aš jam patikėdavau įvairias užduotis ir mano dispozicijoje esančioje sausumos kariuomenėje. Ginant Baltijsko uoste buvusią eskadrą ypač išsiskyrė baterijos kuopos papulkininkis Chotejevas, vadovavęs devintajai [?] sausumos baterijai (jos kariai labiausiai pasižymėjo apšaudant priešą artilerijos laivą). Jo dėka komanda išlaikė tvarką ir rimtį, kai baterijoje nuo priešų bombos sprogo amunicijos vežimai. Sausumos artilerijos kapitonas Timofejevas, kuris visą tą laiką vadovavo priešakinėms Rogo salos baterijoms ir per visą priešų antpuolį rodė didelį šaltakraujiškumą ir apdairumą, ypač tuomet, kai keturi anglų admirolų Somareco vadovaujami laivai atakavo dar nebaigtas įrengti baterijas. Statant baterijas Baltijsko uoste ypač veiklūs buvo: Rogo saloje inžinieriai paporučikiai Ževanovas ir **Narbutas** [pabr. mano – R.G.]; sausumoje – pirmojo pionierių pulko majoras Tichonovas ir paporučikis Jefimovičius. Baterijas ginkluoti labai gelbėjo jūrų artilerijos

antrojo rango kapitonas Smirnackis ir leitenantas Visockis“¹⁷. Priedokumento buvo pridėtas atskiras sąrašas su trylika pavardžių. Teodoro Narbuto pavardė buvo nurodyta vienuoliktuoju numeriu¹⁸. Spalio 30 (lapkričio 11) dieną jau buvo žinomos ir imperatoriaus sprendimo smulkmenos: generolą Karlą Opermaną buvo nutarta apdovanoti penkiais tūkstančiais rublių, o kapitoną Timofejevą – aukso špaga. Kitiems karininkams buvo suteikti įvairių laipsnių šv. Vladimiro ir šv. Onos ordinai¹⁹. Tačiau įsakus dėl apdovanojimų Aleksandras I pasirašė tik lapkričio pradžioje. Vienas iš jų buvo toks: „*Ponui inžinieriui paporučikiui Narbutui. Norėdami padėkoti už Tamstos uolią tarnybą ir už parodytą veiklumą Baltijsko uoste statant baterijas, skirtas ten buvusiai mūsų eskadrai ginti, maloningiausiai skelbiame Tamstą trečiojo laipsnio šv. Onos ordino, kurio ženklai siunčiami [su šiuo įsaku], kavalieriumi*“²⁰. Dokumentas buvo pasirašytas 1808 metų lapkričio 4(16) dieną Sankt Peterburge. Originalą puošė Aleksandro I ir jūrų pajėgų ministro Čičiagovo parašai. Lapkričio 5(17) dieną iš Karo ministerijos inžinerijos departamento į Suomiją iškeliaavo prašymas išsiaiškinti tikslią paporučių Ževanovo ir Narbuto buvimo vietą²¹. Lapkričio 6(18) dieną Čičiagovas atskiru raštu kreipėsi į tuometinį tiesioginį Narbuto viršininką Opermaną: „Jo Imperatoriškoji Didenybė, norėdami padėkoti už uolią tarnybą ir ypatingą veiklumą, parodytą statant baterijas Baltijsko uoste, ginant ten buvusią mūsų eskadrą, teikėsi maloningiausiai apdovanoti 1-ojo pionierių pulko majorą Tichonovą ir paporučių Jefimovičių bei inžinierius paporučius **Narbutą** ir **Ževanovą**: Tichonovą – ketvirtojo laipsnio šv. Vladimiro ordinu, Jefimovičių ir **Narbutą** [pabr. mano – R.G.] – trečiojo laipsnio šv. Onos ordinu, o **Ževanovą** – auksine tabokine“²².

¹⁷ О чиновниках, отличившихся по части прибрежных укреплений, *ibid.*, b. 146, l. 3–4.

¹⁸ Список чиновников, отличившихся по части сухопутных укреплений, *ibid.*, l. 7.

¹⁹ Записка № 365. Октября 30 дня 1808 года. Его Высокопревосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 9. Taip pat : Лист Министра Военных Морских сил П. Чичагова Адмиралу Ханькову. 31 октября 1808 года, *ibid.*, l. 11.

²⁰ Господину Инжинер-Подпоручику Нарбуту. С. Петербург, ноября 4го дня 1808 года, *ibid.*, l. 23 (nuorašas).

²¹ С департамента Министра Морских Военных сил [...] 5го дня 1808 года, *ibid.*, l. 27.

²² Записка № 378. Ноябрь. 6 дня 1808 года. Его Превосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 30.

Opermanas buvo įpareigotas pristatyti apdovanojimus pagal paskirtį, tai yra įteikti juos minėtiems karininkams.

Šie dokumentai įdomūs ir dar dėl vienos priežasties – visi jie duoda informacijos (nors ir ne itin gausios) apie tuometinius Narbuto kolegas. Be jokios abejonės, bendrauta su paporučikiu Ževanovu, kuris buvo apibūdintas kaip „pirmasis, parodęs ypatingą veiklumą stant baterijas Rogo saloje“²³ (jis ir apdovanotas ypatinga dovana). Antrasis, Opermanas, buvo tiesioginis ir ilgametis Narbuto viršininkas. Grafas, inžinerijos generolas, Valstybės Tarybos narys, Karo ministerijos inžinerinio departamento direktorius, Mokslų akademijos garbės narys Opermanas dalyvavo XVIII amžiaus pabaigos Švedijos–Rusijos karuose ir Lenkijos–Lietuvos padalijimuose, 1803 metais stiprino Rusijos–Švedijos pasienio tvirtoves, o 1807 metais, kaip ir Narbutas, dalyvavo kautynėse prie Austerlico. Vėliau ruošė gynybinius Kronštato įtvirtinimus, prisidėjo prie Bobruisko tvirtovės statybos. Taigi Opermano ir Narbuto biografijose galima rasti ne vieną sutapimą. Kaip byloja Narbuto rankraštinis palikimas, Opermanas, likimo blaškomas po įvairias šalis, domėjosi tų kraštų istorine praeitimi, surado ne vieną senieną, išgelbėjo ne vieną rankraštį. Narbutas ypač vertino generolo surinktus dokumentus, susijusius su juodkalniečių tautos istorija.

Taigi pirmąją lapkričio mėnesio savaitę paporučikis Teodoras Narbutas gavo pirmąjį savo apdovanojimą (vėliau dar bus pagerbtas ketvirtąjo laipsnio šv. Vladimiro ir antrojo laipsnio šv. Onos ordinais). Tačiau bendra atmosfera, tuo metu vyravusi Narbuto aplinkoje, nekėlė optimizmo. Įvykiai, susiję su Baltijos laivyno gynyba, buvo tragiški. „Vsevolodo“ žuvimas, bombardavimai, aštrus mirties pojūtis, ypač po nesenos kontūzijos, be jokios abejonės, buvo vieni dramatiškiausių Narbuto karinės biografijos momentų. Tikriausiai buvo svarstomas ir admirolo Chanykovo – seno jūreivio, studijavusio Anglijoje, su tos šalies laivais apiplaukusio aplink pasaulį, buvusio Kaspijos flotilės vado, žmogaus, itin gerai išmaniusio anglų taktiką, – likimas. 1808 metų lapkričio 7(19) dieną imperatorius pasirašė įsaką dėl admirolo teismo. Chanykovas buvo apkaltintas neveiklumu, atvedusiu prie anglų ir švedų laivynų susijungimo, taip pat ir „Vsevolodo“ netektimi. Teismo sprendimu jam buvo mėnesiui atimtas laipsnis – admiras nužemintas eiliniu.

Chanykovo eskadros nesėkmė rodė ir pačios Rusijos problemas, armijos nuovargį, bylojo, kad Šiaurės žygis pernelyg užsitęsė. Galbūt dėl šios priežasties lapkričio 7(19) dieną buvo pasirašytos pa-

liaubos, pagal kurias Švedija sutiko atiduoti Suomiją iki pat Kemijokio upės. Tačiau Peterburge šioms paliauboms nebuvo pritarta – Aleksandras I siekė karo veiksmus perkelti į Švedijos teritoriją. Paliaubos netrukus buvo nutrauktos, o rusų kariai, jausdami artėjančią žiemą, kovėsi itin įnirtingai. Švedų armijoje siautėjo ligos, badas. Gruodžio pradžioje paskutiniai švedų kariai paliko Suomiją. Naujasis Rusijos vyriausiasis kariuomenės vadas (Bukshevdenas dėl intrigų buvo priverstas atsistatydinti) infanterijos generolas Bogdanas Knoringas (1746–1825) gavo įsakymą pereiti užšalusią Botnijos įlanką ir įsiveržti į tikrąją Švediją, į Alandų salas. Knoringas nepritarė šiai, jo nuomone, neįgyvendinamai idėjai, tačiau į Abą atvykus pačiam karo ministrai Aleksejui Arakčejevui 1809 metų vasario 26 (kovo 10) dieną žygis buvo pradėtas. Jo vadu buvo paskirtas generolas Bagrationas. Kariai buvo šiltai aprengti, iš paskos per ledo dykumą – užšalusią Botniją – riedėjo rogės su šaudmenimis, malkomis, vynu. Amžininkų liudijimu, vaizdas buvo neįprastas: „[...] tūkstantčiai žmonių ir žirgų, įvairiomis kryptimis judančių sniego lyguma, sutrikdė mirtiną ledynų tylą ir kėlė ne tik nepaprastai keistą, bet ir didingą reginį. Saulės spinduliai tiesiog akino. Šviesos atspindžiai telkėsi ir lūžo ant karių ginklų, kolonos judėjo į priekį kaip ugnies masė sustingusioje gamtoje. Ore sklandė plėšrių paukščių būriai. Nakvynei kariai, kad apsisaugotų nuo žvarbių vėjų, užsikasdavo sniege. Ant ledo liepsnojo ilgos laužų eilės“²⁴. Kovo 5(17) dieną Alandų salos buvo užimtos. Kovo 12(24) dieną Barklajaus de Tolio vadovaujami būriai, išžygiavę iš Vasos, įsiveržė į Umėją. Netrukus buvo užimtas ir Tornijas. Kovo 13(25) dieną Švedija Kalikse (į vakarus nuo Tornijo) pasirašė kapituliacijos aktą. Kovo 17(29) dieną buvo sudarytos Alandų paliaubos.

Tą pačią kovo 13(25) dieną, kai Rusijos kariuomenė sugrįžo iš Alandų, Aleksandras I iš Peterburgo išvyko į Suomiją. Naujiesiems Rusijos valdiniam imperatorius pažadėjo tikybos ir vietos įstatymų laisvę. Kovo 17(29) dieną Suomijos gyventojai prisiekė Aleksandrui I kaip Suomijos hercogui. Imperatorius aplankė Sveaborgą, o kovo 19(31) atvyko į Abą. Balandžio mėnesį buvo paskirtas trečiasis Suomijos kampanijos vyriausiasis vadas – Barklajus de Tolis (Knorin-

²³ Записка № 365. Октября 30го дня 1808 года. Его Высокопревосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 9.

²⁴ [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 381–382.

gas Botnijos žygio išvakarėse pateko į nemalonę). Kovo 19(31) dieną Aleksandras I nutraukė Alandų paliaubas. Rugsėjo 3(15) dieną prasidėjo taikos derybos, o rugsėjo 5(17) buvo pasirašyta Fredrikshamno taika, pagal kurią Rusijai atiteko visa Suomija ir Alandų salos.

Žygis per Botniją iš esmės vainikavo Rusijos–Švedijos karo baigtį. Tai buvo vienas išpūdingiausių ir dramatiškiausių šios kampanijos epizodų. Be jokios abejonės, Narbutas jame nedalyvavo – vargu ar būtų užmiršęs šį faktą paminėti. Botnijos žygis buvo sunkus ne tik dėl klimato sąlygų. Rusijos armija buvo išvarginta ne tik šalčių, ligų ir nepriteklių (alga nebuvo mokama jau penketas mėnesių ir karininkai jau mažai kuo skyrėsi nuo skarmalais vilkinčių eilinių karių) – ji jau buvo išsekusi dvasiškai, tai yra beprarandanti viltį laimėti.

INŽINERIJOS PUSKARININKIO LAISVALAIKIS

Mirties artumas, regis, turėjo kelti tik vieną tuomet realų troškimą – išlikti. Tačiau, kaip galima spręsti iš mūsų dienas pasiekusių šaltinių (nors ir labai negausių), jau niekas negalėjo atvėsinti Narbuto aistros istorijai. Kario-istoriko derinys buvo visiškai įmanomas. Pirmą kartą Narbutas turėjo progos tuo įsitikinti kartu su prūsų hidraulikos specialistais dirbdamas prie Nemuno – pasitelkęs visas galimas priemones, išnaudodamas kiekvieną laisvą valandą, kasinėjo piliakalnius, užrašinėjo tenykščių gyventojų papročius, mokėsi jų kalbos, rinko senienas. Regis, Suomija šiuo požiūriu buvo pats nepalankiausias kraštas, jau nekalbant apie karo situaciją. Tačiau taip gali atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio – į tolimą Skandinavijos kraštą Narbutą likimas nubloškė tuomet, kai jau buvo susiformavęs jo pomėgis istorijai, o galbūt net ir tikslas parašyti Lietuvos istoriją. Taigi į šią šalį inžinerijos paporučikis Narbutas (poručiko laipsnis jam buvo suteiktas tik 1809 metais, tikriausiai Suomijos kampanijos pabaigoje) turėjo žvelgti kitokiu žvilgsniu negu jo karo tarnybos kolegos.

Iš to, kas jau sakyta anksčiau, akivaizdu, kad Narbutas aplankė ne vieną Suomijos vietovę – buvo Abe, Baltijsko uoste, Mažojoje Rogo saloje. Lankėsi ir tuometinės Estlandijos gubernijos miestuose – Pernu, Revelyje. Kaip galima spręsti iš trečiojo *Lietuvių tautos istorijos* tomo, pabuvojo ir Sveaborge, Fredrikshamne, Kronštate²⁵. Suprantama, Narbutą kaip literatą labiausiai domino svarbiausias tuometinis Suomijos politinis ir kultūrinis centras – Abas (Aobo, Obo, suo-

miškai Turku, rusų vadintas Kaby), įsikūręs pietiniame Botnijos įlankos krante. Anot padavimų, Švedijos karalius Erikas IX, užkariavęs pietvakarinę Suomiją, 1156 metais pastatė Abo pilį ir pirmąją tame krašte krikščionių bažnyčią. 1626 metais Abo buvo įsteigta gimnazija, po keturiolikos metų reorganizuota į universitetą. Nuo pat XIII amžiaus iki 1522 metų Abo buvo katalikų, vėliau – protestantų vyskupo, o nuo 1817 metų – Suomijos protestantų arkivyskupo primo rezidencija. Miestas visame krašte garsėjo ir kaip amatų bei prekybos centras. Į Abo retai teužklysdavo koks nors keliautojas iš buvusių Lenkijos–Lietuvos žemių. Taigi ir šaltinių apie ten patirtus išpūdžius nedaug. Šykštūs ir jau mūsų minėtų keliautojų – Kosčiuškos ir Nemcevičiaus – prisiminimai. „Abas, – užrašė Nemcevičius, – tuomet dar Švedijai priklausiusios Suomijos sostinė, – beveik visas medinis; stogai dažyti jaučio krauju; gana tvarkingas. Ten pirmą kartą pamačiau šiaurės elnius, kuriuos augina ir maistui, ir kinkymui. Gyventojai kalba švediškai, yra liuteronai“²⁶. Kiek smulkesnį Abo aprašymą paliko Tiškevičius, kuris ten lankėsi daug vėliau, 1843 metais. Tačiau keliautojo informacija mums įdomi, juolab kad ir jo kelionės tikslas buvo kitoks nei Nemcevičiaus ir Kosčiuškos. Kai Tiškevičius ten viešėjo, sostinė iš Abo jau buvo perkelta į Helsingforsą, tačiau miestas tradiciškai tebebuvo svarbus prekybos ir kultūros centras. Tuomet Abo gyveno apie dešimt tūkstančių gyventojų. Miesto vaizdas, be abejonės, jau buvo kitoks nei teko jį matyti Narbutui – 1828 metais Abo nuniokojo didžiulis gaisras. Vis dėlto sudegė ne viskas – keliaujantį grafą itin sužavėjo Abo gynybinė pilis (deja, paversta kalėjimu). Ne menkesnį išpūdį padarė ir Abo katedra, kurioje buvo palaidota ne viena įžymybė. Apskritai Tiškevičių nustebino Abo, ypač jo uosto, judrumas.

Suprantama, Narbuto matytas vaizdas ir išpūdžiai buvo kiek kitokie – jau anksčiau aprašyta kariaujančio krašto realybė darė įtaką ir Abui, keitė jo veidą. Antra vertus, Narbuto lankymosi metais miestas dar buvo garsus savo universitetu, 1827 metais perkeltu į Helsingforsą. Abo, kaip ir Vilnius, iki pat XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigos daugeliui asocijavosi būtent su universitetu, svarbiausiu tuometinės Suomijos mokslo centru. Šiandien tektų tik spėlioti apie galimus Narbuto, inžinerijos paporučikio, kontaktus su šia

²⁵ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1994, t. 3, p. 467.

²⁶ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, s. 310.

mokslo įstaiga – jeigu ne vienas trumpas laiškas, išlikęs gausioje Joachimo Lelevelio korespondencijoje. Taigi jau po poros metų, sugrįžęs iš Suomijos ir Bobruisko, Narbutas pasiuntė Leleveliui laišką, iš kurio turinio galima spręsti, jog Abe būsimasis istorikas buvo ne kartą susitikęs su tenykščiais literatais ir parsivežė ne vieną jų veikalą – kad grįžęs namo juos „perduotų [...] žmonėms, tyrinėjantiems Europos šiaurės tautų pradus“²⁷. Taigi galima teigti, jog Narbutas ne tik ieškojo, bet ir užmezgė kontaktus su tenykščiais intelektualais, be jokios abejonės, susibūrusiais apie universitetą. Galbūt net turėjo vilniškių profesorių rekomendacijas – bet tai būtų tik hipotezė, nors ir labai tikėtina. Prošvediškos Abo universiteto profesorių nuotaikos, jų atviras protestas prieš Rusijos okupaciją (universiteto rektorius Matias Calonius (1738–1817) atsisakė prisiekti naujajai valdžiai) – gerai žinomas faktas istoriografijoje. Kaip Narbutas, Rusijos armijos puskarininkis, rado bendrą kalbą su tos aplinkos žmonėmis? Tiškevičius, kuriam buvo gerai pažįstamas Suomijos ir Švedijos elitas, padarė išvadą, kad skandinavai labai palankūs buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės piliečiams. Galbūt tai būtų ir tam tikras Narbuto sėkmės paaiškinimas. Antra vertus, įdomu ir tai, kad būtent dėl viešnagės Abe būsimasis *Lietuvių tautos istorijos* autorius užmezgė kontaktus ir su Leleveliu, mokslininku, žavėjusiu savo profesionalumu ir intelektu. Lelevelio susidomėjimas Skandinavijos istorija buvo didžiulis. 1807 metais, Suomijos kampanijos išvakarėse, Lelevelis išleido knygelę apie senųjų Skandinavijos gyventojų padavimus ir religiją²⁸. Ši knygelė buvo ir Narbuto Šiaurių dvaro bibliotekoje, ją naudojo rašydamas ir *Lietuvių tautos istoriją*.

Antrasis miestas, kuriame Narbutas atsidūrė per Suomijos kampaniją ir kuris jį ypač domino kaip literatą, buvo Estliandijos sostinė Revelis. Kaip galima spręsti iš jo paties užuominų, ten Narbutas buvo dislokuotas 1808 metų pabaigoje–1809 metų pradžioje, tai yra jau po įvykių Mažojoje Rogo saloje ir Baltijsko uoste. Viešnagę Revelyje, kuriame karas nevyko, bet kuris buvo visai greta, būtų galima vadinti karo meto atostogomis. Kaip ir Abas, Revelis buvo išlaikęs savo senovę. Keliautojus iš Lietuvos stebindavo juodi bokštai ir tvirtos miesto sienos. Ypač įspūdingai Revelis atrodė iš jūros pusės. Įdomi buvo ir miesto praeitis. „Revelis, – rašė Tiškevičius, – pagrindinis Estijos miestas, – keistą turėjo likimą, priklausydamas tai Švedijai, tai Danijai, tai Rusijai ir net Lenkijai. Mūsų istorijoje tasai miestas garsus 1589 metais įvykusi Zigmanto III susitikimu su savo tėvu, Švedijos karaliumi Jonu“²⁹. Patiko Revelis ir Narbutui. Aplankė

miesto architektūros įžymybes – Šv. Mikalojaus ir Šv. Olofo bažnyčias, jų lobynus. Reikia manyti, kad rado nemaža paminklų, kurie suteikė galimybę lyginti lietuviškas ir skandinaviškas senienas. Štai, pavyzdžiui, *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome Narbutas rašė: „Iš Marienburgo, Karaliaučiaus, Talino [Revelio – R.Ė.] senienų aiškėja, kad lietuvių karo vėliavose paprastai būdavo pavaizduotas žirgas arba gaidys. Taline, Šv. Olofo bažnyčioje, pats mačiau medinį kotą su kažkokio audeklo gabalu, kuriame buvo žalvarinis balandžio dydžio gaidys; tatai laikyta pagonybės laikų vėliava, paimta Latvijoje. Man sakė, kad Karaliaučiuje buvo Kęstučio vėliava, kurioje pavaizduotas šuoliuojantis juodas žirgas, o ant jo – juodas gaidys“³⁰. Lobyne būta ir kitų įdomių senienų – deja, jų aprašymas nepasiekė mūsų dienų.

Revelyje, kaip ir Abe, Narbutas užmezgė ir asmeninių kontaktų. Be jokios abejonės, pats išpūdingiausias – susitikimas su tuomet Revelyje gyvenusiu rašytoju, istoriku, Rusijos imperatoriaus dvariškiu Augustu Kotzebue (1761–1819). Jau ne kartą cituotame *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome yra ir tokia Narbuto pastaba: „Eminentissimi Petri ep[iscop]i Camaracensis, card[inali] De manicheis Agapianis in Russia et Lithuania, eorumque doctrinae cum ethnicismo affinitate. A[nn]o 1418, cod[ex] in fol[io] m[anu] s[criptus], pag[inarum] 185. Turbūt tai vienas iš neišspausdintų veikalų kardinolo Petro d’Ailli, gyvenusio tarp 1350 ir 1419 metų, arba, kaip kiti nori, iki 1425 [metų]. Velionis Augustas Kotzebue išgijo jį Neapolyje; man jį buvo davęs 1809 metais Taline, kad išsirašyčiau Lietuvos istoriją, ypač mitologiją liečiančius dalykus“³¹. Taigi Kotzebue supažindino Narbutą su žymaus viduramžių teologo, filologo ir bažnyčios veikėjo Petro d’Ailli (Petrus ab Alliaco, 1350–1429) rankraščiu, kurį vėliau jis naudojo ir savo *Istorijoje*, ypač *Mitologijos* tome. Tikriausiai Kotzebue padovanojo Narbutui ir ką tik išėjusį savo keturių tomų veikalą – *Senosios Prūsijos istoriją*³². Jau vėliau, po Kotzebue mirties,

²⁷ T. Narbuto laiškas J. Leleveliui, Vilnius, 1811, spalio 14 (26), LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 56, l. 81 (nuorašas). Už nuorodą į šį šaltinį dėkoju akademikui Vytautui Merkiui. Laiško originalas saugomas Krokuvos Jogailos universiteto Rankraščių skyriuje (Sygn. 4435, k. 708).

²⁸ J. Lelewel, *Edda, czyli Księga religii dawnych Skandynawii mieszkańców*, Wilno, 1807.

²⁹ E. Tyszkiewicz, *Liśty o Szwecyji*, s. 21.

³⁰ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 62–63.

³¹ *Ibid.*, p. 67.

³² A. Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, Riga, 1808–1809, Bd. 1–4.

Narbutas išigys ir kitą jo darbą – monografiją apie Švitrigailą³³. Abu šie veikalai papuoš Narbuto Šiaurių dvaro biblioteką³⁴. Tikriausiai Kotzebue pristatė Narbutą kai kuriems savo aplinkos žmonėms, taip pat ir kolekcionuotojams, antikvarinių knygynų savininkams. Būtent Revelyje Narbutas išigijo ir kitą svarbų rankraštį, kaip jis pats vėliau rašė, „neįkainojamą Lietuvos istorijos paminklą“ – vadinamąją J. F. R. arba Rivijaus kroniką³⁵. Jau vėliau, 1842 metais, ją išvertęs ir parengęs spaudai, pratarinėje rašė: „Atsitiko taip, kad 1808 metais Revelyje man pavyko išigyti vokišką rankraštį, senovinį, *in 4to*, didžiulį, įrištą juoda oda, tačiau suirusį, atskirais fragmentais ir sužalotą; tai įvairių dalykų – istorinių, poetinių, humoristinių ir t. t. – rinkinys“³⁶. Sunku net įsivaizduoti kelią, kurį turėjo nukeliauti J. F. R. kronika ir kiti rankraščiai, knygos, kol pagaliau pasiekė gimtąjį Narbuto Šiaurių dvarą. Suprantama, Tiškevičius jų parvežė nepalyginamai daugiau, tačiau pernelyg skirtingos buvo jo ir Narbuto kelionės aplinkybės.

Taigi tik iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad šiame įvykių sūkuryje nebuvo kada galvoti apie istoriją. Narbutas, dalyvaudamas svarbiuose ano meto karuose, blaškomas po įvairias Rusijos imperijos ir užsienio vietas, regis, niekuomet neužmiršo, kad jis – žmogus, kuris savo karjerą visų pirma sieja su istorijos tyrinėjimu. Tikriausiai tokį nusistatymą geriausiai apibūdintų žodis „aistra“. Iš tikrųjų mirties akivaizdoje galvoti apie savo tautos istoriją, ieškoti jos praeities paminklų reiškė atsiriboti nuo realybės. O iš to, kas buvo pasakyta anksčiau, akivaizdu, kad Suomijos karas buvo vienas sudėtingiausių ir nuožmiausių XIX šimtmečio karų. Nereikėtų užmiršti ir moralinio aspekto – 1809 metais Suomija buvo užkariauta taip, kaip visai neseniai Lietuva ir Lenkija, ir Narbutas žygiavo užkariautojų gretose; žygiavo vykstant partizaniniam karui, kaip sakė Michailovskis-Danilevskis, tarp liaudies karo liepsnų. Dviprasmiška padėtis, vidiniai prieštaravimai, ypatingas karo žiaurumas – šiuos dvejus Narbuto jaunystės metus daro vienais ryškiausių jo biografijoje. Kaip sakė istoriko duktė Mončiunskienė, būtent iš Suomijos karo (epizodas Abo lauke) Narbutas išsinešė mirties jausmo pojūtį – ir apie tai net senatvėje nevengdavo kalbėti. Suomijos kampanija turėjo ir kitos fatališkos reikšmės – nuo 1808 metų pradėjęs progresuoti kurtumas Narbutą pamažu atribojo nuo išorinio pasaulio, leido susitelkti savyje, gyventi su pačiu savimi, galų gale padaryti tai, kas ne kiekvienam įmanoma – parašyti dešimties tomų *Lietuvių tautos istoriją* ir tapti produktyviausiu Lietuvos romantizmo istoriku.

Šiandien sunku pasakyti, kokių emocijų iš Suomijos buvo išsinešta daugiau – pozityvių ar negatyvių. Abejonių nekelia tik viena – Narbutas, kaip literatas, kaip istorikas, turėjo betarpiškai pažinti šiuos ypatingus Lietuvos kaimynus – skandinavus; pažinti juos akivaizdžiai, tiesiogiai, taip, kaip lenkus ar rusus. Tai todėl *Lietuvių tautos istorijoje* tiek daug „Skandinavijos“, skandinaviškų dalykų. Suprantama, Narbutui buvo žinomi Joachimo Lelevelio, Ivano Loboikos tyrinėjimai, tačiau tik asmeninės patirties dėka buvo galima sukurti tokius įtikinamus aprašymus. Būsimasis istorikas turėjo progos pats įsitikinti, kas yra toji žemė, kurią Jordanas pavadino „tautų versme“. Tiesa, Narbutas abejojo, ar kraštas, kuriame didžiausią dalį užima kalnai, liūnai ir kemsynai, gaubiami atšiauriausios padangės, kur tiek maža derlingų žemių, galėjo būti tautų pradžių pradžia³⁷. Tačiau jis buvo tikras dėl kito – skandinavai turėjo įtakos patiems didžiausiems perversmams Lietuvos žemėje, jie niekuomet nebuvo nutraukę visokeriopų ryšių su šiuo kraštu³⁸. Narbutui, kaip ir Tiškevičiui ar kuriam kitam jo aplinkos žmogui, skandinavai iš tikrųjų kėlė priešų, plėšiko asociacijas. Istorikui buvo puikiai žinomos nelaimės, kurias jie atnešė jo tautai. Narbutas net manė, kad šias Šiaurės tautas kadaise buvo apėmusi kažkokia naikinimo dvasia. Vis dėlto šio krašto žmonėse matė daugiau gėrio negu blogio. Jį žavėjo tauta, apdovanojama ypatingu kūno grožiu ir narsa. „Pažvelgėme, – sakė Narbutas, – į istorijoje išlikusius paminklus tos nuostabios skandinavų tautos, iš pradžių vadintos gotais, variagais, regėjome jos įvairias atšakas, paskui juos stebėjome kaip normanus, ir visada kėlė nuostabą jų didžiuliai žygiai, kuriuose jie, grobio pavilioti, dėl mažiausio tikslo būdavo pasirengę paaukoti gyvybę, kur jų niekada neapleisdavo drąsa, vyriškumas ir ištvėrmė“³⁹. Dar daugiau privalumų Narbutas turėjo išvelgti šiandieniniame skandinavų būvyje. Be jokios abejonės, jį, apsišvietusį žmogų, bajorą, stebino to krašto tvarka, verslai, įstatymai. Jau Nemcevičius savo trumpuose prisiminimuose rašė: „Šve-

³³ A. Kotzebue, *Swidrigail*, Lipsk, 1820.

³⁴ [T. Narbutt], *Spisanie Muzeum w Szawrach*, LMAB RS, f. 18, b. 185, l. 12, nr. 42–45; l. 14, nr. 111.

³⁵ Kronika Niemiecka J. F. R. Z rękopismu autentycznego, objaśnił, tłómaczenie polskie dołączył i do druku podał Teodor Narbutt, *ibid.*, f. 22, b. 54.

³⁶ *Ibid.*, l. 2.

³⁷ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, p. 65.

³⁸ *Ibid.*, p. 79.

³⁹ *Ibid.*, p. 67.

dų valstiečių namai švarūs ir tvarkingi. Valstiečiai laisvi, turi įtakos įstatymdavystei, gauna deramą išsilavinimą ir mokslus⁴⁰. Tą patį turėjo įsidėmėti ir Narbutas. Galbūt šie jaunystės išpūdžiai turėjo įtakos ir pačiam pradėjus ūkininkauti – juk Šiaurių dvarą pavertė tikra oaze savo valstiečiams. Suprantama, apie tai tegalima spėlioti. Tačiau tikrai žinoma viena – Skandinavijos jau niekuomet neišleido iš akių. Galbūt dėl šios priežasties taip godžiai skaitė Tiškevičiaus *Laiškus apie Švediją*, taip žavėjosi grafo kelione. Suprantama, dar daugiau minčių ir prisiminimų buvo išsakyta asmeniniuose pokalbiuose – Suomija tuomet buvo daugeliui įdomi kaip savotiška Rusijos imperijos reformų eksperimentinė bazė. Ypatingas šios šalies politinis statusas, konstitucija, parlamentas, vietinių įstatymų galiojimas – visa tai buvo taip nepanašu į anuometinę Lietuvą. Žinoma, tokie išpūdžiai neatsispindėjo Tiškevičiaus knygoje. Grafas akcentavo, kad jo kelionė į Skandinaviją tėra tik mokslinė. Vis dėlto nuostabą ir susižavėjimą nuslėpti buvo nelengva. „Toji tauta, – rašė Tiškevičius, – taip mažai mums pažįstama ir taip visapusiškai verta arčiau pažinti, taip netoli nuo mūsų gyvenanti, esant tokiai gausybei lengvų nuolatinių komunikacijos priemonių, – prisipažinkime atvirai, niekuomet mūsų prieš savęs netraukė. Bet tas, kas jau kartą ją pažino, tas pamils visam gyvenimui. Jų širdyse – teisingumas, prote – apšvieta, troškimuose – laisvė, o aktyvioje veikloje – jos tolimesnės egzistencijos garantija. Ypatinga simpatija, kurią jie mums jaučia, dar labiau mus su jais suartina“⁴¹. Kaip jau buvo sakyta, sunku lyginti Narbuto ir Tiškevičiaus prisiminimus. Rusų armijos puskarininkis, priedarta atsідūręs žemėje, apie kurią žinojo tik iš literatūros, gyventojų sutinkamas priešišškai, kaip užkariautojas, ir keliaujantis grafas, intelektualas, vykęs savo noru ir bendravęs su pačiu to krašto aukštuo-
menės žiedu. Ir vis dėlto jie panašūs – juos abu vienijo pomėgis istorijai. Karys, akis į akį susiduriantis su mirtimi, savo rankomis lietus žemę, klampojęs liūnais ir sniegynais, kartu su suomių locmanais plaukiojęs tarp atšiaurios jūros uolų⁴² – galėjo dar betarpiškiau pajusti to krašto skonį. Antra vertus, Narbutas nebuvo eilinis karys – Vilniaus universiteto auklėtinis, poliglotas, poetas, vertėjas, bibliofilas. Be jokios abejonės, susitikęs su Abo ir kitų miestų intelektualais, rado bendrą kalbą. Suomijos kultūros padėtis daug kuo priminė Lietuvą – šviesuomenė čia kalbėjo ir rašė švediškai, o senąja suomių kalba kalbėjo tik liaudis. Antra vertus, garsių suomių literatų, nors ir rašiusių švediškai, darbuose vyravo suomių tautinė dvasia. Vadovėliuose net buvo nusistovėjęs terminas – suomių literatūra šve-

dų kalba. Nuo XVIII amžiaus pabaigos buvo pradėta intensyviai rinkti tautosaką, tyrinėti čiudų kalbą. Netrukus toks sąjūdis prasidės ir Lietuvoje. Čia taip pat plėtosis lietuvių literatūra lenkų kalba ir vienas ryškiausių jos atstovų bus Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorijos* autorius.

* * *

1809 metų rugsėjo 15(27) dieną Vilniaus imperatoriškojo universiteto rusų literatūros profesorius Ivanas Černiavskis per naujų mokslo metų atidarymą pasakė kalbą lenkų ir rusų kalbomis – be galo emociingą, kupiną patoso. Pagrindinė jos tema buvo ką tik pasibaigęs karas su Švedija. Profesorius, apžvelgęs visą Rusijos santykių su šia šalimi istoriją, kalbą užbaigė žodžiais: „Slavų palikuonys! Dėl privačių asmenų savanaudiškumo ir tuštybės buvo nutraukti kraujo ryšiai, ir ilgus metus mes buvome abipusio priešiško, brolių neapykantos aukomis. Dangus mus vėl sujungė. Taigi apgobkime [suomių tautą] savo šlove, nupirkta mūsų bendru krauju. Broliškai apglėbkime naują tautą, ieškančią mūsų bendros tėvynės ir Rusijos sūnaus vardo“⁴³. Šiandien jau niekas negalėtų pasakyti, kaip Černiavskio kalbą sutiko auditorija. Tačiau norėtusi tikėti, kad paskutiniai profesoriaus žodžiai ne vieną privertė susimąstyti.

⁴⁰ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, s. 311.

⁴¹ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecyi*, s. 291.

⁴² T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, p. 467.

⁴³ Речь на закончении мира со Швециєю при открытии учебного годичного курса в Императорском Виленском Университете, произнесённая профессором И. Чернявским 1809 года, сентября 15дн., Государственная публичная иблиотека им.М.Е.Салтыкова-Щедрина в Санкт-Петербурге, ф.18 (Анастасевич) (lapai be numeracijos).

Zita Medišauskienė

ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS:
TARP LIETUVOS,
LENKIJOS IR BALTARUSIJOS

„Koks keistas kartais būna žmogaus likimas, jeigu tik eina savu keliu, nepataikaudamas tai ar kitai partijai, grupuotei ar vyraujančiai nuomonei – eina savo idėjos ir širdies vedamas, vienintelę paguodą rasdamas sąžinės ramybėje. Taip buvo ir su Skorina. Gyvam esant kritikuotas, niekintas, teisman kviestas, o po mirties praėjus trims amžiams politinės grupuotės naudojami juo ir šio žymaus žmogaus darbus kiekviena pusė sau priskiria ir savo naudai interpretuoja“¹. Taip gyvenimo saulėlydyje Adomas Honorijus Kirkoras rašė apie Pranciškų Skoriną. Bet ar apie Skoriną? Ar ne save jis turėjo mintyse, ne savo gyvenimą – nugyventą ir tą, kuris jo laukė palikuonių atmintyje? Ar ne apie save, savo laikus ir ne apie mus jis rašė? Nedaugelio suprastas Vilniuje ir Peterburge, dėl tuometinių politinių aplinkybių negalėdamas atvirai išsakyti savo pažiūrų, kritikuojamas, o kartais pulte puolamas lenkų visuomenės, ypač jos demokratinio sparno, nelaikomas visiškai savu, ypač po 1863 metų sukilimo, ir rusų valdžios „pusėje“ („lenkų intrigos įrankis“) – tokioje atmosferoje gyveno ir dirbo mūsų herojus. O praėjus daugeliui metų po mirties jau istorikai, kaip ir minėtąjį Skoriną, tąso kiekvienas į savo pusę: lenkų autoriai Małgorzata Stolzman, Michał Brensztęjnas, Stanisławas Kirkoras mano jį buvus lenkų kultūros atstovą, veikusį šios kultūros labui (tiesa, pripažindami jo provincinį, lietuvišką patriotizmą); baltarusiai Romualdas Zemkevičius, Nikolajus Jančukas laiko „tikru ir geru Baltarusijos sūnum, kuris jai tarnavo kuo galėjo ir kaip galėjo“². Mes, lietuviai, taip pat neatsilikam, pritardami dar Mikalojaus Akelaičio išsakytai pagyrai „Lietuva Tau už daug daug ką bus dėkinga“³.

Taigi Lenkija..., Baltarusija..., Lietuva... Pabandykime suvokti, ką Kirkorui reiškė šios sąvokos, kas jam buvo Lietuva, kaip geografinė, politinė, kultūrinė, dvasinė erdvė. Mums padės paties Kirkoro istorijos, etnografijos, literatūros istorijos veikalai, rašyti tiek Vilniuje, griežtoje cenzūros „globoje“, kai „yra daug dalykų, apie kuriuos dar negalima kalbėti“⁴, tiek Krokovoje, laisvesnėje aplinkoje, skirti ir rusų, ir lenkų skaitytojams. Be abejo, tvirtas ramstis bus kitų istorikų Kirkoro gyvenimo tyrinėjimai.

Istoriografijoje jau ne kartą cituotas emocionalusis Kirkoro prisipažinimas apie savo meilę Lietuvai, kai žmogus, gimęs Baltarusijoje (Mogiliovo gub., Slivine) unitų dvasininko šeimoje, nemokėjęs lietuviškai, kaip užkeikimą skelbia: „esu lietuvis ir tas jausmas manyje niekada neišnyks“⁵. Kirkoro lietuviškasis patriotizmas nekvestionuotinas. Mus domina šio patriotizmo turinys ir jį maitinę šaltiniai.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje daugeliui bajorų „lietuvis“ pirmiausia reiškė kilęs iš Lietuvos arba gyvenęs Lietuvoje, tai yra buvusioje pounijinės LDK žemėse. Teritorinį (iš dalies ir politinį) atskirumą po Liublino unijos palaikė Abiejų Tautų Respublikos valstybinės valdžios, karinės struktūros, Lietuvos Statuto veikimas ir kita (tai grynai formalioji pusė, neatmetant gyvos savarankiškos LDK tradicijos). Tokiam teritoriniam atskirumui išreikšti vienas Michało Grabowskio herojus pavartojo terminą „kraštiečiai“ arba „žemiečiai“ („my narodowcy ukrainscy“). Į žemietijas pagal kilimo vietą amžiaus viduryje būrėsi Maskvos, Peterburgo, Tartu universitetų studentai, kilę iš Respublikos žemių.

Tokį regionalizmą bandė paaiškinti Andrzejaus Zajączkowskio vietinių visuomenių (kaimynysčių) tyrinėjimai. Autoriaus nuomone, XVII–XVIII amžiuje Respublikos bajorijos nesiejo emocinis tarpusavio ryšys. Toks emocinis ryšys buvo jaučiamas tik izoliuotos visuomenės – kaimynystės (*sąsiedztwo*) ribose. Mažosios kaimynystės, kurių kiekvieną sudarė bajoro dvaras su savo klientele, jungėsi į didžiąsias kaimynystes, besigrupuojančias apie magnatus. Didžiosios

¹ A. H. Kirkor, *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich*, Kraków, 1874, s. 28.

² Р.Земкевіч, *Адам Гоноры Кіркор (Біяграфічна-бібліографічны нарыс у 25-летнюю гадаушчыну сьмерці)*, Вільна, 1911, с.10.

³ G. Gustaitė, „Lietuvos praeities tyrinėtojas“, *Mokslas ir Gyvenimas*, 1988, nr. 1, p. 30–31.

⁴ A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskiui, 1853, spalio 14. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość umiera dwa razy*, Kraków, 1978, s. 26.

⁵ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit. iš: *ibid.*, p. 64–65.

kaimynystės galėjo būti lokalinės, vaivadijos ar net provincijos. Autoriaus nuomone, vieną didžiąją kaimynystę, susietą emociniais ryšiais, sudarė ir Lietuva. Kaimyninis ryšys buvęs stipresnis nei politinis-valstybinis. Ši sistema, anot Zajączkowskio, išliko iki pat kapitalistinės sanklodos susiformavimo. „Kiekviena kaimynystė, nepaisant jos apimamos teritorijos, o kapitalizme taip pat ir jos neformalumo – yra tam tikra prasme uždaras visuomeninis darinys. Kaimynai pažįstami asmeniškai, iš matymo, iš nuogirdų, bet pažįstami. Savi žmonės. Tai lemia, kad priimamos tos pačios elgesio normos, paklūstama tiems patiems ideologiniams veiksniams, kurie nustato pagrindus tokiam pat gyvenimo būdui“⁶.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje naujų impulsų (pirmiausia emocijų, bet ne tik) regionalizmui davė romantizmo veikiamas literatūrinis gyvenimas. Romantizmas, kaip antipodas universaliam švietimui, buvo priešingas unifikacinėms tendencijoms, „įpilietiško“ vietinę specifiką: „savus“ žmones, gamtą, papročius, istorinius veikėjus. Kone absoliuti dauguma tuometinių literatų pradėjo nuo Walterio Scotto sekimų, tik veiksmą perkėlė į gimtąją pastogę: veikia savi istoriniai ir neistoriniai herojai. Lietuvoje populiariausi ir meniškiausi buvo buitiniai romanai ir gavendos (*powieść obyczajowa, gawęda*), kuriuose gražia taisyklinga lenkų kalba, dažnai be menkiausios išmone, aprašytas gyvenimas šlėktos dvareliuose XVIII ir XIX amžiais (tiek, kiek siekia dar gyvų liudytojų atmintis). Vienas iš labiausiai ano meto kritikų akcentuojamų reikalavimų literatūros kūriniams – tikrumas, tai yra faktais pagrįsti istoriniai įvykiai, „atpažįstami“ veikėjai, įprasta, nuo mažumės supanti gamta⁷. Tokie kūriniai buvo geriausia proga atsiskleisti vietinėms ypatybėms, istorijai ir net savų mužikų kalbai, kurią daugelis savus ar svetimus dvarus valdžiusių bajorų mokėjo. Kai kurie kūriniai mirga ukrainietiškais ar baltarusiškais posakiais, patarlėmis. Romantinė literatūra ne tik skatino istorijos, mitologijos, etnografijos tyrinėjimus, bet ir siūlė skaitytojui atidžiau apsidairyti aplink, pažvelgti į greta gyvenančius žmones, į savo seną ir neseną praeitį, o ne gyventi akis įbedus ir viskuo sekti Paryžių.

Regionalizmas reiškėsi ne tik literatūros kūriniuose, bet ir literatūrinio gyvenimo organizacijoje. Buvo steigiami literatūriniai periodiniai ir neperiodiniai leidiniai, kurie nors ir orientuoti į visas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemes, pirmiausia buvo skirti vienai ar kitai provincijai, ar net dar mažesnei teritorijai. Taip Kazimierz Buinickis, pats Livonijos dvarininkas, Vilniuje 1842–1849 me-

tais leido periodinį leidinį *Rubon* (senasis Dvinos pavadinimas), pagrindinį dėmesį skyrusį Livonijos problematikai. Jame bendradarbiavo vietiniai Livonijos literatai ir istorikai. Baltarusijos jaunimui didelę įtaką turėjo Peterburge Jano Barszczewskio leistas rinkinys *Niezabudka*, pasižymėjęs Baltarusijai skirtų straipsnių gausa.

Kirkoro visuomeninė, mokslinė, leidybinė veikla didžiąja dalimi yra skirta Lietuvai. Bet tai formalioji pusė. Faktiškai ji vienaip ar kitaip pirmiausia nukreipta į baltarusiškąją Lietuvos, suprantamos buvusių LDK žemių ribose, dalį. Toks kryptingumas (kaip tendencija) jau pastebimas Kirkoro leidybinėje veikloje, nors viešai leidiniai skiriami visai Lietuvai, neatsiribojant ir nuo kitų Respublikos dalių. Stolzman, aptardama Kirkoro leisto *Kurier Wileński* korespondentus, pažymi laiškus plaukus iš Vilniaus, Lydos, Dysnos, Švenčionių apskričių, Minsko, Mogiliovo, Kijevo gubernijų, Livonijos, tai yra daugiausia iš rytinės, baltarusiškosios, Lietuvos dalies⁶. Iš jos buvo ir artimiausi Kirkoro draugai bei ilgamečiai bendradarbiai. Trumpos baltarusiškos Kirkoro biografijos autoriaus Zemkevičiaus nuomone, apie jį būrėsi gal ir neformalus baltarusiškai rašančių literatų būrelis, kuris 1858 metais „susijėime“ Vilniuje nusprendė leisti knygutes liaudžiai baltarusių kalba (spausdinti turėjo Kirkoro spaustuvė). Be Kirkoro, „susijėime“ dalyvavo baltarusiškai rašę autoriai Liudvikas Kondratavičius (Vladislavas Sirokomič), Wincentas Korotyński, Win-

⁶ A. Zajączkowski, *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce: Ideologia a struktury społeczne*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961, s. 76.

⁷ Vienas įtakingiausių XIX amžiaus vidurio literatūros kritikų, rašytojas ir istorikas Michałas Grabowski rašė: „[...] iš keleto žodžių, lyg apie Ukrainos istoriją, kuriais pradedama *Stanicos* [Grabowskio veikalas] analizė, matau, kad ir P. T. [Tysziński] labai paviršutiniškai pažįsta tą istoriją. Todėl aš, kaip Ukrainos mokyklos (szkoły ukraińskiej) istorikas rašytojas, stengiausi ir stengiuosi vietoj kelių paplitusių banalybių surinkti ir pateikti tikruosius šios provincijos veido bruožus. Tuos bruožus aš pastebiu, pažįstu vietoje ir iškart gulda į savo vaizdus tuoj pat matuodamas, ar daug pats pažengiau Ukrainą pažindamas, natūraliai darydamas išvadą, kad ir kitiems ką nors naujo atskleidžiau. Toks yra mano darbo metodas, ir tik tas metodas skiria jį nuo ligšiolinių mūsų istorinių romanų, kurie yra tik vieno ar kito istorinio fakto, žinomo iš knygų, praskiedimas vandeniui (ir dar ne itin talentingai). Jeigu *Stanica* turi kokią spalvą, tai tik dėl to [metodo]. Negaliu dovanoti ponui T..., kad užsimojęs būti kritiku, to nepastebėjo, nes šis dalykas yra labai svarbus literatūrai: išaiškinti šį metodą, paskatinti, kad įvairiuose mūsų krašto pašaliuose tuo būdu būtų siekiama vietinio poetiškumo“ (cit. iš L. Sowiński, *Rys dziejów literatury polskiej podług notat Aleksandra Zdanowicza oraz innych źródeł*, Wilno, 1877, t. 4, s. 181).

⁸ M. Stolzman, *Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora*, Warszawa, Kraków, 1973, s. 105.

centas Duninas-Marcinkiewiczius, Romualdas Podbereskis, Aleksandras Weryha-Darowskis, Stanisławas Moniuszko, muzikiniuose kūrinuose naudojęs baltarusių liaudies melodijas, bei keletas kitų jaunų žmonių⁹. Tuo tarpu iš „tikrosios“ Lietuvos su Kirkoru nuolatos bendradarbiavo tik Mikalojus Akelaitis. Kitų lietuvių autorių – Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio, Antano Baranausko, Karolinos Praniauskaitės – pasirodymas Kirkoro leidinių puslapiuose labiau fragmentiškas. Todėl gana rezervuotai (būtinai detalesni tyrimai) galėtume teigti, kad Kirkoro leidybinė veikla bene labiausiai buvo orientuota ir didžiausio atgarsio susilaukė slaviškose Lietuvos žemėse, o lietuviškoji dalis, ypač Žemaitija, liko nuošalyje.

Kirkoro lietuviškojo patriotizmo gyvybinė versmė yra istorija. Jo istorijos darbai ne tik paliudija meilę Lietuvai, bet ir akivaizdžiai atskleidžia „Kirkoro Lietuvą“, parodo, kokią Lietuvą mylėjo, vardan kokios gyveno.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad mūsų herojus buvo vienas šviesiausių to meto žmonių Lietuvoje. Nors ir be aukštojo mokslo (1838 metais baigė tik Vilniaus bajorų institutą), Kirkoras buvo gerai susipažinęs su Lietuvos, Lenkijos, Rusijos bei kitų slavų kraštų literatūra, kuri tuomet buvo suprantama labai plačiai ir apėmė ne tik literatūrą tikrąja to žodžio prasme, bet ir istoriją, kalbotyrą, etnografiją, statistiką, teisę, politinę ekonomiką. Dar mokydamasis institute susidomėjo etnografija, pradėjo rinkti baltarusių liaudies dainas, čia susipažino ir ilgus metus glaudžiai bendradarbiavo su istoriku Michału Homolickiu. Dirbdamas Iždo rūmuose bei Vilniaus statistikos komitete Kirkoras suartėjo su mokslo pasauliu: archeologinių, istorinių, statistinių, etnografinių tyrinėjimų interesai suvedė jį su žymiausiais to meto Lietuvos istorikais Teodoru Narbutu, Mikaloju Malinowskiu, Michału Baliński, Eustachiju Tiškevičiumi; leidybiniai reikalai artimai ir ilgą susiejo su Juozapu Ignotu Kraševskiu. Kirkoro biografai pažymi, kad kaip tik šiuo periodu, kai visa galva buvo pasinėręs į mokslinius tyrinėjimus, susiformavo jo „lietuviškasis patriotizmas“.

Kirkoro istorijos straipsniai nėra originalūs tyrinėjimai, tai daugiau kompiliaciniai darbai. Bet šiuo atveju mums nesvarbu jų mokslinė vertė, jie domina tiek, kiek atskleidžia autoriaus asmenybę ir pažiūras.

Istorijos darbuose (tiek rusų, tiek lenkų kalbomis) Kirkoras LDK beveik išimtinai vadina Lietuvos Rusia (*Litewska Ruś* arba *Ruś Litewska*), ji yra Rusios (Kijevo Rusios) paveldėtoja. Anot autoriaus, lietuvių genčių kilmė nėra aiški. VI–IX amžiais lietuviai patyrė

skandinavų antpuolius ir valdžią. Dalį lietuvių genčių valdė Rusios kunigaikščiai. Skendi miglose ir lietuvių valstybės susikūrimo pradžia. Kartais Kirkoras ją kelia į X ar net IX amžių. Kaip ten bebuvę, XIII amžiuje „tikrosios“ Lietuvos ir dalies Rusios valdovas buvo Mindaugas, jo sostinė – Naugardukas. Mindaugą Kirkoras kildina iš Polocko kunigaikščių Vseslavičių, Iziaslavo Vladimirovičiaus palikuonių. Jau nuo XIII amžiaus „tikroji“ Lietuva „yra taip glaudžiai susieta su Rusia, ypatingai Polocko ir Novgorodo Rusia, kad jų atskirti negalima“¹⁰. Iš Polocko kunigaikščių, remiantis Jekaterinos II istoriniais užrašais, kildinamas ir Gediminas, kuris pirmasis tituluojasi Lietuvos–Rusios didžiuoju kunigaikščiu. Nuo XIII ir ypač XIV amžiaus Lietuva, valdoma rusinų kilmės kunigaikščių, pasinaudojusi Rusios nusilpimu po mongolų antplūdžio, vieną po kitos karu ir taikiais būdais užima Rusios žemes. Lietuvos sienos vis plečiasi, kol pasiekia Juodąją jūrą. Susikuria didžiulė galinga valstybė – Lietuvos Rusia su daugeliu miestų, klestinčia prekyba, amatais. Šioje valstybėje tikrieji lietuviai yra nedidelė mažuma (1/14 dalis), visi kiti gyventojai – slavai (rusinai), išpažįstantys didžiųjų kunigaikščių toleruojamą stačiatikių tikėjimą; oficialioji raštų ir didžiojo kunigaikščio rūmų kalba – rusinų, ja rašomi ne tik valstybiniai aktai, bet kuriama pasaulietinė bei religinė literatūra; vyrauja iš Rusios paveldėta kultūra. Didžiausios galybės ir suklestėjimo Lietuva pasiekė Vytauto laikais. Vytautas Kirkorui yra žymiausias Lietuvos didvyris, kurio gyvenimo esmė – nepriklausoma galinga Lietuvos Rusios karalystė. Vytauto daliai teko sunkiausi valstybės kūrimo uždaviniai: „Lietuvai norint galutinai tvirtai atsistoti ant kojų ir sukurti savarankišką valstybę, reikėjo nuversti grėsmingą riterių galybę, atsisakyti pagonybės, pajungti dalinius kunigaikščius, sukurti krašto valdymo sistemą, sulieti į vieną nevienalyčius elementus valstybėje, galutinai sujungti juos tikėjimo, kalbos, įstatymų, pilietiškumo ryšiais“¹¹. Bet jis sėkmingai įveikė visus sunkumus. Lietuva sutriuškino kryžiuočius, atsikratė totorių puolimų, Maskvos valstybė bijojo jos, o „Lenkija baimingomis ir pavydžiomis akimis žiūrėjo į Lietuvą. Lenkija, kuri Liudvikui karaliaujant rėmėsi sąjunginės Vengrijos jėga ir galybe, Liudvikui mirus, liko

⁹ Р.Земкевич, *Адам Гоноры Киркор*, с. 7–8.

¹⁰ А. Н. Киркор, *Вазыліка Літэўска*, Кракów, 1886, с. 3.

¹¹ А. Г. Киркор, „Великий князь Витовт“, *Черты из истории и жизни Литовского народа*, Вильно, 1854, с. 22.

viena be jokios išorinės atramos, o viduje dėl suirutės, tarpusavio nesantaikos atsistojo ant netvirto ir nepavydėtino politinio pagrindo. Likusi našlaite, baimindamasi Lietuvos, Rusios, totorių, kryžiuočių, norėdama išsaugoti savo savarankiškumą, būtinai turėjo susijungti su galinga Lietuva. Štai kodėl toliaregiai Lenkijos politikai griežėsi Lietuvos, kaip vienintelės priemonės apsisaugoti nuo vidinių bei išorinių sumaiščių ir nerimasčių, ir beveik jėga privertė puikiąją Jadvygą tekėti už Jogailos¹². Nuo Krėvos unijos, anot Kirkoro, Lietuvos kova už nepriklausomybę truko beveik pusantro šimto metų. Kol buvo gyvas Vytautas, lenkų siekiams nebuvo lemta išsipildyti. Bet „Vytauto mirties diena buvo paskutinė savarankiškos Lietuvos Rusios galybės ir garbės diena“¹³. Po Vytauto pagrindinė Lietuvos savarankiškumo gynėja buvo aristokratija. Kol buvo stipri didžiojo kunigaikščio ar karaliaus valdžia, kol seimai turėjo tik patarimojo balso teisę, tol Lietuvoje viešpatavo tvarka, atlikti didžiausi karo žygiai ir valstybės kūrimo darbai. Bet „Lietuvos smulkioji šlėkta, mažai rūpindamasi visuomenine gerove ir net neturėdama reikiamo supratimo apie tai, nuolat stengėsi įgyti asmeninės naudos ir pavydėdama lenkų šlėktos teisių ir laisvių, atkakliai siekė susilyginti su ja ir nuolat remdamasi Horodlės unija bei kitais nutarimais [...] garsiai reikalavo įgyvendinti juos“¹⁴. Kirkoro nuomone, Lietuvos smulkiosios bajorijos kova už teisių sulyginimą su lenkų šlėkta pražudė nepriklausomą Lietuvos Rusiją. Liublino unija panaikino Lietuvos savarankiškumą ir ji tapo tik Lenkijos provincija. Kartu su unija į Lietuvą iš Lenkijos plūstelėjo visos negerovės: šlėktos anarchija, betvarkė ir nestabilumas valstybėje, jėzuitų ordino skatinama religinė netolerancija bei stačiatikių persekiojimas, kol visa tai privedė prie visos Respublikos žlugimo.

Kaip jau minėjome, Kirkoro manymu, tikroji Lietuva, prisijungdama Rusijos žemes, perėmė ir (Kijevo) Rusios kultūrą – kalbą, iš dalies teisinę sistemą, papročius. Lietuvos Rusia yra Rusios kultūros paveldėtoja ir tęsėja, todėl ji „nebuvo jau tokia laukinė ir barbariška net prieš pirmą susijungimą su Lenkija [Krėvos unija]“¹⁵. Rusioje, vėliau ir Lietuvoje, rašto kalba buvo senoji slavų, Kirkoro vadinama rusinų kalba. Ja sukurti tokie literatūros paminklai, kaip *Nestoro metraštis*, *Rusų tiesa*, *Sakmė apie Igorio žygį*. Rusinų raštija ne tik nenusileidžia giminingų tautų raštijai, bet kai kuriais atvejais aplenkia ją: pirma rusiniška knyga išspausdinta 1491 metais Krokovoje, o lenkiška tik 1505 metais; rusiniškų knygų spaustuvė Krokovoje atsirado anksčiau nei lenkų, Šventasis Raštas rusinų kalba išleistas 1517

metais, lenkų – 1561 metais (katalikų) ir 1563 metais (protestantų). Kirkoras rusinų literatūrai, be jau minėtų, skiria Pranciškaus Skorinos veikalus, LDK didikų kunigaikščių ir Lenkijos karalių privilegijas, aktus, teisinius bei diplomatinis dokumentus (1661 metais surašytas paskutinis dokumentas rusinų kalba), religinę poleminę literatūrą. „Taigi rusinų kalba kelis amžius viešpatavo Lietuvoje, ne tik liaudies dainos, bet ir poezijos kūriniai, religiniai, istoriniai, teisiniai ir diplomatiniai raštai ir veikalai buvo rašomi ta kalba“¹⁶.

Rusinų kalbos pagrindu formavosi savarankiškos tarmės – baltarusių ir ukrainiečių, kurios iki XIX amžiaus išliko kaip liaudies kalbos. Gyniausia rusinų kalbą išlaikė baltarusiai, ukrainiečių kalbą labiau paveikė rusų kalba, ypač nuo Bogdano Chmelnickio laikų¹⁷. Tuo remdamasis Kirkoras visą Rusijos ir Lietuvos Rusijos raštiją rusinų kalba skiria baltarusių literatūrai, perspėdamas ukrainiečius, kad jų literatūros istoriją dera pradėti tik nuo XVII amžiaus. Tiesa, tuo klausimu Kirkoras nenuoseklus, kitoje vietoje jis pažymi, kad rusiniška literatūra yra „bendra visos rusinų valstybės arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nuosavybė“¹⁸. Vadinas, turėtų priklausyti ir baltarusiams, ir ukrainiečiams (literatūros kūrinų priklausomybę Kirkoras nustato remdamasis kalba, kuria jie parašyti).

Taigi Kirkorui senoji Lietuvos Rusia perdėm rusiniška (slaviška) valstybė – gyventojų dauguma, valdovų kilme, kultūra. Rusiškai rašytame veikle *Jėzuitai Lietuvoje* autorius reziumuoja: „Nors lietuvių tautybė (*народность*) pagrindinėmis savo apraiškomis ir nesusiliejo

¹² Ibid., p. 22.

¹³ Ibid., p. 51.

¹⁴ *Историко-статистические очерки Виленской губернии*, Вильна, 1853, ч. 2, с. 38.

¹⁵ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 37.

¹⁶ Ibid., p. 37.

¹⁷ Kirkoras rašė: „[...] baltarusių kalba iki šiol išliko be didesnių pakitimų [...]. Baltarusio nepalietė ypatingi pakitimai, todėl iki mūsų dienų išsaugojo kalbą, kuria buvo kalbama Lietuvos didikų kunigaikščių rūmuose, kuria buvo parašyta žymioji poema *Sakmė apie Igorio žygi*, į kurią Skorina išvertė Šventąjį Raštą, kuria buvo skelbiami įstatymai, statutai, privilegijos, dovanojimo aktai ir kita nuo XIII amžiaus pirmosios pusės. [...] baltarusių kalba neturėjo erdvės ir galimybės toliau plėtotis; sustingo XVII amžiaus antroje pusėje, kadangi nuo tos epochos tik kartkartėmis bazilijonai maldaknygę ta kalba išleisdavo, arba iš liūdno baltarusio širdies nauja dainelė išsiverždavo ir mirdavo tame kaime, kur jos kūrėjas gyveno, retai kada pereinama į tolesnius kraštus. Visa baltarusių inteligentija [t. y. bajorija] perėmė lenkišką civilizaciją, baltarusių kalbą išlaikė tik liaudis“ (A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 50).

¹⁸ Ibid., p. 58.

galutinai su rusiška [rusiškuose tekstuose Lietuvos gyventojai slavai vadinami rusais], vis dėlto perėmė nemaža bendrų gyvenimo formų, o valstybiniu ir politiniu aspektu lietuviai ir rusai buvo neskaičiama vienovė“¹⁹.

Susipažinus su Kirkoro požiūriu į LDK istoriją, gali susidaryti įspūdis, kad jis taikė į farvaterį rusiškosios oficialiosios historiografijos, kuri LDK taip pat laikė slaviška, tiksliau rusiška valstybe, „dėl lenkų intrigų nuo Rytų Rusios [Maskvos valstybės] atplėštomis rusų žemėmis“²⁰. Tačiau taip nėra. Ryškios Kirkoro pastangos atsieti Lietuvos Rusios istoriją nuo Maskvos valstybės. Ir tai jis daro radikaliai – etniniu pagrindu, laikydamas Rusiją (didžiarusius) ir Rusiją etniškai skirtingomis valstybėmis. Kirkoras įrodinėjo, jog jau *Nestoro metraštis* mini slavų gentis – krivičius, slovėnus, radimičius, viatičius, kurios kartu su Pskovo ir Novgorodo respublikomis IX amžiuje sukūrė rusinų valstybę Rusiją, pasikvietę valdyti variagus Riuriką, Sineusą, Truvorą. Į rytus nuo slavų genčių, kur dabar gyvena didžiarusiai ir kur kūrėsi Maskvos valstybė, gyveno finų gentys – čudai, mordviai ir kiti. Slavų kolonizacija į finų rytus prasidėjo tik XII amžiuje. Kai gyvavo slavų Rusios valstybė, nei Rusija, nei didžiarusiai niekur neminimi. Tarp Rusios ir Rusijos nėra nieko bendro, tai visai atskiros valstybės, besiskiriančios savo politine sistema, žmonių būdu²¹. Sustiprinti Rusios ir Lietuvos Rusios saitams Kirkoras pasitelkia Nikolajaus Kostomarovo teoriją (nors nėra visai tikras jos pagrįstumu), kuri aiškina slavų gentis pasikvietus valdyti ne variagus skandinavus iš Baltijos pajūrio, bet kunigaikščius iš Žemaitijos, „kur iki šiol teka upelė Rosia (Roś), yra miestas Raseiniai (Rosienie), o žemėlapiuose dar iki XVIII amžiaus Nemuno žemumos vadinamos Rusne (Rosia)“²².

Etniškai atskirdamas Rusiją nuo Maskvos valstybės (taigi ir Rusijos) Kirkoras nebuvo originalus. Jis pakartojo daugelį žinomų Franciszeko Duchišnio argumentų, nors ir atsiribodamas nuo jo: „Mums nereikia cituoti garsiojo Duchišnio tyrimų, kad neįtartų mūsų šališkumu“²³. Pirmiausia dėl Duchišnio rasizmo ir tos neapykantos Rusijai ir rusų tautai, kurią skleidžia jo veikalas²⁴. Tiesa, šiuo atveju Kirkoras vėlgi nėra nuoseklus. Jau pati knyga, kurioje ši teorija išdėstyta, nagrinėja slavų tautų literatūrą, o joje didelis skyrius skirtas rusų literatūrai, pagaliau kituose veikaluose didžiarusių slaviškumu neabejojama. Dar daugiau, tokių aiškinimų nerasime rusų kalba rašytuose darbuose, greičiau priešingų, kaip antai, „daugelis rusų [Lietuvos Rusios gyventojų] labiau linko į Rytų Rusiją [Maskvos

valstybę), nes kalbos ir tikėjimo giminystė su ja buvo artimesnė ir natūralesnė“²⁵.

„Rusiniškoje“ Lietuvoje kultūrinė situacija iš esmės pasikeitė po Liublino unijos: bajorija perėmė lenkų civilizaciją. Iki unijos „lenkiš-

¹⁹ И. Сливов [А. Н. Kirkor], *Иезуиты в Литве*, 1875, с. [165].

²⁰ Rusijos imperijos apskričių mokyklų mokiniai Nikolajaus Ustrialovo vadovylyje skaitė: „[...] nepaisant atsitiktinio Lietuvos kunigaikštystės susijungimo su Lenkija, Gedimino valstybė iki jo giminės išnykimo XVI amžiuje buvo atskira nuo Lenkijos ir savarankiška. [...] užteks pateikti teigiamą mintį apie pagrindinį faktą, apie tai, kad Lietuvos kunigaikštystė susikūrė iš rusiškų žemių, kad pati Lietuva nesudarė ir dvyliktosios dalies, kad tiek pagal kilmę, tiek pagal religiją, kalbą ir įstatymus Lietuvos kunigaikštystė buvo tokia pat rusiška valstybė, kaip ir Maskvos [valstybė]“. „Gedimino įpėdinis, jo sūnus Algirdas [...] norėjo užkariauti Maskvą, kad galėtų suvienyti visas rusiškas žemes į vieną jam pavaldžią valstybę. Bet Dmitrijus Donietis didvyrišku atkričiu išgelbėjo savo kunigaikštystę ir pats nutarė iš lietuvių kunigaikščių atimti jų pavergtas rusiškas žemes. Nuo to laiko prasidėjo **šeimyninė nesantaika** [pabr. mano – Z. M.] tarp Kalitos namų ir Gedimino giminės už teisę viešpatauti visoje rusų žemėje, lygiai taip pat, kaip prieš tai ginčijosi dėl to paties Vladimiro Monomacho įpėdiniai su Olego Černigoviečio palikuonimis“ (Н. Устрялов, *Руководство к первоначальному изучению русской истории: Признанное Министерством народного просвещения учебною книгою для уездных училищ*, Санкт-Петербург, 1856, 10-е изд., с. 105, 34).

²¹ А. Н. Kirkor, *O literaturze...*, s. 6.

²² Ibid., p. 4.

²³ Ibid., p. 2.

²⁴ F. Duchišskio, nuo Kijevo kilusio savamokslio istoriko, idėjos buvo populiarios tarp 1863 metų sukilimo dalyvių, lenkų emigrantų, nors istorikai profesionalai jas kritikavo kaip visai nepagrįstas, pseudomokslines. Duchišskis savo veikle įrodinėjo, kad tikroji senoji slavų tėvynė yra žemė palei Vyslą. Iš čia slavai plito ir apgyveno tas žemes, kuriose juos randame ir XIX amžiuje. Šie išsklidę slavai pasidavė kaimyninių tautų įtakai ir prarado dalį savo originalių bruožų, todėl kaip „gryni“ slavai išliko tik lenkai. Iš Pavyslio slavai persikėlė ir prie Dniepro bei Dniestro, todėl Rusia yra ta pati slavų (lenkų) valstybė, tik valdoma svetimos Riurikaičių (variagu) dinastijos. Dėl to Rusijos istorija turi būti įtraukta į Lenkijos istoriją. Baltarusių ir ukrainiečių kalbos yra lenkų kalbos tarmės, todėl Rusijos literatūra – dalis lenkų literatūros istorijos. LDK buvusi slaviška valstybė, tikroji Lietuva, nekalbanti slaviškai, prasidėjo už Vilniaus, Naugarduko ir Trakų (šių miestų gyventojai kalbėjo slaviškai), tačiau ir ji buvo slavų įtakoje. Kunigaikščių Mindaugo ir Gedimino giminės buvo kilę iš Polocko kunigaikščių (Rogvolodo). Į šiaurę ir rytus nuo Rusijos gyveno finų ir turanų (Uralo) tautos. Šių tautų pagrindu XIV amžiuje susikūrė Maskvos valstybė (ištaškos Suzdalės kunigaikštystėje), kuri kolonizavus slavams tik perėmė slavų kalbą. Maskvos valstybės kalba savo žodynu ir gramatika yra slaviška, „bet savo dvasia ir švietimo pobūdžiu yra finų“ (šią mintį Duchišskis perėmė iš Adomo Mickevičiaus). Taigi tarp Rusijos ir Maskvos valstybės nėra nieko bendro, jų nesieja nei etninė, nei istorinė, nei kalbinė vienybė. Be abejo, Duchišskio teorija turėjo aiškia politinę intenciją – įrodyti LDK, Ukrainos priklausomumą Lenkijai (F. Duchišski, *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*, Paryž, 1858–1861, t. 1–3).

²⁵ И. Сливов, [А. Н. Kirkor], *Иезуиты в Литве*, с. [165].

ka civilizacija, nepaisant nuolatinių pastangų, visada sutikdavo ryžtingą ir draugišką atkirtį iš lietuvių ir rusų“, o po 1569 metų ir ypač į Lietuvą atsikėlus Jėzuitų ordinui, „gaivi ir jauna, daug žadanti tautybė (*народность*) leido pavergti save krioštančiai, bet labiau patyrusiai civilizacijai“²⁶. Ak, jei kritišku metu būtų dar gyvas Radvila Juodasis, jei būtų gimęs naujas Vytautas, jei bent Konstantinas Ostrogiškis būtų keliasdešimt metų jaunesnis, jei..., jei..., gal tada rusinų civilizacija nebūtų nustelbta, – gailiai atsidūsta Kirkoras. Tokie drastiški pareiškimai apie lenkų civilizaciją būna tik rusų kalba rašytuose tekstuose, o lenkiškuose intonacijos kur kas švelnesnės, nebent praslenka liūdesio šešėlis konstatuojant faktą, kad „visa baltarusių inteligentija perėmė lenkų civilizaciją, baltarusių kalba liko tik liaudies“²⁷. Tai jau negrižtamas faktas, kurį Kirkoras priima kaip nekvėstionuojamą. Beje, galime spėti, kad į Liublino uniją Kirkoras žvelgė kaip į įvykusį savanorišką teisinį aktą, kurį anuliuoti gali tik kitas savanoriškas teisinis aktas, o kol tai neįvykę, privalu laikytis Liublino unijos²⁸. „Aš, gink Dieve, net nemažtau apie nutraukimą [unijos]“, – rašė jis žmonai, – bet „negi Lietuva tam, kad būtų su Lenkija, turi nustoti buvus Lietuva“²⁹. Lietuvos istorinė praeitis, jos kultūra suteikia jai teisę į savitumą (*samoistność*), bent kultūrinį, jei nėra politinės nepriklausomybės.

Kirkorą supo unijinių pažiūrų žmonės – tiek lenkų ar baltarusių veikėjai, tiek lietuviai Mikalojus Akelaitis. Jo leistuose leidiniuose palankiai atsiliepiama apie liaudies kalbomis – lietuvių, baltarusių, ukrainiečių – rašiusiuosius, bet šis palankumas rodomas tol, kol autoriai lieka ištikimi unijos tradicijoms. Bet vos tik pabandoma „sunaikinti istoriją ir persikelti iš naujo į laikus iki Jogailos“, tokie nesusipratėliai geriausiu atveju pašiepiami (kaip Liudvikas Kondratavičius Jokūbą Daukšį) ar apšaukiami fanatikais, arba net išvadinami lenkų tautos išdavikais³⁰. Tiesa, pats Kirkoras susilaukė „lenkų tautos išdaviko“ epiteto iš savo oponento Juliano Klaczkos, ir iš kai kurių savo straipsnių ar cituotojo laiško žmonai išties panašus į tokį fanatiką: Bet, regis, Kirkoras vis dėlto nebando prikelti iš mirusiųjų praeities. Lietuvos praeities pašlovinimas reikalingas tik patvirtinti minčiai: „negi Lietuva tam, kad būtų su Lenkija, turi nustoti buvus Lietuva“. Lietuva, pergyvenusi garbingos istorijos tarpsnį, sukūrusi aukštą civilizaciją, turi teisę į savitumą, lenkų pripažinimą to savitumo, gali reikalauti lygiateisių partnerystės santykių su Lenkija. Praeitis tos lygybės nedavė, nes lenkai „trokšta valdžios, kiekviename žingsnyje parodo savo pranašumą ir pasityčiojimu bei nepagarba at-

silygina mums [lietuviams] už draugystę ir nuoširdumą“³¹. Kirkoras besąlygiškai pasisako prieš tautų nelygiateisiškumą, jo nuomone, pagrindinis santykių tarp tautų principas turi būti visų tautų savitumo pripažinimas, tarpusavio pagarba ir lygybė. Žymiam rusų etnografui ir rašytojui Pavelui Melnikovui rašė: „Iš širdies ir visiškai pritariu Jūsų įsitikinimams, išskyrus vieną žodį, kurį galbūt aš neteisingai supratau. Aš kalbu apie tautybių (*национальностей*) susiliejimą. Tai negalimas ir nereikalingas dalykas, nes neteisingas. Priešingai, tegu rusas, lenkas, čekas, slovakas ir taip toliau bus ištikimas savo tautybei, bet tegu pamilsta, tegu nesišalina ir gerbia visų kitų giminingų genčių tautiškumą (*народность*). Ištikimas gimtajam tikėjimui, papročiams, kalbai – tegu savo gerovės ir savo tautybės išsaugojimo garantu laiko glaudžią sąjungą su visais broliais – slavais, tegu savi interesai sujungs stipria ir nepertraukiama grandine su viso slavų pasaulio interesais – tik tada mes paruošime laimingą

²⁶ Ibid., p. [165].

²⁷ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 50.

²⁸ Tokia nuomonė atsispindi ir 1863 metų sukilimo publicistikoje. Nuosaikiųjų laikraštyje *Strażnica* rašoma: „Tautos (*ludy*) turi apsisprendimo teisę, pripažįstame šį principą ir įkūnysime jį savo pastangomis. Tai Lenkijos principas, jis sujungė Lenkiją, Lietuvą ir Rusiją vieną politinę vienovę. Liublino unija, trijų tautų (*ludów*) savanoriško susiliejimo aktas yra mūsų išėities taškas požiūriui į Lenkijos provincijų vienybę. Unija nėra jokių kitu panašios svarbos aktu panaikinta ir mes, Lenkijos nepriklausomybės darbininkai, atkurti ją turime remdamiesi Liublino aktu“ (*Strażnica* (Warszawa), 1862, 14 maja, nr. 8(24); *Prasa tajna z lat 1861–1864*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, cz. 1, s. 100).

²⁹ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 64.

³⁰ X (L. Kondratavičiaus?) informacijoje apie Mikalojaus Akelaičio išleistas lietuviškas knygas rašoma: „[...] lietuviybės rėmimo ir plėtojimo reikalas turi savo atkaklius šalininkus, bet taip pat turi, nesakysime abejingus, bet greičiau su rūpesčiu ir nepasitikėjimu žiūrinčius į šiuos naujus kelius ir pastangas. Nerimas tas iš dalies yra tikras, atsižvelgiant į beatodairišką atkaklumą kai kurių fanatikų, kurie dėl savo pramanų norėtų sunaikinti istoriją ir persikelti vėl į laikus iki Jogailos. Gerbia-me visas nuomones, jeigu jos plaukia iš nuoširdaus įsitikinimo ir stoja į kovą, pažymėtos artimo meile, bet visados stosime, kiek leis mūsų jėgos, prieš tuos, kurie tariamai gindami lietuvių kalbą, mes nesantaikos kaulą broliams ir atkapstys laiko dulkėmis uždengtus vaidus, kad tik įlietų lašą nuodų į ir taip jau perpildytą tarpusavio priešiškumo taure. Nėra nieko lengvesnio kaip sukelti aistras, bet kai kilis gaisras, kas tada atsakys prieš Dievą?“ (X. [L. Kondratavičius?], „Przegląd miejskowy“, *Kurier Wileński*, 1860, nr. 24, s. 235). Taip pat griežtai Kirkoro redaguotuose leidiniuose pasisakoma prieš ukrainiečių tautinio judėjimo veikėjus, kurie kėlė Ukrainos nacionalinės valstybės sukūrimo idėją (pvz., Pantelejmonas Kulišas).

³¹ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 64.

ateitį ir žengsime į priekį protinio vystymosi, dvasinės stiprybės keliu [...]. Pasiiekti tai galima tik šventai ir giliai gerbiant kiekvienos genties tikėjimą, kalbą ir papročius, o ne stipriojo teise, ne daugumos, sudarančios gentį, [teise]“³².

Taigi likdamas ištikimas unijai (tai jos interpretacijai, kuri palieka Lietuvai tam tikrų savarankiškumo elementų), iš dalies savo veikla, ypač Krokuvos periodu, orientuodamasis į visas buvusios Respublikos žemes kaip visumą, Kirkoras buvo kategoriškai prieš buvusių provincijų unifikaciją, kuriai jas pasmerkė kai kurie Lenkijos ir Lietuvos politiniai veikėjai. Kaip kraštutinę tokių siekių išraišką galėtume pateikti jau minėto Duchišnskio siūlymus: „[...] lenkų rašytojų svarbiausia pareiga laikome įgyvendinti pagrindinį tautos poreikį – stengtis paspartinti savanorišką, kaskart vis didesnę Lenkijos provincializmą susiliejimą. Svarbų žingsnį šia kryptimi žengs, kai savo raštuose atmes rusinų pavadinimą, nuo kurio neatsiejami yra pavadinimai: Mažoji, Baltoji, Juodoji, Raudonoji Rusia [...]. Taip pat nurodome, kad ir Lietuvos pavadinimą reikia atmesti [...], nes Lietuvos pavadinimas yra priežastis daugelio klaidų, daugelio nesąmonių, labai trukdančių Lenkijos vienybei pasiekti“³³.

Su tokiais žmonėmis, kaip Duchišnskis ar Klaczko, Kirkorui buvo nepakeliui. Jam tiek asmens, tiek valstybės gyvenime, tiek vieno rašytojo ar asmens kūryboje šventa buvo tai, ką sudėjo į žodį *samoistność*, kurį galėtume versti ir kaip „nepriklausomybė“, „savarankiškumas“, ir kaip „savitumas“.

Tautos savitumo išraiška – tautiškumas (*narodowość, народность*), tai „visuma ypatybių, skiriančių vieną tautą nuo kitos, tautos bruožai, tautos atskirumas“, taip šį žodį aiškino lenkų kalbos žodynas XX amžiaus pradžioje, taip jis buvo suprantamas ir vartojamas XIX amžiaus pirmojoje pusėje. Dažniausiai tautiškumas lenkų kalba rašiusių publicistų siejamas su bajorų tauta, suprantama kaip piliečių visuma. Minėtame žodyne pateikta iliustracijai Adamo Stanisławo Krasinškio citata įkūnija būtent tokį supratimą: „Tauta (*naród*) reiškia daugiau nei liaudis (*lud*), nes suvokiama kaip moralinis individas, didžiulė šeima, turinti savo visuomeninę organizaciją, savo praeitį, savo per amžius sukurtą atskirumą ir būdingus bruožus, visa tai kartu paėmus įprasta vadinti tautiškumu (*narodowość*)“³⁴. Mūsų kalbamu laikotarpiu dažniausiai akcentuojami tautiškumo požymiai yra kalba, tik ji pajėgi išsaugoti tautos dvasią, rūpinimasis kalba ir literatūra nelaisvės sąlygomis yra svarbiausias tautos uždavinys; greta

kalbos dar minima katalikų tikėjimas, papročiai, istorinė tradicija (pastaroji išsaugo visuomenę, kuri lieka žlugus valstybei)³⁵.

Tautos, kaip vien bajorų tautos, supratimas leido daugeliui lenkų veikėjų LDK žemių tautinę (kartu ir politinę) priklausomybę nustatyti pagal bajorų tautybę, juk, kaip sarkastiškai jų poziciją nusakė ukrainietis anonimas, „ar galima pripažinti tauta mužikus!“³⁶ Beje, ši nuostata aidu atsiliepia ir 1863 metų sukilimo publicistikoje aiškinant, esą tamsi liaudis nesuvokia, kas tokia esanti: „Volynės, Podolės, Kijevo, Haličo, Vitebsko šlėkta – tai rusinai, palikuonys tų senųjų tėvų, kurie lenkais dar nebuvo, bet dabar tai tikri mūsų (kosć z kości naszymi), rusinai pagal provinciją, lenkai pagal tautybę [...]. Tik paprasta liaudis jums nieko nepaaiškina, nes tamsi ir nieko nežino. Bet, duos Dievas, ir jai ateis savas metas, tada apšviesta paaiškina jums, kad yra lenkų liaudis [pabr. mano – Z. M.] ir tokia pat gera, kaip ir bet kuri kita [t. y. kitų provincijų liaudis]“³⁷. Šiame bei kituose lenkiškuose tekstuose pastebima tendencija sieti tautybę su asmens tautine savimone, kuri dažnai įvardijama kaip patriotizmas³⁸. 1863 metų sukilimo publicistikoje šalia valstiečių „piliētini-

³² A. H. Kirkoro laiškas P. Melnikovui. Cit. iš: З. Тальвирская, „Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х–начале 60-х годов и подпольная литература“, *Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.)*, Москва, 1967, с. 16.

³³ F. Duchiniński, *Zasady...*, t. 2, s. 68.

³⁴ *Słownik języka polskiego*, pod red. Jana Karłowicza i in., Warszawa, 1904, t. 3, s. 147.

³⁵ Władysławas Chodzkievicius: „[...] net aklas turėtų regėti, kad dabar išlaikyti švartą ir neiškreiptą kalbą, o tikėjimą ir bažnyčią visame stiprume turi būti visų tikslas ir troškimas“ (W. Chodzkieviciaus laiškas A. Weryhai-Darowskiui, 1843, *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, Warszawa, [1898], s. 1. p. 134); Stanisławas Jundziłlas: „[...] gimtoji kalba [...] brangiausias mūsų tautiškumo (narodowości) paminklas“ (S. Jundził, „Pamiętniki“, [A. H. Kirkor], *Obrazki litewskie: Ze wspomnień tułacza Sobarri*, Poznań, 1874, s. 157); Franciszekas Duchiniński: „[...] yra žmonėse kažkas aukštesnis nei kalba įprasta šio žodžio reikšme, o dabar matome, kas yra aukštesnis nei kalba – tai istoriniai santykiai, tai tradicijos. Istorinės tradicijos sudaro [pagrindinį] tautiškumo (narodowości) bruožą. Lenkija padalinta, sunaikinta kaip valstybė, tačiau egzistuoja kaip visuomenė, turinti savo visiškai išskirtinius bruožus [...], ir anksčiau ar vėliau turi pasiekti galutinį savo minties išsivystymą, tai yra įsikūnijimą nepriklausomoje valstybėje“ (F. Duchiniński, *Zasady...*, t. 3, s. 48).

³⁶ Anonimo ukrainiečio laiškas N. Gercenui. Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша и великорусская демократия*, Женева, 1881, с. 109.

³⁷ „Listy z Rusi“, *Prawda*, 1863, 26 czerw, nr. 10, *Prasa tajna...*, cz. 2, s. 85.

³⁸ Įdomus šiuo požiūriu yra W. Chodzkieviciaus laiškas A. Weryhai-Darowskiui (1843), aprašantis „literatūrinę vakariene“ pas žymų rašytoją, literatūros kritiką,

mo“ termino sinonimiškai vartojamas „įbajorinimas“ (ypač konservatyvesnio baltųjų sparno periodikoje) suprantant šį procesą kaip dvilypį: pirma, tai piliečių (t. y. bajorų) teisių suteikimas valstiečiams (pirmiausia asmens laisvės) ir antra, jį privalomai turi lydėti liaudies švietimas, kurio pagrindinis tikslas – patriotizmo, tai yra tautinės savimonės, ugdymas. Valstiečių švietimo esmė – bajoriškos tautinės savimonės perdavimas valstiečiams, o pastarosios elementai – lenkų kalba, bajoriškos vertybės, istorinė tradicija, papročiai, arba dažnai apibendrinant – „lenkiška civilizacija“. Praktikoje tai galėjo reikšti (ir dažnai reiškė) lietuvių, baltarusių ar ukrainiečių valstiečių polonizaciją³⁹.

Rusijos valdžios sluoksniuose ir didžiojoje visuomenės dalyje visą XIX amžiaus pirmąją pusę vyravo nuostata (kaip vyraujanti tendencija) krašto „tautinę priklausomybę“ nustatinėti pagal valdančiojo luomo tautybę. Tik nuo septintojo dešimtmečio pradžios (rusų XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios istoriografijos liudijimu) šis principas pakeičiamas kitu, perimtu iš mokslininkų etnografų (jo laikėsi ir kai kurie politiniai amžiaus vidurio veikėjai – slavofilai, Nikolajus Gercenas): krašto „tautinę priklausomybę“ nustatoma pagal kaimo gyventojų daugumos šnekamąją kalbą⁴⁰. Su baudžios panaikinimu, žemės suteikimu valstiečiams buvo siejamas „valstiečių“ tautų atgimimas⁴¹.

Šis ilgas bandymas bent keliais štrichais nubrėžti XIX šimtmečio viduryje lenkų ir rusų visuomenėse vyravusią tautos suvokimą bus fonas mėginant apčiuopti, kaip Kirkoras suprato tautą, kas lėmė jo susitapatinimą su lietuvių tauta, pagaliau „kokia“ lietuvių tauta.

Jau minėjome Kirkorą buvus įvairiopų interesų žmogų. Vienas iš pačių ankstyviausių jo interesų buvo etnografija. Jis pats prisimena, kad 1838 metais, tik baigęs Bajorų institutą, rinko baltarusių liaudies dainas (matyt, būtent jas vėliau paskelbė straipsnyje „Žvilgsnis į Vilniaus gubernijos etnografiją“). Dar artimiau susipažinti su etnografija kaip mokslu, tiesa, tada dar labai jaunu, sudarė sąlygas darbas Vilniaus statistikos komitete bei *Vilniaus gubernijos atmintinių knygelių* rengimas. Vėliau domėjimasis jau visų slavų tautų etnografija, šalia archeologijos ir istorijos, tapo gyvenimo kasdienybe. Galėtume patetiškai tarti, jog tauta, jos kūrybinė galia nuo priešistorinių laikų iki gyvenamojo momento buvo visų Kirkoro darbų šerdis.

Kirkoro darbuose žodžiai „tauta“, „tautybė“, „gentis“, „giminė“ (*naród* – *народ*, *narodowość* – *народность*, *szczep* – *поколение*, *plemię* – *племя*) vartojami sinonimiškai, jų neišskiriant. Galėtume teigti, kad

Kirkoras tautybę (*narodowość, народность* – dažniausiai vartojo šiuos terminus) apibrėžia taip, kaip ji nusakyta jau cituotame lenkų kalbos žodyne: „žmonių, kalbančių viena kalba visuma, nepaisant jų politinio būvio ir apgyventos teritorijos“⁴². Mokslinės veiklos pra-

istoriką M. Grabowskį. Aptariant laiško autoriaus veikalą iš Ukrainos kazokų gyvenimo – *Samuel*, jam prikišta, kad „gimdo chimeriškus gandus, kartu su kitais klaidingai įsikibęs laikydamasis [nuomonės], kad Ukraina kada nors buvo tauta, kad sukazokino lenkus, kad turėjo atskirą egzistenciją“. Gindamasis W. Chodzkieviczius atsakė, „kad kai tauta (*narod*) kreipiasi į tautą, kaip žemėlapis į žemėlapi ir savo siekius pasirengusi patvirtinti ginklo jėga; kad Chmelnickis, besikreipiantis nuo Zamostjės į seime posėdžiaujančius žodžiais, jog Jonas Kazimieras turi būti karaliumi, nes jis kito nepripažins – tai turi galiausiai įrodyti, kad tauta buvo tauta, jautė savo egzistenciją ir savo jėgą“. Tuomet oponentai (tarp jų Michałas Grabowskis, Henrykas Rzewuskis) „ėmė rekti, kad neteiskus, nes Chmelnickis buvo plėšikas, apgavikas, sankiulotas [...]“ (W. Chodzkieviczius laiškas A. Weryhai-Darowskiui, *Księga pamiątkowa...*, s. 127).

³⁹ Lenkų visuomenėje buvo ir kur kas demokratiškesnė, palankesnė „valstietiškos“ tautoms nuomonė, pripažinusi lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautoms savarankiško politinio (kartu ir kultūrinio) vystymosi galimybę po to, kai Lenkija išeis iš sukilimo nugalėtoja. Ją reprezentavo 1863 metų sukilime raudonųjų idėjas propagavęs laikraštis *Ruch*. Jame rašoma: „Lenkiją sudaro trys lygios tautybės (*narodowości*) [t. y. Lenkija, Lietuva (kaip etnografinė Lietuva ir Baltarusija) ir Rusia (Ukraina)], sujungtos viena institucija ir viena laisvės idėja. Lenkija, sukildama šių principų vardan negroso nė vienai atskirai paimtai tautybei, nes kiekvieną gerbia ir kiekvienai palieka iš jos individualumo plaukiančias teises. Jeigu separatiniai siekiai būtų tokie stiprūs, kad Rusia [Ukraina] įstengtų kas bebuvę nuo mūsų atsiskirti, tokiu atveju šis atsiskyrimas nuo vieningos Lenkijos gali vykti tik po visiško išsivadavimo, išvijus bendrą priešą. Bet kuriuo atveju Lenkija nenorės jėga versti ją išlikti sąjungoje ir paliks jai teisę spręsti savo likimą, tačiau šiuo metu jos atsiskyrimo nuo Lenkijos arba atskiro sukilimo klausimas negali būti keliamas, nes dabar tautos turi burtis bendrai priespaudai nuversti. Šiuo metu atsiskyrimo klausimas būtų laisvės išdavimas ir negalėtų būti keliamas ir traktuojamas geranoriškai“ (*Ruch*, 1862, 5 lip., nr. 1, *Prasa tajna...*, cz. 1, s. 334).

⁴⁰ Minėtas anonimas iš Ukrainos laiške N. Gercenui rašė: „ginčijamos žemės [t. y. Ukraina, kurios „nepasidalijo“ lenkai ir rusai] priklauso tai tautai, kuri nuo seno jose gyvena, gyvena ir dirba [tą žemę]“ (M. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 109).

⁴¹ Apie 1862 metus slavofilų laikraščio *День* redakcija ir bendradarbiai paskelbė kreipimąsi į baltarusių dvasininkus, kuriame sakoma: „Dievo išmintis pasiuntė dabar Baltarusijai išmėginimus, kuriuose kaip ugnyje, išbandydama save ir apsivalydama, baltarusių tauta atgimsta naujam gyvenimui. Ji pirmą kartą įžengė į istorijos akiraikį kaip istorinis veikėjas; ji pasirodė pasauliui pirmą kartą kaip tauta – rusų tauta – viešpats ir šeimininkas tos žemės, kurią lenkai visur skelbė esant Lenkija [pabr. mano – Z. M.], ir niekas nuo šiol iš jos neatims [tos žemės]“. Šioje citatoje atkreiptinas dėmesys į žemės nuosavybės ir virtimo tauta santykį, kai „lenkiškame“ variante tauta siejama su pilietinėmis teisėmis (pirmiausia asmens laisve) ir tautine savimone (Cit. iš: A. Пыпин, *История русской этнографии*, Санкт-Петербург, 1892, т. 4, с. 89).

⁴² *Słownik języka polskiego*, t. 3, s. 147.

džioje apsisprendžiant dėl pagrindinių tautybės požymių Kirkorui, kaip pats prisipažįsta, mokytoju ir didžiausiu autoritetu buvo Teodoras Narbutas, su kuriuo ilgus metus artimai bendravo. Viename iš pirmųjų savo istorinių-statistinių darbų *Statistinis žvilgsnis į Vilniaus guberniją*, atribodamas lietuvių ir slavų (baltarusių) gyvenamas teritorijas Vilniaus gubernijoje, remiasi šiais požymiais: kalba, vietovardžiai, papročiai, vietinė tradicija, istoriniai duomenys⁴³. Tačiau vėlesniuose darbuose vieninteliu kriterijumi atribojant tautybes lieka kalba. Taip Kirkoro rašytame trečiajame *Vaizdingosios Rusijos* tome riba tarp lietuvių ir baltarusių gyvenamos teritorijos išvedama remiantis „kalba, kuria kalba liaudis“, nors tos ribos absoliučiai sutampa su išvestosiomis *Statistiniame žvilgsnyje*⁴⁴.

Taigi pagal liaudies šnekamąją kalbą nustatoma tautybės (etnolingvistinės bendrijos) apgyventa teritorija. Vadinasi, ir valstiečio tautybė nustatoma pagal jo šnekamąją kalbą (tą, „kuria kalbama šeimoje“). O kaip su žmogum ne iš liaudies? Tokiu atveju atsiranda dar vienas elementas – savimonė. Aprašydamas buvusios LDK žemių autochtonus (*коренные жители*), be lietuvių ir baltarusių, Kirkoras jiems priskiria ir lenkus. Jis aiškina: „Prie vietinės kilmės šios srities gyventojų reikia taip pat priskirti lenkus. Lenkų išeivių, persikėlėlių iš tikrosios Lenkijos čia nedaug, bet kadangi daugelis baltarusių ir lietuvių priėmė lenkų tautybę (*национальность*), lenkų kalbą ir daugeliu atvejų (nors ne visada) lenkų būdą [t. y. vertybes] ir papročius pagaliau, **kadangi patys save vadina lenkais, tai ne tik etnografijos, bet ir moralės požiūriu mes neturime jokios teisės vadinti juos kitaip** [pabr. mano – Z. M.]“⁴⁵. Asmens savimonė, jo laisva valia padarytas apsisprendimas yra lemiamas faktorius. Jei tautinės savimonės nėra (iš liaudies kilusio žmogaus atveju), remiamasi objektyviu rodikliu – šnekamąją kalbą. Tokia Kirkoro pozicija susilaukė piktos recenzento Semiono Šolkovičiaus (dirbusio Vilniaus generalgubernatoriaus administracijoje) kritikos. Pastarasis gynė, sakytume, „tautybės objektyvumo“ principą, tai yra asmens tautybė ne pasirenkama, nepriklauso nuo jo savimonės, bet nulemta kilimo vietos (etninės teritorijos) ir kalbos. Šiuo atveju etninėje teritorijoje gyvenantys kitataučiai, tai yra laikantys save ne pagrindinės tautybės atstovais, turi arba persikelti į savo etnoso teritoriją, arba išlaikyti svetimtaučio statusą (pirmiausia tai taikytina lenkams, gyvenantiems Vakarų gubernijoje)⁴⁶.

Tik laisvos valios, asmens laisvo apsisprendimo principas gali būti taikomas ir pačiam Kirkorui, kai jis tvirtina – „aš lietuvis“. Lingvis-

tinis principas, taikytas valstiečių masėms, sau netaikomas (Kirkoras lietuviškai greičiausiai nemokėjo, mokėjo baltarusiškai, jo gimtoji – šeimos – kalba, tikėtina, buvo lenkų, nes, anot Josifo Semaškos, XIX amžiaus pirmojoje pusėje absoliuti dauguma unitų šventikų šeimų kalbėjo lenkiškai). Kirkoras suvokia save kaip lietuvį, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventoją, pilietį. Nesvarbu, kad dabartyje

43 „Norint nustatyti, nors apytikriai, slavų ir lietuvių giminių, gyvenančių gubernijoje, ribas ir tokiu būdu gauti duomenis apie tų giminių gyventojų skaičių, yra du būdai: iširti seniausių vietovių, upių, ežerų ir kitus pavadinimus ir iš tarmių (*наречий*), kurioms priklauso tie pavadinimai, nustatyti ribas. Tačiau šis būdas keblus, nes gretimos giminės, ypač priešistoriniais laikais, nuolat kariaudamos ir gyvendamos artimoje kaimynystėje, perėmė viena iš kitos pavadinimus ir papročius, tuo sunkiau tai Vilniaus gubernijoje, kur daugelyje vietų tame pačiame kaime sutinkami abiejų giminių pėdsakai. Kita priemonė: iširti liaudies tradiciją, suderinti ją su senomis kronikomis, neatmetant ir tarmių, iš to padaryti bendrą išvadą. [...] Remdamiesi šiais duomenimis, pateikiame Vilniaus gubernijos giminių atribojimą, sudarytą patyrusiam Lietuvos-Rusios senovės tyrinėtoji Narbutui vadovaujant ir pagal [jo] nurodymus, atsižvelgdami ne tik į kalbą ir įvairių vietų pavadinimus, bet ir papročius, vietinę tradiciją ir senųjų metraščių pasakojimus“ (A. Г. Киркор, „Статистический взгляд на Виленскую губернию“, *Исторически-статистические очерки Виленской губернии*, Вильна, 1853, ч. 2, с. 13).

44 *Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, t. 3: *Литовское и Белорусское Полесье*, Санкт-Петербург, Москва, 1882, с. 12.

45 *Ibid.*, p. 11.

46 Semionas Šolkovičius rašo: „Iki šiol natūralizacijos teisė priklausė arba valstybei, arba tautos atstovams, arba visai genčiai, bet mes niekada negirdėjome, kad ši teisė priklausytų tam tikrų žmonių gerai valiai. Niekas, žinoma, negali uždrausti atskiriems žmonėms, priėmusiems svetimą savo genčiai (*племя*) tautybę (*национальность*), kalbą, moralę, būdą, papročius, nutraukusiems bet kokį moralinį ryšį su savo protėviais, laikyti save tuo, kuo jie nori būti, bet taip pat niekas negali atimti teisės ir iš vyriausybės arba iš tam tikros genties laikyti tokius žmones tuo, kuo jie yra iš tikrųjų. O tikrovė aiškiai parodo, kad tokie žmonės likusios genties požiūriu, jeigu nori laikyti save svetimšaliais, turi persikelti į svetimą žemę, jeigu nori pasilikti jos [genties] tarpe, tai turi būti laikomi „vietiniais“, atsakiusiais savo protėvių tautybės, bet būti laikomi vietinės kilmės (autochtonais) svetimšaliais negali, nes tas nesusiejamų sąvokų sujungimas prieštarautų žmogiškos logikos dėsniams“ (С. Шолкович, *Библиографическая заметка по поводу III тома Живописной России (Литва и Белоруссия. Соч. Киркора)*. Белорусса, Вильна, 1884, с. 9–10).

Gerokai anksčiau ukrainiečių tautinio judėjimo veikėjas Vladimiras Antonovičius panašiai sprendė Ukrainos lenkų problemą: Ukrainoje gyvenantys lenkų bajorai turi tik dvi išeitis: „arba pamilti liaudį (*народ*), su kuria jie gyvena, įsijausti į jos interesus, sugrįžti prie kažkada jų protėvių atsisakytos tautybės ir nuolatinio darbu bei meile, kiek leidžia jėgos, atsilyginti už tą blogį, kurį jie padarė liaudžiai, išmaitinusiai daugelį didžiūnų kolonistų kartų, kuriai pastarieji už kraują ir prakaitą mokėjo panieka [...], arba, jeigu tam pritrūktų moralinės jėgos, persikelti į lenkų žemę, ap-

formaliai tokia valstybė neegzistuoja⁴⁷. Liko istorinė tradicija⁴⁸. Būtent istorinė tradicija (dar atgaivinta asmeninių istorijos studijų), kada savarankiškos galingos Lietuvos Rusios vizija, įkvepia gyvybę ir suteikia jėgą Kirkoro lietuviškam patriotizmui. Kirkoras suvokia Lietuvą kaip slavišką valstybę. LDK susidarė „lietuvių tautai“ (tikriems, lietuviškai kalbantiems lietuviams) prisijungus Rusios žemes ir galutinai kaip valstybė susiformavo Vytauto laikais. Lietuva jam – „bendras pavadinimas – valstybinis politinis“⁴⁹. Tai dviejų tautų – lietuvių ir rusinų (buv. Rusios gyventojų) – valstybė su vyraujančia slaviška kultūra. Kaip Vytauto Lietuva Kirkorui yra slaviška, taip ir XIX amžiaus Lietuvos artimesnė jam slaviškoji, baltarusiškoji, dalis.

Po Liublino unijos Lietuvos Rusioje rusinišką kultūrą išstūmė lenkiška, bajorija perėmė lenkų civilizaciją, rusinų kalbą išlaikė tik liaudies. Lygiai taip pat ir Kirkoro „lietuviškame patriotizme“ šalia deklaracijų „aš lietuvis“, dažniausiai kartojamų gyvenant Lietuvoje, nuolat skamba susitapatinimas „mes lenkai“, itin padažnėjęs Krokuvos laikotarpiu, kai visuomenės veikėjai (Tadeusz Bulharinas, Józefas Sękowski) vertinami pagal tai, ką padarė ar ko nepadarė Lenkijai ir lenkams, o ukrainiečių istorikų mokslinis objektyvumas, periodinių leidinių vertingumas matuojami požiūriu į lenkus ir t. t. Betgi daugiausia pasakanti šiuo požiūriu yra Kirkoro praktinė veikla. Mūsų herojaus gyvenimo tikslas – „padaryti bent ką nors lietuvių naudai“; „negaliu nepergyventi dėl jos [Lietuvos] moralinio apsnūdimo“, „todėl galvokime ir darykime, kaip pasiruošti išsivaduoti iš moralinio susenimo, iš dvasios menkumo“. Realizuoti šį tikslą pradėjo leidybine veikla, kuria siekta paremti Vilniaus teatrą (materialiai ir dramaturgine medžiaga), nes teatras palaiko tautinę dvasią ir gyvą kalbą (lenkų) mažai skaitančioje visuomenėje⁵⁰. Ir vėlesne leidybine, visuomenine bei moksline veikla stengiamasi per istorijos pažinimą, literatūrinę kūrybą, kalbos išsaugojimą padėti išlikti tautai, jos savitumui: „mūsų dainiai mus žadina iš letargo, stiprina dvasiniu penu“⁵¹.

Tautos gyvenime neabejotinai svarbu yra istorinė tradicija. Tai rodo Kirkoro dėmesys Lietuvos istorijai, Lietuvos teisės į savitumą, atskirumą nuo Lenkijos (unijos ribose) grindimas istorine Lietuvos Rusios praeitimi. Istorinės tradicijos saugotojas yra bajorija (inteligentija). Kalbėdamas apie baltarusių tautos laukiantį išnykimą XIX amžiaus antrojoje pusėje, įvedus mokyklose rusų kalbą ir uždraudus baltarusių raštą lotyniškais rašmenimis, Kirkoras pažymi: „galėtume pasiguosti mintimi, kad tauta (*naród*), nors dažnai nemoka

istorijos, tačiau ją saugo giliai savyje. Bet ir ši mintis baltarusiams netaikytina, nes Kinų siena jau skiria liaudį nuo krašto inteligentijos“ (rašyta 1874 metais)⁵². Tuo iškeliamas bajorijos vaidmuo tautos gyvenime.

Kalbant apie kitą labai svarbų tautiškumo požymį – kalbą, drįstume teigti, kad, nepaisant simpatijos ir paramos lietuvių bei baltarusių raštijai, pagrindinis Kirkoro rūpestis yra lenkų kalba⁵³. Tai liudija jo leidybinė veikla, bet bene reljefiškiausiai pastangas išlaikyti

gyventą lenkų liaudies, tam, kad netaptų dar vienu dykaduoniu [...]“ (В. Антонович, „Моя исповедь“, *Основа*, 1862, №1 Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 203). Monoetninės valstybės idėja išreiškta ir jau minėto anonimo iš Ukrainos laiške Cercenui: „[...] būsimoje slavų sąjungoje [kalbama apie slavų tautų federaciją] mūsų pietų Rusia turi sudaryti atskirą pilietinį visetą visoje teritorijoje, kur liaudis kalba pietų rusų [ukrainiečių] kalba“ (Laiškas iš Ukrainos į *Колокол*, 1860, sausio 15. Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 112).

⁴⁷ Pati dabartis yra tik slenkstis tarp ateities ir praeities: „[...] daugumai gyvųjų slavų tautų dabartis iš tiesų neegzistuoja. Prieš jų akis stovi du istorijos mirksniai, didingi ir galingi: praeitis, gimdanti liūdniausius atsiminimus, bet pamokanti; ateitis, paslaptinga, nesuvokiama, bet užburianti viltimi. Dabartis yra tik perėjimas iš praeities į ateitį, yra sunkus darbas, mokymasis iš praeities pavyzdžiu, blogų ir gerų, siekiant išvengti pirmųjų ir perduoti antruosius“ (A. H. Kirkor, *Stowanie nad-baltyccy: zarysy etnologiczno-mitologiczne*, Lwów, 1876, s. 22).

⁴⁸ Buvusi politinė vienybė (galbūt daliai virtusi tik teritorine-provincine vienybe – „kraštiečiai“) Kirkoro amžininkų buvo dar gyvai jaučiama. Štai Kirkoro bičiulis Korołyńskišis nelemtajame *Albume*, išleistame caro Aleksandro II atvykimo proga, baltarusišką eilėraščių, sveikinantį carą tik baltarusių valstiečių vardu, pavadino „Passeikimo daina nuo lietuvių-rusinių valstiečių“.

Rusų etnografas Pavelas Bobrovskis, septintajame dešimtmetyje rinkęs etnografinę medžiagą Baltarusijoje, pažymi „[...] ir kunigas, ir dvarininkas niekada apie baltarusį, išpažįstantį Romos katalikų tikėjimą, nepasakys, kad jis baltarusis arba rusas, bet pasakys: lietuvis... Pakalbėkite su tuo lietuviu ir išgirsite baltarusių kalbą [...] Mes turime etnografinius sąrašus, sudarytus Gardino gubernijoje šventikų ir kai kurių kunigų. Vienu ir kitu sąrašuose parapijiečiai, tiek pravoslavai, tiek katalikai, pavadinti lietuviais ir čia pat pridėti kalbos pavyzdžiai, jūs manote – lietuvių, ne, baltarusių arba mažarusių. Kunigas tai darė todėl, kad tie baltarusiai kažkada įėjo į Lietuvos valstybės tautybių (*народностей*) tarpą. Matome šiuo atveju ne politinę klaidą [...], bet politinę tiesą ir gana grubią etnografinę klaidą“ (Cit. iš A. Пыпин, *История...*, c. 108).

⁴⁹ A. H. Kirkor, *Bazylika Litewska*, s. 3.

⁵⁰ „Gimtoji scena Vilniaus teatre smunka. Koks jis [teatras] svarbus moraliniu ir švarios kalbos išsaugojimo požiūriu, ypač nieko arba mažai skaitančiai, bet lankančiai teatrą klasei, žinoma“, rašė Kirkoras (A. H. Kirkoro laiškas J. Korzeniowskiui. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 10).

⁵¹ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 222.

⁵² *Ibid.*, p. 55.

⁵³ Plačiau žr.: G. Gustaitė, „Lietuvos...“; Z. Medišauskienė, „A. H. Kirkoro spaustuivė ir 'Liaudies bibliotekėlės' leidimas“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmenybės iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 33–46.

lenkų kalbos pozicijas Lietuvoje atspindi Kirkoro pastabos dėl bendrojo lavinimo mokyklų ir pradinėjų mokyklų įstatų projektų. Abu projektai buvo rengti 1860–1861 metais visai Rusijos imperijai, pirmiausia orientuojantis į didžiarusiškąją jos dalį, o į nacionalinių pakraščių specifiką jame neatsižvelgiama. Todėl projektuose visų pakopų mokyklose numatoma dėstomoji kalba – rusų (taigi ir mokytojai rusai). Tiesa, bendrojo lavinimo mokyklų įstatų projekte pasakyta, kad pradinėje mokykloje, skirtoje pirmiausia valstiečių vaikams, turi būti dėstoma „gimtoji kalba“, o progimnazijų projekte pažymėta, kad nacionaliniuose pakraščiuose kaip papildomas dalykas gali būti dėstoma „vietinė kalba“.

Aptariant projektus, „nacionalinės specifikos“ problema tapo itin aktuali Lietuvoje ir Ukrainoje. Vilniaus švietimo apygardoje vyravęs požiūris į švietimą „Vakarų krašte“ Kirkorui tikriausiai nebuvo paslaptis. Jį 1861 metais išdėstė Vilniaus švietimo apygardos globėjas kunigaikštis Aleksandras Širinskis-Šichmatovas teikime švietimo ministrui. Kunigaikštis siūlė pradinėse mokyklose visus dalykus dėstyti rusų kalba, išskyrus raštą (tai yra gimtąją kalbą). Kauno gubernijoje turėjo būti mokoma žemaičių kalbos (nes yra raštija, nors ir nedidelė, šia kalba), o ten, kur gyventojai kalba baltarusiškai, mokyklos turi būti grynai rusiškos. Lenkų kalba būtų dėstoma tik progimnazijose ir gimnazijose. Šie švietimo apygardos planai, Kirkoras tai turėjo suprasti, reiškė, kad lietuvių ir baltarusių valstiečiai rusiškose mokyklose būtų kultūriškai atsieti nuo bajorijos ir lenkų kultūros, o gal ir visai surusinti (baltarusiai). Tokia įvykių raida neabejotinai atrodė grėsminga ne vienam Kirkorui. Juo labiau kad projektai numatė valstybinę visų švietimo sistemos pakopų kontrolę, kai iki tol Švietimo ministerijos žinioje buvo tik bajorų, miestiečių ir valstybinių valstiečių mokymas. Privačių žemių valstiečių švietimu rūpinosi jų savininkai ir parapijų kunigai.

Kirkoras, kuriam buvo pasiūlyta pateikti savo pastabas dėl minėtų projektų, dėmesį sukonzentravo į dėstomąją kalbą „Vakarų krašto“ mokyklose – tiek pradinėse, tiek vidurinėse. Jo pasiūlymų esmė – dėstomoji kalba turi būti lenkų. *Pastabų* autorius rašo: „Šiose gubernijose [Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko] yra 3 732 755 abiejų lyčių gyventojai, iš jų 1 784 101 katalikas, tai yra daugiau nei pusė gyventojų, pridėjus ir kitų tikėjimų, išskyrus stačiatikių [žmones]. Kalbos požiūriu, apie milijonas – kalbantys lietuviškai arba žemaitiškai, likusieji kalba lenkiškai arba vadinamąja baltarusių tarpe, bet visuomeniniu požiūriu visose keturiose gubernijose, ypač tarp bajo-

rų ir miestiečių, vyrauja lenkų kalba, galiausiai atsižvelgiant į būdą, papročius, tradicijas, tai kiekvienam, bent kiek tyrinėjusiam vietinę etnografiją, lengva pastebėti visiškai kitus pradus, kitas gyvenimo sąlygas ir, vadinasi, kitus liaudies švietimo poreikius. Pagrindinis liaudies švietimo trūkumas, iki šiol buvęs ir naujų įstatų nepašalinimas, tai dalykų dėstymas kalba, kuri nebuvo pirmasis kūdikio lemimas, kuria motina nemokė jo maldos Dievui, [kuri nebuvo] jo minčių ir jausmų kalba. Visuomenės balsas, geranoriškų pedagogų nuomonė reikalauja, kad vietinėse mokslo įstaigose dalykai būtų dėstomi lenkų kalba, o tai netrukdytų tiksliai ir teisingam rusų kalbos mokymuisi⁵⁴. Šiose pastabose nuostabą kelia Kirkoro argumentai, kuriais jis grindžia savo poziciją. Panagrinėkime juos detaliau. Pirmia, tikiybinis gyventojų pasiskirstymas minėtose keturiose gubernijose, kuris, matyt, siejamas su kalba: katalikai kalba lenkiškai, stačiatikiai – rusiškai. Tačiau tokios sąsajos, kaip religijos ir kalbos, religijos ir tautybės, amžiaus viduryje etnografijos moksle jau buvo retokai pasitaikantis anachronizmas, juolab nebūdingas Kirkoro darbams. Antra, keturiose gubernijose pagal kalbą gyvena vienas milijonas kalbančių lietuviškai, o likusieji – lenkiškai arba vadinamąja baltarusių tarme! Lyg ne Kirkoro rašyta, o iš lenkų politikų unifikatorių paimtas teiginys, kad baltarusių ir ukrainiečių kalbos – tik lenkų kalbos tarmės. Tačiau kituose darbuose Kirkoras kalba apie baltarusių kalbą, kaip apie savarankišką seną kalbą, o ne tarmę, kaip apie kalbą, kuri Palenkės rajonuose net šiek tiek aplenkėjo. Ja buvusi sukurta visa Lietuvos Rusios raštija ir ją išsaugojo baltarusių liaudis. Baltarusių kalbos išsaugojimas lemia ir baltarusių tautybės išlikimą. Pagaliau kalba lemia liaudies žmogaus tautybę, vadinasi, kalbantys lenkų kalbos tarme – lenkai. Betgi kituose veikaluose Kirkoras tvirtina Lietuvoje gyvenant lietuvius, baltarusius, lenkus, žydus, totorius ir kitus. Trečia, visuomeniniu požiūriu lenkų kalba vyrauja. Tai išties anų laikų Lietuvos realija, kai visuomenės gyvenimas, kuriame dalyvavo beveik vien bajorai, vyko jų vartojama kalba. Ketvirta, etnografinis, t. y. vietinis būdas, papročiai, tradicijos visiškai skiriasi, matyt, turima galvoje nuo rusiškųjų. Išvardyti elementai paprastai minimi kalbant apie bajoriją ir šiuo požiūriu sulenkėjusi Lietu-

⁵⁴ Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ, Санкт-Петербург, 1862, ч. 2, с. 453.

vos bajorija vertybėmis, papročiais, tradicijomis supanašėjo su lenkų bajorija ir savo civilizacija labai skyrėsi nuo rusų bajorijos. Tačiau lietuvių ir baltarusių liaudis, apie kurią kalbama pirmajame ir antrajame punktuose, kaip pats Kirkoras ne kartą pabrėžė, išsaugojo savo tautiškumą ir, manykime, skyrėsi tiek nuo rusų, tiek nuo lenkų. 1880 metais laiške Kraševskiui Kirkoras rašė: „[...] esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad [Lenkijos] Karalystei pokyčiai įvyks, o Lietuvai – niekada. Rankose [Rusijos vyriausybė] turi **etnografinį ginklą** [pabr. mano – Z. M.]. Bet koki lenkiškumą, net ir Konstitucijai esant, sistemingai Lietuvoje naikins“⁵⁵. Vadinasi, etnografiniu požiūriu Lietuva (baltarusiškoji jos dalis) vis dėlto artimesnė Rusijai!? Penkta, glumina paskutinis argumentas – dėstyti reikia kalba, kuria čiauška kūdikiai, kuria mamos moko maldos, kuria jaučiama ir mąstoma. Betgi ne lietuvių ar baltarusių valstiečio pirkioje kūdikiai pirmus žodžius taria, meldžiamasi, jaučiama ir mąstoma lenkų kalba, ir net ne visų bajorų dvareliuose gimtoji yra lenkų kalba. Tad apie ką kalbama? Manytume, Kirkoro išėities pozicija yra bajorijos ir lenkų kalbos interesų gynimas. *Pastabų* argumentacija pagimdyta politinės kovos įtampos, kai pagrindinis dalykas gresiančios rusifikacijos sąlygomis buvo išlaikyti lenkų kalbos ir bajorijos kultūrinės pozicijas Lietuvoje⁵⁶. Tokiu atveju į detales ir niuansus nežiūrima, pasitelkiama atitinkama argumentacija, kuri paveiktų ir įtikintų oponentus.

Savo siūlymuose liaudies kalbai Kirkoras palieka vietos pradinėje mokykloje (skirtoje valstiečiams). Jis siūlo sudaryti ir išleisti „vadovėlius arba chrestomatijas rusų, lenkų, lietuvių ir žemaičių kalbomis, pritaikytus šio krašto poreikiams“⁵⁷. Šie vadovėliai būtų skirti gimtosios kalbos dėstymui, baltarusiams skirtas lenkiškas vadovėlis. Taigi Kirkoro siūloma mokykla – nuo pradinės iki gimnazijos – iš esmės būtų lenkiška, su lenkų dėstomąja kalba ir lenkų mokytojais. Taip su švietimo pagalba ne tik būtų išsaugotos lenkų kalbos pozicijos Lietuvoje, bet ir visos socialinės klasės (tarp jų, kas ypač aktualu, valstiečiai) liktų lenkiškos kultūros įtakoje ir būtų atribotos nuo Rusijos kultūrinės ir iš dalies politinės įtakos. Baltarusių kalbai šioje mokykloje vietos nelieka (kaip ir kunigaikščio Širinskio-Šichmatovo projekte), o lietuvių kalba taip ir liktų kaimo kalba. Faktiškai būtų išlaikoma kalbinė ir kultūrinė amžiaus pradžios situacija.

Kirkoro požiūris į liaudies kalbas ir jomis kuriamą literatūrą nėra vienareikšmis, nepaisant jo domėjimosi lietuvių, baltarusių literatūromis ir paramos joms. Jau minėjome, kaip aukštai Kirkoras vertino Lietuvos Rusioje rusinų kalba sukurtą raštiją, kurios didelė dalis bu-

vo spausdinama kirilica. Tuo tarpu kalbėdamas apie XIX amžiaus vidurį, baltarusiškų leidinių lotynišku šriftu uždraudimą jau laiko visos baltarusių literatūros ir net kalbos sunaikinimu, nors pats pažymi esant galimybę spausdinti rusiškais rašmenimis. Esmė yra šriftas: rusiškas raidynas artina baltarusių skaitytoją su rusų literatūra, kartu palengvina rusų kultūros recepciją, tuo tarpu lotyniškas šriftas artina su lenkų kultūra, nes „tas, kuris mokėjo skaityti lenkiškai, lengvai skaitė ir baltarusiškai“, ir atvirkščiai⁵⁸. Skaitant Kirkoro darbus, susidaro įspūdis, kad baltarusiška literatūra (apie ją dažniausiai kalbama kaip apie slavų tautų literatūrą) taip ir lieka valstietiškoje „jaunesniojo brolio“ padėtyje, verta tik globėjiško tono. Paminėjęs žymiausius Weryhos-Darowskio, Dunino-Marcinkiewicziaus, Kondratavičiaus-Siromklės kūrinius baltarusių kalba, tarp jų Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* ar *Konrado Valenrodo* vertimus į baltarusių kalbą, jų „didžiausiu nuopelnu“ laiko „liaudies daineles, kurios, nors nespausdintos, pritaikytos dabarties momentui ir poreikiams, plačiai pasklido po visą Baltąją Rusiją“⁵⁹. Taigi labiau vertinama jų supaprastinta, liaudies poreikiams pritaikyta kūryba, kuri baltarusių kalba nekultivuojama. Panašu, kad liaudies kalbomis rūpinamasi tiek, kiek jų reikia bendraujant su liaudimi, kalbant į liaudies žmogaus protą ir širdį. Kirkoro ir daugelio jo rato žmonių požiūrį į santykius su liaudimi galėtume nusakyti nuomone, išreikšta Akelaičio knygielių recenzijoje *Kurier Wileński*: „Todėl jeigu geidžiame paveikti mūsų kaimiečių dvasią, kalbėkime jam jo gimtąja kalba, tik taip sugebėsime sužadinti jame pasitikėjimą, palaikyti senus patriarchalinius santykius, įskiepyti žmonių širdyse prisirišimą prie savo ponų, geriau apginsiantį jų bendrus interesus ir įrodysiantį daugiau nei tiksliausi įstatymų paragrafai. Teisė užkerta kelią tik piktam ir piktnaudžiavimui, tuo tarpu tikslų ir siekių bendrumo suvokimas kur kas daugiau duoda, nes yra gėrio šaltinis, kuris turi veikti abu luomus išganingai“⁶⁰.

Kažkada XVI–XVII amžiais įvykęs Lietuvos bajorijos apsisprendi-

⁵⁵ A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskui, 1880. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszość...*, s. 145.

⁵⁶ Baudžios panaikinimo reformos rengimo metais rusiškosios administracijos ir vietos bajorijos kova dėl to, kieno rankose bus išlaisvintų valstiečių švietimas, taigi ir kas bus jo dvasios viešpats – buvo dalis politinės kovos.

⁵⁷ *Замечания...*, c. 456.

⁵⁸ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 53.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 54.

⁶⁰ X [L. Kondratavičius], „Przegląd miejscowy“, *Kurier Wileński*, 1860, nr. 24, s. 235.

mas lenkų kalbos ir kultūros naudai yra negrižtamas. Lenkų kalba XIX amžiaus Lietuvoje yra kultūros ir visuomeninio gyvenimo kalba ir Kirkoras priima tai kaip nekvestionuojamą esamybę. Juo labiau kad pats ne tik pasyviai „gyvena“ toje kultūroje, bet ir kuria ją, rūpinasi jos išsaugojimu ir gyvybingumu rusifikacijos ekspansijos sąlygomis. Greta to šalimais gyvena lietuvių ir baltarusių tautos, išsaugojusios kalbą, papročius ir, kaip bet kurios kitos tautos, turinčios teisę į savo savitumo (tautiškumo) išsaugojimą. Žavintis Kirkoro asmenybės bruožas – besąlygiška pagarba asmens ir tautos laisvei, individualumui ir savitumui, todėl netoleruojama jokia prievarta, nei politinė, nei tautinė, nei religinė. Tai pagrindiniai principai, kuriais grindžiamas Kirkoro požiūris į įvairių tautų, jų kalbų, įvairių kultūrų santykius Lietuvoje.

Politinė forma, kuri garantuotų visų tautų savitumo išsaugojimą, Kirkorui buvo slavų tautų federacija. Amžiaus viduryje sustiprėjus vokiečių šovinizmui ir garsiai ėmus skelbti vokiečių ekspansionizmo į „žemesnės rasės“ slavų žemes šūkius, daugeliui slavų tautų politinių veikėjų vienintelė išlikimo galimybė atrodė esanti slavų tautų federacija net po Rusijos caro skeptru. Kirkoras, kuris nuo šeštojo dešimtmečio pradžios gyvai domėjosi visų slavų tautų problemomis, jų kultūrine ir politine veikla, palaikė glaudžius santykius su daugeliu slavų atgimimo veikėjų, Lietuvos ateitį siejo su tokia federacija. Sunku pasakyti, kaip konkrečiai jis išsivaizdavo federaciją, tik galime spėti jos prototipu buvus Kirilo ir Metodijaus draugijos parengtą slavų tautų federacijos projektą (Kirkorui žinomą galbūt iš vieno pagrindinių kūrėjų – istoriko Nikolajaus Kostomarovo). Kirkoras šį projektą nusakė slavų tautų literatūros paskaitose: „Federacijos projekte mažarusiai siekė susigrąžinti etmonystę (*hetmaństwo*), remiantis 1654 metų Perejaslavlio sutarties punktais, o iš tikro sukurti kunigaikštystę, nuo niekieno nepriklausomą, tik nuo slavų federacinės sąjungos. Kartu mažarusiai projektavo Lenkijos, Čekijos, Serbijos, Juodkalnijos ir kitų slavų žemių išlaisvinimą. Didžiarusija turėjo tapti atskira valstybe be Lenkijos, Lietuvos ir Mažarusijos. Kiekviena valstybė viduje galėjo tvarkytis pagal savo idėją ir norą, bet priimdama išipareigojimus visai federacijai. Mažarusiai norėjo, kad karo atveju kiekviena slavų tauta prisidėtų pinigais ir žmonėmis pagal jėgas ir galimybes, tiksliai nurodytas bendruose seimuose. Tokie seimai vyktų kas treji metai, o reikalui esant ir dažniau, niekada vienoje vietoje, bet iš eilės visuose svarbiausiuose slavų miestuose, pavyzdžiui, Kijeve, Prahoje, Krokuvoje, Lvove, Varšuvoje, Vil-

niuje, Maskvoje, Agrame, Belgrade, Dubrovnikuose. Federacijoje amatai ir prekyba būtų laisvi, panaikintos muitinės ir visokios rinkliavos, nebūtų pasų, bendri visiems pinigai, matai ir saikai, taip pat visiška tikėjimo, kiekvienos atskiros tautybės, kalbos laisvė⁶¹. Jei ir ne visai tapati, tai bent panaši galėjo būti Kirkoro įsivaizduojama federacija, kurios lygi narė – Lietuva, kaip polietninė lietuvių, baltarusių, lenkų ir kitų tautų valstybė, su vyraujančia lenkiška kultūra (tik neaišku, kaip būtų sprendžiama unijos su Lenkija kolizija). Federacija turėjo būti kuriama taikiai, visų slavų laisvanorišku susitarimu. Matyt, Kirkoras dideles viltis siejo su įvykiais Rusijoje. Nuolat palaikydamas santykius su Rusijos liberaliai nusiteikusiai veikėjais, galėjo, kaip ir jie, puoselėti konstitucinės monarchijos sukūrimo Rusijoje idėją. Gal tikėjosi, kad priimant Rusijos konstituciją, bus išspręsta ir „prisijungtų žemių“ problema: Lietuva, Lenkija, Ukraina taptų nepriklausomomis ir kartu su Rusija įeigtų į federacijos sudėtį. Bet iki to laiko būtina išsaugoti savo tautinį tapatumą. Tačiau pasakutiniaisiais savo gyvenimo metais Kirkoras suabejojo nepriklausomos Lietuvos galimybe. Prisiminkime jau cituotą 1880 metų laišką Kraševskiui: „[...] esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad [Lenkijos] Karalystei pokyčiai įvyks, o Lietuvai – niekada. Rankose [Rusijos vyriausybė] turi etnografinį ginklą. Bet kokį lenkiškumą, net ir Konstitucijai esant, sistemingai Lietuvoje naikins“⁶². Šiuo atveju arba apie Lietuvą kalbama kaip apie vien baltarusišką Lietuvą, kuri etnografiškai artimesnė Rusijai, arba konstatuojamas faktas, kad baltarusiai ir lietuviai jau visai surusėjo. Kita vertus, šioje citatoje Kirkoras etnografiškumą lyg ir priešina lenkiškumui (bajorijai ir jos reprezentuojamai lenkų kultūrai bei kalbai?), kuri drauge su Lietuvos nepriklausomybe paneigė Rusijos vyriausybę. Ar Kirkorui išties šie dalykai – nepriklausoma Lietuva ir lenkiškumas (bajorija, jos tautinė savimonė, lenkiška civilizacija) – neatsiejami? Regis, taip.

⁶¹ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 63–64.

⁶² A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskiui, 1880. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 145.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Reda Griškaitė

BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS

Vasilijus von Rotkirchas (1819–1891) daugiau kaip šimtą metų nesulaukė ypatingo tyrinėtojų dėmesio. Be poros informacinio pobūdžio straipsnių *Vilniaus kalendoriuje*¹ bei *Rusų biografiniame žodyne*², Vilniaus žandarmerijos šefo, generolo, aktyvaus literato, publicisto, dramaturgo, pasirašinęjusio Teobaldo, tai yra Dievų Įkvėptojo, pseudonimu, rafinuoto 1863 metų sukilimo malšintojo, kuris ilgus metus paskyrė lietuvių mitologijos studijoms, biografija ir kūryba nebuvo išsamiai vertinta, nors vienas iš Teobaldo darbų, *Lietuvių pagonybės apybraižos*, ne kartą buvo cituojamas šiuolaikinių lietuvių mitologų monografijose. Tokį abejingumą Rotkircho asmeniui tikriausiai galima paaiškinti tuo, kad didžiausias ir pagrindinis jo veikalas – *Visa lietuvių mitologija ir įvairių rašytojų nuomonių apie ją rinkinys* – taip ir nebuvo išspausdintas.

Rašyti apie Rotkirchą yra sudėtinga dar ir todėl, kad tai tam tikra prasme reiškia ir charakterizuoti vadinamąjį rusiškąjį elementą to meto Lietuvoje. 1849 metais išvalgusis memuaristas Stanislovas Moravskis, kalbėdamas apie vilniškę rusų valdininkiją, sakė, kad „šie žmonės, atskirti nuo vietinės draugijos, sudarė atskirą grupę, nedraugiškai atsiliepiančią apie vietą, kuri juos visus sočiai maitino“³. Rotkircho biografijos faktai sudaro galimybę bent iš dalies patikrinti šią formuluotę, įsitikinti, ar pasikeitė situacija praėjus trisdešimčiai metų, paženklintų 1863 metų sukilimu, suprantama, tik tiek, kiek Teobaldą galima laikyti **tipišku** vadinamojo rusiškojo elemento atstovu Lietuvoje. Todėl šiame straipsnyje mums labiau rūpės ne *Lietuvių mitologijos* turinio analizė, bet pats sumanymo parašyti tokį veikalą faktas, ko negalima padaryti be jo autoriaus biografijos paži-

nimo. Rankraštiniis Rotkircho palikimas, išbarstytas po Vilniaus ir Sankt Peterburgo dokumentų saugyklas, gausi, bet ne visuomet informatyvi publicistika kol kas neleidžia vienodai detaliai rekonstruoti visų Teobaldo gyvenimo laikotarpių (iš čia ir atskirų šio straipsnio dalių apimties netolygumai). Todėl pagrindinis dėmesys bus kreipiamas į vadinamąjį Vilniaus periodą, kuris sutampa su paskutiniaisiais barono von Rotkircho gyvenimo metais, tai yra su *Lietuvių mitologijos* parašymo laikotarpiu.

ŠAKNYS IR KARINĖS KARJEROS PRADŽIA

Vasilijaus von Rotkircho genealogija abejonių nekelia. Priežastis visai paprasta – mes turime galimybę disponuoti labai svarbiu šaltiniu, paties Teobaldo autografu, pavadintu *Senoji bajoriška von Rotkirchų giminė*⁴. Porą metų prieš mirtį Rotkirchas šį aprašymą nusiuntė savo bičiuliui rašytojui, žurnalistui, visuomenės veikėjui *Русская Старина* redaktoriui Michailui Semevskiui (1837–1892), kuris juo papuošė savo kolekciją – autografų albumą *Pažįstami*. Be jokios abejonės, tekstas buvo parašytas Semevskio prašymu, nors apie tikrąją jo paskirtį galima tik spėlioti. Bet kuriuo atveju rankraštis rodo, kad Rotkirchui labai gerai buvo žinomos visos jo šeimos istorijos detalės.

Taigi Rotkirchas rašė: „Ši giminė pradžia gavo Silezijoje 1241 metais, tai yra beveik prieš 650 metų. Trys broliai riteriai Šiaurės kare su savo kohortomis gynė svarbų strateginį punktą – Raudonąją bažnyčią, – tebestovinčią ir po šiai dienai, ir visi trys mūšyje žuvo. Amžininkai, pagerbdami jų palikuonis, davė jiems pavardę *Rothkirch* (rothe Kirche), o už tai, kad trys velioniai riteriai narsiai gynė Bažnyčią ir padėjo ten savo galvas, suteikė jiems herbą, kuriame vaizduojamos trys gaidžio galvos kraujo (raudoname) fone“⁵. Tokia bu-

¹ „Фон-Роткирх, Василий Алексеевич“, *Виленский календарь на 1893 год*, Вильна, 1892, с. 246–248.

² Б. М[одзалевский], „Роткирх, фон, Василий Алексеевич“, *Русский биографический словарь*, Петроград, 1918, т. 17, с. 311–313.

³ S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, Vilnius, 1994, p. 237.

⁴ В. Роткирх фон, „Древний дворянский род фон-Роткирх“, Институт Русской литературы Академии Наук России (Пушкинский Дом) (toliau – ПД), ф. 274 (Архив М. И. Семевского) оп. 1, д. 399: Семевский М. И., *Знакомые: Книга автографов*, л. 33, 35.

⁵ *Ibid.*, l. 33.

vo legendinė Rotkirchų giminės istorijos dalis, siekianti XIII amžių. Anot Teobaldo, Austrijoje ir Prūsijoje šios senos šeimos atstovams yra suteikti grafų titulai: ten žinomi grafai von Rotkirchai, Tantenai von Rotkirchai, Trachai von Rotkirchai. Kitose vokiečių žemėse, taip pat Švedijoje šios giminės atstovai turi baronų titulą. Anot Vasilijaus von Rotkircho, 1624 metais vienas šios šeimos atstovas – Hansas von Rotkirchas iš Silezijos persikraustė į Švediją, kur tarnavo karaliaus dvare rotmistru, o 1640 metais buvo paskirtas Siodermanlando gubernatoriumi. Laikui bėgant Rotkirchų giminės atstovai įsikūrė ir Suomijoje. „Suomijos riterių namų salėse, – rašė Rotkirchas, – šis herbas pagal senumą yra dvyliktoje vietoje. Suomia šią giminę pervadino Rotkirkais“⁶.

1735–1740 metais Adolfas von Rotkirchas (1691–1764) kartu su trimis savo broliais iš Suomijos persikraustė į Livoniją. Vienas iš Adolfo von Rotkircho sūnų – Karolis Magnus, gimęs 1716 metais, stojo į tarnybą viename Rusijos armijos dragūnų pulke. Karolis Magnus von Rotkirchas turėjo penkis sūnus. Vienas iš jų – Akselis Adolfas Reinoldas (Aleksejus Karlovičius), Vasilijaus von Rotkircho senelis, valstybės patarėjas, buvo vedęs Sofiją Hanibal – Petro Didžiojo negro Abraomo Hanibalo dukterį. Taip Rotkirchai užmezgė giminystės ryšius su Puškinų, Veimarnų, Bistromų, Traubenbergų, Šemetų ir kitomis šeimomis. Akselio Adolfo sūnus Akselis Reinoldas (Aleksejus Aleksejevičius), Vasilijaus von Rotkircho tėvas, gimė 1796 metais. Savo karinę tarnybą jis pradėjo Jekaterinoslavo kirasyrų pulke, vėliau dirbo civilinėse valstybinėse institucijose. Mirė 1863 metais. Akselis Reinoldas buvo vedęs grafieneį Eleną Meliną, su kuria užaugino tris sūnus ir penkias dukteris.

Vilhelmas Reinoldas von Rotkirchas, Vasilijus Aleksejevičius, Teobaldas, paskutinysis šios šakos atstovas, antrasis Akselio Reinoldo sūnus, gimė 1819 metų lapkričio 19 (gruodžio 1) dieną⁷. Nei jau minėtame autobiografinio pobūdžio rankraštyje, nei kituose šaltiniuose jo gimimo vieta nenurodyta. Žinoma, kad iš pradžių jis mokėsi Kijevo, vėliau – Mogiliovo gimnazijoje. Sekdamas savo giminės tradicija, 1837 metais, baigęs gimnaziją, Vasilijus von Rotkirchas stojo į karinę tarnybą junkieriu Galicijos jėgerių pulke. 1840 metais jis gavo karininko antpečius, o nuo 1843 metų buvo pulko adjutantas. 1847 metais buvo pasiūstas į Daugpilio tvirtovę. 1853 metais už gerą tarnybą Rotkirchui buvo suteiktas štabskapitono laipsnis, o 1859 jis buvo paskirtas į 1-osios armijos Vyriausiąją štabą, kur išstarnavo iki pat 1864 metų rudens.

YPATINGASIS KORESPONDENTAS

1863 metus galima laikyti tam tikra riba Rotkircho gyvenime. Jie turėjo lemtingų pasekmių ne tik tolesnei jo karjerai, bet ir literatūrinei veiklai bei pažiūrų formavimuisi.

1861 metais, kai Lenkijos Karalystėje buvo paskelbta karinė padėtis, Rotkirchas paskiriamas Ypatingosios karinės padėties reikalų kanceliarijos, įsteigtos prie Lenkijos Karalystės vietininko ir 1-osios armijos vyriausiojo vado, vicedirektoriumi. Šis paskyrimas reiškė, kad jis tapo žmogumi, kuriam bus geriausiai žinoma visa sukilimo eiga. Vėliau, 1882 metais, Teobaldas taip rašė: „Šioje kanceliarijoje buvo kaupiami visi potvarkiai iš viso krašto apie maišto vyksmą; iš jos išeidavo ir visi įsakymai apie jo malšinimą. Visa tai, ką Rusija tuo metu žinojo apie sukilimą, ji daugiausia žinojo iš manęs, kaip iš žmogaus, kuris stovėjo prie visų iš šalies gaunamų žinių šaltinio ir kuris laiku jas pranešdavo į *Московские Ведомости*, *Русский Инвалид* ir *Варшавский Дневник*“⁸. Tame pačiame straipsnyje Teobaldas rašė: „Per visą ginkluotą maištą po kiekvienos gaujos sunaikinimo į man patikėtą Ypatingąją kanceliariją kariuomenės viršininkai atsiųsdavo pilnus lagaminus ir sakvojažus, prikimštus iš sukilėlių atimtų dokumentų. Aš pats savo rankomis peržiūrėdavau visus tuos popierius, o pačius svarbiausius vietininkui bei laikraščiams išversdavau į rusų kalbą“⁹. Taip dalis Rotkircho ataskaitų patekdavo ir į spaudą – dažniausiai į *Московские Ведомости*; jų vyriausiasis redaktorius buvo Michailas Katkovas (1818–1887). Teobaldo atsiųstoji medžiaga tapdavo laikraščio vedamojo straipsnio pagrindu. Kaip tik ši bendradarbiavimą su *Московские Ведомости* autobiografi-

⁶ Ibid.

⁷ Vasilijaus von Rotkircho gimimo data buvo nurodoma įvairiai. *Rusų biografiniame žodyne* (Б. М[одзалевск]ий, „Роткирх, фон, Василий Алексеевич“, с. 311) rašoma, kad Teobaldas gimė 1821 metų sausio 1(13) dieną. Užrašas ant paminklinio akmens Vilniaus stačiatikių kapinėse (paminklą pastatė Rotkircho žmona Karolina) skelbia, kad jis gimė 1818 metų lapkričio 19 (gruodžio 1) dieną. Tačiau šio rašinio autorė linkusi tikėti paties Rotkircho, tai yra jo autobiografijoje nurodyta data. Pastaruoju metu tam pritaria ir kiti tyrinėtojai (žr. П. Лавринец, „Василий Алексеевич фон Роткирх, он же Теобальд. 1819–1891“, *Вечерние Новости*, 1994, 12 января, с. 6).

⁸ Полковник фон-Роткирх, „О польском катихизисе. Из записок Василия Алексеевича фон-Роткирха“, *Русский Архив*, год двадцатый, Москва, 1882, т. 3, с. 244.

⁹ Ibid., p. 249.

joje Rotkirchas vadino literatūrinės veiklos pradžia. Suprantama, kad tuomet, 1863 metais, o ir vėliau Varšuvos korespondentas nebuvo įvardintas. Tik 1889 metais tose pačiose *Московские Ведомости* buvo išspausdintas anoniminio autoriaus laiškas, kuriame nurodyta tikroji Katkovo bendradarbio pavardė: „Visa, ką tuo metu Rusija faktiškai žinojo apie maištą, ji žinojo tik iš *Московские Ведомости*, o šios – iš V. A. Rotkircho“¹⁰. Šio straipsnio iškarpa saugoma Michailo Semevskio archyve, todėl visiškai realu, kad jis ir buvo tas žmogus, kuris atskleidė Katkovo informatoriaus pavardę. Nors visiškai įmanoma, jog anoniminio laiško autorius galėjo būti ir pats Rotkirchas. Šiaip ar taip Katkovo sudarytame 1863 metų *Московские Ведомости* vedamųjų straipsnių rinkinyje¹¹ apie aštuoniasdešimt procentų visų rašinių galima spėti buvus parengta remiantis Varšuvos korespondento, tai yra Rotkircho, informacija.

Šitaip Rotkirchas, tiksliau – Katkovas su jo pagalba per 1863 metų sukilimą formavo Rusijos visuomenės nuomonę. Tai buvo nelengvas uždavinys. Vėliau *Teobaldo prisiminimuose* jis taip nusakė anuometinę situaciją: „Tai buvo liūdnas Rusijai metas, kai po inteligentiškų klasių pamatu buvo jaučiamas kažkoks neaiškus dundesys, primenantis artėjantį žemės drebėjimą; kai mokytojai bijojo savo mokinių, o tėvai – savo pačių vaikų; kai ėmė augti jaunimo nihilizmas; kai dauguma rusų tikėjo, kad lenkai iš tikrųjų kovoja ‘už jūsų ir mūsų laisvę’ (taip buvo rašoma lenkų atsišaukimuose); todėl rusai pasitikdavo kelyje tremtinius su vainikais ir gėlėmis – trumpai tariant, rusai buvo pagauti baironizmo dvasios, lenkų maištą lygino su graikų kova už nepriklausomybę ir iš tolo idealizavo lenkus, o tuo tarpu iš arti lenkai spjaudė į rusus, visai juos įžeidinėjo ir pjovė gatvėse“¹². Pastarąją frazę Rotkirchas, be jokios abejonės, taikė sau pačiam.

1863 metų žiemą Varšuvoje prieš Rotkirchą buvo pasikėsinta; apie tai detalčiai rašė tiek pati auka, tiek *Московские Ведомости*. Katkovas informavo: „Gruodžio 10 dieną Varšuvoje, Krokuvos priemiesčio ir Karališkosios gatvių kampe, buvo įvykdytas vienas tų niekšingų užpuolimų kinžalu, kurie charakterizuoja šiandieninį lenkų maištą. Pasikėsinimas buvo nukreiptas prieš majorą von Rotkirchą, kuris tarnauja direktoriaus padėjėju karinės padėties reikalų-kanceliarijoje, ir, dėkui Dievui, ne visai pavyko“¹³. Autoriaus nuomone, lenkų pogrindžio žudikai neklysta pasirinkdami savo aukas: „Šį kartą jie pasirinko žmogų, kuris priklauso patiems geriausiems ir sąžiningiausiems rusų veikėjams Varšuvoje. Reikalai Varšuvoje jau seniai

būtų pasukę kita kryptimi, jeigu teisėta Lenkijos Karalystės administracija būtų sudaryta iš tokių žmonių, kaip p[onas] von Rotkirchas su jo sąžiningumu ir patriotizmu“¹⁴.

Dar rugsėjo mėnesį Rotkirchas buvo gavęs tokio turinio laiška-nuosprendį: „Piliėtis, Maskvos armijos majoras, už išdavystę ir sukilimo faktų iškraipymą [pabr. aut. – R. G.] paskelbiamas už įstatymo ribų ir nuteisiamas mirties bausme. Visoms karinėms ir civilinėms valdžioms įsakoma ši nuosprendį įvykdyti visose lenkų žemėse – per dešimt metų bet kokių patogių būdu. Revoliucinis tribunolas“¹⁵. Sukilėliai kelis mėnesius ieškojo parankaus momento. Tik atsitiktinumo dėka (dėl mundurų panašumo) buvo nekaltai nužudytas pulkininkas Liubušinas. Vis dėlto gruodžio pabaigoje revoliucinio tribunolo nuosprendį iš dalies pavyko įvykdyti – pakeliui į tarnybą Rotkirchas buvo užpultas ir užnuodytu kinžalu sužeistas į galvą bei kairįjį petį. Užpuolikas buvo sugautas, nuteistas ir pakartas. Šis įvykis dar labiau paryškino jo jau ir taip akivaizdų priešišumą sukilimui. Neslėpdamas ir net nemėgindamas slėpti savo jausmų *Московские Ведомости* jis rašė: „Šiame sukilime nėra nė menkausio atgimusios tautos vidinės jėgos požymio – tai tik mirusios tautos lavono išniekinimas; visas šis sukilimas su visais savo baisumais yra ne daugiau kaip siaubingas blefas; visas šis sukilimas yra ne daugiau kaip intriga; jis prasidėjo intriga, dauginasi intriga, gimdo intrigą ir naudojasi bet kokia intriga, kokią tik sutinka savo kelyje. Apgaulė, išdavystė, tautos apatija, donkichotiškumas ir jėzuitiškumas – štai jo elementai ir priemonės; čia glūdi visa jo esmė“¹⁶.

Po nepavykusio pasikėsینimo, turėjusio labai sunkias pasekmes Rotkircho sveikatai, jis galėjo rinktis – atsidėti jau pamėgtam litera-

¹⁰ „Письмо к издателю“, *Московские Ведомости*, 1889, 8 июня.

¹¹ М. Н. Катков, 1863 год. *Собрание статей по польскому вопросу, помещавшихся в „Московских Ведомостях“, „Русском Вестнике“ и „Современной Летописи“*, Москва, 1887; М.Н.Катков, *Собрание передовых статей „Московских Ведомостей“*. 1863 год, Москва, 1897.

¹² „Военное положение в Царстве Польском в 1861–1863 годах“, *Воспоминания Теобальда*, часть 5: *Воспоминания общия*. Вильна, 1890, с. 17.

¹³ „Покушение на жизнь майора фон-Роткирха в Варшаве“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 754.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ „Военное положение в Царстве Польском в 1861–1863 годах“, с. 59–60.

¹⁶ „О необходимости подчинения всех гражданских властей в Польше военным начальникам“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 339.

tūriniam-publicistiniam darbui arba toliau kopti tarnybos laiptais. Jis neatsisakė nei vieno, nei antro. Kaip sakė Katkovas, „tokius žmones panašūs įvykiai tik paskatina didelei energijai ir ryžtui“¹⁷.

SAŽININGASIS PATRIOTIZMAS

Po 1863 metų Rotkirchas sėkmingai kopė karinės karjeros laiptais. 1864 jis paskiriamas Trečiosios apygardos Žandarų korpuso Varšuvoje budinčiuoju štabo karininku, o po metų perkeliamas į Žandarų korpusą Odesoje. Tais pačiais metais jam suteikiamas papulkininkio laipsnis ir jis komandiruojamas į Paryžių, kur vyksta per Konstantinopolį, Pirėją, Mesiną, Ajačą ir Marselį. 1867 metais Rotkirchas skiriamas Mogiliovo gubernijos Žandarų valdybos viršininku. 1868 metais tampa Mituvos–Rygos–Oriolo geležinkelio valdybos, o nuo 1873 – Minsko žandarų ir policijos valdybos viršininku. Nuo 1882 iki pat atsistatydinimo jis vadovauja Vilniaus gubernijos Žandarų valdybai. 1885 metų kovo mėnesį jam suteikiamas generolo majoro laipsnis. Už sąžiningą tarnybą Rotkirchas buvo apdovanotas: Šv. Vladimiro trečiojo ir ketvirtojo laipsnio ordinais su kaspinu, Šv. Onos antrojo ir trečiojo laipsnio ordinais, Šv. Stanislovo pirmojo, antrojo ir trečiojo laipsnio ordinais bei tuo pačiu antrojo laipsnio ordinu, papuoštu imperatoriaus karūna. Be to, jam buvo suteikti ir užsienio valstybių apdovanojimai: antrojo laipsnio Prūsijos Karūnos ordinas, Austrijos komandoro kryžius, Pranciškaus Juozapo ir Juodkalnijos kunigaikščio Danieliaus I trečiojo laipsnio ordinas „Už Juodojo Kalno nepriklausomybę“. Be šių apdovanojimų, Teobaldas buvo apdovanotas medaliu už darbą įkurdinant valstiečius Lenkijos Karalystėje, medaliu 1853–1856 metams atminti bei medaliu už 1863–1864 metų lenkų maišto numalšinimą¹⁸.

Bet tai buvo tik viena, išorinė, Rotkircho veiklos pusė. Nuo 1863 metų prasideda jo „susidvejinimo“ laikotarpis – Teobaldo slapyvardžiu, žinomu tik keletui labai artimų bičiulių, jis vis dažniau savo pažiūras ir savo politinį nusistatymą ima skelbti spaudoje. Regis, šiam žingsniui Rotkirchą paskatino ne tiek užimamos tarnybinės pareigos, kiek vidinis poreikis, giliai išsąmoninta pozicija, kurią bene tiksliausiai nusakė Katkovas, įvardindamas ją kaip sąžiningumą ir patriotizmą.

Po 1863 metų, palikusių labai slogius prisiminimus, Rotkirchas galutinai suformuoja savo patriotinę nuostatą, deklaruoja rusų tau-

tos atgimimą, kviečia atsisakyti nepilnavertiškumo kompleksų: „Mes labai ilgai nesuvokėme savo jėgų, iki šiol neįjaučiame savo brandumo, neįjaučiame, kad sustiprėjome ir suvyriskėjome kaip tas mūsų liaudies legendos didvyris – ne dienomis, bet valandomis; trumpai tariant, po šiai dienai nesuvokiame, jog tapome didžia tauta“¹⁹. Toliau Rotkirchas tęsia: „Bet kodėl mes jauni? Nejaugi Naugardo vėčės varpas, nukreiptas į tūkstantmetį Rusijos paminklą, neskelbė apie mus pasauliui tūkstantį metų? Argi pasakojimais apie mus nemirga pasaulio kronikos? Argi mes neturime savo istorijos, savo epo, savo didžių vardų, kurie ryškiai šviečia mūsų tautos liaudies kūrybos metraščiuose? Argi mes negyvenome savo gyvenimo ir Europa mus vėdžiojo už rankelės? Nejaugi visuomet kaip kūdikiai mes nuolankiai tempėme svetimšalių jungą? Argi ir prieš mus nedrebėjo tautos? [...] Mūsų istorija turtinga ir spalvinga! Tautos ją žino. Jos mato, kad mes pasivijome Europą! O susenusi Europa, jausdama savo pačios sukriošimą, su pavydu ir baime žiūri į mus ir pavydi kiekvieno lašo šviežių syvų, kurių savyje nesuranda“²⁰. Tokios deklaracijos buvo charakteringos visai Vasilijaus von Rotkircho, tiksliau Teobaldo, publicistikai. Šis vis stiprėjantis emocionalus, kartais, regis, net liguistu patosu atsiduodantis patriotizmas dar labiau paryškino jo antilenkišką poziciją. Po 1863 metų Rotkirchas jautė pareigą išsakyti savo nuostatą dėl rusų–lenkų santykių ateities. Teobaldas manė esąs tam tikras šios srities ekspertas, todėl tai problemai skyrė ne vieną straipsnį. Štai, pavyzdžiui, rašinyje „Apie lenkų katekizmą“ rašė: „Bet tegul gailiaširdžiai taikdariai nesirūpina dėl dviejų ‘broliškų tautų’ susiliejimo. Niekuomet iki to nebus prieita, nepaisant jokių rusiškų simpatijų. Seniai įrodyta, kad su Lenkijos idėja susitaikyti neįmanoma: arba jai reikia paklusti, arba išrauti ją su šaknimis. [...] Tol, kol egzistuoja lenkų mesianizmas, tol egzistuos ir gentinė, jokio pagrindo neturinti lenkų neapykanta mums [...]“²¹.

Teobaldo įsitikinimu, Lenkija buvo viena iš pačių grobikiškiausių pasaulio valstybių. „Jeigu kuri nors tauta, – rašė jis 1885 metais, – į savo valdas buvo įjungusi daug žemių, tai, be jokios abejonės,

¹⁷ „Покушение на жизнь майора фон-Роткирха в Варшаве“, с. 754.

¹⁸ „Фон-Роткирх, Василий Алексеевич“, *Виленский календарь на 1893 год*, с. 248.

¹⁹ „Железно-дорожные впечатления“, *Воспоминания Теобальда*, часть 5: *Воспоминания общия*, с. 71–72.

²⁰ *Ibid.*, p. 72–73.

²¹ Полковник фон-Роткирх, „О польском катихизисе“, с. 250.

lenkai. Jie užėmė Raudonąją Rusiją, Ukrainą, Lietuvą, Baltarusiją ir žemes prie Baltijos jūros. Rušai tik **susigražino tai, kas buvo jų** [pabr. aut. – R. G.]²². Būtent šiame rusų–lenkų konflikte ir iškyla Lietuvos, anot Rotkircho, susigražintos žemės, problema. Jo įsitikinimu, Lietuvos gubernijos kartu su Voluine bei Podole ir yra tasai Rusijos ir Lenkijos „nesantaikos obuolys“. Nors, Teobaldo požiūriu, žiūrint istoriškai, tokia problema visiškai neegzistuoja. Jis rašė: „Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje graikų tikėjimas ir rusų kalba visuomet buvo labiausiai paplitę ir net viešpatavo. Lietuviai sudaro ne daugiau kaip šeštąją ir net aštuntąją dalį tenykščių gyventojų. Lenkų ten labai mažai. Dar XVI amžiuje beveik visa aukštoji dvarininkija – Čartoriskiai, Četvertinskiai, Višneveckiai, Sanguškos, Oginskiai, Ostrovskiai, Potockiai, Sapiegos ir kiti – priklausė stačiatikių bažnyčiai, taip pat, kaip ir dabartinė paprasta liaudis; visuose vyriausybinuose potvarkiuose, visuomeniniuose reikaluose, visuose teisiniuose aktuose buvo vartojama rusų kalba. Lietuvos Statutas tik XVII amžiuje buvo išverstas į lenkų kalbą. Kaip, visa tai žinant, Mažąją ir Raudonąją Rusiją galima laikyti lenkų kraštais? Jie savo kilme rusiški“²³.

Rotkircho manymu, Lenkijos valstybės stiprumas niekuomet nebuvo sąlygotas nei jos vidinės padėties, nei lenkų tautos drąsos, nei gabumų, „o laikėsi vien dėl Rusijos nuosmukio ir silpnumo“²⁴. Dėl šios priežasties Lenkijos valstybė taip gėdingai iširo: „Niekuomet nė vienas kraštas nebuvo taip lengvai ir patogiai pavergtas, kaip Lenkija – valstybė, kuri egzistavo tūkstantį metų ir kuri net nepasiekė pilietinės dorybės pradų“²⁵. Laikui bėgant Rotkirchas, tikriausiai Michailo Katkovo, Aleksandro Pipino ir Michailo Semevskio paveiktas, ima apskritai abejoti Lenkijos reikalingumu Rusijai. Antra vertus, teigia jis, greta turėdama tokį pavojingą kaimyną, Rusija pasmerktų save pražūčiai: „Mes laikome Lenkiją savo rankose tik dėl savo saugumo [...] Mes su džiaugsmu ją paaukotume, jeigu dėl šios priežasties nenukentėtų mūsų rusiškų sienų saugumas“²⁶.

Rotkircho propaguojama antilenkiška nuostata nebuvo originali. Jo publicistika – tai tik Rusijos valstybės politikos buvusiose Lenkijos–Lietuvos valstybės žemėse atspindys. Tačiau literato talentas, nuspalvintas sunkiai nuslepiama asmenine nuoskauda, jo publicistiką darė itin emocingą ir įtikinamą, ir ji, be jokios abejonės, pasiekdavo maksimalų rezultatą. Štai, pavyzdžiui, straipsnyje „Lenkai apie Lenkiją“ Rotkirchas taip apibūdina Lenkiją: „Šis tautos ir valstybės la-

vonas negali nei mirti, nei gyventi: jį tampo nuolatinės konvulsijos, o kai Europoje kykla audra, jis, apsipylęs krauju ir vėl liedamas savo kraują, akimirkai kaip Banko šmėkla pasirodo, bet tik tam, kad vėl dingtų, išgašdintų savo žudikus ir pademonstruotų jiems savo žaizdas, kurias jis turi dėl savo paties kaltės“²⁷. Tokia buvo didžioji Rotkircho publicistikos dalis. Šios temos Teobaldas nevengė ir savo dramoms bei prozos kūrinuose. Bet tai jau būtų atskira tema.

DAR VIENA TEOBALDO AISTRA

Didžiąją savo kūrybos dalį, taip pat ir memuarinio pobūdžio aprašymus Rotkirchas vėliau, jau gyvenimo pabaigoje, surinko ir išleido penkiatomiu leidiniu *Teobaldo prisiminimai*²⁸. (Sakau „didžiąją“, nes į šį leidinį Rotkirchas įdėjo ne visus savo prisiminimus. Pavyzdžiui, atsisakė dar 1854 metais parašytų, bet 1855 metais Cenzūros komiteto atmestų *Užrašų apie Druskiniukus*²⁹. Šis Juozapo Ignoto Kraševskio ir Ksavero Volfgango *Druskiniukų*³⁰ bei leidinio *Ondyna Druskienickich Źródła*³¹ įtakoje parašytas kūrinys po šiai dienai laukia atskiro aptarimo.) Tačiau susipažinus su visu šiuo gausiu palikimu sunku patikėti, kad, kaip paašikės vėliau, pagrindines kūrybines jėgas ir visą laisvalaikį jis skyrė ne kam kitam, bet lietuvių mitologijos studijoms. Tik vienoje prisiminimų vietoje galima surasti tokią Teobaldo frazę: „Buvo laikas, kai man buvo įdomu iš paprastų žmonių rink-

²² Теобальд, „Поляки о Польше“, *Русский Архив*, год двадцать третий, Москва, 1885, т. 9, с. 548.

²³ *Ibid.*, p. 549.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, p. 550.

²⁶ „Польский язык и польская национальность“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 245.

²⁷ Теобальд, „Поляки о Польше“, с. 552.

²⁸ *Воспоминания Теобальда*, ч. 1: *Воспоминания из путешествий*; ч. 2: *Виленские воспоминания*; ч. 3: *Динабургские воспоминания*; ч. 4: *Варшавские воспоминания*; ч. 5: *Воспоминания общия*, Вильно, 1890.

²⁹ *Записки о Друскениках* составленные В фон Роткирхом, Динабург, 1854, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 3, b. 254, 282 l.

³⁰ J. I. Kraszewski, K. Wolfgang, *Druskieniki: Szkic literacko-lekarski*, Wilno, 1848.

³¹ *Ondyna Druskienickich Źródła: Pismo zbiorowe dla zdrowych i chorych, w czasie cztero-miesięcznego u wód mineralnych pobytu*, wydawca K. Wolfgang, Grodno, 1844–1846.

ti etnografines žinias, legendas ir padavimus³². Didesniąją savo gyvenimo dalį Rotkirchas praleido buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse (Mogiliove, Minske ir Vilniuje), todėl tam tikra prasme jam buvo artima tų žemių istorija ir etnografija. Vis dėlto, kaip rodo jo biografija ir pažiūros, tokį susidomėjimą vien moksliniu interesu arba vien aistra sunku pavadinti.

Detalias lietuvių mitologijos, tiksliau, jos istoriografijos studijas Rotkirchas pradėjo apie 1870 metus. *Lietuvių mitologijos* rankraščio analizė rodo, kad apie sumanymą parašyti šį veikalą žinojo tik keletas asmenų, iš jų svarbiausi buvo Antonis Mierzyński, Janis Spruogis ir Eduardas Volteris. Jie tapo svarbiausiais Teobaldo konsultantais, rėmėjais ir ideologais. Sunku įspėti, kokie artimi buvo jų santykiai. Bet kuriuo atveju būtų pernelyg drastiška teigti, kad, bent iš pradžių, jie buvo normalūs, kolegiški – juk Rotkirchą sunku būtų pavadinti mokslo pasaulio žmogumi. Vis dėlto bendrauta buvo, ir kiekvienas iš paminėtų žmonių suvaidino tam tikrą vaidmenį realizuojant Teobaldo sumanymą parašyti *Visą lietuvių mitologiją*.

Galima manyti, kad į Varšuvos universiteto klasikinės filologijos ir mitologijos profesorių Mierzyński (1829–1907) Rotkirchas atkreipė dėmesį susipažinęs su jo referatu, skirtu Jono Lasickio kritikai³³. Rotkirchui buvo gerai žinomi ir kiti net nespausdinti Mierzyński darbai, pavyzdžiui, jo rankraštis *Keleto veikalų ir straipsnių, susijusių su „Lietuvių mitologija“, apžvalga*³⁴. Teobaldas su Mierzyński susirašinėjo, buvo net asmeniškai susitikęs. Rotkirchui profesorius buvo didelis autoritetas. Būtent iš Mierzyński Teobaldas perėmė antinartutišką medžiagos dėstymo manierą. Galima spėti, kad Mierzyński buvo susipažinęs įeigu ne su visu Rotkircho darbu, tai bent su jo fragmentais, o pačiame veikale yra ne viena profesoriaus laiško citata. Sunku spręsti apie detalius Rotkircho ir Mierzyński kontaktus, vis dėlto pagrindinės jų nuostatos lietuvių mitologijos klausimu sutapo: „Detaliai ir kritiškai peržiūrėję veikalus, kuriuose dėstoma lietuvių mitologija, mes įsitikinome, kad šio mokslo yra labai liūdna padėtis“³⁵.

Reikia manyti, kad rašydamas *Lietuvių mitologiją* Rotkirchas bene artimiausiai bendradarbiavo su tuometiniu Vilniaus centrinio archyvo archyvaro padėjėju, tautosakininku, Vilniaus archeografijos komisijos nariu Janiu Spruogiu (1833–1916). Kaip byloja *Lietuvių mitologijos* rankraščio tekstas, Spruogis šiam veikalui net buvo parašęs straipsnį „Senovės latvių tikėjimas“³⁶. Apskritai Rotkirchas latvių mi-

tologijos tyrinėjimus vertino geriau nei lietuvių. Ypač išskyrė Janio Spruogio ir Fricio Treilando (Brīvzemnieko, 1846–1907) darbus. Rotkircho nuomone, toliau pažėngusi ir latvių literatūra. Jis rašė: „[...] latvių kalba šiandien, be maldaknygių, spausdinamos ne tik įvairios knygos, bet ir laikraščiai, o žemaičių kalba, išskyrus šventas knygas, tik kažkur Prūsijoje, regis, Tilžės mieste, leidžiamas laikraštis *Aušra*“³⁷. Tačiau ypač bloga padėtis, kaip teigė Rotkirchas, yra su lietuvių gramatika rusiškais rašmenimis. Ir čia jis lietuviams priešpriešino latvius. Rotkircho nuomone, didžiausi autoritetai, kurie galėtų padėti sudaryti tokią lietuvių gramatiką, turėtų būti Spruogis, Treilandas ir ypač Volteris.

Tikriausiai didžiausią įtaką *Lietuvių mitologijos* autoriui turėjo filologo ir etnografo Volterio (1856–1941) darbai. Tam tikra prasme Volterį galima laikyti idėjinio Rotkircho vadovu. 1886 metais jis susipažino su Volterio parengtu nauju Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* leidimu³⁸. Veikalo išanginės dalies mintys sutapo su pagrindinėmis Rotkircho nuostatomis. Volteris rašė: „Jeigu šiandieniniai išsilavinę lietuviai, nepaisant pagirtinų jų siekių tapti **lietuviais** [pabr. aut. – R. G.] katalikais, nesusilieję su išsilavinusia lenkų visuomene, sulaukia maža pritarimo iš rusų visuomenės, tai negalima nekaltinti ir jų pačių, todėl, kad jie patys nepadarė beveik nieko, kad supažindintų rusus su Lietuva [...]“³⁹. Brolių Antano ir Jono Juškų išleisti darbai Kazanėje esą girtinas pavyzdys, tačiau jie neišversti į rusų kalbą – „nei vienu **rusišku** [pabr. aut. – R. G.] žodžiu nesudaro galimybės pažinti nei kalbos ypatybių, nei lietuvių liaudies poezijos grožio, o tuo tarpu lenkų ir vokiečių kalbomis yra nemaža geriausių lietuvių liaudies dainų vertimų“⁴⁰. Anot Volterio, rusų mokslui ir

³² Теобальд, „Отрывки из недоеденной мышами рукописи“, *Воспоминания Теобальда*, ч. 5, с. 3.

³³ Ян Ласицкий и его сочинение: *De diis Samagitarum*, Реферат А. Ф. Мержинского, Киев, 1876, 31 с.; A. Mierzyński, *Jan Łasicki, źródło do Mythologii Litewskiej*, Kraków, 1870; A. Mierzyński, *Przegląd dzieł i rozpraw, dotyczących się mythologii litewskiej*, 1875.

³⁴ A. Mierzyński, *Przegląd kilku dzieł i rozpraw o „Mythologii Litewskiej“*, 1887 (rankraštis).

³⁵ Ян Ласицкий и его сочинение, с. 1.

³⁶ И. Спруогис, *Верования древних латышей*, VUB RS, f. 62–3(2), l. 4–11.

³⁷ *Ibid.*, f. 62–3(1), l. 99.

³⁸ Литовский Катихизис Н. Даукши : По изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером, Санкт-Петербург, 1886, 191 с.

³⁹ *Ibid.*, p. VIII.

⁴⁰ *Ibid.*, p. VIII–IX.

pati lietuvių mitologija dar tebėra mažai išnagrinėta, beveik neliesta sritis⁴¹. Ši Volterio mintis Rotkirchui buvo svarbiausia paskata toliau tyrinėti lietuvių mitologiją. Tikriausiai susipažino juodu 1882–1885 metais per Volterio etnografines keliones po Lietuvą. Kaip galima spręsti iš vienintelio išlikusio Volterio laiško Rotkirchui, jie susirašinėjo. Beje, tuo laikotarpiu ir *Виленский Вестник* puslapiai mirgėjo Volterio rašiniiais. Štai 1886 metais jis paskelbė straipsnį, kuris pavadintas „Apie lietuvių kalbos ir buities studijavimą“⁴². Jame, be kita ko, rašė: „Rusų mokslininkai Lietuvą studijavo tik retkarčiais, todėl originalių lietuvių tautybės tyrinėjimų yra labai mažai“⁴³. Būtent iš Volterio Rotkirchas sužinojo ir apie Simono Daukanto darbus; juos savaip vertino ir suprato. Apskritai Rotkirchui buvo labai priimtina Volterio ne kartą spaudoje (galbūt ir laiškuose) išsakyta formuluotė, kad katalikas lietuvis ir katalikas lenkas nėra vienas ir tas pat.

Drįstume teigti, kad devintojo dešimtmečio pradžioje Rotkirchas nusprendė realizuoti Volterio idėją – supažindinti Rusijos skaitytoją su lietuvių mitologija, jos tyrinėjimo istorija, tai yra parašyti lietuvių mitologiją rusų kalba. Teobaldas rašė: „Lietuvių mitologija rusų literatūroje iki šiol nėra surinkta į vieną veikalą, o tik įvairių rašytojų epizodiškai išblaškyta po įvairias istorijos sritis. Visų Europos tautų rašytojai, ypač vokiečių ir lenkų, nuo pat XVI šimtmečio labai daug rašė apie lietuvių mitologiją ir net mėgino ją apibendrinti, sukurti sistemą ir vis dėlto mokslo neišplėtojo todėl, kad dauguma jų žiūrėjo į tą darbą paviršutiniškai, neturėjo kritinio proto ir tikėjo bet kuriuo pasakojimu, naudojo jokio pasitikėjimo nevertus šaltinius“⁴⁴. Rotkircho nuomone, dėl šios priežasties faktiškai neįmanoma atskirti melo nuo tiesos, ir todėl lietuvių mitologija visiškai nepažinta. Jis rašė: „Norėdamas, nors iš dalies, nors tiek, kiek sugebu, išsklaidyti rūką nuo šios mokslo srities, aš paskyriau keletą savo gyvenimo metų. [...] Sunkus ir kruopštus darbas neturi pretenzijų būti paskutinis mokslo žodis, bet, tikiuosi, gali nurodyti kelius prie šio žodžio, nes mūsų literatūroje yra labai ribotas pagalbinių knygų skaičius; be to, jos išsibarstę po kelis amžius“⁴⁵. Dėl šios priežasties, paties autoriaus žodžiais teigiant, jis turėjo palyginti vieną su kitu daugybę rašytojų, atsijoti jų kritikų teiginius ir rasti juose tiesą. Toks buvo didžiulio tritomio *Lietuvių mitologijos* veikalo uždavinys.

LIETUVIŲ MITOLOGIJOS RANKRAŠTIS

Rotkircho *Visos lietuvių mitologijos rankraštis* yra saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraštinės knygos skyriuje Sankt Peterburge⁴⁶. Vilniuje galima susipažinti tik su juodraštinio variantu⁴⁷. Todėl siekiant detaliau suvokti šio veikalą pobūdį, struktūrą, apimtį vertėtų pateikti trumpą jo apibūdinimą.

Visa lietuvių mitologija susideda iš trijų knygų, kurių kiekviena, paties autoriaus žodžiais tariant, yra atskiras baigtas veikalas. Pirmąjį tomą⁴⁸ sudaro keturios dalys: 1) Įvadas į lietuvių mitologiją; 2) Dievai, kuriuos iš tikrųjų garbino tauta; 3) Antraeiliai dievai, sukurti liaudies prietarų; 4) Dievai, sukurti rašytojų fantazijos. Antrąjį tomą⁴⁹ sudaro trys dalys: 1) Senovės latvių tikėjimas. Lietuvių šventyklos ir altoriai. Stabai; 2) Pomirtinis gyvenimas, kaip jį išivaizdavo pagonys lietuviai. Ugnies garbinimas. Priesaikos. Kosmosas ir metų skaičiavimas. Pagonių dvasininkija; 3) Aukojimas. Pagonių šventės. Vestuvių apeigos. Mirusiųjų paminėjimo puotos. Laidojimo puotos. Trečiajame tome⁵⁰ yra penkios dalys: 1) Senovės etnografija ir lietuvių tautos kultas; 2) Legendiniai didvyriai; 3) Kalnų, ežerų, upių bei pievų garbinimas, priskyrimas jiems, taip pat gyvuliams bei kitiems regimojo pasaulio daiktams antgamtinių jėgų; 4) Burtai, būrimai, užkeikimai bei kiti prietarai; 5) Legendos, pasakos, dainos ir kita liaudies kūryba.

Rankraščio švarraščio, saugomo Sankt Peterburge, pirmąjį ir ant-

⁴¹ Э. А. Вольтер, *Об изучении литовской мифологии: Приложение к XXIV тому „Известий Императорского Русского Географического общества“*, 1887.

⁴² Э. Вольтер, „Об изучении литовского языка и быта“, *Виленский Вестник*, 1886, № 139, с. 2.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, т. 1: *Вера Литовского народа*, VUB RS, f. 62–3(1), l. 1.

⁴⁵ Ibid., l. 119.

⁴⁶ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, 1888, т. 1–3, Библиотека Российской Академии Наук в Санкт-Петербурге, отдел Рукописной книги, ф. 31.5.2.

⁴⁷ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, т. 1–3, VUB RS, f. 62–1(3). Toliau bus remiamasi šiuo, juodraštinio, variantu.

⁴⁸ *Вера Литовского народа* (т. 1), *ibid.*, f. 62–3(1), 335 l.

⁴⁹ *Верования Литовского народа* (т. 2), *ibid.*, f. 62–3(2), 74 l.

⁵⁰ *Поверия Литовского народа* (т. 3), *ibid.*, f. 62–3(3), 137 l.

raji tomus puošia dvidešimt devynios iliustracijos. Pirmajame tome yra šie piešiniai: 1) Lietuvių-prūsų vėliava pagal Teodorą Narbutą; 2) Amuletas Atrimpo arba Bangpūčio garbei; 3) Atrimpas arba Bangpūtys, jūrų dievas; 4) Prūsų-lietuvių vėliava pagal Tadeuszą Wolański; 5) Didelis auksinis Pokliaus amuletas; 6) Santvaras arba Saulė; 7) Karo trimito apkaustai; 8) Auksinis medalionas Kurko (Žeminninko) garbei (dvi iliustracijos); 9) Gardaitis, vėjų dievas; 10) Dievo Ragučio stabo liekanos; 11) Medalionas linų deivės Alabaitis garbei; 12) Pilvytės, turtų deivės, amuletas; 13) Deivės Veliuonos ženklas – amžinybės raktas; 14) Nakties deivės Lėlės – Mėnulio medalionas; 15) Deivės Laimos stabas (pagal Adomą Honorijų Kirkorą); 16) Meilės deivės Mildos stabas (pagal Adomą Honorijų Kirkorą); 17) Valginės, naminių gyvulių deivės, medalionas. Antrąjį tomą puošė šie priedai: 1) Prūsų Romovė (pagal Kristupą Hartknochą); 2) Vilniaus miesto plano, nupiešto nežinomo venecijiečio, kopija; 3) Senovinė Katedros varpinė ir dešinioji Šv. Stanislovo katedros fasado pusė; 4) Šv. Stanislovo katedros priekis ir jo varpinė; 5) Šv. Petro bažnyčia Antakalnyje; 6) Šv. Onos bažnyčia, pastatyta Vytauto žmonos Onos Sviatoslavovnos, Smolensko kunigaikštystės; 7) Senovinis Vilniaus miesto antspaudas; 8) Auksinis Živinbudo ir Pajautos sūnaus medalionas; 9) Perkūno statulėlė, iškasta iš žemės netoli Kernavės; 10) Piemuo Faustulas su Romos vilke, išmaitinusia Romulą ir Remą; 11) Aukštesniosios lietuvių dvasininkijos lazdos.

Visos lietuvių mitologijos švarraštyje yra ir panaudotos literatūros sąrašas – septyniasdešimt septynios pozicijos. Be tokių autorių, kaip Kristupas Hartknochas, Simonas Grunau, Jonas Lasickis, Lukas Davidas, Rotkirchas cituoja ir Mykolą Balinskį, Simoną Daukantą, Adomą Honorijų Kirkorą, Juozapą Ignotą Kraševskį, Juozapą Jaroševičių. Rotkirchui buvo žinomi Kristijono Donelaičio, Liudviko Gedimino Rėzos, Simono Stanevičiaus, Dionizo Poškos, Antano Strazdo darbai. Vis dėlto pagrindinis cituojamas, drauge ir daugiausia kritikos pelnęs autorius buvo Teodoras Narbutas: pavyko suskaičiuoti daugiau nei tris šimtus jo *Lietuvių mitologijos* citatų ir jo darbo vertinimų, jau neminint iliustracijų, kurių daugiau nei septyniasdešimt procentų buvo paimta kaip tik iš šio istoriko darbų. Visa tai leidžia Rotkircho *Visą lietuvių mitologiją* charakterizuoti kaip pačią plačiausią iki šių dienų Narbuto koncepcijos kritiką. Antra vertus, Rotkircho darbas buvo parašytas būtent Narbuto *Lietuvių mitologijoje* išdėstytos medžiagos pagrindu. Teobaldas naudojo Narbuto informaciją, net perėmė kai kurias jo mitologijos sistemos dalis. Ši akivaiz-

dų prieštaravimą pastebėjo ir pats Rotkirchas. Jis rašė: „Lyginant įvairių rašytojų nuomonę apie lietuvių mitologiją, prieš valią reikia daryti itin daug išrašų iš Narbuto, nes jis daugiausia už visus rašė apie dievus (nors prirašė ir daug niekniekių) ir siekė iš jų sukurti kažką vientisa – sistemą, mokslą. Šios citatos dar reikalingos ir tam, kad būtų galima įrodyti beveik visų jo išvadų klaidingumą ir neįrodomumą, išvadų, kurias daugelis laiko neginčijama autoritetinga tiesa“⁵¹.

Apskritai bet kuris lenkų kalba rašęs autorius, galbūt tik išskyrus Wolański, Rotkirchui buvo nepriimtinas. Todėl šioje šviesoje jam visai kitaip atrodė Daukantas. Apie pastarojo darbus, kaip jau buvo minėta, jis sužinojo iš Volterio. Rotkirchui buvo žinomas ir Daukanto *Būdas*, ir dar rankraštyje esanti *Istorija žemaitiška* (tikriausiai jos egzistavimo faktas, bet ne pats darbas). Rotkirchas, išstudijavęs Daukanto veiklą, taip rašė: „Jo darbo tikslas – mokyti savo liaudį nemurmėti ant senovės palikimo ir vietoje lengvabūdiško griovimo ankstesnių kartų atminties išsaugoti senovės liekanas, gerbti tėvų padavimus ir sąmoningai suvokti naujo valstybingumo ir visuomeninio gyvenimo – Rusijos valdžioje – pradus“⁵². Taip Rotkirchas suprato Daukanto darbų reikšmę. Apie Narbutą jis to negalėjo pasakyti. Šitaip abiejų istorikų vardai buvo supriešinti. Ir Rotkirchas buvo vienas pirmųjų, kurie davė pradžią tokiai nuostatai.

RANKRAŠČIO LIKIMAS

1888 metų pavasarį pirmosios dvi *Visos lietuvių mitologijos* knygos jau buvo parengtos spaudai. Data tikriausiai buvo apskaičiuota iš anksto – autorius tikėjosi, kad dvejų metų, likusių iki atsistatydinimo, pakaks veikalui išleisti. Vilniaus spaustuvininkai vargu ar būtų atsisakę pagelbėti žandarų šefui. Tačiau Rotkircho nežavėjo perspektyva atiduoti savo kūrinį į provincijos leidėjų rankas. Jis troško aukščiausio įvertinimo – Imperatoriškosios mokslų akademijos Peterburge pripažinimo ir paramos.

Taigi 1888 metų kovo 14 dieną Rotkirchas kreipėsi į Akademijos nuolatinį sekretorių, slaptąjį patarėją Konstantiną Veselovskį prašy-

⁵¹ *Верования Литовского народа*, 1.15.

⁵² *Поверия Литовского народа*, 1. 8–9.

damas audiencijos. Nurodė ir jos tikslą: „[...] priežastis yra mano daugiamečių istorijos darbas“⁵³. Rotkirchas rašė, kad mintį kreiptis būtent į Mokslų akademiją jam davė keletas profesorių (deja, jų pavardžių nenurodė). Prie laiško pridėjo ir *Lietuvių mitologijos* konspektą⁵⁴ – savo veikalo reklamą. Rotkirchas paaiškino, kad iki šiol *Виленский Вестник* buvo išspausdintos kelios *Mitologijos* ištraukos: „Gedimino kalnas Vilniuje“, „Šventos pagonių vietos Vilniuje“, „Pomirtinis gyvenimas pagal pagonių lietuvių išvaizdavimą“ ir „Pagonių lietuvių laidojimo papročiai“. Generolas rašė: „Pirmieji du *Lietuvių mitologijos* tomai visiškai užbaigti ir jau seniai yra švariai perrašinėjami. Aš norėčiau, kad jie į pasaulį būtų išleisti nelaukiant kitų, tačiau ateinančią savaitę, kai aš lankysiuosi Peterburge, veikalo dar negalėsiu įteikti Jūsų kilnybei, nes neužbaigiau keletos smulkmenų ir kai kurių piešinių“⁵⁵. Tikriausiai susitikimas su Veselovskiu teikė vilčių, nes sugrįžęs į Vilnių Rotkirchas rašė: „Aš būčiau visiškai laimingas ir aukščiausias apdovanojimas už sunkų daugiamečių darbą man būtų, jeigu Imperatoriškoji mokslų akademija malonėtų kaip dovana iš manęs priimti *Visą lietuvių mitologiją*. Tokiu atveju aš atsisakyčiau bet kokių teisių į ją ir bet kokio materialinio atlyginimo. Aš būčiau laimingas suvokdamas, kad padirbėjau mokslo labui ir kad šis kapitalinis veiklas yra tokiose galingose rankose“⁵⁶. Kaip galima spręsti iš laiško turinio, Rotkirchas nusiuntė tik pirmuosius du tomus, nes trečiasis dar tebebuvo tvarkomas. Šis darbas tęsėsi visą vasarą – trečiasis tomas buvo išsiųstas tik spalio mėnesį. Rotkirchas Konstantinui Veselovskiui rašė: „Tik vieno kuo nuoširdžiausiai prašau Jūsų Kilnybės – negrąžinti man šio veikalo, jeigu paaiškėtų, kad jis nėra vertas Akademijos dėmesio. Bent jau ten jis bus apsaugotas nuo židinio ugnies, tuo tarpu pas mane jo gali laukti įvairūs pavojai“⁵⁷.

1888 metų gruodžio pradžioje Rotkirchas gavo Veselovskio padėkos laišką už įteiktą Mokslų akademijai rankraštį. Mėnesio pabaigoje *Lietuvių mitologija* buvo nusiųsta recenzentui – Mokslų akademijos nariui, istorikui, archeografui, Peterburgo viešosios bibliotekos direktoriui Afanasijui Byčkovui (1818–1899). Taigi Rotkircho darbas pateko į „geriausias rankas“. Generolas, matyt, nesitikėjo tokios garbės, todėl sunerimo. 1889 metų sausio 7 dieną jis nusiuntė Byčkovui laišką, kuriame rašė: „Savo patarimais ir savo darbais man nemažai padėjo įvairių universitetų profesoriai, kurie skaitė mano kūrinių fragmentus. Vis dėlto prasprūdo kai kurių klaidų ir netikslumų. Taip, pavyzdžiui, aš tik dabar pastebėjau, jog ‘Įvade’, kalbėdamas apie

Strijkovskį, aš sakiau, kad jis ėjo Mozės pėdomis – iki Kaino brolių dūstės ir jo išvijimo kartu su visais iš rojaus. Kuris mokinys nežino, kad ši brolių dūstė buvo įvykdyta jau po [pabr. aut. – R. G.] protėvių išvijimo iš rojaus. Savo juodraštyje šį pasakymą aš jau išbraukiau ir prašyčiau tą patį padaryti švarraštyje. Prisipažinsiu, kad antrojo tomo priešpaskutinio skyriaus (apie pagonybės žlugimą ir apie krikščionių dvasininkus Lietuvoje) pabaiga netinka spaudai dėl tiesos aštrumo⁵⁸. Tikriausiai Rotkirchas iš savo korespondentų Peterburge buvo gavęs žinią apie kai kuriuos neigiamus jo veikalo vertinimus. Nerimą buvo sunku nuslėpti: „[...] aš būsiu labai dėkingas Jūsų Kilnybei, jeigu Tamsta man išakysį padaryti tik kai kuriuos pakeitimus, papildymus arba sutrumpinimus, bet jeigu prireiks pakeisti visą veikalo struktūrą (kam reiktų ištisų metų), tai aš jau nebeturėčiau jėgų įvykdyti tokio uždavinio“⁵⁹. Generolas prašė, kad Byčkovas taptų geru šio „pirmagimio rusų literatūroje“ krikščioniu. Vis dėlto nuojauta Rotkircho neapgavo. Po poros savaičių atėjo Byčkovo atsakymas: „Aš jį [veikalą – R. G.] perskaičiau su dideliu dėmesiu ir įdomumu. Prieš mane iškilo visas tikrų ir išgalvotų lietuviškų dievybių Olimpas. Tamstai reikėjo įdėti daug jėgų, kad galėtum susivokti tame chaose ir, mano nuomone, sėkmingai išsprendei šį nelengvą sau išsikeltą uždavinį. Viena, dėl ko man tenka apgailestauti skaitant Tamstos darbą, tai tas, kad nagrinėdamas įvairių rašytojų nuomones nesirėmėi liaudies literatūra, o ji daugeliu atvejų būtų galėjusi suteikti autoritetingą pagalbą“⁶⁰. Paskutinysis priekaištas Rot-

⁵³ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, kovo 14 (26), VUB RS, f. 62–1, l. 3 (juodraštis).

⁵⁴ Конспект „Полной Литовской мифологии и свода мнений различных писателей о ней“, ibid., l. 21.

⁵⁵ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, kovo 14(26), VUB RS, f. 62–1, l. 3 (juodraštis).

⁵⁶ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, balandžio 3(15), ibid., l. 2 (juodraštis).

⁵⁷ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, spalio 29 (lapkričio 10), ibid., l. 6 (juodraštis).

⁵⁸ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 7(19), Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Санкт-Петербурге, отдел Рукописей (toliau – ЩБ ОР), ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ A. Byčkovo laiškas V. von Rotkirchui, Peterburgas, 1889, sausio 20 (vasario 1), VUB RS, f. 62–1, l. 11.

kirchui pasirodė itin skaudus. Jis rašė: „Dėl Tamstos paminėtos liaudies literatūros, tai trečiajame tome, skyriuje ‘Liaudies kūryba’, aš įrodžiau, jog lietuvių liaudies literatūros nėra, lygiai taip pat, kaip nėra jokių apie tautos genialumą bylojančių paminklų, išskyrus dainas, kurios, Juškevičių surinktos, buvo trim dideliais tomiais išleistos Kazanėje lietuvių kalba. Beje, šis leidinys yra vertingesnis etnografinė prasme, kaip liaudies mūzos pavyzdys, bet nė menkiausiai nenušviečia nei istorijos, nei lietuvių mitologijos, o rusų literatūrai neturi jokios vertės, nes buvo išleistas be vertimo į rusų kalbą; tas pats Juškevičius išvertė tik trisdešimt dvi bespalves dainas, iš kurių aš keletą pacitavau“⁶¹.

Tą pačią, sausio 24, dieną Rotkirchas kreipėsi ir į Aleksandrą Veselovskį (1838–1906) – literatūrologą, etnografa, *Lyginamosios mitologijos ir jos metodo* autorių, akademiką. Paašškėjo, kad jis ir akademikas Aristas Kunikas, kaip ir Byčkovas, buvo paskirti *Lietuvių mitologijos* recenzentais. Aleksandras Veselovskis buvo vienas žymiausių savo laikmečio etnografų, todėl Rotkirchui šis faktas buvo antras netikėtumas. Generolas Veselovskį informavo apie savo darbą, apie *Mitologijos* idėją bei apie rankraščio klaidas prašydamas būti atlidžiam šiems trūkumams⁶². Taigi Rotkirchas užmezgė santykius su visais *Lietuvių mitologijos* recenzentais. Beliko laukti ir tikėtis teigiamo atsakymo. Žinios iš Peterburgo buvo retos ir nekonkrečios, todėl 1889 metų birželį Rotkirchas išvyko į sostinę, ten susitiko su Kuniku, Byčkovu ir Aleksandru Veselovskiu. Laiške Akademijos sekretoriui taip rašė apie tą vizitą: „Afanasijus Fiodorovičius [Byčkovas – R. G.] gana palankiai atsiliepė apie šį veikalą, bet pasakė, kad jis negali būti išleistas tokios apimties, nes jis naudingas tik Akademijai, antra vertus, būtų gaila, kad jis dulkėtų Akademijos archyvo lentynose ir būtų naudingas tik tiems, kurie nori ką nors patikslinti, kad spaudoje jis gali pasirodyti tik perdarytas, atsižvelgiant į Akademijos nurodymus. Be to, A. Byčkovas pasakė, jog prieš rudens sesiją jis prašys Tamstos, kad sušauktumei Akademijos narius (p[onus] Byčkova, Kuniką ir A. Veselovskį) išsakyti savo nuomonės apie mano *Mitologiją*“⁶³.

Rotkircho *Mitologijos* likimas buvo sprendžiamas rugpjūčio 19 dieną Imperatoriškosios mokslų akademijos bendrajame posėdyje. Jam pirmininkavo prezidentas Jo Imperatoriškoji Didenybė didysis kunigaikštis Konstantinas Konstantinovičius. Dalyvavo: viceprezidentas Viktoras Buniakovskis, nuolatinis sekretorius Konstantinas Veselovskis, istorijos-filologijos skyriaus akademikai Augustas Naukas ir Aristas Kunikas bei adjunktas Nikolajus Dubrovinas. Posėdžio pro-

tokolo santraukoje sakoma: „Nuolatinis sekretorius Susirinkimą supažindino su raštiškais akademikų A. F. Byčkovo ir A. N. Veselovskio atsiliepimais apie generolo majoro Rotkircho veikalą *Visa lietuvių mitologija*, ką padaryti juos buvo įpareigojęs Susirinkimas. Nutarta su tomis išvadomis supažindinti p[oną] Rotkirchą ir gražinti jam jo rankraštį, kad atsižvelgiant į jo paties norą pasinaudotų tomis pastabomis rengdamas veikalą spaudai“⁶⁴. Smulčiau apie tame posėdyje išdėstytas mintis galima sužinoti iš paties Rotkircho laiško Byčkovui, rašyto rugsėjo 27 dieną, kuriame jis pacitavo neseniai gauto Konstantino Veselovskio laiško eilutes: „Konferencija rugsėjo 19 dienos posėdyje išklaušė p[onų] akademikų A. F. Byčkovo ir A. N. Veselovskio vertinimus dėl jų peržiūrėto Tamstos rankraštinio veikalų apie lietuvių mitologiją. Konferencija, remdamasi tuo atsiliepimu, mano, kad daugiametį Tamstos veikalą sudaro daug gerai apdorotų dalių, kad jame yra plačiai nagrinėjamos įvairių rašytojų nuomonės apie tikrai egzistavusius ir daugybę jų pačių išgalvotų Lietuvos dievų. Jame pacituotos ištraukos iš daugybės įvairiausių veikalų gali labai **patogiai pakeisti visą biblioteką** [pabr. aut. – R. G.] ir šia prasme šis veikalas gali būti kaip informacinė knyga, kaip naudinga pagalbinė priemonė tiems, kurie studijuoja liaudies tikėjimus. Bet veikalas daug laimėtų, jeigu minėtoms ištraukoms būtų pritaikyti mokslinės kritikos metodai ir jie būtų deramai aprašyti, remiantis lietuvių liaudies literatūra bei pirminiais šaltiniais“⁶⁵.

Mokslų akademijos sprendimas Rotkirchui buvo didelis smūgis. Generolas buvo įžeistas ir nusivylęs. „Man atrodė, aš buvau visiškai įsitikinęs, – rašė jis, – kad visas šis veikalas yra mokslinis-kritinis nagrinėjimas, nes ‘Įvadą į lietuvių mitologiją’ [pirmojo tomo pirmąją dalį – R. G.] sudaro kritiniai visų rašytojų vertinimai, kuriais

⁶¹ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 24 (vasario 5), ЦБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁶² V. von Rotkircho laiškas A. Veselovskiui, Vilnius, 1889, sausio 24 (vasario 5), ПД, ф. 45, оп. 3, д. 679, л. 1.

⁶³ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1889, birželio 30 (liepos 12), VUB RS, f. 62–1, l. 12 (juodraštis).

⁶⁴ Протоколы заседаний Общего собрания Императорской Академии Наук, 1889, Архив Российской Академии наук в Санкт-Петербурге, ф. 1, оп. 1, 1889, ч. 187, с. 36–37.

⁶⁵ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, rugsėjo 27 (spalio 9), ЦБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos). Laiško juodraštis VUB RS, f. 62–1, l. 15.

aš rėmiausi, o patį tekstą – visų nuomonių lyginimas, jų kritiškas atsisijojimas ir vienos tiesos suradimas. Iš tikrųjų nesuprantu, kokia dar gali būti kritika ir koks dar geresnis kiekvieno liaudies tikėjimo parodymas? Lietuvių literatūros beveik visiškai nėra. Ją sukūrė katalikų dvasininkija ir yra tik maldaknygės lotyniškais rašmenimis. Rėzos, Fekenšteto [? – R. G.], Donelaičio, Liudviko iš Pakėvio ir kitų rinkiniai, kurie arba nereikšmingi, arba neverti ypatingo dėmesio, yra mano išnagrinėti trečiajame tome. Tuo tarpu latvių tautos, kaip labiau išsilavinusios ir labiau išsivysčiusios, rinkiniai, kuriuos sudarė Spruogis ir Treilandas (Brīvzemnieks), vos ne visi įėjo į minėtą mano mitologijos tomą⁶⁶. Rotkircho susijaudinimas ir sutrikimas tolydžio stiprėjo: „Tamsta teikeisi pasakyti man, kad būtų gaila, jeigu šis veikalas liktų Akademijos lentynose tik kaip informacinis leidinys ir kad jį reiktų išspausdinti, tik ne tokį, koks jis yra dabar. Aš esu Tamstai labai dėkingas už tokią malonią man nuomonę ir imčiausi jį perrašinėti. Bet kaip? Ko būtent jame yra per daug? Aš suprantu tik viena: kad antrajame tome, be jokios abejonės, turėtų būti pakeistas trečiosios dalies šeštasis skyrius 'Pagonybės žlugimas'. Ten esanti dviejų krikščioniškų tikėjimų paralelė netinka populiariai spaudai. Bet ko trūksta pagrindiniam veikalui nesuprantu, taip pat, kaip ir negaliu suvokti, ką reiškia mokslinės kritikos metodai. Kur būtent jie turi būti taikomi?“⁶⁷

Rotkirchas svarstė, ar nebūtų tikslinga pakeisti tik, jo nuomone, pernelyg skambų patį veikalo pavadinimą, pavyzdžiui, *Medžiaga lietuvių mitologijai* arba *Įvairių rašytojų nuomonės apie lietuvių mitologiją*. Galima perrašyti ir minėtą šeštąjį skyrių. Bet mintis, kad reikės perdaryti visą veikalą, jam buvo nepakenčiama. „Aš puoselėju viltį, – rašė Rotkirchas, – kad Mokslų Akademija ne tam man grąžino rankraštį (nors aš pats to buvau prašęs), kad norėjo juo atsikratyti ir kad jis žūtų negailestingai paliktas likimo valiai, bet kad jam būtų suteikta galimybė išvysti Dievo pasaulį. Vardan Mokslo, padėkite man!“⁶⁸ Tą pačią dieną tokio pat turinio laišką Rotkirchas išsiuntė ir Aleksandrui Veselovskiiui⁶⁹. Matyt, pagalbos ir patarimo kreipėsi ir į Volterį, nes pastarasis atsiuntė Rotkirchui laišką, kuriame pažadėjo pasitarti su etnografais⁷⁰.

Tuo tarpu Rotkirchas pamažu atsipeikėjo nuo smūgio. Ryžosi dar kartą pamėginti iš naujo peržiūrėti *Lietuvių mitologiją*. 1889 metų spalio pabaigoje *Наблюдатель* redaktoriui Aleksandrui Piatkovskiiui rašė: „Dievai žino, kada Akademija susiruoš jį visą išspausdinti, juo lab kad dabar, akademių Byčkovo, Kuniko ir abiejų Veselovskijų

patartas, pareikalavau gražinti visą kūrinį ir darau kai kurias pataisas, kaip ir buvo nurodyta, ruošdamas populiariai spaudai“⁷¹. Rotkircho įsitikinimu, jo darbas yra „pirmasis rusų literatūroje“, todėl jis jaučia pareigą su *Mitologijos* turiniu supažindinti visuomenę. Jis informavo Piatkovskį, kad reklamavo savo kūrinį *Виленский Вестник*, tačiau „apie mažučio laikraštuko [...] egzistavimą niekas nežino, vadinasi, ir neskaito“⁷². Rotkirchas tikėjosi, jog *Наблюдатель* redaktoriaus dėka *Lietuvių mitologija* taps žinoma ir kitose Rusijos provincijose. „Pas jus, – rašė generolas, – aš surizikuočiau išspausdinti savo straipsnius **tikroju savo vardu** [pabr. aut. – R. G.], kuriuo ir parašyta mano *Mitologija*, o ne pseudonimu“⁷³.

Deja, šio plano Rotkirchui nepavyko realizuoti – nepasisėkė išsiveržti iš Vilniaus ir *Виленский Вестник* ribų. Beliko tik vėl kreiptis į Vilniaus leidėjus. 1890 metais Vilniuje atskira knygele pasirodė *Lietuvių mitologijos* fragmentų rinkinys, pavadintas *Lietuvių pagonybės apybraižos. Istorinis Teobaldo tyrinėjimas*⁷⁴. Tai, kad veikalas buvo pasirašytas pseudonimu, o ne tikroju vardu, galėjo nulemti kai kuriuos su tarnyba susijusios aplinkybės. Bet galėjo būti ir savotiškas, nors ir sunkiai paaiškinamas, Rotkircho protestas. Bet kuriuo atveju knygos pratarinėje generolas nurodė, kad *Apybraižos* tėra didžiulio darbo, pristatyto Mokslų akademijai, ištraukos. Kartėlio ir nuoskaudos negalėjo nuslėpti ir čia: „Ar pasirodys kada nors spaudoje šis kolosalus darbas – vienas Dievas težino“⁷⁵. Vargu ar generolui, Vilniaus žandarų šefui, trūko lėšų Vilniuje išleisti tritomę *Mitologiją*. Bet jis to nedarė. 1890 metų vasario 16 dieną pasiuntė laišką Konstantinui Veselovskiiui. Juo informavo, kad neturėdamas konkrečių nurodymų, kaip privalo pataisyti savo darbą, atsidūrė beviltiškoje pa-

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ V. von Rotkircho laiškas A. Veselovskiiui, Vilnius, 1889, rugsėjo 27 (spalio 9), ПД, ф. 45, оп. 3, д. 679, л. 3–4.

⁷⁰ E. Volterio laiškas V. von Rotkirchui, Peterburgas, 1889, spalio 1 (13), VUB RS, f. 62–1, l. 9.

⁷¹ V. von Rotkircho laiškas A. Piatkovskiiui, Vilnius, 1889, spalio 20 (lapkričio 1), *ibid.*, l. 17 (juodraštis).

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ *Литовско-языческие очерки. Исторические исследования Теобальда*, Вильна, 1890, 201 c. Veikalo rankraštis saugomas VUB RS (f. 39, b. 13.74).

⁷⁵ Ibid., l. V.

dėtyje: „Šioje situacijoje man nelieka kitos išeities, kaip palikti mano darbą neperrašytą ir gražinti Jūsų Kilnybei, nuolankiai prašant perduoti jį Rankraščių skyriui. Galbūt laikui bėgant jį suras kitas mokslininkas, kuris, paėmęs pagrindu mano ištraukas, surinktas iš daugelio įvairių veikalų, nes jos, Tamstos žodžiais tariant, gali 'patogiai pakeisti visą biblioteką', praręs mano darbą ant mano pastatytų pamatų“⁷⁶. Rotkircho prašymas buvo įvykdytas. Mokslų akademijos bendrasis susirinkimas antrą ir paskutinį kartą svarstė Rotkircho *Lietuvių mitologijos* klausimą: „Gen[erolas] maj[oras] v[on] Rotkirchas kartu su šių metų vasario 16 dieną rašytu laišku atsiuntė savo rankraštinių veikalą *Visa lietuvių mitologija*, kuris praėjusiais metais buvo svarstytas Akademijoje [...] Nutarta padėkoti p[onui] Rotkirchui už tą pasiūlymą, o jo veikalą perduoti Akademijos bibliotekos skyriui, kad būtų saugomas rankraštyne“⁷⁷.

ERETIŠKOS MINTYS

Rotkirchui taip ir nepasisekė detaliai išsiaiškinti, kodėl buvo atmes-tas jo darbas. Jam buvo nurodytas tik vienas konkretus faktas – jau minėtas antrojo tomo trečiosios dalies šeštasis skyrius, pavadintas „Pagonybės žlugimas“. Reikia manyti, kad jis ir sukėlė didžiausią Akademijos recenzentų nepasitenkinimą. Rotkirchui tai buvo nelauk-ta – tokio priekaišto jis nesitikėjo. *Lietuvių mitologijos* juodraštis su-teikia galimybę patenkinti smalsumą ir sužinoti, ką gi rašė Rotkir-chas straipsnyje, kuris tapo vos ne pagrindiniu argumentu jo darbo kritikai.

Kaip rodo jau pats pavadinimas, svarbiausią dėmesį šiame sky-riuje autorius sukonzentravo į katalikybės išigalėjimo Lietuvoje proble-mą. Aprašęs, su kokiais žiaurumais ordinaai Lietuvoje stengėsi įdiegti katalikų tikėjimą, Rotkirchas konstatavo: „Praslinko šis juo-das baisus debesis virš vargšės lietuvių-rusų tautos, bet paskui jį at-slinko kitas, daug kartų baisesnis – tai **lenkų katalikybė** [pabr. aut. – R. G.] ir ėmė tekėti platesnės pagoniško ir krikščioniško kraujo upės“⁷⁸. Apžvelgęs visą katalikų bažnyčios istoriją, Rotkirchas pri-ėjo išvadą, kad „daugiausia vakarų krikščionių kraujo praliejo pati dvasininkija“⁷⁹. Nemažai aštrių epitetų nusipelnė ir „išdavikas Jo-gaila“, kuris kurstęs iki tol nebūdingas lietuviams aistras – fanatišką neapykantą kitatikiams, tarp jų ir stačiatikiams. Rotkirchas kon-

statavo: „kartu su stambeldyste Lenkija Lietuvoje sunaikino ir stačiatikybę“⁸⁰.

Visos šios deklaracijos nebuvo originalios. Rotkirchas citavo Eduardą Volterį, Michailą Smirnovą. Panašaus pobūdžio pasisakymais mirgėjo tuometinis *Виленский Вестник*, galų gale – tokia buvo oficialioji politika šioje provincijoje. Tik Rotkirchas buvo geriau už kitus ją išstudijavęs ir jos paveiktas. Tačiau šį kartą generolas panoro pasidalyti savo mintimis ir abejonėmis. Tai nebuvo iš anksto apgalvotas žingsnis, o greičiau uolumas. Taigi Rotkirchas panoro pasiaiškinti: „Kodėl stačiatikiai, kurie Lietuvoje taip buvo įsitvirtinę, leido lenkų katalikybei juos nugalėti?“⁸¹ Autoriaus nuomone, viena iš svarbiausių priežasčių buvęs bendras stačiatikių bažnyčios šiame krašte silpnumas. „Tuometinė stačiatikių dvasininkija, – rašė jis, – nors ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių žmonių remiama, buvo pernelyg silpna ir bejėgė kovoti su katalikybe, kuri užtvindė Lietuvą kaip visa naikinančios Tvano bangos – iš pradžių iš kalavijuočių, po to iš Jogailos pusės. Ši kova jau iš pat pradžių buvo pasmerkta todėl, kad pagonybės laikais stačiatikių religija nebuvo vyraujanti, o tik pakenčiama, tuo tarpu katalikybė tiek Ordine, tiek Lietuvoje buvo visagalė, nes vyraujanti religija“⁸². Metams bėgant stačiatikių bažnyčios pozicijos Lietuvoje nuolat silpnėję, dar labiau – buvę prieita net iki to, kad katalikai suvilioję ją į „pasibaisėtina“ uniją.

Dėl tokios situacijos Rotkirchas kaltino ne tik vyriausybę, kuri pasirodžiusi esanti bejėgė kovoti su katalikybe, bet ir pačią stačiatikių dvasininkiją, „kuri savo stiprybės ieškojo ne pamokslaudama, bet policijoje“⁸³. Autorius teigė, kad katalikų kunigai, lyginant su stačiatikių dvasininkais, buvę labai išsilavinę, gerai pasirengę savo amatui, mokėję bendrauti su žmonėmis. Tuo tarpu stačiatikių šventikai, kurie gaudavę tik religinį išsilavinimą, buvę nuo visų užsidarę, askeetiški, fanatiški. Rotkirchas rašė: „Savo pamoksluose jie nedrįso liesti

⁷⁶ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1890, vasario 16 (28), VUB RS, f. 62–1, l. 22 (juodraštis).

⁷⁷ Протоколы заседаний Общего собрания Императорской Академии Наук, 1890, с. 27.

⁷⁸ *Верования Литовского народа*, l. 45.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., l. 49.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., l. 52.

⁸³ Ibid.

tokių profaniškų temų, kaip ūkis: už jų nugarų stovėjo dvasinė cenzūra – tai pati baisiausia cenzūra iš visų cenzūrų pasaulyje. Jų pamokslai labiau priminė **chriją** [pabr. aut. – R. G.] ir tebuvo dogmatiniai aiškinimai, kurių žmonės nesuprato – dėl šios priežasties ji buvo labai nutolusi nuo savo dvasinio tėvo, jis buvo jiems svetimas, tarp jų nebuvo nieko bendro⁸⁴.

Aprašęs praeities dalykus, Rotkirchas sugrįžo į savo laiką ir pateikė skaitytojams didelį fragmentą iš septintajame dešimtmetyje Peterburge skandalingai nuskambėjusio straipsnio viename užsienio žurnale, kur pasakojama apie nepadorius rusų šventiko nuotykius. Perpasakojęs šį straipsnį Rotkirchas vėl sugrįžo į praeities laikus: „Esant tokioms sąlygoms, ar buvo įmanoma, kad stačiatikybė Lietuvoje ne tik nugalėtų šalyje vyravusią katalikybę, bet ir kaip nors jai pasipriešintų?“⁸⁵. Ir nors straipsnio pabaigoje Rotkirchas konstatavo, kad lenkų katalikybė daug kartų baisesnė už italų, austrų ir net ispanų, bet bendro kiekvienam rusui stačiatikiui nemalonaus įspūdžio jau nebepataisė. Šios mintys šokiravo ir Akademijos recenzentus. Vėliau Teobaldas prisipažins, kad „pasikarščiavo“. Bet jis buvo šokiruotas ne mažiau už pačius akademikus. Rotkirchas rašė: „Jį [t. y. veikalą – R. G.] aš rašiau būtent Akademijai, kuri yra aukščiau už bet kokius religinius prietarus ir jai yra svetimas fanatizmas – ir todėl negailėjau spalvų, nors pats esu stačiatikis“⁸⁶. Jis įsitikino, kad egzistuoja ir akademinė cenzūra.

PASKUTINIEJI METAI

Visi 1890 metai buvo skirti literatūrinio palikimo sutvarkymui. *Lietuvių pagonybės apybraižos* jau gulėjo ant stalo, kai Vilniaus publikai buvo suteikta dar viena galimybė susipažinti su Teobaldo kūryba. Tais pačiais metais Moneso Rommo spaustuvėje Rotkirchas išspausdino jau minėtą penkiatomį veikalą *Teobaldo prisiminimai*. Kiekvieno tomo tituliniam lape akį rėžte rėžė užrašas: „Spausdinama ribotas egzempliorių skaičius, ne pardavimui“. Visa dvidešimties metų publicistika buvo sugrupuota į penkias dideles grupes: 1) Prisiminimai iš kelionių, 2) Vilniaus prisiminimai, 3) Daugpilio prisiminimai, 4) Varšuvos prisiminimai, 5) Bendrieji prisiminimai. Pasirodė, kad nuveikta ne tiek jau mažai. Jeigu ne nesėkmė su *Lietuvių mitologijos* rankraščiu, Rotkirchas būtų galėjęs jaustis laimingas. Artėjo išėjimo į atsargą laikas. Literatūrinis palikimas buvo sutvarkytas. „Dabar aš

neturiu reikalo, – rašė bičiuliui Semevskiui, – slėpti savo incognito, nes savo viršininkams aš įteikiau *Teobaldo prisiminimus*, ir jiems jau žinoma, kas toks yra Teobaldas. Vadinasi, dabar mane galima vadinti mano tikroju vardu, nebijant pakenkti, juo labiau kad dėl ligos noriu išeiti į atsargą ir žiemą praleisti kur nors Europos pietuose“⁸⁷.

Generolo atsistatydinimas buvo paženklintas viena malonia smulkmena, kurią jis aprašė tame pačiame laiške Semevskiui: „Rugpjūčio 28 dieną aš švenčiau savo karininko tarnybos penkiasdešimtmetį. Prieš dvi dienas, tai yra rugpjūčio 26, pro Vilnių pravažiavo Jo Didenybė Imperatorius, dešimčiai minučių stabtelėjo, bet ne Vilniuje, o kitoje stotelėje, Lentvaryje, kur ir išsikvietė generalgubernatorių. Aš gyvenu savo viloje Lentvaryje, todėl maniau, kad mano pareiga taip pat ateiti į peroną; atsistoja atokiau, už dvidešimties žingsnių (suprantama, su visa paradine uniforma). Jo Didenybė, išlipęs iš vagono ir išklauses generalgubernatoriaus raporto, savo Aukščiausiąją dėmesį teikėsi atkreipti į mane. Jo Didenybė, iš generalgubernatoriaus sužinojęs mano pavardę, pasakė: ‘reikėtų jį pasveikinti su jubiliejumi’. Dėl šios priežasties Jo Didenybė nepasikvietė manęs, bet pats teikėsi priėti ir paduoti savo visavaldę ranką, suteikdamas man džiaugsmo tokiais žodžiais: ‘sveikinu Tamstą su penkiasdešimtmečiu’. Laimė buvo tokia netikėta, tokia didelė, jog apstulbino, užbūrė mane, juo labiau kad Jo Didenybė visiškai manęs nepažinojo, o aš neturėjau laimės būti Jam pristatytas. Po to Jo Didenybė teikėsi mane detalčiai išklausinėti apie tarnybą. Jubiliejinę dovaną (Šv. Stanislovo pirmo laipsnio ordiną) tuo metu Jo Didenybė jau buvo man paskyręs. Toks mielaširdingas Imperatoriaus pasveikinimas, įrodęs realiai, kad niekuomet neprapuola Dievui – maldos, o Imperatoriui – tarnyba, išaukštino mane vilniečių akyse. Jubilėjaus dieną mane pasveikino vos ne visas miestas. [...] Gavau keletą dešimčių sveikinimo telegramų vos ne iš visų Rusijos kraštų, o ypač daug iš Minsko, kuriame ištarnavau dvylika metų – man atsiuntė kolektyvinę telegramą visų luomų vardu. Be to, man atsiuntė ir įteikė

⁸⁴ Ibid., l. 53.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 7 (19), ЩБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁸⁷ V. von Rotkircho laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1890, rugsėjo 17 (29), ПД, ф. 274 (Архив М.Семевского), л. 36.

nemažai dovanų: dvasininkai – ikonų, autoriai – įvairių savo kūrinų, neskaitant gėlių puokščių, kipsekų [atminimo dovanų – R. G.], puošniai irištų adresų ir t. t. Vienas iš senesnių bičiulių padovanojo man mano jaunystės kūrinius, rašytus nuo 1842 metų, apie kuriuos jau buvau visiškai užmiršęs⁸⁸.

Taigi kartu su atsistatydinimu, pseudonimo atskleidimu viskas susiklostė į savo vietas – išnyko dvilypumas, baimė, įtampa. Rotkirchas Semevskiui rašė: „Aš kažkada Tamstos esu prašęs nieko apie mane nerašyti man gyvam esant, kad nereikėtų atskleisti mano pseudonimo. Dabar, aplinkybėms pasikeitus, aš atsiimu savo prašymą, nes nebijau būti atskleistas“⁸⁹. Sveikata blogėjo. 1890 metų gruodžio 1 dieną Rotkirchas nusprendė išvykti į Italiją. Baiminosi, kad ši kelionė jam gali būti paskutinė. „Ligotas, pašlijusiais nervais, – rašė jis, – aš nepaprastai bijojau man gydytojų paskirtos kelionės į užsienį, man atrodė, kad aš ten ir liksiu, o jeigu ir sugrįšiu, tai visam laikui užlituotas. Todėl savo išvykimą atidėlioju kiek tik galėjau, apgaubiau jį didžiausia paslaptimi...“⁹⁰ Rotkircho nuogaštavimai nepasitvirtino – jis kiek atsigavo, net į *Виленский Вестник* ėmė siųsti korespondencijų ciklą apie Italiją. Egzotiški aprašymai buvo mielai spausdinami. Bet tai jau buvo paskutinė Teobaldo publicistika. Į Vilnių sugrįžo, tačiau sveikata vis blogėjo.

1891 metų lapkričio 10 dieną, jausdamas artėjančią mirtį, ryžosi atsisveikinti su artimiausiu savo bičiuliu Semevskiu. Jis rašė: „Dienos mano suskaičiuotos; prisiverčiau parašyti paskutinį laišką savo gyvenime. Gyvenkite ilgai ir laimingai! Dėkoju Tamstai, kad išgarsinai **Teobaldo** [pabr. aut. – R. G.] vardą. Paskutiniąją savo gulbės giesmę – *Žand[arų] korpuse* – aš norėjau perrašyti iš esmės, bet jau nebeturiu jėgų – ir todėl ji žuvo židinio liepsnose. Siunčiu Tamstai, kaip dėkingumo ženklą, savo portretą. Priimk jį su tokiu pat nuširdumu, su koku aš jį Tamstai dovanuju“⁹¹. Šio laiško Rotkirchas jau nebeišsiuntė. Apie tai sako ir nežinomo asmens laiškas, adresuotas Semevskiui: „Peržiūrint lapkričio 10 dieną mirusio atsargos generolo leitenanto Vasilijaus Aleksejevičiaus von Rotkircho popierius, buvo rastas Jūsų Kilnybei adresuotas laiškas, rašytas mirties dieną“⁹². Semevskis jį, kaip ir kitą Rotkircho korespondenciją, įsegė į savo autografų albumą – greta kitų to laikmečio literatūrinio pasaulio įžymybių rankraščių.

O istorija skrupulingai fiksavo paskutiniąsias Rotkircho viešnagės šioje žemėje akimirkas. Liudvikas Abramovičius savo kolekcijoje saugojo ir tokią *Виленский Вестник* iškarpa: „Atsargos genero-

las leitenantas Vasilijus von Rotkirchas (Teobaldas) mirė po sunkios ir ilgos ligos, būdamas septyniasdešimt trejų metų amžiaus, lapkričio 10 dieną, ketvirtą valandą po pietų. Gedulingos pamaldos vyks ta kasdien, antrą valandą dienos ir aštuntą valandą vakaro, velionio namuose. Kūno išnešimas į Nikolajaus soborą lapkričio 13 dieną, pusę dešimtos rytą, o vėliau, po gedulingų mišių, laidojimas stačiatikių kapinėse. Apie tai giminaičiams ir bičiuliams praneša sielvarto prislėgta velionio našlė⁸⁸. Taigi lapkričio 13 dieną įvyko Rotkircho laidotuvės, jas detaliai aprašė tas pats *Виленский Вестник*. Štai kokio gedulingo vaizdo liudininkai tą dieną buvo Vilniaus gyventojai: „Lapkričio 10 dieną mirusio atsargos generolo leitenanto Vasilijaus Aleksejevičiaus von Rotkircho kūnas buvo išneštas vakar, trečią dieną, lapkričio 13 dieną. Pusę dešimtos ryto į velionio butą atvyko Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojas, tikrasis valstybės patarėjas M. S. Gololobovas, kamerjunckeris N. I. Kachanovas, buvę velionio bičiuliai ir bendradarbiai, taip pat daug pašalinės publikos. Gedulingas kortežas su pratėgiui pakinkytais šešiais žirgais patraukė Preobražensko, Vilniaus ir Vokiečių gatvėmis į Nikolajaus soborą, kur prasidėjo gedulingos pamaldos. Sobore mišias laikė emnencija Donatas – Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas kartu su aukštesniąja dvasininkija. Pamaldose dalyvavo krašto viršininkas, artilerijos generolas Kachanovas, Vilniaus karinės apygardos kariuomenės vadas, infanterijos generolas Goreckis, Vilniaus švietimo apygardos globėjas, slaptasis patarėjas Sergejevskis, Vilniaus gubernatorius Grevinecas, vicegubernatorius Skalonas ir dar daug kitų aukštas pareigas užimančių asmenų bei pašalinės publikos. Metalinis karstas su velionio kūnu, pastatytas ant katafalko Soboro viduryje, buvo papuoštas keliais vainikais, tarp kurių buvo nuo Vilniaus miesto vidurinių mokslo įstaigų vargstančiųjų mokinių šalpos draugijos (velionis ilgą laiką buvo jos pirmininku), taip pat ir nuo *Виленский Вестник* redakcijos. Pusę pirmos dienos karstas su velionio palai-

⁸⁸ Ibid., l. 36–37.

⁸⁹ Ibid., l. 37.

⁹⁰ „От Вильны до Адриатики. Из путешествий Теобальда“, *Виленский Вестник*, 1891, № 7, с. 1.

⁹¹ V. von Rotkircho laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1890, lapkričio 10 (22), ПД, ф. 274 (Архив М. Семевского), л. 167.

⁹² Nežinomo asmens laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1891, *ibid.*, l. 168.

⁹³ Pranešimas apie V. von Rotkircho mirtį, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, LA–XVII, Nr. 532.

kais, kuri nešė buvę jo bendradarbiai, buvo išneštas iš Soboro ir įkeltas į gedulingą karietą. Gedulingas kortežas, kurio priešakyje ėjo arkimandritas Josifas, lydimas visų tų, kurie atvyko atiduoti paskutinę pagarbos duoklę velionio atminimui, Didžiąja ir Aušros Vartų gatve pasuko į stačiatikių kapines, kur antrą valandą dienos įvyko laidotuvės⁹⁴. Tokia buvo Teobaldo, Dievų Įkvėptojo, žandarmerijos valdininko, *Visos lietuvių mitologijos* autoriaus, barono Vilhelmo Reinoldo von Rotkircho, paskutiniojo tos giminės šakos atstovo, paskutinioji kelionė Vilniaus gatvėmis.

VIETOJE EPILOGO

Po dešimties metų, 1901-aisiais, Vilniaus viešojoje bibliotekoje aprašant naujus dokumentus buvo rastas ir ryšulys generolo Rotkircho rankraščių. Tarp jų buvo ir trys didžiulės rankraštines knygos – *Visos lietuvių mitologijos* juodraštinis variantas. Būtent šiuose trijuose tomuose ir slypi barono Rotkircho mįslė.

Rotkirchas, to meto Rusijos politikos lietuviškose gubernijose žinovas, vykdytojas, o gal ir kūrėjas, puikiai suprato, kad savo pomėgi gali suderinti su valstybės interesais. Taigi galima spėti, kad *Visa lietuvių mitologija* buvo nuosekli žandarų šefo veiklos dalis, ir mitologo-žandaro derinys kontroversiškas gali pasirodyti tik iš pirmo žvilgsnio. Kaip rodo anksčiau aptarti Rotkircho biografijos momentai, nekyla abejonių, kad esmine riba jo gyvenime galima laikyti 1863 metus. Nuo pat sukilimo pradžios, ypač vėliau, po jo numalšinimo, Rotkirchas jautėsi esąs tarytum mūšio lauke, bet tokiam, kur reikalinga ne fizinė, bet moralinė jėga. Gal bene vaizdžiausiai tokią situaciją yra apibūręs Ivanas Kornilovas, sakydamas, kad „čia [t. y. Šiaurės Vakarų krašte – R. G.] yra savotiškas Kaukazas: moralinė, nesibaigianti rusiškų pradų kova su priešiškomis politinėmis ir religinėmis visuomenėmis“⁹⁵. Fizinio bejėgiškumu po sukilimo Rusijos valdžia skūstis negalėjo, bet ji buvo neturtinga „moraliai, neturtinga civilizacijos jėgomis“⁹⁶. Skleisti ir stiprinti rusišką protinę veiklą, kuri įveiktų Šiaurės Vakarų polonizmą – toks galėjo būti giliai išsamomintas Rotkircho sumanymo tikslas. Šį argumentą dar labiau daro įtikinamą jo glaudūs ryšiai su Michailo Katkovo, Michailo Semevskio ir Aleksandro Piatkovskio aplinkos žmonėmis. Kiek realizuojant šią idėją nugalėjo mokslinis ir kiek – politinis pradas, tai jau kitas klausimas. Visiškai aišku baronui von Rotkirchui buvo viena:

„[...] Lietuva ir Žemaitija dar laukia savo etnografo. Lenkų literatūra apie Lietuvą ir Žemaitiją turtingesnė už rusų“⁹⁷.

Vis dėlto tokia kontekste *Visos lietuvių mitologijos* rankraščio nesėkmė atrodo labai keistai. Jau pats lietuvių mitologijos parašymo rusų kalba faktas turėjo būti sutiktas entuziastingai. Bet taip neįvyko. Vadinasi, neliktų nieko kito, kaip apkaltinti Rotkirchą profesionalumo stoka. Bet toks Akademijos priekaištas jam atvirai pareiškimas nebuvo. Čia norom nenorom iškyla analogija – tokio pat likimo sulaukė ir Narbuto bandymas rusų kalba paskelbti savo *Lietuvių mitologiją*. Išsamių lietuvių mitologijos tyrinėjimų rusų kalba, kaip rašė ir pats Rotkirchas, nebuvo. Tad būtų logiška išvada – valdžia sąmoningai (o galbūt nesąmoningai) neskatino gilių lietuvių tautos mitologijos studijų, nes iš jų buvo galima sulaukti išryškėsiant lietuvių tautos ypatingumą, originalumą; šitai prieštaravo, beje, ir paties Rotkircho deklaruotam teiginiui, kad kiekvienas lietuvis, kaip ir kiekvienas žmogus – slavų kilmės. Vienas iš svarbiausių *Visos lietuvių mitologijos* recenzentų Byčkovas, pripažindamas šio darbo reikšmingumą, teigė, kad jis naudingas tik Akademijai, tai yra ne plačiajai visuomenei. O juk tas pats Byčkovas, užklaustas nuomonės apie Vilniaus viešąją biblioteką, yra pasakęs, kad knygos joje turi būti išimtinai rusiškos, su Rusija susijusios ir parašytos rusų kalba. *Visa lietuvių mitologija* tikriausiai netilpo į šiuos rėmus. Kad ir kaip ten būtų buvę, vargu ar dabar pavyktų surasti vienintelę neginčijamą Rotkircho nesėkmės priežastį...

Rotkirchą sunku pavadinti tipišku to meto Rusijos valdininkijos Lietuvoje atstovu. Bet vis dėlto jis tam tikra prasme atspindi savo sluoksnio, savo grupės, savo aplinkos atmosferą, per ją galime pažvelgti į tą uždarą koteriją, kurią galėtume pavadinti rusiškuoju Vilniumi.

⁹⁴ *Виленский Вестник*, 1891, № 247, с. 2.

⁹⁵ „Письмо И. П. Корнилова А. И. Ишимовой о том, почему и какие книги необходимы для Западного края (1 марта 1865 г.)“, *Русское дело в Северо-Западном крае*, Санкт-Петербург, 1901, с. 66.

⁹⁶ „Письмо И. П. Корнилова товарищу министра Народного Просвещения И. Д. Делянову о необходимости введения новых штатов в Виленском Уч. Окр. (17 авг. 1867 г.)“, *ibid.*, l. 143.

⁹⁷ *Литовско-языческие очерки*, с. 24.

Grigorijus Potašenko

ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA*

Aleksandras Hilferdingas (1831–1872) – rusų filologas, istorikas, visuomenės ir politikos veikėjas – pakankamai gerai žinomas lietuvių istorikams ir kalbininkams. Aptartas šio mokslininko indėlis pritaikant rusų raidyną lietuviškiems raštams (istorikas Vytautas Merkys, kalbininkai Jonas Palionis, Zigmas Zinkevičius), rašyta apie Hilferdingo pasiūlymus ir jo vaidmenį sudarant Lietuvos rusifikacijos planus (Pranas Čepėnas, Vincas Trumpa, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė)¹. Pastaraisiais metais kai kurie Lietuvos istorikai susidomėjo Hilferdingo mintimis apie Lietuvos bajorijos vaidmenį XIX amžiaus Lietuvoje², LDK valstybingumo tradiciją bei lietuvių politinės minties raidą ir ištakas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje³.

1968 metais išeivijos istorikas ir publicistas Pranas Čepėnas, remdamasis taip pat kitais autoriais, straipsnyje „Rusifikacija ir rusifikatoriai“ ne tik aptarė naujos Lietuvos kūrimosi sąlygas po 1863 metų ir rusifikacines caro valdžios priemones, bet ir įvertino Hilferdingo vaidmenį⁴. Čepėnas pažymėjo, kad akademikas agitavo rusų šviesuomenę ir universitetus domėtis lietuvių kalba, kelti atskirumo nuo lenkų idėją visiškai nebijodamas jokio galimo rusų–lietuvių konflikto, kurio tada visiškai nebuvo ir kurio, anot jo, ir vėliau negalėjo būti. Todėl Hilferdingą Čepėnas apibūdina kaip „geros valios, bet kiek naivų mokslininką“, kurį be reikalo užsienio lietuviai nori paversti „piktu rusifikatoriumi ir lietuvių tautos priešu“⁵. Priežastis, dėl kurios išeivijos istorikai nori Hilferdingą priskirti rusifikatoriams ir „reakcingiems slavofilams“, yra akademiko pasiūlymas skatinti lenkų dvarininkų, kaip lietuvių separatizmo šaltinio, išvykimą iš Lietuvos ir rusų dvarininkų bei valstiečių kėlimąsi į Lietuvą „tautų suartėjimo“ tikslu.

Žinoma iševivijoje gyvenanti istorikė Daugirdaitė-Sruogienė, polemizuodama su Trumpa dėl nepriklausomos Lietuvos kontinuiteto su LDK problemos, stebėjosi pastarojo straipsniuose „rusofilškumo tendencijos“ pasireiškimais apibūdinant Hilferdingą kaip palankų lietuviams rusą. Jos požiūriu, „Hilferdingas buvo vienas iš smarkiausių rusifikatorių... Hilferdingo 'meilė' lietuviams buvo vedama tik principu 'divide et impera', turėjo tikslą atskyrus lietuvius nuo lenkų greičiau juos surusinti“⁶. Kaip ir Čepėnas, Daugirdaitė-Sruogienė nelaikė visų XIX amžiaus Lietuvos bajorų Lietuvos visuomenės ir politinio savarankiškumo priešais. Todėl bet kokių priemonių prieš Lietuvos bajorus, nors ir kalbančius lenkiškai, siūlytojus ir tuo labiau vykdytojus jie manė esant rusifikatoriais. Pasiremmdama Čepėno minėtu straipsniu, Daugirdaitė-Sruogienė vis dėlto laiko Hilferdingą „aršiausiu rusifikatoriumi“, siekusi kultūrinės lietuvių asimiliacijos.

Kitas iševivijos istorikas Vincas Trumpa Hilferdingui paskyrė bene daugiausia dėmesio lietuvių istoriografijoje. Detaliau savo pažiūras išdėstė straipsnyje „Hilferdingas ir tolimos paralelės“⁷. Jo požiūriu, Hilferdingas bene pirmasis iš rusų intelektualų susidomėjo politiniu lietuvių likimu, nepalaikė griežčiausių rusų nacionalistų tautinio klausimo sprendimo. Kovodamas su lenkiškuoju separatizmu Vakarų ir Pietų Rusijos gubernijose rėmėsi „tautiniu principu“ ir tuo tartum

* Redakcinės kolegijos nuomonė dėl kai kurių Grigorijaus Potašenko straipsnio minčių yra kitokia.

¹ Šių istorikų polemines pastabas žr.: P. Čepėnas, „Rusifikatoriai ir rusifikacija“, *Varpas*, 1968, nr. 8; V. Trumpa, „Lietuvos nepriklausomybės idėja“, *Metmenys*, 1968, nr. 16; V. Sruogienė, „Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai“, *Metmenys*, 1969, nr. 17; V. Trumpa, „Hilferdingas ir tolimos paralelės“, V. Trumpa, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago, 1989, p. 200–216.

² R. Miknys, „Liberalinės minties reiškėjas“, *Mokslas ir Gyvenimas*, 1991, nr. 11.

³ R. Lopata, „LDK kultūros paveldas ir orientacija į etnografines vertybes“, *Kultūros Barai*, 1992, nr. 11; Č. Laurinavičius, „Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai *Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893–1914 m.*“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 437–448.

⁴ P. Čepėnas, „Rusifikatoriai ir rusifikacija“, p. 133–139.

⁵ *Ibid.*, p. 133–134.

⁶ V. Sruogienė, „Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 298.

⁷ V. Trumpa, „Hilferdingas ir tolimos paralelės“, V. Trumpa, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago, 1989, p. 200–216.

ieškojo naujo politinio partnerio Rusijos ir Lietuvos santykiuose, nors ir nemanė, kad lietuviai sugebėtų gyventi nepriklausomi nuo Rusijos ar Lenkijos. Trumpa laikė šį valstybės veikėją „tikruoju panslavistu“, kuriam kova už lietuviybę yra visų pirma priemonė eliminuoti lenkų separatizmą Lietuvoje. Tačiau Hilferdingo programos „lietuviškąją“ dalį jis įvertino iš esmės pozityviai. Kartu Trumpa atkreipė dėmesį į būtinumą naudotis pačiais Hilferdingo raštais aiškinantis jo poziciją, vertinant pasiūlymus.

Iš pradžių gali pasirodyti, kad Hilferdingo vertinimai Čepėno, Daugirdaitės-Sruogienės, iš vienos pusės, ir Trumpos, iš kitos, nepaprastai skiriasi arba yra kalbama apie du skirtingus asmenis. Čia vėl iš esmės susikerta požiūriai vertinant Lietuvos bajorijos vaidmenį XIX amžiaus Lietuvos istorijoje⁸. Hilferdingui lenkiškai kalbantys dvarininkai – tik „lenkų stichija“ lietuvių žemėse, nepageidaujamo separatizmo šaltinis. Šiuo požiūriu panaši yra Trumpos pozicija. Jam bajoriškoji Lietuva yra lyg ir netikra, lenkiškoji Lietuva, o jos istorija iš esmės yra Lenkijos istorijos dalis⁹. (Prisiminkime Daugirdaitės-Sruogienės kaltinimą Trumpai „rusofiliškumo tendencijos“ pasireiškimu.) Trumpos vertinimą Hilferdingo, kaip palankaus lietuviams, lėmė jo orientacija į naują, demokratišką, lietuvišką Lietuvą bei Hilferdingo programos „lietuviškosios“ dalies analizė. Čepėnui ir Daugirdaitei-Sruogienei LDK valstybingumo ar autonomijos, kad ir Lenkijos valstybės sudėtyje, idėją remiančių Lietuvos bajorų veikla yra Lietuvos istorijos dalis. Čepėnui Hilferdingas – „nepiktas rusifikatorius“, nes šalia minties apie lenkiškai kalbančių bajorų Lietuvoje eliminavimą, pasisakė už lietuvių tautinės savimonės ugdymą ir neįžvelgė galimo rusų-lietuvių konflikto netolimoje ateityje. Daugirdaitė-Sruogienė Hilferdingą traktuoja kaip „smarkiausią rusifikatorių“, nes pasiūlymas skatinti Lietuvos bajorijos išvykimą reiškė vieno iš to meto vadovaujančių (šalia dvasininkijos) Lietuvos visuomenės luomų nušalinimą. Apskritai šių trijų istorikų pozicijas iš esmės suartina nesutikimas su Hilferdingo pasiūlymuose nepripažįstama savarankiškos Lietuvos etnopolitinės raidos galimybe.

Trumpa Hilferdingo programą vertina iš esmės teigiamai ir realistiškai. Čepėno ir Daugirdaitės-Sruogienės pozicija yra perdėm kritiška ir rezervuota net pozityviems šios programos momentams.

Lietuvos istoriko Rimanto Miknio nuomone, 1865 metų Michailo Muravjovo instrukcijų Šiaurės Vakarų kraštui valdyti koncepcijai tiesiogiai pasitarnavo ir Hilferdingo straipsnis „Litva i Žmudj“ (1863 m.)¹⁰. Miknys teigia, kad Hilferdingas buvo rafinuotos, nuo-

saikios rusifikacinės politikos Lietuvoje šalininkas. Tačiau, kaip pažymi straipsnio autorius, XIX amžiaus antrojoje pusėje caro valdžia siekė rusų nacionalizmo doktrinos (panslavizmo) įgyvendinimo vykdydama rusifikacijos politiką ir savo praktinėje veikloje atsisakė Hilferdingo programoje siūlomų veiklos būdų. Tokiai nuomonei iš esmės pritaria ir Raimundas Lopata, vertindamas Hilferdingo programą LDK valstybingumo tradicijos tęstinumo aspektu¹¹. Česlovas Laurinavičius padarė drąsią prielaidą, kad apskritai lietuvių tautinė mintis susiformavo veikiama ne tiek Vakarų, kiek Rytų įtakos, o vadinamasis nacionalinis principas, atsiradęs Vakarų Europoje, rusiškos politinės minties buvo transformuotas į etnografinį principą. Būtent akademikui Hilferdingui priskiriamas rusų nacionalizmo doktrinos – panslavizmo – praktinio taikymo Lietuvoje bandymas. Anot Laurinavičiaus, Hilferdingas suformulavo pagrindines Rusijos politikos Lietuvoje kryptis, kurių tikslas buvo „atskirti lietuvių tautą (etnografinę) nuo lenkų, įtraukti ją į Rusijos įtaką ir paralyžiuoti jos politinį identitetą“¹². Kartu pabrėžta, kad taikant Hilferdingo programą buvo gerokai nutolta nuo jo pradinio sumanymo.

Kaip matyti, visi trys istorikai sutinka, kad Hilferdingo programa pasitarnavo (Miknys) arba formulavo (Laurinavičius) pagrindines Rusijos politikos Lietuvoje kryptis (lietuvių valstiečių atskyrimas nuo Lietuvos bajorų lenkiškosios kultūros ir politinė, kultūrinė besiformuojančios lietuvių tautos integracija į Rusiją) ir kad akademiko pasiūlymai iš esmės buvo bandymas taikyti rusiškojo nacionalizmo doktriną (panslavizmą) Lietuvoje. Taigi ligi šiol Hilferdingo vaidmuo, jo pasiūlymų analizė lietuvių istoriografijoje buvo vertinama autokratinės Rusijos valdžios rusifikacinės politikos (ir planų) Lietuvoje kontekste ir interpretuojant jo pasiūlymus kaip panslavizmo apraišką.

Šiame darbe siekiu dviejų tikslų:

1) analizuoti Hilferdingo programos tezes ankstyvųjų slavofilų, ku-

⁸ Trumpos ir Daugirdaitės-Sruogienės diskusijos dėl nepriklausomos Lietuvos kontinuiteto su LDK problemos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės genezės problemos apžvalgą bei analizę žr.: A. Kulakauskas, „Senos polemikos pėdsakai (V. Trumpos ir V. Daugirdaitės-Sruogienės diskusija)“, *Baltos Lankos*, 1991, nr. 1, p. 74–77.

⁹ *Ibid.*, p. 76.

¹⁰ R. Miknys, „Liberalinės minties reiškėjas“, p. 3–4.

¹¹ R. Lopata, „LDK kultūros paveldas ir orientacija į etnografines vertybes“.

¹² Č. Laurinavičius, „Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai *Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893–1914 m.*“, p. 445.

rių pažiūroms pritarė ir jis pats, mokymo kontekste; kartu bandyti atskirti dvi politines doktrinas – slavofilizmą ir panslavizmą (tiksliau, jo rusiškąjį variantą);

2) pasiūlyti teiginį: Hilferdingo programos esmė ir „tautinio principo“ taikymas Lietuvoje XIX amžiaus septintajame dešimtmetyje atliepė gyvybinius bundančios lietuvių tautos interesus (mokymasis gimtąja kalba ir jos puoselėjimas, visų lygybė prieš įstatymus, žodžio, spaudos, sąžinės laisvė, vietinės savivaldos kūrimas atsižvelgiant į nacionalinę krašto specifiką ir kita).

* * *

1863–1865 metų spaudoje ir atskiromis brošiūromis pasirodė Hilferdingo straipsniai, skirti „Rusijos publikai“. Juose buvo svarstomos šios temos: 1) „lenkų klausimas“, kuriame pateikta trumpa Rusijos–Lenkijos santykių apžvalga, 1863 metų sukilimo priežastys, svarstyti Rusijos vyriausybės ir visuomenės uždaviniai, priemonės sprendžiant sukilimo sukeltus padarinius (*Lenkų klausimas* 1863 metų rugpjūčio 1 dieną išėjo atskira brošiūra kaip priedas prie laikraščio *Русский Инвалид*); 2) lietuvių tautos padėtis vadinamajame Vakarų krašte, jos ateitis ir Rusijos vyriausybės uždaviniai 1863 metų sukilimo apimtuose kraštuose („Litva i Žmudj“, 1863 metų gruodis; tas pats straipsnis pasirodė atskira brošiūra su pavadinimu *Keletas pastabų apie lietuvių ir žemaičių gentis*, 1864); 3) Rusijos vyriausybės ir rusų tautos santykiai su kitomis tautomis Rusijos valstybės vidaus sutvarkymo požiūriu („Rusija ir jos kitataučiai pakraščiai vakaruose“, 1865)¹³.

Kas paskatino Hilferdingą, valstybės veikėją (kelerius metus po 1863 metų sukilimo buvo Valstybės Tarybos Lenkijos Karalystės reikalams sekretoriaus Nikolajaus Miliutino patarėju), rašyti aktualiais Rusijos vidaus ir buvusios Abiejų Tautų valstybės likimo klausimais? Kaip šiuose Rusijos mokslų akademijos nario korespondento darbuose atsispindėjo jo slavofiliškos pažiūros? Ką XIX amžiaus septintajame dešimtmetyje reiškė Hilferdingo iškelto „tautinio principo“ taikymas Lietuvoje? Ką siūlė svarstoma galimų ir pageidautinų akademiko, lietuvių kalbos ir literatūros žinovo, Rusijos vyriausybės veiksmų programa lietuvių tautai? Atsakymai į šiuos klausimus susiję su slavofilų mokymo tam tikrais aspektais ir terminija. Be to, 1861 metai – svarbi data slavofilų ratelio istorijoje. Nuo jos prasideda buvusių bendraminčių idėjinė diferenciacija, nesutarimai konkre-

čiais visuomeniniais ir politiniais (ypač 1863 metų sukilimo) klausimais¹⁴. Negalima pamiršti ir to, kad 1860 metais mirė žymiausieji slavofilų atstovai ir teorikai Aleksiejus Chomiakovas, Ivanas Kirejevskis, Konstantinas Aksakovas.

Slavofilizmas – tai savitas, patriotinis romantinis ir prieštaringas religinis filosofinis (Aleksejus Chomiakovas, Ivanas Kirejevskis), istoriosofinis (Aleksejus Chomiakovas, Konstantinas Aksakovas), politinis (broliai Konstantinas ir Ivanas Aksakovai, Jurijus Samarinas, Aleksandras Hilferdingas) mokymas (teorija), momentas rusų saviemonės raidoje, pagaliau savita rusų tautinės saviemonės forma.

Hilferdingo politinė programa – naujų politinių, socialinių ir tautinių santykių formų Rusijos imperijoje paieška, bundančios rusų tautos išskirtinės, dominuojančios padėties suvokimas bei teigimas daugiatautėje Rusijos valstybėje. Tai Rusijos valstybės bandymas realizuoti savo interesus, derinant bei remiantis kylančiais ir stiprėjančiais tautiniais sąjūdžiais (tarp jų ir lietuvių). Tai savitos (slavofiliškos) liberalios Rusijos paieška. Bandymas suderinti demokratines vertybes (spaudos, žodžio, sąžinės laisvė, įstatymų viršenybė) su patvaldinės monarchijos išsaugojimo idėja, būdinga ankstyvųjų rusų liberalų idėjiniams ieškojimams, vyravo ir slavofilų politinėse teorijose (pvz., Konstantino Aksakovo „valstybės teorija“ (1855), Ivano Aksakovo „visuomenės teorija“ (1862), Jurijaus Samarino „vienvaldystės raidos teorija“ (1867)). Visa tai šeštojo–septintojo dešimtmečių slavofiliškos liberalinės opozicijos programos. Aštuntajame dešimtmetyje vargu ar begalima kalbėti apie šių nuosaikių liberalizmo šalininkų visuomeninių ir politinių pažiūrų slavofilišką pobūdį. Dalies jų liberalinės politinės idėjos virto zemskinio liberalizmo politine pro-

¹³ Šie straipsniai buvo sudėti į Hilferdingo keturių tomų raštų rinkinio antrąjį tomą, pasirodžiusį 1868 metais.

¹⁴ Slavofilizmo žinovas, rusų istorikas Nikolajus Cimbajevas linksta 1865 metus manyti esant slavofilų ratelio (santykinau vieningos bendraminčių ir bendražygių grupės) pabaiga. Autorius pateikia bendrą slavofilizmo periodizaciją: ankstyvasis periodas (1838/1839–1861 m.) apima tris etapus (slavofilų ratelio susibūrimas; slavofiliškos istoriosofinės, religinės, politinės doktrinų susiformavimas; veiklos bei įsitikinimo greitu idealų įgyvendinimu etapas) ir vėlyvasis periodas (1861–1875 m.), arba ketvirtas etapas (slavofilų politinės doktrinos atnaujinimas, suartėjimas su Maskvos pirkliais ir įsiliejimas į kitas rusų liberalizmo kryptis). Žymiausieji ankstyvojo periodo atstovai: Aleksiejus Chomiakovas, Ivanas ir Piotras Kirejevskiai, Konstantinas Aksakovas; vėlyvojo periodo: Ivanas Aksakovas, Jurijus Samarinas, Aleksandras Košelevas, Fiodoras Čižovas, Aleksandras Hilferdingas ir kiti. Žr. Н.Цимбаев, *Славянофильство*, Москва, 1986, с. 86–88.

grama (Samarinas, Košelevas). Ivanas Aksakovas, garsus publicistas ir visuomenės veikėjas, pasuko į politinį rusų nacionalizmą (politinio karinio pietų slavų išlaisvinimo ir jų pajungimo Rusijos įtakai idėja)¹⁵.

„TAUTINIO PRINCIPO“ GENEZĖ

Rusijoje slavofilams tenka bene svarbiausias vaidmuo „atrandant“ ir pritaikant „tautos“ sampratą rusų kultūroje, tautinėje savimonėje. Aleksandras Gercenas savo *Byloje i dūmy* rašė: „Kirejevskiai, Chomiakovas, Aksakovas padarė savo darbą [...] Jie pralaužė rusų mintį [...] Jiems ir mums [vakariečiams – G. P.] nuo ankstyvųjų metų įsiminė stiprus, neįsisąmoninamas, fiziologinis, aistringas jausmas, kurį jie suvokė kaip prisiminimą, o mes kaip pranašystę: beribė, apimanti visą esybę meilė rusų liaudžiai, rusų buičiai, rusų proto standartai“¹⁶.

Slavofilus ypač veikė klasikinė vokiečių filosofija (Hegelis, Schellingas), romantizmas (individo, tautos laisvės ir savikūros idėja). Be to, tautinės savimonės apraiškų, kaip slavofilizmo ištakų, aptinkama XVIII–XIX amžiaus pradžios rusų literatūroje, istorijos ir kalbotyros veikaluose (XVIII amžiaus satyrinė literatūra, Lomonosovas, Sumarokovas, kalbininkas Tredjakovskis, Boltinas, Novikovas, Radiščevas; XIX amžiaus pradžioje Puškinas, Karamzinas, Šiškovas, Turgenevas ir kiti)¹⁷, polemizuojančiuose su vakarietišku požiūriu į Rusijos istoriją, rusų tautos ir kalbos ištakas. Vadinasi, XIX amžiaus ketvirtojo–septintojo dešimtmečio pradžios slavofilizmas yra tautinės sąmonės išraiška, pirmas bandymas sukurti nacionalinę teoriją, kuri yra svarbi slavofilų pažiūrų dalis¹⁸. Svarbus slavofilų pažiūrų bruožas – universalumas. Berdiajevas rašė: „Klasikiniai slavofilai nepaneigė visiškai Vakarų ir jie nekalbėjo apie Vakarų puvimą, nes jie buvo per daug universalūs“¹⁹. Ir dar: „Visi jie tikėjo, kad Rusija neturi kartoti Vakarų kelio ir kad slaviškas-rusiškas pasaulis – ateities pasaulis“²⁰. Slavofilai pripažino humanistinės kultūros idėją ir tautos teisę į savitą kultūrą, tikėjo tautos pašaukimu išspręsti tam tikrus humanistinės kultūros klausimus.

Anot Hilferdingo, XIX amžiaus viduryje Rusijoje bunda rusų tautos sąmonė, keičiasi elito požiūris į liaudį, demokratiją, įsisąmoninamas Rusijos valstybės reformų, prestižo ir reikšmės tarptautinėje arenoje kėlimo poreikis. Analizuodamas didžiųjų pasaulio valstybių padėtį Hilferdingas pažymi, kad Didžiojoje Britanijoje anglai valdo

Airiją ir airių tautą, Turkijoje turkai engia daugumą užkariautų pietų slavų tautų, Austrijoje vyrauja vokiečiai. Visa tai „liūdinantys ir kenksmingi reiškiniai“²¹, atsiradę vienai tautai užkariavus kitą. Galimi du sprendimo būdai: 1) užkariautojų tauta sudaro tokias pat sąlygas užkariautajai tautai ir jos sugyvena kartu; 2) užkariautoji tauta nusikrato engėjų ir atkuria savo valstybę (pvz., Graikija, Serbija). Hilferdingo nuomone, Rusija, „besiveržianti į kitos politinės sistemos erdvę“ (tai 1815 metų Vienos kongreso sutartimis pagrįsta Europos politinė sistema), privalo ieškoti atramos taškų ir bendradarbiavimo su atgimstančiais ir stiprėjančiais tautiniais sąjūdžiais visų pirma Rusijos imperijos viduje²². Pastarieji turi tapti natūraliu, „istoriniu“ Rusijos pagalbininku ir santykiuose su užsienio valstybėmis. Čia „tautinis principas“ išskyla kaip Rusijos vidaus politikos orientyras santykiuose su kitataučiais, praktinės veiklos principas. Šio principo taikymas, atsižvelgiant į „istorinį savitumą“ ir „vietines sąly-

¹⁵ Rusijos (P. Miliukovas, S. Dimitrijevas) ir užsienio (N. Riasanovskis, A. Janovas) istoriografijoje yra ir kiti „slavofilizmo“ termino aiškinimai, periodizacijos bandymai. Sutinku su rusų istoriku Cimbajevu, kuris lokalizuoja Maskvos slavofilus XIX amžiaus ketvirtojo–septintojo dešimtmečio vidurio ribose. Galimi ir kiti moksliniai „slavofilizmo“ terminai, apibūdinantys realius visuomeninius politinius literatūros reiškinius Rusijoje XIX–XX amžiuje arba IX–XX amžiuje (pvz.: slavofilizmas kaip bendra savitumo idėja; slavofilai – šiškovistai; slavofilai – slavų mylėtojai; slavofilai – nacionalistai ir t. t.). Niujorko universiteto politinių mokslų profesorius Aleksandras Janovas analizavo „rusų idėjos“ genezę pagal Rusijos ir rusų emigrantų politinę tradiciją. Autorius „slavofilizmo“ terminą naudoja konservatyvios, ultra-konservatyvios tendencijos rusų politinėje tradicijoje apibūdinimui. Žr. А. Янов, „Русская идея и 2000 год“, *Нева*, 1990, № 9–12.

„Slavofilizmo“ terminas lietuvių istorikų vartojamas įvairiai. Pranui Čepėnui, Vandai Daugirdaitei-Sruogienei slavofilizmas yra rusų nacionalizmo doktrina, Vincui Trumpai – nuosaikus liberalizmas, Antanui Kulakauskui – dar ir kultūros autonomiško idėja. Kultūrologas Leonidas Donskis slavofilus laiko rusiškojo romantizmo ideologais, slavofilizmas jam – romantinė rusų istoriosofijos kryptis. Žr. L. Donskis, *Modernios sąmonės konfigūracijos: Kultūra tarp mito ir diskurso*, Vilnius, 1994, p. 257.

¹⁶ А. Герцен, *Былое и думы*, Москва, 1987, ч. 1–5, с. 397.

¹⁷ Ю. Стенник, „О национальных истоках славянофилизма“, *Москва*, 1990, № 11, с. 189–198.

¹⁸ Н. Цимбаев, *Славянофильство*, с. 46.

¹⁹ Н. Бердяев, „Русская идея“, *О России и русской философской культуре*, Москва, 1990, с. 77.

²⁰ *Ibid.*, p. 82.

²¹ А. Гильфердинг, „Польский вопрос“, *Собрание сочинений*, Санкт-Петербург, 1868, т. 2, с. 317.

²² *Ibid.*, p. 329.

gas“, gali įgauti įvairaus laipsnio priklausomybės nuo Rusijos, tam tikros politinės sąjungos (pvz., Suomija, Lenkijos Karalystė 1815–1831 metais) formas.

Kita „tautinio principo“ atsiradimo priežastis – 1863 metų sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Hilferdingo požiūriu, vyko Rusijos kova su Lenkija dėl dalies ukrainiečių, dalies latvių, baltarusių, lietuvių gyvenamų teritorijų. Kartu varžytasi dėl slavų tautų „istorinių pradų“ („stačiatikybė, patvaldystė, tautišku- mas“) išlikimo ateityje. „Tautinio principo“ taikymas lenkams reiškė „Lenkijos tapsmą tuo, kuo ji turi būti – lenkų tautos žeme“²³. Uk- rainiečiams, baltarusiams (abi šias tautas kartu su rusų tauta Hilfer- dingas buvo linkęs traktuoti kaip vientisą etninį junginį), lietuviams, latviams – lenkų viešpatavimo jų gyvenamuose kraštuose pabaigą, savitos visuomeninės ir kultūrinės raidos galimybę, rusams, ir ne ma- žiau Rusijos valstybei, – „išvaduotojų“ įvaizdį šių tautų akyse, su- stiprėjusią savigarbą ir glaudesnio slavų (ir ne tik) bendradarbiavi- mo perspektyvą.

1863 metų sukilimo nuslopinimas reiškė Rusijos pergalę (bent lai- kiną) prieš buvusios Abiejų Tautų valstybės atkūrimo šalininkus ir didelį išsivadavimo troškimą lenkų patriotams. LDK valstybingumo tradicijos šalininkams beliko, rodos, vienintelė viltis, todėl nenugali- ma – XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios „krajovcų sąjū- dis“ šios vilties ir, be abejo, didelės vilties pasireiškimas. Daugir- daitės-Sruogienės žodžiais tariant, tai – „žiezirba po pelenais“, iš ku- rios istorikė ir kildina modernios Lietuvos valstybės atkūrimo idėją.

„Tautinio principo“ taikymas atitiko Rusijos valstybės interesus. Todėl šių interesų įgyvendinimas sudavė rimtą (galbūt ir lemiamą) smūgį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo siekiančioms jė- goms. Hilferdingas nepripažino Lietuvos bajorų savarankiškos vals- tybės siekių. Jo manymu, nuo XV amžiaus pradžios nebuvo ir atski- ros Lietuvos valstybės. Tai senojoje rusų istoriografijoje vyraujančio požiūrio įtaka, pagal kurią LDK „ištirpo“ Lenkijos valstybėje XIV–XV amžiuje ar XVI amžiaus viduryje.

Tačiau „tautinio principo“ taikymas neapsiriboja Rusijos geopoliti- niais ir politiniais interesais. Jo turinys platesnis, todėl svarbus ir lietuvių tautos kultūrinio ir socialinio gyvenimo vystymosi požiū- riu, jos interesų pradiniam etape realizavimui. Hilferdingo sufor- muluotas principas numato ir rusų bei lietuvių tautų interesų deri- nimo galimybę. Ištikimybė „tautiniam principui“, anot akademiko, lietuvių tautai reiškia ne tik „lenkų mažumos“ (šlėkta, katalikų dva-

sininkijos dalis) viešpatavimo pabaigą, bet ir pastangas pabudinti, suteikti mokymo gimtąja kalba laisvę, tautinės savimonės ugdymo būtinumą. Kartu tai būtų „viena iš svarbiausių Rusijos pareigų Vakarų krašte“²⁴.

Čia „tautinio principo“ įgyvendinimas iš dalies sutapo su demokratiniais pertvarkymais: dvarininkų privilegijų ir švietimo luomiškumo panaikinimu, lygybe prieš įstatymus ir kita. Kartu „tautinis principas“ reiškė Rusijos vietinės administracijos Lietuvoje praktinio vadovavimosi normą kuriant naujas teismo, vietinės savivaldos įstaigas bei įgyvendinant valstiečių reformą.

HILFERDINGO POŽIŪRIS Į LIETUVĄ

Jau Trumpa yra pabrėžęs, kad Hilferdingas bene pirmasis iš rusų intelektualų susidomėjo politiniu Lietuvos likimu. Lietuvių tauta jis domėjosi dviem aspektais: 1) moksliniu: lietuvių tauta ypatinga „gentis“, savita, turinti nuostabią kalbą, savo papročius, originalų tipą ir būdą; daugeliui mokslo šakų (lyginamajai kalbotyrai ir lyginamajai mitologijai) įdomi teoriškai; 2) politiniu: lietuvių tautos gyvenamos teritorijos geopolitinė padėtis yra svarbi Vokietijai, Lenkijai ir Rusijai. „Jei kas turi susirūpinti lietuvių tautos padėtimi, jei kam reikia susipažinti su ja ir pririšti prie savęs, tai Rusija“, – rašė Hilferdingas²⁵.

Lietuva Hilferdingui – etnografinis terminas. Lietuva jam svarbi savo išskirtine padėtimi Rusijos kelyje į Vakarų Europą. Akademikas mano, kad lietuvių tauta susideda iš žemaičių ir aukštaičių (lietuvių). Istorinė atmintis aprėpia didžiulę Lietuvos teritoriją (Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko gubernijas), kur gyvenantys baltarusiai, lietuviai su „lenkišku išsilavinimu“ vadinami lietuviais arba litvinais²⁶. Pagrindinė lietuvių tautos dalis – valstiečiai; dvarininkų ir miestiečių luomus sudaro lenkai ir litvinai. Anot Hilferdingo, iki 1863 metų Lietuvoje vyravo „lenkų stichija“. Šlėkta, jos kultūrinė bei materialinė įtaka buvo Rusijos valdžios ir lietuvių valstiečių tarpinė

²³ Ibid., p. 332.

²⁴ Ibid., p. 331.

²⁵ А. Гильфердинг, *Несколько замечаний о Литовском и Жмудском племени*, 1864, с. 106–107.

²⁶ Ibid., p. 108.

grandis. To pasekmė – masinis lietuvių valstiečių dalyvavimas 1863 metų sukilime ir separatizmas, kaip „Žečpospolitos palikimas“. LDK valstybingumo tradicijos „litvinams“ Hilferdingas nepripažino. Lietuvių tauta nuo XV amžiaus pradžios (po Vytauto mirties) buvo lenkų civilizacijos įtakoje. Nuo 1795 metų Rusija, būdama lietuvių tautos „globėja“, laiko LDK (XIII a.–XV a. pradžia) savo istorija, kadangi Lietuvos valstybės ir visuomenės savarankiškas gyvenimas tuo metu buvo ir „rusų žemės [slavofilų terminas, atitinkantis bendruomenę, visuomenę. – G. P.] gyvenimo dalis“. XIII amžiaus–XV amžiaus pradžios LDK istorija yra bendras „rusų žemės“ palikimas, kažkada buvusi „vidinė lietuvių ir rusų žemių vienybė“. Gediminas, Algirdas, Vytautas buvo ir rusų valstybės kūrėjai bei herojai, o Daurmantas buvo „išsūnytas Rusijos“²⁷. XV–XVIII amžiuje vyko Rusijos ir Lenkijos kova dėl Lietuvos. XVIII amžiaus pabaigos istorinės sąlygos lėmė, kad Lietuva pateko į Rusijos įtaką, kuri savo ruožtu Lietuvoje viešpataujanti ne tik užkariautojo teise, bet istorinės teisės pagrindu. Rusija, primindama apie bendrą praeitį, jaučianti moralinę pareigą rūpintis lietuvių tautos interesais.

Matome, kad Hilferdingas pateikia oficialioje historiografijoje išvirtinusią (Karamzinas, Ustrialovas) ir nevysiškai tikslią Lietuvos istorijos, jos valstybingumo tradicijos interpretaciją. Jis tartum nepažeigia Lietuvos valstybingumo tradicijos, bet integruoja ją į Rusijos valstybingumo raidą, savotiškai net atgaivina buvusią praeityje LDK kaip lietuvių ir rusų valstybę.

HILFERDINGO RUSIJOS VALSTYBĖS MODELIS IR LIETUVA

Hilferdingo požiūriu, atbundanti rusų tauta ima kurti nacionalinę Rusiją, tai yra pertvarkyti valstybės socialinę, teisinę struktūrą pagal savo poreikius. Svarbus vaidmuo daugiatauteje valstybėje tenka tautų tarpusavio santykiams. Dėl to iškyla „protingos veiklos save suvokiančios Rusijos santykiuose su jos kitataučiais pakraščiais“ būtinumas²⁸. Anot Hilferdingo, Rusijos valstybės interesai neprieštarauja tautiniams, o remiasi jais. Be to, Rusija vykdomi ir tam tikrą misiją LDK teritorijoje – „išlaisvinimą nuo prievartos“ (baudžios panaikinimas), nuo lenkų dvarininkų viešpatavimo. Hilferdingo politinės programos esmė – centro ir periferijos, didelės ir mažų, bet tautiškai sąmonėjančių ir stiprėjančių tautų santykių sureguliuojimo,

koegzistencijos paieškos, bandymas derinti naujai suvoktus Rusijos interesus su stiprėjančių tautinių sąjūdžių siekais.

Kaip tai turėtų atsispindėti Rusijos–Lietuvos santykiuose?

Po 1863 metų sukilimo Rusijos vyriausybei iškilo uždavinys sureguliuoti „lenkų klausimą“, tą „skaudžią vietą“ Rusijos kūne. Lietuvoje, iš vienos pusės, buvo siekiama pašalinti „lenkų stichijos“ viešpatavimą antilenkiškomis priemonėmis, iš kitos – siekti to paties, bet jau lietuvių rankomis. Kokių būdu? „Dabar Rusija ištiesė ranką visiems gyventojams jos Vakarų krašte... Ji paduos ranką ir lietuvių genčiai“, – sakė Hilferdingas²⁹. Jo požiūriu, lietuvių tauta tikisi iš centrinės Rusijos valdžios:

- išsilaisvinti iš lenkų ponų valdžios ir įtakos;
- administracijos, kuri tarnautų Rusijos, o ne lenkų interesams, sukūrimo;

- vietinės (liaudies) savivaldos organų (zemstvų) steigimo.

Savo ruožtu Rusija turėtų:

- suteikti lietuvių tautai teisę į visų pakopų mokslą;
- įvesti lietuvių kalbą pradinėse mokyklose, o rusų kalbą kaip dėstomą dalyką (siekiama iš pradžių suteikti elementarų išsimokslinimą, o tik po to mokytis rusų kalbos ir rusų kalba, pvz., Prūsijos patirtis švietimo srityje);

- įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomą dalyką gimnazijose ir kitose vidurinėse Lietuvos mokyklose;

- leisti officiozą *Vilenskij Vestnik* rusų ir lietuvių kalbomis;

- Rusijos universitetuose steigti lietuvių kalbos katedras rengti žmonėms, kurie padėtų lietuvių tautai suartėti su „rusiškuoju gyvenimu“, užmegzti su Rusija visuomeninius ir kultūrinius ryšius;

- leisti leidinius, supažindinančius su Lietuva ir lietuvių kalba;

- parašyti lietuvių gramatikos vadovėlį, pasiremiant Augusto Šleicherio *Lietuvių kalbos gramatika* (1856).

Hilferdingas pažymi, kad lietuviai Prūsijoje rašo vokiškais rašmenimis savo kalba; Lenkijos Karalystėje – lotyniškais rašmenimis; apie rusiškų rašmenų pritaikymą lietuvių ortografijai neužsimenama, nors šios analogijos pirštų tokį pasiūlymą.

Anot Hilferdingo, šių priemonių galutinis tikslas – lietuvių tau-

²⁷ А. Гильфердинг, „Литва и Жмудь“, *Собрание сочинений*, т. 2, с. 385.

²⁸ Ibid., p. 403.

²⁹ А. Гильфердинг, *Несколько замечаний о Литовском и Жмудском племени*, 1864, с. 119.

tos švietimas, jos protinės veiklos skatinimas, tautinės savimonės ugdymas, pasitarnavimas „protiniam vienijimuisi su rusų pasauliu“³⁰. „Šios priemonės moralinės ir reikalauja iš mūsų tam tikro darbo ir didelio nuoseklumo“³¹, – rašė jis.

Kitaip tariant, lietuvių tautos „pririšimas“ prie Rusijos Hilferdingo sampratoje reiškė neprievartinį, organinį užkariautos visuomenės integravimą į Rusijos visuomeninį politinį ir kultūrinį gyvenimą. Lietuvių tauta, netekusi savo bajorijos ir neišugdžiusi pakankamai inteligentijos, Rusijos civilizacijos ir kultūros paveikta, jos materialinių jėgų remiama ir idėjiškai kreipiama, pasirinks prorusišką orientaciją. Tuo pat metu lietuvių tautos meilė savo kraštui, savo kalbai, papročiams, tautinis sąmonėjimas pasitarnaus lenkų propagandai, lenkų puoselėjamai atsiskyrimo nuo Rusijos idėjai apginti Lietuvoje. Vadinasi, lietuvių tautos etnopolitinė orientacija (analogiškai kaip LDK istorinis palikimas) kryptų Rusijos piliečio savimonės ugdymo linkme, ištirpdytų galimus lietuvių politinius siekimus Rusijos valstybinių interesų sferoje. Hilferdingo nuomone, lietuvių tautos politinio savarankiškumo galimybes riboja geopolitinė Lietuvos padėtis tarp trijų – rusų, lenkų ir vokiečių – tautų, buvimas jų interesų įtampos lauke.

Lieka neaišku, kodėl Hilferdingas, pripažindamas kiekvienos tautos teisę į savitą kultūrą ir ypatingą pašaukimą, humanistinės kultūros vardan apriboja (kad ir geopolitiniais motyvais) lietuvių tautos politinius siekius. Šis prieštaravimas greičiausiai paaiškinamas slavofilų pasaulėžiūros ypatumais. Slavofilų kultūrinėje ir filosofinėje vizijoje „rusų žemės“ raida rusiškos slaviškos civilizacijos – savotiško universumo („rusų pasaulis“ ir visų slavų kultūrinio vienijimo idėja, tai yra „kultūrinis panslavizmas“) – keliu tapo atsvara vokiškam-germaniškam ir prancūziškam-romaniškam „pasauliams“. Kitoms tautoms, artimiausiems slavų kaimynams, beliko lėto, organiško „vidinio vienijimosi su rusų pasauliu“ kelias. Taip kultūrinio slavų vienijimosi idėja tartum užgožė kitų, ne slavų tautų (tarp jų ir lietuvių) raidos ypatingumą, savitumą. Pagaliau Hilferdingo programos įgyvendinimas tiesiogiai pasitarnautų Rusijos valstybės ir socialinio gyvenimo liberalizavimui. Jo pasiūlymuose pabrėžiamas „tautinis principas“, keliamas etninių vertybių apsaugai, ir socialinis reformizmas, kuris skatintų tautinį pabudimą ir netiesiogiai – politinių reformų būtinumą. Tyrinėtojų pripažinta, kad Maskvos slavofilų (ir Hilferdingo) politinis idealas – autokratinio režimo ir politinių teisių garantijų suderinamumo idėja – Rusijos sąlygomis buvo utopi-

ja³². Rusijos politinė istorija pakrypo kita linkme, o caro valdžios politikai Lietuvoje po 1863 metų pagrindus padėjo Vilniaus generalgubernatoriaus ir Šiaurės Vakarų krašto specifiką pažįstančio dar nuo 1831 metų Michailo Muravjovo programa. Rusijos ir Lietuvos santykiai pakrypo į politinių-policinių krašto pajungimą Rusijos imperijai ir todėl brendo aštrus lietuvių–rusų konfliktas. Hilferdingo pasiūlymai, kad ir netiesiogiai, tarnautų nacionalinės teritorinės autonomijos kūrimuisi Lietuvoje ir Rusijos valstybės liberalizavimui bei nuosaikių ir veiksmingesnių ekonominio pobūdžio santykių Rusijos imperijoje susidarymui. Jo pasiūlymuose „rusifikacija“ reikštų lygia-verčių su kitais valstybės nariais pilietinių teisių suteikimą Lietuvos gyventojams, jų pripažinimą teisėtais, nors ir kitataučiais, Rusijos imperijos piliečiais. Būtent akademiko programoje ryškėjanti nacionalinės-teritorinės autonomijos idėja paskatino Basanavičių susidomėti šio rusų mokslininko pasiūlymais ir siejosi su tautinių demokratų 1905 metais Didžiajame Vilniaus seime iškelta sukonkretinta Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose idėja (nuo autonomijos iki valstybinės nepriklausomybės – dar vienas žingsnis). Savo ruožtu Trumpa polemikoje su Daugirdaite-Sruogiene teigė, kad akademikas gerai išmanė lietuvių tautos reikalus ir pridūrė, kad „Hilferdingas ne mažiau užsitarnauja rimtos studijos, kaip Bogušas, arba vokiečių romantikai, užtikę vieną kitą gražią lietuvišką dainelę“³³.

* * *

Hilferdingo politinės programos tezės buvo skirtos Rusijos visuomenei ir greičiausiai padėjo sklisti liberalioms, demokratinėms idėjoms „didžiųjų reformų epochoje“, rusų tautinės savimonės ugdymui ir mažiausiai Rusijos vyriausybės koncepcijų krypčiai. Slavofilų mokymas plačiau nepaplito Rusijos visuomenėje. Nebuvo iki galo pasinaudota ir akademiko iškeltomis bei svarstytomis tezėmis (1863–1865 metų straipsniai). Pats autorius manė jas esant gairėmis, kurias bū-

³⁰ Ibid., p. 125.

³¹ Ibid., p. 126.

³² Savo *Русская идея и 2000 год* Janovas ypač tai akcentuoja. Autorius išplėtoja šią mintį. Šiuolaikinės „rusų dešinės“ arba liberalaus nacionalistinio imperializmo pradžia yra XIX amžiaus ketvirtojo–šeštojo dešimtmečių ankstyvųjų slavofilų politinėje doktrinoje. Žr. minėtą Janovo veikalą.

³³ V. Trumpa, „Porą pastabų dėl V. Sruogienės atsakymo“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 302.

tina koreguoti, pildyti, keisti nuodugniau susipažinus su lietuvių tauta, jos kultūra, konkrečiomis aplinkybėmis. Hilferdingo programos ir Michailo Muravjovo instrukcijų Šiaurės Vakarų kraštui valdyti (1865) pasiūlymų prasmė ir metodai skiriasi iš esmės.

Abejojant tam tikromis Hilferdingo tezėmis (būsimos Rusijos įvaizdis, savarankiškos etnopolitinės raidos lietuvių tautai nepripažinimas, Lietuvos valstybingumo tradicijos šalininkų ignoravimas), negalima nepripažinti ir konstruktyvių XIX amžiaus septintajam dešimtmečiui jo politinės programos momentų:

- lietuvių tautos „atradimas“ Abiejų Tautų Respublikos žemėse ir mokslinis publicistinis jos padėties pristatymas Rusijos periodikoje;

- bandymas derinti Rusijos valstybinius interesus ir lietuvių tautos siekius („tautinis principas“);

- lietuvių tautos kultūrinių, švietimo, iš dalies politinių poreikių pripažinimas ir jų įgyvendinimo būdų paieška.

XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje Basanavičius rimtai įvertino Hilferdingo pasiūlymus ir išvelgė jų palankumą lietuviams bei naudą tautinio Atgimimo sąjūdžio išvakarėse. Basanavičius rašė, kad ši programa „[...] nors ir iš tolo turėjo jau įtėkmę ant pabudimo mūsų tautos, o ateityje – ji turėtų būti pamatu mūsų troškimui“³⁴.

Neretai politinės minties, teorijų, konkrečių pasiūlymų ir visuomeninio politinio gyvenimo sąveika esti sudėtinga, vingiuota ir dramatiška. Kai kurios Maskvos slavofilų idėjos (konstitucijos nepriimtumas, slavų kultūrinio vienijimosi idėja), perimtos konservatyvių veikėjų, pasitarnavo grindžiant didžiavalstybines, imperines Rusijos vidaus ir užsienio politikos programas ir tikslus. Kai kurios Hilferdingo mintys, perimtos demokratiškai ir liberaliai nusiteikusių lietuvių politikų, susilaukė pritarimo ir nurodė jiems bendras su Rusijos demokratais veikimo gaires ir taktiką.

³⁴ J. Sapalius [J. Basanavičius], *Priedelis prie lietuviško klausimo*, Chicago, 1905, p. 19.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Egidijus Motieka

JONAS BASANAVIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO

Jau Antrosios Respublikos laikotarpiu (1918–1940) susiformavo Jono Basanavičiaus asmens apologija, kuri naują kvėpavimą įgauna dabar. Aišku, jo nuopelnus paneigti sunku ir vargu ar verta net bandyti tai daryti. Basanavičiaus indėlis į lietuvių kultūrą ir Lietuvos politinės nepriklausomybės idėjos formavimą net neginčytinas. Tačiau iš esmės galima diskutuoti apie jo Lietuvos sampratą, jo požiūrį į kai kurias Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės subkultūrines grupes, kurios vienu ar kitu būdu siekė integruotis į Basanavičiaus epochoje besikuriančias lenkų, lietuvių ar baltarusių nacijas. Neužmirškime, kad Basanavičiaus visuomeninės veiklos pradžioje Lietuvos dabartine samprata nebuvo, tai yra „nebuvo jėgų (arba jos buvo mažai pastebimos), kurios už tokią Lietuvą [...] kovotų“¹. Taigi politiniu požiūriu tautinės Lietuvos, arba Lietuvos etnografinėmis ribomis, modelis tuomet dar nebuvo susiformavęs, o naujosios, iš valstiečių kilusios lietuvių inteligentijos visuomeninė veikla buvo etnokultūrinio pobūdžio ir apėmė tikrai etnolingvistinę bendriją, tai yra lietuviškai kalbančią visuomenę. XIX amžiaus antroje pusėje tebebuvo gyvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tradicijos. Jas paveldėjusi buvusių LDK žemių bajorija toleravo lietuvių ir baltarusių kultūrines aspiracijas, tačiau netikėjo, kad šie kultūriniai subjektai ateityje iškels visiškai savarankiškus politinius tikslus.

Čia reiktų paminėti, kad LDK bajorija, net ir žlugus bendrai Lenkijos-Lietuvos valstybei, kartu su valstybingumo tradicijomis išlaikė ir dvisluoksnę (Žemaitijoje net trisluoksnę²) politinės savimonės

¹ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, „Lietuva XIX amžiuje“, *Baltos Lankos*, Vilnius, 1991, t. 1, p. 70.

sandarą. Bendra valstybė – Lenkija-Lietuva (Abiejų Tautų Respublika) Lietuvos dvarininkijos-bajorijos požiūriu buvo aukštesnė politinė organizacija, o unijoje su Lenkija esanti LDK – tai vasalinis valstybės darinys, subordinuotas aukštesniajam. Tačiau dauguma Lenkijos privilegijuotojo luomo atstovų siuzerenu laikė Lenkiją, o vasalu – LDK. Be abejonės, dalis Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkijos-bajorijos buvo visiškai ar iš dalies polonizuota tiek kultūriniais, tiek politiniais požiūriais. XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje stiprėjant lietuvių tautiniam sąjūdžiui didėjo ir bajorijos politinė diferenciacija: jos etnopolitinė orientacija svyravo nuo siekių visiškai ištrinti Lietuvos (LDK) vardą iš politinių projektų iki savarankiškos LDK atkūrimo. Basanavičiui ir kitiems lietuvių Atgimimo veikėjams Lietuvos bajorijos įtraukimas į savarankišką lietuvių tautinį sąjūdį buvo svarbus dvejopai: 1) norėta panaudoti didelį bajorijos kultūrinį potencialą, 2) siekiant politizuoti lietuvių tautinį sąjūdį ir projektuojant Lietuvos valstybės atkūrimą buvo svarbi LDK valstybinių tradicijų paveldo problema. Šiuo pagrindu buvo galima ruošti prielaidas iškelti Lietuvos valstybės atkūrimo klausimą į tarptautinių santykių plotmę.

Taigi, koks buvo Basanavičiaus požiūris į Lietuvos bajoriją, į senąją Lietuvos valstybę ir kaip jis įsivaizdavo šios valstybės reikšmę kuriant naują, modernią Lietuvą?

Basanavičiui prioritetas suteikiamas todėl, kad jis buvo vienas iš nedaugelio ir pirmasis iš lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjų, kuris akcentavo LDK politinio ir teisinio paveldo problemas. Šiek tiek supaprastinus galėtume išskirti du šių Basanavičiaus pažiūrų evoliucijos laikotarpius: 1) XIX amžiaus devintasis–dešimtas dešimtmečiai, 2) XX amžiaus pradžia. Pirmuoju Basanavičius idealizavo ikikrikščioniškąją LDK, šiek tiek praplėsdamas „aukso amžių“ iki Ldk Vytauto mirties. Jo nuomone, teisiniu požiūriu buvo įmanoma nauju, etniniu pagrindu besiformuojančios politinės lietuvių tautos (nacijos) siekius grįsti senosios, ikikrikščioniškosios Lietuvos politinėmis tradicijomis³.

XX amžiaus pradžioje, konkrečiai – nuo 1905 metų, Jonas Basanavičius, ir toliau idealizuodamas senąją LDK, politiniu-pilietiniu pagrindu jau identifikuojasi ir su krikščioniškąją LDK, tai yra XV–XVIII amžiaus Lietuva, gyvavusia unijoje su Lenkija⁴. Be abejonės, Basanavičius ja nesižavi ir pripažįsta, kad tai buvo progresuojančios polonizacijos laikotarpis. Tačiau išplėsdamas LDK valstybingumo tra-

diciją iki 1795 metų, tai yra iki trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, kartu sustiprino juridinį ir politinį pagrindą, kuris jau kitu lygiu įgalintų reflektuoti LDK istorinių politinių tradicijų tęstinumą.

Tuomet, XX amžiaus pradžioje, Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo problemą Europa suprato kaip Lenkijos valstybės atkūrimą. Lenkijos valstybingumo klausimas buvo ne tik Rusijos, bet ir tarptautinės teisės problema. Tuo tarpu LDK valstybingumo byla (paradoksalu!) dėl nepalankiai susiklosčiusių geopolitinių, etnopolitinių ir etnosocialinių aplinkybių tokio statuso neturėjo. Ir apskritai nuo 1905 metų Vakarų valstybių valdantieji sluoksniai propagavo ne tautų (ir buvusių valstybių) istorinių teisių atkūrimą, o laisvą tautų apsisprendimo teisę. Basanavičius, iškeldamas LDK teises, kartu formavo nuostatą, kad svarstant Lenkijos valstybingumo problemą tarptautiniu mastu šiame kontekste neišvengiamai turėjo būti svarstomas ir buvusios LDK (ar buvusių jos žemių) klausimas. Šią problemą jis ypač aštriai kėlė Memorandume Rusijos vyriausybei, pasirodžiusiame 1905 metais, Didžiojo Vilniaus seimo išvakarėse⁵. Basanavičiaus LDK koncepcija nereiškė, kad naujoji, modernioji Lietuva (tai yra Lietuva etnografinėmis ribomis) paveldi visą LDK politinį ir kultūrinį palikimą. Jo nuomone, naujoji Lietuva galėjo pretenduoti tik į dalį LDK istorinio-politinio paveldo. Pirmiausia jis deklaravo, kad Lietuva turi būti visiškai nepriklausoma. Todėl Basanavičių Abiejų Tautų Respublikos padalijimų byloje labiausiai domino Lietuvos (LDK) atskirumo nuo Lenkijos aspektas. Ir antra, buvo formuojama nuostata, kad galima pretenduoti tik į dalį LDK teritorijos, tai yra tikrai į kultūriniu požiūriu homogeniškos lietuvių visuomenės apgyvendintą teritoriją prijungiant prie jos dalį lenkų-lietuvių-baltarusių etninio pasienio (dalį Vilniaus gubernijos ir Gardino guberniją)⁶ kaip istoriš-

² E. Aleksandravičius, „Atgimimo istorijos slenksčiai“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau – LAIS), t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 239–240, 246–250.

³ J. Basanavičius, *Lenkai Lietuvoje*, Chicago, 1903 (parašyta 1883 m.), p. 26.

⁴ „Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafui S. J. Vitei (1905 m. lapkritis)“ (toliau – „Lietuvių Memorandumas“), parengė E. Motieka, LAIS, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 344; E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, *ibid.*, p. 214–215.

⁵ „Lietuvių Memorandumas“, p. 341–350; E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija“, p. 210–226.

⁶ „Lietuvių Memorandumas“, p. 344; E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija“, p. 216–218.

kai etnines lietuvių žemes. Visa tai Basanavičius suprato kaip etnografinę Lietuvą, skirdamas ją nuo etninės Lietuvos, kuri, anot jo, reiškė etnokultūrinės bendrijos gyvenamą teritoriją⁷. Tiesa, šios sampratos nedaug kuo skyrėsi. Taigi etnografinės Lietuvos samprata kartu implikavo istorinę motyvaciją.

Kaip matome, abu paminėti Basanavičiaus principai glaudžiai susiję, nes galų gale XX amžiaus pradžioje išsikristalizuoja etniškai homogeniškos lietuvių visuomenės politinės nepriklausomybės reikalavimas. Todėl galima formuluoti klausimą: ar pats buvusios LDK egzistavimo faktas skatino Basanavičių ieškoti valstybės atkūrimo kelių, ar lietuviškai kalbanti visuomenė, siekdama etniniu (etnografiniu) pagrindu sukurti valstybę, šio tikslo įgyvendinimui kaip papildomą argumentą panaudojo buvusios Lietuvos valstybės istorinį-politinį kapitalą? Net paviršutiniškai peržvelgus *Aušrą* ir *Varpą* nesunku pastebėti, kad etniškai vienalytės lietuvių visuomenės politinės nepriklausomybės idėja dar tik bręsta, o buvusios LDK įvaizdis (kol kas kaip mitas, o ne kaip juridinis imperatyvas) natūraliai tampa svarbiausiu impulsu tai idėjai bręsti. Todėl galima tvirtinti, kad lietuvių tautos moderniąja prasme politinis angažavimasis, bent jau šio proceso pradžia, buvo ne tiek imanentinis (tautos dvasios natūrali raiška negalėjo taip greitai politizuoti lietuviško valstietiško mentaliteto), kiek permanentinis procesas. Tai yra senosios valstybės, kaip buvusios realybės, idėja sąlygojo naujų nepriklausomo politinio egzistavimo formų paieškas, o kultūrinės saviraiškos vienmatiškumas nulėmė, kad buvo atsiribota nuo kitų sudėtinių buvusios LDK dalių – Baltarusijos ir Ukrainos. Be abejonės, ši problema reikalauja išsamių studijų, tačiau niekas netrukdo iškelti darbinę hipotezę.

Toliau svarstant Basanavičiaus LDK paveldo principus galima atkreipti dėmesį į gausybę idėjų ir veiksmų prieštaravimų ir netgi tam tikrų idėjų ir tam tikrų veiksmų siekiant šias idėjas realizuoti. Pavyzdžiui, Basanavičius kūrė tautinės valstybės įvaizdį, tačiau pradinis šios kūrybos taškas ir impulsas buvo senoji valstybė – LDK. Ikirikščioniškąją LDK jis idealizavo, tačiau juk tai irgi nebuvo tautinė valstybė (antra vertus, tai buvo „nelenkiška“ valstybė). Krikščioniškosios Lietuvos (XV–XVIII a.) jis jau nelaikė idealu, tačiau galvojo, ir ne be pagrindo, kad atmetant LDK „lenkiškumą“ galima paveldėti jos istorinį-politinį palikimą. Svarbiausiu principu naujai valstybei sukurti Basanavičius laikė etnografinį, bet šis principas kartu buvo argumentuotas ir istoriškai. Jo apibrėžtos tuometinės Lietuvos etnografinės ribos nedaug skyrėsi nuo „krajovců“ visuomeninės-po-

litinės srovės projektuojamų LDK atkūrimo *minimum* variantų – Lietuva etnografinėmis ribomis ir katalikiška Baltarusija⁸.

Basanavičių daugiau domino LDK politinio-teisinio, o ne teritorinio paveldo aspektas, bet iš esmės tai irgi buvo prieštaringas istorinio vertinimo būdas. Šie abu dėmenys realiame gyvenime dažniausiai būna neatskiriami; priešingu atveju įvairioms politinėms jėgoms atsiranda galimybė priklausomai nuo politinės situacijos spekuliuoti istoriniais ir apsisprendimo motyvais. Norėdami pateisinti Basanavičių galėtume teigti, kad LDK politinio-teisinio ir teritorinio paveldo problemų išskyrimas buvo neišvengiamas, nes pretenduota tik į dalį buvusios LDK teritorijos, kad orientuojantis į etniškai vienalytės lietuvių visuomenės pilietinę-politinę integraciją buvo neįmanoma pretenduoti į visą LDK valstybinį-politinį paveldą. Tačiau, antra vertus, juk LDK valstybinio-politinio paveldo klausimas nebuvo vien teisinė problema – tai turėjo priklausyti ir nuo tuometinės faktinės padėties, tai yra lietuvių, baltarusių (ir ukrainiečių) nacionalinių judėjimų, lenkiškai kalbančių lietuvių, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos lenkų tarpusavio santykių ir, be abejo, nuo jų santykių su Lenkijos politinėmis jėgomis. Taip pat negalėjo neiškilti ir LDK pilietinės savimonės paveldėjimo ir galimos jos transformacijos klausimas. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai neturėjo būti sunkiai sprendžiamas dalykas, nes pilietinė-politinė savimonė, rodos, galėjo reikštis ir „etnografinėi“ Lietuvai atsiribojus nuo kitų buvusios LDK žemių. Faktiškai tai būtų reiškę „etnografinės“ Lietuvos bajoriško ir valsietiško elementų pilietinę ir etnopolitinę integraciją, galbūt išlaikant tam tikrą šių dviejų grupių kultūrinę autonomiją. Tačiau viskas priklausė nuo to, kaip bus sprendžiamos konkrečios LDK kultūrinio paveldo, tolesnės šių kultūrinių grupių saviraiškos problemos, ar bus toleruojami kultūrinės dezintegracijos procesai ir kita. Ilgainiui XX amžiaus pradžioje aiškėjo, kad pilietiniu ir etnopolitiniu požiūriu homogeniška Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkija-bajorija neturi jokio pagrindo ir net negali būti dirbtinai skaldoma teritoriniu pagrindu. Todėl Basanavičiaus ir kitų tautinio judėjimo veikėjų požiūris į kai

⁷ E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija“, p. 217–218.

⁸ M. Römer, *Litwa: Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, s. 349–350; R. Miknys, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, *LAIS*, t. 3, p. 192–193; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istorioografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė“, *LAIS*, t. 4, p. 271–273.

kurių lietuvių tautos luomų politinę ir kultūrinę integraciją Lietuvos dvarininkijai-bajorijai negalėjo būti priimtinas*.

Kultūrinio paveldo problemos sprendimą Basanavičius, kaip ir kiti lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai, gerokai supaprastino. Iš esmės nuo pat *Aušros* laikų buvo reikalaujama, kad Lietuvos bajorija, įsijungdama į tautinį sąjūdį, be kompromisų priimtų grynai lietuvišką kultūrinio identiteto prerogatyvą⁹. Buvo atmetamas Lietuvos bajorijos, kultūriniame gyvenime ir buityje vartojusios lenkų kalbą, kaip aukštesnės kultūros skleidėjos, savitumas. Lietuviui galėjo identifikuotis bet kuris Lietuvos bajoras, tačiau faktiškai jis negalėjo pasirinkti kitokios politinės ir kultūrinės egzistencijos formos negu ją įsivaizdavo lietuviškai kalbančios visuomenės politinės jėgos. Iš esmės tai būtų reiškę Lietuvos bajorijos asimiliaciją, pusiau prievartinį sulietuvinimą. Taigi buvo atsisakyta natūralios šių dviejų Lietuvos kultūros lyčių – bajoriškos ir valstietiškos – integracijos. Taip pat nepavyko sukurti naujo bendro politinio subjekto, kuris sujungdamas buvusių LDK žemių – Lietuvos ir Baltarusijos (Ukrainos?) – bajoriją bei lietuvių ir baltarusių (gal ir ukrainiečių?) tautinių judėjimų visuomenines struktūras bei žydų bendruomenę būtų galėjęs pretenduoti į visą LDK istorinį paveldą.

Aišku, viso to, kas išdėstyta, negalima traktuoti kaip tiesioginio kaltinimo Basanavičiui ir apskritai visam lietuvių tautiniam sąjūdžiui. Paprasčiausiai buvo gerokai susiaurinta lietuviško politinio ir kultūrinio identiteto raiška ir dalis buvusio Lietuvos ir Baltarusijos privileijuotojo luomo nebeturėjo kitos išeities kaip identifikuotis su lenkų nacija, išlaikant šio identiteto subpolitinį ir galbūt subkultūrinį savitumą.

Mūsų nuomone, tai buvo „valstietiškos“ tautos mentaliteto problema, tiksliau – šio mentaliteto ribotumo problema. Senosios valstybės – LDK – vaizdinys pažadino siekius ruošti sąlygas Lietuvos valstybei atkurti, tačiau savitas „valstietiškos“ tautos raidos kelias sąlygojo ir šios tautos savarankišką politinį angažavimąsi. Lietuvių nacionalinio sąjūdžio veikėjai nesugebėjo reflektuoti visos tuometinės, XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios Lietuvos sociokultūrinės situacijos, o juo labiau – regeneruoti senąsias pilietines-politines ir kultūrinės tradicijas ir jų pagrindu formuluoti naujos demokratinės, polikultūrinės pilietinės visuomenės kūrimo principus. Todėl, matyt, nesuklysimė teigdami, kad šis dviejų lietuvių subkultūrinių grupių išsiskyrimas buvo ne tik Lietuvos aristokratijos, bet ir iš valstiečių kilusios lietuvių inteligentijos tragedija, suskilusi į dau-

gybę asmeninių tragedijų. Tiktai gal iš valstiečių kilę lietuvių inteligentai tai mažiau pajuto, nes visada sunkiau suvokti praradimą to, kas nebuvo iki galo įsisąmoninta.

XIX amžiaus devintajame–dešimtajame dešimtmečiais buvusios Lietuvos įvaizdžiui nemažai prisidėjus prie politinių tikslų formulavimo, vėliau mes pastebime šiek tiek kitokias tendencijas. Galutinai susiformavus modernios Lietuvos, tai yra Lietuvos etnografinėmis ribomis idėjai (esminiu lūžio momentu galima laikyti 1905 metų Didįjį Vilniaus seimą, kai visos lietuvių politinės grupuotės suderino savo pozicijas; nuomonės skyrėsi tik dėl „etnografinės“ Lietuvos rytinių pakraščių ribų), LDK istorinės-teisinės ir pilietinės-politinės tradicijos jau dažnai tiesiogiai pajungiamos šiai idėjai pagrįsti. Tai yra LDK valstybinės tradicijos tapo ne permanentine Lietuvos valstybingumo receptija, o virto, ypač Pirmojo pasaulinio karo metais, antriniu, papildomu, lyg ir šalia tautinės Lietuvos nepriklausomybės idėjos egzistuojančiu veiksniu, kuris prisimenamas susiklosčius nepalankiai geopolitinei situacijai ar spaudžiant kitoms politinėms jėgoms – lenkams, baltarusiams, Vakarų valstybėms ir kt. Kas visa tai nulėmė? Pabandysime tai pasiaiškinti per Basanavičiaus, kaip asmens ir kaip politinio veikėjo, prizmę.

Mūsų išdėstytas visas kompleksas prieštarų Basanavičiaus idėjų ir jas pagrindžiančių postulatų rodo, kad LDK idėja, LDK teisinis-politinis ir kultūrinis paveldas, pilietinės-politinės savimonės modelis ir su tuo susijęs socialinis-luominis tos savimonės pobūdis jam buvo savaime suprantami ir aktualūs dalykai. Aišku, Basanavičiaus požiūriu, kuriant demokratinę visuomenę pilietinės-politinės savimonės parametrai turi keistis: pilietybės institucija turi apimti visus visuomenės sluoksnius. Vadinasi, LDK piliečio savimonė, kaip valstybės kūrimosi pagrindas ir variklis, atmetus socialinių-luominį tos savimonės pobūdį, Basanavičiui buvo priimtinas dalykas. Kaip tik ja ir buvo remiamasi dėstant LDK politinio ir kultūrinio paveldėjimo koncepciją. Nesunku pastebėti, kad tai buvo teorinis dalykas, kuris anksčiau ar vėliau turėjo būti perkeltas į konkrečios veiklos dirvą. Tačiau, kaip mes jau minėjome, realus pilietinės-politinės savimonės diegimo mechanizmas šlubavo, nes tos savimonės saugotojus bu-

* Čia nekalbama apie ne mažesnes kliūtis iš Lietuvos bajorų pusės, nes tai būtų kita tema.

⁹ J. Sapalius [J. Basanavičius], *Priedelis prie lietuviško klausimo*, Chicago, 1905 (parašyta 1892 m.), p. 28.

vo bandoma dirbtinai suskaldyti („etnografinės“ Lietuvos ir „etnografinės“ Baltarusijos valstybinis-teritorinis atskyrimas), o siekis kurti monolingvistinę visuomenę, nors ir pripažįstant tautinių mažumų teises, dar labiau aštrino Lietuvos bajorijos ir iš valstiečių kilusios inteligentijos santykius.

Basanavičiaus situaciją dramatino dar ir tai, kad jis buvo vienas iš lietuvių tautinio sąjūdžio lyderių. Tai yra to sąjūdžio, kuris konstravo tautinės Lietuvos valstybės idėją. O didelei daliai nacionalinio judėjimo dalyvių bet koks LDK paveldo politinis aspektas atrodė nesuprantamas ir nereikalingas. Kaip lietuvių nacionalinio judėjimo atstovas Basanavičius galėjo gvildinti šiuos klausimus, tačiau negalėjo peržengti tam tikrų ribų. Ir, aišku, negalėjo kaip tautinio judėjimo atstovas, o ne kaip laisvas žmogus ir asmenybė. Politinio ir ypač modernaus etnografinio angažavimosi pagrindas – lietuviškai kalbanti visuomenė – galėjo transformuotis tik iš dalies (pavyzdžiui, plečiant atstovavimo bazę tautinių mažumų sąskaita ir pan.), o ne iš esmės. Be to, lietuvių nacionaliniam judėjimui suėjus į glaudų kontaktą su Lietuvos ir Baltarusijos bajorija bei baltarusių nacionaliniu judėjimu ir ryškėjant bendro valstybinio būvio perspektyvai, būtų turėjęs keistis ir lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjų statusas. Todėl ši problema galėjo redukuotis į asmenines politines ambicijas.

Taigi asmeninės Basanavičiaus pažiūros su minėtomis išlygomis neišėjo iš LDK piliečio savimonės rėmų, tačiau tik kaip teorinis modelis, nes realios dirvos tos savimonės raiškai jis negalėjo rasti. O bandymų šios savimonės komponentus panaudoti naujų, modernių parametrų pilietinės visuomenės kūrimui buvo nemažai. Tai ir XIX amžiaus devintajame–dešimtajame dešimtmėčiais spaudoje pasirodę knygelės ir straipsniai¹⁰, ir 1905 metų lapkričio Memorandumas Rusijos vyriausybei¹¹, ir pareiškimai Didžiajame Vilniaus seime¹², galų gale laikraščio-žurnalo *Lietuva (Litwa, 1908–1914)* leidimo lenkų kalba inspiravimas, ir kita.

Tačiau visada tai buvo pusinis problemos sprendimas. Basanavičius, kalbėdamas apie LDK paveldą, niekada neišleisdavo iš akių tautinės Lietuvos. Konkreti kasdienė politinė situacija visada reikalavo praktinių žingsnių, kurie bet kada galėjo riboti laisvo žmogaus laisvos veiklos prerogatyvą. Turint galvoje, kad Basanavičiaus deklaruojama LDK paveldo koncepcija nebuvo visapusiško ir pilnaverčio paveldėjimo koncepcija (pretenduota tik į politinį-teisinį ir apskritai į valstybingumo idėjos perimamumą), ji privalėjo būti bent jau fun-

damentaliai pagrįsta. Tai yra turėjo būti nustatyti tvirti pilietinių-politinių, teisinių, teritorinių, kultūrinių, sociokultūrinių ir netgi socialinių-ekonominių problemų sprendimo principai. Nesukūrus tvirtos idėjinės bazės ir blaškantis tarp senosios valstybės atkūrimo ir naujosios tautinės valstybės kūrimo principų, ir taip bandant spęsti lietuvių tautos politinius uždavinius, neretai išryškėdavo noras apčiuopti Didžiąją Lietuvą (LDK), tačiau dažniausiai nepavykdavo įsikibti net į jos šešėlį. Dažniausiai rankose likdavo tik Mažoji Lietuva, tai yra Lietuva etnografinėmis ribomis, ir tai apkarpyta. Ir šį praradimo jausmą išgyveno ne tik Basanavičius. Galbūt jis tai patyrė anksčiausiai. Pirmojo pasaulinio karo metais šią dramą išgyveno ne vienas lietuvių politinis veikėjas (Jurgis Šaulys, Mykolas Sleževičius, Petras Klimas, Juozas Gabrys-Paršaitis, Antanas Smetona, Steponas Kairys ir kiti). Tai buvo lyg pavėluotas buvusios ir esančios realybės suvokimas.

Basanavičiaus pastangos reanimuoti LDK politines bei kultūrinės vertybes ir nesugebėjimas iki galo to padaryti – tai kartu ir nuolatinio asmenybės lūžio momentas. Basanavičius bandė lietuviškos identifikacijos pagrindų ieškoti abiejuose Lietuvos valstybės atkūrimo variantuose ir abiejuose juos rado. Tačiau mėginimai sujungti šiuos pradus baigdavosi nesėkmingai. Tos nesėkmės priežasčių, matyt, reiktų ieškoti ne tik lietuvių tautos autentiškos saviraiškos vingiuose. XX amžiaus pradžioje daug kas priklausė nuo Lietuvos geopolitinės situacijos, kurios kitimas, be abejonės, glūdi politinės hermetikos mechanizme. Kitas dalykas – Basanavičius kreipėsi ne tiek į LDK pilietį, kaip valstybinės-politinės savimonės paveldėtoją, o į užguitą valstietį. Iš esmės tai galėjo suponuoti tik destrukciją, nes buvo stengiamasi politizuoti plačiuosius visuomenės sluoksnius (primityvi demokratija), o ne sutelkti buvusios valstybės reprezentanto – bajorijos – civilizacinius resursus.

Šiek tiek pasvarsčius, šalia Basanavičiaus mįslės, lieka neišspręstas turbūt pats svarbiausias ir sunkiausiai išsprendžiamas klausimas: kokią valstybę **atkūrė** 1918 metų vasario 16 dienos signatarai?

¹⁰ J. Basanavičius, *Lenkai Lietuvoje*; J. Sapalius [J. Basanavičius], *Priedelis prie lietuviško klausimo*.

¹¹ „Lietuvių Memorandumas“, p. 341–350.

¹² P. Višinskis, „Vilniaus seimo užrašai“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1–681, l. 6; E. Motieka, „Viešai pakelti balsą už tiesas...“, *Kultūros Barai*, 1990, nr. 11, p. 6–10.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Vilma Žaltauskaitė

APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 METŲ

Modernios tautos formavimąsi naujųjų laikų kontekste bene tiksliausiai apibrėžtų naujos Lietuvos valstybės vizija. Valstybės su praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Tačiau kada ir kaip tokios Lietuvos vizija iš pavienių idėjų generatorių ėmė materializuotis platesnėje etniškai ir socialiai margoje Lietuvos visuomenėje, kodėl ji tapo vienu iš idėjinio diferencijavimosi rodiklių, kodėl įvyko vertybių lūžis, idėjiškai suskaldęs visuomenę, atskyręs valstybingumo ir nepriklausomos valstybės idėjas?

Šių idėjų skirtingą turinį XIX amžiaus Lietuvoje plačiau komentuoja Vincas Trumpa¹. Taigi Lietuvos atveju „valstybingumo“ sąvoką siejame su unijinės, egzistavusios valstybės tąsa, o „nepriklausomą valstybę“ su bandymu ardyti unijinės praeities atgaivinimo galimybę, išeiti iš Lenkijos etnopolitinės erdvės. Apibrėžkime ir tai, kokią prasmę teiksime liberalizmo sąvokai. Jos koncepcijai įtakos turėjo straipsnių rinkinys *Lietuviškasis liberalizmas*². Taigi liberalizmas mums – individuali asmenybės veiklos visuomenėje programa, kurios esmė – laisvės problemos sprendimas. Būtent dėl individualizmo ir asmeninės atsakomybės už sprendimus egzistavimo liberalizmo nelaikome ideologija. Jis, gyvuodamas kurios nors ideologijos veikimo lauke, sprendžia laisvės problemą tos konkrečios ideologijos ribose.

Mes aiškinsimės katalikiškojo liberalizmo formavimąsi modernios Lietuvos kūrimosi procese. Kaip ir kur XVIII–XIX amžiais naujai at-rasta vertybė – tauta – įsikomponuoja į katalikiškų vertybių skalę. Antanas Kulakauskas, kalbėdamas apie modernios katalikiškos srovės gimimą, jį sieja su jaunesniųjų liberalesnių katalikų dvasininkų

1896 metais pradėtu leisti laikraščiu *Tėvynės Sargas*³. Galime daryti prielaidą, kad bent jau pradiniame moderniosios katalikybės formavimosi etape „liberalumo“ ir „modernumo“ sąvokos buvo tapačios.

Mūsų straipsnio tikslas – kunigo Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933) pažiūrose ir veikloje ieškoti katalikiškojo modernėjimo aspektų, aiškintis, kaip Tumo, jaunesniosios kartos katalikų dvasininko, liberalios pakraipos nelegalių spaudinių (*Tėvynės Sargo*, 1896–1904 ir *Žinyčios*, 1900–1903) sumanytojo ir redaktoriaus, pažiūrose derinasi kunigystė ir lietuvybė. Kokią evoliuciją patyrė individualizmu ir patriotizmu grįsta tautiškoji idėja? Ribine chronologine data laikome 1904-uosius, spaudos atgavimo metus. Nuo tada Vaižganto veikla įgavo iš esmės naują pobūdį.

Tumo pasaulėžiūros formavimosi metai. Jei jau kalbėsime apie modernėjančią XIX ir XX amžių sandūros dvasininkiją, tai verta klausti, kodėl, kaip Tumas tapo kunigu? Pradėkime nuo vaikystės.

Gimusį 1869-aisiais, Švenčiausiosios Mergelės gimimo dieną, motina paaukojo jį tarnu Dievui, niekam neprotestuojant, bet ir netikint, kad iš Maleišių kaimo išeitų kunigas⁴. Protestuoti prieš tokį paskyrimą, matyt, iš viso būtų buvusi šventvagystė. O netikėjimas, kad iš Maleišių kaimo kunigas išeitų, galėtų reikšti nepaprastai aukštą dvasininko autoritetą, socialinę padėtį. Juk valstiečių kilmės kunigas Tumo tėvams, jų kartai – retenybė, o pobaudžiavinė ir posukiliminė karta dar tik augo.

Motina dar penkerių metų būsimąjį kunigą išvežė Kaunan pas patį vyskupą Motiejų Valančių, kad suteiktų sutvirtinimo sakramentą. Apie tai Tumas prisimins: „Minkštą, riebią M. Valančiaus ranką tebejaučiu prie žando ir kaktos; tebejaučiu lyg tebetvinkčiotų užgautas skruostas, idant kantriai kentėčiau įžeidimus dėl Kristaus, dėl jo tikybos“. Iš laiko perspektyvos žvelgdamas Tumas pats mato tame susitikime lyg lemties ranką, o tada – vyskupas tik pagyrė motiną ir paglostęs vaiko galvą liepė trumpiau kirptis⁵. Tokia tai „lemtis“.

¹ V. Trumpa, „Lietuvos nepriklausomybės idėja“, *Santara*, 1993, 2(13), p. 45–55; V. Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago, 1989.

² *Lietuviškasis liberalizmas*, red. Vytautas Kavolis, Čikaga: Santaros-Šviesos federacija, 1959.

³ A. Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 142.

⁴ Vaižgantas, „Iš atsiminimų“, *Raštai*, t. 6: *Alegorijų vaizdai*, Kaunas, Vilnius, 1923, p. 103.

⁵ *Ibid.*, p. 117–120.

Pirmas ryškus individo ir „valdžios“ susidūrimas, išlikęs atmin-tyje visam gyvenimui, koregavęs asmens elgseną, siekia dar mokslo Daugpilio gimnazijoje laikus. Gimnazistas Tumas ten susidomėjo šv. Augustino, Levo Tolstojaus biografijomis. Pats nusprendė rašyti dienoraštį – „neveidmainiškai analizuoti, perkratinėti kiekvienos dienos darbą ir jausmą“⁶. Tada ir įvyko „didžioji tragedija“. Gimnazijos inspektorius, Tumo pakrikštytas „visavaldžiu“, atima ir perskaito jo dienoraštį. Savo bejėgiškumą ir moralinį pažemini-umą Tumas sieja su gimnazijos pareigūno neribota galia, pirmą sykį pajunta „tą skaudžią tiesą, jog stinga pilnos asmens laisvės ir nepaliečiamybės; jog net už krūtinės kriauklių nėra taip atvangios vietos, kur pergalėtojai negalėtų purvinų savo rankų sukišti“⁷. Tas „pergalėtojų“ sąvokos vartojimas leidžia kelti hipotezę apie besiformuojančią neigiamą nuostatą oficialios valdžios atžvilgiu. Nors... dienoraščio taip ir neturime, o moralinės nuoskaudos kupini žodžiai rašyti jau apie 1905 metus. Vis dėlto panašios priešiškos reakcijos būtų susilaukęs kiekvienas, pabandęs peržengti asmens dvasinės paslapties ribą.

1888–1893 – mokslo seminarijoje metai – aiškesnių kultūrinių ir politinių orientacijų formavimosi periodas. Į Žemaičių seminariją Tumas pateko būdamas aštuoniolikos metų ir, anot paties autoriaus, lietuviybės dalykus rado labiau pakylėtus „neg buvo A. Baranausko ir Maironio laikais“, „pajuto esant tautinį, patriotinį ‘blūdą’“⁸. Tuometinės seminarijos „lietuviška dvasia“ – tai lietuvių klierikų Šv. Kazimiero draugijos veikla, bendradarbiavimas nelegalioje lietuviškoje spaudoje. Tada „kilo norų papriešginti ir laimėti Lietuvos katalikybei laisvės, o kad katalikybei buvo reikalinga ir lietuviybė, tad ir visam kam lietuviškam laimėti laisvės. Tai dar nebuvo politika, bet grynas organinis refleksas spaudžiant atsispaudžiama“⁹. „Grynas organinis refleksas“ kiek paaiškina ir Tumo pavartotą „blūdo“ sąvoką, turinčią neatitikimo realybei, kiek donkichotišką, atspalvį. Lietu- viais save laikantys klierikai jautė pirmiausia seminarijos vyresnybės spaudimą ir natūraliai – „organiškai“ tam priešinosi. Ir tik vėliau iš to „atsispaudimo“ išaugo politika – suvoktas veiksmas.

Nenuostabu, kad seminaristui pirmiausia rūpi katalikybės laisvė. Bet ne apskritai katalikybės, o Lietuvos. Svarbiausia, kad Tumo katalikybei natūraliai prireikė lietuviybės. Nors kol kas nesvarstoma, kur ta lietuviybė turėtų skleistis, kur būtų jos egzistavimo erdvė. Kol kas negalime kalbėti apie Tumo tuo metu sąmoningai suvoktos naujos Lietuvos valstybės idėją. Aiškus ir griežtas yra tik antivalstybi-

nis nusistatymas, „valstybės neskiriant nuo maskolybės, o maskolybės nuo pravoslavijos“¹⁰. Taigi svarstydamas religijos ir tautiškumo santykį Tumas objektyviai aiškinosi ir valstybės sąvoką. Tautiškumas ir religija tampa neatsiejama jos komponentais, nors kol kas katalikiškų vertybių skalėje pastovios vietos neturi. 1893 metais, kunigaujant Mintaujoje, ginče su prolenkiškų pažiūrų kunigu Tumas sakė: „[...] jei religija pareikalautų iš manęs išsižadėti įgimtos tautybės, aš tokios religijos išsižadėčiau [...], net katalikybės. Bet tikroji katalikybė to iš manęs nepareikalaus“¹¹. Taigi „įgimtai tautybei“ šiuo atveju teikiama pirmenybė ir prieš religiją. Tačiau „tikroji [pabr. – V. Ž.] katalikybė“ niekada nesupriešintų šių dalykų ir nusipelnytų pagarbos, „remdama žmonių individualybę ir tautybę“¹². Prolenkiškos pozicijos kunigui Tumas bandė įrodyti, kad katalikybė nesupriešina lietuvių ir lenkų tautybių. Toks buvo ginčas, o faktiškam Tumo lietuvybės idėjos skleidimui kelią užstojo neoficialus polonizavimas.

Bendrajame XIX amžiaus moderniosios katalikybės kontekste Tumas – ne revoliucionierius, bet rusifikuojamoje ir lenkinamoje periferijoje jo „litvomanijos“ vieta ypatinga. Dargi, anot Vytauto Kavolio, per katalikiškąjį atgimimą greta tikėjimo vertybių jis puoselėjo humanistines pasaulietines vertybes, kurios turėjo skliti platesnėje visuomenės dalyje.

„Litvomas“ ir „surūdijusi senųjų rutina“. Lietuvybės idėjos realizavimas dažniausiai vertė rinktis kompromisų kelią, ieškoti aukso vidurio, pirmiausia derinti „įgimtąjį tautiškumą“ su laisvai pasirinkta kunigyste. Kartą apsisprendęs krikščioniškąja etika ir morale gaivinti tautiškumą Tumas ta galimybe nesuabejojo. Labai lėtai modernėjančioje, ypač konfesinėje, visuomenėje tai nebuvo lengvas darbas. Kilo konfliktas su bažnyčios vyresnybe, vyresniosios kartos kolegomis, kurie per daug nesvarstydami katalikybės ir lietuvybės santykio taip pat priešinosi rusifikacijai, turėjo savo leidinius, tačiau niekaip nenorėjo šioje kovoje pripažinti ir pasaulietinės inteligentijos pozity-

⁶ Ibid., p. 152–153.

⁷ Ibid., p. 155.

⁸ J. Tumas, *Apžvalga ir apžvalgininkai*, Kaunas, 1925, p. 3.

⁹ Ibid., p. 4.

¹⁰ Ibid.

¹¹ A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, Vilnius, 1989, p. 52.

¹² Ibid.

vaus vaidmens. 1902 metais Tumas buvo teistas už savo „litvomanišką“ veiklą Žemaičių konsistorijos teisme. Nors ir išteisintas, bet redaguoti *Tėvynės Sargą* jam buvo uždrausta¹³. Tačiau jauniems „litvomanams“ ir autoritetai neatrodė jau tokie neliečiami, štai savo kolegai Tumui Aleksandras Dambrauskas* rašė, kad jam „nereikalinga ištikimybės garbė valdžios akyse“, nes „ir gyventi, ir numirti lygiai gerai galima su ja, kaip ir be jos“¹⁴.

„Litvomano“ – teigiamai apsisprendusio lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu žmogaus – padėtis konfesinėje aplinkoje apskritai parodo bažnyčios vyresnybės skeptišką ar neigiamą nuostatą į veiklą, kūrybingą asmenį. Juk vyskupo akyse kiekvienas literatas, kunigas, ypač lietuvis, „yra visada didesnis ar mažesnis maištininkas, neliuosas nuo puikybės, užsikrėtęs kritiškumo liga etc.“¹⁵ Matyt, nujaučiama, kad toks „kritiškumo liga“ užsikrėtęs „ligonis“ pirmiausia ir kritikuos autoritetus, kurie „individualystės“ ir tautiškumo klausimu geriausiu atveju buvo indiferentiški, o dažniausiai – neigiamai nusistatę. Bet kritika – ne tik žodžiai, tai preliudas veiksmui. Tumui tai buvo prielaida „pabrėžti gausią programą, ką mes privalome užauginti savyje kaipo ypatos“, „visiems moksliskai dirbti ir širdyje puoselėti jausmą ypatingos vertybės“¹⁶.

Priešiškumas „litvomanams“, abejingumas visuomenės reikalams buvo daugelio eilinių bažnyčios tarnų nuostata. Su tokia „surūdijusia senųjų rutina“ nesutiko veiklusis Tumas. Jis nenorėjo taikytis su idėjiniu abejingumu, prispaudimu tų, kurie „šiek tiek aukščiau galvą iškėlė iš paprasto, kasdienio paplitusio gyvenimo“¹⁷.

„Aš platinsiu lietuvių tarp dvarponių“. Valstietiškos kilmės kunigui, išitraukusiam į lietuvių tautinį judėjimą, kilo klausimas, kokią vietą jame skirti bajorijos luomo atstovams. Jie dar taip neseniai „tautą“ laikė tik savo domenu, o laikas jau koregavo šią nuostatą.

Iš esmės savo lietuviybės idėja Tumas neatmetė galimybės patraukti bajorus „į savo partiją“¹⁸. Apskritai tuometiniuose Tumo svarstymuose dominuoja neigiamas šios socialiai nevienalytės grupės vertinimas. Tiksliau, tik neigiamai apie bajorų luomą yra kalbama. Tumas išskiria dvarponius ir bajorus – to paties luomo skirtingus sluoksnius. Dvarponiai jam – aristokratinės kilmės beviltiški lenkomanai ir „indiferentizmas gimtinės kalbai neleidžia jų laikyti už reikėjus lietuviškos tautybės“¹⁹. Bajorai – socialine padėtimi artimesni valstiečiams, „bet apie kasdienę duoną nemokėdami rūpintis kur rūpintis apie idėją?“²⁰ Bajoro garbė neleidžia jiems kildintis iš liaudies. Vis dėlto iš Tumo ir Dambrausko susirašinėjimo matome, kad bajorų

rija bandė spręsti „prietikių lietuvių prie lenkų“ problemą, nors ir bijojo, kad „kraštutinės srovės lietuviystėje negautų viršų“, pripažino, kad „bajoras gyvenęs Lietuvoje tur mokėti lietuviškai [...] Bajoras tur prisidėti prie pakėlimo medegiško, dvasiško ir tautiško liaudies Lietuvoje, – bet tas reikalavimas tada tik bus visai teisingas, jei bus paremtas ant dorinio religiško pamato, o ne ant tautiško. Tautiškumai ex materia sua sukelia tik ginčus, identiška gi vienybė tegalima tik dvasėje krikščioniško tikėjimo etc.“²¹ Išeitų, kad bajorija iš prigimties turi tautiškumo „dovana“ ir ja turėtų dalintis su liaudimi. Žinoma, jei ji pati to panorės.

Ne tik turtas skaidė bajoriją. Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais kovojant dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje ir viešajame gyvenime lenkų ar lietuvių kalbos vartojimas Tumui tapo svarbiausiu kriterijumi vertinant bajoriją ir dvasininkiją.

„**Visam kam lietuviškam laimėti laisvės**“. Minėtoje „tautiškos vienybės“ nuostatoje, kurios laikėsi dalis dvasininkų ir bajorų, kalba nebuvo svarbiausias akcentas. Tuo tarpu Tumo katalikybei, prireikusiai lietuviybės, lietuvių kalbos klausimas tapo esminiu. Tai buvo problema, ne tik skaidanti, bet ir jungianti „luomus“, konfesinę visuomenę. Vardan lietuviškos spaudos atgavimo Tumas ieškojo kompromisų ir su centro valdžia, ir su bažnyčios „autokratija“. Su pastarąja buvo gal net lengviau – mat abiejų priešas buvo tas pats. Tik

¹³ Vaižgantas, „Kunigų vargai draudžiamuoju laiku“, *Raštai*, Kaunas, 1929, t. 12, p. 240.

* Aleksandras Dambrauskas (1860–1938) 1881–1884 metais studijavo Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune. 1888 metais baigė Sankt Peterburgo dvasinę akademiją. 1889–1894 metais buvo tremtyje, 1898 patvirtintas Žemaičių seminarijos profesoriumi. Nuo 1902 metų pabaigos iki 1906 metų profesoriavo Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje, Tumo bičiulis ir kolega, vienas žymiausių katalikybės ideologų.

¹⁴ Al. Dambrausko laiškas J. Tumui, 1903, gruodžio 20, Prof. Al. Dambrausko laišakai kn. J. Tumui, VUB RS, f. 1, e. 98, 3 laiškas.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1904, sausio 21, Kun. J. Tumo-Vaižganto laišakai prof. Al. Dambrauskui 1895–1929–1932, VUB RS, e. 118, rš. 522, 44 laiškas.

¹⁷ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1904, spalio 5, *ibid.*, 51 laiškas.

¹⁸ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1901, lapkričio 5, *ibid.*, 25 laiškas.

¹⁹ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1904, gegužės 23, *ibid.*, 48 laiškas.

²⁰ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1904, spalio 4, *ibid.*, 52 laiškas.

²¹ Al. Dambrausko laiškas J. Tumui, 1904, lapkričio 9, Prof. Al. Dambrausko laišakai kun. J. Tumui, 1904–1913, 1931, VUB RS, f. 1, e. 274, 6 laiškas (fonde dokumentų lapai nenumeruoti).

vyresnieji kovojo už katalikybę, o „litvomanai“ dar ir už lietuviybę. Kol kolegų intencijos aiškiai nesikirto su Tumo programa, jis rėmė vyresnybę. Pavyzdžiui, Tumas visiškai pritarė Vilniaus vyskupo Stepono Aleksandro Zvieravičiaus 1902 metų vasario 12 dienos laišku Vilniaus vyskupijos kunigams, kuriame vyskupas didžiausią dėmesį skyrė katalikybei (žinoma, lenkiškai) ginti, rusiškų valstybinių mokyklų žalai išaiškinti²². „Litvomanu“ vyskupo tikrai nepavadinsi. Jau tų pačių metų *Žinyčioje* Tumas kritikuoja vyskupą, kad neleidžia lietuvių kalba laikyti mišių Šv. Mikalojaus bažnyčioje²³.

Kitas kovos dėl lietuvių kalbos teisių būdas – „pakreipimas Rusijos visuomenės protų ir jos vyriausybės reformos link“²⁴. Laikraščiai *Tėvynės Sargas* ir *Žinyčia* tuo klausimu neoficialiai diskutavo su valdžia, o pats jų redaktorius siuntė straipsnius į centrinę Rusijos spaudą, aiškino lotyniško raidyno problemą, pateikdamas mokslininkų filologų argumentus²⁵. Straipsnyje „Lietuviško raidyno reabilitacijos klausimu“ dėmesį atkreiptume į sąvokų „tauta“ (*narod*) ir „liaudis“ (*prostónarodije*) atskyrimą. Galbūt tokį atskyrimą padiktavo rusakalbis adresatas, nes Tumas straipsnyje jas vartoja sinonimiškai ir akcentuoja inteligentijos vaidmenį atgaunant spaudą: „Neteisinga sakyti, kad prašo [spaudos – V. Ž.] ne tauta, o inteligentija, jie juk irgi tauta. Jie neatskiriami nuo liaudies, nes iš jos kilę ir turi įtaką net ir tamsiems žmonėms, tokiame lygyje, kiek apskritai inteligentai gali daryti įtaką savo aplinkai; per juos ateina, nors ir pavėluotai, platus pasaulio atgarsiai, ir kur linksta protai tų, nuo kurių viskas priklauso“²⁶.

Kovos dėl spaudos atgavimo kontekste nusakydamas inteligentijos vaidmenį visuomenėje Tumas kalba liberaliai: „[...] reikia žmones ir vesti. Plačiai suprantama liuosybė piktnas išgirdus tuos žodžius – vesti vienas kitą – bet iš tikrųjų protingas vedimas niekur nesipriešina liuosybei, niekur neužmuša pradėjimo iniciatyvos, apsaugo tik nuo pavoju, kurių liaunesnių pažvalgų žmogus negal išvysti“²⁷. O apsaugoti galima tik ramaus ir pozityvaus švietimo būdu. Tokia nuostata siūloma ir minėtame straipsnyje, tokia ji ryškėjo iš *Tėvynės Sargo* programinės nuostatos – „palaikyti tautą per apšvietimą“. Pats būdamas dvasininkas Tumas nesiūlo tik krikščioniškąją etika siekti minėto tikslo. Nors priduria, kad „Dievo meilė, prisirišimas prie Bažnyčios niekur neišstumia iš žmogaus širdies šeimynos [visuomenės – V. Ž.] meilės, tuo labiausiai tėvynės meilės“²⁸. Kalbėdamas apie „liuosybę“ Tumas svarsto kaip liberalas, kuriam

laisvė yra kelias į kitas vertybes²⁹. Tautiškas susipratimas, tėvynė ir yra tos vertybės, kurias puoselėti skatino Tumas.

Tėvynė Tėvynės Sarge. Neatsitiktinai analizuodami Tumo pažiūras akcentavome 1896–1904 – *Tėvynės Sargo* ir *Žinyčios* leidimo metus. Kokias nuostatas diktavo adresatas?

Įdomu pažymėti, kad „krikštydami“ savo nelegaliuosius leidinius pasauliečiai rinkosi lakoniškesnius, apibendrinančius, daugiareikšmius pavadinimus, katalikiškoji pusė – konkretesnius, tarsi aiškiau matydama adresatą, o ir savo reikšmę bei galimybes veikti tą adresatą (pavyzdžiui, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*). Galbūt Tumui tėvynė ir buvo pastovumo archetipas, lemtinga tautinio identiškumo dalis, atrama griaušančiai esamą tvarką sielai³⁰.

Taigi, ką saugo *Tėvynės Sargas*? Kas ir kokia jo „tėvynė“, kurios taip dažnai neišdrįstama rašyti didžiąja raide?

Jei neprieštarujame tezei, jog *Tėvynės Sargas* pasirodė kaip priešprieša aštresniam carizmo atžvilgiu laikraščiu *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga**, tai, matyt, jų abiejų adresatas buvo tas pats – etnografinė Lietuva, lietuviškai kalbanti Lietuva, nors pastarojo teiginio turinys tikrai nebuvo savaime aiškus dalykas. Ruošdamas ekspoziciją 1900

²² Vilniaus Romos katalikų vyskupija – Vilniaus vyskupystės dvasininkams, 1902, vasario 12, įvairūs dokumentai. 1864–1929, VUB RS, f. 129, rš. 680, l. 53–55 (rusų k.).

²³ „Protestai prieš ‘litvomanus’“, *Žinyčia*, nr. 45, p. 112–122.

²⁴ J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikotarpis*, Kaunas, 1924, p. 70.

²⁵ Kun. J. Tumo straipsniai rusų laikraščiams 1895–1905, VUB RS, f. 11, rš. 621, l. 2–58 (rusų k.).

²⁶ „Lietuviškų rašmenų reabilitacijos klausimu“, VUB RS, f. 11, rš. 621, l. 51.

²⁷ „Apie lietuvių religiją ir švietimą“, Kun. J. Tumo archyvas. Publicistika, VUB RS, f. 569, rš. 2138, p. 53–54.

²⁸ „Apie lietuvių religiją ir švietimą“, p. 62.

²⁹ Cit. iš: J. Girnius, „Liberalizmas ir krikščionybė“, *Lietuviškasis liberalizmas*, 1959, p. 48.

³⁰ V. Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius, 1993, p. 84.

* *Apžvalgos* – katalikiškos spaudos pirmtako – tonas buvo griežtai opozicinis vietas ir centrinei valdžiai. Jis pirmiausia gynė katalikybę nuo stačiatikybės. *Tėvynės Sargas* deklaravo tikslą: „Dėl apšvietimo [pirmiausia – V. Ž.] ir Lietuvių tautos dvasiško ir materijališko užlaikymo“. Taigi švietimui skyrė itin didelį dėmesį, laikraštyje buvo rubrikos „Mokyklų reikalai“, „Iškalų reikalai“. Nebuvo priešiško pasauliečių atžvilgiu.

Anot Tumo, *Apžvalga* „smarkiai perdėdavo, šiurkščiudavo“ ginče su pasaulietine inteligentija. *Apžvalgos* redaktorius Kazimieras Pakalniškis „tada nieko nelaukė iš svietiškių-pozityvistų ir nesuprato, jog ‘kunigas su pozitivistu’ galės kuomet nors iš vieno darbuotis arba kad pozityvistai pasidarytų aiškiais Katalikų Bažnyčios nariais“ (Iš Tumo laiško Sofijai (?), 1911, kovo 16, Kun. J. Tumo rankraščiai, VUB RS, f. 58, l. 151–160).

metų Paryžiaus parodai, rengdamas jai žemėlapius Jonas Vileišis rašė Tumui: „[...] kas link statistikos gyventojų lietuvių, tai padaryti [...] žemlapį su paženklinimu vietos etnografiškos užgyventos pas mumis nėra kuomet. [...] Priegtam čion kyla klausimas, kame mūsų buvusi etnografiška parybė [siena gal – V. Ž.] ir kame šendieniškė. Žinoma, juog, kad Baltgudija ir lenkystė užplūda ir vis teužplūsta daug vietų, buvusių da 10–20 m. tam atgal grynai lietuviškų“³¹. Nors *Tėvynės Sargo* skaitytojui redaktorius jau pirmajame numeryje aiškino, kad sergės „nuo vietinės administracijos, žydų ir išgamų lietuvių“³², bet neįvardijo, ką sergės. Galbūt visus tuos, kuriuos suburs idėja „apšvietimo ant pamato krikščionijos, o antruoju pamatiniu akmeniu turi būti tautiška idėja“³³. Bet vėlgi nepaaiškina nei „pamato krikščionijos“, nei „tautiškos idėjos“. Galbūt, kai atmeti viską, nuo ko saugo, ir gauni tautišką idėją? Kita vertus, „tėvynė“ Tumui – tai gana idealistinė kategorija, patriarchaliniais, vos ne kraujo giminystės ryšiais siejanti tėvynainius. Tačiau sąvokos „įgimta tautybė“, „gimtinės kalba“ gali būti tik morfoliginės. Juk Tumo tautiškumui svarbu individualizmas, laisvas asmens apsisprendimas. Tokią išvadą darome prisiminę ginčą Mintaujoje (žr. p. 251). Nors ten bažnyčia turėjo remti individualumą, *Tėvynės Sargo* skelbtas „tautos užlaikymas per apšvietimą“ leidžia teigti, kad tikima susipratusio (išsilavinusio) asmens sprendimu.

Patriotizmo, meilės tėvų žemei ugdymas Tumo tautiškoje idėjoje tampa labai svarbus. Neteisinga būtų manyti, kad ugdoma meilė tam, ko nežinoma egzistuojant ar nemanoma egzistuosiant. Galbūt galima teigti, kad Tumo lietuvybės idėjoje objektyviai slypėjo nepriklausomos Lietuvos vizija, kad tautiškoji idėja materializavosi nepriklausomybės siekiu.

„Prietikiai lietuvių prie lenkų“. Jau ne sykį minėjome lenkų-lietuvių konflikto apraiškas Tumo pažiūrose, to konflikto mini išraišką dvasininkijos skaidymosi procese. Tačiau dėl savo didelių ketinimų ir vidinio subrendimo susidūrimas neliko uždaras. *Tėvynės Sarge* su juo supažindinama platesnė visuomenė.

Įdiegti skaitytojui mintį, kad katalikybei reikalinga lietuvybė, atrodo, buvo pagrindinis publikacijų tikslas. Lenkai ir lietuviai – katalikai, bet tik tai juos ir jungia, „nes klysta ir tas, kurs pats atmintų ir kitiems stengtųsi priminti vien tik apie Dangaus karalystę, Dievo meile užmiršdamas tėvynės meilę“³⁴. Taigi greta „dangiškųjų“ dalykų yra vietos ir tėvynės meilei.

Tumas, recenzuodamas knygą *Rusko-Polskije otnošenija*, vėl apta-

ria tą skaudų nacionalinį klausimą. Beje, iškalbingas recenzuojamos knygos pavadinimas. Lenkų–rusų konflikte, jų erdvėje ieškoma savosios vietos. Teigiama, „kad lenkai laiko mus už vieną, su kataliko vardu“³⁵, „nemini nė Lietuvos vardo, nė lietuvininkų ir tai jau padarė tikrai kaip ruskis [...] O juk mums krivida ir tai kruvina. Reikėjo ištarti, nors kad lietuvei nori teipogi gyventi ir lietuveis būti, kaip lenkai – lenkais“³⁶. Galiausiai polonizatorių ir rusifikatorių siekiai sulyginami, mat „lenkai už rusus nebūtų geresni, jei jų klegėjimas apie tėvynės nuo jūrių iki jūrių atgavimą išsipildytų. Kad jie nenori ir girdėti apie mus, kaipo nelenkus“³⁷. Taigi lietuvių tėvynė atskira nuo lenkų tėvynės. Skubama save apibrėžti atsiribojant nuo kitų.

Deja, „savo ir savo tėvynės vardo nebegalime minavoti. To nuo mūsų reikalauja lenkai, to ir maskoliai. Kaip pirmųjų reikalavimai neteisingi, taip ir antrųjų neparemti nei ant kokio pamato [...]. Mes norime pasilikti patys savimi ir tai yra visa mūsų nelaimė, visas mūsų „bendrijinis griekas“, anot lenkų [...]. Kaip nemaloni mums dabartinė vergija pas maskolį, taip negeidžiame mes, kad sugrižtų senoji vergija pas lenkus“³⁸. Įdomu būtų išsiaiškinti, kokią alternatyvą siūlo vergija ir kokia yra laisvė? Laisvė nuo lenkų... Vos ne: su bet kuo, tik ne su lenkais, svajojančiais „apie atstatymą savo karalystės, kurią kitados per begalinį savo ištvirkimą pražudė“ (tradicinis lietuviškas priekaištas lenkams – V. Ž.). Bet mes „neprisidedame: 1. neturime nei mažiausios vilties [...]. 2. nematome [...] niekokios naudos dėl savęs; lenkų prigimimas neleidžia mus dar kartą atiduoti savo likimą į jų rankas“³⁹. Taigi po tradicinių moralinių priekaištų svarbiausia neprisidėjimo priežastimi nurodomas siekis nerealumas. Įdomiausia, kad iš esmės neatmetama galimybė – „kada pareitų rei-

³¹ J. Vileišio laiškas J. Tumui, 1899, lapkričio 23, Lietuvių paroda Paryžiuje 1900, VUB RS, f. 1–f. 362, l. 4.

³² *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 1, p. 3.

³³ *Ibid.*, p. 8–9.

³⁴ „Sakė Przegład“ [...], Kun. J. Tumo archyvas. Publicistika, VUB RS, f. 569, rš. 2138, p. 17.

³⁵ [Vaižgantas], „Russko-Polskije otnošenija, očerk napisal graf Leliwa, Leipig, 1895“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 1, p. 28.

³⁶ *Ibid.*, p. 32.

³⁷ *Ibid.*, p. 32.

³⁸ „Atviras laiškas į kunigą Ambroževyczių Vilniuje“, *Tėvynės Sargas*, 1898, nr. 12, p. 42–43.

³⁹ *Ibid.*, p. 46–47.

kalas“ – „politiško iš po maskoliško jungo išsiliuosavimo“⁴⁰. Tuo tikslu „lietuviai su lenkais maloniai gatavi eiti išvien, ale tik kaipo lygūs su lygiais ir liuosi su liuosais, kad lenkai turi užmiršti senas tradicijas ir neerzinti lietuvius su senoviškais traktatais ir unijomis“⁴¹.

Tik aiškios pozicijos vis dėlto nebuvo, vengiama kategoriškai teigti, neapsiimama spręsti klausimo – „kaip Lietuvai būtų geriaus: po Lenkų, po Maskolių valdžia ar nė vieno nuo ko neprigulinčiai“⁴². Bet argi trijų alternatyvų įvardijimas nereiškia, kad kada nors reikės iš jų rinktis, kad jau yra svarstoma galimybė. Nors kol kas „politišką Lietuvos neprigulimystę skaitome už tuščią svajonę ir prieš aną, išreikštą neva Lietuvių-Social-Demokratų partijos išleidžiamose knygelėse atvirai protestuojame“⁴³. Čia kyla klausimas: ar protestuoja prieš idėją, ar prieš jos išraišką socialdemokratų knygelėse?

Protestuojama kaip prieš nerealią, galinčią turėti neigiamų pasekmių, nes „nepakėlus aukštyv vienut vieno dalyko, kuris visiems lygiai yra brangus – patriotizmo“⁴⁴, nėra ko svajoti apie „neprigulimystes“. Logiška – pirma reikia žinoti kam nepriklausomybė ir nuo ko. Kol kas tai ankstyva idėja „vienybės Lietuvių apšvietimo ir tautystės dalykuose, nes mes visi lietuviai dar tebesame atspindis sveitimų skaisčiai šviečiančių idėjų, nuosavės tikrai lietuviškos idėjos su lyg aguonos grūdą teturėdami“⁴⁵.

Taigi kultūrinio darbu Tumas bandė realizuoti savo tautišką idėją, pirmiausia tėvynės meilės, patriotizmo vardan bandė vienyti visuomenę, eiti „vidurio keliu“.

Laikraštis „apšviestiesniems lietuviams“. Norą telkti, vienyti visuomenę atspindėjo 1900 metais pasirodęs pirmojo laikraščio inteligentams – *Žinyčios* – numeris. Adresatas diktavo savo temas ir skatino gilesnę jų analizę. Autoriai galėjo drąsiau ir aiškiau skleisti savo idėjas, kalbėtis kaip lygūs su lygiais. Apie tokio laikraščio sumanymą Tumas rašė: „Ir štai mėginsiu parodyti kelią, kur viską galės atlikti. Jei kas susimylės – nuvers nuo manęs tą našą – ačių bus Viešpačiam, kol tokio neatsiras – temsiu liamką [našą – V. Ž.] ir nesisūsiu [...]. Reikia ir kitus paraginti“⁴⁶.

Tumas jau pirmojo numerio redakcijos skiltyje nurodė, kad *Žinyčia* tikybinio laikraščiu nebus, dirbs „ant lietuviškos visuomenės sveikatos“ ir kovos „vardan teisybės abelnai ir vardan tautiškų tiesų ypačiai“⁴⁷. Nors konstatuojamas visuomenės susiskaldymas į politines sroves, bet teigiama, kad visų jų tikslas vienodas – „platinimas apšvietos, tautiško ir abelnai, žmogiško supratimo“. Kol toks tikslas išliks – visos srovės geros. Tai beveik natūrali diferenciacija, nes „mes

visi esame grynai demokratai pagal kilmę ir dvasią, po truputį ir liberalai visi, tik vieni su socializmo pagrindžiu, o kiti su katolicizmu“⁴⁸. Taigi gana korektiška, tolerantiška laikysena kolegų ir opozicijos atžvilgiu. Nors... visa šita programinė nuostata buvo išdėstyta „litvomanu“ su „lenkomanu“ dialogo forma paneigiant lenkomanų priekaištus. Matyt, tokia vedamojo forma atspindėjo aktualiausią inteligentijai problemą, į ją atkreipė didžiausią dėmesį.

Realizmas, blaivus situacijos vertinimas, aplinkybių sąlygotas veikimas – tai Tumą charakterizuojančios savybės. Eiti lėtai, bet nuosekliai, renkantis nors ir kompromisų, bet realiausią kelią. Nes viskam reikalingas „ilgas su ištvėrimu nuolatinis statymas, ne staigus, bet nuolatinis, natūrališkas“⁴⁹. Galbūt dėl to politinės nepriklausomybės siekio nedeklaravo. Esamomis sąlygomis pakako reikalauti kultūrinės autonomijos ir laisvės individui kaip savimonės augimo sąlygos.

Tačiau toks jau Tumas buvo, toks buvo laikmetis, kuriame jis gyveno. Kartais jo minties atspalvis svarbesnis už užrašytą, atspausdintą tekstą. O ir pats kultūrinis siekis suponavo didesnius tikslus, vėrė naujas galimybes.

* * *

Taigi ieškodami atsakymo į keltas problemas bandėme išsiaiškinti, kaip ir kodėl XIX amžiaus antrosios pusės intelektualinėje sąmonėje nuo polonistinės katalikybės pamažu ėmė skilti lietuviškumo („litvomanijos“, modernios katalikybės) idėja. Kokias vertybes atmetė, ką siūlė. Kaip tas procesas atsispindėjo Tumo pasaulėžiūroje ir veikloje iki spaudos atgavimo.

⁴⁰ Paryžietis [?], „Suvažiavimas Lenkiškos Progresyviškos Jaunuomenės 1900 rugpjūčio mėn.“, *Tėvynės Sargas*, 1900, nr. 10–11, p. 84.

⁴¹ *Ibid.*, p. 85.

⁴² „Baigdami 5-uosius metus“, *Tėvynės Sargas*, 1900, nr. 12, p. 4.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Vaižgantas, „Vardan ko lietuviška dvasiškija kelia balsą?“, *Tėvynės Sargas*, 1897, nr. 5, p. 38.

⁴⁵ „Vardan Dievo ir tėvynės per 1902 m.!“, *Tėvynės Sargas*, 1902, nr. 1, p. 2.

⁴⁶ J. Tumo laiškas Al. Dambrauskui, 1899, spalio 22, VUB RS, f. 1, e. 118, rš. 522, 10 laiškas.

⁴⁷ „Garbūs Lietuviai“, *Žinyčia*, 1900, nr. 1, p. 4.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 5.

⁴⁹ Dėdė Atanazas [K. Pakalniškis], perdirbo Vaižgantas, „Ar dera socializmas lietuviams?“, *Žinyčia*, 1901, nr. 3, p. 40.

1. Formuojantis moderniai katalikybei Lietuvoje „modernumo“ ir „liberalumo“ sąvokų turinys tapatus.

2. Juozas Tumas-Vaižgantas – XIX amžiaus pabaigos konfesinės visuomenės modernėjimo atspindys. Jo „litvomanijai“ – teigiamam nusistatymui ir veiklai lietuvių tautiniame judėjime – įtakos turėjo proletuviška Žemaičių seminarijos dvasia, dalyvavimas slaptose klierikų draugijose, bendradarbiavimas katalikiškoje nelegalioje spaudoje.

3. Tumo katalikybei natūraliai prireikė lietuvybės, nors dar tiksliai neįvardijama, kur ta lietuvybė skleisis. *Tėvynės Sargas, Žinyčia* – Tumo leisti ir redaguoti leidiniai, kuriuose jis išsakė savo nuostatas, pritaikė jas adresatui.

4. „Tautiškumas“ ir „religija“ lygiaverčiai ir būtini lietuvybės dėmenys. Tokiai pozicijai nepritarė bažnyčios vyresnybė, prolenkiškai nusistatę kunigai.

5. Kovoiant dėl lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime ir bažnyčioje lietuvių ar lenkų kalbos vartojimas tapo dvasininkijos ir bažnyčios vertinimo rodikliu.

6. Lietuvybės idėja turėjo būti realizuojama pozityviu švietimo, kultūriniu darbu, einant „vidurio keliu“.

7. Dėl Lietuvos ateities Tumas bandė laikytis realiausios to meto sąlygomis pozicijos. Politinės nepriklausomybės siekio nedeklaravo, bet pati „kultūriška“ veikla buvo platesnė nei kultūrinės autonomijos siekis.

ISSN 1392-0391.
Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.
T. 8.
Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Saulius Pivoras

UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA

Baltais marškiniais ir raudonais kaklaraiščiais pasipuošusių vaikų rikiuotė... Trimito ir būgno garsai... Gėlės prie granito paminklo... Iškilmingi žodžiai ir gestai... Pionieriai... Tai – jau praeitis. Kiekviename didesniame Lietuvos mieste šių vaizdų realaus egzistavimo laikais buvo paminklas, prie kurio oficialių iškilmių dienomis pionieriai nešdavo gėles. Rytų Lietuvos ežeringos ir smėlėtos žemės pakraštyje – Molėtuose – toks buvo Vytauto Putnos paminklas, pastatytas gana vėlai – 1980 metais. Putna – legendinis raudonųjų vadas pilietiniame kare, komunistų ir jų idėjų triumfo simbolis. Kiekvieno pareiga – įsidėmėti tą triumfą ir dėkoti režimo stabui gėlėmis ir pagarbiu žvilgsniu. Tokia buvo oficiali paminklo reikšmė ir funkcija. Šiokie tokie kitaminčiai jame išvelgė režimo švelnėjimo galimybę. Juk seną bolševiką Putną sušaudė Stalinas, o štai jam paminklas pastatytas.

Lietuvos politinės nepriklausomybės ir demokratinio režimo atkūrimas 1990 metais radikaliai pakeitė visuomenės gyvenimą, o pirmiausia jo simbolius. 1993 metais, kaip tik suėjus šimtui metų nuo Putnos gimimo, jo paminklas buvo nugriautas. Tai visiškai logiškas ir neišvengiamas žingsnis, laiko reikalavimas. Tryliktasis paminklo (beje, tipiško sovietinio) gimtadienis tapo ir jo laidotuvių diena. Bet tai irgi savotiška proga pamąstyti apie žmogų, kuris gyveno ne dėl paminklo, tačiau jo sulaukė ir vėl neteko. Dabar Putna jau nebepopuliarus kaip garsus lietuvių kilmės bolševikų karvedys. Mums dabar įdomiausia, kaip ir kodėl tautiniam sąjūdžiui simpatizavęs žmogus pasirinko kitą idealą, pasirinko, daugelio iš mūsų akimis žiūrint, nutautėjimą ir antihumaniškumą, prievartą ir smurtą.

Kodėl tokie skirtingi žmonių likimai – universalus ir amžinas

klausimas. Bet kiekviena asmenybė unikali. Šiame straipsnyje mes bandomė aiškintis, kodėl tautinio atgimimo idėjos netapo Putnos savastimi.

Paradoksalu, kad nėra parašyta išsamios Putnos biografijos, sklaido tik legendos. Straipsniai, rašyti kartojantis sukaktims, yra tik tų legendų variacijos ir su faktiniais netikslumais. Todėl čia stengsimės plačiau aprašyti įmanomas atkurti gyvenimo detales, o ne tik legendas.

Gimė Vytautas Putna 1893 metų balandžio 12 dieną į pietus nuo Molėtų esančiame Mackonių kaime. Tai buvo Rusijos imperijos užkampis, nepasiziūmintis derlinga žeme ir žmonių šviesumu. Putnų šeima buvo daugiavaikė, dažnai kamuojama skurdo. Motina netrukus po Vytauto gimimo mirė. Tėvas dirbo prievaizdu kaimyniniuose dvaruose, bet šeimą išlaikyti vos vos įstengė. Todėl ir Vytautas anksti pradėjo piemenauti – ganė kiaules. Mažai žinome apie tas jo gyvenimo dienas. Neabejotina tik, kad vaikas iš tikrųjų buvo gabus, mėgo piešti. Skaityti, rašyti bei piešti jaunąjį piemenuką išmokė dvarininko Jelensko žmona. Vytautas Putna dar nė dešimties metų neturėdamas išvažiavo į Rygą, kur dirbo dėdės Mečislovo Mackevičiaus parduotuvėje¹. Parduotuvę iš Mackevičiaus vėliau nupirko vienas energingiausių Rygos lietuvių – Juozas Linartas, 1904 metais sukūręs „Kanklių“ draugiją. Ryga XX amžiaus pradžioje buvo didmiestis su gausia lietuvių, neradusių vietos tėvynėje, kolonija. Gyveno čia ir nemažas būrys inteligentų. Linartas padėjo Putnai įstoti į amatų, o vėliau – į Rygos dailės mokyklą. Kadangi, be komercinės veiklos, Linartas rūpinosi lietuvių kultūriniu ir tautiniu švietimu, tai ir Putna susidūrė su tautinės tapatybės problema.

Atvykęs į Rygą Vytautas beveik nekalbėjo lietuviškai, tik lenkiškai ir rusiškai. Lietuviškai kalbėti išmoko bendraudamas su Rygos lietuviais (vėliau dar išmoko latvių, vokiečių ir anglų kalbas). O jo, kaip dailininko, talentas tarnavo Rygos lietuvių teatro reikalams. Anot Linarto, būdavo, pasakysi, „Vytai, mums reikia Perkūno!“ – ir už poros valandų jau turime senovės lietuvių dievo atvaizdą². Putna ir pats vaidino „Kanklių“ spektakliuose, rašė eiles, o svarbiausia – tapė lietuviška tematika. Linartas savo atsiminimuose aprašo tokius Putnos paveikslus: „Vaizdas iš Gedimino kalno“, „Trakų pilis“, „Trakų pilies griuvėsiai“, „Lietuvos prisikėlimas“, „Lietuvos siurbėlės“. „Trakų pilyje“ vaizduojama tarp audringų debesų pilis, ant ežero kranto verkianti lietuvaitė, prie jos suskilęs Vytis. „Lietuvos prisikėlimas“ – tai lietuvaitė su palmės šakele rankose ir nutrauktomis grandinėmis, „Lietuvos siurbėlėse“ pavaizduotas žydas, lenkas ir ka-

zokų puskarininkis. Žydas sukčiauja prekiaudamas, lenkas su konfederate ant galvos ir bizūnu rankoje varo į darbą bernus, o kazokų puskarininkis muša rimbu prieš jį klūpančius valstiečius³. 1910 metais Putna nemažai prisidėjo prie Ketvirtosios lietuvių dailės parodos organizavimo Rygoje, nors savo darbų dar neeksponeavo. Gero kai vėliau jis sakėsi pažinojęs Čiurlionį⁴. Nežinia, kada ir kaip jie susipažino. Kaip spėja Boleslovas Motuza, gal Putna su Čiurlioniu bus susipažinęs per vieną iš pirmųjų lietuvių dailės parodų Vilniuje⁵. Galbūt tas susipažinimas tebuvo paprasčiausias rankos paspaudimas. 1911 metais Putna tapo Rygos dailės mokyklos mokiniu, o jau 1912 ir 1913 metais nuvežė savo paveikslus į Vilniaus ir Kauno parodas. 1914 metais Putnos paveiksai eksponuojami Aštuntojoje (paskutiniojoje) lietuvių dailės parodoje greta Žmuidzinavičiaus ir Čiurlionio darbų. Kadangi 1915 metais lietuviai savo dailės parodos neorganizavo, kelis savo paveikslus Putna eksponeavo latvių dailės parodoje Rygoje. Juos neblogai įvertino ir vieną nusipirko Juozas Tumas-Vaižgantas⁶.

Lietuviška paveikslų tematika buvo Putnos ir jo mecenatės dvarininkės Jelenskos konflikto priežastis. Kaip liudija Linartas, Putnai 1912 metais nuvažiavus į Vilnių su paveikslu „Rygos žvejų uostas“ ir pasakius poniai Jelenski, kad su juo dalyvaus lietuvių dailės parodoje, nes esąs lietuvis, ši ant jo labai supyko ir atsisakė šelpti. Putna parašė jai laišką, kuriame įrodinėjo, kad poniai pati esanti lietuvė, tik lenkiškai kalbanti, kad nesą ko pykti ant jo kaip lietuviu. Tačiau į šį laišką atsakymo nebuvo, ir santykiai visai nutrūko⁷. Ponia Je-

¹ J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“, *XX Amžius*, 1937, birželio 17, p. 3; B. Motuza, „Dailininko likimas“, *Mokslas ir Gyvenimas*, 1983, nr. 4, p. 30; L. Kalasauskienė, „Vytautas Putna“, *Lietuviai – Spalio revoliucijos ir pilielinio karo dalyviai*, Vilnius, 1976, p. 149. (Kalasauskienė nenurodo, iš kur ėmė žinias, kad Putna išvyko į Rygą būdamas dešimties metų.)

² J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“.

³ *Ibid.*

⁴ B. Motuza, „Dailininko likimas“, p. 30.

⁵ *Ibid.* (Motuza nenurodo, iš kur ėmė žinias apie Putnos lankymąsi Vilniuje 1907 metais. Galbūt iš Vytauto Putnos tetos Konstancijos atsiminimų. Serafimovičiaus apybraižos *Politkomas* vėlesniuose leidimuose Čiurlionio pavardę pakeista Repino pavarde. Be to, ten nerasoma, kad Putna sakytų pažinojęs Čiurlionį. Putna tik vadina Repinu užmaskuotą Čiurlionį genialiu dailininku ir sako mokėsis iš jo.)

⁶ J. Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, Kaunas, 1929, t. 16, p. 11.

⁷ J. Daugailis, „Smulkmenos iš sušaudytojo generolo Putnos gyvenimo“.

lenska aiškiai simpatizavo polonofilams. Anot Linarto, jau anksčiau jų santykiai nebuvo itin geri. Dar prieš minėtą kivirčą Putna nupiešė „Vaizdą iš Gedimino kalno“ ir lietuviškai pasirašė. Kai Linartas atvežė tą paveikslą į Vilnių, Jelenska išvadino Putną „lietuviu pagoniū“⁸. Ši asociacija – tipiškas daugelio XX amžiaus pradžios dvarininkų stereotipas. O Putna savo dailės darbuose fiksavo visus lietuviškos sąmonės simbolius: Trakus, Gedimino kalną, Vytį, aukurą, vaidilutę ir kita. Ne taip jau daug tuo metu buvo lietuvių inteligentų, juo labiau menininkų, dailininkų, savo mintis kreipiančių į Lietuvą, todėl ir Putnos vardas buvo pakankamai plačiai žinomas. Truputį vėliau, 1935 metais, žinomas Lietuvos archeologas Juozas Puzinas rašė: „Dar prieš pat karą lietuvių laimėjimas nebuvo tikras. Svyruota tarp vilties ir rezignacijos. Du tuomet nupiešti paveiksai puikiai atvaizduoja tą lietuvių nuotaiką.

Putna nupiešė paveikslą pilną rezignacijos, o Žmuidzinavičius – džiaugsmingos vilties. Viduryje ežero matyti sala su pilies griuvėsiais iš senų garbingos praeities laikų. Paežerėje prie pilkapio sėdi galvą apsigobusi liūdinti moteris, o čia pat paremtas sudaužytas Lietuvos Vytis. Tamsios spalvos, klaiki aplinkuma. Visai kas kita Žmuidzinavičiaus paveiksle“⁹. Bet nepamirškime, kad Putna tuo metu piešė ir „Lietuvos prisikėlimą“.

1920 metais buvę Rygos lietuviai vėl sutiko Putną, tik šįkart jau kitame amplua. Jis vadovavo vienai iš Raudonosios armijos, žygiuojančios į Lenkiją, divizijų. Prie Lentvario tada jį pastebėjo Antanas Starkus ir kiti senesni pažįstami. Anot liudininkų, Putna buvo paklaustas, kodėl kaip lietuvis negrįžta į tėvynę. Putna paaiškinęs, kad „grįšiąs vėliau, kai ten apsidirbsią“. Kitos pusės buvę atsakyta, kad lietuviams drąsos ir švino taip pat netrūksią¹⁰. Panašaus pobūdžio pokalbis galbūt ir galėjo būti. Vytauto Putnos sūnus Algirdas nežinia iš kokių šaltinių sužinojo, kad tėvas Lenino prašęs kelių divizijų žygiui į Lietuvą ir jos „išvadavimui“¹¹. Gal tai dar vienos legendos variantas, bet pakankamai aiškiai rodantis generolo Putnos pažiūras. 1917 metais įstojęs į bolševikų partiją ir išgarsėjęs pilietiniame kare, 1924 – Lenino laidotuvių eskorto vadas, – tai jau ne ankstesnis sentimentalus tautininkas. Argi nekontroversiška, kad Putna iš gana aktyvaus tautinio sąjūdžio šalininko tapo bolševiku ir raudonųjų generolu? Neskubėkime į tai greitai atsakyti. Dar 1913 metais jis Rygoje buvo suimtas už socialistinę veiklą ir, nors įrodymų nebuvo, kalėjime prasėdėjo beveik dvejus metus. Taigi dar savo tautinės veiklos metais Putna tampa socialistu.

Socialistu Putna tampa galvodamas apie savo socialinės aplinkos žmonių likimą. „Nesąmoningai, kaip ir mano tėvo bei kitų mūsų valstiečių, gyvenančių tarp laukų ir miškų, sieloje tūnojo nuolatinis kovos jausmas, visada pasiruošęs išsiveržti pasipriešinimas. Mačiau, kaip puikiai gyveno baronai, besimokantys mokykloje, o aš skurdau. Jie buvo negabūs, o mane profesoriai ir dailininkai iš kitų išskirdavo kaip gabų. Aš vos galėjau užkalti kapeiką blogiems dažams, blogiems teptukams, drobei išigyti, o jie visko turėjo pakankamai. Baronai mane niekino už tai, kad gyvenau skurdžiai, o aš juos už tai, kad jie buvo negabūs. Suprantate, aš negalėjau būti niekuo kitu, tik bolševiku. Ir dar, aš – lietuvis“¹². Taip kalbėjo Putna 1918 metais ir jo žodžių nuoširdumu abejoti nereikia. Revoliucinės idėjos ir nuotikos išsitvirtino jaunuolio sieloje. 1920 metais raudonųjų žygyje į Varšuvą Putna tiesiog kliedėjo, kaip, beje, ir daugelis jo bendražygių, pasauline revoliucija. Jo žodžiais: „Galite įsivaizduoti psichologinę būklę lietuvių valstiečio, kurį ilgus amžius engė lenkų dvarininkai, kai jis jaučia, kad nuo jo priklausė – ar sustabdyti dvarininko širdies plakimą, kai jis turi galimybę atkeršyti už dešimtis vargdienių kartų“¹³. Taigi jaunas žmogus tapo bolševiku trokšdamas aktyvios ir efektyvios veiklos, negalėdamas tenkintis vien dailininko pašaukimu ir kūrybiniu darbu. Tautinė veikla galbūt jam atrodė pernelyg sentimentali ir blanki palyginti su didinga griovimo dvasia ir socialinio teisingumo idėja. Vis dėlto 1918 metais ir vėliau Putna pabrėžia esąs lietuvis. Kalbėdamasis su Aleksandru Serafimovičiumi jis tai pakartoja kelis sykius: „Aš lietuvis, – sako jis žiūrėdamas į mane pilkai melsvomis akimis“¹⁴. 1920 metų Lenkijos kampanija bolševikams nepavyko, taip pat ir dėl Stalino klaidų. Tada net Leninas pasakė, kad kas, girdi, žygiuoja į Varšuvą per Lvovą, turėdamas galvoje vieną iš Stalino karinių direktyvų.

Putna irgi puikiai žinojo savo karinės vadovybės klaidas. Pats pri-

⁸ Ibid.

⁹ J. Puzinas, *Rinktiniai raštai*, Chicago, 1983, t. 1, p. 222.

¹⁰ „Lietuviai Sovietų Rusijoje“, *XX Amžius*, 1936, rugsėjo 5.

¹¹ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai, saugomi asmeniniame straipsnio autoriaus archyve. (Kalbėjosi A. Siaurusevičius.)

¹² B. Motuza, „Dailininko likimas“, p. 30.

¹³ K. Belockis, *Komisaras, karvedys, rašytojas*, Vilnius, 1978, p. 107.

¹⁴ A. Серафимович, „Политком“, А.Серафимович, *Бессмертие*, Москва, 1957, с. 83 (V. Putna sakosi esąs „литвин“, tai yra kalbėdamas rusiškai naudoja lenkišką etnonimo „lietuvis“ variantą).

tardamas tvirtos rankos idėjai apskritai, po Lenino mirties palaikė ne Staliną, o Trockį, matyt, ir dėl to, kad nepamiršo 1920 metų. Bet pasaulinės revoliucijos idėjos Putna taip pat neišsižadėjo. 1924–1925 metais jos labai jis dirbo Kinijoje kariniu Sun Jatseno patarėju. Anot Algirdo Putnos, iš Kinijos tėvui teko bėgti. Revoliucija ten buvo nuslopinta. Revoliucinis radikalizmas ir socialistinis mirażas, kaip jau minėta, galėjo būti patrauklūs jaunam žmogui.

Galbūt laikui bėgant Putna tapo vienu iš bolševikinių „deržimordų“? Taip neatsitiko. Galbūt inteligentiškumą išlaikyti padėjo ir diplomatinis darbas, pažintis su užsienio šalimis. 1927 metais Putna buvo paskirtas karo atašė Japonijoje, 1928 – Suomijoje, o 1929–1930 metais – Vokietijoje. 1932 metais jis išvyko į Tolimuosius Rytus Pamaro kariuomenės grupės vadu. Šias pareigas atitinka armijos generolo laipsnis. Algirdas Putna teigia matęs nuotrauką, kur tėvas dėvi keturiais rombais pažymėtą uniformą¹⁵. Sovietinių enciklopedijų informacija, kad Putna buvo korpuso vadas¹⁶, greičiausiai netiksli. Pagal karinę hierarchiją už armijos generolą aukštesnis tik maršalas. Be to, jis buvo apdovanotas keturiais Raudonosios vėliavos ordiniais. Tad karjera Putnai sekėsi, bet raudonasis „saldafonas“ jis vis dėlto nebuvo, skyrėsi nuo Vorosilovo, Budiono ir kitų. Tai matyti iš Piotro Kuročkino atsiminimų, parašytų šablonine Raudonosios armijos karininko kalba, bet liudijančių, kad Putna išsiskyrė iš savo kolegų: „Jis kovojo ir už kultūringą karininkų išvaizdą. Bet labai savotiškai. Susitinka, pavyzdžiui, nesiskutusį karininką, sustabdo jį, mandagiai pasisveikina, klausia, kokias užima pareigas, sužino pavardę, pasakui savo adjutantui sako: – Išduokite, prašom, kuopos vadui Ivanovui skustuvą. – Draugas vade, aš turiu skustuvą, aš paprasčiausiai nesusipėjau šiandien nusiskusti... – Vadinasi, nesuprantate, kad karininko išvaizda turi būti nepriekaištinga, – sako vadas. – Patariu atsikelti penkiomis minutėmis anksčiau. Skustuvu nuskusti jūsų augmeniją visai pakanka šio laiko. O skustuvą vis dėlto paimekite – ne dovanai, kurios jūs nenusipelnėte, o mūsų susitikimo atminimui. – Toks pokalbis ilgam išlikdavo atmintyje. Gauti iš vado skustuvą reiškė išgarsėti nevalyvumu. Įdomu, kad Putna auklėjamajam darbui pasitelkdavo karininkų žmonas. Po tarnybinio pasitarimo jis pakviėdavo jas ir ilgai kalbėdavosi. Po pokalbio kelioms moterims būdavo įteikiamos vertingos dovanos. Jas paprastai skirdavo toms, kurių vyrų vadovaujami daliniai tarnybiniame pasitarime būdavo pripažinti geriausiai“¹⁷.

Rūpestingas Putna buvo ir savo šeimai. 1918 metais jis vedė naš-

lę Nataliją ir įdukrino jos dukterį Niną. 1921 metais jiems gimė sūnus Algirdas. Sūnui, kaip matome, davė lietuvišką vardą ir tautybę. Nepamiršo Putna ir savo tėvų bei brolių su seserimis. Algirdas Putna prisimena, kad kai Vytauto sesuo ištekėjo ir plaukė garlaiviu į Ameriką, jis važiuo į Ščeciną su ja susitikti ir vežė pinigų įkurtuvėms¹⁵. 1934 metais Putna atvažiavo aplankyti (gal ir atsisveikinti) sunkiai sergančio tėvo, kuris tais pačiais metais mirė. Tada jis pasiimatė ir su savo Rygos laikų globėju Linartu¹⁹.

Linartas apie tą susitikimą pasakojo taip: „1930 m. stojau tarnauti į 'Maistą'. Mums buvo svarbu išplėsti prekybą su Rusija. Prisiminiau Putną, kuris jau tada buvo generolas. Parašiau jam laišką. Jis atsakė, nors ir atsargiai, kad padėsiąs. Kiek jutau, jis paspaudė, kad mūsų produktus priimtų [...]. Atvažiavo į Kauną 1934 metais. Buvo užsukęs keletą kartų pas mane. Aš jam kalbėjau: 'Mesk tuos bolševikus ir eik pas mus. Aš, jei reikės, eisiu pas p. prezidentą, pasakysiu, kad tu ištikimas, ir viskas bus gerai'". Putna, Linarto liudijimu, atsakęs taip: „Kas iš to bus? Rusijoje aš esu generolas. Jei aš čia atvažiuočiau, tai gaučiau daugiausiai leitenanto laipsnį. Vėliau gal prisikasčiau iki kapitono, bet kas iš to, ką galėčiau padaryti? Juk prie manęs vis tiek turėtų pristatyti mažiausiai du tris seklius ir mano veikimas būtų labai supančiotas. O dabar Rusijoje aš esu generolas. Aš visada atsimeinu Lietuvą ir, jei bus kokia sunki Lietuvai padėtis, aš visada stosiu jos ginti. Ir mano veikimas kaip garsaus bolševikų generolo visada tūkstantį kartų daugiau reikš negu tada, jeigu aš čia būčiau kokiu kapitonu! Sakysim, po 1926 metų perversmo lenkai buvo pasiruošę okupuoti Lietuvą*. Aš tuo laiku būdamas Japonijos karo atašė nusiunčiau asmeninę telegramą Piłsudskiui, kurioje pasakiau, kad jeigu tamsotos nors kiek pajudėsite Lietuvos link, tai tuojau susitiksime su manimi, bet susidūrimas bus daug rimtesnis negu buvo 1920-aisiais²⁰". Pasak Linarto, Putna ir asmeniškai pažinojo Piłsudskį. O cituotoje atsiminimų ištraukoje matome ir tam tikrą diplomatinį laviravimą. Kažin ar buvo tokia galinti Putną kompromituoti telegrama. O ir Putnos Lietuva tikriausiai vis dėlto buvo kitokia negu Linarto.

¹⁵ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

¹⁶ „В. К. Путна“, *Советская военная энциклопедия*, Москва, 1978, т. 6, с. 640.

¹⁷ П. М. Курочкин, *Позывные фронта*, Москва, 1969, с. 76–77.

¹⁸ 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

¹⁹ J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“, *XX Amžius*, 1937, birželio 18, p. 4.

* Matyt, turimas galvoje Lietuvos ir Lenkijos santykių paaštrėjimas 1927 metais.

²⁰ J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.

Algirdas Putna iš to laikmečio prisimena tėvo tapytą paveikslą, kuriame pavaizduota moteris, prikaustyta prie žemės ir draskoma varnų. Tai – „buržuazinės“ Lietuvos alegorija²¹. Gal Putna iš tikrųjų nepamiršo Lietuvos, bet tai buvo kita, bolševikinė, Lietuva.

1934 metais Putna buvo paskirtas karo atašė Didžiojoje Britanijoje. Stalininis diplomatas Ivanas Maiskis jį irgi išskyrė iš kitų: „Putna iš karto užsimojo plačiai veikti, išnuomojo namą karo atašė būstinei, gražiai jį įrengė, priimamąjį pavertė įdomia rusų ir užsienio dailininkų paroda bei ėmė megzti naudingas pažintis Anglijos kariniuose ir politiniuose sluoksniuose. Išsilavinęs ir sąmojingas Putna turėjo didelį autoritetą kitų valstybių karo atašė tarpe“²².

Savo diplomatinės veiklos metais Putna, atrodo, tapo didesnis pragmatikas. Pasak Linarto, į klausimą, kur dedaš savo pinigus, Putna atsakęs: „Ne, aš ne iš tokių, kaip kiti mūsų žydukai. Aš neturiu ir neturėsiu pinigų. Tiesa, ko reikia, aš turiu – du automobilius savo reikalams, šeimai – vasarnamį prie Berlyno. Broliui vežu porą tūkstančių litų, kad prisipirktų žemės“²³. Antisemitinės Putnos pažiūros, beje, ryškėja ir kai kuriuose kituose jo veiklos pėdsakuose.

1936 metų rugpjūčio mėnesį Putna gavo lakonišką Vorošilovo telegramą: „Skrisk į Maskvą. Klimas“²⁴, o kai atvyko į sovietų sostinę rugpjūčio 20 dieną, buvo suimtas²⁵. Stalinas naikino bet kokios opozicijos ir pasipriešinimo jo valdžios išplėtimui galimybes. Ir asmeniškai jis norėjo pašalinti iš akių senuosius bolševikus ir karinių jo paties nesėkmių per pilietinį karą liudininkus. Putna buvo suimtas kaip vienas iš „trockistų“, bet vėliau susidomėta jo sena draugyste su Michailu Tuchačevskiu. Tardymo „metodai“ paguldė Putną į Butyrkų kalėjimo ligoninę, o 1937 metų gegužės 14 dieną jis buvo perkeltas į Lefortovo kalėjimą ir po naktinio tardymo kankinimų davė reikalingus parodymus²⁶. 1937 metų birželio 12 dieną jis kartu su kitais aukštais karininkais buvo sušaudytas. Iš dabar turimų duomenų aišku, kad jokio realaus sąmokslu prieš Staliną Putna ir kiti jo likimo dalininkai nerengė.

Putnos šeima taip pat buvo išblaškyta. Algirdas Putna apie jo ir motinos grįžimą iš Londono taip pasakojo: „Atvažiavome. Nina nieko nežino... Nežino apie tai, kad tėvas atskrido į Maskvą, namuose jo nebuvo... Paskambinome į karininkų viešbutį – nėra. Kitą dieną kreipmės į karo atašė skyrių. Ten taip pat mano, kad jis Londone. Pasakė, kad ateitume kitą dieną... Atėjome ir mums pranešė, kad tėvą aerouoste suėmė NKVD. – Imkite atlyginimą. Kol jis tardomas, jam priklauso atlyginimas. Jeigu jums reikalinga mašina, duosime. Tardymas viską išsiaiškina. – Po kelių dienų 12 valandą nakties – bel-

dimas į duris. Atidarau. Įeina trys kariškiai. Pasisuka į motiną ir klausia: 'Ar jūs – Natalija Pavlovna? – Taip. – Štai orderis kratai ir areštui'. Krato iki ryto. Mano kambarį taip pat apžiūrėjo, iš knygų paėmė *Tūkstantį ir vieną naktį* vokiškai, Levą Kasilį... Čia buvo knygų iš senovės Meksikos ir Peru istorijos angliškai, 6 tomai. Jas paliko... Padarė krata ir po to liepė man eiti miegoti. Aš ir nuėjau. Neramu buvo... Ilgai girdėjau, kaip krebždėjo... Nepamenu, kaip užmigau. Rytą atbudęs motinos neberadau. Ją suėmė ir išvežė į Lubianką"²⁷.

Teismo dieną Stalinas išsiuntinėjo vietiniams partijos komitetams tokį potvarkį: „Ryšium su vykstančiu šnipų ir kenkėjų Tuchačevskio, Jakiro, Uborevičiaus ir kitų [tarp jų „kitų“ buvo ir Putna – S. P.] teismu CK siūlo jums organizuoti darbininkų, o kur įmanoma, ir valstiečių, taip pat Raudonosios Armijos dalinių mitingus ir priimti rezoliuciją dėl aukščiausiosios baudmės būtinumo. Teismas turėtų būti baigtas šiandien naktį. Pranešimas apie nuosprendį bus išspausdintas rytoj, tai yra birželio 12 d. 1937. 06. 11. CK sekretorius Stalinas“²⁸.

1937 metų įvykių Rusijoje atgarsiai pasiekė Lietuvą ir jos spaudą, kuri iš tikrųjų sukūrė kontroversijos įvaizdį. Putna tapo tos kontroversijos pagrindiniu personažu. Uborevičiumi nebuvo tiek domimasi, nes, nors jis ir buvo lietuvis, bet ne tokia spalvinga asmenybė kaip Putna, nedalyvavo jokiaje tautinėje veikloje. XX Amžiaus korespondentas išsiruošė į Molėtus, lankėsi pas Linartą. Visuomenė domėjosi kiekvienu Putnos bendrapavardžiu. Kauno vaistininkas Jonas Putna rašė į *Lietuvos Aidą*, kad nesąs Putnos giminaitis ir tegu dėl to žmonės jam neskambina²⁹.

O VDU profesorius Jonas Grinius rašė: „Su dideliu susidomėjimu sekiau laikraščiuose generolo Putnos likimą. Dabar jau visi žinom, kad jis sušaudytas. O birželio 17 d. XX Amžiuje sužinojom apie

21 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

22 I. Maiskis, „... Talentingas ir labai įdomus žmogus“, *Pergalė*, 1968, nr. 4, p. 152–154.

23 J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.

24 A. Siaurusevičius, „Novosibirsko lietuvių adresai“, *Universitas Vilnensis*, 1989, nr. 2/3.

25 „Дело о так называемой 'Антисоветской троцкистской военной организации' в Красной Армии“, *Известия ЦК КПСС*, 1989, №. 4, с. 47.

26 Ibid.

27 1989 metų pokalbio su Algirdu Putna užrašai.

28 „Дело о так называемой 'Антисоветской троцкистской военной организации' в Красной Армии“, с. 57.

29 „Vaistininkas Putna sakosi nesąs generolo Putnos brolis“, *Lietuvos Aidas*, 1936, rug-sėjo 1.

jo vaikystę. Skačiau ir skaudu darėsi, kad lietuvis, kuris per didelius vargus kopė į šviesesnį rytojų, žuvo. Tiesa, jis dirbo ne pas mus. Jis dirbo toj valstybėj, kuri tik fizinę jėgą tevertina, kur klasių kovos šūkis daugelį neaukštų dalykų pateisina. Tas lietuvis Putna mano ideologijai yra svetimas, priešingas, tačiau man jo vis dėlto tikrai gaila. Gaila kaip gabaus paklydusio žmogaus, gaila kaip lietuvio ir gaila man jo vaikų. [...] Ar mums neišpultų pasirūpinti, kad lietuvio vaikams, kurie nešioja gražius lietuviškus vardus, būtų suteikta pagalba [...] Kodėl nepriklausomoji Lietuva negalėtų pasiūlyti SSSR vyriausybei Putnos vaikus grąžinti jų tėvo žemėn? Lietuva turi parodyti, kad ji yra humaniška, kad neužmiršta savo vaikų net tada, kada jie svetimame krašte dirba³⁰. Humaniškas, nors tuo metu tik deklaratyvus pasiūlymas. Lietuviškoji Putnos legenda dar ir šiandien gyva. Molėtų krašto žmonės pasakoja, esą Putna visada veikęs tik Lietuvos labui, gal net ir Staliną, kad padėtų Lietuvai, norėjęs nušauti. Šiek tiek nuosaikesnis tos legendos variantas yra užfiksuotas Bostone išleistoje *Lietuvių Enciklopedijoje*: „Nors Putna dirbo sovietams, tačiau jam rūpėjo ir savoji tėvynė. Kai lenkai, sulaužę Suvalkų sutartį užgrobė Vilnių, Putna kreipėsi į raudonosios armijos vadovybę, prašydamas duoti jam dvi divizijas Vilniui vaduoti, tačiau sovietų vyriausybė tam sumanymui nepritarė“³¹.

Legendos lieka legendomis, o mes turime grįžti prie mūsų dar neatsakyto klausimo. Pirmiausia pabrėžtina, kad Putna bolševiku tapo niekieno nesuklaidintas, o savo laisva valia. Bet jis nebuvo bolševikas vien tik blogąja prasme. Linartas sakė: „Jis buvo labai doras, ne purvinas, grynai idėjos žmogus. Mačiau, kad jis labai prisirišęs prie savo šeimos, nepalietas bolševikų demoralizacijos. Kai sužinojau apie jo mirtį, buvo gaila tokio gabaus, padoraus lietuvio“³². Taigi jeigu Putną mes ir galime pavadinti utopijos piliečiu, tai turime pasakyti, kad jis buvo utopijos pilietis ne nuo gimimo, o savo noru. Ir gal netgi ne tam tikri natūralūs gyvenimo elementai, o pačios Putnos mintys apie socialinius santykius buvo jo veiksmų motyvas.

Kodėl tautinis sąjūdis nesugebėjo konsoliduoti visos visuomenės? Matyt, toje visuomenėje buvo prieštaravimų, kurių tautinis sąjūdis negalėjo išspręsti greitai ir efektyviai. Galbūt jie apskritai buvo neišsprendžiami, kaip nuolatinės žmogaus problemos.

³⁰ J. Grinius, „Prisiminkim nelaimingojo Putnos vaikus“, *XX Amžius*, 1937, birželio 19, p. 4.

³¹ K. Ališauskas, „Vytautas Putna“, *Lietuvių Enciklopedija*, Boston, 1961, t. 24, p. 277.

³² J. Daugailis, „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“.

ISSN 1392-0391.
Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.
T. 8.
Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Vladas Sirutavičius

APIE „BLOGĄ LIETUVIŲ“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ

Taip jau susiklostė, kad Juozapas Albinas Herbačiauskas lietuvių kultūros tyrinėtojams pirmiausia buvo, o didžiąja dalimi ir tebėra žinomas kaip rašytojas, poetas ir originalus eseistas, pirmojo lietuvių kalba atspausdinto literatūrinio almanacho *Gabija*, skirto Antano Baranausko penktosioms mirimo metinėms, sudarytojas. Prisimenant jo visuomeninę-kultūrinę veiklą, dažniausiai pažymima, jog gyvendamas emigracijoje – Habsburgų imperijai priklausančioje Krokuvėje – įkūrė lietuvių meno inteligentijos kultūros draugiją „Rūta“. Buvo jos pirmininkas ir, nesuklysimė teigdami, aktyviausias narys. Įdomu ir tai, kad į draugijos veiklą pabandė įtraukti ir iš istorinių Lietuvos žemių kilusius bajorus. Tiesa, šios jo pastangos kai kurių lietuvių literatūros istorikų iš esmės buvo vertinamos neigiamai ir netgi palaikytos antidemokratiškomis¹. Neseniai pasirodžiusi Herbačiausko raštų rinktinė, pavadinta *Erškėčių vainikas*, į kurią įdėtas ir Viktorijos Daujotytės straipsnis apie patį rašytoją („Gyvenimo artistas ir sau žmogus“), visiškai neblogai atspindi šiandienį mūsų žinojimo apie rašytoją lygmenį. Kartu teisingumo dėlei reikėtų pažymėti, jog rinkinio sudarytojai ryžosi jį šiek tiek praplėsti. Šitai teigdami omenyje turime rinkinyje perspausdintą Herbačiausko politinę brošiūrėlę *Kur eini, Lietuvi?*, parašytą ir išleistą berods 1919 metų vasarą, tai yra tuo metu, kai rašytojas lankėsi lenkų užimtame Vilniuje. Žinant Herbačiausko pasirodymo Vilniuje politines aplinkybes, o, anot lenkų istoriko Piotro Łossowskio, čia jį pasikvietė Józefo Piłsudskio bi-

¹ L. Gudaitis, *Platėjantys akiračiai*, Vilnius, 1977, p. 76.

čiulis ir jo idėjų šalininkas Leonas Wasilewskis², bei tų pačių metų rudenį rašytojui suorganizuotą kelionę į Kauną, kur jis susitiko ir konferavo su Antanu Smetona, Mykolu Sleževičiumi bei Ernestu Galvanausku, galima būtų galvoti, jog minėta knygutė, beje, lenkų laikinosios administracijos Vilniuje nemokamai platinta ir vadinamojoje Kauno Lietuvoje, turėjo aiškų propagandinį, politinį konjunktūrinių pobūdį.

Ir vis dėlto, nepaisant šitokio konjunktūriškumo, *Kur eini Lietuvi?*, kaip ir kiti beveik tuo pat metu parašyti Herbačiausko straipsniai, išspausdinti jau Mykolo Biržiškos Vilniuje leistame laikraštyje *Głos Litwy*, iš esmės gerai iliustravo rašytojo Lietuvos valstybingumo raidos sampratą. Siek tiek schematizuodami galėtume teigti, jog šioje nedidelėje knygutėje Herbačiauskas pabandė apmąstyti saugaus bei stabilaus Lietuvos valstybės egzistavimo geopolitines bei geokultūrinės sąlygas ir galimybes. Jo nuomone, viena svarbiausių tokio egzistavimo sąlygų turėtų tapti Lietuvos federacija su Lenkija. Pirmą, tokia valstybingumo forma, anot Herbačiausko, visiškai neturėtų reikšti Lietuvos pavergimo: „tai tik federacija bendram apsigynimo tikslui ateityje“. Antra, tik šitaip **taikiu būdu** būtų išspręstas Vilniaus, Lietuvos sostinės, klausimas³. Dėl sudėtingos geopolitinės ir geokultūrinės situacijos, kurioje atsidūrė Lietuva XX amžiaus pradžioje, Herbačiauskui atrodė neįmanoma realizuoti praktiškai grynai tautinės (monoetninės) Lietuvos valstybės nepriklausomybės idėjos. Dėl tokių minčių Herbačiausko politinė publicistika bei istorinė beletristika nebuvo populiarūs tarp lietuvių politinių veikėjų ir gana griežtai ne kartą buvo kritikuota, o jo valstybingumo samprata tiesiog tapatinta su Lietuvos ir Lenkijos unijos atnaujinimo idėja.

Zinia, net ir XX amžiaus pradžioje unijos idėja daliai Lietuvos visuomenės, ypač bajorijai, atrodė aktuali ir patraukli, betgi, mūsų nuomone, Herbačiausko federalizmo sampratos nereiktų su ja tapatinti. Viena vertus, Herbačiauskas besiformuojančiai moderniai lietuvių tautai neatmetė ne tik etnokultūrinio, bet ir etnopolitinio vystymosi galimybes, o kita vertus, propaguojamoje federalizmo idėjoje pabrėžė ne tik jos istorinį, bet ir naujovišką – demokratinį – turinį. Turint omenyje, jog ši rašytojo kūrybos dalis yra mažiau tyrinėta, šiame straipsnyje būtent jai ir skirsime pagrindinį dėmesį. Pabandysime žvilgtterėti į Herbačiauską – politiką publicistą ir istoriką beletristą, – kuris vienas pirmųjų XX amžiaus pradžios lietuvių istoriografijoje pabandė teoriškai apmąstyti tokius aktualius ir šiandienai visuomeninius reiškinius, kaip tautinis atgimimas, tautinė kultūra ir valstybingumas.

„AŠ NUO TĒVO APTURĒJAU LENKŲ KULTŪRĀ,
NUO MOTINOS – LIETUVOS KRAUJĀ!“

Atrodo, kad ši Herbačiausko frazė iš 1910 metų laiško Juozui Tumui-Vaižgantui parašyta sąmoningai, provokuojant mūsų pamąstymus apie rašytojo tautinio tapatumo sampratą. Žinoma, šiandien Herbačiausko vartotų sąvokų reikšmę suvokiame kiek kitaip, nei tai darė jis ar jo amžininkai. Todėl turbūt nesuklysimė teigdami, jog lenkų kultūra rašytojui tai anaip tol ne tautinės, moderniosios Lenkijos, bet bendresnės ir universalesnės (galbūt ir bajoriškos) kultūros, kaip ypatingos vertybių sistemos, sinonimas. Matyt, Lietuvos, o ne lietuvišką, kraują, tai yra kilmę, autorius pavartojo neatsitiktinai, nes juk Lietuva istorine prasme implikavo ne vien tik lietuviškąjį etniškumą. Vargu ar įmanoma visiškai tiksliai rekonstruoti Herbačiausko vartotų sąvokų turinį bei reikšmę, nes net ir savo spausdintuose darbuose jų tiksliau nesistengdavo apibrėžti. Ne toks svarbus mums atrodo ir rašytojo bajorystės klausimas. Pats rašytojas savo luominės priklausomybės rimčiau nesvarstė. (Tiesa, berods, laiške Liudui Girai užsiminęs, kad bajorą Herbačiauską tik Lietuvoje valdžia „smaugia“⁴.) Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi iš Gudijos į Prienų apylinkes atsikėlusių Herbačiausku, tiksliau – Horbačiausku bajorystės įrodymo dokumentai⁵. Kaip žinia, Juozapas Albinas Herbačiauskas savo tėvo giminę taip pat kildino iš Baltarusijos⁶.

Esmingesnis ir įdomesnis, mūsų nuomone, būtų rašytojo savitos, bet anaip tol ne unikalios, daliai Lietuvos visuomenės būdingos dvi lypės tautinės ir kultūrinės priklausomybės refleksija. Juk, anot Herbačiausko, tiek kultūra, tiek kilmė jam vienodai brangūs ir svarbūs, nė vieno jų jis nesiruošia išsiginti ar atsisakyti, nes tai tiesiog neįmanoma, kaip neįmanoma išsižadėti motinos ar tėvo. Įdomu pažymėti, kad toks savimonės dvilypumas visiškai netrukdė Herbačiaus-

² P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966, s. 156–157.

³ J. A. Herbačiauskas, *Erškėčių vainikas*, Vilnius, 1992, p. 429–442.

⁴ J. A. Herbačiausko laiškas L. Girai (po 1933), Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNMMB), f. 7–257, l. 7.

⁵ Herbačiausku (Horbačiausku) giminės bajorystės įrodymų dokumentas, 1822, lapkričio 14, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (toliau – LMAB), f. 198–716, l. 1.

⁶ J. A. Herbačiauskas, „Kas gi bedievis“, *Lietuvos Žinios*, 1925, balandžio 16, nr. 84.

kui laikyti savęs lietuviu. Šitai visiškai aiškiai ir nedviprasmiškai jis pareiškė Tumui-Vaižgantui jau minėtame laiške⁷. Beje, ir daug vėliau, 1933 metų antrojoje pusėje, tai yra tuo metu, kai galutinai išvyko iš Lietuvos ir apsigyveno Lenkijoje, lenkų žurnalistui aiškino: „Mano lietuviškumas paeina iš to, kad mano motina buvo lietuvaitė. Iš to savo psichikoje, kuri susideda iš slaviškos ir lietuviškos, jaučiuosi surištas su lietuvių tauta“. Ir čia pat pridūrė: „[...] negaliu atsakyti nuo to, kas vadinama sentimentu prie lenkų tautos“⁸. Charakteringa, lietuvių korespondentui, perpasakojusiam šį interviu, pasirodė, kad šiais žodžiais rašytojas išsiginą savo lietuviystės.

Žinoma, besiformuojančiose moderniose tautiškos visuomenės, o vėliau ir tautinės valstybės analogiška Herbačiausko dvilypio tautinio tapatumo refleksija galėjo būti suprasta arba kaip archajiška, tai yra nebeatitinkanti naujų visuomenės vystymosi sąlygų, arba netgi pavojinga ir „išdavikiška“, su kuria būtina kovoti. Kuo labiau XX amžiaus pradžioje Lietuvos visuomenė žengė nacionalizmo link, tuo Herbačiausko ir į jį panašių laikysena tapo mažiau toleruojama. Taigi rašytojui jo skelbta tautinio tapatumo samprata jam pačiam nekėlė rimtesnių problemų, o aplinkiniams priešingai – ji darėsi vis labiau nesuprantama. Štai kaip Mykolas Biržiška apibūdino Herbačiauską jau ne tiek kaip asmenį, bet kaip tam tikrą Lietuvos visuomenei būdingą socialinį-kultūrinį tipą: „lenkiškas lietuvis ir lietuviškas lenkas – *pól psa, pól kozy niedowiarek boży*“⁹. Galbūt per daug ironiškai ir kandžiai pasakyta, bet ši Biržiškos replika visiškai neblogai, mūsų nuomone, apibendrina didesnės dalies Lietuvos lietuvių požiūrį į rašytoją. Panašiai žiūrėjo į Herbačiauską ir lenkai. Laiške Juozui Urbšui rašytojas skundėsi, kad lenkai tikėjosi pamatyti jį pasveikusį nuo „lietuviystės ligos“ ir sugrįžusį prie lenkystės, betgi „apsvilę, pradėjo mane ignoruoti [...]“¹⁰. Pagaliau laikui bėgant vienu ironija transformavosi į visišką abejingumą, o kitų ignorancija virto tiesiog užmiršimu. Akivaizdu, kad tokiomis sąlygomis gyventi visuomeniškai aktyviam bei kūrybingam žmogui nebuvo lengva. Anot Herbačiauską neblogai pažinęs Juozo Keliuočio, būtent tokiomis aplinkybėmis galutinai ir susiformavo „jo nerami, audringa beveik isteriška asmenybė, iš kurios visko buvo galima tikėtis“¹¹.

Beje, savo dvigubą tautinio identifikavimosi modelį Herbačiauskas bandė pagrįsti ir teoriškai. Galvodamas, kad lietuvių tautinis atgimimas yra „neišvengiamas dalykas“, tai yra objektyvaus visuomenėje vykstančio proceso, jos laisvėjimo pasekmė bei tolesnio vystymosi (laisvėjimo) sąlyga, Herbačiauskas ir teigė, jog naujaisiais laikais

svarbiausiu tautiškumo kriterijū turįs tapti „laisvas tautos pasirinkimas“, taigi laisvanoriškas individo apsisprendimas. „Tautiškumas, – rašė 1907 metais straipsnyje lenkų kalba, – yra kiekvieno žmogaus sąžinės reikalas“¹², todėl būtina atsakyti „ištautinimo“ ir „nutautinimo“ politikos, kaip veikslių, nukreiptų prieš tokį laisvanorišką pasirinkimą. Taigi ir etninės, bendruomeninės vertybės pirmiausia, žinoma, kalba, Herbačiausko nuomone, negalėjo būti reikšmingesnis tautiškumo kriterijus. Kita vertus, nereikėtų rašytojo laikyti per daug kraštutiniu voliuntaristu, visiškai nuvertinančiu objektyvių veiksnių įtaką tautiniam identifikavimuisi.

Štai pirmajame savo didesniame darbe (*Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, Kraków, 1905), kuriame nagrinėjo „etnografinės Lietuvos atgimimą“, tai yra tautinio lietuvių judėjimo prielaidas bei raidą, rašė, kad ne tik tas lietuvis, kuris kalba lietuviškai, bet ir tas, kuris kalbos nemokėdamas **jaučiasi** kultūriškai susijęs su „**lietuviškos dvasios**“ bendrumu ar „bendra **motina-Tėvynė**“¹³ [pabr. mano – V. S.]. Anot Herbačiausko, iškiliasi istorinės Lietuvos bajoriškos kultūros atstovai, kaip antai jo paties minėti Adomas Mickevičius, Juozapas Ignotas Kraševskis, Teodoras Narbutas, Liudvikas Jucevičius, atstovauja kaip tik tokiam tautinio tapatumo tipui. Ypatingą lietuvišką dvasią ir motiną Tėvynę galėtume laikyti kaip tik tokiais objektyviais veiksniais, kuriuos reflektuojant ir suvokiamas tautinis bendrumas. Tiesa, Tėvynę, sprendžiant iš Herbačiausko teksto, nedvejodami galėtume identifikuoti su LDK, jos kultūrinėmis, pilietinėmis bei istorinėmis tradicijomis, o išsiaiškinti, kas gi ta paslaptinga lietuviška dvasia, nėra taip paprasta. Čia galėtume tik spėlioti: galbūt Herbačiauskas ją suvokė kaip svarbiausią bei bendriausią bet kokios tautinės refleksijos prielaidą, būtent dėl to ir nereikalaujančią kokio nors detalesnio ar išsamesnio paaiškinimo. Beje, amžiaus pradžioje tau-

⁷ J. A. Herbačiausko laiškas J. Tumui-Vaižgantui. [1910], Vilniaus universiteto biblioteka (toliau – VUB), f. 1–D434, l. 11.

⁸ Str. (?), „Herbačiauskas nusimetė kaukę“, *Lietuvos Aidas*, 1933, lapkričio 28, nr. 270.

⁹ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, Los Angeles, 1953, t. 2, p. 200.

¹⁰ J. A. Herbačiausko laiškas J. Urbšui [po 1933], LNMMB, f. 15–226, l. 10.

¹¹ J. Keliuotis, *Atsiminimai apie J. A. Herbačiauską* (kopija, mašinraštis), 1961, vasario 2, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka (toliau – LLTIB), f. 53–1087, l. 3–4.

¹² J. A. Herbaczewski, „W kwestii sporu polsko-litewskiego słow kilka“, *Kurjer Litewski*, 1907, 17 (30) sierp., nr. 155.

¹³ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, Kraków, 1905, s. 11.

tos dvasios fenomenas ypač domino vadinamosios lenkų „tautinio mesianizmo“ filosofijos atstovus. Ji buvo vartojama nusakyti ypatingai ir unikaliam dvasinės struktūros formai, būdingai kiekvienai tautai kaip kolektyviniam individui, be kurios negalėtų egzistuoti nė viena tauta, o bet koks tautinis judėjimas tėra tik tautinės dvasios objektyvizavimas. Berods vienas ryškiausių XX amžiaus pradžios šios filosofinės mokyklos propaguotojų Wincentas Lutosląwskis dėstė Krokuvos universitete kaip tik tuo metu, kai ten laisvo klausytojo teisėmis mokėsi ir Herbačiauskas.

Žinoma, ne tik tautinė dvasia ar tėvynė galėjo tapti tais objektyviais veiksniais, skatinančiais tautiškumo refleksiją. Prisiminkime, kaip rašytojas įrodinėjo Józefo Piłsudskio lietuviškumą: „Šiandien žvelgiant iš etnografinio-gentinio taško jis nebuvo lietuvis. Žvelgiant iš aukštesnio, istorinio – Piłsudskis buvo lietuvis, kilęs iš elitinės lietuvių giminės su Lietuvos valstybės istorija [pabr. mano – V. S.] sąžine susijęs“. Ir apibendrinamas teigė: „Kalbėdami apie tautą, omenyje turime tautinį didvyrių elitą, geriausius ‘artistus’, tuos, kurie ne tik kenčia, bet ir mąsto, ir kuria už milijonus“¹⁴. Šiuo atveju Herbačiauskui valstybingumo tradicija pakeitė tautos dvasią, o savęs tapatinimas su ja (jos refleksija) turėjo tapti asmens tautiškumo (lietuviškumo) įrodymu.

Neatsitiktinai tiek dėmesio paskyrėme Herbačiausko propaguotam tautinio tapatumo modelio rekonstravimui. Tai todėl, kad amžių sandūroje vis spartesnis luominių santykių irimo bei modernių tautų formavimosi procesas buvo ne vien tik teorinių refleksijų objektas, bet ir, bent jau daliai Lietuvos visuomenės, pirmiausia bajorijai, tapo dramatiškų egzistencinių išgyvenimų priežastimi. Juk ir Herbačiauskui tai, kas atrodė pakankamai aišku teoriniuose straipsniuose, dažnai gyvenime virsdavo sunkiai išsprendžiamomis problemomis. Štai taip, mūsų nuomone, atsitiko ir su politinės tėvynės pasirinkimu.

Savo Lietuvos vizijos Herbačiauskas taip ir nesugebėjo įsprausti į tautinės Lietuvos valstybės rėmus, svetima jam liko ir tautinė Lenkija. Prisiminkime, kad dar jaunuolis būdamas Herbačiauskas buvo priverstas mesti mokslus Marijampolės gimnazijoje ir dėl caro valdžios persekiojimų sprukti iš Lietuvos. Maždaug ketvirtį amžiaus rašytojas praleido emigracijoje, daugiausia Krokuvoje. Kaip matyti iš gana gausaus epistolinio Herbačiausko palikimo, jį dažnai aplankydavo mintys apie prieš savo valią paliktą Tėvynę, troškimas grįžti į ją. Tiesa, po 1910–1911 metų, kai gavo Jogailos universiteto lie-

tuvių kalbos lektoratą, Tėvynės ilgesys kiek priblėso. Į jau nepriklausomą Lietuvos Respubliką Herbačiauskas sugrįžo tik 1923 metų vasarą. Be kitų aplinkybių, paskatinusių rašytoją realizuoti savo seną sumanymą, buvo ir antilietuviškų nuotaikų stiprėjimas Lenkijos visuomeniniame gyvenime. Štai ir Jogailos universitete 1922 metais buvo sudaryta drausminė komisija, turėjusi išsiaiškinti rašytojo politinį patikimumą¹⁵. Tam turbūt įtakos turėjo to meto Herbačiausko publicistika, kurioje atvirai buvo kritikuojama Lenkijos endekų politika Lietuvos atžvilgiu. Grįždamas į Kauną kūrė pačius įvairiausius projektus bei planus, tačiau tik nedaugelį sugebėjo įgyvendinti. Tiesa, nuo 1925 metų gegužės 16 dienos vis dėlto pradėjo dėstyti Vytauto Didžiojo universitete, dabar jau lenkų kalbą bei literatūrą. Ir beveik tuo pat metu skundėsi, kad Lietuva diametraliai nutolusi nuo tos, apie kurią jis svajojo¹⁶. Galiausiai 1932 metų pavasarį po konflikto su Universiteto Humanitarinių mokslų fakultetu iš jo pasitraukė, atsisakė ir jam paskirtos pensijos. O netrukus, 1933 metų spalio mėnesį, galutinai emigravo iš Lietuvos. Prieš išvykdamas liūdnai konstatavęs: „[...] Lietuvoj, šitoks gyvenimiškas fenomenas: grynu lietuviu, grynu Lietuvos mylėtoju-patriotu gali būti tik toks pilietis, kuris narsiau už visus kitus lenkų neapkenčia (be jokio skirtumo ar jie politikai, ar kultūros žmonės)“¹⁷. Galbūt šie Herbačiausko žodžiai padės suprasti, kodėl vis dėlto rašytojas užuot gyvenęs Tėvynėje pasirinko iš pažiūros laisvanorišką emigraciją. Laiške Urbšiuui, matyt, bandydamas kaip tik šitai paaiškinti, rašė, jog abu kraštai, tai yra ir Lietuva, ir Lenkija, jam vienodai brangūs ir abi jo tėvynės. O jis pats tetroškęs vieno: „[...] būti bent dvasiniu (ne politiniu) tarpininku tarp dviejų tautų laikinai susipykusių! Juk tai ne 'išdaviko' rolė – ne!“¹⁸ Štai šitokią Herbačiausko pasirinkimą, tiksliau, nesugebėjimą pasirinkti, apsispręsti dėl vienintelės ir tikrosios Tėvynės, drįstume laikyti iš esmės tipišku bei artimu bent jau daliai LDK žemėse gyvenusios bajorijos, taip ir nesugebėjusios integruotis nė į vieną iš naujai susikūrusių tautinių valstybių.

Atrodo, neatsitiktinai Herbačiauskas istorinėje bei politinėje pub-

¹⁴ J. A. Herbaczewski, „Marszałek Piłsudski i Wilno“, *Tygodnik Ilustrowany*, 1936, nr. 21, s. 397.

¹⁵ *Polski słownik biograficzny*, t. 9, s. 432.

¹⁶ J. A. Herbačiausko laiškas laikraščio *Czas* redakcijai [1925], LMAB, f. 96–284, l. 1.

¹⁷ J. A. Herbačiausko laiškas *Lietuvos Žinių* redakcijai [1933], LMAB, f. 54–90, l. 1.

¹⁸ J. A. Herbačiausko laiškas J. Urbšiuui [1933], LNMMB, f. 15–226, l. 12.

licistikoje tiek daug dėmesio skyrė istorinės Lietuvos visuomeninio-politinio elito (bajorijos) bei lietuvių tautinio atgimimo tarpusavio santykių raidos analizei. Manė, kad būtina ryžtingiau veikti neigiamas liaudies ir bajorijos nuostatas, požiūrius viena į kitą bei būtinai pasistengti kuo daugiau Lietuvos bajorų pritraukti prie lietuvių tautinio judėjimo. Mat, rašytojo nuomone, be aktyvaus bajorijos, visuomenės politinio ir kultūrinio elito, dalyvavimo tautiniame judėjime negalėtume kalbėti ir apie pilnavertės tautinės (nacionalinės) kultūros susiformavimą, galiausiai problemiškas taptų ir valstybingumo atkūrimas. Kokiais argumentais remdamasis Herbačiauskas darė tokias prielaidas?

„TIEMS, KURIE IEŠKODAMI TĖVYNĖS KENČIA...
IR BLAŠKOSI LYG VĖJAI RUDENINIAI ANT
DIDVYRIŲ KAPŲ...“

Pagal Herbačiausko sumanymą istorinės beletristikos veikalas – *Lietuvos atgimimas prieš Lenkijos idėją*, – kurį rašytojas dar vadino Lietuvos apologija, turėjo supažindinti lenkus su „milžiniškais“ lietuvių **tautos atgimimo apsireiškimais**¹⁹. Sprendžiant iš poetinės dedikacijos, kurios ištraukėlę pacitavome, knyga skirta ne tik Krokuvos lenkams, bet ir vadinamiesiems „lietuviams su lenkiška kultūra“, tai yra Lietuvos bajorams, norintiems giliau pažinti lietuvių tautinį judėjimą. Ši nedidelės apimties knygutė svarbi dar ir tuo, kad joje suformuluotų principinių teiginių rašytojas neatsisakė ir vėlesnėje kūryboje.

Herbačiausko nuomone, svarbiausias krašto politinės nepriklausomybės garantas – originali bei nepakartojama tautinė (nacionalinė) kultūra, jos išlaikymas bei tolesnis plėtojimas. Antra, lietuvių tautinio atgimimo, taip pat tautinės kultūros susiformavimo didžiausia kliūtis yra dviejų pagrindinių visuomenės luomų: liaudies ir privilegijuotojo (bajorijos) prieštaravimai²⁰. Taigi būtina abiejų šių luomų tarpusavio santykius, anot Herbačiausko, harmonizuoti, tai yra derinti. Tiesa, reikėtų pabrėžti, jog rašytojui esmingesnė atrodė ne socialinė-ekonominė kova, bet būdingas Lietuvos visuomenės prieštaravimas tarp dviejų kultūros tradicijų (liaudiškosios ir bajoriškosios) ir būtent jų suderinimo galimybės. Juk kiekvienas luomas išsaugojo per amžius nusistovėjusias tik jam vienam būdingas unikalias kultūros tradicijas, bent vienos jų atsisakymas tik nuskurdintų bendrą

nacionalinę kultūrą²¹. Besiformuojančiai moderniai lietuvių tautinei kultūrai svarbios ir vertingos abi kultūros tradicijos: liaudies (etninė) kaip pamatinis lietuvių tautos kultūros elementas, išsaugojęs jos pagrindinį savitumą – kalbą, – bet neturėjęs pilietinio-valstybinio gyvenimo patyrimo, kurį išlaikė tik bajoriškoji tradicija.

Nekeisdamas savojo tautinės kultūros modelio esmės, vėlesniuose darbuose Herbačiauskas jį šiek tiek modifikavo bei papildė. Štai 1909–1910 metų straipsniuose, išspausdintuose žurnale *Świat Słowianski*, teigė, jog moderni kultūra turėtų formotis tiek bajoriškos, tiek liaudiškos tradicijos sintezės pagrindu. Beje, *Świat Słowianski* buvo vienas solidžiausių intelektualinių Krokuvos žurnalų. Jo redaktorius buvo istorikas Feliksas Koneczny, o leido vadinamoji „Slavų klubo“ draugija, vienijanti Jogailos universiteto akademinę elitą. Vienas šios draugijos įkūrimo iniciatorių buvo žymus kultūros istorikas Marianas Zdziechowski, kilęs iš buvusių LDK žemių. Jis ir įtraukė studentą Herbačiauską į klubo veiklą, mat tautinių sąjūdžių problema „Slavų klubas“ itin domėjosi. Jame 1904 metų lapkričio 5 dieną būsiamasis rašytojas perskaitė pranešimą „Atgimimas Lietuvoje“, galbūt jo pagrindu vėliau paruošė ir savo pirmąją knygutę²². Liaudiškos ir bajoriškos tradicijos sintezė, anot rašytojo, įmanoma dėl abiem tradicijoms būdingo katalikiškos kultūros vertybių bendrumo. Kokios tai vertybės, plačiau neaiškino, nors, atrodo, jų nesutapatino tik su religinėmis²³. Ir vis dėlto šio laikotarpio straipsniuose Herbačiauskas modernios tautinės kultūros formavimosi procese labiau akcentavo istorinės-pilietinės, jo supratimu ir bajoriškos, tradicijos reikšmę. Be jos kultūra negalėtų įgyti tautinės bruožų ir tapti nacionaline, o liktų tik liaudies subkultūros lygio²⁴.

Kita vertus, Lietuvai atsidūrus itin sudėtingoje geokultūrinėje situacijoje, Rytų ir Vakarų kultūrų kovos sandūroje, bajorija bei istorinė-pilietinė tradicija privalėtų apsaugoti jauną lietuvių kultūrą nuo rusiškos – „bizantiškos“ kultūros įtakos. Viena liaudiška, o rašytojo žodžiais tariant, „baudžiavinė tradicija“ lietuvių politinėje mintyje

¹⁹ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy...*, s. 8.

²⁰ *Ibid.*, p. 11.

²¹ *Ibid.*

²² J. Keliuočio pokalbis su J. A. Herbačiausku, *Naujoji Romuva*, 1932, kovo 24, nr. 12(64), p. 266.

²³ J. A. Herbaczewski, „Litwa i Kwestya Polski“, *Świat Słowianski*, 1910, t. 1, nr. 6, s. 355–357.

²⁴ *Ibid.*, p. 359.

šitokiai įtakai nesugebėtų atsispirti. Remdamasis tokiomis prielaidomis, Herbačiauskas aštriai kritikavo bandymus kurstyti liaudies ir bajorijos (lietuvių ir lenkų) konfliktą. Tokių ginčų kurstymas, anot rašytojo, pirmiausia atitiko Rusijos imperijos interesus²⁵. Pritardami tokiai išvadai, teisingumo dėlei turėtume pridurti, jog dažnai reiškinijų, išeinančių iš jo paties sukurtos schemos, nesugebėdavo teisingai suprasti (pavyzdžiui, Didžiojo Vilniaus seimo vertinimas). Dar vėlesniuose darbuose, pavyzdžiui, knygutėje *Litwa a Polska: Rozważania na czasie*, išleistoje 1921 metais Vilniuje, Herbačiauskas kultūrinį-socialinį liaudies ir bajorijos konfliktą dar labiau sustiprino, transformuodamas jį į dviejų priešiškų visuomenės „dvasinės sąrangos“ formų susidūrimą: „demokratiškos-valstietiškos“ ir „poniškos-imperialistinės“²⁶. Bet rašytojo samprotavimų esmė liko ta pati: neįveikus šio socialinio-kultūrinio konflikto Lietuva negalėsianti sukurti pilnavertės tautinės kultūros ir išsikovoti nepriklausomybės. Beje, kas irgi būdinga, ir savo pirmuosiuose, ir daug vėlesniuose darbuose Herbačiauskas nepriklausomybei pirmiausia suteikė ne tiek politinių, kiek kultūrinių vertybių prasmę, teigdamas, jog valstybinė nepriklausomybė tai visų pirma „morališkų ir politiškų vertybių revizija“²⁷. Jeigu tautinė kultūra, anot Herbačiausko, galinti susiformuoti tik dviejų vienas kitam priešiškų kultūrinių elementų – liaudiško ir bajoriško – sintezės pagrindu, tad kyla klausimas, kas gi praktikoje tokią sintezę realizuos.

Lietuvos visuomenėje Herbačiauskas surado dvi socialines grupes, galinčias atlikti šitokią misiją. Pirmiausia tai „lietuviai su lenkiška kultūra“, „istorinio lietuvio tipas“, arba, kitaip tariant, Lietuvos bajorija, bet ne visa, o tik ta jos dalis, kuri suprato savo „pilietines pareigas liaudžiai“, tai yra paveikta demokratijos idėjų. Juolab Lietuvos bajorijos polonizacija, anot Herbačiausko, buvusi tik išorinė, bet niekada nebuvusi dvasinė, taigi dabar sakytume labiau etnolingvistinė, bet ne etnokultūrinė. Kita vertus, bajorijos politinį patriotizmą rašytojas aiškino kaip valstybinės nepriklausomybės siekimą dalyvaujant ir Lenkijai (iš čia unijos idėjos palaikymas), bet tai anaipso nereiškė Lietuvos interesų pajungimo Lenkijai. Todėl Lietuvos bajorija vis stengdavosi pabrėžti savo tautinį atskirumą ir nereiškė jokio noro tapti lenkais²⁸.

Rašytojo nuomone, ir „liaudiškos Lietuvos“ atgimimo idėja pirmiausia taip pat kilusi iš bajorijos, o vienas ryškiausių jos propaguotojų buvęs Simonas Daukantas²⁹. Pagrindinis bajorijos „atsigręžimo į liaudį“ tikslas turėtų būti liaudies kultūros, jos vertybių pa-

kėlimas į aukštesnę – tautinių vertybių lygį. Praktikoje jis turi prasidėti nuo paprastų žmonių švietimo jų gimtąja kalba, kas, žinia, paspartintų ir liaudies tautinio susipratimo procesą. Todėl neatsitiktinai Herbačiauskas taip aukštai įvertino XIX amžiaus pradžioje kilusį žemaičių bajorų kultūrinį sąjūdį, kuris, jo nuomone, gerai supratęs savo misiją santykiuose su liaudimi. Tiesa, vėlesniuose darbuose šalia reikalavimų bajorijai aktyviau dėtis prie lietuvių tautinio atgimimo, o lietuvių tautiniam judėjimui aktyviau patraukti į savo pusę bajorus ima ryškėti supratimas, jog didžioji Lietuvos bajorijos dalis vis dėlto neįvykdžiusi savo pilietinės pareigos, vis labiau orientavosi į tautinės Lenkijos sukūrimą³⁰.

Sprendžiant iš Herbačiausko straipsnių, parašytų 1906–1908 metais ir išspausdintų *Vilniaus Žiniose*, galėtume teigti, jog modernios tautinės kultūros susiformavimą, taigi ir dviejų kultūrinių tradicijų derinimo galimybę, rašytojas siejo ir su demokratinės lietuvių kūrybinės inteligentijos atsiradimu. Tačiau pirmiausia iš liaudies kilusiai lietuvių inteligentijai privalu buvo suvokti esminius liaudiškos ir tautinės kultūros skirtumus: „Daugelis mano, kad žodžių ‘tauta’ ir ‘liaudis’ prasmė visiškai vienoda – niekuomet nesiskiria. Yra tai labai kenksminga klaida. Būtinai reikia atskirti tų žodžių prasmę. Tauta – tai **visų luomų sintetiška valia** (‘Wille’), tai **visų luomų idėjiškoje prasmėje vienybė!** [pabr. mano – V. S.]. Liaudis gi tai tik vieno luomo dvasiška vienybė“³¹. Šitai suprantanti inteligentija galėtų kūrybiškai panaudodama abi tradicijas formuoti iš esmės naują tautinę (nacionalinę) kultūrą, atlikti bet kuriam tautiniam atgimimui būtiną jau minėtą moralinių ir politinių vertybių reviziją. Turbūt todėl šio laikotarpio straipsniuose Herbačiauskas ir ragino visokeriopai remti kūrybinę inteligentiją, talentus – „tikrus laisvės apgynėjus“³².

Žinia, šiandien kritikuoti Herbačiauską nebūtų sunku. Jo siūloma

²⁵ J. A. Herbaczewski, „Tragizm odrodzenia narodowego Litwy“, *Świat Słowiański*, 1909, t. 1, nr. 3, s. 149.

²⁶ J. A. Herbaczewski, *Litwa i Polska: Rozważania na czasie*, Vilno, 1921, s. 4.

²⁷ J. A. Herbačiauskas, „Per savijudybę į liuosybę“, *Vilniaus Žinios*, 1906, rugpjūčio 19, nr. 181(498).

²⁸ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy...*, s. 33–34.

²⁹ *Ibid.*, p. 35, 37.

³⁰ J. A. Herbaczewski, *Głos bolu*, Kraków, 1912, s. 181–182.

³¹ Jaunutis Vienuolis [J. A. Herbačiauskas], „Tautiškos literatūros klausimu“, *Vilniaus Žinios*, 1908, sausio 25, nr. 21(859).

³² *Ibid.*

lietuvių tautinės (nacionalinės) kultūros formavimosi schema atrodo perdėm utopiška, o skirtingų luominių bei kultūrinių interesų derinimo konkretaus socialinio mechanizmo, mūsų nuomone, rašytojas taip ir nepasiūlė. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, jog Herbačiausko skelbiama sintetinė tautinės kultūros samprata XX amžiaus pradžioje buvo pakankamai populiarė (žr., pavyzdžiui, Konstancijos Skirmuntaitės, Romano Skirmunto ir kitų istorinę publicistiką). Taigi rašytojo pasiūlyta samprata pačiais pagrindiniais bruožais artima demokratėjančios Lietuvos bajorijos požiūriui į tautinės kultūros formavimąsi. Beje, Herbačiauskas savo skelbiamus kultūrinio-luominio solidarumo principus bandė įgyvendinti ir praktiškai, inicijuodamas 1904 metų pradžioje kultūrinės draugijos „Rūta“ įkūrimą Krokovoje. „Rūtos“ steigėjai (be Herbačiausko, aktyviausias buvo Adomas Varnas) skelbėsi vengsiai „tautinio egoizmo“ ir todėl kultūrinius draugijos uždavinius kėlė aukščiau politinių: „ant kultūriško išsiplėtojimo remia politinį jos [visuomenės – V. S.] būvį“³³. Apie konkretesnius draugijos planus Herbačiauskas užsiminė laiške Jonui Basanavičiui: „Dėlto gi malonu man pranešti, kad tikslą savo rūpinamės įvykdyti pamažu, be triukšmo: norint būdami sunkiose aplinkybėse ir be perstojimo kovojant su lenkų ignoracija. Svajojam (ir dar mažų svajosim) apie išleidimą lietuviško laikraščio (dviejose kalbose) kursai būtų tvirtyne teisybės apie Lietuvą ir apgynėju mūsų tautiškos kultūros. Taipogi svajojam apie išdavimą populiariškų knygelių lietuviškoje kalboje, kurios suteiktų žinias apie kultūros užmirštus veikalus“³⁴. Tačiau vienas svarbiausių draugijos uždavinių, anot steigėjų, buvo suvienyti bendram darbui lietuvių inteligentus, besimokančius Krokovoje, ir, kaip rašoma draugijos įstatuose, „etnografinės Lietuvos mylėtojus“ arba, kitaip tariant, iš istorinės Lietuvos kilusius bajorus. Varnas rašė apie keliasdešimt „litvinų“, kuriuos norėta pritraukti prie draugijos veiklos³⁵. Žinoma draugijos veikloje dalyvavus garsius Jogailos universiteto dėstytojus: Marianą Zdziechowską, Janą Rozwadowską ir kitus. Dėl šių priežasčių draugija turėjo dvigubą narystę, o per susirinkimus kalbėtasi paraleliai ir lenkų, ir lietuvių kalbomis. Atrodo, kad nesulaukusi rimtesnės finansinės paramos iš jau minėtų „litvinų“, didžiosios dalies išsikeltų uždavinių „Rūta“ taip ir neįgyvendino. Todėl pagrindinė draugijos narių veiklos kryptis liko įvairių referatų ruošimas ir jų viešas skaitymas, o po *Gabijos* rinkinio išleidimo, maždaug 1908 metų pradžioje, draugijos veikla beveik visai išblėso³⁶.

Taigi Herbačiauskui pilnavertės tautinės (nacionalinės) kultūros su-

kūrimas buvo pirmasis ir svarbiausias uždavinys siekiant valstybinės nepriklausomybės. Anot jo, jeigu tautinė kultūra formuojasi sintezės pagrindu, vadinasi, ir valstybingumo forma turi atitikti šį procesą. Lietuvai geriausiai tiktų tokia forma, kuri išlaikytų valstybinės tradicijos tęstinumą, o tai, žinoma, padėtų demokratėjančiai bajorijai, kaip tos tradicijos saugotojai, lengviau integruotis į tautinės kultūros procesą. Tai turbūt galėtume laikyti viena iš priežasčių, kodėl Herbačiauskas pasisakė už federacinę valstybės formą ir buvo prieš grynai tautinių valstybių idėją. Tačiau tuo pat metu Herbačiauskas sugebėjo suprasti, jog lietuvių tautinio judėjimo keliamos ne tik etnokultūrinio, bet ir etnopolitinio atskirumo nuo Lenkijos aspiracijos yra objektyviai neišvengiamos ir į jas būtina atsižvelgti. Antras motyvas, formavęs Herbačiausko valstybingumo sampratą, buvo sudėtinga geopolitinė Lietuvos padėtis. Jo nuomone, Lietuvai vienai pasiekti ir išlaikyti politinę nepriklausomybę būtų labai sunku dėl didžiųjų valstybių – Vokietijos ir Rusijos – ekspansionistinės politikos, kurios visiškai nesuinteresuotos Lietuvos valstybės savarankiškumu. Todėl eventualių Lietuvos sąjungininku siekiant nepriklausomybės galinti tapti tik Lenkija. Tuo pat metu primygtinai pabrėžė, jog ieškant susitarimų su ja pirmiausia reikia orientuotis į Lenkijos demokratinius sluoksnius. Galiausiai trečias motyvas, atsiradęs jau vėliau, buvo susijęs su Vilniaus krašto problemos praktinio ir politinio sprendimo galimybėmis. Herbačiausko nuomone, norint Lietuvai teigiamai, tai yra savo naudai, išspręsti šį klausimą, kompromisas ir ryšiai su Lenkija neišvengiami.

Turbūt daugelis, remdamiesi tokiomis Herbačiausko nuostatomis, lengvai padarytų išvadą, jog jis vienareikšmiškai pasisakė už Lietuvos ir Lenkijos sufederavimą. Beje, XX amžiaus pradžioje kai kuriuose Lietuvos (ypač bajorų) ir Lenkijos visuomenės sluoksniuose vadinamosios Jogailaičių unijos atnaujinimo ar galimos abiejų kraštų federacijos idėjos buvo pakankamai populiarios. Tačiau dažniausiai jos maskavo ekspansinį požiūrį į Lietuvą bei lietuvių tautinį judėjimą kaip į nesubrendusį savarankiškam politiniam gyvenimui.

³³ „Rūtos“ draugystės programa, *Varpas*, 1905, nr. 1–2, p. 22–23.

³⁴ J. A. Herbačiausko laiškas J. Basanavičiui, 1904, gruodžio 12, LLTIB, f. 2–903, lapai nenumuruoti.

³⁵ A. Varno laiškas P. Višinskiui, 1904, kovo 12, VUB, f. 1–E 51, l. 6.

³⁶ Jaunutis Vienuolis [J. A. Herbačiauskas], „Laiškas iš Krokuvos“, *Vilniaus Žinios*, 1908, vasario 20, nr. 42(880).

Herbačiausko Lietuvos valstybingumo vizija formavosi veikiamą tiek populiarių visoje Europoje federalizmo idėjų, tiek istorinės Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo tradicijos. Tik šitai pripažįstant nereikėtų pamiršti, jog savo valstybingumo sampratą nuolat tobulindamas rašytojas sugebėjo išsaugoti demokratinį jos turinį. Demokratiškumą jis suvokė ne kaip vienos „liaudies“ kultūrinį ir politinį viešpatavimą likusiai visuomenės daliai, bet, priešingai, kaip skirtingų socialinių ir kultūrinių interesų derinimo būdą, pagrįstą taip pat ir „istorine tradicija“³⁷. Jau 1905 metais Herbačiauskas rašė, kad Jogailaičių unijos idėjos atmesti negalima dėl dviejų priežasčių: pirma, esant tokiai valstybingumo formai į ją lengviau būtų integruotis istorinei Lietuvos bajorijai, kuriai lietuviškumas neatsiejamas nuo lenkiškumo. Antra, taip būtų galima geriau apsiginti nuo išorės priešų ir svetimų kultūrų įtakos. Tiesa, čia pat rašytojas pažymi, jog unija būtina modernizuoti „atsižvelgiant į laiko dvasią“, tai yra demokratizuoti, o tokia unija ar susitarimas turėtų būti pirmiausia grindžiami laisvanoriškumo principu. Tik tokiu atveju, anot Herbačiausko, tarp kraštų nusistovėtų „lygių ir globos santykiai“³⁸. Kaip šituos „lygybės“ ir „globos“ principus suderinti praktikoje, Herbačiauskas nenurodė. Tiesa, vėliau aiškindamas federacijos idėjos aktualumą apie kokią nors „globą“ nebeužsimindavo. Užtat jo federacijos sampratoje atsirado naujų elementų.

Štai 1907 metais rašytame straipsnyje vėl akcentuodamas išaugusią Vokietijos bei rusiško panslavizmo pavojų lenkų bei lietuvių tautoms, Herbačiauskas sako, jog unija nebūtinai turinti būti ilgalaikė, bet gali turėti ir laikino kompromiso (susitarimo) formą³⁹. Svarbu, kad ji būtų visuotinė, liaudiška bei demokratinė. Ir vėlesnėje iškarinėje politinėje publicistikoje bei per viešas paskaitas, kurias taip mėgo, Herbačiauskas panašiais argumentais grindė federacijos reikalingumą, akcentuodamas arba išorės geopolitinį ir kultūrinį veiksnių, arba vidinį būtinumą prie lietuvių tautinio judėjimo pritraukti bajoriją, kad ji taptų „tikraisiais Lietuvos piliečiais“. Federacijos rėmai taip pat kartais būdavo išplečiami, šalia Lietuvos, Lenkijos į ją įtraukiant ir Ukrainą⁴⁰. Kaip tik apie šitokią trilypę federaciją Herbačiauskas užsiminė referate, perskaitytame 1909 metais Adomo Mickevičiaus liaudies universitete. Tiesa, šios paskaitos atpasakojimas *Vilniaus Žiniose* sukėlė rašytojo nepasitenkinimą ir jis skundėsi redakcijai: „Išties nesuprantu kokiam tikslui [...] patalpinot Studento koresp. (Nr.53) apie mano referatą. Korespondenciją stačiai

netikusią, mane asmeniškai užgaunančią [...] Nejaugi 'persitikrinte' būk aš esmi 'lenkomanas'? Nejaugi taip žemai Jūsų akyse nu-
puoliau?"⁴¹

Žinoma, tarptautinės politikos konjunkтура iki Pirmojo pasaulinio karo neleido tikėtis, jog vienokios ar kitokios formos federacija, organizuota laisvanoriškumo ir prievartos nevartojimo principais, galėtų būti greitai realizuota praktiškai. Turbūt todėl ir Herbačiausko samprotavimuose tiek nenuoseklumo ir neaiškumų, nieko nekalbama ir apie vidinę federacijos struktūrą. Pirmasis pasaulinis karas, didžiųjų imperijų – Austrijos-Vengrijos, Rusijos – irimas ir galiausiai nuo jų atskylančių tautų pastangos kurti arba atkurti nepriklausomas valstybes, suformavo visiškai naują geopolitinę situaciją. Naujai besikuriančių nepriklausomų valstybių santykiai tapo svarbia praktinės politikos problema. Tokiomis aplinkybėmis išaugo dėmesys ir įvairiems federaciniams projektams, jie įgavo konkretesnę turinį.

Kada tiksliai Herbačiauskas atvyko į lenkų užimtą Vilnių, nėra visiškai aišku. Nežinia, ar jis atsidūrė Viniuje iki 1919 metų rugpjūčio pabaigos, tai yra iki POW (Polska Organizacja Wojskowa) akcijos Kaune, ar jau po jos. Anot jau minėto istoriko Łossowskio, šiai kelionei jį užangažavęs Leonas Wasilewski. Jis taip pat užsakęs rašytojui paruošti propagandinę brošiūrėlę ir bandęs panaudoti Herbačiauską kontaktams su lietuvių politiniais veikėjais užmegzti (žr. P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966, s. 156–157). Turbūt ne taip svarbu, kas įtraukė rašytoją į „didžiąją politiką“ – ar Piłsudskiui artimas Wasilewski, o galbūt ir pats Piłsudskis (apie jo ir Herbačiausko tarpusavio ryšius Krokuvėje užsimena rašytoją neblogai pažinojęs Mykolas Biržiška⁴²). Čia pat vertėtų pridurti, jog rašytojo požiūris į Piłsudskį, asmenį ir jo politinę veiklą, nebuvo visuomet vienodas: pritarimas ir netgi susižavė-

³⁷ J. A. Herbaczewski, *Głos bolu*, s. 100.

³⁸ J. A. Herbaczewski, *Odrodzenie Litwy...*, s. 19.

³⁹ J. A. Herbaczewski, „W kwestii sporu polsko-litewskiego“, *Kurjer Litewski*, 1907, 17(30) lip., nr. 755.

⁴⁰ Studentas [R. Rasikas], „Referatas apie Lietuvą“, *Vilniaus Žinios*, 1909, gruodžio 5(18), nr. 53.

⁴¹ J. A. Herbačiausko atvirlaiškis *Vilniaus Žinioms* [1909–1910], LLTIB, f. 26–1025, lapai nenumeruoti.

⁴² M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų)*, London, 1962, d. 2, p. 68.

jimas galėjo virsti nusivylimu ir pasipiktinimu⁴³. Svarbiau pažymėti, jog ryždamasis aktyviai politinei veiklai rašytojas tikėjosi pasinaudodamas palankia situacija pabandyti realizuoti jam svarbią federacijos idėją ir taip prisidėti prie Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo. Šiandien, žinodami Herbačiausko misijos Vilniuje bei Kaune rezultatus, galėtume teigti, jog vis dėlto rašytojas nesugebėjo tiksliai įvertinti susidariusios politinės padėties, pervertino ir savo galimybes tą padėti veikti.

Rašydamas apie motyvus, kodėl Wasilewskis pakvietė rašytoją į Vilnių, Łossowski užsiminė apie jo laišką Lenkijos ministrui pirminkui (1919, vasario 15, kitur vasario 14) Ignacui Paderewskiui. Tai iš tikrųjų įdomus dokumentas, neblogai apibūdinantis tuometinę Herbačiausko federalizmo sampratą. Kritikuodamas lenkų endekų „aneksionistinę-imperialistinę“ politiką Lietuvos atžvilgiu kaip visiškai neperspektyvia⁴⁴, kartu rašytojas pasiūlė savo dviejų kraštų tarpusavio santykių raidos modelį. Herbačiausko nuomone, abu kraštai turėtų būti suinteresuoti federacijos (kartais vietoj federacijos vartoto konfederacijos sąvoką) sudarymu. Juolab kad ji nereikštų vieno kurio nors nario dominavimo kitam, bet pirmiausia būtų suprantama kaip „jėgų bendradarbiavimas“ prieš galimą Vokietijos ir Rusijos sąjungą. Lietuvos ir Lenkijos susitarimas „angliškojo unionizmo“ dvasia galėtų būti panašus į Australijos ir Anglijos tarpusavio santykius⁴⁵, grindžiamus naudingų tarpusavio bendradarbiavimu tiek politinėje, tiek ekonominėje srityse. Turbūt pokyčiai Anglijos dominijų sistemoje per Pirmąjį pasaulinį karą ir tuoj po jo, kada dominijos, įgydamos vis didesnę savivaldą, vis dėlto išlaikė bendriausius politinius bei ekonominius ryšius su buvusia metropolija, tuo tik paspartindamos savo integraciją į Vakarų civilizaciją, padarė įtakos ir Herbačiauskui. Esminė laisvanoriškos ir lygių federacijos (konfederacijos) sudarymo sąlyga turėjo tapti taikus Vilniaus klausimo išsprendimas, žinoma, Lietuvos naudai⁴⁶.

Matyt, tokių idėjų veikiamas ir atvyko į Lietuvą. Pabuvęs Vilniuje, Herbačiauskas kartu su Mykolu Biržiška 1919 metų rugsėjo 23 dieną išvyko į Kauną. Rugsėjo 25 dieną su Augustinu Janulaičiu bei Mykolu Biržiška Kauno teatre skaitė pranešimus, skirtus Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykių problematikai⁴⁷. Koks buvo Herbačiausko perskaityto referato turinys, nėra visiškai aišku. Tik kažin, ar jis labai skyrėsi nuo idėjų, išdėstytų tiek laiške Paderewskiui, tiek istorinėje-politinėje publicistikoje, išspausdintoje Mykolo Biržiškos redaguotame laikraštyje *Głos Litwy* 1919 vasarą ir rudenį. Žinoma tik,

kad Kauno visuomenė labai priešiskai sutiko Herbačiausko pranešimą – prelegentas buvo nušvilptas. Sėkmingesni buvo kontaktai su lietuvių politikais. Vėliau, jau būdamas Lenkijoje, gerai įvertinęs lietuvių politikus, nes šie neatmetę susitarimo su Lenkija galimybės⁴⁸. Kaune Herbačiauskas konferavo su Sleževičiumi (aptarė kantoninės Lietuvos idėją), Smetona, kuris, anot rašytojo, gana gerai supratus bajorijos reikšmę Lietuvos ir Lenkijos santykiams⁴⁹. Taigi ir atsakomybė už galimą šių šalių kompromisą pirmiausia teko Lietuvos bajorijai, kuri, anot rašytojo, buvo susirūpinusi savo luominėmis privilegijomis, o ne kaip atlikti pilietines pareigas kraštui. Po susitikimų Kaune nuvyko į Varšuvą, kur su Mykolu Biržiška spalio 3 dieną buvo priimti Józefo Piłsudskio. Kiek vėliau Herbačiauskas susitiko su Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Lietuvos sekcijos vadovu M. Araszewskiu⁵⁰. Deja, nieko konkretesnio apie tuos pokalbius negalėtume pasakyti. Biržiška prisiminė per vizitą pas Piłsudskį Herbačiauską raginus keisti Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu, esą ikišiolinė tik „stumianti lietuvius ieškoti sau kitų sąjungininkų“⁵¹. Berods tuo rašytojo misija Lietuvoje ir pasibaigė, taip ir nedavusi kokių nors konkretesnių praktinių-politinių rezultatų abiejų kraštų santykiams normalizuoti. Ir vargu ar galėjo juos duoti. Jeigu ji ir turėjo kam nors įtakos, tai tik pačiam Herbačiauskui, jo apsisprendimui sugrįžti į Lietuvą.

Net ir fragmentiška Herbačiausko federalizmo sampratos analizė rodo, jog jam federacija tai visų pirma demokratinis laisvanoriškas tautų ir kraštų susitarimas (todėl dažnai šalia federacijos kaip jos sinonimus vartojo kompromiso, susitarimo ar konfederacijos sąvokas). Žinoma, šitoks susitarimas nereiškė kokio nors vieno jos nario

⁴³ Plg.: T. Katelbach, „List ‘Mickiewiczowskiego litwina’ Józefa Albina Herbaczewskiego do Marszałka Piłsudskiego“, *Niepodległość*, 1976, t. 10, nr. 4, s. 136–137 ir J. A. Herbaczewski, O Wilno i nie tylko o Wilno, Wilno, 1922, s. 6–7.

⁴⁴ J. A. Herbaczewski, *O Wilno i nie tylko o Wilno*, Wilno, 1922, s. 6–7.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 5.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 9.

⁴⁷ [?], „Lietuvių ir lenkų santykių istorija“, *Lietuva*, 1919, spalio 11, nr. 225.

⁴⁸ J. A. Herbaczewski, *Litwa i Polska...*, s. 12.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 17, 19–20.

⁵⁰ P. Łossowski, *Stosunki polsko litewskie...*, s. 159.

⁵¹ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, p. 68. Apie tą patį žr. Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto posėdžio protokolas (juodraštis), 1919, rugsėjo 7 (turėtų būti spalio 7), LMAB, f. 105–603, l. 22.

etnokultūrinių bei etnopolitinių interesų ignoravimo, o priešingai, buvo suprantamas tik kaip šių interesų derinimo priemonė. Prievartos pavartojimą eventualios federacijos sukūrimui atmetė iš principo, todėl ir generolo Lucjano Żeligowskio akciją įvertino kaip „brutalią prievartą“ bei smūgį federalizmo idėjai⁵².

„NIEKAM NEPASIDUODANTIS VIENIŠUMAS“*

Turbūt vienas mįslingiausių Herbačiausko gyvenimo įvykių, sukėlusių daug prieštarūnų vertinimų, buvo jo išvykimas iš Lietuvos ir emigracija į Lenkiją 1933 metais. Kodėl rašytoją ištiko, jo paties žodžiais tariant, ši „baisi tragedija“? Kodėl didžiąjai daliai amžininkų jis, nepaisant nuveikto darbo bei pareiškimų apie savo lietuviškumą, vis dėlto liko, anot Mečislovo Davainio-Silvestraičio, „falšyvu“, taigi blogu lietuviu? Šis Herbačiausko gyvenimo įvykis galėtų būti visiškai nebloga iliustracija teiginiui, jog ne tik istorinės Lietuvos bajorijai, bet ir žmonėms, paveiktiems elitinės-bajoriškos kultūros vertybių, modernios tautos formavimasis buvo kupinas vidinės įtampos ir konfliktų su naujai besiformuojančia tautine-kultūrine bendruomene. Straipsnio pabaigoje nebekomentuosime pretekstų, galėjusių paskatinti rašytoją emigracijai, jų buvo pakankamai, bet pabandytume apibūdinti tas sąlygas ir aplinkybes, kurios iki minimumo sumažino Herbačiausko galimybes integruotis į visuomeninį, kultūrinį bei politinį nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvenimą.

Pirmiausia dėl to „kalta“ rašytojui būdinga dviguba tautinės savidentifikacijos (savimonės) forma. Siekimas savo galvosenoje išsaugoti ir suderinti etninį lietuviškumą su lenkiškumu, tai yra tradicinės bajoriškos kultūros elementais, modernioje tautinėje visuomenėje galėjo atrodyti jei ne pavojingas, tai bent keistas. Joje į dvigubą tautinį tapatumą nebuvo žiūrima kaip į vertingą savaime, nes dominavo įsitikinimas, kad tokia tautinio tapatumo forma yra laikinas reiškinys (nesusipratimas), anksčiau ar vėliau turėsiantis virsti „grynuoju“ tautiškumu. Priešingai, Herbačiauskas manė, jog kultūrinis-tautinis dvilypumas tai viena iš prielaidų modernios tautinės (nacionalinės) kultūros susiformavimui. Šį tikslą pasiekti galima tik įtraukiant į lietuvių tautinį judėjimą Lietuvos bajorus.

Herbačiausko propaguojama federacinė Lietuvos valstybingumo koncepcija, bent jau iš dalies, taip pat buvo susijusi su kultūrinio ir tautinio rašytojo dvilypumu. Svarbu tik pažymėti, jog demokratiškais

principais sukurtą Lietuvos-Lenkijos federaciją manė esant pranašesnę už tautinę valstybę. Žinoma, Herbačiausko valstybingumo samprata didžiosios dalies ne tik Lietuvos politikų, bet ir visuomenės galėjo būti suvokta tik kaip kėsinimasis į pačią nepriklausomybės idėją. Tokia tautinės kultūros bei federacinio valstybingumo samprata, o svarbiausia aktyvus, viešas tokių idėjų propagavimas bei bandymai jas realizuoti, mūsų nuomone, tapo vienu iš rašytojo ir lietuvių visuomenės įtampos šaltinių. Rašytojo laikysena darėsi vis mažiau priimtina ir galėjo sukelti tik įtarimą. Atrodo, kad ir pats Herbačiauskas visiškai neblogai suprato savo padėtį. 1928 metais grįžęs iš Varšuvos, laiške gudų kultūros veikėjui Vladislovui Toločkai konstatavo, jog „lenkams ir lietuviams atrodoš 'keistuolių'. Tokių kaip aš tarpininkų nebereikia [...]“⁵³.

Kita konfliktų priežastis glūdėjo, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, Herbačiausko, kaip „labiau nepriklausomo žmogaus“, galvosenoje bei laikysenoje visuomenės atžvilgiu. Anot Kavolio, tokio tipo asmenybėms pirmiausia būdingas svetimumas visokioms politinėms-ideologinėms sistemoms bei bandymai savo nepriklausomybę įkūnyti veikloje, kūryboje. Įvairiuose Herbačiausko tekstuose apstu konstatavimų, panašių į šiuos: „mano būdas neapkenčia nei jokių partijų, stačiai nei jokių“ arba „buvau ir būsiu neprigulmingu rašytoju“. Dar jaunystėje politinio angažavimo rašytojas išvengė formuluodamas „Rūtos“ programą, kuri pirmiausia turėjo tapti kultūrine draugija ir vengti bet kokio politizavimosi. Žinia, šitokia Herbačiausko laikysena daugeliui kėlė nepasitenkinimą. „Pirmaeiviai taip pat manimi nepasitiki, kaip ir atžagareiviai“, – konstatavo rašytojas 1909 metais. Nenoras savęs varžyti partiniais ir ideologiniais išipareigojimais buvo tiesiogiai susijęs su individualizmo plėtojimu. Tai apėmė tiek asmenybės, pirmiausia kūrybinės, individualumo apsaugą („Nesivaržyti dogmatais! Gyventi gaivališkai...“), tiek bendruomeninio-tautinio savitumo puoselėjimą.

Šis XX amžiaus pradžioje Herbačiausko buvo suprantamas kaip misija išvaduoti lietuvių tautą ir kraštą iš bizantiškos (rusiškos) kultūros įtakos, kuri naikina tiek asmens, tiek tautinį individualumą.

⁵² Žr. J. A. Herbačiausko laiškas M. Zdziechowskiui, 1920, spalio 27 ir lapkričio 1, J. A. Herbaczewski, *O Wilno i nie tyłko o Wilno*, s. 32–35.

* Iš: V. Kavolis, „Nepriklausomas žmogus lietuvių istorijoje“, *Metmenys*, 1985, t. 50, p. 26.

⁵³ J. A. Herbačiausko laiškas V. Toločkai [1928], LLTIB, f. 22–982, lapai nenumeruoti.

Štai kaip rusiškos kultūros pavojų anuometinei lietuvių visuomenei formulavo laiške Juozui Tumui-Vaižgantui: „Mūsų 'pirmeiviška' visokių indiferentizmų pakraipoje išauklėta inteligentija man matos to nejučia [...] Man matos, kad mūsų inteligentija neturi romanų kultūros pajautimo, nes atmetė tos kultūros pamatus, net per labai ignoruodami katalikystės įtakmę, o ypač jos pavojingumą rusų tautai. Jie rasit formališkai svarsto lietuviškumą, bijodami suprasti kame to lietuviškumo branduolys [...] Už tat jiems vistiek pat ar juos lavins bizantėnų kultūra ar lotynų [...] Čia yra dvasiško ištautėjimo punktas [...]“⁵⁴. Panašiai ir 1932 metais, švęsdamas savo literatūrinio darbo dvidešimt penkerių metų jubiliejų, rašytojas nurodė, jog pagrindinis jo rūpestis – kova su „Lietuvos rusifikavimusi“. Tiesa, paprastai Herbačiauskas kritikuotas buvo ne už tautinio savitumo propagavimą, bet už gana garsiai deklaruotus kūrybinės asmenybės individualumo ir jos laisvės principus: „Žinote, kad esu karštas romantikas, gindamas idėją, o ypač gindamas artisto žodžio ir sąžinės laisvę“⁵⁵. Būdingas buvo rašytojui ir supratimas, jog savo idėjas būtina ginti („teisus tik tas, kas už teisybę galvą guldo“).

Kada kovojama buvo už nelabai arba visiškai nepopuliaras, pavojingas idėjas, sąlygos visuomenės ir asmenybės įtampai atsirasti buvo ypač palankios. Herbačiauskas pasirinko kupiną konfliktų ir įtampos gyvenimo būdą. Tai tik liudija, kad Mykolas Römeris buvo visiškai teisus, pavadinęs rašytoją žmogumi, „atkakliai išlaikančiu tikėjimą idealu“, labiau vertinančiu asmeninę nepriklausomybę ir tiesą nei aplinkinių meilę ir gerbūvį. Kita vertus, toks idėjinis nuoseklumas – „idealizmas“ – darė jį svetimą ir nelabai reikalingą žmonėms, tarp kurių gyveno. Tuomet ir liko emigracija bei „niekam nepasiduodantis vienišumas“.

1993, rugsėjis

⁵⁴ J. A. Herbačiausko laiškas J. Tumui-Vaižgantui [1909–1911], LLTIB, f. 1–4180, lapai nenumeruoti.

⁵⁵ J. A. Herbačiausko laiškas laikraščio *Czas* redakcijai, l. 6.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Darius Staliūnas

„TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS,
TRUPUTĮ LIETUVIS,
O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“

Vilniaus vyskupas Edwardas von der
Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių

Naujaisiais amžiais ne visoje Europoje buvo keliami vienodi reikalavimai Katalikų bažnyčiai. Vakarų Europoje Bažnyčia buvo vertinama pagal tai, kiek ji gerbė pilietines žmogaus teises bei laisves ir kaip ji reagavo į socialinę nelygybę, kuri XIX amžiuje tapo viena svarbiausių epochos problemų. Bažnyčiai nespėjant tinkamai susiorientuoti, pastebimas mentaliteto pasaulėjimas. Tuo tarpu Vidurio bei Rytų Europoje Katalikų bažnyčia galėjo išlaikyti savo pozicijas paremdama tautų teises į laisvę ir nepriklausomybę. Katalikų bažnyčios pozicijos reiškėjais paprastai buvo laikomi vietiniai dvasininkai, o ypač Bažnyčios hierarchai. Šis per XIX amžių susiformavęs kriterijus buvo perkeltas ir į istoriografiją. Tai gana aiškiai matyti vertinant Vilniaus vyskupo Edwardo von der Roppo (1851–1939) veiklą*. Lenkų istoriografijoje jis laikomas lenkų kultūros atstovu, nurodomas ir jo palankumas kitoms etnokultūrinėms bendrijoms. Tuo tarpu lietuvių istoriografijoje Roppas dažniausiai vertinamas nepalankiai, o jo veikla apibūdinama kaip polonizacinė. Disonuoja su šiais dviem vertinimais turbūt tik Juliusz Bardacho požiūris¹. Jis atkreipia dėmesį į luominės savimonės reliktus, būdingus vyskupui. O kuo

* Roppo, kaip Vilniaus vyskupo, veiklą 1903–1907 metais aptarėme studijoje „Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907)“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius, 1994, p. 142–219.

¹ J. Bardach, *O dawniej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 231.

gi save laikė vyskupas? Kadangi Roppo refleksijų likę nedaug, tenka ieškoti kitų kelių vyskupo savimonei atskleisti. Jeigu pavyktų atsakyti į klausimą, kokios visuomenės interesams Roppas objektyviai ar subjektyviai atstovavo, tai bent iš dalies galėtume atskleisti ir jo savimonės klodus.

Prieš pradėdant detalesnę analizę verta pacituoti keletą eilučių iš vyskupo draugo Aleksandro Meysztowicziaus sūnaus Waleriano, taip pat kunigo, prisiminimų: „Kunigas arkivyskupas Roppas matydavo regėjimus ar vaiduoklius. Kažkada atverdamas savo kabineto duris pamatė save patį sėdint prie stalo. Stabtelėjo su sekretoriumi ant slenkščio, tuo metu aukštos lubos užgriuvo ant jo antrininko, sudaužydamos į šipulius ir kėdę, ir stalą. Beje, tokie „susidvejimai“ dažnai pasitaikydavo von der Roppo giminėje“². Ar galime suprasti tikrąją šių eilučių prasmę? Ką norėjo vienas kunigas tokiu neįprastu būdu pasakyti apie kitą savo luomo atstovą? Drįstume spėti, kad Meysztowiczius norėjo parodyti Roppo asmenybės daugialypiškumą. Todėl ir šiuose mūsų svarstymuose neieškosime aiškaus ir vienintelio atsakymo.

„AUKŠČIAUSIAS KATALIKŲ BAŽNYČIOS PAREIGŪNAS LIETUVOJE IR BALTARUSIJOJE“

Paprastai pastebima tai, kas artima ir lengviau suprantama. Todėl nenuostabu, kad vokiečiai (tiek iš etninės Vokietijos, tiek iš Pabaltijo gubernijų) vienaip ar kitaip akcentuodavo vokišką Roppo kilmę. *Rigasche Zeitung* rašė, kad vyskupo jausmai nėra aiškiai apibrėžti, nes „tikėjimas ir kilmė iš motinos pusės traukia jį prie Lenkijos, tuo tarpu vardas jį jungia su Rusija“³. O štai prelatas Steinmannas taip atsiliepė apie vyskupą: „Roppas yra klastingas tipas, prie kurio sunku prieiti, kadangi jis jokių būdu ne lenku, bet rusu gimęs ir skrupulingai siekia neprarasti savo rusiškos pilietybės“⁴. Nuoroda į jo rusišką kilmę šioje vietoje yra aiški. Jo tėvas Julianas Emerykas Roppas buvo kilęs iš garsios vokiečių giminės von Kirburg, kuri XIII amžiuje atsikėlė į Vestfaliją, o vėliau – į Pabaltijį. Pabaltijo gubernijų vokiečiai (dar vadinami baltvokiečiais) XIX amžiuje buvo privileijuota etnokultūrinė bendrija Rusijos imperijoje. Turėdami išskirtinį socialinį statusą ir plačią vietinę savivaldą, jie (bent jau XIX amžiuje) savo politinį likimą susiejo su Rusija. Tuo metu dažnai pasakotas anekdotas, kaip Aleksandras II po sėkmingos Kaukazo operaci-

jos paklausė generolo Jermolovo, kuo dar galėtų jį apdovanoti. Šis atsakė: „liepkite man būti vokiečiu“ („prikažite manie byt' niemciem“)⁵. Atrodo, kad ir Roppas iš pradžių pasuko įprastu baltvokiečiams keliu. Studijavo Peterburgo universitete teisę (tai buvo vienintelė iš inteligentiškų profesijų, kurią vertino aristokratai), o baigęs pasiliko valstybės tarnyboje. 1879 metais grįžo į gimtinę, o po keletrių metų įstojo į Kauno kunigų seminariją. Pasak vieno šaltinių, Roppas, grįžęs iš Peterburgo, pasišventė maldai ir apsisprendė stoti į dvasinę seminariją⁶. Pasak kitų, jis jau nuo mažens buvo linkęs į dvasininko profesiją⁷. Aišku, kad šie du teiginiai neprieštaruoja vienas kitam, skiriasi tik akcentai. Tačiau mes norėtume šiame Roppo žingsnyje išvelgti ir objektyvesnes, tai yra sociokultūrinės aplinkos suformuotas priežastis.

Baltvokiečių politinė, socialinė ir kultūrinė programa nenumatė jokių nuolaidų kitiems krašto socialiniams sluoksniams. XIX amžiaus šeštojo dešimtmečio viduryje susiformavęs jaunatvių sąjūdis taip pat radikaliai atsiribojo nuo bajorų⁸. Taigi tam tikrų etnosocialinių, kartu ir etnokultūrinių bendrijų (latvių valstiečių ir baltvokiečių bajorų) santykiai įgavo antagonistinį pobūdį. Tačiau Latgaloje, kur gyveno Roppai, gyvos buvo ir lenkų kultūrinė bei LDK politinė tradicijos. Buvusių LDK žemių gyventojus – lietuvius, lenkus ir gudus – vienijo ne tik istorinė tradicija, kuri valstiečiams buvo sunkiai suvokiama abstrakcija, bet ir bendra religija, skirianti juos nuo okupantų stačiatikių. Žlugus Abiejų Tautų Respublikai vienintelė visuomenės pripažįstama oficiali institucija liko Katalikų bažnyčia. Klebono autoritetas rodė ir Bažnyčios autoritetą. Tas pats pasakytina ir apie vyskupą. Vienas Motiejaus Valančiaus biografų taip yra apibūdinęs tą situaciją: „Žemaičiui valstiečiui vyskupas buvo pats didžiausias, svarbiausias ir aukščiausias asmuo, kokį pajėgė vaizduotis“. Arba štai

² W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludziach*, t. 1: *Poszło z dymem*, Warszawa, 1989, s. 140.

³ J. Wronka, *Kurland und Litauen*, Freiburg, 1917, s. 112.

⁴ H. Stehle, *Die Ostpolitik des Vatikans, 1917–1975*, München, Zürich, 1975, s. 37.

⁵ W. Meysztowicz, *Gawędy...*, t. 1, s. 139.

⁶ X.J.N. [?], „Ropp Edward“, *Podręczna encyklopedya Kościelna*, Warszawa, Lublin, Łódź, 1914, t. 33–34, s. 307.

⁷ G. Manteuffel, *O starodawnej szlachcie krzyżacko-rycierskiej na kresach inflantskich*, Lwów, 1910, s. 43.

⁸ S. Pivoras, „Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 353.

kitoje vietoje: „O jos [Žemaitijos – D. S.] vyskupas **de facto** [pabr. autoriaus] buvo tartum XIX-jo amžiaus Lietuvos karalius ir valdovas“⁹. Nors šis vertinimas aiškiai subjektyvus, tačiau ne iš piršto laužtas. Jei aristokratai, o prie tokių priskirtini ir Roppai, nusprendavo pasirinkti dvasininko karjerą, jie būdavo predestinuoti Bažnyčios hierarchų pareigoms.

Čia išdėstytos aplinkybės leistų spėti, kad identiteto paieškos ir paskatino Roppą rinktis dvasininko karjerą. Puikiai suvokdamas, kad jo laukia ne parapijos klebono dalia, jis galėjo tikėtis būti tarp elito (tik jau dvasinio), tuo pat metu neprarasti ryšių su liaudimi (juk prieš altorių visi lygūs!). Blaiviai mastant jau tada, XIX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, buvo galima matyti, kad esama socialinė struktūra nėra patvari ir ne amžina. Tiek buvusių LDK žemių, tiek Lenkijos Karalystės likimas dar skendėjo miglose. Tik Katalikų bažnyčia kaip institucija ir kaip dvasinė jungtis atrodė esanti patvari. Manytume, kad Roppo veikla Katalikų bažnyčios hierarchinėse pareigose patvirtina šių samprotavimų teisingą kryptį. Aišku, galėjo būti, o ir buvo, kitos šio Roppo profesijos pasirinkimo inspiracijos, tačiau jos ne tiek svarbios mūsų aptariamai temai. Ir dar viena pastaba. Būtent 1879 metais žymaus baltvokiečio, daugiausia žinomo savo istoriniais veikalais, Gustavo Manteuffelio etnokultūrinėje orientacijoje Bardachas išvelgia lūžį¹⁰. Manteuffelis būtent tais metais, tai yra tuo pat metu, kai Roppas išvyko iš Peterburgo, pereina į lenkų kultūros orbitą, nors niekada neišsižadėjo savo vokiškos kilmės, taip pat ir kultūros. Taigi Roppo atvejis nėra toks jau išimtinis.

Roppas gana sparčiai kilo dvasinės karjeros laiptais. 1886 metais jis išventintas į kunigus, o jau 1902 metais paskirtas Tiraspolio, 1903 – Vilniaus vyskupu. 1905 metų revoliucijos laikotarpiu svarstoma jo kandidatūra į Mogiliovo arkivyskupo kėdę. Būtent per revoliuciją ir išryškėjo Roppo etnokultūrinė bei etnopolitinė orientacija. *Nowiny Wileńskie* puslapiuose jis teigė, kad priskiria save lenkų tautai, nors neigia ir netgi didžiuojasi savo vokiška kilme¹¹. Lenkišką dvasią Roppas perėmė iš motinos, kuri buvo kilusi iš garsios Zyberkų–Pliaterių giminės. Motinos tėvas Mykolas – garsus XIX amžiaus pradžios Vilniaus masonas, kurį laiką taip pat buvęs civiliniu Vilniaus gubernatoriumi. Sklandė net legenda, kad jis buvo Tado Kosciuškos adjutantas. Mykolo namuose Liksnoje (Vitebsko gub.) kurį laiką praleido ir jo pusbrolio Ksavero duktė, 1831 metų sukilimo didvyrė, Emilija Pliaterytė. Šioje giminėje buvo ir daugiau XIX amžiaus sukilėlių, tame tarpe ir Edwardo Roppo dėdė Kazimieras. Tą patriotinę dva-

sią turėjo perimti ir būsimo Vilniaus vyskupas. Roppas matė LDK ir Lenkijos žemių bendrumą¹², tačiau artimesnis jam buvo LDK likimas. Tai gana aiškiai matyti jo politinėje veikloje. Vyskupo kuriama Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinė katalikų partija (Stronnictwo konstytucyjno-katolickie na Litwą i Białoruś) turėjo aišką tikslą sujungti visus Lietuvos ir Baltarusijos katalikus į stiprią politinę organizaciją, kuri susiklosčius palankioms aplinkybėms turėjo paimti valdžią į savo rankas. Ir Pirmojoje Rusijos dūmoje Roppas pasisakė prieš bendros frakcijos sudarymą su Lenkijos Karalystės deputatais. Iškilus Roppo pašalinimo iš Vilniaus vyskupo pareigų klausimui jam buvo pasiūlyta viena iš Lenkijos vyskupysčių, tačiau jis griežtai atsisakė.

Kaipgi Roppui sekėsi dialogas su atskiriomis buvusios LDK žemių tautomis? Vyskupas nuolat pabrėždavo, kad jis laikosi „religinės-tautinės“, o ne „tautinės-religinės“ pozicijos. Tai buvo sunkiai suprantama didžiajai daliai to meto lenkų visuomenės. Lenkiškumą Roppas laikė didele vertybe, tačiau ne svarbiausia ir kovojo su jos absoliutiniu. Todėl lenkų nacionalistai dažnai jį laikydavo pavojingu lenkų visuomenės interesams¹³. Aišku, kad dominuojantį vaidmenį Lietuvoje ir Baltarusijoje jis skyrė lenkams, nes šie turėjo didžiausią kultūrinį potencialą. Taip per rinkimus į Pirmąją bei Antrąją dūmas jis pasisakė už dvarininkų bei valstiečių sąjungą¹⁴. Pirmieji rinkimai aiškiai parodė, kad su valstiečių nuomone nelabai skaitomasi. Tačiau šios aplinkybės nereikėtų vertinti kaip apskritai neigiamo požiūrio į valstiečius, taip pat ir lietuvių bei gudų tautinius sąjūdžius. Roppas juos pirmiausia vertino kaip potencialius sąjungininkus. Būtent taip galima vertinti vyskupo rūpinimąsi lietuviška katalikų spauda, kontaktus su lietuvių krikščionimis demokratais ir kita. Tačiau jis kovojo su lietuvių bandymais kelti tautinės valstybės idėją, nes ši, savaime suprantama, prieštaravo jo įsivaizduojamam Lietuvos ir Baltarusijos nedalomumui. Siekimą papildyti sąmoningų krašto pi-

⁹ G. Valančius, *Žemaičių didysis: Istoriobiografiniai pasakojimai*, Los Angeles, 1978, p. 2–3.

¹⁰ J. Bardach, „O nieopublikowanych Zarysach dziejów Inflant Gustawa Manteuffla“, *Przegląd Zachodni*, 1986, nr. 56, s. 22.

¹¹ E. Ropp, „Niego prawdy“, *Nowiny Wileńskie*, 1906, nr. 9.

¹² „Poglądy społszno-politycznie J. E. Ks. Biskupa Wileńskiego“, *Kurjer Litewski*, 1906, nr. 296.

¹³ Boruta [?] „Arcybiskup Ropp“, *Dziennik Wileński*, 1924, nr. 81.

¹⁴ E. Ropp, „Wobec wyborów poselskich“, *Kurjer Litewski*, 1906, nr. 295.

liečių gretas galima išvelgti ir Roppo santykiuose su gudais. Vyskupas rūpinosi laikraščio gudų kalba leidimu, 1905 metų vasarą pasiūlo gudų kalbos vartojimo išplėtimo projektą. Aišku, laikraštis turi būti katalikiškas, o gudų kalbos vartojimo sferos išplėtimu turi užsiimti katalikų kunigai. Iš visos Roppo veiklos aiškėja, kad gudų emancipacija bus toleruojama tol, kol jie nekels separatinių (jo požiūriu) tikslų. Roppas kartu siūlė spręsti ne tik kultūrinės emancipacijos problemas, bet ir koreguoti etnosocialinę krašto struktūrą. Jo nuomone, būtinas dalinis dvarininkų žemės nusavinimas ir perdavimas jos valstiečiams, atlyginant pirmiesiems pagal vertę. Tokios priemonės nesikėsintų į kultūrinio, tai yra lenkiško, elemento egzistavimą (tokį pavojų dvarininkai matė tuo metu populiariuose agrariuose kadetų projektuose), o tik sukurtų šiam elementui ateityje „geriausius sąjungininkus“¹⁵. Iš to, kas pasakyta, galima susidaryti vaizdą, kad Czesławas Jankowskis, pavadinęs Roppą „aukščiausiu Katalikų bažnyčios pareigūnu Lietuvoje ir Baltarusijoje“¹⁶, parodė ne tik Vilniaus vyskupo reikšmę buvusiose LDK žemėse, bet ir jo siekimą išplėsti savo įtaką būtent į šią teritoriją.

Nepaisant Roppo „artėjimo prie liaudies“, dažnai galima išvelgti, kad vyskupo sutaną nešioja baronas. Jis taip sugebėdavo organizuoti vizitacijas, kad jos būdavo panašios į karališko asmens atvykimą. Roppo aristokratiškumas „išlindo“ ir po audiencijos pas popiežių Pijų X. Prieš devyniolika metų jį buvo priėmęs Leonas XIII, kuris laikomas bene didžiausiu Katalikų bažnyčios reformatoriumi XIX amžiuje. Roppas apie jį atsiliesė su pagarba: „Leonas XIII buvo stiprios dvasios, energijos bei veiklumo žmogus“. Tuo tarpu Pijus X paliko vyskupui kitokių įspūdį: „Pijaus X veido bruožai negražūs, tikrai ne itališki, greičiau primenantys slavų kunigo išvaizdą, bet veidas neiprastai geras, nuo jo sklinda mandagus paprastumas, geraširdiškumas, ir nė šešėlio išdidumo ar pasitikėjimo savimi“¹⁷. Nors išlieka pagarba ir pasigėrėjimas popiežiaus paprastumu, tačiau šiuose Roppo žodžiuose juntamas ir nusivylimas ar apgailėstavimas, kad popiežiumi yra žmogus nelabai tinkamas šioms pareigoms. Panašiai Pijus X vertino ir kitas LDK bajoras, tapęs dvasininku, – Walerianas Myszowiczius¹⁸. Reikalas ne vien tas, kad Pijus X darbų užmoju bei intelektualumu nusileido Leonui XIII. Po daugelio popiežių, galėjusių pasigirti savo kilmingumu, Pijus X buvo pirmasis kilęs iš liaudies. O tai, žinoma, negalėjo likti nepastebėta barono Roppo.

BIRITUALIZMO ŠALININKAS

Roppo kelta Rusijos atvertimo į katalikybę idėja nusipelnytą ir detalesnės, taip pat ir geopolitinės analizės. Mums ši jo veiklos pusė įdomi tiek, kiek ji leidžia atskleisti Roppo etnokultūrinę orientaciją. Neabejotina, kad rūpinimasis Rusijos religiniais reikalais visiškai nereikia kosmopolitizmo. Veikiau šios Roppo idėjos ištakų galime ieškoti XIX amžiaus lenkų katalikiškojo konservatizmo ideologijoje. Pralaimėjus 1831 metų sukilimui, pagrindiniu lenkų konservatorių priešų tapo Rusija. Lenkai iš principo nebuvo linkę grįsti savo ideologijos tautų kovos už laisvę idėja, todėl tas konfliktas buvo perkeltas į civilizacijos lygmenį. Rusija buvo suvokiama kaip stačiatikybės, kuri dėl ryšių nutraukimo su Roma vertinta labai nepalankiai, tvarinys. Todėl Rusija ne tik pati nesugebėjusi sukurti aukštos civilizacijos, bet dar ir savo barbarišką energiją nukreipusi į išorę. Apginti Europos civilizaciją galinti tik katalikybė¹⁹. Šios ideologijos pėdsakų aptinkame ir Roppo mintyse. Jis nuolat akcentuodavo skirtingą Rusijos, iš vienos pusės, ir buvusių LDK žemių bei Lenkijos, iš kitos, kultūros arba civilizacijos (atrodo, kad šie terminai vartoti sinonimiškai) lygmenį²⁰. Negailėdavo Roppas ir neigiamų epitetų Rusijai apibūdinti. Kartą, po vyskupo apsilankymo Slonimo apskrityje, generalgubernatorius pasiteiravo jo apie išpūdžius. Roppas atšovė tiesiai – „kaip po totorių antplūdžio“²¹. Rusijos prilyginimas mongolams-totoriams (tai yra barbariškajai Azijai) čia yra neatsitiktinis. Šioje ideologinėje sistemoje toks sulyginimas tarnavo Europos ribos (civilizacijos prasme) nubrėžimui ir Lenkijos vaidmens sureikšminimui. Beje, Roppui ši Vakarų civilizacijos gynimo idėja galėjo būti artima ir dėl kitos priežasties. Juk būtent tokio tikslo vedami į Pabaltijį atsikėlė ir vokiečių ordinaai.

¹⁵ E. Ropp, „O akciji i programach wyborczych“, *Kurjer Litewski*, 1906, nr. 277.

¹⁶ Cz. Jankowski, „Po burzy“, *Kurjer Litewski*, 1906, nr. 35.

¹⁷ „Rozmowa z ks. Biskupiem Wileńskim“, *Kurjer Litewski*, 1906, nr. 261.

¹⁸ W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludziach*, t. 2: *To co trwałe*, Londyn, s. 10.

¹⁹ P. Matusik, „Polska i Europa w polskiej myśli katolicko-konserwatywnej w latach 1845–1865 (ze szczególnym uwzględnieniem poglądów poznanskich ultramontanów)“, *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku*, Poznań, 1991, s. 283.

²⁰ „Poglądy społeczno-politycznie...“; J. Wasilewski, *W szponach antychrysta*, Kraków, 1924, s. 42.

²¹ Z. K. [?], „Sprawa Ks. Biskupa Roppa“, *Kraj*, 1907, nr. 36.

Svarbi Roppui buvo ir katalikybės plėtimo forma. Jo nuomone, Rusijai geriausiai tinka biritualizmas. 1917 metais, kai Roppas tapo Mogiliovo arkivyskupu, šis katalikybės plėtimo projektas turėjo rimtų konkurentų. Vienas iš jų – unijos kelias, kurio pagrindiniu propaguotoju laikytinas Lvovo arkivyskupas Andrejus Šeptickis (Szepticki). Kitas – labai negausi L. Fiodorovo vadovaujama Rusų katalikų bažnyčia. Tuo tarpu Roppas siūlė atsižvelgti tiek į Rusijos kaimo bei miesto kultūros lygį, tiek į jau esamų rusų katalikų poreikius. Pagal šį planą, vieno vyskupo žinioje atsiduria tiek Vakarų apeigų krikščionys, tiek Rytų, kurie pripažįsta popiežiaus valdžią. Aukštesnieji visuomenės sluoksniai, anot Roppo, jau yra suvokę Vakarų kultūros (taip pat ir katalikybės) pranašumus. Bet neįmanoma tuoj pat įvesti Rusijoje Vakarų apeigų, nes jos sunkiai suprantamos žemesniesiems sluoksniams. Tokiu atveju vyskupas turi nepriklausyti nė vienai iš apeigų, tai yra būti biritualus. Kitaip, jo nuomone, tarp skirtingų apeigų bažnyčių atsiras „kinų siena“, kaip atsitiko Galicijoje ir Baltarusijoje²². Nors biritualizmą sugalvojo ne Roppas, tačiau šioje sociokultūrinėje erdvėje tai buvo naujovė. Tačiau čia svarbiau yra tai, kad Roppas savo puoselėtą LDK sociokultūrinį modelį perkėlė į Rusijos sukatalikinimo projektą. Rusijoje, pagal Roppo planą, katalikų kunigai bei aukštuomenė priėmusi katalikybę turi tokį pat statusą kaip LDK lenkai ir rūpinasi kitų socialinių sluoksnių emancipacija, kad šie galėtų tapti katalikais (Lietuvos ir Baltarusijos atveju – sąmoningais piliečiais). Liko dar šios idėjos vykdytojų problema. Roppo nuomone, misionierius galima imti tik iš slaviškų kraštų, o tiksliau – Lenkijos, nes ji katalikiškiausia ir lenkai geriausiai pažįsta rusų psichiką²³. Šis Roppo atsigręžimas į Lenkiją turėjo ir gilesnes šaknis. Pasiremsime Juozapu Stakausku: „Dėl rusų žiaurių persekiojimų lenkiškasis nacionalizmas susiliejo su katalikybe ir uždegė buvusios Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ribose tiems laikams charakteringą dvasią, kuria ir gyveno tuolaikinė aukštoji Lietuvos dvasininkija. Ji, pavergta lenkiškos kultūros, visa širdimi brangino ne vien katalikybę, bet ir jos gražų lenkiškąjį stilių, su kuriuo iki gyvo kaulo buvo suaugusi. Todėl senesnės kartos Bažnyčios hierarchai, nors ir jausdavosi esą lietuviai, bet dėl lietuvių inteligentijos trūkumo ir lietuviškos kultūros silpnumo neturėjo dvasios pasitikėti savo pačių jėgomis. Jie instinktyviai žiūrėjo į lenkiškąją civilizaciją, kaip ištikimiausią sąjungininkę, galinčią laiduoti pergale atkaklioje kovoje su pravoslavija“²⁴. Taigi tradicinio katalikiškojo ele-

mento stiprumas istorinių LDK žemių gyventojų mentalitete kartu reiškė ir lenkiškumo sureikšminimą.

* * *

1907 metais Roppą pašalinus iš Vilniaus vyskupo pareigų, *Rigasche Zeitung* taip jį apibūdino: „Baronas Roppas truputį lenkas, truputį vokiečių, truputį lietuvis, o visų pirma katalikas...“ („Baron Ropp ein wenig Pole, ein wenig Deutscher, ein wenig Litauer, aber stark katholisch...“)²⁵. Kadangi šioje charakteristikoje nėra pasakyta, kad yra ir „truputį gudas“, aišku, kad šios kategorijos turi ne tą patį turinį. Mat tradiciškai pagrindiniais buvusių LDK žemių etnokultūrinėmis bendrijomis laikyti lenkai, lietuviai ir gudai. Vokiečių Roppas, aišku, buvo etnogenetiškai. Jo „baroniškumas“ išvelgiamas visuose veiklos etapuose. Etnokultūriškai jis labiausiai, nors ir neabsoliučiai, priklausė lenkams. Lietuvis Roppas buvo tiek, kiek jam brangi buvo istorinė (tai yra LDK) tradicija. Čia galėtume pabrėžti, kad per 1905 metų revoliuciją vyskupo bandymas išplėsti savo galią Lietuvoje su etnografinėmis sienomis ir katalikiškojoje Baltarusijos dalyje koreliavo su vienu iš krajojcų projektų. Tada ir Roppo bendradarbiavimą su vienu iš krajojcų lyderių Tadu Vrublevskiu (Wróblewski) galime traktuoti ne kaip atsitiktinį reiškinį. Katalikybė šioje schemoje turi integruojantį vaidmenį. Aišku, savimonė nėra statiškas fenomenas. Įvairiais laikotarpiais kuris nors iš „trupučių“ virsdavo „truputėliu“ ar priešingai – užgoždavo kitus.

²² Edouard de Ropp, „Les perspectives du catholicisme en Russie“, *Bulletin catholique de Pologne*, 1921, nr. 2–3, p. 33–36; N. Cieszyński, *Roczniki katolickie za rok 1923*, Poznań, 1924, t. 2, s. 348–349 ir kt.

²³ Edouard de Ropp, „Les perspectives...“; Roppo laiškas kunigui Troigai, J. Ostrowski, *Z za kulis Kurji Biskupiej w Leningradzie*, Moskwa, 1929, s. 259–260.

²⁴ J. Stakauskas, *Vyskupas Paliulionis ir lietuviškasis klausimas*. Kaunas, 1939, p. 3.

²⁵ J. Wronka, *Kurland und Litauen*, s. 113.

Rimantas Miknys

„SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“

Architekto Antano Vivulskio tautinės
identifikacijos istorinis aspektas

Pašėlusiu greičiu keičiantis įvykiams 1988–1990 metais, kai buvo garsiai prabilta apie lietuvių tautos, Lietuvos atgimimą, keliskart neatsitiktinai šmėstelėjo Antano Vivulskio vardas. Daugeliui jis pirmiausia asocijuojasi su 1916 metais atidengtu, 1950 nugriautu ir 1989 metais atstatytu Trijų kryžių paminklu ant Kreivosios pilies, arba Plikojo kalno, Vilniuje.

Iš pat pradžių, kai architektas Henrikas Šilgalis ėmėsi paminklo atstatymo, pajutome įtarumo gaidelių dėl Vivulskio tautiškumo, būta mandagių, nors netiesioginių užuominų, kad galbūt atkuriame dar vieną lenkiškumo simbolį Lietuvoje...

Ši netikrumą, abejones, įtampą didino ir gana kategoriški lenkų pareiškimai. 1988 metų paskutiniajame *Czerwony Sztandar* numeryje laikraščio skaitytoja iš Varšuvos, buvusi vilnietė, Aleksandra Dawidowicz laiške redakcijai piktinosi Vivulskio antkapio Rasų kapinėse lietuvišku įrašu: „Antanas Vivulskis. Architektas. 1877–1919“. Laiško autorė teigė, kad niekur neužtikusi duomenų apie Vivulskio lietuviškumą ir ji mananti, jog toks paminklas atima iš menininko tai, kas žmogui brangiausia – tautiškumą¹. Antkapio įrašas užkliuvo ir viešniai iš Lenkijos Elžbietai Sawickai, tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos ir Lenkijos santykiai“, vykusioje Vilniuje 1989 metų spalio 13–15 dienomis, skaičiusiai pranešimą „Rasų kapų šešėliai“.

Vivulskio lietuviškumo problema rūpėjo ir menininko amžininkams, pažinojusiems jį, rašiusiems apie jį, bei vėlesniems biografams. Kunigas Antanas Sabaliauskas 1910 metais atkreipė dėmesį, kad „lietuvių laikraščiai apie p. Vivulskį, autorių karaliūno Jogėlos paminklo visaip rašo: tai jis lietuvis esąs, tai lenkas, prielankus lietuviams...“² Saba-

liauskas, kaip ir asmeniškai Vivulskį pažinojęs kunigas Leonas Špakevičius³ bei artimas studijų laikų Paryžiuje draugas Petras Rimša⁴, primygtinai įrodinėjo jo lietuviškumą. Antra vertus, lenkų visuomenė nė kiek neabejojo Vivulskio lenkiškumu. Franciszekas Świątekas Vivulskiui skirtoje knygelėje⁵ apibūdino dailininką kaip vieną iš tauriausių ir garsiausių Lenkijos sūnų. Krokuvos laikraščio *Prawda* redakcija, 1910 metais specialiaame leidinyje *Pomnik Jagiełły* aprašydama Vivulskio sukurtą ir Žalgirio mūšio 500-ųjų metinių proga Krokovoje atidengtą paminklą, siejo viltingą Lenkijos ateitį su tokiais jos sūnumis kaip Ignacas Paderewskis ir Antanas Vivulskis⁶.

Antanas Žmuidzinavičius po Vivulskio mirties, šaltą 1919 metų sausio keturioliktają, ištarė žodžius, kurie nusako šio menininko vietą mūsų kultūroje: „Lietuvos dailę ištiko vėl smūgis. Žiaurus ir baisus. Mirė dailės milžinas dailininkas-architektas ir skulptorius Antanas Vivulskis [...]. Baisus smūgis. Tikra mūsų krašto tragedija. Po Čiurlionies – Vivulskis. Iš kur imtis vilties? Nelaimingas tas mūsų kraštas. Nelaiminga mūsų dailė. Žuvo mūsų viltis ir nėra kas ją pavaduotų“⁷. Taigi Vivulskio tautiškumo klausimas buvo aktualus anuo metu, iškilo jis ir mūsų dienomis. Iškilo tuomet, kai po ilgų nuožmios spaudos metų stojome į kovą dėl savo tautinės savasties išsaugojimo, tai yra kai vėl aiškiai pasijutome esą lietuviai, lenkai, rusai... Deja, pakankamai dar neįsisąmoninome, kad privalome būti visų pirma Lietuvos piliečiai, tai yra atgimstančios lietuvių politinės tautos (nacijos) atstovai.

EKSKURSAS Į ANTANO VIVULSKIO BIOGRAFIJĄ

Minėti architekto ir skulptoriaus biografai, jų pateiktus faktus apibendrinęs Juozas Rimantas⁸, enciklopedinių straipsnių autoriai – visi vieningai sutaria dėl Antano Vivulskio kilmės, tik su nedideliais

¹ „Nigdy od Ciebie. Śladami listów czytelnicznych“, *Czerwony Sztyndart*, 1988, 31 grudnia, nr. 300.

² A. Sabaliauskas, „Apie p. Vivulskio senelius“, *Viltis*, 1910, sausio 14, nr. 100.

³ L. Špakevičius, „Antanas Vivulskis (1877–1919)“, *Vairas*, 1929, nr. 2, p. 119.

⁴ P. Rimša, „Dėl A. Vivulskio praeities“, *Lietuvos Aidas*, 1939, lapkričio 11, nr. 687.

⁵ F. O. Świątek, *Jasny i mocny duch. Antoni Wiwulski 1877–1919 r.*, Wilno, 1939, s. 9.

⁶ *Pomnik Jagiełły*, Kraków, 1910, s. 29.

⁷ A. Ž. [Antanas Žmuidzinavičius], „A. A. Antanas Vivulskis“, *Laisvoji Lietuva*, 1919, sausio 14, nr. 4.

⁸ J. Rimantas, *Petras Rimša pasakoja*, Vilnius, 1964, p. 74; J. Rimantas, *Medžiaga knygai Petras Rimša pasakoja*, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RS), f. 47–337, l. 164–165, 171–181.

skirtumais, o dažniausiai vienas kitą papildydami, aiškina pagrindinius jo gyvenimo įvykius.

Vivulskiai – sena žemaičių bajorų giminė. Herbas „Prus tertio“. XIX amžiaus pirmojoje pusėje Vivulskio senelis, vedęs Daškevičių dukrą, atėjo užkuriom į Nemunėlio Radviliškio dvarą, kuri netrukus po vedybų, apie 1842 metus, pardavė Biržų grafiui Tiškevičiui. Po to nuomavo Biržų ir Papilio dvarus, grafo Šuazelio dvarą apie Skapiškį. Šeima buvo gausi – net trylika vaikų, iš jų septyni sūnūs, aktyviai dalyvavę 1863 metų sukilime. Du broliai žuvo, kiti buvo ištremti. Po sukilimo Vivulskių nuomoti dvarai, neatlaikydami sunkių kontribucijų, smuko, o pati šeima tapo plikbajoriais.

Antano Vivulskio tėvas, devintas vaikas šeimoje, audringiems įvykiams aprišus, studijavo Peterburgo miškų akademijoje ir baigė ją su pagyrimu. Tačiau grįžti į Lietuvą ir čia dirbti jam nebuvo lemta. Sutrukdė diskriminacinė carinės Rusijos politika „Šiaurės Vakarų“ gubernijose po sukilimo. Tad apsigyveno Totmoje prie Suchonos (Dvinos aukštupyje), tuometinėje Vologdos gubernijoje, kur buvo paskirtas valstybės miškų girininku, tačiau Lietuvos neužmiršo. Per atostogas lankydamasis pas giminaičius Zagoruose (tuometinėje Vilniaus gubernijoje) susipažino su šio dvaro valdytojo, caro kariuomenės karininko, Konstantino Karpuškos dukterimi Adelaida. Beje, Karpuškos irgi dalyvavo 1863 metų kovose ir dėl to nukentėjo: keletas iš šeimos narių buvo ištremti į Sibirą ir kitur. Jaunoji Adelaida – kukli, jautri ir išsilavinusi (baigė mokslus Lvove ir Varšuvos konservatorijoje) mergina – nepabūgo susieti likimo su tolimam krašte tarnaujančiu mylimuoju. 1876 metais Zagoruose jiedu susituokė ir išvyko į Totmą.

Ten 1877 metų vasario 20 (7) dieną jiems gimė pirmas vaikas, būsimasis architektas ir skulptorius (po jo gimė dar keturios dukros). Neilgai truko šeimyninė laimė. 1883 metais mirė tėvas. Motina su vaikais persikėlė gyventi pas gimines į Mintaują (Jelgavą), o vėliau į Kauną. Mintaujoje Antanas lankė vokiečių gimnaziją. Šeimą čia globojo Mintaujos bažnyčios dekanas Pranciškus Ksaveras Kriškionas (Adelaidos brolis?), padėjo jai ir būsimasis Vilniaus vyskupas baronas Edwardas von der Roppas. Matyt, jų veikiama, 1893 metais motina pasiuntė sūnų mokyti į Chyrovo jėzuitų gimnaziją Galicijoje (Austrija). Gimnazijoje Antanas subrendo, tapo rimtu, jautriu, karštai tikinčiu žmogumi, išryškėjo jo gabumai dailei ir architektūrai.

1897 metais baigęs mokyklą jis įstojo į architektūros akademiją Vie-

noje, kurią su pagyrimu baigė 1901 metais. Laimėjo kelis akademijos architektūros skyriaus organizuotus konkursus. Tuo pat metu pajuto skulptūros potraukį. 1901 metais akademijoje sukūrė „Žemaičius“ (modelis iš gipso), 1902 įstojo į Meno akademiją Paryžiuje, kur, kaip teigia Petras Rimša, Kauno vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio finansuojamas mokėsi skulptūros klasėje pas profesorių Antonį Mercié. Studijas baigė 1908 metais.

Pasak Rimšos, Paryžiuje Vivulskis buvo jau savarankiškas subrendęs menininkas, eruditas, žmogus su aiškiomis pilietinėmis nuostatomis. 1904 metais įstojo į Juozo Petrulio įkurtą „Lithuanijos“ („Lietuvos“) draugiją. Paryžiuje jis suprojektavo keletą bažnyčių – 1905 metais laimėjo Jėzaus širdies bažnyčios Krokuvoje konkursą⁹. Deja, dėl brangumo projektas nebuvo realizuotas¹⁰. 1903 metais suprojektavo Šiluvos koplyčią. Projektas buvo demonstruojamas Antrojoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje 1908 metais (koplyčia pradėta statyti 1912, o baigta po Vivulskio mirties – 1924 metais).

1904–1906 metais architektas sukūrė Kęstučio paminklo projektą, kiek vėliau – Tado Kosciuškos (abu realizuoti tik gipse). Laiškuose, rašytuose artimiesiems 1904–1906 metais, Vivulskis džiugavo, kad pildosi jo sumanymas skulptūra įkūnyti laisvės idėją. Jau buvo sukūręs skulptūros „Pabėgimas iš Sibiro“ eskizą¹¹.

Paryžiuje užmezgė naujų pažinčių, paveikusių jo asmeninį gyvenimą bei kūrybą. Čia susipažino ne tik su „Lithuanijos“ draugijos nariais, bet ir su iškilia vietinės lietuvių ir lenkų kolonijos figūra – Vladislovu Mickevičiumi, poeto Adomo Mickevičiaus sūnumi. Per jį suartėjo su Ignacu Paderewskiu, žinomu lenkų muziku, pianistu, vienu iš lenkų tautinio judėjimo dvasinių lyderių, vėliau pirmuoju naujosios Lenkijos ministru pirmininku. Tarp jų užsimezgė tvirti dvasiniai ryšiai, nenutrūkę iki pat gyvenimo pabaigos. Vivulskis dažnai lankydavosi Paderewskio viloje Morges Riond Bosson Šveicarijoje¹². Čia gydėsi (nes jau sirgo džiova), ilsėjosi ir kūrė. Jų draugystę 1910 metais vainikavo paminklas Krokuvoje, skirtas Žalgirio mūšio 500

⁹ Antano Vivulskio atvirlaiškiai Petruim Rimšai, Paryžius, 1905, rugsėjo 21, LNMMB RS, f. 47-739, l. 11.

¹⁰ Ibid., l. 13.

¹¹ Antano Vivulskio atvirlaiškis Anai Michalowskai, Morges Riond Bosson, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 255-462, l. 1.

¹² Antano Vivulskio atvirlaiškiai Anai Michalowskai, Paryžius, 1908, rugpjūčio 17 ir 1911, sausio 23, LMAB RS, f. 255-462, l. 15, 10.

metų jubiliejui. Vienas iš šių kūrinių idėjo lėšų, kitas – fizinių ir kūrybinių jėgų, o abu – dvasią, meilę tėvynei, pagarbą ir pasididžiavimą šlovinga Lietuvos ir Lenkijos praeitimi, tikėjimą jų valstybingumo atgimimu.

Svarbi ir pačiam Vivulskiui labai naudinga buvo 1907–1908 metais netikėta pažintis su kunigaikščiu Lvovu (deja, nepavyko nustatyti, su kuriuo iš Lvovų). Kunigaikštis ieškojo vadovo kelionėms po Europos kultūros centrus. Susižavėjęs Vivulskio gabumais, erudicija, geru Europos kalbų mokėjimu, kunigaikštis pakvietė jį keliauti kartu. Jiedu aplankė Angliją, Belgiją, Olandiją, Vokietiją, Austriją, Šveicariją, Islandiją, Italiją ir, aišku, Prancūziją. Draugystė su kunigaikščiu Lvovu padėjo Vivulskiui suartėti su Maskvos aristokratija. Tai vėliau labai pravertė rūpinantis Jėzaus širdies bažnyčios statyba Vilniuje.

Vilniaus vyskupas baronas Roppas projektuoti bažnyčią pasiūlė geram savo pažįstamam Antanui Vivulskiui. Šis mielai sutiko, siuntė iš Paryžiaus brėžinius, planus, modelius. Darbą sutrukdė 1906 metais prasidėjusi caro valdžios represinė politika ir Roppo tremtis¹³. Komplikavosi derybos su rusų administracija dėl vietos ir leidimo bažnyčią statyti. 1910 metais Vivulskis jau buvo baigęs projektinius bažnyčios planus ir nekantravo pradėti statybą¹⁴. Neiškentęs 1912 metų rudenį Vivulskis pats nuvažiavo į Maskvą¹⁵ ir vietos aristokratų padedamas gavo leidimą. Kaip nurodo kunigas Leonas Špakevičius, kunigaikščio Lvovo žmonos įkalbėtas caras Nikolajus II gruodžio 3 dieną pasirašė įsakymą. Be abejonės, tokiam sprendimui įtakos turėjo ir įsteigto specialaus bažnyčių statybos komiteto bei arkivyskupijos žygiai. Kunigo Karolio Lubianieco ir vyskupo barono Roppo pastangomis sėkmingai buvo įveikta ir kita kliūtis – jiems pavyko išsklaidyti Vilniaus aukštuomenės, rėmusios šią statybą pinigais, nepasitikėjimą, įtarumą dėl Vivulskio sumanymo statyti bažnyčią naudojant gelžbetonio techniką. Iki tol ji nei Lenkijoje, nei Lietuvoje dar nebuvo naudota. 1913 metų rugsėjo 20 dieną Vilniuje, „Zakreto“ (Užvingio) rajone, Vilniaus vyskupas Kazimieras Michalkiewiczus pašventino kertinį bažnyčios akmenį¹⁶.

Daug dvasinių ir fizinių jėgų Vivulskis atidavė šiai statybai. Deja, fizinės jėgos buvo labai ribotos. Jas sekino paūmėjusi džiova. Ne ką menininkas sustiprėjo 1913–1914 metais poilsiaudamas Zakopaneje ir Ispanijoje, nes ir ten intensyviai dirbo, tobulino bažnyčios, Šiluvos koplyčios projektus. 1914 metais Vivulskis apsigyveno Vilniuje ir pats prižiūrėjo bažnyčios statybos darbus. Prasidėjęs Pirma-

sis pasaulinis karas juos apsinkino, bet nesustabdė. Vivulskis skubėjo. 1915 metais, nors išorės darbai dar nebuvo baigti, jis ėmė tvarkyti bažnyčios vidų. Rengė, projektavo altorių, kūrė gipsinius skulptūrų modelius. Bažnyčioje net nakvodavo. Skubėjo, nes, matyt, jautė nespėšas... Be to, juk reikėjo laiko ir Trijų kryžių paminklui, biustams, kuriuos užsakydavo okupacinės vokiečių kariuomenės karininkai, Vilniaus aristokratai, taip pat ir Tado Kosciuškos paminklinei lentai Šv. Jono bažnyčioje. Dirbtuvėje jo laukdavo mokiniai, tarp kurių buvo ir vėliau pagarsėjęs skulptorius Rapolas Jachimavičius¹⁷.

Pamažu stiprėjo Vivulskio viltys, kad šiame kare Vokietiją išstiks jos protėvių, pralaimėjusių Žalgirio mūši, likimas, o tada vėl atgims Lietuva ir Lenkija. Todėl žavėjosi Józefo Piłsudskio legionieriais, Ignaco Paderewskio politine veikla. 1918 metų pabaigoje vokiečiams traukiantis iš Vilniaus, atrodė, jog ateina išsvajotoji laisvė. Bet netoli Vilniaus jau buvo Raudonoji armija. Svarstyti su kuo, tai yra su lietuviais ar su lenkais kautis prieš naują priešą, nebuvo kada. Reikėjo drauge su bičiuliais ginklu ginti tėvynę. O artimi bičiuliai Vilniuje buvo dar ir ponai iš Honesti, Jelenskių, kunigaikščių Oginskių namų... Nesulaikė jo nuo lemiamo žingsnio net nebaigta bažnyčia. 1919 metų pradžioje Vivulskis įstojo į lenkų savigynos – legionierių, vadinamosios milicijos, – būrį. Patruluodamas Užupyje peršalo ir sausio trečiąją susirgo plaučių uždegimu. Išgyveno tik iki sausio dešimosios. Palaidotas buvo nebaigtoje statyti Jėzaus širdies bažnyčioje. (Vėliau perstatant bažnyčią į Statybininkų kultūros rūmus, skulptoriaus palaikai buvo perkelti į Rasų kapines.)

Pasitraukė į amžinybę, nė nenumanydamas, kad dažnai bus nesuprastas, ypač dėl paskutinių savo gyvenimo žingsnių. Neatsitiktinai Petras Rimša pažymėjo: „A. Vivulskio gyvenimas sklaidinas prieštaravimų, kaip ir ne vieno mano kartos žmogaus, o ypač atėjusio iš **bajorų sluoksniu**“ (pabr. mano – R. M.).

¹³ *Pamiętka poświęcenia kamienia węglanego pod kościół Serca Jezusowego w Wilnie*, opracował Ks. K. Liubianec, Wilno, 1913, s. 5.

¹⁴ Antano Vivulskio atvirlaiškis Anai Michalowskai, Paryžius, 1910, spalio 3, LMAB RS, f. 255–462, l. 11.

¹⁵ Antano Vivulskio atvirlaiškis Anai Michalowskai, Maskva, 1912, spalio 16, LMAB RS, f. 255–462, l. 12.

¹⁶ *Pamiętka poświęcenia...*, s. 12–13. Plačiau apie šios bažnyčios statybą žr. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 604, ap. 1, b. 6495, 6506 ir f. 694, ap. 5, b. 405.

¹⁷ Rapolo Jachimavičiaus autobiografija, LMAB RS, f. 100–1, l. 5.

LIETUVIS JAUTĖSIS, LIETUVAI SAVE PASKYRĖS

Vivulskio tautiškumo problema, tokia, kokia ji iškilo amžininkams vėliau, po jo mirties, ir iš dalies mūsų dienomis, aptartina jo kaip asmens, menininko priklausomybės vienai ar kitai tautinei kultūrai, jo savimonės aspektu. Antra vertus, ji yra kur kas platesnė ir išsėina už vieno asmens problemos ribų. Be abejonės, neįmanoma jos analizuoti neaparus, nors ir labai bendrais bruožais, lietuviškumo sampratos, o turint omenyje Vivulskio bajorišką kilmę – ir Lietuvos bajoriškosios kultūros, pačios bajorijos ir lietuviškumo santykių.

XIX–XX amžiaus pradžios lietuvių tautinis judėjimas, siekęs sustabdyti ne tik rusifikaciją, bet ir polonizaciją, o ypač Lietuvos Respublikos valstybinė ideologija, lėmė šios sampratos siaurumą, griežtumą ir net uždarumą. Lietuviškumą imta tapatinti išimtinai su „tautos kamieno“ – valstiečių – pasaulėjauta, charakteriu, jų sukurta ir kuriama dvasine, materialine kultūra, o politinių nuostatų atžvilgiu – su etnografinė Lietuva. Suprantama, kad svarbiausias lietuviškumo akcentas buvo ir yra kalba. Ir šiandien toks požiūris dažniausiai vyrauja. Nors pirmieji bandymai naujai vertinti lietuvių bei Lietuvos bajorijos vaidmenį mūsų tautos istorijoje ir kultūroje, susidomėjimas nelietuvių kalba (rusų, lenkų) rašiusių, kalbėjusių mokslininkų, visuomenės ir kultūros veikėjų (Teodoro Narbuto, Igno Onacevičiaus, Maurykio Hryszkiewicziaus, Mykolo Gadono, Michała Brensztejno, Adomo Honorijaus Kirkoro, Stanisława Moniuszko ir kitų) biografijomis, darbais ir kūryba, tokių poetų, rašytojų, kaip Adomas Mickevičius, Liudvikas Kondratavičius-Sirokomlė, Juozapas Ignotas Kraševskis, gyvenimo, veiklos ir kūrybos tyrinėjimai rodo, jog lietuviškumo suvokimas plečiasi, tampa tolerantiškesnis, tai yra keičiasi požiūris į tautinę kultūrą, jos sampratą.

Imama suvokti, kad lietuvių kultūra – tai ne vien tik etninės tautos, bet kartu su Lietuvos valstybingumo atkūrimu ir stiprinimu atgimstančios lietuvių politinės tautos (nacijos) kultūra. O į ją, savaime suprantama, įeina ir kitų Lietuvos tautų, turėjusių bendrą istorinį likimą, kultūros. Neginčijamai čia savo vietą suranda ir sulenkėjusių lietuvių bajorijos kultūros (gal tiksliau – LDK kultūros) dvasiniai ir materialiniai reiškiniai. Matyt, galima kalbėti ir apie lietuvių bajorišką subkultūrą, kurios tam tikros sferos, kai kurie elementai išiliejo ne tik į lietuvių nacionalinę (tautinę) kultūrą. Ne be pagrindo Mykolas Biržiška – išbajoris, kaip pats save pavadinęs, – nurodė, esą klaidinga teigti, „[...] jog esanti išlaikyta tik kaimo lietuviybė.

Kad jis [valstiečių luomas – R. M.] sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių literatūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvybei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokiu pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaką reiškiasi tajai kaimo ir tautos kultūrai“¹⁸.

Tai visai nereiškia, jog norima „atimti“, „pasisavinti“ paskirus asmenis, atstovavusius lenkų kultūrai. Norima tik pažymėti, kad jie lygiai taip pat garbingai gali atstovauti ir lietuvių kultūrai, nes toks yra mūsų bendras istorinis likimas. Būtina suvokti tą bajoriškiosios kultūros, pačios bajorijos lietuviškumo ypatingumą, o ne besąlygiškai atmesti, atsisakyti. Nekaltinti jos, kad ji save reprezentavo ne mūsų raiškos ženklais (pvz., kalba) ir kad savaip suvokė Lietuvos valstybės atkūrimą bei pačią Lietuvą.

XIX–XX amžiaus pradžioje lietuvių bajorijos lietuviškumas rėmėsi kilme ir istorija, bet buvo be lietuvių kalbos. XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiaus pradžioje tai nesudarė papildomų problemų, nes svarbiausia tautiškumo išraiška kalba tapo išsiplėtojus demokratiniais lietuvių sąjūdžiams. Pilietybė, pilietinė savimonė buvo lemiami tautiškumo sampratos dalykai, nes tautiškumas nebuvo atsijęs nuo valstybingumo, tai yra egzistavo tautiškumo ir pilietiškumo vienybė¹⁹. Ilgainiui, tęsiantis Rusijos aneksijai, susivokus ir į visuomeninę politinę areną išėjus kitai tautos daliai – valstietijai, – išlaikiusiai tautinio atskirumo ženklus, susijusius su kultūriniais kalbiniais dalykais (papročiais, folkloru, kalba), kurie buvo beišnyksta bajorijoje²⁰, tautiškumo ir pilietiškumo santykiai pasikeitė, ypač tai išryškėjo XIX amžiaus pabaigoje. Nemaža dalis Lietuvos bajorijos buvo unijos su Lenkija šalininkai, su ja siejo valstybingumo atkūrimo viltis, įtariai (dėl vis stiprėjančių politinių apraiškų) žiūrėjo į lietuvių judėjimo etnokultūrinį savarankiškumą, todėl pilietiškai arba ir tautiškai, ir pilietiškai ėmė save tapatinti su lenkais. Anot žymaus lenkų tyrinėtojo Juliuszo Bardacho, tada ištvirtino formulė *sum gente lithuanus, natione polonus*, rodanti dvigubą Lietuvos bajorijos tautinės savimonės sandarą. XX amžiaus pradžioje, kai demokratinis lietuvių tautinis judėjimas atvirai iškėlė Lietuvos etnopolitinio atsiskyrimo nuo Lenkijos reikalavimus, tautinės diferenciacijos procesas ba-

¹⁸ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, Los Angeles, 1952, t. 1, p. 51.

¹⁹ E. Aleksandravičius, „Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje. XVIII a. pabaiga–XX pradžia“, *Kultūros Barai*, 1988, nr. 10, p. 62–63.

²⁰ *Ibid.*, p. 63.

gorijoje ypač paspartėjo ir dalis bajorų galutinai atskilo nuo lietuvių tautos²¹.

Tačiau tam tikra Lietuvos bajorų dalis nesusiliejo su naująja lenkų tauta. Nors ir akcentavo tautinį-kultūrinį ryšį su lenkų visuomene, bet laikė save buvusios LDK valstybės piliečiais. XX amžiaus pradžioje tarp jų buvo bajorų, iš jų kilusių inteligentų, kurie jautė savo etnokultūrinį atskirumą nuo etninės Lenkijos. Vieni save vadino „lietuviais, kalbančiais lenkų kalba“, kiti „Lietuvos (tai yra LDK) lenkais“ ir todėl ne tik etnopolitiniu, bet ir etnokultūriniu atžvilgiu turėjo daugiau bendra su lietuvių tauta nei su lenkų. Savęs jie neišskyrė iš politinės-tautinės krašto visumos, todėl nesijautė atskira ir svetima „mažuma“, kitos (ne šio krašto) tautos atšaka.

Tačiau ir jų santykiai su demokratinium lietuvių tautiniu judėjimu, orientuotu į Lietuvos valstybingumo atkūrimą etnografinėse ribose, buvo sudėtingi, komplikuoti. Net palankiausiai tautinio judėjimo atžvilgiu nusiteikusių šios dalies atstovų – krajojvcų (laikraščių *Gazeta Wileńska*, *Przegląd Wileński* grupuotės) – siūlymai veikti bendrai dėl Lietuvos valstybės atkūrimo istorinėse ribose demokratinio lietuvių tautinio judėjimo veikėjų buvo atmetami. Ypač įtariai jie žiūrėjo į numatomus savarankiškos Lietuvos federacinius, konfederacinius ryšius su Lenkija. Dažnai jie buvo apibrėžiami kaip Jogailaičių unija, tai yra dviejų savarankiškų valstybių sąjunga. Akivaizdu, jog pavojus kultūriškai polonizuotis tautos branduoliui (valstiečiams) ir šiuo atveju liko. Realių garantijų, kad tai neįvyks, niekas negalėjo duoti. Taigi čia susidūrė kiek modifikuota tradicinė ir nauja Lietuvos, lietuvių ir lietuviškumo samprata. Mūsų pareiga aiškintis ne tik tai, kas jas skyrė, bet ir tai, kas jas siejo. O kalbant apie asmenis, kurie gyveno, kūrė šiomis specifinėmis sąlygomis – parodyti jų būklės sudėtingumą, o kartais ir tragizmą.

Mykolas Römeris, pats išgyvenęs šią situaciją, savo atsiminimuose yra rašęs, kad šie žmonės, ne kartą skausmingai klysdami, bet suprasdami savo, kaip Lietuvos piliečio, pareigą likti ne pasyviu žiūrovu, o kuo glaudžiau sutapti su atgimstančia tauta, būti liaudinio, tautinio judėjimo pačiame branduolyje, derino savo idealus ir troškimus su naujomis sąlygomis. Pasisekdavo ne visiems, nes „bajoriškoji kilmė uždėdavo žymę ant mūsų idėjos ir tautinių, ir visuomeninių pažiūrų“²².

O kaip su A. Vivulskiu? Reikia iš karto pažymėti, kad jis buvo tipišką Lietuvos bajorų – „piliečių“ – atstovas, nes retai kieno gyvenimui apibūdinti taip tikėtų minėtoji Römerio pastaba. Tačiau, kad

toks teiginys neliktų spekuliatyvus, neapibrėžtas, reikia aptarti kai kuriuos jo gyvenimo faktus. Pasvarstykime, ar galime teigti, kad Vivulskio gyvenimo prieštaravimai (pavyzdžiui, „Lithuanijos“ narys ir lenkų legionierius) dėsningi, natūralūs, jei jis dvasioje, sąmonėje išgyveno susidūrimą tarp senojo ir naujojo lietuviškumo? Ar todėl nėra abejonių dėl jo priklausomybės lietuvių kultūrai?

Bronius Genzelis, nagrinėdamas vadinamosios paribio kultūros problemas, keldamas klausimą – kokiais faktoriais remdamiesi kultūros veikėjus priskiriame vienos ar kitos tautos kultūrai? – pažymėjo, kad svarbiausi iš jų yra „kultūros veikėjų nusiteikimas, kalba ir kilmė“²³. Vivulskio atveju lemiamas būtų pirmasis faktorius – nusiteikimas, nes kiti du be jo nedaug ką tegali pasakyti. Nusiteikimas, kuris suprantamas kaip savimonė, tai yra dvasinių, visuomeninių, materialinių reiškinių refleksija, identifikacija su tam tikra visuomenine politine bendrija.

Apie Vivulskio nusiteikimą galime sužinoti visų pirma iš jo laiškų, kai kurių jo poelgių. Baigęs studijas Paryžiuje, 1908 metų liepos 5 dieną jis motinai rašė: „Nepaprastai džiaugiuosi galėsiąs išvažiuoti, nes jau taip seniai nemačiau nei Mamytės, [...] nei visos mūsų mylimosios Lietuvos“²⁴. 1902 metų vasario 14 dieną atviruke, rašytame iš Paryžiaus pusseserei (?) Anai Michalowskai, Vivulskis tarsi pasižadėjo Lietuvai: „[...] svajonės išsipildys, jeigu būsiu naudingas Lietuvai, o dabar reikia daug dirbti [...]“²⁵. Tiesa, ne vienas iš mūsų prisiminęs Stasį Šalkauskį galėtų paklausti: o koks tai patriotizmas? ar tikrąja prasme jis čia reiškiasi, tai yra ar tai meilė kraštui, valstybei ir tautai, ar tik kraštui, ar meilė kraštui ir valstybei? Ir įtarti: o gal Vivulskis mylėjo „lenkišką“ Lietuvą? Net šiame kontekste nedvejodami galėtume atsakyti, kad Vivulskio patriotizmas reikėsi tikrąja prasme, nes neįmanoma nepastebėti jo akivaizdžiai sąmoningų ryšių su naujiems laikams būdinga besiformuojančia naująja lietuvių tauta. Tai rodo ir jo dalyvavimas Paryžiaus „Lithuanijos“ draugijos

²¹ A. Kulakaukas, „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas“, *Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje*, Vilnius, 1989, p. 32.

²² Auto-žyciorys profesora Michała Römera, LMAB RS, f. 138–2062, l. 10.

²³ Br. Genzelis, „Kultūrų sąveika ir paribio kultūros“, *Laikas ir idėjos*, Vilnius, 1989, p. 88.

²⁴ F. O. Świątek, *Jasny i mocny duch*, s. 43.

²⁵ Antano Vivulskio atvirlaiškis Anai Michalowskai, Paryžius, 1902, vasario 14, LMAB RS, f. 100–353, l. 2.

veikloje 1904–1905 metais. Ši draugija veikė lietuvių tautinio judėjimo dvasia. Jos veikla neretai išeidavo už etninių kultūrinių ribų. Joje jau aiškiai buvo pastebimas politinio pobūdžio lietuvių tautiškumo kristalizavimasis, savarankiškos politinės ideologijos kūrimas. Draugijai vadovavo ūkininko sūnus rokiškėnas Juozas Petrulis. Apie jį, kaip ir apie pačią draugiją, Vivulskis labai šiltai atsiliepė atviruose, rašytuose Rimšai²⁶. Beje, šių laiškelių pasisveikinimai, atsiveikinimai demonstratyviai parašyti lietuviškai. Matyt, kalbos reikšmę tautiniam identitetui jis buvo perpratęs. Pats, kaip ir jo motina, neblogai kalbėjo lietuviškai²⁷.

Išsamiausiai apie Vivulskio nusiteikimą byloja jo kūryba. Kaip pažymėjo Antanas Maceina straipsnyje „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“, „realizuojamose kultūrinėse formose slypi žmogaus dvasios struktūra, žmogaus dvasios tendencijos, jos pasaulėžiūra, jos nusiteikimas, žodžiu, jose slypi visas žmogus – kūrėjas“²⁸. Šia prasme krinta į akis perdėm lietuviška Vivulskio kūrybos tematika: „Žemaičiai“, „Kęstutis“, Žalgirio mūšio paminklas Krokuvoje, Tado Kosciuskos paminklas. Negalima nepastebėti ir Vivulskio kūrinių tautiško (lietuviško) charakterio, nes vėlgi, pasak Maceinos, joks kultūros veikėjas „negali nusikratyti savo darbų tautiškumu, nes jis negali nusikratyti tautine savo dvasios struktūra“²⁹. Šį menininko kūrybos bruožą 1910 metais Juozas Tumas-Vaižgantas, pamatęs Žalgirio mūšio paminklą Krokuvoje, taip apibūdino: „Bet jeigu reiktų lietuviams kada nors statyti kokiam savo karžygiui paminklą, tai Vivulskis tegalėtų kaip reikiant jį padaryti“³⁰. Vivulskis gerai suvokė lietuvių subetninių grupių architektūros, dailės ypatumus. Kurdamas Šiluvos koplyčios projektą rašė: „Stengiuosi jį padaryti krašto tradicijų dvasioje, žemaitiškai“³¹.

Apibendrinant šias pastabas, reikia pažymėti, kad nepagrįstos yra abejonės dėl Vivulskio lietuviškos savimonės (nusistatymo). Kitas dalykas, kad ji turėjo tam tikrų ypatumų, būdingų minėtam Lietuvos bajorų „piliečių“ sluoksniui ir todėl Vivulskis jokių būdu negalėjo visiškai savęs tapatinti su naująja lietuvių tauta, kuri, beje, dar tik formavosi, veikiama sudėtingos Lietuvos geopolitinės situacijos 1905–1918 metais, ir aiškius bruožus įgijo tik Lietuvos Respublikos laikais.

Pasak kunigo Špakevičiaus, kuris 1912 metais gyveno kartu su Vivulskiu Žaiginyje, Šiluvos filijoje, pas kun. Marcijoną Povilą Jurgaitį, į klausimą, lietuvis esąs ar lenkas, architektas atsakęs: „Jei tamsa manęs klaustum, kuris žmogus man artimesnis, tai pasakyčiau, kad kiekvienas katalikas, o tautystę aš suprantu kiek kitaip. Man ro-

dosi, kad žmogus savo tėvynę turi mylėti ne žodžiais, bet darbais, tik tada jis tevertas tėvynės sūnaus vardo. Aš Lietuvą myliu ir viską, ką nuo Dievo esu gavęs, jai atiduodu. Kaip aš suprantu dailę – tai pasako Šiluvos koplyčia, kuri yra gražiausia [pabr. mano – R. M.] iš visų mano darbų. Ką aš nuo Dievo gavau, jei turėjau gabumų ir dailės supratimo, tai visa tai įdėjau – ten aš esu visas. Visas savo jėgas noriu atiduoti ir Jėzaus širdies bažnyčiai, kuri yra taip pat Lietuvoje. O ką gi turi iš manęs lenkai?“³² Taigi Vivulskiui pilietiškumas buvo svarbiausia tautiškumo išraiška, esmingiausias jo aspektas. Suprasdamas savo ir klausiančiojo tautiškumo sampratos skirtumus, natūralių prieštaravimų čia neišvengė ir galbūt nejautė iš to kylančių pavojų. Ir todėl žavėdamasis Józefo Piłsudskio, Ignaco Paderewskio veikla, tapęs legionierium ir stovėdamas Vilniaus gatvių sargyboje, nemanė išduodąs lietuvius, bet troško Lietuvos laisvės, siekė jos išvadavimo. Unijiniai ryšiai su Lenkija jam atrodė natūralūs, neišvengiami. Kokia bus ateities Lietuva, tuomet dar buvo taip neaišku. Kiekvienas kovojo už ją, tvėrė ją pagal savo įvaizdį, savaip vertino konkrečią socialinę politinę situaciją, pasirinkdavo skirtingus kelius. Kas buvo teisus ir neteisus rinkdamasis, išaiškėjo vėliau, kai Lietuva tapo nepriklausoma. Bet pasirinkusieji kitokį kelią negali būti dėl to pasirinkimo vienareikšmiškai kaltinami, o juo labiau „svetimi“.

Vivulskis, nebūdamas politikas, nežengė ar nespėjo žengti tokio žingsnio kaip Biržiškos, Stanislovas Narutavičius, Donatas Malinauskis, Mykolas Römeris ir kiti, bet savo kūryba ne mažiau nusipelnė Lietuvai.

Straipsnis pirmą kartą skelbtas *Kultūros Baruose*, 1991, nr. 8, p. 60–65.

²⁶ J. Rimantas, Medžiaga knygai *Petras Rimša pasakoja*, LNMMB RS, f. 47–739, l. 1–11.

²⁷ J. Rimantas, *Petras Rimša pasakoja*, p. 132–133.

²⁸ A. Maceina, „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“, *Židinys*, 1939, nr. 4 (t. 29), p. 438.

²⁹ *Ibid.*, p. 446–447.

³⁰ J. Tumas, „Iš Kriokuvos įspūdžių“, *Viltis*, 1910, nr. 86.

³¹ Antano Vivulskio atvirlaiškis Anai Michalowskai, Paryžius, 1906, birželio 8, LMAB RS, f. 255–464, l. 2.

³² L. Špakevičius „Antanas Vivulskis (1877–1919)“.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Alfred Erich Senn

ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS

Antanas Viskantas (1875–1940) is a mysterious figure in Lithuanian history, connected with affairs during the First World War and after. A Catholic priest, he worked in Vilnius for Bishop J. Matulaitis, and even after the Poles succeeded in removing Matulaitis from his bishopric, Viskantas continued to work in Lithuanian religious institutions in Vilnius. Calling him „lietuvių veikėjas Vilniuje“ (a Lithuanian activist in Vilnius), biographers have noted that „asmeninių ryšių su įtakingais valdžios žmonėmis dėka“ (owing to his connections with influential people on power) he was able to do things in the city under Polish occupation that other Lithuanians could not, and they have credited him with a considerable list of accomplishments on behalf of Lithuanian culture in the city up to the eve of World War II¹. The question arises, what was the nature of those „asmeninių ryšių“ (personal connections)?

Viskantas's background and his education were routine for a Catholic priest. A native of Žemaitija, he became a priest in 1900. He then entered a long study trip abroad. As his biographers record, „1907–1911 studijavo Liuvono univ. (Belgijoje), kur gavo filosofijos dr. bei politikos ir visuomeninių mokslų licenciatą. 1911–1915 studijavo Gregorianumo univ. (Romoje), tęsė teologijos ir bažnytinės teisės studijas, kurias baigė dr. laipsniais. I pas. karo metu gyveno Fribourge, Šveicarijoje ir rūpinosi lietuvių šalpos reikalais, bendradarbiavo vietos spaudoje, kėlė Lietuvos reikalus. Gavęs iš Amerikos lietuvių kunigų paramos, leido apie Lietuvą knygas...“² (he studied in 1907–1911 at the Univ. of Leuven, Belgium where he received his Ph. D. and a degree in Political and Social Sciences. In 1911–1915 he attended the Gregorian Univ. of Rome studying theology and canonic law and received his doctor's degree). During the First World War he

was engaged in relief-war supporting Lithuanians in Fribourg, Switzerland, contributed to the local press and raised the issue of Lithuanian independence. Having received support from Lithuanian priests in America, he published books about Lithuania).

Of particular interest here is the period that Viskantas spent in Switzerland, from 1915–1918. He went there to study at the University of Fribourg. Of the seven universities in Switzerland at the time, this was the only private one, and it was frequently referred to as „the Catholic University“. Founded in 1889, it quickly attracted East European Catholics, and it became a favorite for Lithuanians. Among those who studied there in this period were Juozas Purickis, Leonas Bistras, Kazys Pakštas, and Stasys Šalkauskis³.

The university, which sat exactly on the linguistic border between German- and French-speaking Switzerland, also attracted a great number of Poles; in 1915 there were three at the faculty. (This had so worried the German government that it refused to recognize academic degrees awarded there.)⁴ Among the more prominent was Bronislaw Piłsudski, the younger brother of Józef, and during the First World War, this group did considerable work on behalf of Polish war relief. Viskantas began his work for Lithuanian relief in cooperation with these Poles, and his „asmeniniai ryšiai“ (personal connections) may well have begun here.

Another institution that Viskantas came into contact with in Switzerland was Juozas Gabrys's Lithuanian Information Bureau, which had moved to Lausanne, Switzerland, in 1915. Like Baron Pierre de Coubertin, who moved the International Olympic Committee's headquarters from Paris to Lausanne in 1915, Gabrys had also moved there from Paris to avoid the pressures and dangers of the wartime French capital. Lausanne, as a stop on the Orient Express, was an important railroad hub with direct connections to almost all of the major cities of Europe.

From the start, Viskantas and Gabrys became rivals. Both men showed interest in profiting from the espionage business in wartime Switzerland, and they both approached the German embassy

¹ *Lietuvių Enciklopedija* (So. Boston), 34: 324–25.

² *Ibid.*

³ Juozas Eretas received his doctorate in Fribourg in 1918, and my father, Alfred Senn, received his doctorate there in 1921.

⁴ See Alfred Erich Senn, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917* (Madison, WI, 1971), pp. 47–48.

in Bern. Aleksander Keskülla, an Estonian who worked with Aleksander Parvus-Helfand during the war, introduced Viskantas to the German ambassador, Freiherr Gisbert von Romberg, as a rival to Gabrys, who had been introduced to the embassy by a Ukrainian, Wolodimir Stepankivskij. Keskülla disliked Gabrys intensely, calling him a „Dummkopf“, and insisted that Viskantas was much more trustworthy. Viskantas visited the German embassy several times, but Romberg in the end chose Gabrys as his Lithuanian agent⁵.

Viskantas had another taste of international intrigue in 1918 when he joined the Commission of the East, organized by the French-Swiss publicist Edmond Privat. Privat had developed a strong interest in Poland as a result of his enthusiasm for Esperanto as an international language; he even wrote his memoirs in Esperanto⁶. In 1918 Privat wanted to bring the peoples of East Central Europe together under Polish leadership, and Viskantas stood ready to help him.

On May 12, 1918, in Lausanne the Commission of the East held its first meeting under the joint leadership of Privat and Viskantas. Their goal was to organize a new federation on the territory that had once made up the Polish-Lithuanian Commonwealth. Privat hoped to bring Ukrainians, Belorussians, and Lithuanians together under Polish leadership. „You know that I have given myself entirely today to this difficult and delicate question of mutual comprehension between Poland and its neighbors⁷.”

From the start Privat recognized that Lithuanians might distrust his initiative as a „Polish manoeuvre“, and he considered Viskantas a key figure who enjoyed good relations not only with the Poles but also with Stepankivskij as a representative of the Ukrainians⁸. Therefore he asked Viskantas to make the first public announcement of the formation of the committee. Viskantas thereupon published an article in the Fribourg newspaper *Liberté*, suggesting that representatives of the peoples of the former Polish-Lithuanian Commonwealth meet to discuss matters of common interest. Privat then published an article calling Viskantas „a Lithuanian patriot“ and praising his initiative: „It seems to us urgent to respond to the eloquent appeal of the abbe Viscont and to promise him warm support“⁹.

There is no list of the „fifteen or so“ participants at the first meeting of the so-called commission on May 12 at Privat's home in Lausanne, but Privat had issued invitations to some twenty persons, including, at Viskantas's urge, the Latvian poet Janis Rainis. Although Privat insisted that Rainis had sent his good wishes, it seems unli-

kely that the Latvian would have agreed to work with this group, and while Rainis might have sympathized with Privat's leftist political leanings, he would surely have disapproved of the Latvian nationalists that Viskantas and Privat invited¹⁰. Stasys Šalkauskis and other Lithuanians simply rejected the invitation to participate.

Viskantas and Privat did not agree on all their respective nominations. Viskantas recommended inviting Keskülla, but Privat chose to ignore the Estonian. When Privat suggested inviting a Jewish representative, Viskantas was unreceptive¹¹. All in all, Viskantas's contributions to the list of participants did not speak highly of his political acumen. The Lithuanians criticized him sharply for his willingness to work with the Poles, and Gabrys was especially sarcastic in his attacks on the „triple doctor“ as he called Viskantas¹².

At the commission's first meeting, although Privat acted chairman, Viskantas directed the discussion. The work of the group, he declared, should consist in three stages: first, a study of the facts concerning the rights of these peoples and an investigation of their disputes; second an effort to persuade representative organs of the peoples to accept the conclusions of the study, and third, the acceptance of these decisions by a future peace congress. The commission should structure itself as a society in conformance with the Swiss Civil Code, and he urged that the group establish a publication, possibly entitled *Annales de la société internationale d'étude des peuples situés entre la mer Baltique et la mer Noire*¹³.

When the commission announced its existence, some critics suggested that it drew its inspiration from same German sources that

⁵ See Alfred Erich Senn, „Garlawa: A Study in Emigre Intrigue“, *Slavonic and East European Review*, 45 (1967): 413.

⁶ Edmond Privat, *Aventuroj de pioniro* (Tenerife, 1962). See also Alfred Erich Senn, „The Entente and the Polish Question, 1914–1916“, *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas* 25 (1977): 26–27.

⁷ Letter to Zygmunt Witkowski, May 7, 1918, Bibliotheque de la Ville de la Chaux-de-Fonds, Fond Edmond Privat, carton 11.

⁸ Letter to Witkowski, April 10, 1918, *ibid.*

⁹ *Journal de Genève*, May 1, 1918.

¹⁰ On Rainis's views that time, see Alfred Erich Senn, „Sieben unveröffentlichte Briefe von Janis Rainis“, *Celi* (Lund), 15 (1972): 3–10.

¹¹ Viskantas to Privat, May 2, 1918, Fond Privat.

¹² Gabrys's comments in his manuscript memoirs, *Tautos sargyboje*, which were once in the possession of Albertas Gerutis in Bern, Switzerland.

¹³ „Rapport“, Fond Privat.

Gabrys's Conference of Nationalities had in 1916. Privat responded by proclaiming Viskantas's patriotism, declaring that, „to the contrary, a Lithuanian patriot, known for his differences with the organizers of the famous Congress of Nationalities and by his opposition to the centralist parties of his own country“, has played a leading role in this enterprise¹⁴. The group, Privat insisted, was aimed at establishing a neutrality modeled after the Swiss example.

Gabrys immediately attacked Viskantas, insisting that he was „acting on his own initiative and on his own responsibility, without the mandate of those whom he claims to represent.... He is alone among Lithuanians in defending a point of view, the success of which would only serve to sacrifice once more the independence of Lithuania to the profit of Poland“. Gabrys later insisted that he himself had rebuffed overtures from Polish leaders and that therefore the Poles had recruited „a Lithuanian of second rank“. Viskantas, he insisted, was „a personality with neither mandate nor power, excluded from all Lithuanian national organizations and in no way authorized to speak in the name of Lithuania“¹⁵.

Privat, who somehow or other still maintained good personal relations with Gabrys, urged him and his current Ukrainian ally, Prince Michael Tyszkiewicz, to join the commission, but on June 8 Gabrys formally declared that „none of the Lithuanian institutions in Switzerland“ could take part in the work of the group. Privat attributed Gabrys's position to his personal rivalry with Viskantas¹⁶.

Privat soon ran into his own problems with Viskantas. On June 8 the commission formally accepted Viskantas's proposal for a three-stage plan of action, and the group chose Viskantas as its Secretary-General, relegating Privat to the position of an advisor and figurehead. When Privat issued a summary of the meeting to the press, Viskantas objected, complaining of inaccuracies in the press release: „It is possible that I will consider myself obliged to make some corrections.“ Privat protested that there was nothing wrong with his text, but he expressed confidence that he and Viskantas could quickly resolve their differences¹⁷.

Viskantas intensified his demands. He asked Privat to give him all the correspondence concerning „our commission“, since, as Secretary-General, he must know exactly what was being done. He further declared that since he would have to edit the statutes adopted at the commission's June 8 meeting so as to eliminate „inaccuracies“, the statutes „cannot be published by anyone either in part or in their

entirety without my authorization". When Privat made bold with suggesting a meeting of the commission's executive bureau, Viskantas angrily declared that he had no right to take such an initiative. Privat humbly replied, „I regret the incident with all my heart, and I hope that it will remain closed“¹⁸.

Under Viskantas's leadership the commission atrophied. Vacations, illnesses, and other duties complicated Viskantas's own inability to act, and Privat abandoned all thought of working with any Lithuanians. Instead he concentrated on trying to bring about an agreement between Polish and Ukrainian representatives. Eventually Privat gave up all, and in summarizing the reasons for his failure, he laid considerable blame directly on Viskantas. Viskantas, he declared, had spent too much time editing the statutes, and then in the fall of 1918 he had left for Italy without telling anyone¹⁹.

Viskantas soon returned to Vilnius, where in 1919 he played a part in Józef Piłsudski's plans to draw Lithuania under the Polish umbrella. Visiting Vilnius in the fall of 1919, Piłsudski's specialist on Lithuanian questions, Leon Wasilewski, turned to Viskantas as a lever in trying to influence Lithuanian clergy in Vilnius. Viskantas willingly cooperated, telling Wasilewski of his own desire to see Poles and Lithuanians cooperate on the territory of the historical Grand Duchy. Viskantas also passed to Wasilewski his communications with the Papal Nuncio in Warsaw, Achilles Ratti, later Pope Pius XI²⁰.

In all, Viskantas's political activity, 1915–1919, produced little result. He failed in his bid to be an intelligence agent, he failed in his work as Secretary-General of the Commission of the East, and he accomplished little in his intrigues with Wasilewski. His biographers in *Lietuvių Enciklopedija* were probably well advised to concentrate their attention on his cultural work on behalf of the Lithuanians living in Vilnius between the two World Wars.

¹⁴ *Gazette de Lausanne*, May 13, 1918.

¹⁵ „Dr. A. Viscont desavoué par le Conseil national lituanien“, *Pro Lithuania*, No. 6 (1918), p. 198; also, Lithuanian Information Bureau, „Rapports de la Lithuanie avec les peuples voisins“, Fond Privat.

¹⁶ Correspondence in Fond Privat.

¹⁷ Correspondence in Fond Privat.

¹⁸ Correspondence in Fond Privat.

¹⁹ „Rapport de la Commission“, Fond Privat.

²⁰ See Alfred Erich Senn, „Lithuania Through Polish Eyes, 1919–1924“, *Lituanus*, 26/1: 15.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Alfredas Erichas Sennas

ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS

Kunigas Antanas Viskantas (1875–1940) – paslaptiinga figūra Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario Lietuvos istorijoje. Biografai paprastai akcentuoja tik Viskanto „asmeninius ryšius su įtakingais valdžios žmonėmis“, kurių dėka jis nemažai prisidėjo prie lietuvių kultūros išsaugojimo ir plėtotės Lenkijos okupuotame Vilniuje. Tačiau istoriografijoje nebandyta pasiaiškinti tų „asmeninių ryšių“ prigimties.

1900 metais išsventintas į kunigus, vėliau Viskantas tęsė savo studijas užsienyje: Liuveno universitete (Belgija, 1907–1911), Gregoriano universitete (Roma, 1911–1915). Per Pirmąjį pasaulinį karą gyveno Fribourge, Šveicarijoje, kur aktyviai dalyvavo filantropinėje ir politinėje veikloje. 1915–1918 metų laikotarpis Viskanto biografijoje vertas ypatingo dėmesio norint tiksliau ir išsamiau atsakyti į aukščiau formuluotą problemą.

Fribourgo universitetas, kuriame Viskantas tęsė savo studijas, nuo XIX amžiaus pabaigos garsėjo kaip vienas didžiausių Rytų Europos katalikų mokslo centrų. Karo metu čia studijuojanti įvairių tautų katalikiškoji jaunuomenė paprastai tapdavo įvairių filantropinių organizacijų kūrimo iniciatore. Nebuvo išimtis ir lietuviai bei lenkai. Savo ruožtu Viskantas pabandė kooperuoti šalpos ir pagalbos nukentėjusiam nuo karo Lietuvai veiklą su panašaus pobūdžio lenkų veikla. Čia ir užsimezgė tie „asmeniniai ryšiai“, kuriais ne kartą teko Viskantui vėliau pasinaudoti.

Kita institucija, su kuria kunigas ėmėsi bendradarbiauti, buvo Juozo Gabrio vadovaujamas Lietuvių informacijos biuras Lozanoje. Tiesa, bendradarbiavimas nebuvo sklandus, kadangi iš pat pradžių jie tapo sunkiai sutaikomais konkurentais. Tiek pirmuoju, tiek antruoju netrukus susidomėjo Vokietijos pasiuntinybė Berne, kaip eventualiais

Reicho atitinkamų struktūrų informatoriais. Viskantą vokiečių pasiuntiniui Gisbertui von Rombergui ypač karštai rekomendavo estas Aleksanderis Kesküllä, vienas iš gerai žinomo Aleksanderio Parvus-Helfando akcijų dalyvių. Nors kunigas su šiomis rekomendacijomis ir lankėsi keletą kartų Vokietijos ambasadoje, tačiau Rombergas pasirinko Gabriį.

Dar kartą paragauti tarptautinės intrigos skonio Viskantui teko 1918 metais, kai jis įstojo į prancūzų-šveicarų žurnalisto Edmondo Privato organizuotą Rytų komisiją. Jau senokai Privatas neslėpė savo simpatijų Lenkijai, dabar ėmėsi uždavinio suvienyti Rytų ir Centrinės Europos tautas po Lenkijos vėliava. Viskantas pasiryžo jam padėti.

1918 metų gegužės 12 dieną Lozanoje Privatui ir Viskantui vadovaujant įvyko pirmasis Rytų komisijos posėdis. Posėdžio tikslas buvo daugiau kaip prieš šimtmetį egzistavusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje organizuoti naują tautų federaciją. Privatas tikėjosi į šią lenkų vadovojamą federaciją įtraukti ukrainiečius, gudus bei lietuvius. Gerai suprasdamas, kad lietuviai gali įtarti tokią iniciatyvą esant „lenkų manevru“, šveicarų žurnalistas tikėjosi šiuos įtarius išsklaidyti su Viskanto pagalba. Be to, prie tokio pasirinkimo nemažai prisidėjo ir ta aplinkybė, kad lietuvių kunigas palaikė gerus santykius su Volodimiru Stepankivskiu, įtakingu ukrainiečių veikėju Šveicarijoje. Todėl Privatas ir paprašė paties Viskanto viešai paskelbti apie komisijos įsikūrimą. Pastarasis tą ir padarė, Fribourgo *Liberte* išspausdinęs straipsnį, kuriame pasiūlė buvusios Lietuvos-Lenkijos valstybės tautų atstovams susitikti ir kartu aptarti rūpimas problemas. Pats Privatas nedelsdamas palaikė Viskanto iniciatyvą.

Deja, nėra pirmojo posėdžio dalyvių sąrašo. Žinoma, kad Privatas išsiuntinėjo kvietimus dvidešimčiai žmonių. Kviesti lietuvių veikėjai neatvyko. Beje, būta ir pačių organizatorių nesutarimų. Štai Viskantas rekomendavo pakviesti Kesküllä, bet Privatas su tuo nesutiko. Ir atvirksčiai. Kai šveicarų žurnalistas pasiūlė žydų atstovo kandidatūrą, Viskantas apie tai nenorėjo nė girdėti.

Pirmajame komisijos posėdyje Viskantas iš esmės kreipė diskusijos eigą. Jo nuomone, komisijai derėjo nagrinėti visus faktus, susijusius su čia atstovaujamų tautų teisėmis ir jų tarpusavio nesutarimais, po to įtikinti reprezentacinius minėtų tautų organus bei Taikos kongresą savo išvadų teisingumu. Jis taip pat siūlė paruošti draugijos įstatus pagal Šveicarijos civilinį kodeksą ir publikuoti leidinį *Annales de la société internationale d'étude des peuples situés entre la mer Baltique et la mer Noire*.

Kai komisija paskelbė apie savo egzistavimą, pasigirdo ir jai priešišku balsų. Vieni įtarė ją esant susijusia su Vokietija, kiti puolė kritikuoti kai kuriuos jos veikėjus. Gabrys nukreipė savo ataką prieš Viskantą, tvirtindamas, kad visa tai tik kunigo asmeninė iniciatyva ir reikalas, bet jokių būdu ne lietuvių politinių aspiracijų atspindys. Nors Privatas ir bandė perkalbėti Lietuvių informacijos biuro vedėją, tačiau nesėkmingai. Vėliau šveicarų žurnalistas aiškina tokį Gabrio nusistatymą asmeniniais Gabrio ir Viskanto nesutarimais.

Netrukus pašlijo ir pačių komisijos organizatorių tarpusavio santykiai. Birželio 8 dieną komisija formaliai priėmė kunigo pasiūlytą veiklos planą ir išrinko jį generaliniu sekretoriumi. Tuo tarpu Privatas, likęs iš esmės nominaliu institucijos vadovu, paskelbė įvykusio susirinkimo trumpą protokolą. Tai supykė Viskantą. Kunigas pareiškė, kad komisijos medžiagos publikavimas negalimas be jo žinios, taip pat pareikalavo perduoti į jo rankas visą komisijos korespondenciją, pripažinti išimtinę generalinio sekretoriaus teisę šaukti posėdžius.

Tačiau Viskanto atostogos, ligos ir kita komplikavo jo kaip generalinio sekretoriaus veiklą. Privatas ėmė ieškoti lenkų ir ukrainiečių susitarimo galimybių, tuo iš esmės nutraukdamas ryšius su lietuviais. Galų gale jis aiškino komisijos suirimo priežastis Viskanto netinkamu elgesiu.

Tuo tarpu pats Viskantas 1919 metais grįžo į Vilnių, kur turėjo kontaktų su Józefo Piłsudskio aplinka – Leonu Wasilewskiu ir kitais. Jiems lietuvių kunigas įrodinėjo norįs matyti buvusiose LDK žemėse lenkų ir lietuvių bendradarbiavimą, o ne jų nuolatinį antagonizmą. Ir netgi rodė Wasilewskiu savo susirašinėjimo su popiežiaus nuncijumi Varšuvoje Achilles Ratti (vėliau popiežius Pijus XI) medžiagą šiuo klausimu.

Apskritai Viskanto veikla 1915–1919 metais nedavė didesnių rezultatų. Jis patyrė nesėkmę tiek su slaptosiomis tarnybomis, tiek Rytų komisijos generalinio sekretoriaus poste, tiek 1919 metais regztoje intrigoje su pilsudskininkais.

Sutrumpinta, vertė *Raimundas Lopata*

ISSN 1392-0391.
Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.
T. 8.
Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Raimundas Lopata

„TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“

Baronas Friedrichas von der Roppas
ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai

Barono Friedricho von der Roppo asmenybė ir veikla Pirmojo pasaulinio karo peripetijose susilaukė nevienareikšmio įvertinimo. Lenkų istorikai apibūdina jį kaip Pabaltijo demokratinių-liberalinių grupuočių atstovą, Sovietų Latvijos istorikai – kaip germanizatorių ir kolonizatorių „baronų“ šalininką¹. Lietuviams, nors ir kaip karštai Juozas Gabrys tikino, kad baronas esąs tikras tėvynės patriotas, Roppas lieka vokiečių agentas². Po šveicarų ir lietuvių kilmės amerikiečio Alfredo Ericho Senno bei prancūzų istoriko Eberhardo Demmo tyrimų nekelia abejonių barono bendradarbiavimo su Vokietijos užsienio reikalų ministerija faktas. Tačiau Sennui tokie Roppo ryšiai neatrodo problemiški, Demmas abejoja, ar jis buvo tik aklas Reicho specialiųjų žinybų įrankis³.

Straipsnyje verifikuojant aukščiau įvardytus teiginius mėginama įvertinti Roppo veiklą atkuriant Lietuvos valstybingumą.

¹ *Германская экспансия в центральной и восточной Европе*, Москва, 1965, c. 194; И. Кезберс, „Об остзейской пропаганде в Швеции (1914–1919)“, *Прибалтика и Германия*, Рига, 1983, c. 99.

² J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituaniennne: Faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne, 1920, p. 183; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, Klaipėda, 1937, p. 132–133 ir kt.; A. Steponaitis, „Atsiminimai. 1914–1919“, *Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu*, Kaunas, 1940, p. 173.

³ E. Demm, „Friederich von der Ropp und die litauische Frage (1916–1919)“, *Sonderdruck aus der Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 33. Jahrgang 1984, Heft 1, S. 16–56; A. E. Senn, *The Russian Revolution in Switzerland 1914–1917*, Madison, Wisconsin, 1971, p. 176–189.

* * *

Friedrichas von der Roppas gimė 1879 metų spalio 21 dieną Daudžgiriuose Pabaltijo vokiečio protestanto ir rusės pravoslavės iš Gurjevų giminės šeimoje. Tėvas, Rusijos generolas, nors ir rūpinosi dvaru bei savo valstiečių emancipacija, jaučiau jausdavosi aristokratų rate ir, priešingai broliui Edwardui von der Roppui, daugiausia laiko praleisdavo Vokietijoje ir Anglijoje lankydamas gausius giminaičius. Iki aštuonerių metų sūnų augino ir stačiatikių dvasia auklėjo motina. Sakoma, kad šiais vaikystės metais ne be lietuvių gimdyvės įtakos Friedrichas ne tik pramoko lietuviškai, bet ir aistringai pamilo savo gimtinę⁴. Tačiau netrukus atžalos ateitimi susirūpino tėvas ir išvežė sūnų į Vokietiją. Baigęs geologijos studijas Halės universitete ir tapęs diplomuotu kalnakasybos inžinieriumi, Roppas kurį laiką dirbo Konge. Užmezgti ryšiai su kolonistų sluoksniais ir pačiu Reicho kolonijų valstybės sekretoriumi Wilhelmu Solfu, gerai išmoktos vokiečių, prancūzų, anglų, lietuvių kalbos, inteligencija, aristokratiškos manieros atvėrė kelią ir diplomatinei karjerai. Etiopijoje Roppą, Vokietijos misijos šefą, sutinka pats imperatorius Menelikas II. Po Afrikos baronas keliauja į JAV ir Didžiąją Britaniją⁵. O Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jį galima buvo išvysti Austrijoje-Vengrijoje, Karūnos Tarybos posėdyje, aktyviai remiantį ultimatumo Serbijai šalininkus⁶. Beje, neužmiršdavo Roppas ir Lietuvos, dažniausiai vasarą apsilankydavęs savo dvare Daudžgiriuose. Čia jį, ką tik vedusį Peterburgo Smolnio instituto auklėtinę, iš Livonijos kilusią p. Wilde-
mann, ir užklupo karas.

Per Peterburgą, Stokholmą pasiekęs Vokietiją, laivų kompanijos „Hamburgas–Amerika“ generalinio direktoriaus Alberto Ballino pavedimu išvyksta į Didžiąją Britaniją ir JAV. Sprendžiant iš memorandumų, kuriuose baronas nagrinėjo šių valstybių pasirošimą karui ir separatinės taikos su Anglija sudarymo galimybes, kelionė anaipol nebuvo komercinio pobūdžio⁷. Ballinas, vieno iš stambių vokiečių koncernų savininkas, garsėjo ne tik savo ryšiais su žydu finansininkais, bet ir kaip asmuo, artimas Vilhelmui II. Ne mažiau įtakingas jis buvo Vilhelmštrasėje, jo „patarimais“ vadovaudavosi ir didelė patirtimi užsienio politikos dalykuose nepasižymintis kancleris Theobaldas Bethmannas-Hollwegas. Prieškariu vykdamas sėkmingas prekybines operacijas su Rusija, Anglija, JAV ir garsėjęs kaip Vokietijos–Didžiosios Britanijos suartėjimo šalininkas, karo metais Ballinas inspiravo ne vieną Reicho separatinių derybų su Antantės šali-

mis zondavimą. George W. F. Hallgarteno vaizdžiu apibūdinimu, tam tikrais laikotarpiais jo laivai vilkdavo buksyru visą Vokietijos imperiją ir jos politiką⁸.

Tiesioginių įrodymų, be paties Roppo prisipažinimų, apie tolesnį bendradarbiavimą su Ballinu neturime. Tačiau „lengvi“ kontaktai su aukščiausiais Reicho (ir ne tik jo) valdininkais, kariniais pareigūnais, pačiu kaizeriu vargu ar paaškinami vien tik priklausymu Užsienio reikalų ministerijos agentūrai. Gabrio pabrėžtinai akcentuojami Roppo „įtakingi tarptautiniai ryšiai“ leidžia tik spėlioti.

PAVERGTŪJŲ TAUTŲ LYGA

Reicho kariuomenės 1915 metų pergalės Rytuose suteikė naują aktiną aneksionistinei psychozei. Tik pavieniai vokiečių politikai (Mathias Erzbergeris, Adolfas Weberis, Robertas Keyserlingkas ir kiti), vadinamieji liberalieji imperialistai, siūlė priklausomų nuo Vokietijos satelitinių valstybių Vidurio ir Rytų Europoje sukūrimo projektus. Tiesa, reliatyvi „satelitiškumo“ sąvoka leido „priklausomumą“ traktuoti gana laisvai. Tačiau vis dėlto tai buvo opozicija aneksionistams, opozicija, kuria per perturbacijas su karine vadovybe rėmėsi imperinė valdžia.

1916 metų pradžioje po turnė anglosaksų šalyse atsidūręs Stokholme prieš aneksinius Rusijos vakarinių pakraščių planus stojo ir Friedrichas von der Roppas⁹. Stokholmas, aišku, nebuvo atsitiktinai pasirinkta vieta. Neutrali Švedija, Pirmojo pasaulinio karo metais palaikiusi reguliarius diplomatinius santykius su visomis kariaujančiomis valstybėmis, praktiškai netrukde jų piliečiams pervaziuoti, pergabenti literatūrą, materialines vertybes bei, svarbiausia, plėtoti politinę veiklą. Karo pradžioje pradėjusios skaldomąją veiklą Rusijos

⁴ „Le Baron Frédéric de Ropp“, J. Pelissier et^{xxx} [J. Gabrys], *Les principaux artisans de la Renaissance Nationale Lithuanienne: Hommes et droses de Lithuanie*, Lausanne, 1918, p. 240–241.

⁵ Ibid., p. 242.

⁶ J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 180.

⁷ E. Demm, „Friedrich von der Ropp ...“, S. 18.

⁸ Г. Халлгартен, *Имперализм до 1914 года*, Москва, 1961, с. 293–294, 451–452. Be to, žr. F. Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, New York, 1967, p. 26, 90–91, 183, 631.

⁹ „Le Baron Frédéric de Ropp“, p. 243.

nacionalinių mažumų ir radikaliosios opozicijos tarpe, Vokietijos specialiosios žinybos Stokholme rado kuo puikiausią dirvą – carinės imperijos emigrantus. Atitinkamas vaidmuo teko ir Pabaltijo vokiečiams, be kita ko, turėjusiems artimų giminytės ryšių su daugeliu žymių Švedijos šeimų. Tiesa, Vokietijos pergalių akivaizdoje baltai aiškiai išsiskyrė réksmingame aneksionistų chore. Reicho užsienio reikalų ministerijos liberalų nuomone, jų remiamas ir ne mažiau įtakingas Roppas galėjo kiek sušvelninti Pabaltijo vokiečių apetitus.

Netrukus baronas kartu su savo pagalbininku baronu Bernhardu von Uexkülla pasiūlė Užsienio reikalų ministerijos propagandos šefui Otto Wesendonckui kampanijos „Los von Russland“ idėją. Išplėtodamas dar 1915 metų vasarą estų nacionalisto Aleksanderio Kesküllos iškeltą mintį suorganizuoti Rusijos „tautų bloką“, Roppas ragino įkurti Rusijos pavergtųjų tautų lygą, kuri propaguoatų Vokietijos išvaduojamąją misiją ir siektų įgyti vokiečių bei neutralių šalių, ypač JAV¹⁰, palankumą šioms tautoms. Kadangi buvo planuota į Lygą įtraukti ir Pabaltijo vokiečius, tai manyta, kad kartu bus sumažintas ir slogus baltų aneksinių projektų išpūdis¹¹.

Panašiu metu Šveicarijoje su identišku pasiūlymu į Vokietijos pasiuntinybę kreipėsi Lietuvių informacijos biuro (toliau – LIB) vedėjas Juozas Gabrys. Reaguota nedelsiant. 1916 metų balandį, po susitikimo su lietuvių veikėju, Uexkülla laiške Roppui Lygos Šveicarijos padalinį (Juozas Gabrys, Mykolas Tiškevičius, Jeanas Pelissier, Johnas White, Volodimiras Stepankivskis) įvertino penketu¹². O jau gegužės pradžioje dienos šviesą išvydo Lygos kreipimasis-skundas, adresuotas JAV prezidentui. Tarp pasirašiusiųjų figūravo ir dviejų baltų – Sillvio Broedericho ir Friedricho von der Roppo – pavardės¹³. Kreipimosi tekstas buvo perduotas daugiau nei 200 pasaulio laikraščių ir spaudos agentūrų. Jis susilaukė palankaus Švedijos įvertinimo. JAV pasiuntinys Petrograde gavo prezidento nurodymą rasti tiesioginį kontaktą su Lygos atstovais ir aptarti būsimo bendradarbiavimo gaires¹⁴.

1916 metais Lyga surengė dar kelias akcijas. Berlyne pasirodė Friedricho von der Roppo *Kennen sie Russland*, demaskuojanti Rusijos politiką nacionalinių mažumų atžvilgiu, o Lozanoje Roppo ir Gabrio iniciatyva buvo suorganizuotas Trečiasis tautybių lygos kongresas. Techninius dalykus – delegatų apgyvendinimą, žurnalistų pakvietimą, atitinkamą jų „apdorojimą“ ir kita – Roppas pavedė Gabriui, pervesdamas jam 10 000 frankų. Vėliau baronas nurodys lietu-

vių veikėjui ir finansinių išteklių šaltinį – Albertą Balliną¹⁵. Deleгатų iš Rusijos atvykimu rūpinosi pats Roppas. Su estų, gruzinų, lenkų atstovais didesnių problemų nebuvo (Aleksanderis Kesküllā, Michailas Cereteli buvo čia pat, Stokholme, Michailas Lempickis – Varšuvoje), tačiau sunkiau sekėsi su latviais, lietuviais, gudais. Tik „paspaudus“ Erichą Ludendorffą, pavyko gauti leidimą Steponui Kairiui, Antanui Smetonai, Jurgiui Šauliui, Ivanui Luckievičiui. Konflikto su latviais, kilusio pastariesiems užprotestavus Berno latvių komiteto vardo paminėjimą kreipimesi, Roppui taip ir nepavyko likviduoti. Komiteto pirmininko Janio Rainio nepaveikė net barono nedviprasmiški grasinimai, kad už rusofiliskumą teks užmokėti brangiai – latvių tautos išnaikinimu¹⁶.

Kongreso išvakarėse Roppas suorganizavo slaptą Lygos susirinkimą, kuriame buvo išrinktas jos prezidiumas (Michailas Lempickis – pirmininkas, Jurgis Šaulys – vicepirmininkas, Volodimiras Stepankivskis, Hermannas Gummerus, Friedrichas von der Roppas), aptarta taktika forume – veikti bendrai, neatakuoti vienas kito. Atskirame pasitarime lietuviai nusprendė pateikti deklaraciją, reikalaujančią nepriklausomybės, nors tam ir prieštaravo baronas, siūlęs pasitenkinti „laisvės“ sąvoka¹⁷.

Birželio 27 dienos kongreso posėdyje Roppas pasidalijo savo būgštavimais dėl eventualios Vokietijos–Rusijos taikos ir Lietuvos padalijimo bei būsimo krašto germanizavimo ir rusifikavimo. Kitą dieną, Vincui Bartuškaiti ruošiantis perskaityti deklaraciją, baronas oficialiai pareiškė pritariąs lietuvių pareiškimui ir atsisėdo šalia lietuvių delegacijos¹⁸. Vėlesni Roppo veiksmai – egiptiečių kritika už jų skun-

¹⁰ JAV vis labiau stiprėjo jėgos, raginančios įstoti į karą Antantės pusėje. Ką tik grįžusiam iš Valstijų Roppui tai gerai buvo žinoma. Kita vertus, nebuvo paslaptis ir Woodrowo Wilsono simpatijos mažoms tautoms bei prezidento ikikarinė veikla panašiose organizacijose.

¹¹ F. Fischer, *Germany's Aims...*, p. 145, A. E. Senn, *The Russian Revolution...*, p. 177.

¹² A. E. Senn, *The Russian Revolution...*, p. 177.

¹³ „Skundas“, *Dabartis*, 1916, gegužės 17, nr. 37.

¹⁴ И. Кезберс, „Об остзейской пропаганде...“, с. 99–100.

¹⁵ A. E. Senn, *The Russian Revolution...*, p. 199.

¹⁶ П. Я. Крупников, *Политика германского империализма в начале XX века*, Москва, 1987, с. 235.

¹⁷ J. Bielskis, „Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje“, *Lietuvių Dienos*, 1955, vasaris, nr. 2, p. 10.

¹⁸ P. Klimas, *Dienoraštis: 1915–1919*, Chicago, 1988, p. 119.

dus anglais ir frazė apie įsitikinimą Bethmanno-Hollwego žodžių nuoširdumu, praleista skaitant kongreso kreipimąsi į kariaujančias valstybes, – paaiškinami Vokietijos užsienio reikalų ministerijos intencijomis nukreipti forumą antirusiška, bet proantantiška linkme¹⁹, tačiau kuo galima būtų paaiškinti barono bandymus suartėti su lietuviais? Juolab kad iš karto po kongreso Roppas suorganizavo Jurgio Šaulio ir Arthuro Zimmermanno susitikimą bei padėjo užmegzti ryšius su kitais vokiečių politikais²⁰. Senno nuomone, tokį Roppo žingsnį nulėmė latvių pasipiktinimas jo, kaip latvių atstovo, parašu po minėtu Lygos kreipimusi. Tačiau baronas pasirašė baltų vardu. Be to, žinoma, kad jis konfrontavo su Pabaltijo vokiečių veikėjais. Todėl vargu ar patyręs lošėjas, iš pradžių galvojęs apie žaidimą latvių korta, aplinkybėms pakitus pakeitė kozirius. Galbūt prasiveržė sentimentai gimtajam kraštui ar ambicijos įsitvirtinti Lietuvos politiniame gyvenime? Su tuo kategoriškai nesutinka Bartuška, tvirtindamas, kad „planuojant vokiečiams paskelbti Lenkiją nepriklausoma valstybe, buvo reikalinga žinoti, kaip į tai reaguos užsienio lietuviai“, todėl norėta iširti lietuvių nuomonę, ko ir ėmėsi Roppas²¹.

TARP LENKIJOS IR LIETUVOS

Bartuška teisus tvirtindamas, kad vokiečiai visų pirma buvo susirūpinę Lenkijos problema. Mąžtant Vokietijos–Rusijos separatinės tautos sudarymo galimybei 1915–1916 metais Reicho vadovaujantys sluoksniai karštligiškaie ieškojo šios problemos sprendimo variantų²². Į šiuos ieškojimus įsitraukė ir Roppas.

Dar Lozanos kongrese baronas išsakė savo požiūrį į Lenkiją, po Lempickio kalbos mestelėjęs: „Lenkija, ateities rate, eik į priekį, ir mes seksime paskui tave“, – ir tuo sukėlęs visuotinę dalyvaujančiųjų euforiją. 1916 metų antroje pusėje jis ėmėsi praktinių žygių. Išvykose į Lenkiją, susitikimuose su lenkų aktyvistais gimusias mintis išdėstė keliuose memorandumuose Užsienio reikalų ministerijai. Juose baronas (kartu su Michailu Lempickiu, prof. Maxu Sheringu, Adolfu Weberiu) rekomendavo įkurti Lenkijos valstybę, ilgalaikiais ir konstituciniais ryšiais susijusią su Vokietija, pabrėžė propagandinį tokio fakto efektą užsienyje bei užsiminė apie galimą lenkų kariuomenės sukūrimą kovai su Rusija. Demmo galva, šiuose dokumentuose išryškėja Roppo Rytų politikos koncepcijos metmenys, kuriais jis vadovausis ir Lietuvoje, – ribota autonomija kaip kompromisas tarp

aneksijos ir visiškos nepriklausomybės, kurią baronas vakariniams Rusijos kraštams laikė nerealia dėl jų geopolitinės padėties²³. 1916 metų lapkričio 5 dieną pasirodžiusiame „Centrinių valstybių manifeste Lenkijos Karalystės klausimu“ nesunku išvelgti tokios koncepcijos apmatas.

Nors minėtu laikotarpiu Roppas buvo užsiėmęs lenkais, bet vis artimiau ėmęs bendrauti su Gabriu neužmiršo ir lietuvių. Per šiuos kontaktus pradėjo kristalizuotis ir konkretūs Lietuvos klausimo sprendimo būdai. Roppas siūlė išlaukti oficialaus Vokietijos pareiškimo dėl Lenkijos ir tuo precedentu pasinaudojus kreiptis į Reichą dėl lietuvių ateities. Tiesa, viename iš pokalbių prasitaręs apie vokiečių intencijas prijungti Lietuvą prie Lenkijos ir parodęs tokiam sprendimui savo palankumą, jis paskatino lietuvių veikėjus Šveicarijoje 1916 metų spalio mėnesį pasiūsti kancleriui „Nepriklausomos Lietuvos“ memorialą²⁴. Pats Roppas tik 1916 metų lapkričio mėnesį tiesiogiai kreipėsi į Berlyno valdininkus, bet sulaukė menkų rezultatų²⁵. Atvykęs į Šveicariją informavo Gabriį, kad vokiečiai, nors ir neturi aiškaus plano dėl Lietuvos, bet tikėdamiesi lenkų antplūdžio į kuriamos kariuomenės gretas linksta priskirti Vilniaus kraštą Lenkijai; tam pritaria ir Kuršo baronai, spėję užmegzti ryšius su lenkais. LIB'o vedėjas pasiūlė Roppui pateikti kompromisinį projektą – paskelbti istorinę-geografinę Lietuvą nepriklausoma valstybe su sostine Vilniumi, prijungti Kuršą, įsteigti Vilniaus arkivyskupiją, kuriai vadovautų lietuvis. Tuo, pasak Gabrio, būtų patenkinti lietuviai ir neužgauti lenkai (nemažas lenkų skaičius duotų jiems viltį patraukti Lietuvą prie savęs). Vokiečiams už nepriklausomybės paskelbimą žadėta 100 000 kareivių, galimybė pasinaudoti samdomąja darbo jėga, be to, įrodinėta, jog Kuršas neutralizuos lenkų įtaką²⁶. 1916 me-

¹⁹ Vokietijos užsienio reikalų ministerija po kongreso buvo priversta aiškintis ir ginti Roppą prieš Vyriausiąją karinę vadovybę.

²⁰ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 120, 122.

²¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 132.

²² A. Oswinska, „Plany aneksyjne Niemeckego Sztabu Głównego wobec Polski“, *Roczniki Historyczne*, Poznań, 1949, r. 18, s. 258.

²³ E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 19–21.

²⁴ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 133–134; J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 183; I. Didžiulis, „Įdomi byla“, *Lietuvis*, 1925, liepos 17, nr. 28, p. 5.

²⁵ J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 184.

²⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 135.

tų gruodžio pradžioje Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos delegacijos susirinkime Gabrys pareiškė, kad jam pavyko įtikinti baroną Lietuvos nepriklausomybės galimumu. Roppas sutiko, kad valstybės sostinė turėtų būti Vilnius. Susitarta, kad kol kas Lietuvos ribos nebus nurodinėjamos, Kuršas gaus autonomiją, dvarininkai prie reikalų tvarkymo bus prileisti kiek vėliau, Kazimierą Michalkevičių pašalinus, arkivyskupo kandidatūrą pasiūlys patys lietuviai, Lietuvoje nieko nebus daroma be Delegacijos žinios, konkretūs išpaigojimai Vokietijai bus duoti atvykus lietuvių veikėjams iš okupuoto krašto²⁷.

Tačiau gruodžio viduryje per Roppo ir Gabrio konsultacijas paaiškėjo, jog baronas nori ir gali tęsti savo veiklą tik prisidengęs pasiūlymu sudaryti federaciją su Lenkija. LIB'o vedėjas įrodinėjo, kad lygiateisiškumas federacijoje gali būti pasiektas tik lietuviams sustiprėjus, ir net taktiniais sumetimais šis pasiūlymas būtų nepriimtinas daugeliui lietuvių politikų, todėl šiuo metu atmestinas. Galų gale gruodžio 17 dieną, norėdami išvengti galimų nesusipratimų, Roppas su Gabriu raštiškai išdėstė savo veiklos tikslus: įkurti nepriklausomą Lietuvą iš Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijų, įsteigti Lietuvoje tautinę tarybą, pavaldžią Lietuvių tautos tarybai Šveicarijoje, sutvarkyti krašto bažnyčios reikalus. Tą pačią dieną buvo sudarytas ir svarstytinų kandidatų į tarybą sąrašas, numatyti konkretūs veiksmai ir jų atlikimo terminai²⁸. Be to, Gabrys suteikė baronui įgaliojimus vesti derybas Tautos tarybos vardu²⁹. Atrodo, tarp tautinių įvykių raida vertė abu veikėjus skubėti. 1916 metų gruodžio 12 dieną Bethmannas-Hollwegas Reichstage pranešė, kad jo vyriausybė pasiruošusi pradėti su priešininkais derybas dėl taikos. Prasi-dėjo vadinamasis Vokietijos „taikus puolimas“. Kol tarpininkės JAV pasiūlė kariaujančioms pusėms išdėstyti konkrečius reikalavimus, kol kariaujančios pusės juos paruošė ir paskelbė, kol galutinai nebuvo paaiškėję, kad tiek Centrinų valstybių, tiek Antantės taikos sąlygos nesuderinamos ir priešininkai pasiruošę tęsti kovą iki pergalės, turėta iliuzijų internacionalizuoti Lietuvos klausimą.

1917 metų sausio pradžioje Roppas išvyko į Berlyną. Čia Užsienio reikalų ministerijai pranešė, kad lietuviai žiūri į okupacinį valdymą priešiška ir laukia panašaus pareiškimo kaip ir Lenkijoje³⁰. Tiek Užsienio reikalų ministerijai, tiek Vyriausiajai karinei vadovybei (VKV) jis įteikė memorandumą, kuriame pats taip pat kritikavo esamą režimą Lietuvoje, įrodinėjo, jog neverta nuolatinius Reicho

interesus aukoti dėl laikinų karo bei okupacijos teikiamų laimėjimų, ir pasiūlė paimti lietuvius ekonominę ir karinę Vokietijos globon, garantuojant apsisprendimo teisę vidaus reikaluose³¹. Bet susidūręs su Berlyno instancijų abejingumu Roppas pradėjo abejoti, ar pavyks laikytis numatytų terminų, ir net buvo priverstas konstatuoti, kad „sutartas kelias negali būti pilnai panaudotas“. Todėl rekomendavo keisti taktiką ir išnaudoti Stokholme rengiamą eilinį tautybių kongresą. Jis pakvietė Gabriį atvykti į Švedijos sostinę pabrėžęs, kad kaip tik čia „... bus išeities taškas, o ne ten, kur mes sutarėme“³².

Sausį nuvykęs į Lietuvą ir apsvarstęs reikalus su vyskupu Prancišku Karevičiumi, prel. Aleksandru Dambrausku, Jonu Basanavičiumi, Antanu Smetona, Jurgiu Šauliu, Steponu Kairiu³³ bei gavęs pritarimą savo taktikai, pasiekė, kad trys Lygos nariai būtų išleisti į rengiamą kongresą³⁴.

Kai lietuvių delegacija atvažiavo į Berlyną, Roppui pavyko suorganizuoti jos narių susitikimą su Zimmermannu. Valstybės sekretorius patikino, kad „taikos taryboms einant lietuvių norai ir pageidavimai būsią ‘voll berücksichtigt’ (‘pilnai atsižvelgta’), kad jie, girdi, Vakarų Europon linkdami, galėsią vakarinės Europos sistemoj tvirtai savo gyvenimą plėtoti ir tvarkyti“³⁵. Smetonos prašymu, Roppas turėjo smulkiai apie visus dalykus informuoti Gabriį ir įkalbėti jį va-

²⁷ Ibid., p. 136.

²⁸ J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 184–187.

²⁹ Raportas barona Friederika von der Ropp'a apie savo atsinešimą Bermond'tą apseimime, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 3, b. 18, l. 11.

³⁰ J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 189.

³¹ E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 23.

³² Friedricho von der Roppo laiškas J. Gabriui, 1917, sausio 13, J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 284.

³³ 1917 metų sausio mėnesį Rusijos misija Berne perdavė Petrapiluiui keletą slaptų telegramų, kuriose išreiškė susirūpinimą Vokietijos vyriausybės derybomis su lietuviiais dėl nepriklausomybės. Sausio 20 dienos telegramoje, be kita ko, buvo teigiama, kad jau „vasario mėn. būsiąs paskirtas lietuvių karalius, būsianti įsteigta valstybės taryba ir sudaryta armija“. Žr.: „Senoji rusų vyriausybė ir Lietuva“, iš *Газета временного рабочего и крестьянского правительства*, nr. 45; „Slaptieji protokolai“, *Lietuvių Balsas*, 1918, sausio 18, nr. 4.

³⁴ F. von der Roppo laiškas J. Gabriui, 1917, vasario 7, J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 284–285.

³⁵ J. Šaulio laiškas V. Gaigalaičiui, 1917, kovo 23, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RS), f. 50, s. v. 86, l. 4.

žiuoti į Stokholmą³⁶. Tačiau pastarasis atsisakė. Tiesa, dėl netrukus prasidėjusių įvykių (revoliucijos Rusijoje) Vokietijos inspiruojamas tautybių kongreso planas tapo neaktualus.

Apskritai 1917 metų pradžioje tarptautinė konsteliacija vertė Reichą modifikuoti savo politiką okupuotų Rusijos teritorijų atžvilgiu. Kovo ir balandžio mėnesiais Stokholmo slaptuose M. Erzbergerio ir J. Kolyško susitikimuose, svarstant Vokietijos–Rusijos separatinės taikos sudarymo galimybes, pavyko suformuluoti preliminarinės „ilgalaikės garbingos abiem pusėms taikos“ sąlygas. Imperinei valdžiai beliko suderinti Erzbergerio atvežtą „taiką“ su VKV aneksionistine programa. Svarstant šią problemą 1917 metų kovo 21 dienos slaptame Prūsijos vyriausybės pasitarime, vicekancleris Karlas Hellferichas, vadovaudamasis Bethmanno-Hollwego nurodymais, išdėstė naują Vokietijos karinę programą, kurioje ankstesnę Lietuvos ir Kuršo tiesioginę aneksiją pakeitė autonomijos principas³⁷. 1917 metų balandžio 23 dieną Karūnos tarybos posėdyje Kroicnache kancleris su šia nauja programa supažindino ir VKV. „Kad būtų išvengta nepriimtinių ir rusams nesimpatiškų ‘aneksijos’ ir ‘sienų ištaisymo’ terminų ir kad rusai lengviau suvirškintų Kuršo ir Lietuvos praradimą, – nurodė Bethmannas-Hollwegas, – būtina jas įforminti kaip savarankiškas valstybes, kurios gaus vidaus savivaldą, bet kariniu, politiniu ir ekonominiu atžvilgiu visiškai priklausys nuo mūsų“³⁸.

Jau balandžio pradžioje Roppas informavo Gabri, kad aneksionistų pozicijos silpnėja³⁹, o mėnesio pabaigoje susitikime Berne pranešė, kad Berlyne atsisakoma nuo Lietuvos aneksijos ir manoma ją organizuoti kaip nepriklausomą valstybę. Paaiškinęs, jog į būsimą valstybinę darinį Kuršas neįeis, o siena su Lenkija eis istorišką riba, baronas pabrėžė, kad planuojama įsteigti krašte tarybą. Savo ruožtu Gabrys referavo apie pokalbį su Roppu delegacijos susirinkime. Susirinkime dalyviai nutarė išrinkti komisiją, turėjusią perduoti baronui šveicaričių reikalavimus: paskelbti Lietuvos nepriklausomybę drauge išrenkant Valstybės Tarybą ir suteikiant jai laisvę susisiekti su užsienio lietuviais⁴⁰. Bernan nuvyko Juozas Gabrys ir Vytautas Daumantas. Jiems Roppas dar kartą paaiškino Lietuvos reikalų padėtį Berlyne pripažindamas, kad vokiečiai galvodami apie Patikėtinių tarybos sudarymą pageidauja delegacijos pritarimo. Šveicarijos lietuviai reikalavo Valstybės Tarybos⁴¹.

Konfidencialiame pokalbyje su Gabriu baronas apsvartė Tarybos eventualią sudėtį ir gegužės pabaigoje išvyko į Vilnių. Čia jis supažindino lietuvių veikėjus su padėtimi: manoma sudaryti iš dvylikos

vienų lietuvių Valstybės Tarybą (Konstantinas Olšauskas – pirmininkas, Antanas Smetona, Jonas Basanavičius, dauguma kitų narių – klero atstovai), kurios funkcijos būtų nukentėjusiųjų šelpimas, karo nuostolių apskaita, banko steigimas, būsimos tvarkos svarstymas ir etnografinių ribų nustatymas. Vilniečiai su pačia tarybos idėja sutiko, bet pareikalavo konferencijos tokiam organui sudaryti. Prieštarauta ir dėl būsimos Tarybos kompetencijos. Norėta, kad visą ekonominę ir visuomeninę politiką vykdytų nepriklausoma Lietuvos valdžia⁴². Visa tai, aišku, nesiderino su Reicho vadovaujančių sluoksnių nusistatymu. Birželio 2 dieną *Wilnaer Zeitung* oficialiai paskelbė: vyriausiasis karinis vadas Rytuose leidžia sudaryti Lietuvių patikėtinių tarybą.

Tarybos problema privertė Roppą vėl keliauti į Šveicariją. Konsultacijose su Gabriu ir Olšausku baronas nurodė, kad Lietuva turės ekonomiškai priklausyti nuo Vokietijos. Šveicariečiai neprieštaravo, tačiau kėlė tuo pačius reikalavimus: pašalinti okupacinį režimą, paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, organizuoti Tarybą ir pavesti valdžią patiems lietuviams⁴³. Po Šveicarijos teko vykti į Stokholmą, kur su Rusijos lietuvių atstovais buvo svarstomos panašios problemos⁴⁴.

Pagaliau liepos mėnesį Roppas įteikė Zimmermannui memorandumą, kuriame rekomendavo kaip galima greičiau sudaryti Lietuvių tautos tarybą. Barono nuomone, Taryba privalėjo paskelbti lietuvių antirusišką ir antilenkišką nusistatymą. Valstybės sekretorius visiškai tam pritarė. Atskiras memorandumas buvo įteiktas ir Vilhelmui II⁴⁵. Beliko įveikti kariškių pasipriešinimą.

³⁶ A. Smetonos laiškas J. Gabriui, 1917 [kovo–balandžio], 19, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 155, s.v. 196, lapai nenumeruoti (toliau – l. n.).

³⁷ F. Fischer, *Germany's Aims ...*, p. 372–375.

³⁸ „Драге нах Остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871–1918 г.г., Москва, 1977, с. 257–258.

³⁹ Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos delegacijos posėdžių protokolai, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 3a, l. 3.

⁴⁰ *Ibid.*, l. 4–5.

⁴¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 141.

⁴² P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 162–163.

⁴³ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 143.

⁴⁴ Lietuvių tautos tarybos byla, 1917 metai, LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 135, l. 16.

⁴⁵ A. Voldemaras, *Raštai*, Chicago, 1973, p. 216–217; J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 189.

Liepos mėnesį Roppas vedė derybas su Francu Isenburgu-Birsteinu ir Erichu Ludendorffu. Pirmąjį nelabai teigtino, o antrasis sutiko su savarankiškos krašto Tarybos sudarymu. Be abejonės, pirmasis generalkvartirmeisteris puoselėjo savo planus. Dar gegužės mėnesį VKV įsakė Oberostui paruošti būsimųjų Vokietijos–Kuršo ir Lietuvos santykių projektą. Tokį projektą liepos 10 dieną pristatė Kuršo karinės valdybos viršininkas Alfredas Gössleris. Buvo numatyta Lietuvą ir Kuršą sujungti personaline unija su Prūsija. Unijos idėją turėjo deklaruoti kraštų tarybos⁴⁶. Liepos 21 dieną Ludendorffas pasiūlė Užsienio reikalų ministerijai sudaryti tarybas. Liepos 25 dieną pasiūlymui pritarė Zimmermannas⁴⁷.

Tačiau dabar Roppui iškilo nenumatyti sunkumai Šveicarijoje, kur Lietuvos tautos tarybos delegacija nutarė surengti plačiai atstovaujama konferenciją ir išrinkti bendrą lietuvių politinį organą. 1917 metų rugpjūčio 28 dienos laiške Gabriui baronas karštai įtikinėjo, kad yra priimtas rimtas sprendimas sukurti krašto atstovybę. Pranešęs apie savo pasitarimus Lietuvos Brastoje ir Bialystoke su Erichu Ludendorffu ir Maxu Hoffmannu, garantavo, kad pastarieji labai domisi šiuo reikalu ir pasiryžę jį visokeriopai paremti. Kaip rėmimo pavyzdį nurodęs karinės vadovybės leidimą sušaukti Vilniuje konferencijos organizacinio komiteto posėdžius, Roppas siūlė palaukti Tarybos susikūrimo ir kol „visi dalykai nebus pasiekę tam tikrą apibrėžtą tašką“. „Juk pagaliau, – rašė jis, – mes, lietuviai, privalome tinkamai susitelkti, kad panaudotume nepriklausomybę mūsų tautos gražiai raidai“⁴⁸. Gabrį pavyko įtikinti. Dar daugiau. Šveicarijos lietuviai suformavo delegaciją (Konstantinas Olšauskas, Juozas Purickis, Antanas Steponaitis), kuri po Berlyno pasitarimų su Friedrichu von der Roppu, Matthiasu Erzbergeriu ir Rudolfu Nadolny atvykusi tiesiai į konferenciją, nemažai prisidėjo prie kompromisinių rezoliucijų priėmimo bei Tarybos sudėties parinkimo⁴⁹. Rugsėjo 23 dienos šventinėje Tarybos inauguracijos ceremonijoje baronas galėjo pasidžiaugti – jo veikla nenuėjo perniek.

SANTYKIAI SU TARYBA. BENDRADARBIAVIMAS IR KONFLIKTAI

Išrinkus Tarybą Roppas ir toliau nebuvo linkęs likti nuošalyje nuo lietuvių reikalų. Šį kartą jis ėmėsi žygių bandydamas tapti šio politinio organo nariu. Vasarą, svarstant Tarybos narių kandidatūras, ba-

ronas pasiekė, kad jo pavardė figūruotų eventualių narių saraše⁵⁰. Tačiau nusprendus rinkti Tarybą konferencijoje ketinimus teko atidėti. Dabar Roppas vėl pamėgino juos įgyvendinti. Bet 1917 metų rugšėjo 24 dieną antrajame pirmosios sesijos Tarybos posėdyje iškilus barono kooptacijos klausimui buvo nutarta jį „atidėti iki to laiko, kai apskritai bus svarstomas klausimas apie naujų narių kooptavimą iš lietuvių tarpo“⁵¹. Roppas nenuleido rankų.

Spalio pabaigoje Tarybos oficiozas išspausdino barono „Žodį Lietuvos bajorams“. „Dabar, – ragino autorius, – kada artinasi Lietuvos valstybės atgimimo valanda, privalome nežiūrėdami nei kalbos, nei kilties, nei tikybos skirtumų iš vieno ir iš tikimaisi stoti lietuvių tautos pusėn, privalome iš geros valios ir džiaugdamiesi pasisakyti esą Lietuvos bajorai, turime būti naujo padaro dalyviai ir kiek tik galėdami padėti lietuvių tautai toliau liuosai plėtotis ir tobulinti savo giminę ir privalumus [...]. Tai yra aukščiausias, gražiausias Lietuvos bajorų uždavinys šioje valandoje. Spieskimės į tokį būrį, kuris deda sau tikslą, rūpindamasis apsaugoti teisėtus savo luomo ir lobio reikalus, patapti tvirtu ir ištikimu lietuvių tautos nariu. Mes, lietuviai, turime visi iš vieno eiti, kaip viena nedaloma tauta [...], vedama didžiosios meilės į mūsų Lietuvą tėvynę“⁵².

Sunku atsakyti, ar straipsnio pasirodymas vertintinas tik kaip taktinė Roppo veiklos priemonė? Ar labai nuoširdūs barono, Lietuvos piliečio, „ne lietuvių kilties“ lietuvių raginimai? O galbūt šioje savotiškoje išpažintyje slypi vienas iš barono „suartėjimo“ su lietuvių politikais 1916 metų viduryje motyvų? Šiaip ar taip, jis nuovokiai palietė skaudų lietuvių tautinio atgimimo momentą.

Jau kitame *Lietuvos Aido* numeryje Tarybos pirmininkas Antanas Smetona patikino, kad bajorijai (iš esmės apeliuota į žemėvaldinę)

⁴⁶ L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w Bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914–1919*, Poznań, 1970, s. 84–85, 94.

⁴⁷ S. W. Page, *The formation of the Baltic States*, Cambridge, 1959, p. 36.

⁴⁸ F. von der Roppo laiškas J. Gabriui, 1917, rugpjūčio 28, J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 288–289.

⁴⁹ A. Steponaitis, *Atsiminimai*, p. 123; J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 192–194; I. Didžiulis, „Įdomi byla“, *Lietuvis*, 1925, liepos 17, nr. 28, p. 4.

⁵⁰ Žr. 44 išn.

⁵¹ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 132.

⁵² „Baronas Fridrichas Ropp'as iš Daužagirio. Žodis Lietuvos bajorams“, *Lietuvos Aidas*, 1917, spalio 25, nr. 20.

neužkertamas kelias „valstybės darbe“. Atrodo, neatsitiktinai tuo pačiu metu vedamos derybos su dvarininkais (Przezdzieckiu, Lukomskiu, Jonavičiumi) dėl pastarųjų dalyvavimo Taryboje⁵³.

Paraleliai Roppas organizavo Tarybos ir užsienio lietuvių susitikimą. Suderinus su Reicho vadovaujančiomis instancijomis, okupuotos Lietuvos veikėjams buvo leista išvykti į Šveicariją⁵⁴. 1917 metų lapkričio 2–10 dienomis įvyko Lietuvių konferencija, svarsčiusi valstybės kūrimo problemas. Prieš tai Roppas įteikė Gabriui vokiečių reikalavimus: patvirtinti Tarybos išrinkimo aktą ir pripažinti ją aukščiausia krašto institucija, atsisakyti pretenzijų į Rytprūsius. Priimti konferencijoje nutarimai rodo, kad į šiuos reikalavimus buvo atsižvelgta. Taryba pripažinta, Lietuvos numatomos ribos praplėstos pietryčių ir šiaurės vakarų kryptimi⁵⁵. Tiesa, Lietuvos Tarybai priskirtos „ūkinės“ funkcijos, Lietuvių tautos tarybai paliekant „užsienio politikos“ dalykus, ženklino ir Gabrio bei užkulisiuose veikusio Roppo pastangas surasti kompromisą tarp vokiečių norų, Tarybos ambicijų ir savo gruodžio 17 dienos susitarimo.

Po konferencijos Friedricho von der Roppo lydimi Antanas Smetona, Jurgis Šaulys ir Steponas Kairys nukako į Berlyną, kur barono pastangomis įvyko keletas „lietuvių vakarų“ su žymiais vokiečių politikais: Arthuru Stresemannu, Kuno Westarpu, Eduardu Davidu, Hansu Delbrucku, prof. Maxu Sheringu ir kitais. Kai lietuviai buvo skatinami vienokia ar kitokia forma šlietis prie Vokietijos, Roppas stengėsi laiduoti, kad Lietuvos Taryba, puikiai suprasdama „Rytų problemą“, norinti „Anschluss an Deutschland“. Smetona kalbėjo kiek atsargiau, aiškino, jog naujajai valstybei bus reikalinga Reicho bičiulystė, užuojauta ir pagalba⁵⁶. Vėliau pirmininkas nurodys, kad buvo numatoma dėtis prie Vidurio Europos⁵⁷.

Lapkričio 18 dieną Roppas pranešė Gabriui, kad „Vakarai“ suteikė progą lietuviams pasikalbėti su įtakingais vokiečių politikais ir kad parėmus Užsienio reikalų ministerijai tikimasi įgyvendinti trokštamą tikslą, tai yra „įstatyti Tarybą į praktinio darbo vėžes“⁵⁸.

Tuo tarpu įvykiai Rytuose – Reicho ir Rusijos susitarimas pradėti derybas – vėl išryškino okupuotų teritorijų ateities problemą. Vyriausioji karinė vadovybė bandė paspausti lietuvius, nurodydama Kuršo besąlyginio jungimosi prie Vokietijos pavyzdį bei gąsdindama Lietuvos padalijimu⁵⁹.

Šiomis aplinkybėmis Roppas vėl energingai įsikišo. Lapkričio 26 dieną jis surengė Smetonos, Šaulio ir Kairio susitikimą su Ludendorffu. Po susitikimo atsiradusioje „Pro memoria“ lietuviai žadėjo

sudaryti su Vokietija konvencijas, jei bus garantuotas Lietuvos nedalomumas, Tarybos sustiprinimas, Isenburgo-Birsteino pašalinimas, nepriklausomybės paskelbimas ir pripažinimas⁶⁰. O tuoj po kancelerio grafo Georgo Hertlingo kalbos Reichstage (pripažinta Lenkijos, Kuršo ir Lietuvos apsisprendimo teisė) lapkričio 30 dieną barono iniciatyva buvo įkurta Vokiečių–lietuvių draugija⁶¹.

Draugijos nariais tapo įvairaus masto Reicho visuomenės veikėjai. Joje iš esmės buvo atstovaujama visom Reichstago partijoms: Centro (M. Erzbergeris, M. Fassbenderis, prof. F. Hitze, kun. K. Krixas, J. Seichtas, K. Trimbomas, R. Mulleris, W. Mayeris, H. Zehnhoffas, K. Fehrenbachas, J. Wirthas), socialdemokratų (G. Noske, E. Davidas), Tautos pažangos (L. Haas, G. Gotheinas, A. Naumannas-Hoferis, G. von Schultze-Goevirnitzas), konservatorių (F. Schwabachas, H. O. von Richthofenas, W. Strove). Netrūko finansininkų (P. Nathanas, M. Warburgas, H. Schachtas), žurnalistų ir rašytojų (A. Botta, P. Rohrbachas, E. Zimmermannas, H. Sudermannas), mokslininkų (prof. A. Weberis, prof. Wirthas, prof. Brunneris)⁶². Pirmąją draugijos valdybą sudarė asmenys, vienaip ar kitaip pritarę vakarinių Rusijos pakraščių savarankiškumo Vidurio Europos sistemoje koncepcijai. Taip Erzbergeris vylėsi, kad tokio statuso katalikiška Lietuva sustiprins Centro partijos įtaką Vokietijoje. Dr. Vilius Gaigalaitis skelbė, kad suteikus lietuviams autonomiją jie taps geru barjeru prieš

⁵³ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 190. Klimo liudijimu, tik „norint užkišti“ dvarininkų trūkumą buvo išrinktas į Tarybą „stary pierdola“ D. Malinauskas. Žr. p. 194.

⁵⁴ J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 197–198; F. von der Roppo telegrama J. Gabriui 1917, spalio 30, VUB RS, f. 155, s. v. 197, l. n.

⁵⁵ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 158–160, 167–168; A. Stepoinaitis, *Atsiminimai*, p. 134.

⁵⁶ Litewski wieczór w Berlinie, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 79, s. v. 822, l. 1–2; P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 196–198.

⁵⁷ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*, p. 152.

⁵⁸ Friedricho von der Roppo laiškas Juozui Gabriui, 1917, lapkričio 19, J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 289–290.

⁵⁹ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 198. Pasak E. Ludendorffo, tomis dienomis pasirodęs Berlyne vokiečių karinės valdžios Lietuvoje viršininkas F. Isenburgas-Birsteinas turėjo išgauti Užsienio reikalų ministerijos sutikimą dėl Lietuvos personalinės unijos su Prūsija. Tačiau sutrukdė netikėtai į Reicho sostinę atvykusi lietuvių delegacija.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 199.

⁶¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, p. 172; E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 27.

⁶² M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda ir Lietuva“, *Karo Archyvas*, Kaunas, 1936, t. 7, p. 190.

panslavizmą. Panašias mintis ne kartą išsakė Heidelbergo universiteto sociologijos profesorius Adolfas Weberis bei grafas Robertas Keyserlingkas. Aišku, ne visi draugijos nariai laikėsi tokių pažiūrų. Grafas Westarpas ir kiti dešinieji veikiau buvo artimesni vadinamiesiems atviriems aneksionistams, o, pavyzdžiui, G. Bernhardas, *Vossische Zeitung* vyriausiasis redaktorius, garsėjo kaip rusofilas, gynė Rusijos nedalomumo principą, matydamas jame pamatą artimiems ir draugiškiems Vokietijos ir Rusijos santykiams⁶³. Tuo labiau tai liudija apie nemažus Roppo, išrinkto draugijos generaliniu sekretoriumi ir išdinininku, diplomatinis sugebėjimus.

Lietuviai šiltai sutiko įsikūrusią draugiją, ketinančią „palaikyti visus santykius tarp Vokietijos ir Lietuvos, [...] visus tyrimus, siekiančius to tikslo, ir ieškoti priemonių, kurios galėtų padidinti abipusį tautų tolimesnį savitarpį interesų vystymąsi“. Iškilnėse dalyvavo Tarybos prezidiumo nariai. Šveicarijos lietuviai taip pat neužmiršo palinkėti draugijai „geros kloties siekimuose“⁶⁴. Faktiškai tuo buvo teigiamai įvertinta ir Roppo veikla. Tuo tarpu toks barono angažavimasis susilaukė lenkų kritikos. Lenkų aktyvistai, įrodinėję, kad lietuviai, kaip žemesnės pakopos tauta, turi tokia ir likti arba būti asimiliuota, įvertino Roppo pastangas dėl lietuvių reikalų kaip priešingas Vidurio Europos koncepcijai, kaip bandymą sukurti tarp Vokietijos ir Lenkijos naują susidūrimų sritį („Reibungsfläche“). „Kaltinamasis“ karštai atrėmė priekaištus. Pažymėjęs, kad lietuviai pastaruoju metu įrodė turį organizacinį talentą ir kad su jais neišskylanči dvigubos politikos problema („ko, deja, neparodė lenkai“, – skėlė antausį baronas), jis dar kartą akcentavo savo siekį konsoliduoti lietuvius („išsivystys labai stiprus ir sveikas lietuviškas judėjimas, prie kurio bus prijungta daug elementų, iki šiol buvusių lenkų įtakoj“) ir dar kartą patvirtino ištikimybę Lietuvos riboto savarankiškumo idėjai („lietuviams reikės [...] vokiečių apsaugos, norint palaikyti vidinę ramybę“). „Ir aš pranašauju, – užbaigė Roppas, – lietuvių valstybei sveiką, laisvą ir gražų vystymąsi, prie kurio prisidėsiu visomis jėgomis ir iš visos širdies“⁶⁵.

Kompromisinis 1917 metų gruodžio 11 dienos Tarybos nutarimas, atrodė, suteiks šiai barono pozicijai dar didesnio optimizmo. Bet kairiesiems stengiantis atsiriboti nuo nutarime minimų konvencijų, Taryboje prasidėjo nesutarimai, atsirado nenumatytų sunkumų. 1918 metų sausio–vasario mėnesių krizė pasiekė kulminaciją. Roppui teko gelbėti padėtį. Sausio 9 dieną jis kalbėjo Tarybos posėdyje Vil-

niuje, ragindamas laikytis kompromiso⁶⁶. Ne be jo įtakos Smetona imasi formuoti Taryboje „Centro kuopą pasvirusios politikos patarėjimui“⁶⁷. Sausio 18 dieną Roppas jau Berlyne. Pirmajame visuotiniame Vokiečių–lietuvių draugijos susirinkime, dalyvaujant Tarybos generaliniam sekretoriui Šauliui, baronas pakvietė „užpildyti tarp vokiečių ir lietuvių pasireiškusių nepasitikėjimo spragą“⁶⁸. O programinėje kalboje „Draugijos uždaviniai“ visiškai sutiko su Tarybos reikalavimais – rūpintis konstitucijos paruošimu, savivaldybių, kultūros ir bažnyčios įstaigų kūrimu, banko, taupomųjų kasų, kooperatyvų organizavimu – ir pasiūlė įkurti Lietuvos vystymo fondą, sudaryti komisijas, kurios koordinuotų savo darbą su atitinkamomis Tarybos struktūromis, organizuoti draugijos biurą Vilniuje lietuvių, okupacinės administracijos ir Berlyno ryšiams palaikyti. Tiek Roppas, tiek kiti oratoriai, pritarę barono mintims bei jas išplėtoję, patvirtino – Lietuvos savarankiškumui įgyvendinti būtinas karinis ir politinis jos šliejimasis prie Reicho, tampant sudėtine Vidurio Europos dalimi⁶⁹.

Roppo pastangos neliko bevaisės. Konstantinas Olšauskas Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos vardu perdavė jam 7250 markių draugijos laikraščiu *Das neue Litauen* leisti⁷⁰. O kai sausio pabaigoje Šaulys atvyko į Vilnių, vėl buvo atnaujintos diskusijos dėl gruodžio 11 dienos nutarimo notifikacijos⁷¹. Tačiau palenkti visos Tarybos nesisekė.

Susirūpinęs Roppas pakvietė į Berlyną Pranciškų Karevičių. Kol Smetona keliavo į Kauną „prašyti Žemaičių vyskupą nuvažiuoti bažnyčios ir žmonių reikalais į Berlyną kuo greičiausiai“, pats baronas skubiai išvyko į Šveicariją. Šį kartą susitikęs su Gabriu pasiūlė jam perimti vadovavimą Tarybai. LIB'o vedėjas atsisakė⁷². Beliko laukti vyskupo.

⁶³ E. Demm, *Die Deutsch-litauische Gesellschaft 1917–1918*, Lampertheim, 1986, S. 5–6.

⁶⁴ M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda...“, p. 191.

⁶⁵ List barona F. Roppa z Berlina, 1917, lapkričio 15, LMAB RS, f. 79, s. v. 821, l. 1–2.

⁶⁶ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*, p. 172.

⁶⁷ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 218.

⁶⁸ M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda...“, p. 190–191.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 192.

⁷⁰ F. von der Roppo patvirtinimas, gavus iš K. Olšausko 7250 markių, 1918, spalio 20, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 10, l. 4.

⁷¹ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 219.

⁷² J. Gabrys, *Vers L'Independance Lituanienne*, p. 210–211. Tokio pasiūlymo susilaukė ir J. Šaulys. Žr. I. Didžiulis, „Prof. Voldemaro kalba teisme“, *Lietuvis*, 1925, rugpjūčio 7, nr. 31, p. 5.

Tačiau pirmasis Berlyne netikėtai pasirodė Šaulys, atsiųstas „informacijai“. Paaiškėjo, kad Taryba pasiryžusi „daryti griežtą žingsnį“⁷³. Galimas dalykas, Roppas bandė perkalbėti, siūlė laukti Karevičiaus vizito rezultatų. Šaulys nelaukė.

Tuo tarpu vos atvykęs į Reicho sostinę Karevičius pateko į rūpestingą Vokiečių–lietuvių draugijos globą. Erzbergeris nedelsiant patarė susitikti su Ludendorffu. Tam pritarė ir Keyserlingkas. Telefonu jis labai greitai susitarė dėl audiencijos⁷⁴. O vasario 11 dieną vyskupas susitiko jau su Hertlingu. Tuoj po susitikimo *Berliner Lokal-Anzeiger* pranešė, kad audiencijose Karevičius pareiškė, jog atėjęs laikas kurti savarankišką monarchinę krikščioniškų konservatyvių pagrindų Lietuvos valstybę, kuri šlietųsi prie Vokietijos. Kancleris jokių kliūčių nepriklausomos, konvenciniais ryšiais su Reichu susietos, Lietuvos pripažinimui nematė⁷⁵. Interviu *Deutscher Kurier* korespondentui Žemaičių vyskupas paaiškino, kad tuo reikalu yra įteikęs memorandumą, kuriame išdėstytas lietuvių požiūris Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, vyriausybės sudarymo, valstybinių įstaigų steigimo ir kitais klausimais. Tikrai, memorandumas, paruoštas Berlyne su Roppo pagalba, buvo išsiųstas kancleriui ir pirmajam generalkvartirmeisteriui vasario 12 dieną⁷⁶. Siūlyta sudaryti septynių žinybų (vidaus reikalų, finansų, žemės ūkio, prekybos ir pramonės, kulto ir mokyklų, visuomeninių darbų, justicijos) administracinę struktūrą. Užsienio politika, gynyba palikta Reicho vyriausybės žiniai. Vadovavimą žinyboms planuota pavesti valstybės sekretoriams (lietuviams) su atitinkamu skaičiumi padėjėjų (vokiečių). Numatyta, kad valstybės sekretoriai bus prezidento (vokiečio) patarėjai. Prezidento rankose koncentruosis visa reali valdžia. Vasario 13 dieną Karevičius kreipėsi į Vokiečių–lietuvių draugiją prašydamas atsiliepiamo memorandumu išdėstytais klausimais bei paragino pagelbėti, kai paskelbus nepriklausomybę bus ruošama Lietuvos–Vokietijos sutartis. Draugija pateikė oficialų atsiliepiamą, kuriame prielankiai įvertino Karevičiaus ir Roppo projektą. Buvo kritikuota tik prezidento institucija, rekomenduojant pakeisti ją civiliniu komisaru. Oficialiai pareikšta, kad draugija ir ateityje padės Lietuvai, aišku, jei ši „nestovės nuošaliai“ nuo Vokietijos⁷⁷.

Vyskupo viltingas vizitas, barono galva, buvo paskutinis šansas, turėjęs „pastatyti į vietą“ Tarybą. Vasario 12 dieną jis telegrafavo į Vilnių, perspėdamas lietuvius „nedaryti žingsnio, esą viskas kuo geriausiai“⁷⁸. Vis dėlto vasario 16 dieną Taryba vienbalsiai paskelbė vienašališką nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktą.

Laiške Gabriui Roppas įvertino šį nutarimą kaip nedovanotiną klaidą. Vokietija buvo pasiruošusi pripažinti, teigė jis, o dabar tik duota peno aneksionistams. Apibūdinęs Tarybą kaip nepajėgiančią suprasti krašto reikalų Roppas pabrėžė, kad visada siūlė ir siūlo išplėsti jos sudėtį⁷⁹ apribojant kairiųjų įtaką. Šio pasiūlymo ignoravimas brangiai kainuos ir bet koku atveju „dabar reikalai užsitęs iš naujo“, liūdnai užbaigė jis⁸⁰.

Reikalai užsitęsė iki kovo pabaigos. Kovo dvidešimt trečiąją, lietuviams diplomatiškai „grįžus“ prie gruodžio vienuoliktosios nutarimo, Vokietija pripažino Lietuvą nepriklausoma valstybe. Išlikusios užuominos, deja, neleidžia atsakyti, ar prisidėjo Roppas prie tokio Tarybos „sugrįžimo“. Šiaip ar taip, jau 1918 metų kovo 16 dieną Vokiečių-lietuvių draugijos susirinkime generaliniam sekretoriui išsprūdo, kad nors 1917 metų gruodžio vienuoliktosios rezoliucijos pagrindu prasidėjęs darbas kiek „susitrukdė dėl tam tikrų įvykių“, bet yra vilties, jog „kliūtys bus pašalintos“⁸¹.

Kovo 24 dieną Berlyne „Adlono“ viešbutyje baronas surengė iškilmingus pusryčius, kuriuose dalyvavo draugijos nariai, Tarybos delegacija, gausūs svečiai. Keliami tostai (už kaizerį – Antanas Smetona, už Friedrichą von Falkenhauseną ir Rudolfą Nadolny – Konstantinas Olšauskas, už Paulių Hindenburgą ir Erichą Ludendorffą – Friedrichas von der Roppas) tiko šventinei nuotaikai. Pasakytos kalbos panėšėjo į programines. Profesorius Augustinas Voldemaras gyrė naują vokiečių kuriamą tvarką Rytų Europoje („vadovavimas be viešpatavimo“). Friedrichas von der Roppas perspėjo dėl Rytų balkanizavimo pavojaus, kaip išeitį siūlydamas Lietuvai „susiglausti“ su

⁷³ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 222; M. Ašmio laiškas V. Gaigalaičiui, 1918, vasario 6, LNMMB RS, f. 50, s. v. 86, l. 12–13.

⁷⁴ M. Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*, Kaunas, 1936, t. 3, p. 154–155.

⁷⁵ M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda...“, t. 8, p. 88.

⁷⁶ M. Yčas, *Atsiminimai*, p. 158.

⁷⁷ Gutachten der D.-l. G. in Berlin über den Aufbau der Übergangs-Regierung von Litauen, LMAB RS, f. 23, s. v. 45, l. 5–10; M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda...“, t. 8, p. 88–89.

⁷⁸ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 223.

⁷⁹ Vasario 23 dieną Roppas kreipėsi į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją, ragindamas įtraukti į Tarybą dvarininkų, dvasininkų, valstiečių bei nacionalinių mažumų atstovus. Žr. E. Demm, „Friedrich von der Ropp und die litauische Frage (1916–1919)“, *Sonderdruck aus der Zeitschrift für Ostforschung*, 33, Jahrgang 1984, Heft 1, S. 34.

⁸⁰ F. von der Roppo laiškas J. Gabriui, 1918, kovo 9, VUB RS, f. 155, s. v. 197, l. n.

⁸¹ M. Urbšienė, „Vokiečių karo metų spauda...“, t. 7, p. 192.

Vokietija. Profesorius Adolfas Weberis savo kalboje dėmesį sutelkė į tautų apsisprendimo teisę. Kalbėjo ir Aleksandras Meysztowiczius, Lietuvos dvarininkas, paraginęs Lietuvos piliečius prisidėti prie krašto nepriklausomybės kūrimo⁸². Kiek netikėtas pastarojo dalyvavimas ir pasakyta kalba paaiškėjo tik po barono ir Tarybos delegacijos konfidencialaus pokalbio. Aptariant praktinius valstybės organizavimo klausimus, tarp jų ir vyriausybės sudarymo, Roppas pasiūlė Meysztowiczų į ministro postą⁸³. Barono intencijos suprantamos. Nesulaukdamas lietuvių atgarsio į savo iniciatyvą išplėsti Tarybą, jis darėsi vis atkaklesnis. Nors ir šį kartą pasiūlymas buvo sutiktas gana skeptiškai, tačiau kai kas iš Tarybos aplinkos pripažino, kad „dvarininkai vėl pradeda krypti lietuvių tautos pusėn“⁸⁴. Vargu ar vien Meysztowicziaus pavyzdys leido taip teigti. Kaip rašė Liudas Gira, „bent keli žymūs dvarininkai (kurių pavardžių kol kas negalime skelbti) apgailėstauja, kad šią svarbią valandą negalį tarti savo žodžio Lietuvos reikalais“. Buvo įvardinti ir bręstančios „naujosios dvarininkų lietuviškosios orientacijos“ šalininkų tikslai: drauge su visa lietuvių tauta reikalauti nepriklausomos Lietuvos, dvasia jaučiantis grynais lietuviais paaukoti savo pajėgas Lietuvos labui, atsiriboti nuo „didžiausios nesąmonės“ – lenkinimo idėjos, pageidauti be reikalo neaštrinti santykių su tautinėmis mažumomis⁸⁵. *Lietuvos Aide* Juozas Pajaujis nurodė, kad ypač Žemaitijoje aiškus dvarininkų krypsnis vienyti išgales su visos tautos darbu⁸⁶. Atkreipė dėmesį į tokią dvarininkų orientaciją ir *Dabartis*, susiejusi tai su planais kviesti Lietuvai monarchą ir neužmiršusi pagąsdinti lenkų hegemonijos pavojumi⁸⁷. Tokį pavojų minėjo „Lietuvos vokietis“ *Deutsche Zeitung* puslapiuose, nedviprasmiškai susiedamas Roppo asmenį su naująja orientacija⁸⁸.

Tuo tarpu Tarybos pozicija dėl platesnio atstovavimo ir toliau liko nepakitusi. Savo ruožtu Roppas užsipuolė lietuvius. Balandžio 13 dieną draugijos valstybės ir administracijos komisija nutarė, kad bendradarbiavimas su dabartinės sudėties Lietuvos Taryba beveik neįmanomas. Nurodžius, jog jai ėmė vadovauti radikalai, nuspręsta, kad „per reikalinga sudaryti nauja krašto valdžia ir naujoji gyventojų atstovybė, kuri tiktų giliai tikinčiai, o nieku būdu ne revoliucinei lietuvių tautai“. *Lietuvos Aidui* įvertinus nutarimą kaip „vienos kurios grupės“ kišimasi į Lietuvos vidaus reikalus⁸⁹, Tarybos ir Roppo konfrontacija tapo akivaizdi.

Tiesa, tai nereiškė, kad baronas visiškai nutraukė santykius su lie-

tuviais. Jis ir toliau bendradarbiavo su šveicariečiais, aktyviai parėmė Lozanos lietuvių karo belaisvių šelpimo draugijos „Lituania“ iniciatyvas, kad greičiau būtų paleisti belaisviai. Prie Vokiečių–lietuvių draugijos buvo įkurtas lietuvių karo belaisvių reikalų komitetas, organizuoti susitikimai su Prūsijos karo ministerijos atstovais (generolu majoru Friedrichu ir kitais)⁹⁰. Bandė Roppas tarpininkauti norintiems sugrįžti į Lietuvą Rusijos lietuvių veikėjams⁹¹. O gegužės 4 dieną draugijos įteiktas prašymas kancleriui (prašyta leisti draugijos nariams laisvai keliauti Lietuvon ir drauge su Taryba užsiimti Lietuvos atkūrimu, susirašinėti lietuvių kalba, patiems lietuviams paimiti į savo rankas krašto valdymą, taip pat paskirti lietuvių vyskupą Vilniuje, išlaisvinti lietuvių karo belaisvius ir pan.)⁹² tarsi leistų kalbėti apie įtampos nuslūgimą. Tačiau žvilgtelėję į Tarybos virtuvę pamatytume priešingą vaizdą. Susirūpinimas dėl to, kad artimi Vokiečių–lietuvių draugijai asmenys Lietuvos provincijose agituoja už personalinę uniją su Prūsija, pasiekė kulminaciją. Ir nors šios akcijos sumanytojų nelydėjo sėkmė (po platinamu raštu, kuriuo kaizeris buvo kviečiamas priimti Lietuvos didžiojo kunigaikščio vainiką, pasirašė tik vienas kitas), Tarybos narius jaudino tai, kad agitacija buvo stengtasi patraukti Lietuvos dvarininkus, iš šalies atkakliai įspiruojant žemės reformos nagrinėjimą lietuviškoje spaudoje⁹³. Eberhardas Demmas neabejoja, kad visos šios akcijos sumanytojas buvo Roppas⁹⁴. Tikrai, „Slaptame pareiškime apie lietuvių problemų painingą“ Užsienio reikalų ministerijai baronas siūlė reorganizuoti Tarybą

⁸² „Vokiečių–lietuvių bendrovė“, *Dabartis*, 1918, kovo 29, nr. 39.

⁸³ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 247.

⁸⁴ „Lietuvos bajorai“, *Lietuvos Aidas*, 1918, kovo 23, nr. 36.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ J. Pajaujis, „Vidaus santykiai nepriklausomoje Lietuvoje“, *Lietuvos Aidas*, 1918, balandžio 13, nr. 44. 1918 metų pradžioje Juozas Pajaujis Berlyne redagavo *Das neue Litauen*.

⁸⁷ „Kokia ateityje privalo būti Lietuvos valdžia“, *Dabartis*, 1918, balandžio 20, nr. 48.

⁸⁸ M. Urbšienė, „Vokiečių karo meto spauda...“, t. 8, p. 96–97.

⁸⁹ „Dėl kaimyninių santykių“, *Lietuvos Aidas*, 1918, balandžio 16, nr. 45.

⁹⁰ F. von der Roppo susirašinėjimas su *Lituania*, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 10, l. 32, 64, 66–68, 72–73 ir kiti.

⁹¹ F. von der Roppo susirašinėjimas su F. Bortkevičiene, LMAB RS, f. 192, s. v. 44, l. 9; f. 192, s. v. 72, l. 14.

⁹² „Vokiečių vyriausybės atsakymas“, *Lietuvos Aidas*, 1918, liepos 16, nr. 79.

⁹³ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 254–256.

⁹⁴ E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 36–37.

ir sudaryti Lietuvos–Vokietijos personalinę uniją su regentu vokiečių kataliku. Kaip pagrindiniai argumentai Tarybos reorganizacijai buvo pateikti: nenuosaikus ir antivokiškas Lietuvos Tarybos kursas bei planuojama žemės reforma. Pristatydamas šį „pareiškimą“ Demmas dar ir priduria, kad būtent Tarybos agrarinių pertvarkymų programa ir buvo pagrindinė Roppo ir Tarybos kolizijos priežastis.

Teiginys nenaujas. 1925 metais Šaulys Gabrio ir Voldemaro teismo procese užsiminė, jog baronas mėgino išsukti dvarininkus nuo žemės reformos⁹⁵. Visa tai panėšėtų į tiesą, jei Taryba tuo metu būtų turėjusi tokios reformos programą. Net socialistai, prieš kuriuos visų pirma buvo nukreipti Roppo skundai, tik nuo 1918 metų vidurvasario nedrąsiai ėmėsi apie ją rašyti, irgi, beje, ne be „pagalbos“ iš šalies⁹⁶. Aišku tuo metu buvo tik tiek, kad apskritai agrarinių pertvarkymų nepavykę išvengti. Tam, beje, pritarė pats Roppas⁹⁷.

Neabejotinai dirbtinai pučiama „žemės“ problema, matyt, Roppo galva, turėjo tapti argumentu ne kartą ragintai dvarininkų konsolidacijai. Konsolidacijai, galėjusiai gelbėti ne tik nuo eventualios žemės reformos, bet kartu tapti sąlyga, leidžiančia laiduoti šio luomo politinį svorį Lietuvoje. Savo ruožtu agitacija už personalinę uniją buvo kaip priedanga kontaktams su dvarininkais ir galėjo pagreitinėti Tarybos pasiryžimą rinkti monarchą (Urachas niekam nebuvo paslaptis), kartu ... atsikratyti radikalais.

Jau gegužės pabaigoje dienos šviesą išvydo Lietuvos dvarininkų deklaracija, kurioje išsakytas „griežtas reikalas dalyvauti Lietuvos valstybės statymo darbe“⁹⁸. Deklaracijoje buvo smulkiai išdėstyta dvarininkų pozicija Lietuvos politiniais, ūkiniais, tautiniais bei bažnytiniais reikalais. Pasisakyta už konstitucinę valstybės valdymo formą, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų, draugijų laisvę ir asmens neliečiamybę, už visų tautinių, tikybinių ir luominių privilegijų panaikinimą, už Katalikų bažnyčios paskelbimą valstybine. Žadėta rūpintis žemės ūkio gerinimu, pirmiausia kelti mažojo ūkio našumą, siūlyta išdalinti valstiečių banko, valdžios ir stačiatikių dvasininkijos žemes, įkurti specialų žemės banką. Anoniminis Adel, *Darbo Balse* komentavęs šią deklaraciją, atkreipė skaitytojų dėmesį į dvarininkų siekį prijungti už Lietuvos Brastoje nubrėžtos sienos likusias Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijas. Adel neabejojo, kad tuo patvirtinamos dvarininkų istorinės Lietuvos atgaivinimo aspiracijos⁹⁹.

Istorinės Lietuvos vizija buvo artima ne tik dvarininkams. Nesvėtima ši idėja buvo ir Juozui Gabriui¹⁰⁰. Tiesa, LIB'o vedėjas, artimai bendradarbiaudamas su Ukrainiečių biuro Šveicarijoje vadovu gra-

fu Mykolu Tiškevičiumi, nuo 1918 metų pradžios puoselėjo Lietuvos-Ukrainos federacinės valstybės sukūrimo planus¹⁰¹. Su jais buvo supažindintas ir Roppas¹⁰², pasak Olšausko, taip pat troškęs „didelės Lietuvos“¹⁰³. Po Ukrainos nepriklausomybės pripažinimo ryškėjantys jos priklausomumo Vokietijai kontūrai lyg ir neprieštaravo barono siekiamam Lietuvos prišliejimui prie Reicho. Bet koku atveju pozityvus Lietuvos dvarininkų nusistatymas dėl krašto valstybingumo galėjo tapti nemaža paspirtimi projektams įgyvendinti.

Birželio pradžioje Roppas jau buvo Lietuvoje. Kaune jis bandė įsteigti Vokiečių-lietuvių draugijos skyrių, pasinaudodamas Hindenburgo žemės reformos Kurše atgarsiais, mėgino suvienyti dvarininkus bei pritraukti klerikalus į Tvarkos partiją, stengėsi iškelti į okupacinės administracijos steigiamus beiratus savo žmones¹⁰⁴. Su nerimu Tarybos posėdžiuose buvo konstatuota, kad baronas ruošia dirvą Tarybai pašalinti. Tiesa, būta ir kitų nuomonių. Smetona, pavyzdžiui, teigė, kad „su dvarininkais būtų visai neblogai susidėti, juolab grįžtą iš Rusijos „realingieji“ dvarininkai „orientuojasi į mus“¹⁰⁵. Atrodo, dirva tokiam „susidėjimui“ buvo aktyviai ruošiama.

Liepos 18 dieną Kaune Roppo iniciatyva surengtoje konferencijoje, dalyvaujant dvarininkijos ir Tarybos atstovams, buvo svarstomi, kaip pranešė *Darbo Balsas*, Lietuvos ūkio atkūrimo klausimai¹⁰⁶. Baronas siūlė steigti sąjungą Lietuvos valstybei išplėsti ir pateikė jos statuto projektą. Projekte buvo skelbiama, kad sąjungos tikslas – suvienyti jėgas, remiančias Lietuvos valstybę, siekti jos valstybinio, kultūrinio, ekonominio tarpimo, karo nuostolių atlyginimo. Pripažinta teisė būti sąjungos nariu kiekvienam, siekiančiam minėtų tikslų. Nu-

⁹⁵ I. Didžiulis, „Įdomi byla“, *Lietuvis*, 1925, liepos 24, nr. 29, p. 7.

⁹⁶ A. Žampanis, „Kaimo bėžemiai“, *Darbo Balsas*, 1918, liepos 11, nr. 28; Juodvarnis, „Kumečio Balsas“, *Darbo Balsas*, 1918, liepos 19, nr. 29.

⁹⁷ E., „Iš laikraščių“, *Darbo Balsas*, 1918, spalio 17, nr. 40.

⁹⁸ Adel, „Lietuvos dvarininkai irgi ruošiasi Lietuvą statyti“, *Darbo Balsas*, 1918, birželio 13, nr. 25.

⁹⁹ *Ibid.*, 1918, birželio 20, nr. 26.

¹⁰⁰ J. Gabrys, *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga? (Autonomija ar savivalda)*. Chicago, 1914.

¹⁰¹ Raport E. Ligockiego. Berno, dnia 15 lutego 1918. Sprawy litewskie i ukraińskie, LMAB RS, f. 79, s. v. 863, l. 1.

¹⁰² J. Gabrio laiškas M. Tiškevičiui, 1918, liepos 15, VUB RS, f. 155, s. v. 197, l. n.

¹⁰³ I. Didžiulis, „Įdomi byla“, *Lietuvis*, 1925, liepos 17, nr. 28, p. 5.

¹⁰⁴ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 268.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 270, 273.

¹⁰⁶ P. Ž., „Iš dvarininkų judėjimo“, *Darbo Balsas*, 1918, rugsėjo 12, nr. 3.

matyta sąjungos struktūra: vyriausiasis komitetas, priežiūros taryba, prezidento ir generalinio sekretoriaus postai, trijų–septynių narių specialiosios komisijos, septynių asmenų sąjungos delegacijos kiekviename apskrityje ir mieste, turinčiame daugiau kaip 20 000 gyventojų. Vietinės organizacijos privalėjo periodiškai siųsti ataskaitas apie padėtį provincijoje, ištraukti į taupomųjų kasų, kooperatyvų steigimą. Planuota leisti savo spaudos organą, pasisakyta už aktyvų bendradarbiavimą su vokiečių administracija¹⁰⁷. Roppas Tarybos atstovus supažindino ir su alternatyviu – Ekonominio ir kultūrinio Lietuvos vystymo sąjungos – statuto projektu. Skirtingai nei pirmajame, čia buvo akcentuota, kad: 1) sąjunga neužsiims politika, telks dėmesį tik į ekonomikos bei kultūros problemas, 2) trečdalį vykdomojo komiteto narių sudarys dvarininkai, 3) bus suteikta teisė posėdžiuose kalbėti gimtąja kalba¹⁰⁸.

Liepos 19 dieną Smetona, Šaulys, Petrulis, Dambrauskas, Purickis ir Januševičius įteikė baronui oficialų atsakymą, kuriame pabrėžė, kad projektuojamoji sąjunga „kaip tokia tiek politiškai, tiek ekonominiu žvilgsniu ineina į Lietuvos Valstybės Tarybos funkcijų sritį, todėl jos įsteigimas negali įvykti be Atatinkamos tų statutų akceptacijos iš Tarybos pusės“¹⁰⁹.

Konsultacijas pratęsė bendra komisija (Stašinskas, Tūbelis, Vizbaras, Tiškevičius, Wagneris ir Roppas), turėjusi paruošti abiem pusėms priimtinius statutus. Pirmieji komisijos posėdžiai liepos 24 ir 29 dienomis rezultatų nedavė. Tada dvarininkai tiesiogiai kreipėsi į Tarybos prezidiumą ir rugpjūčio 5 dieną komisijos susitikime bandė įtikinti Tarybos atstovus, kad su Smetona ir Šauliu „pasiekta vieninga nuomonė“. Po pertraukos atnaujinus posėdį, dvarininkams prezidiumo vardu buvo paaiškinta, kad „negali būti ir kalbos apie pritarimą statutams esamoje redakcijoje“¹¹⁰. Nuspręsta nukelti derybas.

Jas nevienareikšmiškai vertino Tarybos nariai. Petro Klimo įsitikinimu, Roppas bandė sudaryti kitą tarybą, paslėptą po ūkio draugijos pavaldumu¹¹¹. Stasys Šilingas apkaltino prezidiumą nedovanotinu „svyravimu“, susiejęs pasitarimus su lietuvių–lenkų 1918 metų birželio 28 dienos sutartimi¹¹². Nepaisant opozicijos, susitikimai su barono šalininkais vyko visą rugpjūčio mėnesį¹¹³. Tačiau, atrodo, susitarti nepavyko.

Rugpjūčio 22 dieną Kaune buvo įsteigta Lietuvos žemės savininkų sąjunga. Organizacinė komisija (F. von der Roppas – pirmininkas, C. Benermannas, Aniulis, J. Kibortas, Aleksandras ir Alfredas Tiškevičiai, M. Sruogis, K. Žvegžda, K. Wagneris, Žemaitis) pasirū-

pino ne tik paskelbti įstatus, bet ir gauti okupacinės administracijos pritarimą sąjungos veiklai. Planuota atstovauti kraštui ir plėtoti Lietuvos ūkį, užmegzti artimus ryšius su Vokietijos ūkinėmis organizacijomis, prisidėti sprendžiant žemės klausimą. Pasisakyta už Lietuvos nepriklausomybę, sykiu akcentuotas nepolitinis sąjungos pobūdis¹¹⁴. Kiek vėliau Friedrichas von der Roppas pareiškė, kad su naująja organizacija sutiko bendradarbiauti Lietuvos Taryba, o A. Tiškevičius paneigs gandus apie Tvarkos partijos, kaip „didžlenkių“ interesų gynėjos, išikūrimą po sąjungos skraiste ir patikins esąs lojalus Lietuvos valstybei¹¹⁵.

Savo ruožtu Tarybai „per Varšuvą“ tapo žinoma, kad rugsėjo 2–3 dienomis Berlyne vykusiam pasitarime vokiečių valdžios viršininkas prie Lietuvos karo gubernatoriaus Tiessleris pranešė, jog Friedrichas von der Roppas ir A. Tiškevičius pasižadėjo siekti Lietuvos unijos su Vokietija. Berlyne nuspręsta sąjungą „traktuoti gana šaltai“, laikyti kaip rezervą prieš Tarybą, patenkinti jos pageidavimą tik su jos sutikimu išpildyti vokiečių reikalavimą – trečdalį dvarų žemės paskirstyti Lietuvos valstiečiams, Rusijos vokiečiams katalikams ir, suprantama, vokiečiams kolonistams iš Vokietijos. Be to, nutarta dvarininkus „gąsdinti“ Lietuvos valstiečių pavojumi¹¹⁶.

¹⁰⁷ Statuten des Verbandes zur Entwicklung des Litauischen Staates, LMAB RS, f. 255, s. v. 1039, l. 5–10.

¹⁰⁸ Statuten des Verbandes zur ökonomischen und kulturellen Entwicklung Litauens, LMAB RS, f. 255, s. v. 1039, l. 11–18.

¹⁰⁹ A. Smetonos, K. Šaulio, A. Petručio, J. Purickio, A. Dambrausko, prel. Januševičiaus pareiškimas, LMAB RS, f. 255, s. v. 1039, l. 2.

¹¹⁰ Ginčų dėl statutų tarp dvarininkų ir Lietuvos Tarybos protokolas, 1918, rugpjūčio 5, LMAB RS, f. 179, s. v. 255, l. 1.

¹¹¹ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 290.

¹¹² *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*, p. 341. Kalbama apie A. Voldemaro ir A. Ronikieriaus sutartį. Taryba išsipareigojo pripažinti ir gerbti lenkų tautinės mažumos teises Lietuvoje. Lenkai atsisakė pretenzijų į Vilnių bei pažadėjo nutraukti antilietuvišką propagandą. Žr. A. Voldemaras, *Raštai*, Chicago, 1973, p. 218; W celu trwałego zabezpieczenia bytu [...], LMAB RS, f. 279, s. v. 254, l. 1; Raštas A. Ronikieriui, LMAB RS, f. 279, s. v. 256, l. 1.

¹¹³ A. Smetonos laiškas karinės valdžios viršininkui, 1918, rugpjūčio 22, LMAB RS, f. 255, s. v. 995, l. 54.

¹¹⁴ P. Ž., „Iš dvarininkų judėjimo“.

¹¹⁵ „Ką vienas Lietuvos bajoras mano apie lietuvių politiką“, *Dabartis*, 1918, rugpjūčio 27, nr. 121.

¹¹⁶ Iš tikrų šaltinių pro Varšuvą gaunu žinoti štai ką [?(nepasirašytas) pranešimas Lietuvos Tarybai], LMAB RS, f. 255, s. v. 1039, l. 21–22.

Su tokia informacija Tarybos delegacija išvyko į eilinę Lietuvos konferenciją Lozanoje (rugsėjo 5–15 dienomis). Paskui ją *incognito* Šveicarijoje pasirodė ir Roppas. Manoma, kad per konferenciją su baronu periodiškai konsultuodavosi Gabrys. Galų gale tai tapo viena iš priežasčių, sukėlusių aštrius lietuvių politikų tarpusavio susidūrimus¹¹⁷.

Roppas bandė sušvelninti situaciją. *Das neue Litauen* puslapiuose jis prisipažino kovojęs prieš Tarybos socialistus, vedusius kraštą į anarchiją. Tačiau dabar, tvirtino baronas, to nėra ir Taryba taisosi tiek socialiniu, tiek tautiniu atžvilgiu. Neužmiršo straipsnio autorius pagirti monarcho išrinkimo bei priimtos „taikios, įmanomos konstitucijos“¹¹⁸. Matyt, Roppas vis dar tikėjosi surasti bendrą šneką su okupuoto krašto lietuvių veikėjais, nes ir permainos Vokietijoje (į valdžią ten atėjo liberalo Maxo von Badeno vyriausybė) teikė vilties sulaukti Reicho politikos okupuotuose kraštuose pokyčių.

Spalio 4 ir 7 dienomis drauge su Pauliu Schiemannu, Pabaltijo vokiečiu, artimu liberalinei-demokratinei grupei, baronas įteikė Reichstago deputatams ir kancleriui memorandumus dėl „pakraščių valstybių“ („Randstaaten“). Vokietijos politikai buvo raginami nepalikti Baltijos valstybių Rusijai, neatitraukti iš čia karinių pajėgų, suteikti šioms valstybėms laisvę susiorganizuoti, perduoti šių kraštų reikalus iš Reicho vidaus reikalų ministerijos į Užsienio reikalų ministerijos žinią, sudaryti specialias komisijas, kurios rūpintųsi atstovybių steigimu (Lietuvos siūlyta papildyti Tarybą), kurti ministerijas su vadovaujančiais vokiečių patarėjais, formuoti vietinę miliciją, gaivinti savivaldybes, paleisti internuotus politinius kalinius¹¹⁹.

Tuo tarpu pastangas sudaryti vyriausybę suaktyvino ir Lietuvos Taryba. Dar 1918 metų rugpjūčio 30 dieną Berlyne jos delegacija įteikė kancleriui skirtą memorandumą dėl padėties Lietuvoje, kuriame prašė pašalinti okupacinės valdžios daromas kliūtis vyriausybei organizuoti. Spalio pradžioje Antanas Smetona perdavė Maxui von Badenui visą Lietuvos valstybingumo atkūrimo planą. Kartu buvo protestuota prieš Roppo ir Schiemanno mėginimus kalbėti lietuvių, latvių, estų vardu, griežtai pareiškiant, kad su baronu dėl jo „ne visuomet vienprasmės rolės“ nutraukiami bet kokie santykiai¹²⁰.

Protestas Roppo nesustabdė. Su Berlynan atvykusiais A. Tiškevičiumi, M. S. Kossakovskiu, M. Plateriu, Radvila ir kitais spalio 15 dieną baronas įkūrė „Rytų Europos sąjungą tautų sąjungai steigti“. Planuota su jos pagalba padėti Rusijos tautoms pasiekti savarankiškumą ir patekti į Tautų Sąjungą¹²¹. O spalio 16 dieną Roppas įteikė

Vokietijos vyriausybei dar vieną memorandumą, siūlydamas sukviesti žymiausius Lietuvos veikėjus ir iš jų sudaryti vyriausybę¹²². Tačiau, kai spalio 20 dieną Maxas von Badenas davė Tarybai leidimą organizuoti vyriausybę, paaiškėjo, jog baronui savo sumanymų realizuoti nepasisėks. Roppas buvo priverstas nusileisti. Tarybos delegacijos ir barono šalininkų susitikime pastarieji „su visu kuo jau [su]tiko“¹²³.

Spalio 22 dieną jis nutraukė *Das neue Litauen* leidimą, atsisveikinimo žodyje užsiminęs, jog tą nulėmė lietuvių tarpusavio problemos, betgi prižadėjo tarnauti Lietuvai „nė kiek nesikišant į jos vidaus reikalus“¹²⁴.

Atrodo, baronas savo pažadų nevykdė. Pirmuose pirmosios Lietuvos vyriausybės narių sąrašuose figūravo ir jo šalininko A. Tiškevičiaus – žemės ūkio ministro – pavardė¹²⁵. Lapkričio 6 dieną Tarybos atstovai (J. Alekna, V. Nagevičius, L. Noreika) vedė derybas su P. Malinskiu ir A. Tiškevičiumi dėl Valstybės Tarybos ir vyriausybės sudėties išplėtimo¹²⁶. Lapkričio 14 dieną Tarybos prezidiumas priėmė Kauno gubernijos dvarininkų deputaciją (M. Jaloveckį, E. Kudrevičių, J. Gruževskį), kuri dvarininkų suvažiavimo vardu pareiškė esanti už Lietuvos nepriklausomybę ir mananti dėtis bendran darban. Be to, informuota, kad įsteigtas siekiantis tokių pačių tikslų dvarininkų komitetas Vilniuje (M. S. Kossakovskis, A. Meysztowiczius, S. Montvila, J. Kibortas, grafas L. Łubienski, M. Plateris, S. Kognovickis ir kiti)¹²⁷.

¹¹⁷ F. von der Roppo telegrama J. Gabriui, 1918, rugsėjo 17, VUB RS, f. 155, s. v. 197, l. n.; P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 298; I. Didžiulis, „Įdomi byla“, *Lietuvis*, 1925, liepos 10, nr. 27, p. 9.

¹¹⁸ E., „Iš laikraščių“.

¹¹⁹ M. Urbšienė, „Vokiečių karo meto spauda...“, t. 7, p. 193; H. Rimscha, „Die Politik Paul Schiemanns während der Begründung der Baltischen Staaten im Herbst 1918“, *Zeitschrift für Ostforschung*, 1956, Heft 1, S. 71–72.

¹²⁰ „Lietuvių pareiškimas“, *Lietuvos Aidas*, 1918, spalio 17, nr. 108; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*, p. 362.

¹²¹ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 298; H. Rimscha, „Die Politik Paul Schiemanns...“, S. 75–76.

¹²² E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 42–43.

¹²³ P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 299.

¹²⁴ M. Urbšienė, „Vokiečių karo meto spauda...“, t. 7, p. 196.

¹²⁵ „Das erste litauische Ministerium“, *Litauen*, 1918, November 15, nr. 11, S. 347.

¹²⁶ 1918 metų lapkričio 6 dienos derybų protokolai, LMAB RS, f. 255, s. v. 1039, l. 19.

¹²⁷ Lietuvos Tarybos Prezidiumo 1918 metų posėdžių protokolai, 32 protokolai, 1918, lapkričio 14, LMAB RS, f. 316.

Tačiau vėliau kontaktai nutrūko. Vis aktyvesni Vilniaus lenkai endekai, betarpiški jų ryšiai su Kauno ir Vilniaus dvarininkų komitetais bei atviras jų favorizavimas iš vokiečių pusės negalėjo nekelti Tarybos įtarimo¹²⁸. Tokiai kontaktų baigčiai turėjo įtakos ir okupacinės valdžios cenzoriaus, Prūsijos lietuvio Jurgio Aukštuolaičio¹²⁹ perduota Tarybai Vokietijos pasiuntinio Šveicarijoje barono Gisberto von Rombergo telegrama Matthiasui Erzbergeriui, kurioje Roppas ir Gabrys įvardyti Rudolfo bei Kaufmanno slapyvardžiais¹³⁰. Be to, atvykę iš Berlyno Kazys Bizauskas ir Juozas Purickis pranešė, kad baronas Berne lanko Antantės pasiuntinybes ir stengiasi diskredituoti Lietuvos Tarybą. Lietuviai suskato paralyžiuoti Roppo pastangas. Voldemaras įteikė Prancūzijos ir Anglijos pasiuntiniams Šveicarijoje memorandumus, kuriuose, be kita ko, charakterizavo baroną ir Gabri kaip vokiečių agentus. Pagalbos kreiptasi ir į Erzbergerį¹³¹. Šis priverstė Roppą atsistatydinti iš Vokiečių-lietuvių draugijos generalinio sekretoriaus pareigų, o Užsienio reikalų ministerijoje pareikalavo atsakyti barono paslaugų¹³². Bet Roppą ne taip lengva buvo įveikti.

EPILOGAS

Kartu su Gabriu baronas planavo dabar dar ir su Antantės parama pasiekti to, kas iki šiol jiems nepavyko. 1919 metų pirmojoje pusėje baronas, naudodamasis LIB'o vedėjo pažintimis su prancūzų veikėjais, mėgino su Prancūzijos karinės misijos pagalba sutvirtinti savo padėtį Lietuvoje. Į akciją buvo įtrauktas ir Friedricho von der Roppo brolis Williamas, savo ruožtu palaikęs ryšius ne tik su prancūzais, bet ir su anglais. Sumanymo nepavyko įgyvendinti, nes kai kurie Antantės šalių politikai laikė baroną Vokietijos agentu¹³³.

Tada Roppas ir Gabrys pasirinko kitą kelią – valstybinį perversmą. Planuota su Cordto von Brandis vadovaujamos Pabaltijo vokiečių savanorių kariuomenės bei savo šalininkų Kaune paspirtimi išlaisvinti laikinąją Lietuvos sostinę iš tuo metu turėjusių ją užgrobti POW sąmokslininkų rankų. Kaip žinia, POW akciją lietuviams pavyko likviduoti. Automatiškai žlugo Roppo ir Gabrio planai¹³⁴, nors perversmo idėjos neatsisakyta. Šį kartą jų žvilgsnis nukrypo į Pavėlą Bermondą-Avalovą.

1919 metų rugsėjo 25 ir 28 dienomis Purickis iš Berlyno pasiuntė Lietuvos vyriausybei raportus, kuriuose pranešė apie Roppo ir Gabrio derybas su V. Biskupskiu (Bermondto „Vakarų vyriausybės“ ka-

ro ministru) dėl militarinės pagalbos perversmui. Pasak Purickio, derbose sutarta, kad bermontininkai padės nuversti esamą Lietuvos valdžią ir sudaryti naują kabinetą, kuriame Gabrys taps premjeru, o baronas – finansų ministru. Už tai žadėta finansiškai išlaikyti Bermondto armiją Lietuvoje, prisidėti prie kovos su bolševikais ir padėti kraštui užmegzti federacinius santykius su Rusija. Lietuvos atstovas Vokietijoje, nors ir pripažino sąmokslininkus visada buvus utopistais, vis dėlto atkreipė dėmesį į tai, kad šie turi nemažą būrį šalininkų Kaune ir tuo kelia visiškai realią grėsmę¹³⁵.

Tuo tarpu Roppas spalio pradžioje išvyko į Šiaurės Lietuvą. Čia paaiškėjo, kad pulkininko Virgoličiaus vadovaujami bermontininkai aiškiai per silpni žygiui į Kauną. Be to, prieš juos puolimą pradėjo ir lietuvių kariuomenė. Eilinis perversmo bandymas nepavyko.

Net ir po šios nesėkmės Roppas su Gabriu kreipėsi į anglus ir prancūzus, bet bergždžiai.

1920 metų pradžioje baronas vėl mėgino atvykti į Lietuvą. Nors Lietuvos užsienio reikalų ministerija neišdavė paso, tačiau atvykimui neprieštaravo. Tiesa, pareikalauta paaiškinti savo vaidmenį Bermondto avantiūroje¹³⁶. Roppas dar 1919 metų pabaigoje buvo paruošęs pateisinamuosius dokumentus ir nedelsiant juos, adresuotus Purickiui, įteikė Lietuvos atstovybei Berlyne. Sužinojęs, jog Purickio nėra Kaune, paprašė išsiuntimą sulaikyti¹³⁷. Dokumentai pateko į Kauną tik 1920 metų pabaigoje. Juose baronas teigė (kalba netaisyta) „1) kaip tik aš pirmas kalbas išgirdau apie jų [bermontininkų – R. L.] planus, viską, tik galėjau, dariau juos sunaikinti; 2) aš dariau

¹²⁸ A. Voldemaro laiškas J. Šauliui, 1918, lapkričio 28, A. Voldemaras, *Raštai*, Chicago, 1983, p. 681.

¹²⁹ Pirmoje laikinojoje Lietuvos vyriausybėje J. Aukštuolaitis užėmė A. Voldemaro partarejo vidaus reikalams pareigas. Vėliau dalyvavo POW sąmokslininkų veikloje.

¹³⁰ Iš V. Mirono atsiminimų, LMAB RS, f. 205, s. v. 229, l. 3; Telegramos tekstą žr.: LCVA, f. 383, ap. 3, b. 18, l. 161 ir kiti.

¹³¹ *Spekuliacinio kapitalo valdžioje*, Vilnius, 1976, p. 21–23.

¹³² E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 44.

¹³³ J. Gabrio laiškas J. Pelissier'ui ir F. Boullon'ui, 1919, vasario 24, VUB RS, f. 155, s. v. 175, l. n.; E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 45.

¹³⁴ E. Demm, „Friedrich von der Ropp ...“, S. 48–50.

¹³⁵ J. Purickio pranešimai M. Sleževičiui ir A. Voldemarui, 1919, rugsėjo 25 ir rugsėjo 28, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 18, l. 165, 167; A. J., „Kreivais keliais“, *Lietuvis*, 1925, birželio 26, nr. 25.

¹³⁶ J. Purickio laiškas F. von der Roppui, 1920, sausio 21, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 18, l. 8.

¹³⁷ Gailiaus laiškas J. Purickiui, 1920, gruodžio 2, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 18, l. 1.

kelionę su Chappey¹³⁸, mėginant nelaimę sutrukdyti; 3) aš tuojau kaip Lietuvai grėsė bėda su visom man stovinčiom sylom giniau sava kraštą ir prinešiau nuo didelės nelaimės; 4) aš visus mano atsinešimus Vokietijai ir Antantei, kad Lietuva taip greit kaip galima nuo blogo paliuosuoti; 5) aš tuojau kaip tik stojau vieton, daviau žinoti lietuviškai valdžiai ir ieškojau su ja atsinešimų. Jeigu atsinešimai nestojo, tai tas gulėjo ant aštru atsakymu, katruos aš gavau.“ Net plačiai dokumentais pagrįsti Roppo teiginiai Lietuvos valdžios neįtikino¹³⁹. Jis patyrė fiasko.

Friedrichas von der Roppas liko Berlyne. 1921 metais įkūrė slapta „Baltijos“ ordiną, vėliau dirbo Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje, po to tapo evangelikų jaunimo grupės vadovu. Mirė Bad Godesberge 1964 metų vasario 21 dieną.

„Tipas apskritai labai dar įtariamas, bet reikalingas.“ Taip baroną savo dienoraštyje apibūdino Petras Klimas. Neabejotinai Roppo veikla suteikė nemaža svarbių impulsų lietuvių politikai (jis ir įvairių lietuvių politinių centrų tarpininkas, ir lietuvių reikalų „protekcioniotojas“, ir Lietuvos vardo propaguotojas) ir tam tikrais periodais betarpiškai jai darė įtaką. Nežiūrint į tai, galų gale jo veikla tapo destruktivi. Net būdamas Reicho užsienio reikalų ministerijos bei už jos nugaros „stovinčiųjų“ bendradarbiu ir kolega, vienas riboto Lietuvos savarankiškumo koncepcijos koautorių nesumodeliavo tolesnės įvykių raidos.

Galime sutikti su Demmu, kad Roppo veiklos tragedija buvo jo nesugebėjimas pereiti nuo subtilios karo diplomatijos prie partinio vidaus politikos darbo. Ir vis dėlto vargu ar barono norai sutrukdyti žemės reformą paaiškinami jo klasiniais interesais¹⁴⁰. Juk „žemės reforma“, regis, buvo tik vienas iš kelių siekti Lietuvos tautos konsolidacijos.

¹³⁸ Prancūzijos misijos Berlyne narys.

¹³⁹ Žr. LCVA, f. 383, ap. 3, b. 18, l. 12.

¹⁴⁰ E. Demm, „Friedrich von der Ropp...“, S. 56.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Česlovas Laurinavičius

GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŪJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE

Biografinės žinios apie grafa Alfredą Tiškevičių, nors rankiotos iš įvairių šaltinių, negausios – gimė 1882 metų spalio 2 dieną Vilniuje, čia, Šv. Jono bažnyčioje, ir pakrikštytas. Augo Astravo dvare prie Biržų, buvo pramokęs lietuviškai (tarmiškai). Tarnavo caro armijoje husaru, dalyvavo Rusijos–Japonijos kare, vėliau dirbo Rusijos ambasadoje Londone. 1919–1920 metais buvo Lietuvos diplomatinis atstovas Londone. Atleistas iš tarnybos į Lietuvą nebeįgrįžo. Mirė 1930 metų gegužės 19 dieną Paryžiuje. Buvo vedęs Nesvyžiaus Radvilų palikuonę, turėjo sūnų Joną. Tai, ko gero, ir viskas. Savo asmeninį archyvą Tiškevičius, matyt, buvo išsivežęs į Paryžių.

Kita vertus, dažnoje istorinėje studijoje apie naujųjų laikų Lietuvą galima rasti grafo Alfredo Tiškevičiaus pavardę, tiesa, be platesnių komentarų. O archyvinėse 1919–1920 metų bylose yra nemaža jo pasirašytų telegramų, įvairių pranešimų, notų. Žinia, kad minėtas laikotarpis didžia dalimi lėmė tolesnį Lietuvos likimą. Vadinasi, Tiškevičius buvo tos lemties liudininkas. O gal ir jam pačiam tie metai buvo lemtingi... Kaip bebūtų, motyvas domėtis garsios Lietuvos giminės grafo diplomato asmenybe nekelia abejonių.

Archyve aptikti Tiškevičiaus pasirašyti dokumentai daugiausia dalykinio pobūdžio. Iš jų sunku spręsti, ką jis būdamas Lietuvos diplomatu išgyveno, ką galvojo, kokius turėjo planus. Bet tą trūkumą galima pamėginti kompensuoti 1919–1920 metų Lietuvos užsienio politikos analize, tai leistų nustatyti tam tikrus rėmus, kuriuose turėjo veikti mus dominantis asmuo. Taigi prie grafo Tiškevičiaus asmens eisime aplinkiniu keliu. Ir tikėsimės, kad net jeigu Tiškevičius dėl Lietuvos politikos aptarimo liktų antrame plane, darbas neturėtų būti beprasmiškas.

GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS –
LIETUVOS DIPLOMATAS

Konkreči Tiškevičiaus diplomatinė veikla Lietuvos naudai prasidėjo 1919 metų pavasarį. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rūmuose, kurie iki 1924 metų buvo Alfredo Tiškevičiaus nuosavybė, yra saugomi dokumentai, liudijantys, kad 1919 metų gegužės 23 dieną Tiškevičius, įgaliotas Lietuvos užsienio reikalų ministro, gavo Vatikano sekretoriaus kardinolo Gaspario audienciją. Per audienciją Tiškevičius įteikė prašymą Vatikano vyriausybei pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Birželio 2 dieną Vatikanas davė atsakymą. Jame šalia sveikinimo bei pagarbos lietuvių tautai žodžių buvo išreikštas palinkėjimas, kad „Lietuvai būtų pripažinta teisė spręsti savo likimą“¹.

Ši subtili diplomatinė parama, deja, buvo priimta neadekvačiai ir sukėlė tik komišką nesusipratimą. Lietuvos politiniuose sluoksniuose Vatikano atsakymas buvo suprastas kaip pripažinimo suteikimas*. Imta net laukti Šventojo Sosto atstovo Lietuvoje. Po mėnesio į Vatikaną išvyko Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininkas Jonas Staugaitis, lydimas kunigo Grigaičio. Delegatai turėjo užduotį „pasiteirauti dėl Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo galimybių“. Liepos 16 dieną juos priėmė pats Benediktas XV. Giliai sujaudintiems betarpiško bendravimo su Sventuoju Tėvu lietuviams, be kita ko, buvo pasakyta, kad bažnyčios reikalai galėsia susitvarkyti tik po to, kai Lietuvos nepriklausomybė su jos sienomis bus pripažinta².

Iš vėliau *Lietuvos* dienraštyje pasirodžiusios informacijos apie Staugaičio delegacijos vizitą matome, kad delegacija buvo pirmoji, priėjusi prie Vatikano vadovybės savarankiškai, nes visoms ankstesnėms Lietuvos delegacijoms turėjo tarpininkauti Rusijos arba Lenkijos atstovybės prie Šventojo Sosto. Vadinasi, Tiškevičiui dar teko naudotis viena iš tų atstovybių. Kuria gi?

Tikriausiai Rusijos, nes grafas šliejosi prie Lietuvos konservatyvios krypties politikų, o jie tuo metu, Augustino Voldemaro vadovaujami, Paryžiuje vedė derybas su admirolo Aleksandro Kolčiako atstovais. Flirtu su besitraukiančiais nuo istorijos scenos Rusijos imperijos veikėjais buvo tikimasi sustiprinti Lietuvos pozicijas atremiant ekspansionistinius atgimusios Lenkijos siekius. Ir ne be pagrindo. Juolab kad Lietuvos kombinacijai su rusais buvo jaučiamas pritarimas iš Didžiosios Britanijos.

Rezultatų neteko ilgai laukti. Lietuvos delegacijos Paryžiuje bir-

želio 24 dienos posėdžio protokole yra informacija apie Augustino Voldemaro, Martyno Yčo ir Alfredo Tiškevičiaus susitikimą su Lenkijos premjeru Ignacu Paderewskiu. Sprendžiant iš informacijos, Paderewskis pripažinęs Lietuvos teisę į Vilnių, tik išreiškęs apgailestavimą, kad lietuviai savo politikoje „proteguoja rusus prieš lenkus“. Voldemarui likęs išpūdis „visai neblogas“³.

Voldemaro komandos kursą į kolčiakinę Rusiją torpedavo Mykolo Sleževičiaus vadovaujamas kairiųjų blokas, paskatintas JAV lietuvių**. Tačiau vidaus politinėje kovoje Lietuvos konservatoriai lemiamu momentu parėmė Didžiąją Britaniją⁴. 1919 metų rudenį įsitvirtinęs valdžioje Voldemaras pasirūpino, kad Lietuvos atstovu Londone būtų paskirtas Alfredas Tiškevičius (beje, Tiškevičius sutiko atstovauti savo lėšomis)⁵.

1920 metų pavasarį vykusius rinkimus į Steigiamąjį Seimą konservatoriai pralaimėjo. Lietuva pasuko socialinio radikalizmo link. Bet balansavimo tarp Lenkijos ir Rusijos taktika liko aktuali. Tik, skirtingai nuo 1919 metų vasaros, kolčiakinę Rusiją jau buvo pakeitusi bolševikinė, kas, suprantama, veikė ir Lietuvos diplomatiją: lemiamų sprendimų paieškos jau vyko ne konfidencialiuose pasikalbėjimuose Paryžiuje „prie arbatos puodelio“, o analizuojant „degančias“ telegramas tarp Kauno, Maskvos, Varšuvos ir Londono.

1920 metų liepos pradžioje Raudonajai armijai pradėjus puolimą Vilniaus link, Lietuvos tarptautinis vaidmuo ėmė sparčiai augti. Nes nuo Lietuvos pozicijos galėjo nemažai priklausyti ne tik Lenkijos ir

¹ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), A. Viskanto fondas, f. 239–138, 139.

* Vatikano 1919 metų birželio 2 dienos atsakyme Tiškevičiaus misija buvo įvardinta kaip „Lietuvos vyriausybės atsiųsta nepaprastoji diplomatinė misija prie Šventojo Sosto“.

² „Lietuvos delegacija pas Popiežių“, *Lietuva*, 1919, rugsėjo 10, nr. 198.

³ Lietuvos delegacijos Paryžiuje posėdžio protokolas, 1919, birželio 24, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 1, l. 86.

** JAV lietuviai, sužinoję apie Lietuvos delegacijos santykius su Kolčiako atstovais, reagavo liguistai. Mat jiems besirūpinant dėl paskolos Lietuvai Valstybės Departamente buvo pasiūlyta „kreiptis į Kolčiaką“. Amerikos lietuvių tautinės tarybos memorandume Lietuvos vyriausybei buvo pareikalauta „demaskuoti lenkų ir Kolčiako agentus“.

⁴ M. Sleževičiaus ataskaita Ministrų kabinetui apie pokalbį su Didžiosios Britanijos atstovu R. Wardu, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 136.

⁵ A. Voldemaro pranešimas delegacijai Paryžiuje apie padėtį Lietuvoje, 1919, lapkričio 4, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 138–141.

Sovietų Rusijos karo baigtis, bet ir taikos galimybės regione apskritai. Todėl liepos 10 dieną Spaa konferencijoje Antantės šalys Didžiosios Britanijos iniciatyva nutarė tarpininkauti sprendžiant Sovietų Rusijos, Lenkijos ir Lietuvos ginčytinus klausimus (tai yra sušaukti tarptautinę konferenciją Londone). Iškeltos išankstinės sąlygos: Raudonoji armija sustabdo puolimą, Lenkijos kariuomenė atitraukiama už Antantės 1919 metų gruodžio 8 dienos nustatytos laikinos Lenkijos rytinės sienos, Vilnius atiduodamas Lietuvai (lenkams Lietuvoje numatant tautinių teisių garantijas)⁶.

Spaa idėja nebuvo realizuota, nes Sovietų Rusija nenutraukė puolimo prieš Lenkiją. O Didžiosios Britanijos vyriausybė, įsivėlusį diplomatinį dialogą su bolševikais, tik susikompromitavo⁷. Tačiau Antantės koziriu nepasinaudojo ir Lietuvos vyriausybė. Čia pateisinimas galėtų būti tik toks, kad Tiškevičiaus nota, informuojanti apie Spaa sąlygas, pasiekė Lietuvą per vėlavimą – liepos 13 dieną⁸. O jau liepos 12 dieną, Lietuvai ir Lenkijai nesusitarus dėl Vilniaus perdavimo, kilo jų kariuomenių ginkluotas susirėmimas. Vilnių tuo tarpu užėmė Raudonoji armija.

Bet ir sužinojusi apie Spaa sąlygas, Lietuvos vyriausybė jomis nesirėmė, o savo teisę į Vilnių grindė liepos 12 dienos taikos sutartimi su Sovietų Rusija – ji tai darė ne tik Rusijos atžvilgiu, reikalaujama Raudonosios armijos evakuacijos iš Vilniaus, bet ir Lenkijos atžvilgiu, nors atrodytų iš principo negalima buvo tikėtis, kad Lenkija – bent jau tol, kol tarp jos ir Sovietų Rusijos vyko karo veiksmai – pripažintų sovietų pasirašytą sutartį, griaušančią, beje, tuos Lenkijos tikslus, dėl kurių faktiškai ji ir kariavo su Sovietų Rusija*.

Iš minėto Tiškevičiaus liepos 13 dienos pranešimo nekyla abejonių, kad Spaa nutarimai jo buvo suprasti kaip atitinkantys Lietuvos interesus. Ir Lietuvos dalyvavimas įgyvendinant Spaa nutarimus pagal Tiškevičiaus pranešimo dvasią atrodė savaime suprantamas**. Tačiau daugiau nepavyko rasti nė vieno Tiškevičiaus pranešimo, kuriame jis kaip nors būtų apeliavęs į Spaa nutarimų reikšmę Lietuvai ar paraginęs Lietuvos vyriausybę tais nutarimais remtis derybose su Lenkija.

Po mūšių prie Vilniaus (liepos 12–14 dienomis) pasklido gandas, kad Lietuva atmetusi Spaa nutarimus⁹. Tiesioginių nurodymų į kokį nors Lietuvos vyriausybės pareiškimą, patvirtinantį ar paneigiantį tuos gandus, nėra. Bet yra iškalbingas pareiškimas *Tautos* laikraštyje: „Netiesa, kad mes atmetėme Spaa pasiūlymus, bet priėmėme juos šaltai“¹⁰.

Galima manyti, kad Spaa idėją pakirto liepos 12 dienos taikos sutarties priedas, pagal kurį Lietuvos pusė davė sutikimą, kad Vilnių užimtą Raudonoji armija (priedą Maskvoje pasirašė Lietuvos delegacija, neturėdama tam vyriausybės įgaliojimų)¹¹. Po to Spaa nutarimams smogė sovietinė vyriausybė (Čičerino liepos 17 dienos nota Curzonui)¹². Bet vis dėlto tai dar nereiškė, kad Spaa nutarimai neteko prasmės. Jau liepos 20 dieną sovietinė vyriausybė, gavusi pagrašimą iš Londono¹³, atsitraukė nuo savo liepos 17 dienos bekompromisės pozicijos¹⁴. Antra vertus, Spaa nutarimai apėmė ne tik Sovietų Rusiją bei Lenkiją, bet ir Lietuvą, tai yra jos santykius ne tik su Sovietais (kuriuos, sakykime, reguliavo liepos 12 dienos Maskvos sutartis), bet ir jos santykius su Lenkija, kuriems Spaa principai tebuvo vienintelė teisinė atrama.

Tačiau Lietuvos vyriausybė priėjo prie nuomonės, kad Lietuvos saugumo garantas yra Maskvos sutartis, o Vilniaus klausimas – ypač po rugpjūčio 6 dienos konvencijos dėl Raudonosios armijos evakavimo iš Lietuvos – laikytas jau išspręstu. Kad ir kaip keista, bet tokiai pozicijai koreguoti nerasta reikalo ir Londone. Gal dėl to, kad ne kiekviena situacija, susijusi su Sovietų Rusija, tuo metu turėjo savo precedentą...

Liepos 12 dienos sutartimi nubrėžta Lietuvos siena pietuose baigėsi ties Štabinu (esančiu ant vakarinės Gardino gubernijos ribos). Sienai pratęsti per Suvalkų guberniją iki Prūsijos paprasčiausia logi-

⁶ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, Москва, 1965, т. 3, с. 144–147.

⁷ P. Wandycz, *Soviet-Polish Relations 1917–1921*, Cambridge (Mass.), 1969, p. 245.

⁸ A. Tiškevičiaus telegrama J. Purickiui, 1920, liepos 12 (iššifruota liepos 13), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 142.

* Lenkija kariavo su Rusija dėl suverenių teisių ne tik į Lenkijos, bet ir į buvusios LDK teritoriją. Tuo tarpu pagal 1920 metų liepos 12 dienos sutartį Rusija suteikė sau teisę spręsti Lietuvos suvereniteto klausimą.

** Visą Tiškevičiaus liepos 13 dienos telegramos tekstą žr.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 148.

⁹ *Правда*, 1920, 31 июля, № 162.

¹⁰ „Dėl mūsų santykių su Lenkija“, *Tauta*, 1920, rugpjūčio 31, nr. 43.

¹¹ Plačiau žr.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 143–152.

¹² *Документы внешней политики СССР* (toliau – *ДВП СССР*), Москва 1952, т. 3, с. 47–53.

¹³ *Ibid.*, p. 62–63.

¹⁴ *Ibid.*, p. 61–62.

ka diktavo trumpiausią kelią – palei Augustavo kanalą. Tai ir pasiūlė Juozas Purickis savo rugpjūčio 27 dienos notoje Eustachijui Sapiehai (Lenkijos užsienio reikalų ministrui)¹⁵. Ta pačia logika vadovaujantis galima buvo pagrįstai tikėtis, kad Lietuvos pretenzijoms Suvalkijoje pritarė Sovietų Rusija*. Todėl, kai Lenkijos kariuomenė pradėjo veržtis pro Augustavą į šiaurę, o Sapieha rugpjūčio 31 dienos nota Purickiui ultimatyviai pareikalavo, kad Lietuva atitrauktų savo kariuomenę už 1919 metų gruodžio aštuntosios¹⁶ (Spaa konferencijoje patvirtintos) ribos, iš Londono atėjo Tiškevičiaus pranešimas apie Didžiosios Britanijos vyriausybės ruošiamą „stiprų pareiškimą“ Varšuvai. „Išrodo, – rašoma Tiškevičiaus rugsėjo 3 dienos pranešime, – kad geriausias būdas užtikrinimui efektyvios santarvės intervencijos bus ginkluotas priešinimasis lenkų agresijai. Toks nusistatymas pilnai suprantamas čionai“¹⁷.

Rugsėjo 5–6 dienomis Augustavo miškuose vykusiose kautynėse su Lenkijos kariuomene Lietuva prarado apie 400 karių, jos kariuomenė buvo nustumta už gruodžio aštuntosios linijos¹⁸. Tuo tarpu iš Sovietų Rusijos pusės nebuvo jokio oficialaus angažavimosi dėl vienkios ar kitokios Lietuvos ir Lenkijos sienos – tik slapti siūlymai Lietuvai karinės pagalbos. *Pravda* pateikinėjo operatyvią informaciją apie karinius susidūrimus Suvalkijoje, o rugsėjo 5 dieną atspausdino vyriausiojo karo komisaro Levo Bronšteino-Trockio įsakymą (kuris labiau priminė kvietimą) Raudonajai armijai – „duoti atkirtį lenkams Lietuvos teritorijoje“ (kokioje?). „Kiekvienas raudonarmietis turi žinoti, – pabrėžta įsakyme, – kad ponų Lenkija mums ir Lietuvos liaudžiai yra bendras priešas. Po priešo sutriuškinimo iš karto pasitraukiam [iš kur?] kaip išvaduotojai ir draugai“¹⁹.

Visa tai tik eilinį kartą liudijo apie nepagrįstumą Lietuvai kurti teisinę apsaugą su Sovietų Rusijos pagalba. Antra vertus, galvoti apie Lenkijos veržimosi sustabdymą vien Lietuvos karinėmis priemonėmis buvo juo mažiau pamato, nes be akivaizdžios jėgų nelygybės lietuvių kareiviai negalėjo turėti aiškių moralinių paskatų nei kautynėms su lenkais „mozūriškose“ teritorijose, nei tvirtai sąjungai su raudonarmiečiais. (Bet sprendžiant iš susidariusios situacijos atrodo, kad Lietuvos kariuomenė pietuose buvo sutelkta ne tiek kautynėms, kiek užimti teritorijoms, kurias turėjo palikti raudonarmiečiai.)

Tuo tarpu Lenkijos diplomatija žengė apskrų žingsnį: Sapieha savo rugsėjo 4 dienos notoje Tautų Sąjungai apskundė Lietuvą, kad ji įsiveržusi į Lenkijai 1919 metų gruodžio 8 dieną priskirtą teritoriją ir pareikalavo iš Sąjungos išsikšti į konfliktą²⁰. Tuo buvo užbėgta už

akių planams grįžti prie Spaa idėjos, tai yra prie Antantės organizuojamos konferencijos konfliktui regione kompleksiskai išspręsti (kad tokių planų turėjo Didžiosios Britanijos vyriausybė, matome iš Tiškevičiaus rugsėjo 3 dienos telegramos). O klausimo perdavimas Tautų Sąjungai konkrečioje situacijoje didino Lenkijai palankaus sprendimo tikimybę.

Rugsėjo 8 dienos Tiškevičiaus telegramos tonas gerokai skyrėsi nuo ankstesnių: „Tautų Sąjungos intervencija sudaro naujų komplikacijų, – pranešė jis, – Curzon ryt turi spręsti, ar Britų valdžia siūlys konferenciją Londone, ar perdavimą Tautų Sąjungai, kur mes būsimė pakviesti pagal statuto §17. Patariu todėl neprileisti tolimesnio konflikto, kol lenkai nepereis Curzono (t. y. gruodžio 8 d.) linijos“²¹.

Antantė konferencijos nesušaukė ir Tautų Sąjungoje Lietuva atsidūrė viena prieš Lenkiją. Sąjungos tarybos rugsėjo 20 dienos sprendimas ne tik patvirtino Lenkijos teisę į gruodžio 8 dienos liniją, bet ir paskatino ją okupuoti sovietų pripažintas Lietuvai, bet dar neišlaisvintas teritorijas²². Rugsėjo 22–23 dienomis Lenkijos kariuomenė įsiveržė į Gardino–Lydos zoną ir pradėjo supti Lietuvos faktiškai kontroliuojamą teritoriją iš pietryčių pusės.

Formaliai žiūrint, Lietuva neprarado galimybių neutraliam egzistavimui ir po Lenkijos kariuomenės prasiveržimo į Gardino–Lydos zoną. Rugsėjo 30 dieną Tautų Sąjungos taryba patvirtino savo pačios prieš dešimt dienų priimtą sprendimo principą, kuris leido spalio pradžioje Suvalkų derybose Lietuvai ir Lenkijai priartėti prie tam tikro *modus vivendi*²³. Tačiau Lietuvos diplomatija net prasidėjus de-

¹⁵ *Lietuva*, 1920, rugpjūčio 29, nr. 185.

* Taikos derybose Maskvoje sovietinė delegacija, atsisakydama fiksuoti Lietuvos sieną Suvalkų gubernijoje (kaip priklausiusioje Lenkijos Karalystei), kartu buvo pareiškusi savo nuomonę, kad Lietuvos siena turėtų eiti palei Augustavo apskrities šiaurinę ribą (Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos derybų protokolais, Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvas, f. 77, ap. 3, b. 79, l. 14).

¹⁶ *Lietuva*, 1920, rugpjūčio 29, nr. 185.

¹⁷ A. Tiškevičiaus pranešimai J. Purickiui, 1920, rugpjūčio 31, rugsėjo 3, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 132, 134.

¹⁸ P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966, s. 236.

¹⁹ *Правда*, 1920, 4 сентября, № 195; 5 сентября, № 196.

²⁰ Žr. E. Sapiehos telegramos lietuvišką vertimą: A. Voldemaras, „Rusų–lenkų–lietuvių santykiai“, *Raštai*, Chicago, 1976, p. 225.

²¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 130.

²² *Documents diplomatiques. Conflit polono-lithuanien*, Kaunas, 1924, p. 72–74.

²³ Medžiagą apie Tautų Sąjungos tarybos spalio 30 dienos sprendimą žr.: J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai*, Kaunas, 1932, p. 42–43.

ryboms Suvalkuose nenorėjo priimti faktinės situacijos diktuojamos neutralios pozicijos ir tebedėjo viltis, kad Lenkija bus priversta išeiti iš visos Maskvos sutartimi apibrėžtos teritorijos²⁴.

Tuo tarpu prieš dvi dienas iki Suvalkų sutarties pasirašymo Rygoje buvo pasiektas principinis Lenkijos ir Sovietų Rusijos susitarimas. Pagal tą susitarimą Sovietų Rusija atsisakė nuo Lietuvos rytinės sienos garantijų, kurioms ji buvo išpareigojusi pagal Maskvos sutartį²⁵. Taigi dabar Rusija nebetrukde Lenkijai okupuoti Vilniaus.

Po Lenkijos agresijos prieš Lietuvą Vakaruose buvo kilęs nemažas sambrūzdis. Kalbėta net apie Tautų Sąjungos sankcijų taikymą Lenkijai pagal Sąjungos statuto 16 paragrafą*. Bet spalio 28 dieną Sąjungos taryba priėmė sprendimą ginčytinų Lietuvos ir Lenkijos teritorijų klausimą spręsti plebiscitu. Tai reiškė, kad nežiūrint į moralinius kaltinimus Lenkijai dėl agresijos prieš Lietuvą nebuvo rasta jokio pakankamo teisinio pamato, teikiančio Lietuvai prioritetą Vilniaus klausimu.

Praejus dešimčiai metų po tų įvykių, Martynas Yčas rašydamas nekrologą grafui Alfredui Tiškevičiui be kita ko pažymėjo, kad grafas Lietuvos poziciją 1920 metų rudenį įvertinęs kaip klaidingą; grafo manymu, Lietuva turėjo sutelkti savo kariuomenę Vilniui ginti, o ne Augustavo miškuose²⁶. Iš nekrologo, deja, nėra visiškai aišku, ar Tiškevičius reiškė tokią nuomonę 1920 metų rudenį, ar toji mintis buvo tik brandinama. Šiaip ar taip, neturime liudijančio dokumento, kad grafas tą savo nuomonę būtų gynęs 1920-ųjų rudenį.

Po Rygos sutarties Lietuva atsidūrė Lenkijos įtakos sferoje. Tokieje situacijoje vienintelę garantiją išlikti Lietuvai teikė angažementas su Vakarais. Todėl nors ir labai nenorom Lietuvos vyriausybė priėmė spalio 28 dienos rezoliuciją.

Vilnius, kaip senosios Lietuvos valstybės sostinė, sudarė esminę prielaidą lietuvių pilietiniam identitetui, todėl Vilniaus prijungimo prie kitos valstybės perspektyva reiškė istorinę neteisybę lietuvių atžvilgiu. Nenuostabu, kad po spalio 28 Lietuvos diplomatija dėjo pastangas išvengti plebiscito. Tiškevičius toliau zondavo tarptautinės konferencijos galimybes²⁷. Mat Antantės šalys bei jų vadovaujama konferencija būtų galėjusios laisviau ieškoti politinių sprendimų nei Tautų Sąjunga.

Bet tuo tarpu į politinę areną ėmė „grįžti“ Rusija. Lapkričio mėnesį RSFSR atstovas Lietuvoje A. Akselrodas pradėjo daryti įvairius pareiškimus, kurių bendras turinys būtų toks: Rygos sutartis nepaaiškino Maskvos sutarties, o Sovietų Rusija savo išpareigojimų Lie-

tuvos atžvilgiu neatsižadėjo, be to, Sovietų Rusija nepakęs Tautų Sąjungos kariuomenės dislokavimo plebiscitui skirtoje teritorijoje ir Raudonoji armija esanti pasiruošusi bet kada užimti Vilnių²⁸. Gruodžio mėnesį panašaus turinio pareiškimus ėmė daryti RSFSR delegacijos Rygos derybose vadovas Adolfas Joffė, o dar vėliau ir pats užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas. Bet Lenkijos vyriausybei paklausus, ar panašūs pareiškimai neliudija apie Sovietų Rusijos siekimą atsisakyti Rygos sutarties, buvo atsakoma, kad Sovietų Rusija „ištikimai vykdė ir vykdys“ Rygos sutartyje prisiimtus įsipareigojimus²⁹.

Tam keistų pareiškimų žaidimui konkretumo suteikė Lietuvos pozicija. Purickis davė nurodymą Lietuvos atstovams prie Tautų Sąjungos platinti grėsmingus Sovietų atstovų pareiškimus ir reikalauti, kad Tautų Sąjungos kariuomenės atsiuntimas būtų atidėtas. „Dabar ne laikas žaisti plebiscitu, o reikia galvoti apie bendrą pavojų“ – taip ir panašiai Purickio nurodymu Lietuvos diplomatai turėjo Tautų Sąjungoje aiškinti padėtį³⁰.

Kaip galima spręsti iš Lietuvos diplomatų ataskaitų, bandymai reikalauti plebiscito atšaukimo apeliuojant į sovietinę grėsmę Tautų Sąjungoje sukėlė nustebimą ir nepasitenkinimą. Bet Purickis to nepaisė ir galvojo apie iš esmės naują žingsnį. Gruodžio 6 dieną jis pavedė Tiškevičiui pasiteirauti Didžiosios Britanijos vyriausybės, kaip ši žiūrėtų, jeigu Lietuva atsiimtų savo bylą iš Tautų Sąjungos³¹. Atrodo, kad Purickis zondavo, ar sprendžiant Vilniaus klausimą tarpininkavimo nesiumtų Didžioji Britanija.

Tačiau Tiškevičiaus perduotas atsakymas daugiau negu nuvylė.

²⁴ P. Klimo telegrama B. Balučiui, 1920, spalio 3, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 80, l. 115.

²⁵ Žr.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, p. 164–165.

* Sankcijų Lenkijai pagal 16 paragrafą pareikalavo Tiškevičius spalio 11 dienos notyje Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui Ericui Drummodui (P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, s. 320).

²⁶ M. Yčas, „Grafas Alfredas Tiškevičius“, *Lietuvos Aidas*, 1930, gegužės 30, nr. 120.

²⁷ A. Tiškevičiaus telegramos į Kauną, 1920, spalio 16 ir lapkričio 6, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 115; b. 92, l. 226.

²⁸ A. Akselrodo pareiškimas J. Purickiui, 1920, lapkričio 26, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 81, l. 17. Informaciją apie Akselrodo pareiškimus žr.: *Lietuva*, 1920, lapkričio 12; *Gazeta Krajowa*, 1920, 28 listop.

²⁹ *ДВП СССР*, т. 3, с. 353–356, 380–381, 385–387.

³⁰ J. Purickio telegrama A. Voldemarui, 1920, lapkričio 25, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 92, l. 207; J. Purickio telegrama P. Klimui, 1920, gruodžio 5, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 92, l. 89.

Britanijos vyriausybės požiūriu, bandymas atsitraukti nuo angažemento Tautų Sąjungai buvo įvertintas kaip visiškai nepateisinamas: „Tautų Sąjunga įsikišo, kad apsaugotų Lietuvos interesus kiek tai įmanoma, – buvo sakoma Britanijos atsakyme, – ir jeigu Lietuvos vyriausybė jos naudai atliktą akciją taip mažai brangins, kartu leidama save įbauginti sovietų gąsdinimais, tai Lietuvos vyriausybė negali tikėtis tolesnės paramos [...] Suprantama, Lietuvos vyriausybė gali daryti pareiškimus, kokius nori, tačiau Jo Didenybės Vyriausybė mano, kad skubant galima prarasti užuojautą, kuria Lietuva iki šiol galėjo naudotis“³².

Gavęs tokį atsakymą Purickis nusprendė, kad jo užklauskimas buvo perduotas neadekvačiai ir gruodžio 14 dieną telegrafavo Tomui Naruševičiui: „Anglų atsakymas sukelia rimto abejojimo dėl mūsų reikalų atstovavimo Londone, todėl valdžia prašo tamstos tuojau vykti Londonan ir paimti reikalų vedimą, kaip nepaprastas įgaliotinis“³³.

Pastaroji Purickio telegrama reiškė Tiškevičiaus, kaip Lietuvos diplomato, karjeros pabaigą. Ir tai atrodytų dėsninga, nes, kaip galėjome pastebėti, toji karjera buvo lydima beveik vienu nesėkmių. Tačiau tikrąją nesėkmę Tiškevičius patyrė ne kaip diplomatas, o kaip pilietis.

ALFREDAS TIŠKEVIČIUS – LIETUVOS PILIETIS

Nuo 1920 metų gruodžio antrosios pusės prasidėjo puolimas prieš Tiškevičių. Archyve yra keletas išlikusių skundų, kuriuose jis kaltinamas įvairiausiomis nuodėmėmis³⁴. Ne visus skundėjus pavyko identifikuoti, nes kai kurie skundai nepasirašyti. Tačiau remiantis esama medžiaga galima teigti, kad už nedelsiamą Tiškevičiaus atleidimą iš atstovo Didžiojoje Britanijoje pareigų pasisakė Enrikas Rabinovičius, atstovybės Britanijoje pirmasis sekretorius, Kazys Gineitis, tos pačios atstovybės antrasis sekretorius, Tomas Naruševičius, atvykęs į Londoną kaip nepaprastasis įgaliotinis, Mykolas Sleževičius, Steigiamojo Seimo narys, ir pats Juozas Purickis, užsienio reikalų ministras.

Stebina tai, kad skunduose prieš Tiškevičių beveik nėra konkrečios jo, kaip diplomato, veiklos svarbiose Lietuvos valstybei situacijose analizės. Dėmesys koncentruotas į jo pasaulėžiūrą bei asmens savybes. Charakterizuojamas jis kaip lenkų kilmės, rusų monarchinės idėjos šalininkas ir siekiantis suartėjimo su Lenkija. Pavartoti tokie apibūdinimai kaip „puslietuvis“, „diplomatinis Želigovskis“, „an-

tisemitas“, „gražiakalbis“, „sibaritas“, „alkoholikas“, „living fossil“ (iškasena). Lietuvišką Lietuvą jis laikęs „kukolnaja komedija“, demokratiją – „šunų liga“, o pats sukurti siekęs „všechpoliakiją“.

Ypač stengtasi paneigti nuomonę, kad Tiškevičius turįs autoritetą Didžiosios Britanijos politiniuose sluoksniuose. „Man išrodo, – skaitome vienoje iš ataskaitų, – kad grafas jokių ryšių aukštose anglų sferose neturi ir mus tik įsivaizdavimas, kad grafas tai viską padarys, o tikras lietuvis neturi priėjimo ir nieko nepajėgs“³⁵. „Tiškevičius nėra asmenybė, – tvirtinama kitame pareiškime, – Londone į jį visiškai nežiūrima rimtai: jis tik apjuokia save ir Lietuvos vyriausybę“³⁶.

Nėra abejonių, kad skiriant Tiškevičių atstovu Londone vienas svarbiausių argumentų (be to, kad atstovavo savo lėšomis) buvo jo kilmė ir ryšiai. Iki karo Tiškevičius buvo dirbęs Rusijos atstovybėje Londone, o karo metais tarnavęs caro adjutantu. Kita vertus, jauna Lietuvos valstybė turėjo rimtų problemų su atstovavimu užsienyje. Tas klausimas buvo keliamas ir spaudoje³⁷. O konfidencialiai būta net tokių konstatavimų: „Lietuvos ministrai Paryžiuje tiesiog nenkenčiami, nes į juos žiūrima kaip į bolševikus. Sako ir ubagų vaikai bando nuduoti ponus, o nežino, kad tas jiems taip tinka kaip meškai valsas“³⁸.

Šiaip ar taip, bet atleisti Tiškevičių Lietuvos vyriausybei buvo ne taip paprasta. Įdomu pažymėti, kad 1921 metų sausio pabaigoje, kai Tiškevičiaus, kaip atstovo Londone, klausimas jau buvo iš esmės išspręstas, *Laisvė* (valdžioje esančios krikdemų partijos, kuriai priklausė ir pats Purickis, laikraštis) lyg niekur nieko rašė, kad Tiškevičius „vienas geriausių, jei ne pats geriausias“ atstovas užsienyje³⁹. Šis faktas

³¹ J. Purickio telegrama į Londoną, 1920, gruodžio 6, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 92, l. 84.

³² A. Tiškevičiaus telegrama į Kauną, 1920, gruodžio 12, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 92, l. 51.

³³ J. Purickio telegrama T. Naruševičiui, 1920, gruodžio 12, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 92, l. 27.

³⁴ K. Gineičio pranešimai J. Purickiui, 1920, gruodžio 20 ir 1921, sausio 11, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 26–29; Anoniminis pranešimas apie A. Tiškevičių, 1920, gruodžio 22, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 111, l. 69–87; T. Naruševičiaus pranešimai J. Purickiui, 1921, sausio 2, sausio 9 ir sausio 22, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 137, l. 91–95, 228–239, 257–287.

³⁵ Anoniminis pranešimas apie A. Tiškevičių, 1920, gruodžio 22.

³⁶ T. Naruševičiaus pranešimas J. Purickiui, 1921, sausio 9.

³⁷ „Dėl mūsų atstovų užsieniuose“, *Laisvė*, 1921, sausio 26, nr. 20.

³⁸ K. Pilėno laiškas T. Naruševičiui, 1921, vasario 13, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 184, l. 154.

³⁹ *Laisvė*, 1921, sausio 26, nr. 20. A. Tiškevičių priskyre prie gambiausių Lietuvos diplomatų ir Yčas (M. Yčas, „Grafas Alfredas Tiškevičius“).

bei kai kurie kiti leidžia įtarti, kad Tiškevičiaus atleidimo iš atstovo Londone pareigų faktas turėjo ir sąmokslu elementų*.

Vis dėlto sunkiau būtų atsakyti į klausimą, kodėl Tiškevičius sutiko tarnauti bolševikuojančiai Lietuvai. Jeigu tikėsime jo priešininkais, tai viską lėmęs materialinis interesas. Pavyzdžiui, pasak Gineičio, Tiškevičius prisidėjęs prie Lietuvos valstybės kūrimo tam, kad išgelbėtų savo dvarus ir kad POW veikėjams galėtų pasakyti: „Jūs vyrai, netikusį kelią pasirinkote, maniškis daugiau naudos jums atnešė...“⁴⁰

Tačiau jeigu tokią versiją priimtume, tai tuomet tektų konstatuoti, kad Tiškevičius nieko nelaimėjo. 1921 metų balandžio 23 dieną Purickis telegrafavo į Briuselį: „Su Tiškaus dvarais bus pasielgta einant bendrais įstatymais“⁴¹. Tuo tarsi patvirtinta gerai žinoma tiesa, kad su revoliuciniais pertvarkymais gudrauti beprasmiška.

Beje, Tiškevičiaus turto Lietuvoje likimas savotiškai įdomus. Visi grafo dvarai buvo išparceliuoti. O prie Biržų esančiuose Astravo dvaro rūmuose – XIX amžiaus vidurio architektūros paminkle – buvo įkurtas pakulinių maišų, špagato bei kitokios panašios produkcijos fabrikas. 1931 metais išleistoje Jono Yčo studijoje *Biržai* (šalia nekrologo grafui) buvo įdėtas ir straipsnis apie pertvarkymus Astravo dvare. Ypač įdomus toks sakinys: „Sulikviduotame Biržų ap. Tiškevičių ordinacijos centre Astravo dvare šiuo laiku susikūrė ir išbujojo visa eilė pramonės įmonių, kurios yra ne tik visam Biržų kraštui, bet visai Lietuvai labai naudingos, kelia žmonių gerovę ir didina jų turta“⁴². Vargu ar galima tvirtai atsakyti – kas tai. Ironija? Socialinio progreso determinuotas nuolankumas? O gal savotiškai perteiktas lietuvių tautos *memento mori* savo grafui?

Pats Tiškevičius, jeigu būtų likęs Lietuvoje, tikriausiai savo rūmuose fabrikos nebūtų įkūręs. O Lietuvą jis laikė savo tėvyne, save – Lietuvos piliečiu. Tai buvo tipiška lenkiškos kultūros Lietuvos diduomenės nuostata. Tačiau Tiškevičius išsiskyrė iš daugumos savo luomo atstovų, kadangi pilietinės savimonės neaukojo vardan kultūros. Pasakytume netgi daugiau: dirbdamas diplomatinėje tarnyboje jis pagrindinį dėmesį buvo sutelkęs Lietuvos kaip valstybės tarptautiniam pripažinimui. To negalėjo nuneigti netgi jo priešininkai. Pavyzdžiui, Gineičio rašte prieš Tiškevičių skaitome: „Jeigu klausti – ar jis stengiasi, kad Lietuva negautų *de jure* – negaliu pasakyti – stengiasi... Aferistas, bet kokios rūšies – nežinau“⁴³. Tiškevičius, matyt, buvo įsitikinęs, kad tik Lietuvos suvereniteto apsaugojimas pašalins vidinę įtampą, sudarys prielaidą kultūros plėtotei ir taikai regione. Jo

nenugąsdino Lietuvos Tarybos provokiška orientacija, nes konkrečioje 1917–1919 metų situacijoje Vokietija davė impulsą Lietuvos valstybingumui. Su Taryba grafas pradėjo bendradarbiauti 1918 metų rudenį⁴⁴, kai dauguma Lietuvos lenkų ją ignoravo ir savo viltis siejo su Lenkija.

Nenugąsdino Tiškevičiaus ir kitas rimtas Lietuvos lenkams išbandymas – 1920 metų liepos 12 dienos Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis. Nes tuo metu Rusija taip pat atliko pozityvų vaidmenį Lietuvos valstybingumui sutvirtinti, nors pastaruoju atveju balansas buvo itin subtilus. Tai neblogai atspindėjo Tiškevičiaus telegrama, atsiųsta iš Londono prieš pat pasirašant sutartį su Sovietais: „Britanijos vyriausybė nori matyti mus padariusius taiką su Sovietais, bet be jokios sąjungos su jais“^{**}.

Nėra detalesnių duomenų, kokia buvo Tiškevičiaus nuomonė dėl besąlygiško Vilniaus grąžinimo Lietuvai po Raudonosios armijos pasitraukimo arba dėl Steigiamojo Seimo radikalaus antilenkiško kurso. Galima manyti, kad panaši, kaip Vakaruose apskritai^{***}. Bet yra užfiksuotas simptomiškas Tiškevičiaus atsiliepimas apie lietuvius: „buvo jie geri, bet sugedo pastaraisiais laikais“. Netenka abejoti, kad nuo 1920 metų vasaros grafo padėtis Lietuvos tarnyboje darėsi kontroversinė. Ir tai negalėjo neatsiliepti jo kaip diplomato iniciatyvai.

Tiškevičiaus krizė Lietuvos politikos požiūriu išryškėjo tuomet, kai Lietuvos vyriausybė ėmė apeliuoti į tariamai iškilusią Sovietų Rusi-

* Kai kurie faktai liudytų, kad Tiškevičius bandė pasipriešinti diplomatinio imuniteto naudojimui kontrabandai iš Sovietų Rusijos. Tokia grafo pozicija galėjo būti vienas iš jo atleidimo motyvų, nes į kontrabandą buvo ištraukę aukšti valdžios pareigūnai.

⁴⁰ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 26.

⁴¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 111, l. 55.

⁴² J. Yčas, *Biržai*, Kaunas, 1931, p. 191. Pažymėtina, kad panašiai fabrikas Astravo rūmuose buvo aprašinėjamas ir vėlesniuose įvairiuose leidiniuose. Panegirika Astravo fabrikui išnyko tik apie aštuntąjį dešimtmetį.

⁴³ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 26.

⁴⁴ LMAB RS, Tiškevičių fondas, f. 255–1039, l. 19.

^{**} Vertas dėmesio Tiškevičiaus 1920 metų liepos 8 dienos telegramos originalus tekstas: „British government anxious to see us make peace with soviets, but without concluding any alliance with these“ (LCVA, f. 383, ap. 7, s. 77, l. 113). Pažymėtina, kad anglų kalbos žodis *anxious* gali reikšti ir norą ar troškimą, ir susirūpinimą.

^{***} Steigiamojo Seimo rugsėjo 15 dieną priimtą rezoliuciją dėl Vilniaus prijungimo prie Lietuvos Vakarai galėjo vertinti kaip lietuvių atsakymą taikiai spręsti Vilniaus klausimą.

jos grėsmę dėl Tautų Sąjungos organizuojamo plebiscito. Tiškevičius tokį žingsnį įvertino kaip rizikingą intrigą ir apie tai atvirai pasakė Naruševičiui. Tačiau pastarasis tai priėmė kaip papildomą argumentą, kad Tiškevičių būtina nušalinti: „Kad grafas nėra mūsų žmogus, matyti ir iš to, ką jis man pasakė: bolševikų pavojus suplanuotas Kaune* pačių lietuvių, tai vienas iš būdų išsisukti nuo plebiscito“⁴⁵.

Sovietų pareiškimų prasmę bei motyvus nebuvo labai sunku iššifruoti. Todėl tai, ką pasakė Tiškevičius, nebuvo jokia valstybės paslaptis. Greičiau tai liudijo apie jo politinę ir moralinę poziciją. Tiškevičius, kaip galėjome įsitikinti, pripažino balansavimo būtinumą Lietuvos suverenitetui pasiekti. Bet kartu jis manė, kad atramą balansavimui galėjo suteikti tik vakarietiškoji orientacija. Antra vertus, jis nelaukė sau priimtino elgesiu vienu metu reikalauti iš Vakarų pripažinimo ir ignoruoti (jei ne griauti) tų pačių Vakarų kuriamą tarptautinę teisinę sistemą. Tikslas Tiškevičiui nepateisino visų priemonių. To, matyt, neleido jo konservatyvi aristokrato nuostata.

* * *

Taigi naujųjų laikų Lietuvos ir grafo Tiškevičiaus keliai išsiskyrė. Neatrodė, kad Lietuvoje dėl to apgailestauta. „Piktžoles reikia rauti su šaknimis, ko čia bijoti, mūsų idėja ir taip didelė“, – rašė apie Tiškevičių Kazys Gineitis. „Jis nepasižymėjo giliu ir lanksčiu protu ar didesniais gabumais“, – vėliau sušvelnino grafo charakteristiką Petras Klimas⁴⁶. Be abejo, Tiškevičius nebuvo didelio masto veikėjas. Jis neįsiveržė lyg kometa į Lietuvos politikos orbitą ir jos iš esmės nepakeitė. Tiškevičius Lietuvos politikoje 1919–1920 metais – tai greičiau tyli galimybė atkurti Lietuvos valstybę ne bet kokiom priemonėm ir ne bet kokia kaina. Galimybė nedidelė ir anuomet atmesta, bet, regis, nedingusi be pėdsakų.

* Kaip rodo archyvinė medžiaga, lietuvių diplomatai prašė sovietų, kad šie padarytų tam tikrus pareiškimus, į kuriuos apeliuodama Lietuvos vyriausybė galėtų atsisakyti plebiscito. Sovietai sutiko ne iš karto ir nenoriai.

⁴⁵ T. Naruševičiaus pranešimas J. Purickiui, 1921, sausio 5, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 137, l. 294.

⁴⁶ Z. Toliušio pokalbiai su P. Klimu, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 87–94, l. 150–151.

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Giedrius Viliūnas

BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA

Apie XIX amžiaus Lietuvos bajoriją ir jos vaidmenį tautiniam atgimimui jau gana daug rašyta¹. Mažiau nušviestas šio luomo žmonių indėlis į XX amžiaus lietuvių kultūrą, nors pagrindo, regis, būtų – pakanka prisiminti, Mykolo Biržiškos žodžiu tariant, „išbajorius“ tarpukario Respublikoje² arba Vandos Daugirdaitės-Sruogienės minimus bajorų palikuonis³. Tarpukaryje šios srities svarstymus varžė politinės priežastys – įtempti santykiai su Lenkija, kurios politinė orbiton buvo pakliuvusi Lietuvos bajorijos dauguma. Valstietiška tautinė savivoka, išsitvirtinusi to laikotarpio ideologijoje, Lietuvoje išliko ir po karo, tik jau palaikoma kitokių aplinkybių, tuo tarpu jai alternatyvios kultūrinės bei politinės savimonės formos sykiu su aukštesnių luomų žmonėmis buvo represuotos. Tokiame fone tenka aptarti ir šiandien beveik užmiršto lietuvių rašytojo ir visuomenininko Fabijono Neveravičiaus (1900, liepos 6 (19)–1981, balandžio 17) gyvenimą bei darbus. Neveravičius nepriklauso iškiliausioms mūsų kultūros asmenybėms, tačiau turėtų būti pastebimas tiriant dviejų jos epochų, aristokratinės ir demokratinės, sandūrą.

¹ Žr. Atgimimo koncepcijos svarstymus (A. Kulakauskas, E. Aleksandravičius, A. Tyła) *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* pirmajame tome (Vilnius, 1990); A. Kulakauskas, „Šaka, atskilus nuo tautos...“, *Sietynas*, Vilnius, 1988, nr. 3, p. 75–98; V. Berenis, „Teodoras Narbutas ir jo *Lietuvių tautos istorija*“, T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 7–17 ir kt.

² M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, t. 1: *Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*, Los Angeles, 1952, p. 55–57.

³ V. Sruogienė, „Lietuvos bajorų palikuonys: Viktorijos Goesaitės-Gravrogkienės gyvenimas ir darbai“, *Sėja*, 1974, nr. 3, p. 25–28.

Šioje publikacijoje nesiekama platesnių apibendrinimų. Tenorima pateikti šiek tiek medžiagos apie vieną kuklią moderniosios Lietuvos kūrėjų, susikaupusios renkant duomenis apie lietuvių istorinio romano autorius⁴, pamėginti išvelgti kai kuriuos bajoriškojo sąmoningumo atšvaitus jo visuomeninėje laikysenoje bei kūryboje.

1.

Fabijonas Neveravičius kilęs iš lietuvių kultūros istorijoje žinomo Žemaičių bajorų luomo. Jo gimtasis Pužų dvaras buvo apie 2 kilometrų į šiaurę nuo Nemakščių, netolimoje Medekšų, Uvainių, Sveikovskių kaimynystėje⁵, ant gražaus skardingo Balčios upelės kranto. XIX amžiuje Neveravičiai buvę vidutiniai ponai, tiesa, 1862 metais valdė tik vieną Pužų kaimą⁶, tačiau Fabijono Neveravičiaus senelio dvaras turėjęs apie 500 hektarų⁷. Sūnams palikimą pasidalijus perpus, greta senosios dvarvietės atsirado Pužų Naudvaris, kurio liekanose žmonės tebegyvena iki šiol (Neveravičiaus gimtojo sendvario statiniai neišliko). Naudvario savininkas, Fabijono dėdė Pšemislovas Neveravičius, kitados buvo pagarsėjęs kaip konstruktorius, naujovių mėgėjas. Jam priklausanti aštuonratė važiuklės, šiandien visuotinai naudojamos karo technikoje, išradėjo garbė; savo ūkyje buvo įsitašęs linų minamąją mašiną, runkelių pjaustomąją, inkubatorių⁸. Per tai ir ūkis susmulkėjęs – prieš išradėjo mirtį tebuvo likę tik 29 hektarai. Pšemislovo paskutinė palikuonė Aleksandra, apylinkėse žinoma kaip žolininkė, mirė pokario metais.

Sendvaryje pasilikusio Neveravičiaus tėvo, taip pat Fabijono, ūkis iki parduodant siekęs daugiau kaip 100 hektarų. Sendvario Neveravičiai buvę tykūs, geri žmonės, nemėgę pokylių ir važinėjimų, gerai sugyvenę su apylinkės kaimiečiais – skirtingai nei artimai gyvenę giminaičiai Sveikovskiai, kurie, pasak amžininkės (Stanislovos Kačinauskaitės-Užemeckienės), buvę labiau „šlėkti“. Ta pati liudininkė miglotai prisimena, kad Neveravičienė turėjusi baronaitės titulą.

Fabijonas Neveravičius (tėvas) ūkį nuomodavo pusininkui, o pats dar augino agurkus, kuriuos parduodavęs turguje. Dvaro šeimyna, bent kiek vėlesniais laikais, susidėjo iš „gaspadoriaus“ su šeima (ilgus metus juo buvo plikbajoris Kačinauskas), sodininko, šeiminkės, tarnaitės ir kerdžiaus, kuris ganydavęs karves (arklių telaikyta pora). Jau nepriklausomybės metais, kai prireikė paremti vaikus, Neveravičius (tėvas) dvarą pardavė valstiečiams Leščauskui ir Vaitkui, o pats gyvenimą baigė pas dukrą Šiauliuose.

Apie Fabijono Neveravičiaus (sūnaus) vaikystę žinių mažai tetu-

rime. Pats rašytojas, be poros sentimentalių sakinių apie tėviškės gamtos ir dainų grožį⁹, atsiminimų, rodos, nėra palikęs. Augo su broliu Steponu, vėliau tapusiu vaistininku, ir seserim Elena. Šeimoje kalbėta lenkiškai, nors jų pačių vaikai nepriklausomos Lietuvos laikais prie Kalėdų eglutės jau dainuodavę lietuviškai.

Gimnaziją Neveravičius lankė Šiauliuose, o karo metais – Rusijoje, Rževe¹⁰. Grįžęs į Lietuvą, stoja į Lietuvos kariuomenės husarų pulką (1919), Bronio Railos teigimu, savanoriu¹¹. Šios, sakytume, savo luomui tinkančios profesijos būsimois rašytojas neatsižada ir vėliau: 1920 metais baigęs Karo mokyklą, pasilieka joje dėstytoju, 1925 metais baigia Aukštuosius karininkų kursus, 193–1934 – tarnauja ketvirtajame ir penktajame pėstininkų pulkuose (1926–1930 metais dar lankė Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyrių¹²). Dalyvavo Klaipėdos išvadavimo operacijoje¹³. Amžininkai prisimena jį buvus šaunų karininką: pasitempusį, elegantišką, kareivių mėgstamą¹⁴, „šlėktišką“ manierų¹⁵. Su žmona ir dukra Danute dažnai lankydavosi tėviškėje (kai dvaras buvo parduotas, apsistodavo pas dėdę Naudvaryje arba pas giminaičius Sveikovskius Kairiškėje).

1934 metais už dalyvavimą nepavykusiame voldemarininkų puče¹⁶ Neveravičius su kapitono laipsniu paleidžiamas į atsargą. Pra-

⁴ G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius, 1992.

⁵ A. Girčys, „Nemakščių Neveravičiai“, *Aitvarai*, Vilnius, 1991, nr. 2, p. 77.

⁶ „D.[wór] Puze Niewiarowicza w.[ieś] Puze o.[kolica] Puze“, *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego gubernji Kowieńskiej, z dodaniem Listy poprawnej Generalnych starostw b. Księstwa Żmujdzkiego i Popisu Szlachty żmujdzkiej 1528 r. przez J. B.[uszyńskiego]*, Wilno, 1874, s. 219.

⁷ Stanislovas Kačinauskaitės-Užemeckienės atsiminimai apie rašytoją Fabijoną Neveravičių, užrašyti Nemakščiuose ir Pagojyje 1990 metais. Iš magnetofono juostos iššifruotas mašinarštis (autorius asmeninis archyvas). Toliau visos žinios apie Nemakščių Neveravičius, kurių šaltinis nenurodytas, imtos iš šių atsiminimų.

⁸ A. Girčys, „Nemakščių Neveravičiai“, p. 77–78.

⁹ Žemaičiai: *Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*, Kaunas, 1938, p. 123.

¹⁰ *Lietuvių Enciklopedija*, Boston, 1960, t. 20, p. 264.

¹¹ B. Raila, „Fabijonas Neveravičius: rašytojas ir rezistentas“, B. Raila, *Kryžkelės: Radijo prkalbos į Lietuvą. 1986–1988 metai*, London, 1989, p. 175. Kiti patikimi šaltiniai, kaip biografija pomirtiniame Neveravičiaus raštų leidime, tokio fakto nemini: žr. F. Neveravičius, „Priešai“, *Raštų rinkinys*, London, 1986, p. 11, 12.

¹² *Lietuvių Enciklopedija*, t. 20, p. 264.

¹³ Fabijono Neveravičiaus laiškas Algirdui Juliiui Greimui (maždaug 1950 metai), Saulyaus Žuko asmeninis archyvas.

¹⁴ Dominyko Urbo pasakojimas 1989 metų žiemą.

¹⁵ Jono Dainausko pasakojimas 1992 metų lapkričio 12 dieną Čikagoje.

¹⁶ Dominyko Urbo pasakojimas.

sižengimas, matyt, nebuvo labai didelis, nes santykiai su kariuomene ir toliau išliko geri: antai 1939 metais rašytojas dalyvauja žygyje į Vilnių, apsilikęs kapitono uniformą verčia pirmąją generolo Vinco Vitkausko kalbą lietuviškai nesuprantantiems vilniečiams¹⁷.

Tokiame brandžiame amžiuje atleistas iš kariuomenės Neveravičius lengvai „kardą pakeičia plunksna“: jau 1935 metais išėina jo pirmasis kūrinys – psichologinis romanas *Dienos ir naktys*. 1936 ir 1937 metais išleidžiami du romanai iš bajorijos gyvenimo XVIII–XIX amžiuje, konfederacijų ir sukilimų epochoje. Jais jaunas rašytojas gerojai išgarsėja – tiesa, gana savotišku būdu: romanai susilaukia aštrios kritikos dėl tariamo sekimo lenkų autoriais ir – „bajoriškos pažvalgos“ į Lietuvos istoriją. 1938 metais išspausdinamas novelių rinkinys *Palaimintas juokas*. Literatūros ir kultūros klausimais nuo 1935 metų Neveravičius rašė žurnaluose ir laikraščiuose *Karo Archyvas*, *Vairas*, *Jaunoji Karta*, *Lietuvos Aidai*, *Naujoji Romuva*, *Židinys*, dažnai pasirašydamas G. Pužo, Ž. Bajoro, B. Žemaičio, A. Vanago ir kitais slapyvardžiais¹⁸. (Eidamas karo tarnybą rašė karinėje spaudoje „specifiniais karo psichologijos ir karinės pedagogikos klausimais“¹⁹.) 1937 metais prozininkas priimamas į Lietuvos rašytojų draugiją²⁰.

Nuo mažens gerai pažinojęs lenkų kultūrą, Neveravičius pamažu tapo sąmoningu dviejų kultūrų tarpininku. (Tai prieškaryje, rodos, nebuvo savaiame suprantama prisimenant ideologijoje ir politikoje lietuvius ir lenkus skyrusią fronto liniją.) Pirmiausia vertimais. Pirmasis jo šios srities darbas, Stefano Žeromskio *Nuodėmės istorija* (1935), Dominyko Urbo žodžiais tariant, buvęs „herzlich schlecht“, o antrasis, Władysława Reymonto *Kaimiečiai* (1937–1938), autoriui pelnė vieno iškiliausių lietuvių vertėjų vardą. Recenzentai pažymėjo meistriskai įveiktus vertimo sunkumus (beje, *Kaimiečiai* parašyti tarmiškai), o Varšuvos PEN klubas 1939 metais jam paskyrė premiją už geriausią lenkų klasikos vertimą į svetimą kalbą. Tai bene pirmasis tarptautinis Lietuvos vertėjo įvertinimas.

Šiuo laikotarpiu Neveravičius dažnai lankosi rašytojos ir visuomenės veikėjos Sofijos Čiurlionienės salone, kur lietuvių filologijos problemas kas šeštadienį svarstydavo tokie mokslininkai bei literatai, kaip Jurgis Talmantas, Petras Jonikas, Antanas Salys, Antanas Vaičiulaitis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Leonas Karsavinas, Vincas Maciūnas, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Kostas Korsakas ir kiti. Greta kitų (ratelio nariai įsteigė ir leido *Gimtosios Kalbos* žurnalą), programinis susirinkimų tikslas buvo grožinio vertimo į lietuvių kalbą tobulinimas. Čia svarstyti ir Neveravičiaus versti *Kaimiečiai*²¹. Vienas salono lankytojas, kunigas ir poetas Mykolas Vaitkus, taip

charakterizavo Neveravičių: „[...] karininkiškos povyzos bei stoto vyras, aukštas, lieknas, liesas, tamsiai blyškiu veidu, ramus [...], mandagus, kaip tikros kultūros bajoras“²².

Vėliau Neveravičius dar išvertė Władysława Reymonto romaną *1794 metai. Paskutinysis Respublikos seimas* (1938), Jalu Kureko *Gripas siaučia Napravoje* (1938), vertė iš anglų kalbos (Levis Wallace *Ben Huras*, 1938; George Orwello *Gyvulių ūkis*, 1952) ir iš rusų (Levo Tolstojaus *Anna Karenina*, 1943). (Dominyko Urbo liudijimu, puikiai mokėjo ir prancūziškai.) Kai kurie vertimai liko rankraščiuose²³.

Neveravičius palaikė ir asmeninius ryšius su lenkų visuomenės veikėjais (Ludwyku Abramowicziumi²⁴). 1938 metais prisidėjo prie pirmosios lenkų rašytojų ekskursijos į Lietuvą organizavimo, 1939 metais pats keliavo po Lenkiją, pasisakė jos spaudoje²⁵. Ypač kalbamas jo veiklos baras išryškėjo 1939 metais persikėlus į Vilnių. Metų pabaigoje rašytojas tapo Vilniaus radiofono lenkiškosios programos vedėju²⁶, mėgino organizuoti lietuvių ir lenkų inteligentijos susitikimus, išleido *Lenkiškus-lietuviškus pasikalbėjimus* (1939) ir Pelikso Šinkūno geografijos vadovėlio vertimą į lenkų kalbą (*Litwa: Podręcznik geografii*, 1940). Deja, kiek žinome, šios pastangos be pėdsakų nugrimzdo nesantaikos potvynyje.

Karo metais Neveravičius parašo pjeses *Dienovidžio sutemos*, *Lizdai ant smėlio* ir *Priešai*, iš kurių viena, *Priešai*, pastatoma Vilniaus miesto teatre (1944). „Sakalo“ leidyklai įteikia apysakų rinkinį *Dienovidžio sutemos*²⁷ (išleista 1949 metais Kassel-Mattenberge, Vokietii-

¹⁷ Anuometinio Lietuvių mokslo draugijos tarnautojo Petro Razmuko liudijimas (iš pokalbio 1989-ųjų žiemą).

¹⁸ *Lietuvių Enciklopedija*, t. 20, p. 265.

¹⁹ F. Neveravičiaus laiškas A. J. Greimui.

²⁰ *Literatūros Naujienos*, 1937, nr. 9–10, p. 2.

²¹ L. Abramowicz, „Litewskie 'soboty literackie'“, *Kurjer Wileński*, 1939, 25 czerwca, s. 6–7.

²² M. Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj: 1918–1940 atsiminimai*, London, 1969, t. 3, p. 120–121.

²³ Fiodoro Dostojevskio, Halinos Turskos tekstų vertimai yra išlikę Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (toliau – LLTI) rankraštyne. Buvo išverstos ir Ewos Szelburg-Zarembinos *Joanos klajonės* (žr. minėtą F. Neveravičiaus laišką A. J. Greimui).

²⁴ LLTI rankraštyne, f. 70.

²⁵ LLTI rankraštyne yra išlikusios jo pasisakymų iškarpos, ne visos su tiksliais nuorodomis (žr. f. 70 226, f. 70 231).

²⁶ *Lietuvių Enciklopedija*, t. 20, p. 265.

²⁷ J. G., „Priešų autorius F. Neveravičius“, *Naujoji Lietuva*, 1944, kovo 31.

joje), radijas transliuoja nemaža jo montažų bei radijo vaidinimų. Vilniuje rašomas ir trečiasis istorinis romanas *Gulbių sala*, vaizduojantis Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės laikus, kuriam medžiaga rinkta jau nuo 1938 metų. Deja, karo pabaigoje rankraštis kartu su asmeninio archyvo dalimi mįslingai dingsta²⁸.

Per bolševikų ir nacių okupaciją Neveravičius sąmoningai nebendradarbiavo jų prižiūrimoje spaudoje. Nacių okupacijos laikais buvo rezistencijos dalyvis²⁹.

1944 metais, karo sumaištyje atsiskyres su žmona³⁰, rašytojas pasitraukia į Vokietiją ir karui pasibaigus išsitraukia (Haffkrüge, vėliau Neustadte) į pabėgėlių politinį bei kultūrinį gyvenimą: vadovauja lietuvių bendruomenei, eina ryšininko su britų karine valdžia pareigas, buria rašytojus, operos artistus ir kitus kultūrininkus. 1947 metais išvyksta į Angliją.

Intensyvi Neveravičiaus politinė ir kultūrinė veikla išėivijoje ypač gerai atskleidžia jo pažiūras bei mąstyseną. Čia dar reikalingi platesni tyrinėjimai, bet iškalbingi ir žinomi faktai. Neveravičius yra vienas Lietuvių rezistencinės santarvės steigėjų ir „išskirtinai aktyvus centrinės vadovybės veikėjas Anglijoje“³¹. Į Santarvės branduolį įėjo tokios išėivijos liberaliojo sparno figūros, kaip Mykolas Biržiška, Karolis Drunga, Algirdas Julius Greimas, Bronys Raila, Juozas Vėbra, Henrikas Žemelis, Stasys Žymantas ir kiti. Santarvė save siejo su Bendruoju demokratinio pasipriešinimo sąjūdžiu Lietuvoje ir vadovavosi krašto primato, partinės kovos nenaudingumo užsienio lietuvių veikloje ir bendradarbiavimo su Lietuvos diplomatine tarnyba principais³². Neveravičius redagavo 1953–1958 metais ėjusį šio junginio žurnalą *Santarvė*, jame ne kartą pasisakė ir pats. Straipsniuose dėsto toliaregišką požiūrį, kad rezistencijai privalu ne tik rūpintis krašto išlaisvinimu, bet ir projektuoti naujus laisvo gyvenimo pagrindus (čia turbūt reiktų prisiminti ir gana toli ėjusį Neveravičiaus nepasitenkinimą prieškariniu režimu), ieškoti Lietuvai vietos būsimoje naujoje Europos politinių jėgų konfigūracijoje³³; aštriai kritikuoja „politikus“, siūlančius siekti „kompromiso“ su lenkų emigracija Vilniaus klausimu³⁴ (apie Vilnių rašo ir kitomis progomis). Viena nuolatinių jo apmąstymų temų – istorinė tradicija ir Lietuva:

„Tauta be tradicijos – tai lyg kūdikis lopšyje, be atsiminimų, ilgesio, praeities. [...] Tauta, turinti tradicijas, bet jų nevertinanti, prilgsta ilgo ir našaus tėvų ir protėvių gyvenimo sukurtų vertybių naikintojui; tauta, nevertinanti tradicijų – tai, sakytum, bedvasis, pilkas akmuo, kuris ritasi keliu nežinia kur, nežinia kieno pastūmėtas. [...]

Visi mes iš vieno lizdo: ir tie, gimę augštajam dvare, ir tie, kurių tėvai protėviai per amžius liejo prakaitą, ir tie, kur išmintim ar talentu siekia dangaus mėlynių, ir tie, kur nudirbtomis rankomis laikosi žemės [...]“³⁵.

Tvirta (taip ir norisi pridurti – istorijos ir amžių išugdyta) rašytojo ir kario laikysena principiniais klausimais dera su plačia tolerancija, skirtingų politinių, socialinių bei tautinių grupių vienybės siekimu. Vienas šios veiklos vaisių – Londono „Vienybės“ klubas, „puoselėjęs politinę toleranciją ir srovių vienybę“³⁶. Daug pastangų Neveravičius skyrė lietuvių ir lenkų ryšiams palaikyti: atstovavo lietuviams Lietuvių–lenkų Adomo Mickevičiaus draugijoje, dalyvavo jos bendruose su lenkais Žalgirio mūšio, Adomo Mickevičiaus, 1863 metų sukilimo minėjimuose, skaitė paskaitas lenkiškai Londono visuomenei, kai ką paskelbė ir lenkų moksliniuose leidiniuose³⁷. Dalyvavo šis negarsus žmogus ir platesniuose pavergtųjų tautų forumuose: steigė Rytų ir Vidurio Europos tarptautinę žurnalistų sąjungą (1948), buvo išrinktas į Tarptautinio laisvųjų žurnalistų kongreso vadovybę (1955), dalyvavo ir tarptautinio PEN klubo veikloje³⁸. Be to, dirbo Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos vadovybėje, pirmininkavo Lietuvių rašytojų draugijos Londono skyriui, buvo Lietuvių žurnalistų sąjungos Didžiojoje Britanijoje vienas iniciatorių ir valdybos narys, atsakingas Lietuvių kalbos draugijos narys; dalyvavo

²⁸ Plačiau žr. G. Viliūnas, „Paslaptinga sala“, *Literatūra ir Menas*, 1990, vasario 10 (čia skelbiamas ir išlikęs romano fragmentas). Papildomos informacijos duodama šio straipsnio 105 išnašoje.

²⁹ F. Neveravičiaus laiškas A. J. Greimui.

³⁰ Stanislovas Kačinauskaitės-Užemeckienės informacija.

³¹ B. Raila, „Fabijonas Neveravičius...“, p. 175.

³² *Lietuvių Enciklopedija*, 1958, t. 16, p. 76–77.

³³ F. Neveravičius, „Lietuvių rezistencinės santarvės paskirties metmenys“, *Santarvė*, 1953, nr. 1, p. 2–5.

³⁴ „[...] sužalotos valstybės be galvos [...] mentalitetas [...]. Pilnutinės valstybinės ir tautinės egzistencijos supratimo stoka, politinės drąsos ir istorijos bei amžių išugdytos valstybinės tradicijos išsigimimas“ (F. Neveravičius, „Vilnius“, *Santarvė*, 1954, nr. 4–5, p. 121).

³⁵ F. Neveravičius, „Laiškas broliui“, *Santarvė*, 1954, nr. 7, p. 218.

³⁶ „Biografija“, F. Neveravičius, *Priešai*, p. 14–15.

³⁷ *Ibid.*, p. 15. Plg.: F. Neveravičius, „Zarys rozwoju kultury i twórczości litewskiej“, *Dzieje Ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego: Cykl wykładów* (Alma Mater Vilnensis: Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na obczyźnie), Londyn, 1953, s. 277–304.

³⁸ „Biografija“, p. 14–15.

lietuvių visuomenės literatūriniuose vakaruose, režisavo saviveiklos teatro vaidinimus³⁹. Galutinai neužmetė ir kūrybos – parengė naują *Blaškomų liepsnų* leidimą (Londonas, 1959), rašė romaną apie 1939–1947 metus⁴⁰. Gyveno Leicesteryje, paskui Londone, dirbo batų fabrike, svetimų kalbų mokytoju⁴¹. Palaidotas Londone.

2.

Svarbiausia Fabijono Neveravičiaus kūrybos dalis, susilaukusi gana gyvo rezonanso, yra jo istoriniai romanai. Jų, kaip minėta, išėjo du, rašytas trečias, nors *Blaškomas liepsnas* ir *Erškėčius* jungianti paantrašė *Ciklas „Šešios kartos“*, viena kita užuomina spaudoje⁴² rodo, kad sumanymų būta ir daugiau.

Prieškario grožinės istorinės prozos fone Neveravičiaus romanai atrodo gana savotiškai. Tradicija vaizduoti beveik vien „garbingą senovę“, didžiojo kunigaikščio Vytauto, ankstesnius laikus (Vincas Pietaris, Antanas Vienuolis, Kazys Puida, Vladas Andriukaitis) ir baudžiavą, „knygnešių gadyne“, XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios tautinį sąjūdį (Tadas Adomonis, Jonas Marcinkevičius, Stasė Vaineikienė, Rapolas Mackevičius, Ona Vaidilutė-Puidienė) formavosi dar iki Neveravičiaus⁴³. *Blaškomose liepsnose* aprašomas prieškario laikų požiūriu pats gėdingiausias Lietuvos istorijos laikotarpis – jungtinės Respublikos padalijimų ir žlugimo epocha, be to, vaizduojamas tikrai valdantysis luomas ir jame randama kilnių siekių, pilietinio pareiškimo pavyzdžių. Nenuostabu, kad sąmoningas prieškario skaitytojas čia matė vos ne nusikaltimą:

„Tuo tarpu kai **lenkai** Žeromskis ir Reimontas, vaizduodami nežaboto bajorų siautimo epochą, bodisi ja, rodo ją kaip atgrasinantį pavyzdį naujajai lenkų visuomenei, **lietuvis** Neveravičius tirpsta prieš ją saldžiame susižavėjime, tartum sako: „Ach, kaip gera buvo!..“⁴⁴

Išsiskiria Neveravičiaus kūriniai ir forma, ir meniškumu. To meto lietuvių istoriniai romanai paprastai remdavosi utopine nuotyki- ne fabula, kuriai tekdavo pagrindinis ideologinis krūvis, o Neveravičiaus romanuose į pirmą planą iškyla realistinė **šeimos istorija** ir sodri, tiesiog apčiuopiama epochos būtis.

Štai jau pirmuose *Blaškomų liepsnų* puslapiuose sumirga spalvingas Žemaičių ponų pasilinksminimas: ūmus ponaitis, nepaisydamas pareigos ir pagarbos vyresniesiems, alkūnėmis iriasi prie savo išrinktosios, kieme užgriežia gauruotų žydų kapela, prasideda svaigulingas šokis; apkvaitęs storastėnas Krantauskas petimi išverčia laukan langą, ir ant sniego marškos sklaidosi pro jį spoksoję kaimiečiai...

Netrukus pro vartus išvirs triukšmingas **kuligas**, nuskardensiantis laukus lengvabūdiškomis lenkiškais dainelėmis; pagrindinis herojus Gerardas Skirgaila pabėgs iš viršbučio kambarelio, kur buvo uždarytas rūsčios ponios motinos, šuoliuos į pasimatymą, kaposis dvikovoje, po sužeidimo gydysis ir vėl bėgs iš namų... Skirsnis po skirsnio prieš akis iškyla būdinga Žemaitijos dvarelių aplinka bei vidaus įranga, su jų **oficinomis, kredensais, genuflektoriumais**, dviaukščiais svirniais, tvenkiniais ir apgriuvusiais bravorais; šmėkščioja charakteringi jų gyventojai – įnamiai, rezidentai, prievaizdai, raktininkės, – skleidžiasi gyvos senosios buities scenelės (atsisakęs plakti lažininką ponaitis pats nuplakamas, tačiau ant kilimo ir prievaizdo „bajoriška ranka“). Liejasi sodri bajoriška šnekta, nuspalvinta autoriaus humoro, būdingų lenkiškų bei lotyniškų posakių:

„Sakau jums **omnibus spectantibus**, kad **viva exempla** čia turite, kaip tinka svečius garbingai priimti ir **convivium** rošti, – ėmė balsiai girti teisėjas, bet jį nutraukė gale stalo sėdįs ponas Gaižauskas, kurs, iškėlęs šakute marinuotą ungurį, plonu veriančiu balsu suspiegė:

‘Indyk z sosem,
barszcz z bigosem –
dawniej jadły pany;
dziś robaki
i ślimaki
jedzą, jak bociany!’⁴⁵

Užsilipęs ant kėdės, viena ranka išsispėdęs, drožė dabar prakalbą, rūsčiu balsu tardamas nužemintus žodžius: – Trūksta man drąsos **temerario nisu**... netikusio mano iškalbingumo **laccessere** tą... Nebaigė, nusiritęs nuo kėdės, palydėtas juoko⁴⁶ (išskirta originale).

³⁹ *Lietuvių Enciklopedija*, t. 20, p. 265.

⁴⁰ F. Neveravičiaus laiškas A. J. Greimui.

⁴¹ *Ibid.*; B. Raila, „Fabijonas Neveravičius...“, p. 174.

⁴² Plg. L. Gira, „Mūsų kultūros kronika“, *Literatūros Naujienos*, 1937, nr. 7, p. 16; F. Neveravičius [anotacija], *Lietuvių beletristikos antologija*, Chicago, 1965, 2 dalis, p. 106.

⁴³ Plačiau žr. G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, p. 26–77, 89–104.

⁴⁴ [P. Juodelis], „Plagiatas ar „savarankiška kūryba“, *Literatūra*, 1936, nr. 2, p. 22. Autorius nustatytas pagal atsiliepimo originalą, esantį Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (f. 9–175). Atsiliepimas tuo labiau pamokantis, kad tas pats P. Juodelis vos prieš kelerius metus su ilgesiu rašė apie didžiosios kultūrinės tradicijos stoką naujojoje Lietuvoje (žr. jo straipsnį „Romantiškas idealizmas grįžta...“ ir „Vilnius“ *Piūvio* žurnale, nr. 2 ir 3, 1930–1931 m.).

⁴⁵ *Blaškomos liepsnos* (toliau – *BL*), t. 2, p. 46.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 270.

Įdomu, kad tokiais žodžiais ir posakiais kartais kalba ne tik herojai, bet ir romano autorius: „Gerardas iš praeinančio pusbernio, **ad hoc** į puošnią livrėją įvilktą, paėmė stiklą midaus [...]“⁴⁷ Tai rodo rašytojo ir jo herojų kultūrinį artumą.

Įžanginiams skyriams sodrumu nenusileidžia pokylių Oginskių rūmuose⁴⁸, medžioklių ir jų laimikio paskirstymo Gerardo dvare Paverpinėje aprašymai⁴⁹. Ir mažesnėse atkarpose gausu išbaigtų anekdotinių bei patriarchalinių bajoriškos buities scenelių: partizanų aprovizacija pas poną Kauneckį su anekdotu apie bajorą ir karalių⁵⁰, bajoras, susilažinęs pas burmistrą arkliu įjoti⁵¹, Paužos libacija⁵², pono Kristupo Skirgailos ir žydo nuomininko marijošius⁵³, ir kita.

Bajorijos gyvenimo vaizdai *Blaškomose liepsnose* ir *Erškėčiuose* turi aiškų dokumentinį atspalvį: siužetas daugiausia rutuliojasi rašytojui gerai pažįstamose Žemaitijos vietose, daugelis, jeigu ne visos, čia sutinkamų bajorų pavardžių yra autentiškos (Krantauskai, Kymantai, Kosakovskiai, Vizgirdai, Polovinskiai, Narbutai, Gintautai, Stanevičiai, Vizbarai, Aleknavičiai, Daugailai, Plioteriai, Kontrimai⁵⁴). *Erškėčiuose* kelis kartus paminimi ir Pužai, šmėkšteli ir „pono Neveravičiaus dalgininkai“⁵⁵. Beje, į romanų istorinių šaltinių sąrašą autorius ketino įrašyti ir atsiminimais su juo pasidalijusių asmenų pavardes⁵⁶.

Jau vien šiuo sodriu tikroviškumu, biografine autentika Neveravičiaus romanai pelno svarbią vietą negausioje ir dirbtinokoje prieškario lietuvių grožinėje istorinėje prozoje.

Noras įamžinti savo šeimos, išnykstančio luomo istorinę patirtį turbūt nulėmė ir šeimos kronikos žanro pasirinkimą, lietuvių literatūroje taip pat, galima sakyti, unikalų. Šiuo požiūriu prieškaryje su Fabijonu Neveravičiumi galėtume gretinti nebent Ievą Simonaitytę, – tačiau *Aukštųjų Šimonių likimas* gerokai romantizuotas, – ir Vladą Butlerį, išleidusį seriją romanų apie į Sibirą ištremto lietuvių šeimos likimą. Pastarasis atvejis gal būtų įdomesnis. Butleris, kaip ir Neveravičius, yra bajoras ir savo giminės istoriją kaip „Autobiografiją“ įtraukia į pirmąjį ciklo romaną. Nors meniškai visai silpni, Butlerio kūriniai atskleidžia lietuviško „bajoriško“ istorinio romano potencijas⁵⁷.

Neveravičiaus romanuose išryškėja įvairios vaizduojamos tikrovės plotmės. Pabėgęs nuo despotiškos motinos valdžios *Blaškomų liepsnų* herojus atsiduria dėdės dvare panemunėje ir čia pasineria į XVIII amžiaus pabaigos Respublikos politinį gyvenimą: stoja Baro konfederatų **partijon**, pro rusų užtvaras prasimuša į Slonimą, kur

etmonas Mykolas Kleopas Oginskis telkia didesnes patriotų pajėgas, po nesėkmingo mūšio ir sužeidimo ruošiasi **resurekcijai** gimtiniėje. *Erškėčių* herojus Andrius Skirgaila nueina panašų kelią per 1831 metų sukilimą. Tačiau istorijos vyksmas romanuose nuosekliai nedėstomas. Tik keletą kartų politinė situacija plačiau apibūdinama publicistiniuose intarpuose, o daugiausia vietos visur skiriama herojų intymiams jausmams, klajonių su karių būriais nuotykiams bei impresionistiniams buitės paveikslams piešti.

Dauguma šių paveikslų tikrai nutapyti su beveik neslepia simpatija bei nostalgija (su kokia meile, žinovo įkarščiu aprašomos medžioklės, pokyliai!). Tačiau giluminis autoriaus santykis su savo herojais ir vaizduojama epocha labiau komplikuoatas. Antai *Blaškamų liepsnų* žžanginio skyriaus pokylis ir **kuligas** vyksta „klaikiai plevėsuojančių“ žvakių ir deglių šviesoje; jie lydimi tamsių šešėlių ir gaisrų, panašių į gaisro pašvaistę arba „bloga lemiančią dangaus ugnį“. Tokia atmosfera suteikia svorio bajorų pastaboms, esą puotaujama maro metu, ir finalinei pasakotojo frazei taip, rodos, nesiderinančiai su visu įkvėptu buitės piešėjo polėkiu: „Ir lėkė taip dainą po dainos, [...] lėkė paukščio sparnais, nelyginant **svetimomis** rankomis apglėbdamos šventą žemaičių žemę. **O juk iš tos žemės vaikų krūtinės ji veržėsi**“⁵⁸ (išskirta cituojant).

Kąi kuriuose panašaus pobūdžio vertinimuose, ypač publicistiniuose intarpuose, galėtume išvelgti ir prieškarinio ideologinę konjunktūrą, formalų rašytojo pritarimą išgalėjusiems bajoriškiosios praeities vertinimams. (Būdinga, kad antrajame *Blaškamų liepsnų* leidime dalies jų jau nebėra.) Tačiau meninės potekstės rodytų ir paties autoriaus kritišką nusistatymą. Šiuo požiūriu „nenuoseklūs“, „neišbaig-

⁴⁷ BL, 1, 28.

⁴⁸ BL, 1, XI, XII sk.

⁴⁹ BL, 2, IV, V, VII sk.

⁵⁰ BL, 1, 145–156.

⁵¹ BL, 2, 201–205.

⁵² BL, 2, 268–269.

⁵³ *Erškėčiai* (toliau – E), t. 1, p. 91–96.

⁵⁴ BL, 1, 18–19.

⁵⁵ E, 2, 90.

⁵⁶ F. Neveravičius, „Pasiaiškinimo žodis: Perdaug skubus sprendimas“, *Lietuvos Žinios*, 1936, liepos 18.

⁵⁷ Kiek plačiau žr. G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, p. 87–89.

⁵⁸ BL, 1, 32.

ti“ Neveravičiaus romanai yra vertingas tam tikros prieškario lietuvių visuomeninės grupės sąmoningumo liudijimas⁵⁹.

Bajoriškos buities vaizdais rašytojas atskleidžia to luomo prigimtį, bajoro elgsenos, mąstysenos pagrindus. „Šauniai, Gerardai!“⁶⁰, „Agniai šoka, geras kraujas“⁶¹ – tai dažniausias ir tipiškas⁶² nežaboto bajoriško siautimo vertinimas. Tokio „šaunumo“, savo asmens vertės ir laisvės pajautimo skatinamas *Blaškomų liepsnų* Gerardas bėga iš namų, išitraukia į kovas, pameta galvą dėl sau nelygių moterų; dėl to ir *Erškėčių* Andrius prasišoja Vienoje, o vėliau atsisako laimėtojo malonės; tas pat, pagaliau, glūdi ir minėtose anekdotinėse scenelėse. Gerardo motina, senoji Imbarės ponija, geriausiai atstovauja priešingai moralinei laikysenai, kuri remiasi patriarchaliniu autoritetu, griežta doros, namų garbės ir pareigos samprata. Dėl jų ji nuožmiai tramdo ir plakdina sūnų, giminės vardui aukoja savo ir kitų žmonių laimę (Ieva), o apsirikusi gyvenimo pabaigoje dėl to kankinasi. Šis protėvių garbės ir pareigos jausmas *Blaškomose liepsnose* Gerardą, o *Erškėčiuose* Andrių ir Petrą pašaukia tarnauti Tėvynei (šis žodis romanuose rašomas didžiąja raide), priverčia dėl tėviškės išlaikymo asmeninių norų atsisakyti Kristupą (*Blaškomos liepsnos*); jis veda pasiaukojimo keliu romanų bajoraites – sukilėlių slaugytojas, motinas (Matilda, Ieva, Zosė, Elena). Abi vertybių sampratos gerai matyti Gerardo dėdės vertinime, kai jis sužino apie sūnėno nepaklusnumą motinai ir pabėgimą iš namų:

„Išklausęs jo išpažintį, dėdė Ignacas baisingu riksmu apglušino jį, pareiškęs, jog tokių piktadarių nenoriš net matyti, o apie tai, kad jį priglaustų – negali būti nė kalbos! Tegu sau traukia, kur akys neša!

Bet tuo pat momentu, pamatęs išbalusį vaikiną veidą ir akis, [...] staiga pratrūko juoko griausmu, sugriebė Gerardą į glėbį ir pasakė, kad jis tikras Skirgaila, kad kitaip ir būti negalėjo, kad ne jam kelti pančius ir žiūrėti mėslavežio [...]“⁶³.

Herojų elgsenoje šios dvi kryptys dažnai viena kitą keičia, bet neištumia. Tai bajoriškosios elgsenos paradigma.

Romanų moralinės jausenos savitumą gražiai pailiustruotų ir dvi Gerardo meilės linijos. Jo meilė brolienei Ievai ir *Blaškomų liepsnų* herojų, ir paties autoriaus suvokiama kaip baisi, nuodėminga, dėl jos Gerardą ir Ievą apimančiai vidinei sumaiščiai, nusižeminimo ir atgailos jausmams aprašyti skiriama vos ne dešimt patetiškų puslapių⁶⁴. O grynai kūniškas romanas su kaimyno žmona Anele visai nieko nešokiruoja ir gana kasdienišku tonu atasakojamas keletyje pastraipų⁶⁵. Ar lemia giminės garbės instinktas, sustiprintas religi-

nio tabu, ar „aukštōs“ meilės su visomis dvasinėmis subtilybėmis ir „žemōs“ kūniškos aistros nelygus statusas? Ir kur baigiasi herojų, o prasideda autoriaus pažiūros?

Ant pasverto kūrybinio žingsnio ir stilistinės inercijos ribos balansuoja romanų gotikiniai ar, gal teisingiau, barokiniai pasaulėvaizdžio elementai: ne šiame pasaulyje gyvena Julius Skirgaila, kone antgamtiška tetos Aurelijos visažinystė, *Blaškomose liepsnose* dažnas Dievo rūstybės, dėl kurios Ieva užsidaro vienuolyne, motyvas ir kita. Tiesa, kai vaizduojami vėlesni laikai (*Erškėčiai*), jų mažiau: keletas prietarų, kaimiečių pasakojimų, Juliaus prigimties aidas Anupro charakteryje.

Apgalvotos imitacijos ribą aiškiai peržengia egzaltuotas ir puošnus stilius, būdingas ne tik herojų (tai gal dar būtų įtikima), bet ir paties autoriaus kalbai:

„Aiški, it tamsią naktį plevenanti ugnis, savo aiškumu negailestingą nuovoka, kad jau nėra motinos, [...] plakdavo jo įkaitintą sąmonę ir vesdavo jį per šurpius nevilties raistus. Gyva ir drauge mirusi! Štai siaubas! Sielvartas ir elgesys kalino Kristupo sielą kančių urve, kaip baisinga ragana Sikoraksa kad kalino Arielių pušies drėvėj“⁶⁶.

Jausmingumas daro įtaką net kūrybinių kompozicijai. Tiek herojų intymūs polėkiai, tiek žygiai tėvynės tarnyboje aprašomi taip pat plačiai bei rimtai; tiek herojai, tiek pasakotojas lengvai peršoka nuo vieno prie kito, nesvarstydami politikos ir jausmų santykio bei vertės. Talento trūkumas, melodraminės lektūros įtaka, mirštančios klasės atstovo jautrumas? Ar istorinė išvalga: įtikima, kad XVIII amžiuje bajorui asmeniniai reikalai, jausmai nustelbia visuomeninius⁶⁷, o vi-

⁵⁹ Galbūt reikšmingi ir kiti minėtų dviejų *Blaškomų liepsnų* leidimų skirtumai. Antrajame ne tik atsakyta retorinės bajorijos kritikos (politinės įtampos ženkle), bet ir sulietuvinta daugelis svetimkalbių posakių, net sunkiai išverčiami frazeologizmai, dainelės (tautinės ir kultūrinės priešpriešos požymis). Galbūt tai rodo išskirtinumo jausmo išblėsimą, gilesnę dvasinę politinio emigranto integraciją lietuvių visuomenėn?

⁶⁰ *BL*, 1, 8.

⁶¹ *BL*, 1, 30.

⁶² F. Neveravičius, „Pasiaiškinimo žodis...“

⁶³ *BL*, 1, 141.

⁶⁴ *BL*, 2, 104–112.

⁶⁵ *BL*, 2, 112–116.

⁶⁶ *BL*, 1, 205–206.

⁶⁷ Plg. M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, p. 15–19.

suomeniniai darbai kompensuoja erotines nesėkmes⁶⁸. Nerėžia akies ir XIX amžiaus bajoriškojo jaunimo patriotinė egzaltacija *Erškėčiuose* su Filaretu, Spindulinguju, Juoduju broliu, Mickevičiaus vardais lūpose. Tad ir vėl – autorius ir herojų sutapusi pasaulėjauta?

Informatyvūs romanuose ir „objektyviūs“ praėjusių epochų realybės bruožai. Tekstas tiksliai fiksuoja vaizduojamos visuomenės luominį pasidalijimą, net ir viešpataujantios bajorijos griežtą susisluoksniavimą:

„Užstovų suoluose paliai zakristijas sėdėjo juodais karbatiniais kykeliais galvas apdengusios ponios ir jaunos panaitės, plačiais kaspiniais pasirišusios skrybėles pasmakrėse. O zakristijų tarpduryse ir šalia ponijų stovėjo, tyliai tarpusavyj šnekučiuodamiesi, kur stambesni dvarininkai, bažnyčios užstovai, tie, kuriems pagal parantelę ir turtus derėjo būti arčiau altoriaus, nuo pilkų brolių bajorų ir sermėginės baudžiauninkų minios grotais atskirtiems. [...]

O bažnyčios vidurio suolus buvo užtvindžiusi pilka bajorija iš dvarelių ir folvarkų, vienkiemų, bajoriškų kaimų, dar ir nuomininkai ir tie bežemiai didžturčių ponų tarnai.

Sėdėjo plačiai suoluose ir stovėjo prie pat altoriaus ties grotais, savim pasitikį, kietų sprandų, raudonų veidų, ilgais nusvirusiais ūsais, apsilikę kailiniais, tai vėl lamstuotomis bekiešomis, taip išdidžiai įžūliomis akimis dairydami, tarytum jie čia būtų vieni ir nieko nepaisą.

[...] O jau už klūpyklų, pasieniais, paliai klausykla, bobinčiuje ir šventoriuje grūdosi minių minios kaimiečių. Klūpojo, [...] visi kaip vienas, kad ir neišskirtum, rudinioti, pilki, nelyginant pakelės žolių stiebai. Dar kurie činšininkai, ar nuomininkai, ar karališki, ar šiaip laisvi žmonės, tie prasistūmė į priekį, sustojo užpakaly bajorų, o jau tiems lažininkams, bedaliams, tai ir Dievo namuose vietos neužteko, jog nusitiesė jie šventoriuje, kuone ligi pat vartų⁶⁹.

Ponai bajorai solidarūs mąstymo pagrindais, garbės, šeimos, visuomenės sandaros supratimu (apylinkės dvarininkai apsvarsto Gerardo išskyrimą iš dalies ir siunčia deputatą „intervencijos daryti“⁷⁰, pasmerkia per didelį lažininkų išnaudojimą⁷¹). Uoliai saugomas ir kastos uždaramas (ponaičiui ne pora smulkaus bajoro dukra⁷², pašaipiai žiūrįma į poną Bremerį, neseniai gavusį bajorystę⁷³). Tačiau galutinė pono valia jokiame autoritetui nesilenkia („... kumelė prie tvoros, Maloningas Pone!“⁷⁴), nenuostabu tad, kad politiškai luomas kuo labiausiai susiskaidęs. Kad ir kaip simpatizuodamas patriotams, autorius lieka ištikimas tiesai: dauguma bajorų – parsidavę, sulepšę,

akli. Bajorai kalti ir dėl jungtinės valstybės žlugimo (nors ta proga daugiausia kalbama apie karaliaus ir didikų išglebimą). Šio luomo karinis nepajėgumas regimas tiesiog negailestingai blaiviai: per abu romanus neaprašomas nė vienas pergalingas mūšis (išskyrus 1794 metų sukilimą Vilniuje), narsūs, tačiau margi bajorijos būriai tiesiog suyra nuo drausmingų rusų rotų smūgių.

Tarpukario kritika buvo labiausiai šokiruota, kad Neveravičiaus romanuose nerado pavaizduotos liaudies, būsimos modernios lietuvių tautos svarbiausiojo pagrindo. Kliuvo ir įprastinių ponijos vertinimų stoka:

„Romano [*Blaškomoj liepsnų* – G. V.] medžiaga būtų įvairi ir įdomi, bet lietuviui skaitytojui toks svetimas ir nemielas yra tasai su-lenkėjusių bajorų, mūsų prosenolius baudžiauninkus engusių, dykaduoniškas gyvenimas. Jis pasigenda valstiečių gyvenimo vaizdų [...]“, – rašė Vincas Maciūnas⁷⁵. Kad lietuviui rašytojui būtų privalu plačiau nušviesti baudžiauninkų gyvenimą, nurodė ir Antanas Vengris⁷⁶. Net palankiai *Blaškomas liepsnas* sutikęs Gražvydas (Edvardas Viskanta) pažymėjo, kad romanai nebūsiąs populiarūs, kadangi nepopuliari jo tema⁷⁷. Tokia reakcija išryškina takoskyrą tarp prieškarėje vyravusio valstietiško mūsų kultūros mentaliteto ir Neveravičiaus bajoriškos savimonės, kurios tokia vieša literatūrinė raiška nebuvo įprastas dalykas.

Negalima sakyti, kad liaudis Neveravičiaus romanuose visai nevaizduojama. Nuo pat pirmųjų puslapių jai atstovauja lažininkai, tarnai, kovose ponus lydintys šauliai; kartais valstiečių gyvenimui paskiriami ištisi skyriai ir tie veikėjai prabyla sodriausia liaudies kalba:

⁶⁸ Galima matyti ir tokią veiksmo logiką: *Blaškomos liepsnos* prasideda Gerardo eroti-niu brendimu, kurį pabėgus iš namų pakeičia konfederatų žygiai, po sužeidimo eina meilė Matildai, Ievai, o jas praradus – pasiruošimas 1794 metų sukilimui. Ana-logiškai *Erškėčių* pirmajame tome Andrius praranda dvi mylimąsias, o antrajame tome išeina į 1831 metų karą.

⁶⁹ *BL*, 1, 92–93.

⁷⁰ *BL*, 1, 114.

⁷¹ *BL*, 1, 116.

⁷² *BL*, 1, 63.

⁷³ *BL*, 1, 76–77.

⁷⁴ *BL*, 1, 152.

⁷⁵ V. Maciūnas, „F. Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos*“, *Židinys*, 1937, nr. 1, p. 133.

⁷⁶ A. Vengris, „F. Neveravičius. *Blaškomos liepsnos*“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 10, p. 238.

⁷⁷ Gražvydas [E. Viskanta], „F. Neveravičius *Blaškomos liepsnos*“, *Vairas*, 1937, nr. 2, p. 244.

„O Butvilienė išgirdusi kad apsiašaros, kad ims saikdinties: – Vai balandėlis ons, tai neplakens Petrelio!.. Ir ponios rūstybi ont savim nieko neminėdams užsitraukens... Nugis apieravosiūs keliais į Matkibožą nuslinksianti... pripulsiu pry ponios kojelių per Šilinę, kad pazvalytum... ont jo laimužės, ont jo sveikatėlės pakūtavosiu...“⁷⁸

Savotiškas kuriozas (jei ne spaudos klaida), kad čia autorius taip perima liaudies pasaulėjautą, jog net pats prabyla tarmiškai.

Tačiau tokio susitapatinimo, kaip su bajorais, čia iš tiesų nėra. Į liaudį pasakotojas visada žvelgia iš šalies (ją būtinai įvardija kaip „lažininkus“, „kaimiečius“, bet ne, kaip įprasta lietuvių prozoje, „žmones“), net apie ūkio darbus užsimindamas išlaiko sentimentalią distanciją („Dar tik pirmiesiems aukso lopams nukritus ant kalvų ir slėnių, jau traukia į laukus avikailio kepurį dar nenumetę kaimiečiai, jau tveriasi plūgo ar pilnomis barstomų grūdų saujomis laimina žemę“⁷⁹). Platesni kaimo buitės vaizdai šiuurškšiu natūralizmu disonuoja su ketvirtojo dešimtmečio lietuvių „estetiniu realizmu“ (Antanas Vaičiulaitis, Juozas Paukštelis) ir greičiau primena Žemaitės, Lazdynų Pelėdos (rašytojų-bajorių!) prozą⁸⁰.

Nors netiesiogiai, kūriniai atspindi ir gilesnius aprašomų laikų valstietijos padėties bei visuomeninės elgsenos kitimus. *Blaškomose liepsnose* (XVIII amžiaus pabaiga) liaudies kaip ir nėra, ji tik pasyviai **stebi** istoriją (archetipinė scena minėtame išžanginiame pokylyje: bajorai viduje, menėje, lažininkai – lauke, tamsoje). *Erškėčiuose* jai jau tenka pusiau savarankiškas fono vaidmuo: santykiai su liaudimi svarstomi ponų pasitarimuose, kaime lankosi patriotiškai nusiteikę ponaičiai, užklysta „nematyti seniai ubagai ir keliauninkai-agitatoriai“⁸¹, baudžiauninkų atmintyje jau ryškiai išsirėžę Kosciuškos ir Napoleono pažadai. Iš pradžių atsiliepę į ponų šaukimą sukilti, viltims gauti žemės išblėsus, valstiečiai patys patraukia namo⁸². (Būdinga apsišvietusio dvarininkaičio reakcija į kaimo skurdą: smerkia neteisybę, pripažįsta, kad „paprastai mes užmirštam apie tuos, kurie mums teikia gėrybių“⁸³, tačiau ką nors realiai pakeisti nesistengia.) Siužete atsiranda ir kukli valstiečių meilės linija.

Lietuvių istorinei atminčiai galbūt labiau neįprasta, kad *Blaškomose liepsnose* ir *Erškėčiuose* nėra neperžengiamos prarajos tarp ponų ir valstiečių, kaimiečių ir miestelėnų, tarp lietuvių, lenkų, gudų, žydų. Ponaičiai čia bendrauja su kaimiečiais, vienoje **partijoje** su jais traukia į didiko rūmus; žemaitis rengiasi vesti dvarelį Gudijoje savininkę; darniai veikia daugiatautės kariuomenės, ir niekur neperžengiamų tautinių ar socialinių barjerų neįjuntama. Visi šie luomai ir tau-

tybės čia regimi kaip netobulos, prastai funkcionuojančios, tačiau **vienos** visuomenės nariai, turintys joje apibrėžtą padėtį ir – dažniausiai – linkę drauge su kitais gintis nuo išorės priešų. Tiesa, *Blaškomų liepsnų* Gerardą žeidžia skriauda, Gegužės 3-iosios konstitucijos daroma Lietuvos savarankiškumui⁸⁴, o *Erškėčiuose* epizodinis ponas teisėjas Paškevičius apgailestauja dėl lietuvių kalbos nuosmukio⁸⁵. Tačiau jis „labai jau senas“, senovišku švarku apsilikęs; jo žodžius „besvarstantį“ Andrių prie vaišių stalo nusiveda draugas ir daugiau prie šios temos herojai nebegrižta. Bandant Lietuvos praeitį suvokti kaip organišką visumą toks modernių nuostatų nesuvaržytas žvilgsnis rodosi gana pamokomas. Šiandien taip pat turbūt atrodys pagrįsta, kad tų laikų istoriją vaizduojantis rašytojas daugiausia vietos skiria ne valstiečiams ir net ne didikams, o žemvaldžiams bajorams, pagrindinei Respublikos ekonominei ir politinei jėgai.

Romanuose yra tiktai viena veikėjų grupė, suvokiama kaip kone biologiškai svetima. Tai rusai, imperatorienės armijos karininkai ir kariai. Net ir ne karo lauke sutikus imperatorienės pareigūną herojus „nupurto pasišlykštėjimas“ ir „neišaiškinama neapykanta“, o rankos pačios gniaužiasi į kumščius⁸⁶. Rekrūtų imti atvykę kareiviai neįleidžiami į dvaro trobesius, merginos „cypdamos išlaksto“, o raktininkė „su patyčia bado akimis maskolius“ ir siūlo šiems alkį malšinti kiaulių jovalu⁸⁷. Bajoraičio siela virte verda „tvaikiu apmaudu“, prireikus geruoju leisti žandarams apieškoti dvarą⁸⁸. Nedaug tereikia, kad „laukinis pyktis verdančiu krauju“ užpiltų herojaus smegenis ir jis plikomis rankomis mestųsi ant rusų karininkų⁸⁹. Ponų lenkiška šnekta visur, išskyrus frazeologizmus, pateikiama lietuviškai (apskritai tik iš nereikšmingų užuominų tegalima suprasti, kad po-

⁷⁸ BL, 1, 57; plg. E, 2, 217. Neveravičiaus kalba apskritai labai raiški ir savita, su juntamu žemaičių tarmės atspalviu (plg. leksiką: deinautojai, plėšos, šviesuolėčiai, pavašargė, palazdė, viešmuo) – ji galėtų sudominti ir kalbos istoriką.

⁷⁹ E, 1, 90.

⁸⁰ Plg.: BL, 1, 53–59; E, 1, 211–214, 267–274.

⁸¹ E, 2, 48.

⁸² E, 2, 189.

⁸³ E, 1, 1, 211–214.

⁸⁴ BL, 2, 158.

⁸⁵ E, 1, 177–180.

⁸⁶ BL, 2, 246; E, 1, 261, 229, 233, 259; E, 2, 16–31.

⁸⁷ E, 1, 229–235.

⁸⁸ E, 2, 31.

⁸⁹ E, 1, 265; BL, 1, 236.

nai tarpusavyje šneka lenkiškai⁹⁰ – subtili „savumo“ išraiška), o rusų kareivinėm trenkianti kalba – beveik ištisai originali:

„Tak čtož, šliachtič, tut tiebie nie seimik, gdie možno po fizijam prokatyvatsia da s gaidukami na drugih bratjev panov napadatj! U nas drugoje dielo. Koli s dobrom, tak ladno, a ježeli niet, tak takuju ižicu propišut, čto vo viek siej inkomodiji nie zabytj! – staiga prašneko i jį majoras, atsikus su visa kėde“⁹¹.

Net ir romanų pasakotojas nepraleidžia progos rusams įgelti, parodyti jų vergiško ir siauro mąstymo („Priekrasno pojut, priekrasno! – atsiliepė rusų kapitonas Valiginas, reikšdamas tais žodžiais savo liberalumą“⁹²).

Tai irgi neliko prieškarinės kritikos nepastebėta: kriptonimu J.B. pasirašęs recenzentas rašytojui papriekaištavo, kam šis sukilėlių malšintojus aprašęs kaip nebe žmones, niekšus⁹³. Tačiau ar požiūryje, kad pavergėjas, budelis „irgi žmogus“, neslypi šimtmečių vergovės įdagas? Ar ne stipri ir savarankiška kultūrinė savimonė, vidinė laisvė šią prisitaikymo pažymėtą nuostatą padaro neįmanomą?

Čia įdomus ir tolesnis kritiko pasažas: rusus šitaip nepalankiai galėjęs vaizduoti nebent Vincas Kudirka, kuris... tokį požiūrį parsivežęs iš Varšuvos⁹⁴.

Bet ar nėra tikrai „iš Varšuvos“ parsivežtos visos aptartos romanų įdomybės? „Įkalčių“ būtų. Dar *Blaškomoms liepsnoms* nepasirodžius, Neveravičių puolė A. Puida, *Lietuvos Aide* skelbiamose kūrinio atkarpose radęs kone visiškų sutapimų su lenkų rašytojo Stefano Žeromskio *Pelenais*⁹⁵. Ilgą sutapimų bei paralelių sąrašą pateikė Antanas Vengris⁹⁶, o Stasys Kapnys *Blaškomų liepsnų* autorių tiesiai pavadino kompiliatoriumi⁹⁷. Savo „Pasiaiškinimo žodyje“ rašytojas daugelį sugretinimų paneigė, pabrėždamas vaizduojamos epochos bendrumą ir nurodydamas nemažą ginčijamų vietų šaltinių⁹⁸. Žeromskio įtaka pirmajam Neveravičiaus ciklo romanui vis dėlto sunkiai paneigiama (siužetų giminystė, kai kurių scenų sutapimai ir kita⁹⁹). Tačiau įtakos klausimas nėra toks svarbus, jei kalbame apie rašytojo jausenos, galvosenos bruožus – skolinamasi tik tai, kas atitinka polinkius¹⁰⁰. Neveravičiaus kūrinų kompozicijos, veikėjų, stiliaus visuma yra pakankamai savarankiška, o pats sumanymas, intencija, galiausiai prasmė lietuviškame kontekste ir visai skiriasi, kaip taikliai pastebėjo Juodelis, nuo panašios lenkų prozos. Žvelgiant šandienos žvilgsniu, ne taip jau ironiškai skamba ir tolesnis pradžioje cituoto Juodelio atsiliepimo teiginys, esą Neveravičiaus romanas – tai „joks plagiatas, o nauja forma polemikos, kurią mūsų – buvusių

baudžiauninkų tauta jau nuo *Aušros* laikų veda su bajorais lenkais¹⁰¹.

Atkūręs prieškaryje užgožtą lietuviškos tikrovės sritį, išsakęs savitus, oficialiosios ideologijos neatitinkančius jos vertinimus Neveravičius reikšmingai praturtina anuometinę viešąją kultūrinę savimone. Gal esmingiausias čia – stiprus istorijos tęstinumo pojūtis. *Šešių kartų* ciklo sumanyme ryški pastanga atkurti laisvės kovų šimtametę tradiciją, parodyti senojo valstybingumo jungtį su dabarties politine tikrove (prieškario kritikos užsiminta, kad „tragiška herojaus našta“ romanuose būsianti perduodama „iki nepriklausomos Lietuvos atgijimo“¹⁰²). Ir pats rašytojas su savo patirtimi, jausmais, mąstyse, išsiskiriantis vaizduojamoje tikrovėje, yra gyvas tos jungties **exemplum**. Regis, tokio istorijos pajautimo labiausiai ir stigo tarpukario Lietuvos Respublikoje¹⁰³. Neveravičius, „žemaitiškos rasės palikuonis, kurio seneliai XVIII-ojo ir XIX-ojo amžiaus sukilimuose kovojo už laisvą Lietuvą, [...] intuityviai, krauju pajunta tai, ką toks suvalkietis Boruta galėjo suprasti tik pamatęs Vilniaus bonias ir susiraizgiusias gatveles: kad Lietuva buvo ir po Vytauto Didžiojo, kad ir mes, kaip ir visa Europa, ir po jo nepavykusio karūnavimo gyvenome savo istoriją“¹⁰⁴, ir savo kūryba bent iš dalies užpildo vakuumą, prieškario istorinėje sąmonėje skyrusį herojiškąją kunigaikščių praeitį ir tautinio atgimimo laikus. (*Šešių kartų* romanus čia reikšmingai papildytų *Gulbių sala*, neišlikęs romanas, – XVI amžiaus Lie-

⁹⁰ Plg.: E, 2, 40.

⁹¹ BL, 2, 246.

⁹² E, 1, 184.

⁹³ J. B., „F. Neveravičius. *Erškėčiai*“, *Vairas*, 1938, nr. 9, p. 573.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 573–574.

⁹⁵ A. Puida, „Keistas mūsų literatūroj reiškiny. *Blaškomos liepsnos? Popioty?*“, *Lietuvos Žinios*, 1936, liepos 31.

⁹⁶ A. Vengris, „F. Neveravičius. *Blaškomos liepsnos*“, p. 238–239.

⁹⁷ S. Kapnys, „Kompiliuota beletristika“, *Kultūra*, 1937, nr. 5, p. 325–328.

⁹⁸ F. Neveravičius, „Pasiaiškinimo žodis...“

⁹⁹ Žr. G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, p. 86.

¹⁰⁰ Puikų tokio perskaitymo pavyzdį žr.: Cz. Miłosz, „Rodziewiczziūtė“, *Baltos Lankos*, 1992, nr. 2, p. 56–90.

¹⁰¹ [P. Juodelis], „Plagiatas ar ‘savaranikiška kūryba’“, p. 22.

¹⁰² Gražvydas [E. Viskanta], „F. Neveravičius. *Blaškomos liepsnos*“, p. 243.

¹⁰³ V. Kavolis, *Sąmonių trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago, 1986, p. 146.

¹⁰⁴ A. J. Greimas, „Fabijonas Neveravičius“, A. J. Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius, 1992, p. 269.

tuvos joks kitas tarpukario lietuvių prozininkas nesiėmė vaizduoti¹⁰⁵.) Mūsų kultūros ir literatūros istorijoje Neveravičiaus istoriniai romanai tikrai galėtų būti gretinami su Balio Sruogos dramomis¹⁰⁶.

Prieškario lietuvių literatūroje išsiskiria ir naujuosius laikus vaizduojantys Neveravičiaus kūriniai. Jau *Dienose ir naktys*e rašytojas imasi anuo metu naujos moters emancipacijos, nesantuokinės meilės, tėvio kūdikio, aborto temos. Naivus filosofavimas, idealizuotas konfliktas su visuomene sprendimas nenustelbia romano teigiamybių: rimto, nedramatizuoto požiūrio į problemą, palankaus savarankiškų herojės poelgių vertinimo. Panaši ir karo metų apysakų problematika: *Lizduose ant smėlio* vaizduojamas intelektu nelygios santuokos irimas, *Dienovidžio sutemose* – moters santuokinės ištikimybės ir asmeninės laimės siekio kova. Šiuose kūriniuose ir kai kuriose *Palaiminto juoko* rinkinio novelėse Neveravičius atsiskleidžia kaip vienas negausių besiformuojančios lietuvių **miesčionijos** vaizduotojų, įsitikinimų, o ne tradicija besivadovujančio naujojo žmogaus elgsenos modelių. Šita Neveravičiaus kūrybos pusė su visais jos trūkumais atspindi lietuvių **buržuazinės literatūros** ir jos būdingiausio žanro – miesčioniškojo romano – formavimosi pradžia¹⁰⁷. Čia visiškai nestebina kūrinių netobulumas, idealizacija, naivumas, „realistinei“ literatūrai didokas vaizduotės indėlis – juk ir pačią buržuaziją, ir jos problemas Lietuvoje dar tik reikėjo išgalvoti. Bet tai jau kitos studijos tema.

* * *

Neveravičiaus visuomeninė veikla ir literatūrinė kūryba galėtų rodyti, kad bajoriškasis sandas, nors ir silpnėjęs už valstietiškąjį, tebegyvavo prieškario Lietuvos kultūroje ir tebedėjo jon tam tikrų indėlių.

1993

¹⁰⁵ Teisybės dėlei reikia pažymėti, kad šio kūrinio idėja gimė greičiausiai ne Neveravičiaus bajoriškoje galvoje. Jam akstiną galėjo duoti 1938 metų balandį (jau po lenkų ultimatumo) išplatintas Konstantino Avižonio, Balio Sruogos ir Vlado Tiškaus atviras laiškas rašytojams, raginantis istorinės tematikos kūriniais „guosti nuliūdusią tautą, stiprinti tautos dvasią“. Neveravičiui adresuotas laiško egzempliorius yra LLTI rankraštyne (f. 70–75).

¹⁰⁶ A. J. Greimas, „Fabijonas Neveravičius“, p. 270.

¹⁰⁷ A. J. Greimas, „F. Neveravičiaus *Dienovidžio sutemos*“, p. 434–437.

II. PUBLIKACIJOS

ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI)

Parengė *Asta Giniūnienė*

Kauno Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje (KČDM) saugomas Adomo Varno archyvas: korespondencija, nuotraukos, reprodukcijos, straipsnių ir konspektų rankraščiai, eskizai. Visą šį turtą 1990 metais muziejui perdavė kaunietė Aldona Palionienė. Ypač sudomino paties Varno, jo artimųjų, moksladraugių, žymių kultūros veikėjų laišakai, rašyti 1908–1938 metais. Šiai publikacijai panaudota tik labai nedidelė dalis, faktiškai vienu – 1908 – metų korespondencija (išimtis vienas 1909 metų laiškas), susijusi su „Rūtos“ draugija. Gali atrodyti keistoka tokia atranka, nes tuo metu šios draugijos veikla jau buvo seniai išblėsusi, aktyviausi jos veikėjai pabirę po įvairius kraštus. Bet vis dėlto „Rūtos“ nariai išliko artimi bičiuliai ir vieno iš draugijos priesakų – „suvienyti lietuvių menininkus, išsiblaškičius po Europą,“ – šventai laikėsi. Ir nusitiesė susirašinėjimo tinklas, sujungęs Krokuvos auklėtinius: Adomą Varną (1879–1979), rašytoją Juozapą Albiną Herbačiauską (1876–1944), muziką, choro vadovą Zigmantą Skirgailą (1882–1962), dailininką Adalbertą Staneiką (1885–1962), dailininką, meno istoriką, kritiką Igną Šlapelį (1881–1955). Kai buvo šiuo aspektu pažvelgta į sukauptą medžiagą, labai prasminga tapo ją papildyti dviem (yra ir daugiau) reikšmingiausiais Varno laiškais Povilui Višinskiui, rašytas gerokai anksčiau – 1904 metais, saugomais Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 377, kuriuose nuodugniai aprašoma „Rūtos“ kūrimosi istorija bei organizavimo nesklandumai, planai – taigi visa, kas yra užfiksuota istorijos, ir tai, kas pasiliko tik mintyse ir neįgyvendintose svajonėse. Varno samprotavimuose jaučiamas to meto Krokuvos inteligentiją užvaldęs troškimas švietimu, informacijos keitimusi suartinti supriešintas lenkų ir lietuvių tautas. Yra žinoma, kad Lenkijoje studijuo-

jantys lietuviai (ypač Varnas, Herbačiauskas) dalyvavo slaptoje lenkų ir lietuvių spaudoje – tai patvirtina ir laiškai.

Iš 1908 metų laiškų matyti, kad tuo laiku susikomplicavo Lenkijos ir Lietuvos santykiai. Praėjo vos keleri metai, kai buvo atgauta spauda, suruošta Pirmoji dailės paroda, po to Antroji, įkurta Lietuvių dailės draugija, tačiau vietoje pakilimo – nusivylimas, kuris nustelbia bet koki entuziazmą ir norą „tverti“ naują kultūrą. Dar 1906 metais Varnas savo straipsnyje tautą pavadina „pamote – svetimų meistrų garbintoja“¹, o šios temos leitmotyvai pasikartoja minėtuose laiškuose. Herbačiauskas dar su didesniu įniršiu puola visuomenę, kuri „keletą kartų pabudo ant trumpos valandės ir apsvirtus ant kito šono dar labiau užmigo!“ (žr. 12 laišką). Šlapeliui taip pat nėra ką Lietuvoje veikti, nes „beveik visi Vilniaus Kauno šviesuoliai virto kunigu bernais, jų pastumdėliais“ (žr. 10 laišką). Ši sarkastiškai liejama širdgėla, be abejo, atsirado dėl to, kad nebuvo savame krašte deramai įvertinti, pripažinti ir didžiai laukiami, taip pat juos visus kažkiek kankino netikrumo būsena, lėšų trūkumas, o tai trukdė sistemingai studijuoti, kurti ir tvarkyti asmeninį gyvenimą. Idealizmas susidūrė su negailestinga kasdiena. Tačiau nors ir buvo nusiteikę priešiška, pavyzdžiui, Varnas laiške rašo: „O kam aš parodą darysiu Lietuvoje – tarp suskių?“ (žr. 4 laišką), tačiau tame pačiame laiške su pasididžiavimu pareiškia: „Aš esu aš, – lietuvis – Adomas Varnas“, uoliai tuo pat metu dalyvauja lietuvių dailės parodose. Prašo ir sulaukia, kad ir vienkartinės, pašalpos ar stipendijos iš tų pačių „suskių“ tautiečių. Minėtus paburnojimus priimtume kaip vyravusią vieningą bendraminčių nuostatą, jei neturėtume Staneikos laiško (rašyto 1909 metais – tai vienintelis Varno archyve saugomas jo laiškas, svarbus dėl priešingos nuomonės). Jame Varnas pavadinamas „kosmopolitu“, „virš-žmogium“ (aišku, neigiama prasme), jį Staneika net išskiria iš savųjų tarpo, savųjų, kurie nori „tautiška dailė ir poezija sutverti“ ir smarkiai bara, kodėl jis (Varnas) imas iš lietuvių pinigų, o ne nuo tų nutukusių „Šveicarų-Francuzų kapitalistų“ (žr. 13 laišką).

Toks būtų skirtingas santykis su oficialiąja elitine tautos dalimi, tačiau panašūs jausmai užplūsta, kai kalbama apie tėviškę, gimtinę, savuosius. Skirgailos dvasia tik čia atsigauna nuo jį apnikusios me-

¹ A. Varnas, „Talentų šelpimo reikaluose“, *Vilniaus Žinios*, 1906, spalio 22 (lapkričio 4), nr. 235.

lancholijos (žr. 9 laišką), o Varnas trokšta visokiais slaptais keliais aplankyti Lietuvą, nors yra persekiojamas žandarų už senas nuodėmes.

Laiškuose apie meną, dailę daugiausia samprotauja Varnas, linkeš kiekviena proga svarstyti apie dailės „neprigulmybę“, gyvenimiškas tiesas, prasmę. Į savo minties sūkurius nugrimzta laiškuose ir Herbačiauskas, pavyzdžiui, vienas laiškas visas skirtas „asilo bliovimo“ temai, jos variacijoms. Daug paprastesni, šiltesni Skirgailos laišakai, juose gausu istorijėlių, intymių išgyvenimų, jie užpildo biografijų spragas. Įvairias istorijas aprašo ir Šlapelis, kartais jos netikėtai atskleidžia ir platesnį kontekstą, kaip antai, atpasakotas Staneikos nuotykis (žr. 10 laišką) vaizdžiai iliustruoja Krokuvoje vyravusias nuotaikas, sukeltas misticizmo bei spiritizmo, kuriomis bene stipriausiai „sirgo“ Herbačiauskas, užkrėtęs Staneiką, Skirgailą. Šlapelį galima pavadinti metraštininku, besidominčiu kiekvienu ir fiksuojančiu maršrutus, laiką, uoliai tvarkančiu patikėtus reikalus.

Laiškai spausdinami ištisi, nekupiūruoti, nekoreguoti, jų kalba visiškai netaisyta, autentiška. Vietoj neįskaitomų žodžių rašomi laužtiniai skliaustai su daugtaškiais [...], greta sunkiai įskaitomų, abejotinų – laužtiniai su klausukais [?]. Ypač nenuosekli Skirgailos laiškų rašyba, bet ji taip pat netaisyta. Korespondencija išdėstyta chronologiškai su trumpais paaiškinimais.

1

Adomo Varno laiškas Povilui Višinskiui, 1904, kovo 12. Laiške minimas Kazys gali būti Krokuvos dailės akademijos auklėtinis skulptorius Kazimieras Ulianskis, nors apie jo gyvenimą, juo labiau apie asmeninius ryšius turime nedaug žinių. Skulptoriaus prielankumą Višinskio asmenybei liudija jo sukurtas Višinskio paminklo projektas, eksponuotas Trečiojoje lietuvių dailės parodoje

Krokava 12/ III 904

Didžiai gerbiamasis Tautiet!

Meldžiu dovanoti už nepilningą prisilaikimą žodžio. Ką padarysiu?! Nebesuspėju persiplėšti į devynias dalis. Tuotarpu siunčiu tik dvi korteli. Fotografijas Kudirkos besiskubindamas negalėjau padoriau padirbti. Smulkus darbas plačiam teptukui ir reikalauja atsidėjimo; bet giliavimais [?] gal bus naudingiau, jeigu nebus žymiai panaši. Antrą vertus galima vietoj stačiai fotografišką nuotrauką įtalpyti. Antroji – lietuviškas ornamentas su stabu iš Lietuvių mitologijos. Di-

džius laiko straipsnius dabar suryja man darbas Draugovėj. 28 vasar. tapo Draugovė užtvirtinta, o jau 6 kovos atlikom pirmąjį Visotiną susirinkimą, 10ą – gi pirmąją Rėdystės sueigą. Plačiau apie įsikurimą bus rašyta laikraščiuose. Tuotarpu Tamstai pranešu apie tikslą, svarbesnias įstatų vietas ir tulus nutarimus. Vardas teip skamba: Bendroviškai moksliška lietuvių Draugove „Ruta“. Tikslas: 1) Suvienijimas visų lietuvių ir etnografiškos Lietuvos mylėtojų auklėjimui kalbos, rašliavos ir tėvyniškos kultūros. 2) Bendras nuveiktinas triusas rupinimasis mokslo ir lietuviškos rašliavos teipjau ir kulturiškas bendradarbiavimas su draugiškomis tautomis. 3) Užlaikimas idejiškos vienybės su tėvyne ir lietuvių emigracija ir pagaliaus broliškas susišėlpimas. Įvykdinimui šito tikslo yra 1) bendras triusas kuopose 2) Referatai ir pasikalbėjimai sulyg lietuvių minties ir sąmonės, teipjaus ir sulyg reiškinių kietai sujungtų su lietuvių kultūros keravimu 4) Parsisiųsdinimas laikrasčiu ir užlaikymas knygyne. 3) Draugiški susirinkimai ir artistišškai – literatiški vakarai. Į 5*. a) Paprastuoju sąnariu gali buti kiekvienas lietuvis tautiškai susipratęs. b) viršpaprastuoju kiekvienas svetimtautis. Į 2*. Visotinas susirinkimas tveriamas tik paprastųjų sąnarių. Į 3. Pirmsėdis ir sekretorius gali buti tik gerai įruošiantieji kalbėti lietuviškai. (kaip atsispausdins įstatai, ar Tamstai galės prisijūsti 1 egzempl. – padėkim konverte?) Lietuviškesnio apvalkalo nebegalėjom pasiūti. Yra če kelias-dešimt „litvinų“, kuriuos visgi norime pritraukti prie mūsų aukuro; jei ne kuo kitu tai nors materiališškai tepasitarnauja jie mūsų reikalams. O gal kurio ir giliau jausmus užgaus? gal tulas jautriau suskambės? Sąnarių jau turime 32. Iš nutarimų pirmosios Rėdystės sueigos turim pažimėti du: 1) atidengti fondą pastatimui paminklo D. K. Vytauto atminimui 2) Išleidinėti Krokavoj mėnesinį bendroviškai-moksliškąjį lietuviškąjį laikraštį. Šiam ad 2 tikslui šiomis dienomis pradėsime tyrinėti kokias ir kiek turėsime nuolatinių dovanų aprupinimui laikraščio reikalų ir kiek bendradarbių. Redaktoriaus darbas ir straipsniai bus apmokami. Sulig pinigiškos dalies – tikimės išnaudoti didžturčius „litvinus“. Iš dabartinio jų atsinešimo į Draugovę spėjam tą mums pasiseksiant. Toliaus – turime 4 lenkų profesorius (Rozvadovskis, Losis, Jančevskis ir Zdziechovskis visi be paskutiniojo moka lietuviškai) labai širdingai prijaučiančius mus reikalams, kurie užimponuos kaip lenkams dėl jų šovinistiškų pažiūrų, teip ir „litvinams“ dėl

* Prieš skaičius yra ženklas, panašus į S raidę.

jujų miegojimo. Jie amžinai prižadėjo remti jei tik Draugovė ir laikraštis nenukrypsią į siauresnias vėžias, ventuališkai jeigu turesėsi augščiau partiviškųjų reikalų. Norim tik išgirst Tamstos balsą sulyg bendradarbių. Ar mes galėtumėm pasitikėti gausiant mus nuolatinų darbininkų – rašėjų iš Lietuvos? ir kiek? Buk tamsta malonus paktarti. Spėju, kai Tamsta užklausi, kodėl mes tarėmės prisidėti prie kokios nors gyvuojančiųjų laikraščių. Teigi sugrįžtu vėl prie tų pačių „litvinų“, kurie širdij prisipažindami nebepriderą teip besielgti iš atžvilgio į lietuvių krutėjimą, o nenorėdami visgi prisipažinti prie pergyventų klaidų (aristokratai!) rupinas dabar pataisyti savo klaidas – žinoma, užlaikant tradiciją – pasiliekant iniciatoriais ir šelpėjais. Tokių „litvinų“ turtingų jau turime 6 ypatas. Sutiko net, kad laikraštis nebusęs po jų konrole, ty – nebusęs persekiojimas už kiekvieną žodį – gana, esą, kad neliestų tikėmiškųjų dalykų o butų grynai moksliškojo turinio. Taigi spėjam, jie pritrauksė ir daugiau savo brolių ir nenorem tos progos išleisti iš nagų. Programą laikraščio už poros sąvaičių prisiūsiu. Sulyg dailos liekanų, žinoma, lietuvių, dar tebetėsiasi pertrakcijos tulų lietuvių su komitetu čionykščio Tautiškojo muziejaus – delei patalpinimo. Greitesniam susipratimui mūsų Draugovė galės buti tarpininku. Profesorių nuomonės apie musiškias liekanas dar nepatyriam. Žinom tik kad artistai nelabai seka profesorių nuomonės. Kalbu apie lenkiškuosius, kurie lietuvius prieskaito prie savųjų lygiai kaip mozurus, šlionzakus, arba guralius. Jie labiau lyg šiol atskirdavo rusus nuo savųjų negu lietuvius. O antra – rodos kad beveik visai nėra lenkiškoj literaturoj kritiškų veikalų apie lietuvišką dailą. Parašysiu kada nors apie tai plačiau. Businčiam laikraštij mėginsim tą dalį giliau panagrinėti.

Referatai apie Mickevičių visai nebuvo talpyti laikraščiuose, todėl jų gauti negalema.

Tą istorijos literatūros skyrių mūsų laikraštij ar yra kam aprupinti. Bus keliamas kiekvienam numeryj. Dabar dar porį žodžių apie Mick. Tamsta rašai, ar Mick. butų musiškiu šendien gyvendamas? Aš neabejoju; tik ne dėl jo pažiurų. Jeigu kalbėsime apie jo pažiuras, tai negalem jo priskaityti ne prie lenkų ne prie lietuvių. Iš to atžvilgio jis augščiau stovėjo individuališkųjų tautiškųjų reikalų, ir dėl to jis galėjo save pasivadint netik lietuviu arba lenkų, bet ir rusų (žinom kaip jis godovo ir augštai statė maskolių tautą), francuzu, anglu ir t. t., jo širdis apime visas tautas ir nė vienos negarbino, neiškėlė augščiau kitos. Dėl to aš vadinu jį musiškiu, kad jis norėdamas ar nenorėdamas, jausdamas ar nejausdamas to piešia mus – Lie-

tuvius ir savyje, visai neišvardydamas perstatė lietuvių dušią. Kitur jo mintis nukrypt **negalėjo**; kaip ir visi dideli žmonės jis buvo vergu savųjų palinkimų. Tokios skaisčios, švelnios dūšios kaip Mickevičiaus ir Kosciuškos yra grynais tipais lietuvių dūšios. Brangino tą labai Mickevičius nes matė tame galybę tautos. Ne pro šalį bus pasakyti kad ir Senkevičius, nors šovinistiškų pažiūrų žmogus, visur – (Longinas, Kmitas, Bilevičiute) pažymi skaistumą, o Longine ir švelnumą lietuviško budo.

Pasijuoksi turbūt Tamsta iš mano nenuoseklaus rašto, ką bedarysi? nesu iš pašaukimo rašėju; bet skaitydamas Mickevičių jaučiu, kad kuo jis savęs nevadytų, visuomet ir visur jis lietuviškai mislija ir lietuviškai jaučia. Iš straipsnių apie Lietuvą vieną nusiunčiau išvertęs Tilž, o čė pridedu antrą, nes dabar neturėdamas laiko suveluočiau ir teip suveluotu perspausdinimą. Herbačiausko str. prašom sulygint su perspausdintu iš „Петер[бургские] вед[омости]“ Varpe No 12.

Prašom dovanoti už bjaurų raštą; laukiu atsakimo sulyg bendradarbių mūsų laikraščiui. Ar neduotųsi šemiat išleisti kokį iliustruotą kritišką veikalėlį apie Kudirką? Tuotarpu bukite sveiki. Viso gero.

Dėkingas A. V...

Kazys dėkavojo už pinigus ir sveikina. Apie išleidinėjimą laikraščio Krokuvoj prašom dar kol kas užlaikyti paslaptį.

2

Adomo Varno laiškas Povilui Višinskiui, 1904, birželio 5

Didžiai garbus Tautieti!

Prašau dovanoti už suvelinimą siųstinių žinių – tvankios dienos skaudžiai alsina jau teip sudribusį spėką, nesusirangai žmogus.

Džiaugiamės sulaukę sugrįžusios spaudos. Lietuvoj žmoneliai turbūt labai subruzdą. Iš Petrapilies gavau žinių esant jau paduotus prašymus net 7iems laikraščiams išleidinėti. Tuli tilžiškėji laikraščiai turbūt persikels į Didžlietuva.

Mūsų – gi adverniškai pradėta galvoti. Gavę žinių apie sugražinimą spaudos, liovėmės bemaštę apie savąjį laikraštį. Tuotarpu nutarėmė ką-kitą. Pernai „V-e“ buvo pakeltas balsas, kad išduoti rinktinį knygą apie Lietuvą lenkiškoj kalboj. Taigi norime šį dalyką įkūnyti. Čionykštis mokyttasis elementas labai prilankiai sutiko ant šitokio pro-

jekto. Tačiau norime kad šiame veikale dalyvautu vieni lietuviai. Knyga nebus perstora – 30–40 arkušu, teip tik kad galėtų patilpti straipsniai iš svarbiausių mokslo šakų – historijos, mytologijos, etnografijos, etnologijos, tautiškosios poezijos, dailos, ekonomijos, sociologijos etc.) – galenčiųjų duoti paveikslą mūsų tautiškojo turto. Nežinau tik ar sutvarkimui panašios knygos išteks lietuviškųjų mokytyų ypatų. Mes matome didelę vertę tokio veikalo, o juojau butų vertesnis jeigu rašytų ne diletantai bet specialistai. Meldžiu Tamsotos išreikšti savo nuomonę apie šį dalyką, o tuomet plačiau pasikalbėsme.

Apie katedrą lietuviškosios kalbos Krokuvos Universitete nieko stataus dar nežinau. Prižadėta man vieno profesoriaus šiose dienosse patirti apie viską.

Ant „Rutos“ lenkai žiuri labai neištikiamai. Lyg šiol tik vienas laikraštis teišreiškia savo nuomonę, padaręs ištraukas iš mūsų laiško siųštojo Redakcijai. Visi kiti tyli ir laukia. Nelabai prilankiai matyt priėmė mus ir lietuviškosios Redakcijos. Ant išsiųstų laiškų redakcijoms negaunam dar nė nuo vienos atsakymo. Ar-gi ištikro šovinizmas butų ir pas lietuvius teip giliai šaknis įleidęs, kad neparti-viška Draugove ne ankščiau nacionališka, neturi jų akyse vertės?!

Prisiunčiu Tamstai iškarpas iš „Czaso“ ir „Novej Reformy“. Ant korespondencijos „Nov. Reformie“ patalpinto, manding, vertas atsakymas duoti „V-pe“. Musų dėlei tos korespondencijos norėta užvesti polemiką toj pačioj „Reformoj“, bet Rėdakcija neprisiime.

Basanavičius prisiuntė musų knygynan beveik visus savo raštus.

Aš jau šėip teip pasveikau, bet esu labai silpnas. Laukiu vokacijų.

Veliju pasisekimo prie naujųjų sąlygų.

Su tikra pagarba

A. Varnas

5/VI 1904

Krokuva

3

Ne visas Adomo Varno laiškas neaiškiam adresatui. Laiške išryškėja Varno laiškų, rašytų artimiesiems, persiuntimo manipuliacijos: per Romą į Lietuvą. Tarpininku pasirinko Šlapelį (kuriam ir yra adresuotas šis laiškas), gyvenantį tuo metu Romoje. Tai patvirtina KČDM archyve saugomas Teresos (Varno kraštietės) laiškas su Šlapelio prieraišu, kuriame atsiprašęs, jog neapsižiūrėjęs atplėšė laišką, skirtą Adomui... Galima nustatyti, kad laiškas rašytas 1908 metų pradžioje, kai Varnas gyvena Ženevoje, bet jau planuoja vykti į Siciliją (rugsįjūtį Varnas jau Sicilijoje. – žr. 9 laišką). Taip

pat iš laiško galima suprasti, kad Zigmantas Skirgaila tuo laiku buvo Načioje, o iš ten birželio pabaigoje jis išvyks į Medvilionis (žr. 8 laišką)

ar neperdaug karšta vasaroj? Nes manau, kad jeigu Lietuvon negalėsiva braukti, tai mausiva Sicilijon. Nes ir biletus iki Rymą regis gautumėm dykai. Link važiavimo Lietuvon likau gal perdaug atsargus. Stabdino mane viena šiu[...]ioji reakcija, antra – nuolatinis ir nesiliaujas policijos jieskojimas manęs po Lietuvą.

Vakar gavau teipgi laišką nuo Skirgailos iš jo buveinės Minsko gub. Mano laišką rašytą Paryžiun ir keliavusį 27 dienas gavęs tik Načioje. Jis ketina važiuoti pas Gosus kokiems 2 mėnesiams paviešėti, paskui į Vadovicų pas Pryšynski, o toliaus į Paryžių, ar Ryman.

Mano namiškiams – įdėtaiš čia laiškais – pranešu, kad esu Ryme. Šiuos laiškus busi malonus įmesti laiškų dėžutėn, užlipdęs atsakančiomis markėmis. Sumaniau neva buti Ryme, kad maniškiai neturėtų nė šašo neįsitikėjimo, nes mano motyna motyna [sic.] amžinai užsigrauztų dasižinojus jog aš esu Lietuvoj, ir kad nukreipt visai policijos akis nuo mano kelionės, jeigu ji įvyktų. Mano laiškų markėms įdedu tuotarpu nors tris frankus. Laiškus iš Lietuvos persiūsi man. Nepyk, bro lau, jeigu užkraunu tau ant sprando kad ir tą mažmožį, mat mano rokundas su gentimis gal geriau klosis.

Antra vertus – aš ir rašysiu komžiausiai. Jeigu Tau butų dėlei tos priežasties koksai neparankumas – tai tuojau parašyk, sutvarkysime kiteip dalykų – gal keno nors kito adresu?

Kas link mano filiozofijos, – visai neturiu pretenzijos filiozofuoti pagal kokių nors filiozofijos įstatymų, žinodamas kad didžiausioji filiozofija tupi gyvenime, o ne rašte, ne knyguose, – t. y. – ne gyvenimo aiškinimuose. Antra – jau ir filiozofija, kaipo tvarybe, emancipuojasi iš visokių proto įstatymų, užrašydama Protą ir jo tyrąją veikmę į istorijos paragrafus po vardu: „Nelaimingas karžygys“.

Na, lik, bro lau sveikas ir parašyk tuojaus apie save, apie Siciliją ir apie Lietuvą, jeigu Tavo upas dar nuvaldo plunksną. Aš esu visai iširęs ir haliucinacijos nesiliauja mane lankiusios.

Fatič dar šaip-be-teip turisi, ir tankiai su juo trīse keliame pokiilius iš- ... grybų, džiovintų Sevrierė.

Tavo Adomas

Adresas: A. Gorelick
10 chemin des Pervenche
Courage. Geneve

Pasiteirauk teipgi, ar Sicilijoje ne grasnuoja perdaug kokios ligos, – kaip va – malarija.

4

Adomo Varno laiškas neaiškiam adresatui. Viena prielaida būtų, kad laiške išdėstyti teoriniai samprotavimai apie dailę, tautiškumą skirti Šlapeliui, studijavusiam meno teoriją Paryžiuje, Sorbonos universitete, Florencijos, Romos meno akademijose. Abejones kelia laiško užgaulus tonas, pakylėtos frazės, kandūs komentarai. Skirtingai nuo kitų Šlapeliui adresuotų laiškų, nėra jokio intymesnio intarpo. Tai veikiau galėjo būti atsakymas į tokio pat stiliaus dailininko Adalberto Staneikos laiškus (žr. 13 laišką)

Brolau.

Ar aš rašiau Tau dėlto kad Tu mane suprastum kiteip negu aš norėjau? Todėl turėdamas laiko rašau toliau. Aš guodoju, aš gerbiu svetimą nuomonę, jei tik svetimasis ją turi. Aš gerbiu nuomonę išsvirtą ypatingu prakaitu, nuomonę paeinančią iš gilumos širdies. Turėk nuomonę kiek tik gali jų surasti savo gelmėse; juo daugiau jų turėsi, juo aš labiau džiaugsiuos iš tavo turtingumo. Pyk kiek nori už mano adverniškas nuomones, kalbėk ar keik kiek nori piktais ir karčiais žodžiais, turėk tik gilumoje tavo dušios meilę tiesos ir grožės.

Buk tu mano didžiausiu priešu, priešu kurs myli tiesą, o busi mano didžiausiu draugu. Dėlei vienokių priežasčių badavimo draugaujas tik gauja, kurios tikslu viešpatavimas gerkle ir kurios įrankiu yra tuscias indas ir dar su svetimu žvangesiu.

Pykti, mes pykstame tankiai, ypač pagyvenę Varšuvoje bet mokėjime pykti iš meilės, o ne iš karštakliackystės.

Žinojau jog Tau skaudu bus skaityti mano laišką, bet niekuomet negalėjau daleisti, kad Tu teip paviršutiniškai graibytum dalykus ir teip menkai tepažintum gyvenimo. Jeigu mokėtum atskirti tą kas paėina nuo širdies nuo to, kas apskritai nušaukiama išsimokinimu mokslainėse arba iš laikraščių, nesakytumei kad mano lupose „dailės prostitucija“ yra tik puikiu pasakymu. O juk regis aiškiai ir atvirai sakiau, jog nemoku niekam **zarodinėti**, nenoriu nėkam **gero daryti**, noriu tik **gyventi**, gyventi dvasios neprigulmybėje. Ką aš padarysiu jeigu **negaliu** gyventi greta su dailės prostitucija?? Pasakyk, patark, kas man reikia daryti? Suprask gerai, ko aš noriu ir kaip aš noriu gyventi.

Kas man, kad Paryžiuje arba Varšuvoje brolaujas su prostitucija ir geria jos smarvę su skoniu!? Aš esu **aš**, – lietuvis – Adomas Varnas, ir aš sakau jog toji smarvė man nepatinka, kad aš ją galėčiau uostyti.

Tau, padėkime, visai nerupi parodų likimas po kritikos, o aš su tuo likimu negaliu gyventi. Aš pykstu, aš keikiu dėlto, gal būt, kad aš esu piktas žmogus, bet ir dėlto, kad nemėgstu smarvės, kurią man kiša ponosė.

Iš antros pusės, jeigu į archyvą dedama gražias mintis-idėjas, tai ne dėlto, kad tos idėjos yra savaime menkos vertės, bet dėlto kad dirva joms dar nearta, dėlto kad stuobriai į kuriuos norima skiepyti tas mintis perdaug dar yra stuobriais.

Laiškus irgi skaitai labai paviršutiniškai. Rašydamas [...], aiškiai sakiau jog pripažįstu **dvejopą** parodą: dėl kritikos ir dėl pinigų.

Jeigu kalbėjau kam nors, jog norėčiau daryti parodą, tai maniau tiktai apie parodą dėl pinigų (patariu Tau geriau perskaityti mano pirmąjį laišką, rasi tą pačią nuomonę) O kam aš parodą darysiu Lietuvoje – tarp suskių? Aš darysiu ten, kur geriausiai galiu pasiekti savo tikslą. Tas keista gal but neišrodys ir Tau, jeigu atidžiau ir nuosekliau manysi. Nemaišyk tik pritaikomosios dailės ir paveikslų salionų pagražinimui su daila grynoj jos prasmėj, apie kurią aš kalbėjau ir kalbu, kuri neprigulminga tarnauja tik pati sau.

Siunčiu Tau savo mintis po senovei, lyg nematydamas Tavo tuštaus užpykimo. Aš jo ir nenoriu matyti.

Yra čia daug dalykų judinamų, žinosiu galutinai, kaip Tu į juos atsineši.

Būk sveikas ir linksmas –
A. Varnas

P. S. Manydamas, kad gal but Tu išvažiavai jau į Paryžių, ir iš atžvilgio į labai rupestingas atliekančias savo priedermę krastas Maskolijoje, įtraukiu šį laišką.

5

Zigmanto Skirgailos laiškas Adomui Varnui. Matyt, rašytas 1908 metų pradžioje, nes Juozapas Albinas Herbačiauskas dar tik ruošiasi važiuoti į Romą, o gegužės mėnesį jis jau Romoje (žr. 6 laišką). Minimas Varno paveikslas „Vakaras“, kurį autorius po parodos padovanojo „Žiburėlio“ draugijai („Žiburėlio“ išdininkės Marijos Putvinskaitės padėkos laiškas Varnui, Vilnius, 1908, lapkričio 25, KČDM archyvas). Laiške pasakojama apie

dailininką Juozą Kodį, kuris studijavo Čikagos dailės akademijoje, po to Prancūzijoje. Jo gyvenimą, tragišką baigtį aprašė artimiausias jo draugas Antanas Žmuidzinavičius atsiminimuose (A. Žmuidzinavičius, Paletė ir gyvenimas, Vilnius, 1961, p. 371–375). Laiške minimas Aleksandrovskis buvo Varno draugas Štiglico mokykloje (I. Šlapelis, „A. Varnas ir jo darbuotė“, Pradai ir žygiai, 1926, nr. 8, p. 189)

Mielasis Adomėli.

Laišką Tavo gavau užvakar. Bjaurus dalykas su popiergalais: tas draugas ant kurio šitame dalyke galejau remtis, dar nieko ne atraše man iš Paris, – gal mano atrašit išsiuntęs jau Tau p.[pasas] kitiems ne pasitikiu nes su prancuzais mažai bendro turi. Rašant padariau Tavo dar sena antraša, dabar tiktai pataisiau. Vienok vilti dar turiu kad viskas gali buti pasekmingai. Pakol-gi, jeigu tik galietum, belkis pas Prušinskius; (žinoma tuojaus man parašik, nes turesiu parašit į Paris.) Dirbti ten galėsi man rodos labai ramei, jeje kur atskira dideli kambari ant aukšto, kur galesi kiauras dienas tupet ir nieks Tau ne kludys. Man rodos šituose namuose dar Tu ne buvai; yra tai šali miestelio, pirmi, geltoni namai praejus takeli nog stotes lig gatves. Kas lynk pigumo pragyvenimo tai ner ka kalbeti, nes gerai pažįstu Prušinskius, – niekad ne daleis idant turetum rupintis ape pragyvenima. Ištikro jeje labai nusidžiaugs ir galesi kelieta menesiu atsilset puikei ir ramei dirbti. Gali jems parašiti pakol porį žodžių.

Tuom tarp aš ragisiu draugus Paris, kad ne gaišitu su p. Visuomet taip buna, keip tik ant sprando ne sedi, tei nesiskubina.

Aš tuojaus po Veliku (šiče), mėgisiu belsties į Medvilionius, nes čia mainšis gyventojei, ir dabar jau ne smagu nes taiso, perdirba namus, daužosi dulkina. Gal da rasiu Vilniuję paroda liet. Skaičiau visas kritikas; visur gire. Buvo iš čia tulą ypatą Vilniuj; prašiau idant atkreiptu didesne atyda ant Tavo „Vakaro“. Griždama pasake kad „viskas puikei bet kokios ten moteriškes – symboliaus blogas, sunkus piešinis“. Savo keliu ne pasitikiu jai, nes per mažai mato dailes veikalu paskutinio laiko. Labai norečiau pamatit pats.

Rašė Gerbačauskas g s. [gegužės] m. važiuosęs Ryman. „Bet jau tikrai“ – ne tikiu.

Jau kelieta dienu smaugia mane bjauri melancholia. Yra tei reakcijoje, nes gavęs ramumą ir per kiauras dienas bunant tiktai su savim, nog visokiu minčiu ne galejau apsigynti; dabar gi jaučiuos teip apatiškai, teip neišpasakytai pesymistiškai... Ant galo tiek liudnu žiniu iš visur.

Pasirode kad tas Cranockis pasipažįsta su Kodžiais iš Minsko (brolis Kadžio kuris nusišove pernai Parižiuje) iš tos priežasties turejau če biski nemalonumo, nes užklaustas buvau kas tai per vienas tas p. Aleksandrovskis? (Gal žinai kad tas šelmis iškeliavęs iš Parižiaus su Kodžiu iš Amerikos, kuris atvyko iš Am. į Parižių pas broli jau mirusi į Lietuva, apvoje jį, paeme valiza kur buvo terp kituko ir kelieta darbu a. a. Juozo K.) Turbut Kodis amer. papasakojo šiče kokius tai draugus turėjo mirusiųs... Ne smagu buvo išties! Ar Tu nieko ne žinai dabar ape Aleksandrowski? Ant galo aš visada jaučiau kad tas žmogus gali daug niekniekiu nuveikti, bet teip toli nužengti, tai stačiai nesinori tiket!

Ka, gal Lietuvoje kur susidursime? Gal dar rasiu Tavy Vadoviuose, nes busiu jau ten pradžioję liepos?

Norečiau labai susieiti su Tavim dar kur nors, pasikalbeti biski plačiau, matai daugelio parašiti stačiai ne galima, jaučiu kad Tu per šitus porį metu turėjai daug pergyvent... Su manim, broluži, ne keip... paskutiniuose metuose pergyvenęs baisei daug ir matęs daug, persitikrinau, priėjau prie to kad svajones mano tuscios... Svajones mano pasibaigę baisiausių nihilizmų... Dailės mano tom nieks jau ne supranta... Gal ir gerai... Išties, kas kart jaučiu prapulti didesni tarp manim ir žmonėis!... Ne turejau ir ne turiu energijos gyvenimo!... Voila tout! Kad ne tas misticizmas kuris mane slege! Bet tiek to tuom tarp!

Keip tik gausi iš Paris p., tuojau man parašik. Tuom tarp baigiu. Rašik.

Bučiuoju Tave širdingai
– Tavo – Zigmantas

P. S. Nog Šlapelio dar neturėjau če joku žiniu iš Rymo. Ar ne raše dabar pas Tavy?

6

Igno Šlapelio laiškas Adomui Varnui, 1908, gegužės 3. Laiške minimas gydytojas, visuomenės veikėjas Juozas Bagdonas-Bagdonavičius buvo Lietuvos dailės draugijos narys, rūpinosi dailininkų šalpa

Brangusis.

Aš jau ant kojų ir šiek tiek atsikrutejau, lig šiol vis dar taip sau tingineju, landome su Gerbačevski po Rymą, bet jau reikes tam padaryti galas ir pradeti tikriaus gyventi, kaip pirma sirgimo gyvenau.

Kas girdeti apie Tavo kelionę į Siciliją? Gerbačevski sake skaitęs Tavo tragišką laišką į Baltrušaitį rašytoją ir prašymą pašelpos delei **Lietuvon Sugrįžimo**. Staniejka šendien raše Gerbačevskui, kad Bagdonavičius žadėjęs Tau surinkęs atsiusti taipgi **sugrįžimui** Lietuvon. Kažin ar bus gerai, kai sunkiai išspaustus skatikus apversi ant ko kita – ne tam kam jie buvo skiriami. Man išrodo, kad toks sunaudojimas skatikų išgautų nuo tautiečių, gali ir iš tikro skaudžiai atsimonęs ne tik Tau pačiam tečiaus ir visiems mums badkenčiams; užtat tai ir primenu. Už bloga to neimk ir daryk, kaip Tau tinka, tik susimildamas nejieškok Sicilijoje išėjimo iš ankštaus padejimo, nestai sutiks skaudus užsivilimas.

Jei Garmi nori turėti malonias vakacijas, tai ant salos Kapri jas ras. Ta salelė, kaip žinoma, arti Neapolio, mažutyte, kalnuota, su oru labai sveiku, pragyvenimas pigus. Par vasar Kapri esti sausakimšai užgyventa, daugumas nuo Italijos karsčių iš miestų tenai be-ga.

Jei jis žada tenai važiuoti, temalonėje man parašyti, kuomet važiuos ir koku keliu: ar par Rymą ir Neapolį, ar iš Livorno tiesie į Kapri.

Tavo laiškam iš Rymo išsiųstiems, atsakymų lig šiol negirdėti.

Kaip bekruta Fatič? Jei su juo susitinki pasakyk jam naviną, kad Ščerbanienko apsideve ir pasveikink nuo manęs. Jam senai siunčiau skepetą popieriu, o jis neine miktelėjo! Lik drutas. Kietai spaudžiu Tave.

Ignotas

Ryme 3/V.08.

N. B. Labas dienas Garmiui

7

Igno Šlapelio laiškas Adomui Varnui, 1908, birželio 20

Brangusis!

Šiandien gavau Tavo laišką, tuojaus nunešiau į krasą pinigų, parėjęs jiėmiau laišką rašyti. Ir be Tavo gavimo laiško šendien bučia išsiuntęs pinigų, maniau jog mano laiškas yra pragaišęs.

Keistas dalykas kad daugiau nepriima kaip 25f. ant vieno „pervedimo“. Norėjau siųsti pinigų laišku, deja neturiu „pečetės“, kitaip nepriima.

Draug su pinigais norėjau išsiųsti iš Margaritos siuntinį, tik neprijeme delto, kad nebuvo užpečelytas su mano „pečetimi“. Dabar

einu jos jieškoti pas pažįstamus, o jeigu nesurasiu, tai prireiks pirkti „pečetis“, o skatikas teip brangus pas mane, tegul jos šimtas ir siuntinius ir tokius suredymus.

Iš Rymo išvažiuosiu 24 arba 25 šio mėnesio. Nu spėk kur? Neįspėsi.... Į Sardiniją, į pietinę dalį. Iš Rymo važiuoju į Neapolį, iš ten jiemsu garlaivį į Ciagliari, jei galesiu apsigyvensiu kur ne miesti, o ne – tai pačiame Ciagliari.

Daug prisiklausiau apsakojimu apie gerumus tenyškščius, o kaip ten iš tikro yra – pamatysiu ir tuomet parašysiu.

Busime kaimynistėje ant krantų stovėdami galesime kits kitiems pabučiavimus siuntineti. Ten žmones sako ęsa apilaukiniai, ten kaip tik mano sėbrai.

Herbačevski jau išvažiavo į Castel Ganiolfo [Gandolfo] (Borge Vittorio Emmanuelle 26).

Mano akcijos labai nupuola nežinau kaip par vasar reikes prasi-trinti – bus labai sunku. Lig pasimatymo. Jei man iš dangaus nukris keletas frankų, tai aš nučiaušiu Palarmon nu, žinoma, ir pas Jus.

Likit sveikučiai.

Judu bučiuoju

Ignotas

20/VI.08

8

Zigmanto Skirgailos laiškas Adomui Varnui, 1908, birželio 15/28

Medvilionei

Mielasis Adomeli! Laukiau laišku no Tavys bet iki šiam laikui nieko ne gavau. Ar užpykai už ką? Kas link mynetu popiergaliu tei jokiū būdu ne galejau išgauti. Rašiau kelieta kartu melddamas ydant pasiskubintu jieškoti, – bet veltui!

Gavau laišką nog Staneikos kuriam rašo buk esi Ryme. Skubinu todėl pabrėžti šitu porį žodžių.

Užvakar atkeliavau į Medv. iš Načos. Anksčiau negalėjau nes če taise namus. Busiu če tiktai iki 10 liepos nes baigesi mano p. Grišiu Krokuvon, pabusiū kokius 2–3 sąvaities Vadovicuos, o paskui į Pariziu. Masčiau ape Roma, bet jaučiu kad iš puses muzikališkos nieko ten ne pasinaudosiu.

Praše mane Gosai ydant parašičiau Tau kad ne tikėtum ape tai buk če jieško Tavy ir šnipynėja; kad tei Motineles Tavo tuscios bai-

mes (o jai žinoma užtenka iš blusos padarit jauti!) Tokiu prasikalte-liu keip Tu, tei če visur daugelis, teipogi daug sugrižusiu iš užrube-žio, kuriu nieks ne kliudo, stačiai nor užmiršt. Lieparskis teipogi šiaš-ku apsiutas. Ištikro keip matau če ant vietos, tei baimė tiktai iš tolo.

Su Motinele Tavo dar nesimačiau. Gal rito. Ką kalbet žinau... Rašik vėikiau keip laikaisi? Kokius įspudžius pirmus turėjai Ryme? Ar mateisi su Gerbačiausku?

Perleidau šimet Načos neišpasakitai puiku pavasari! Tei buvo tik-ras pasivelines pavasaris mano dušios... Neapsakomai gražus dar-žas (park) ypatingai laike židejimo, pulkai lakštingaleliu, kelieta die-viškai gražiu dušiu, viskas tas susidejo ant kokios tei puikiausios symphonijos mano gyvenime!... Valandomis jaučiu savyje teip gry-na kudikišką dušę; teip jaučiausi laimingu! ir Improvizacijose mano valandomis visiškai pranygdavo mano tragizmas ir „aš“ senas karts no karto budau ir juokiausi iš mano kudikiško stačėinaiviškumo...

Rašik mielasis, ape viska plačiau! Aš šedien ne galiu plačiau, – teip ma pasiutusei liudna, teip liudna...

Bučiuoju Tavy širdingai
– Zigmantas

p. st. Janiszki
15/28 VI 1908

9

Zigmanto Skirgailos laiškas Adomui Varnui, 1908, rugpjūčio 3. Laiške ap-rašytos „stotes“ – tai Varno vieni pirmųjų darbų, stacijos gimtajai Joniš-kio bažnyčiai

Nacz 3 VIII 1908

Mielasis Adomėli!

Laišką Tavo prisiunte man iš Joniškes Gosai, vakar gavau. Gaila kad negalima ištirt keip ilgai keliavo iš Sicilijos!

Aš jau pori savaičiu keip sugrižau iš Medvilionu, manau dumt į užrubeži nes popiergalis baigesi, turejau vienok užkabit dar Nacz nes Joniškes valdžia ne galima buvo išdrist prašit sustiprint popier-gali – turejau če tą padarit... Vienok tie žmones be mano žinios pa-rupino per Varšuva kitą p., teip kad sutike mane ant stotes pasake kad viskas užbaigta tiktai dabar nog manes priguli ar turesiu norą dar če apsiliikt. Žinoma sutikau. Busiu če dar koki menesi ar 3 są-vaites.

Kas link mano dabartinio p. ir seno, tai abu del Taves netike... Manau kad pakol Tu iš Sicilijos atsibelsi iki Krokuvos, tei aš jau ten busiu ir rupinsiu del Tavęs p. Žinoma pradžioje rugpjūčio jau galvosiu keliauti Parižiun. O kas ling prancuzisku pas tei nieko tuom tarp ne galiu pasakit nes pats ne jieškojau. Pakol gi pažistamu, kurie tupėtu Krokuvoje laike vakaciju, neturiu apart tokiu, žinoma, kurie tame dalyke nieko ne gal...

Lietuvoje buvau tiktai 2 sąvaiti. Per visą laiką buvo šalta, vėjas ir lijo. Tiktai vienintelis vakaras šv. Jono buvo labai, ramus ir ne paprastas. Jau velai nakti o mes su Antanu Grauzoku dar vis vaiksčiojom po apylinke kur ugneles užmatem ir klausem dainu ir patis dainavom. Neapsakomai puikus vakaras, ispudingas vakaras!... – Tiek daug tautišku senu daineliu! Dėl manes tei buvo keip gerai išalkusem šmotelis duonos...

Senelis Gosas koks buvo prieš 3 metus, toksai ir dabar: stipras, sveikas, gerai išrodo, pilnas ramumo ir t. t. Teresa taipogi: tas pats gyvumas, toi pati energija, tas pats širdies gerumas.

Iš Tavuju Joniški jau seseles neradau, – ištekejo. O Motinele teipogi ir sesule antroji išrodo keip seniau. Kalbėjomes apie Tave. Nuolat tas prakeiktas užklausimas kada užbaigs moksla... Pasižiurėjau į Tavo Keistuti ir teip rodos kas į širdį ignibo. Teippat ir žiurėdamas vel į Tavo „stotes“. Tyče dar karta nuejau į bažnyčia ydant pasižiuret Tavo pirmems darbams...

kiek laiko – kiek vargo!...

Leparskis jau apsivedė ir vaiką tur. Išrodo kaip gerai užlaikitas erželas.

Ar su Gerbač. ne mateisi Ryne? Kas su Šlapeliu? Prisiusk man Jojo adr.

Rašik!..

Bučiuoju Tavę karštai – Zigmantas –

ps. Savo keliu neužmiršk ape Prušinski, man rodos Jisai galetu ir jieškojime p. padet.

Adr. поч. ст. Русиновиче
Минской губ.

им. Начь

N. N. Czarnowcy (Zygm[u]n[tow]i)

Igno Šlapelio laiškas Adomui Varnui, 1908, rugsėjo 18. Posta ferma (it.) – paštas iki pareikalavimo

Mielasis! Tavo pinigai manę išgelbėjo iš bauriausios skylės. Ir kaip keistai buvo atsitikę. Gaunu Tavo telegrama nueinu atsiimtu pinigų krasinikas man sako, kad ir kiti pinigai man esų ir senai nuo 18 šio mėnesiu krasoj valkiojūsis. Man iš Lietuvos metai siunte vienas žmogelis ir nepadejo **posta ferma**, tai krasinikai ir nežinojo kas su jais darų. Užsimokėjes skolas – jų buvo privisę apščiai – ant rytojaus išbraukiau Ryman, jis mat ant manęs veikia gydančiai, ten greit pašalins tą neskanumą, kurį Cagliari buvo palikęs ant dušios. O pas jus aš vis tiek nusikraustisiu bent ant savaitės, kaip tik gausiu rupesnę skatiką, laukiamą iš Amerikos, tau skolą, rodos, pirmiau galesiu atsisteisti, manau iš Lietuvos netrukus šiek tiek gauti. Turi tiesą sakydamas, kad gerai mokėti yra tingėti yra [sic.] svarbu, tik niekas nemoka tingėti, kas nemoka dirbti. Aš šiemet, jeigu brolis badas nesmauks, išsijuosįs krutesiu visaip kaip tepliosiu, rašysiu, versiu, lingvistiką studijuosiu. Su vertimais gal galima bus koks „biznelis“ padaryti, kitaip stačiai nebera kelio elgetauti labai nebeskanu pasidare, par daug pasižeminimų reikia kentėti. Čia atvykęs ant rytojaus nukakau pas Herbačevskį, jis dar tebegludi Castel'yje. Gandolfo laukdamas iš kur, skatiko, apie 20 šio mėnesio žada grįžti Rymon. Taip didelių pavojų, kaip Staneika yra rašęs, neturėjęs ir neturi, turi tenai šiektiek skolelių, bet nieko bausaus nera, o kas yra tai mums ir jau visiškai nepirmą ir nepaskutinį kartą. Staneikos melio-drama prasidėjus nuo moterės, 13 rugpiučio pamatęs kokią ten moterį, keistą, panašią Herbačevskim, labai ne laiminga, (visa tai padabojis vienu pamatimu), kurią tik jis tegali išgelbeti, 13 tai pas jį dar tebeturi mystišką prasmę, mat jis tebegyvena debesusna Krokuvos mystikos, kaip ten buta taip, tik nuo to pradėjęs dukineti. Paskesniai užsimanes nutepti Kristų, prieš tepant sau pasakęs: jei pavyks tas darbas tai bus ženklas, kad Kristus su manimi, o jei ne – tai piši propal. Sėdžiu dieną, kitą trečią niekur neišeidamas, ir net nieko nevalgydamas, o Kristaus kaip nera taip nera, kaip lig šiolai niekam nepavyke jį padirbti. Iš to išvedęs kad Kristus jį apleidęs, kad jis prieš jį prasikaltįs. Nu tai jau visiškai pradėjęs iš galvos eiti. Tai mat iš šito šiupinio mystikos, erotikos ir kitų burbulų susitvere tragediją. Herbačevskis gerai išudijas tai liovęsis po padanges skraidyti, ruošiąsis važiuoti Lietuvon.

Kada ten Skirgaila buvo minėjęs buk ir Tu besirupinusi paspartu ir ketinus Lietuvon traukti, ar tas tiesa?

Skaitant laikraščius, matant, kaip mūsų geradariai, dievo, tik nežinia kokie tarnai, smaugia, smeigia mažiausią diegelį jauno gyvenimo, tiesiog baugu važiuoti, ne tai baugu, ale nežinia kaip įsikabinti gyvenimo neinant jiems bernautu, o jog dabar beveik visi Vilniaus Kauno šviesuoliai virto kunigu bernais, jų pastumdeliais. Kadagi mūsų burnos atsivers ir rankos atsiriš? Kad ne tas bausis gyvenimo realistiškumas t. y. bedos, tai su velnišku įniršimu imčiaus ardyti seną mešlyną, o dabar tylek jei nori gyventi! Badu stipki!

Buk sveikutis!
Širdingai spaudžiu
Ignotas
18/IX Roma

11

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Adomui Varnui. Ant voko pašto antspaudu yra data: „8.XI.10.“ Laiške minima knyga – tai Herbačiausko „Erškėčių vainikas“, išleista 1908 metais, kurią apipavidalino Staneika

Mieli Draugai!

Siunčiu Jums šiandien mano knygą. Nepykit už taip ilgą tylėjimą – „Vargai, klapatos“...

Meldžiu Jūs karštai: niekam mano knygos neskolinkit, nedarykit man „konkurencijos“! Kas nori mano knygą perskaityti, te nusiperka sau; jei negali, te reikalauja skaitykloje. Šiandien literatai neprivalo daryti mielaširdybės, nes jiems veik nieks nedaro mielaširdybės – kiekvienas nori **pigiai** jį „pažinti“ ir dar **pigiau** išžvelgti. Žinot gerai, kaip aš neapkenčiu to **pigumo** dailėje ir literaturoje (ypač Lietuvos gyvenime) Pigumas=tandeta-[?]

Kaip Jums sekasi? Gal jau žinot, kad Skirgėla keliauja Paryžiun – Tiesą pasakius, kitokio išėjimo jis nebegali jau išsvajoti, nors pats jau pradeda jausti, kad galų-gale gali būti prastai, nes „naujoji galdynė“ ko tolyn, to prastyn eina – rytoju jau nebegalima pasitikėti. Jis dar nelabai supranta, kad „naujos galdynės“ balsas – tai **asilo blio-vimas**. Kada asilas bliauja, lakštingalas turi tylėti. Reikia pirmiau nutildinti asilą, kad galėtų dainuoti lakštingalos. Asilo balsas šioj galdynėj „perbalsuoja“ (socijališka terminologija) dailės ir muzikos balsą.

Tos teisybes Skirgėla dar manding gerai nesupranta – „Godłem óslej poezyi jest oseł, którego poszukając [...] i niszczy najlepsze [...]“. Štai „naujos gadynės“ t. v. n. filosofo–sociologija“. Tegu ją velniai so jos asilais. „Duokit kuo veikiausiai tam jūsų asilui „laisves ėdalo“, kad jau nutiltų, psiakieva“ – štai mano troškimas – šauksmas. Pakolei tas asilas (ypač Lietuvoje) nacionališkai ir sociališkai bliaus, pakolei lakštingalas tylės, pakolei poetai dainiai gėdinsis dainuoti!..

Taigi Skirgėlą gali „perbalsuoti“ net ir jo muzikoj didysis Lietuvos asilas (kngo Tumo pavidale). Liudna man, svarstant dailės klausimą Lietuvoje. Nepykit, kad asilo bliovimui paskyriau tiek vietos. Tas bliovimas visur šiandien aktuališkiausia tema. Kaip-gi galima tylėti?!

Mus visus „perbalsavo“ didysis Lietuvos asilas. Ot kur mūsų nelaimė. Asilo bliovimo visi klauso, o mus net Lietuvos kumelė ne tik neklauso, bet ir išdrįsta... kritikuoti – kaipo „tinginius – renegatus“ – Išties bepig Lietuvoj būti asilu. Ir Krokuvoj taipogi. O gal ir Paryžių? Skirgėla apie tai sugrižęs pasiskųs...

Bučiuoju Jus karštai širdingai
Jūsų Ju...

12

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Adomui Varnui. Laiške nurodomas Zigmanto Skirgailos adresas Paryžiuje, ankstesniame Herbačiausko laiške (žr. 11 laišką) sakoma, kad Skirgaila dar tik ruošiasi vykti Paryžium. Iš to matyti, kad šitas laiškas yra vėlesnis. Herbačiauskas veikiausiai komentuoja drastišką Varno straipsnį „Talentų šelpimo reikaluose“, išspausdintą „Vilniaus Žiniose“, 1906, spalio 22 (lapkričio 4), nr. 235

Mielas Drauge Adomai!

Tikrai nudžiugau, apturėjęs nuog Jūsų laišką. Keletą kartų norėjau pas Jus rašyti, bet nežinodavau, kur gyvenat, turejau išsižadėti to noro.

Skaičiau Jūsų straipsnį „V.Ž.“ [Vilniaus Žiniose] atspausť. „Kraujo pipirais“ (teip atjaučiu Jus) ugnij degančiais, išvijot iš „Lietuvos kultūros namų“ tuos visus „špokus“ – baidykles – slogučius, kurie slogino ir, slogina tikros lietuvių dvasios tikriausią mintį dėlei įvykdymo Europoj bezdžionių plepėjimų – zaunijimų – pzybilavimų (bzuchomówski) ir t. t.) rasi „išganymo idealų“. Šiandienine Lietuvos vi-

suomenės psichologija tokia: miegoti – snausti, nors varpai „kaukia nežmonišku balsu“, nors numirusių veles raudoja kiekvienam kiekvieno namelio kampe!... Žinoma, kalbu apie **dvasišką miegą** – Politika (vaikiška, kvaila, psichopotologiška delirium – tiemiška) smaugia Lietuvoj dvasią, kuri volens, nolens, norėdama išlikti gyva, **turi nuduoti miege esančią**. Per visą 1906 metų budino tą visuomenę iškilmingiausi Lietuvoj vyrai, šaukdami: „Vyrai, tverkit tautišką kultūrą. Vyrai, tikėkit jusų dvasios gilybėje tikros politiškos laisvės sekla! Visuomene keletą kartų pabudo ant trumpos valandės ir apsiverstus ant kito šono dar labiau užmigo! Tikra ironija! Dabar-gi pabudo ant biskį ilgesnes valandės ir (stebėkites!) nori umai įvykdyti tą viską, kas turėjo būti įvykdyta per **2 metus!!** – Štai „Pirmosios Lietuvos dailos parodos“ psicogeneze! Jei taip toliau bus, tai vietoj **tautiškos** naudos, bus **tautiški** juokai-šposai!

Skirgailos atrašas-

Paris, rue des Carmes, Hotel de Rome VI ét-No 35

Nukeliavo į Paryžių, tartum užkeretas, prieškoki... mirties malones!...

Stancyka raše pas Jus.

Gyvenu šep teip. Turiu tvirtą viltį, kad ištersiu iki galo-

Bučiuoju Jus ir spaudžiu Jusų delną
Juozapas

13

Adalberto Staneikos laiškas Adomui Varnui. Rašytas 1909 metais iš Miuncheno

Mielasis.

Nustebau perskaitęs Tavo laišką! Negaliu Tavęs pažinti. Tai jau „išsimancipavai“ iš lietuviškumo?. Kuomi-gi tapai? Šveicaru, kosmopolitu ar virš-žmogium?! Tai žinoma! Viršžmogyste pasikelusi virš tautų, viršum „gero“ ir „blogo“ duoda Tau teisė reikalauti ir imti nuo žmonių pinigų. Tik, po šimts velnių, kodėl butinai nuo Lietuvių – kurie net „savųjų“, norinčių tautiška kultura, tautiška dailė ir poezija sutverti, geidancių naują, originališką žmonių bendro gyvenimo idėją, jų širdyse ir bude paslėpta apreikšti, gyveniman įkurinti – kurie šitų žmonių medžiagiška bada numalšinti negali ar ne moka, – kodėl butinai nuo jų o ne nuo kitų nors nuo tų nutukusių Švei-

carų-Francuzų kapitalistų, arba Vokiečių pinigų imti?! Ar tik dėlto, juog vieni tik Lietuviai taip kvaili, juog dar duoda?!! Ar tik dėl to!? Pagalvok-gi viršžmogeli!!

Tautą galima bausti už nerangumą! bet pasityčioti iš jos vienok priimti ir reikalauti: nuo jos savo egoistiškų reikalų aprupinimo tai biauuru!

Nesinori man tikėti kad toks butum.

V.S.

Munchen, Arcisstrasse III 4

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI

Parengė *Alfonsas Eidintas*

Juozas Gabrys-Paršaitis (gimė 1880 metų vasario 22 dieną Garliavoje, prie Kauno – mirė 1951 metų liepos 26 dieną Mont de Corsier prie Vevey, Šveicarijoje), aktyvus lietuvių tautinio judėjimo dalyvis bei Lietuvos valstybės propaguotojas 1911–1918 metais, literatas ir politikas – spalvinga ir įdomi asmenybė. Suomijos istorikai Seppo Zetterbergas ir Börje Collianderis¹ bei amerikietis Alfredas Erichas Sennas² iškėlė jo vaidmenį politikos srityje, o juos reikšmingai papildė Eberhardas Demmas savo straipsnyje³, tuo tarpu Lietuvoje jis buvo žinomas daugiau iš to laikmečio veikėjų atsiminimų, beje, vieniems iš jų (kun. Vincui Bartuškai) vertinant jį teigiamai⁴, o kitiems (Martynui Yčui) – neigiamai ar net pašaipiai⁵. Atrodo, nė vienam iš minėtų autorių nekėlė abejonių Gabrio tautinė ir kultūrinė (įvairių raštų rašymas ir literatūrinė kūryba bei leidybos) veikla. Ji pakankamai detalizuota ir 1992 metų mano studijoje apie Gabri⁶.

¹ S. Zetterberg, *Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918: Ein Beitrag zu Deutschlands antirusische propaganda. Krieg unter den Fremdvölkern Russlands im Ersten Weltkrieg*, Helsinki, 1978, 279 p.; B. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation*, Turku, 1935.

² A. E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, New York, 1959; „The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania’s Independence, 1914–1920“, *Lituanus* (Chicago), 23(1), p. 15–22; A. E. Senn, „Garlawa: A Study in Emigry Intrigue 1915–1917“, *Slavonic and East European Review*, 1967, nr. 45, p. 411–424. Taip pat žr.: A. E. Senn, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, Madison, WI, 1971.

³ E. Demm, „The Propaganda of Juozas Gabrys for Lithuania before 1914,“ *Journal of Baltic Studies*, vol. 21, 2 (Summer 1990), p. 121–130.

⁴ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias: Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų vertinimas*, Klaipėda, 1937.

⁵ M. Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės kelias*, Kaunas, 1935–1936, t. 2–3.

⁶ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992, 326 p.

Kaip kontroversinė figūra Juozas Gabrys-Paršaitis iškyla jau Seno ir Demmo straipsniuose, kuriuose panaudojama nauja Vakarų archyvų medžiaga, nors nepaisydamas jų Lietuvoje Juozas Skirius paskelbė ir gana apologetinį Gabriui straipsnį⁷. Pirmojo pasaulinio karo užkulisių praskleidimas atidengė slaptosios politikos kombinacijas ir Gabrio vaidmenį. Reikia pabrėžti, kad Gabrio vieta prieškarinėje lietuvių istoriografijoje jau buvo nustatyta, todėl jo vardas nebuvo paminėtas net pirmajame lietuvių istorikų vadovėlyje *Lietuvos istorija*, kurį redagavo Adolfas Šapoka⁸.

Gabrio politinė veikla iš tiesų prieštaringa. Dar gimnazijoje išitraukęs į kovą su Rusijos imperijos režimu, Gabrys areštuojamas ir ištrečiamas į Odesą. Per 1905–1907 metų revoliuciją ir tautiniame judėjime jis pasižymi kaip vienas radikalčiausių Lietuvos demokratų partijos veikėjų ir po revoliucijos pralaimėjimo yra priverstas išvykti į užsienį. Gyvendamas ir studijuodamas Paryžiuje jis parašo ir išleidžia svarbius darbus, propaguojančius Lietuvą ir lietuvių klausimą. Savo darbuose jis kelia tautos apsisprendimo, jos savitumo, polonizacijos ir rusifikacijos problemas. Politinį kryptingumą jo publicistika įgauna 1915–1916 metais, kai karas sudaro galimybes svarstyti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą ir jos gyvavimo problemas. Visiškai sutikčiau su profesoriaus Mykolo Biržiškos vertinimu, kad „prieš Pirmąjį pasaulinį karą Gabrys tebebuvo kad ir su aiškiais silpnybėmis, tik vis dėlto apyšvaris veikėjas, iš kurio, kaip iš pirmo lietuviuo, stojusio į tautinio diplomato darbą, galima buvo daug laukti“⁹.

Iš tikrųjų Gabrys, nuo 1907 metų apsigyvenęs Paryžiuje ir įstojęs į Sorbonos literatūros skyrių, kur jo mokytojai buvo garsūs istorikai Charles Seignobos ir Charles-Viktor Langlois, be to, studijavęs „Ecole de Droit“ ekonominius ir socialinius mokslus, bene pirmasis iš XX amžiaus lietuvių sėmėsi iš humanitarinės prancūzų kultūros versmių ir pamažu įėjo į Paryžiaus aristokratijos salonus. Čia susipažino su politikais (Pierre Bauden, Marrice Favre, Paul Painleve) ir kultūrininkais (Anatole France, Albert Thomas). Tai leido jam kelti Lietuvos vardą, įsitraukti į kelių visuomeninių organizacijų kūrimą bei veiklą, įsigyti draugų prancūzų (pavyzdžiui, Jeaną Pelissier) ir gerai pajusti politinio gyvenimo pulsą.

Pasinaudodamas Paryžiuje įgytomis žiniomis ir pažintimis, Gabrys pradeda kelti Lietuvos klausimą moksliniuose ir politiniuose sluoksniuose. Gavęs JAV lietuvių emigrantų paramą, Gabrys išleidžia daug svarbių lietuviams leidinių ir savo publicistika tampa ži-

nomu asmeniu išėivijoje. Gabrio įsteigtas Lietuvių informacijos biuras, Pavergtųjų tautų sąjungos organizavimo iniciatyva ir jo leidiniai padarė jį svarbiu asmeniu Lietuvos problematikoje, ypač lietuvių tarpe.

Pirmasis pasaulinis karas sukonkretina Gabrio veiklą. Visų pirma jis gavo lėšų iš JAV lietuvių Lietuvos klausimo kėlimui (1914 metų rugsėjo 21 dieną lietuvių kongrese Čikagoje) ir galėjo leisti *Pro Lithuania*. Šiuo metu jis dar nenutolsta nuo Lietuvos autonomijos idealo, betgi jo formuojama opinija apie Lietuvą patraukia suinteresuotųjų šalių dėmesį.

Kai 1915 metų vasarą Vokietija okupuoja Lietuvą, Gabrys persikelia į neutralią Šveicariją, kur dirva jo veiklai tampa platesnė ir patogesnė. Šveicarijoje, į kurią Gabrys perkelia savo Lietuvių informacijos biurą bei leidinius, ir prasideda jo neretai dviprasmišką veikla, kuri ilgainiui nulemia jo, kaip kontroversiško politikos, likimą.

Visų pirma tik karui prasidėjus, 1914 metų rudenį, būdamas Niujorke, „Ritz“ viešbutyje Gabrys užmezga ryšius su Vokietijos ambasadoriumi Vašingtone grafu Bernstorffu, su kuriuo svarsto situaciją, susidarysiančią, kai vokiečiai užims Lietuvą¹⁰. Tai buvo rizikingas žingsnis, nes jo draugai Paryžiuje, padėję jam dirbti Tautybių Sąjungoje (Union des Nationalites), galėjo Gabrį apkaltinti negerais keitimais. Kontaktodamas su Antantės ir Vokietijos diplomatais bei politikais Gabrys pradeda dirbti dviem (jei ne trimis) frontais – jis leidžia germanofilišką *Pro Lithuania* ir dirba Antantės naudai *Les Annales des Nationalites*. Nors Gabrys instinktyviai linko prie Prancūzijos, tačiau jis tikėjo Vokietijos pergale kare ir dėsningai po Lietuvos okupacijos pradėjo artimai bendradarbiauti su vokiečiais. 1915 metų lapkritį jis perdavė laišką Vokietijos vyriausybei (per Vokietijos pasiuntinį Berne baroną Gisbertą von Rombergą) „Memoire Concernant le partage de la Lithuania presente par les Polonais au Gouvernement de Berlin“, kuriame pagrindė savo svarbiausią idėją – etnografinė Lietuva jokiū būdu negali būti įtraukta į Lenkijos valstybę, kad vienintelė priimtina sąlyga lietuviams yra nepriklausomy-

⁷ J. Skirius, „Pirmasis XX a. Lietuvos diplomatas Vakaruose“, *Mokslas ir Gyvenimas* (Vilnius), 1990, nr. 5–6.

⁸ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, 688 p.

⁹ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, Los Angeles, 1953, t. 2, p. 63.

¹⁰ B. Colliander, „En Konspiratörs Minnen 1911–1916“, *Acta Academiae Aboensis*, ser. A, Åbo, 1965, vol. 31, nr. 1, p. 3–40.

bės atkūrimas¹¹. Dar rugsėjo 2 dieną Gabrys iš Rombergo prašė leidimo nuvykti per Vokietiją į Švediją ir rugsėjo 14 jį gavo¹². Lapkritį Gabrys jau prašo Rombergo leidimo iškviesti į Šveicariją pasitarimams lietuvius iš Vilniaus. 1916 metų pradžioje Gabrys drauge su vokiečių atstovais planuoja darbus, naudingus vokiečiams.

Tais pat metais Gabrys pradeda ilgą bendradarbiavimą su Friedrichu von der Roppu. Nepaisant visų savo ryšių su vokiečiais, Antantės atstovais ir Allenu W. Dulles, Gabrys inicijuoja vokiečius sudaryti Lietuvos Tarybą Vilniuje, organizuoja lietuvių pasitarimus Šveicarijoje. Būtent čia, Šveicarijoje, ir įvyksta pirmasis Gabrio konfliktas su tėvynainiais. 1918 metų rugsėjo 5–16 dieną Lozanos konferencijoje dalyvavo Lietuvos Valstybės Tarybos, JAV lietuvių ir Šveicarijos lietuvių atstovai. Ypač Gabrio nesutarimai išryškėjo diskusijose su Antanu Smetona, Augustinu Voldemaru ir Martynu Yču, buvusiu Rusijos Dūmos atstovu. Gabrys, įkūręs Lietuvių tautos tarybą Šveicarijoje, ginčijo Lietuvos Tarybos Vilniuje statusą ir jos kompetenciją vadovauti visoms lietuvių organizacijoms. Jis motyvavo tuo, kad Lietuvos Taryba buvo ne žmonių rinkta, o vokiečių parinkta, kad ji neturi suvereniteto, prikišo Lietuvos Tarybai ir Uracho išrinkimą Lietuvos karaliumi. Konfliktas baigėsi tuo, jog Antanas Smetona, Martynas Yčas ir Juozas Purickis laikraštyje *Bund* paskelbė pareiškimą, kad Gabrys neturi pasitikėjimo Lietuvoje, kad iš jo atimami visi įgaliojimai ir kad jis pašalintas iš konferencijos¹³.

Tuo pat metu, kai Gabrys neteko galimybių daryti įtaką Lietuvos Valstybės Tarybai ir Vokietijai pralaimint karą, Lietuvoje susidarė galimybės sudaryti laikinąją vyriausybę.

Kai Vokietijos kariuomenė traukėsi iš Lietuvos, o rusų bolševikų daliniai žygiavo paskui ją, Lietuvos padėtis darėsi dar labiau komplikauta. 1918 metų lapkričio 5 dieną Gabrys parašo laišką Vincui Kapsukui, lietuvių bolševikų vadovui Maskvoje, kuriame pareiškia, jog „negalima daleisti, kad 20 vyrų [...] spręstų visos šalies likimą kviesdami karalius ir t. t. Aš turėjau sunkų konfliktą su jais“ ir kad jie „turės greit apleisti Lietuvą, tai tuomet mes, sugrįžę, padarysim tvarką“. Gabrys pasiūlo Kapsukui „įeiti į nuolatinį kontaktą“ per Sovietų Rusijos atstovą Berne Berzinį¹⁴.

Tai buvo bendradarbiavimo pasiūlymas, tačiau atsakymo negavęs Gabrys 1918 metų pabaigoje išvyksta į Paryžių, kaip aukščiausios Lietuvių tautos tarybos atstovas, tačiau čia randa jau atsiųstą Lietuvos atstovą kun. A. Vilimą, vėliau jį pakeičia Konstantinas Olšauskas, kuris turi žodinį premjero Voldemaro nurodymą per Taikos kon-

ferenciją Paryžiuje vengti Gabrio paslaugų. Tačiau Gabrys įeina į sudarytą lietuvių delegacijos komitetą kaip jo sekretorius ir, anot Petro Klimo, varo „separatinę aukštąją politiką“, nederindamas jos su Lietuvos delegacijos nuostatomis¹⁵. Atvykęs į Paryžių Voldemaras Gabrį nuo šio darbo visiškai eliminuoja.

Išstumtas iš Lietuvos delegacijos, Gabrys daro klaidą 1919 metų kovo 19 dieną atvykdamas į Lietuvą kaip Prancūzijos karinės misijos narys. Jis informuoja vokiečius, kad šios misijos tikslas – ištirti Lietuvos unijos su Lenkija galimybes¹⁶.

Tačiau Gabriui pakenkia jo laiškas, kurį 1919 metų vasario 12 dieną Kapsukas atspausdina Vilniuje *Komuniste*. Gabrio agitacija Kaune sušaukti rinkimus į Steigiamąjį Seimą ir taip panaikinti Lietuvos Valstybės Tarybą buvo ne laiku ir nereali, nes trečdalį Lietuvos dar buvo užėmę bolševikai, tęsėsi konfliktas su lenkais.

Lietuvos Valstybės Taryba skubiai išsikviečia iš Danijos Smetoną ir 1919 metų balandžio 4 dieną išrenka jį valstybės prezidentu. Tą pačią dieną Kauno teismo tardytojas nutaria ištardyti Gabrį. Gabrys, pretendavęs pakeisti ministrą pirmininką krikščionių demokratą Praną Dovydaitį, jau nebelaukia balandžio 12 dienos, kai ministru pirmininku vėl tampa liaudininkas Mykolas Sleževičius ir išvyksta į Šveicariją, kur nuo 1919 metų rugpjūčio 1 dienos pradeda leisti prieššką Lietuvos vyriausybei laikraštį *La Lituania Independante*.

Gabrio vestos derybos su lenkais rugpjūčio pradžioje, perversmo planas Lietuvoje su Roppu, pasitelkiant B. Wildemanną bei vokiečių savanorių korpuso vadą Cordtą von Brandis, jo kontaktai su bermontininkais 1919 metų pabaigoje galutinai eliminuoja Gabrį iš valstybinio Lietuvos gyvenimo.

Tačiau kai užsienio reikalų ministru 1920–1922 metais buvo Gabrio draugas Juozas Purickis – 1921 metais Gabrys siunčiamas su specialia misija į Paryžių, kur vyksta debatai dėl Pauliaus Hymanso plano (sufederuoti Lietuvą ir Lenkiją), o 1923 metų sausį ministras pirmi-

¹¹ Ibid., p. 13.

¹² A. E. Senn, „Garlawa: A Study in Emigry Intrigue 1915–1917“, *Slavonic and East European Review*, 1967, nr. 45, p. 413.

¹³ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 106–107.

¹⁴ *Komunistas* (Vilnius), 1919, vasario 12, nr. 23, p. 2.

¹⁵ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 121–122.

¹⁶ M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel deutschen akten*, Bochum, 1978, S. 204–205.

ninkas Ernestas Galvanauskas įpareigoja Gabri Paryžiuje aiškinti Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos problemą ir varyti spaudoje prolietuvišką agitaciją¹⁷. Gabrio nusivylimui, Lietuvos vyriausybė savo įgaliotiniu Klaipėdoje paskiria ne jį, o Antaną Smetoną.

Dėl visų šių dramatiškų įvykių Gabrys pateko į keblią situaciją. Tai įvyko dėl dviejų priežasčių – jis iš tiesų nesugebėjo pereiti nuo intrigų ir kombinacijų, kur jis buvo tikras meistras, į valstybinio maso politiką, kur reikėjo paisyti valstybės, o ne asmeninių interesų. Antra – daugelį konfliktinių situacijų sukūrė pats Gabrys, turėjęs labai emocionalių, impulsyvų ir nesugyvenamą charakterį.

Gabrio veiklos kontroversiškumą ypač atskleidė jo byla su Voldemaru 1925 metų birželį, kai jis pabandė reabilituotis už miglotas praeities nuodėmes. Gabrys patraukė į teismą Voldemarą, kuris 1923 metų sausio 19 dienos laikraštyje *Krašto Balsas* pavadino Gabri šnipu. Lietuvoje valdančioji partija buvo LKDP, todėl Gabrys tikėjosi jos vadovų ir įtakingų atstovų paramos jo procese.

Teisme Gabrys apkaltino Voldemarą jo šmeižimu spaudoje, įrodinėdamas, kad visi jo darbai buvo skirti Lietuvos labui, net ryšiai su Roppu, Vokietijos ar Antantės atstovais. Teisme liudytojais buvo visi žinomiausi Lietuvos politikai, lyg tyčia tuo metu neužėmę jokių valstybinių postų¹⁸. Smetona liudijo, kad Šveicarijoje 1918 metais Gabrys, kunigas Bartuška ir kunigas prelatas Olšauskas pasiskelbė aukščiausia Lietuvių tautos taryba ir neigė Lietuvos Valstybės Tarybos suverenumą. Prie jų jungėsi kunigai Juozas Purickis ir Vytautas Daumantas-Dzimidavičius. Smetona teigė, kad iš Matthiaso Erzbergerio jis sužinojo, jog Gabrys ir Roppas buvo Vokietijos agentai slapyvardžiais „Koifer“ ir „Rudolf“. Be to, 1918 metais Smetonai prancūzų atstovybės tarnautojas Šveicarijoje sakęs, kad Gabrys yra apmokamas Prancūzijos ir Vokietijos agentas. Jis nurodęs ir Gabrio gaunamas iš šių šalių pinigines sumas.

Liudininkas Jurgis Šaulys, Lietuvos atstovas Berlyne, pateikė Rombergo pranešimą, kuris liudijo, kad Gabrys turėjo su juo plačius ryšius. Buvęs ministras pirmininkas Sleževičius nurodė turįs tikrų žinių apie Gabrio ryšius su bermontininkais.

Liudininkai Purickis, Olšauskas, Bartuška buvo Gabrio pusėje. Iš partijų Gabri palaikė krikščionių demokratų atstovai, prieš jį buvo tautininkų lyderiai. Iš kitos pusės, tai buvo išstumtųjų iš didžiosios politikos ir tebedalyvaujančių joje procesas, aptariantis nepriklausomybės iškovojimo procesą ir taktikos vertinimus.

1925 metų birželio 8 dieną teismas paskelbė nutarimą, kuriuo pri-

pažino Voldemarą kaltu ir nubaudė dviem savaitėm kalėjimo. Voldemaro įrodymai, kad Gabrys dirbęs su Roppu nesą visai įtikinami, nes kiti liudininkai (Purickis, Olšauskas) teigė, jog Roppas padėjęs lietuviams. Tai, kad Rombergas telegramoje vadinęs Gabrį „Koiferiu“, nieko neįrodo, nes slapyvardžiais buvo vadinami net kitų šalių ministrai. Gabrio bendradarbiavimas su bermontininkais neparemtas dokumentais, todėl neįrodytas. Kiti parodymai taip pat esą neparemti faktais¹⁹.

Gabrio nepasitenkinimą procesu rodo tai, kad birželio 26 dieną Kaune, ūkio parodoje, jis lazda apdaužė Smetonos skulptūrą, sukeldamas skandalą ir karštą polemiką spaudoje²⁰. Neabejotina, jog Gabrio ir Voldemaro procesas bei jo atgarsiai turėjo ir grynai politinių-partinių pobūdį. Naujoji Vytauto Petručio vyriausybė 1926 metais savišoniškai paskiria Gabrį Lietuvos konsulu Karaliaučiuje.

Natūralu, kad po 1926 metų gruodžio septynioliktosios valstybės perversmo, kai prezidentu tampa Smetona, o ministru pirmininku Voldemaras, Gabrys atsisako diplomatinės karjeros ir išvyksta į Šveicariją, tik kartais pasirodydamas Klaipėdoje. Tačiau Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) yra apie 40 Gabrio laiškų, rašytų nuo 1927 iki 1938 metų prezidentui Antanui Smetonai, ministrui pirmininkui Augustinui Voldemarui, vėliau, nuo 1929 – Juozui Tūbeliui ir kitiems Lietuvos užsienio politikos vadovams, kurie įrodo, kad Gabrys bandė daryti įtaką Lietuvos politikai ir netgi reikalavo būti paskirtas Lietuvos atstovu prie Tautų Sąjungos (League of Nations).

Jo laiškai ir kita medžiaga įrodo, kad net Voldemaras naudojosi Gabrio paslaugomis neoficialiems kontaktams su lenkų politikais, nors tuo pat metu Gabrys pats planavo akcijas prieš Lenkijos politiką. Taip savo 1927 metų lapkričio 17 dienos laiške Voldemarui jis sakėsi galintis atnaujinti Lietuvių informacijos biuro veiklą Šveicarijoje kontrpropagandai prieš lenkų akcijas, aktyvinti tame darbe ukrai-

¹⁷ J. Gabrys, „Diplomatinė veikla Klaipėdos sukilimo metu,“ *Naujoji Romuva* (Kaunas), 1938, sausio 15, nr. 1–2.

¹⁸ Visas procesas smulkiai aprašytas Izidoriaus Didžiulio (Augustino Voldemaro arba Izidoriaus Tamošaičio slapyvardis) tautininkų laikraštyje *Lietuvis* 1925, nr. 27–32. Šiuo aprašymu ir remiamės.

¹⁹ „Nubaudė“, *Lietuvis* (Kaunas), 1926, liepos 3, nr. 26, p. 8–9.

²⁰ Iz. Didžiulis, „Vandalo „didvyriškumas“,“ *Lietuvis*, 1925, rugpjūčio 3, nr. 26, p. 6; A. Smetona, „Pro parte mea“, *Lietuvis*, 1925, birželio 10, nr. 27, p. 1–3; A. Smetona, „Dėl insinuacijos“, *Lietuvis*, 1925, liepos 12, nr. 28, p. 10–11.

niečių ir baltarusių emigrantus, plačiau veikti Ženevoje tarp diplomatų²¹. Gruodžio mėnesį Gabrys Ženevoje pasimato su Voldemaru ir gauna jo pritarimą panašiai veiklai. Savo iniciatyva Gabrys taip pat informuoja Voldemarą apie politinius gandus Varšuvoje ir Berlyne²², požiūrį į Lietuvą Tautų Sąjungoje.

Tačiau jau nuo 1928 metų Gabrio raportai iš Ženevos darosi labai asmeniškai – jie ypač negailestingai nukreipti prieš Lietuvos atstovus Tautų Sąjungoje Dovą Zaunių, Vaclovą Sidzikauską ir kitus diplomatus, kurie esą netinkamai gina Ženevoje Lietuvos interesus.

1929 metais Gabrys rašo Smetonai, kad visi norėtų matyti išrinktą seimą, kad neva Berlyne sukurtas slaptas „Gelbėjimo komitetas“, kuris ragina Vokietiją nutraukti diplomatinis ryšius su „nelegalia“ Lietuvos vyriausybe. Pasiaiškinus pasirodė, jog tas komitetas yra pats... Gabrys²³, kuris Ženevoje leidžia neva to komiteto vardu laikraštį *Tautos Sargas*, į kurį deda tik savo straipsnius ir antivolde-marinius eilėraščius. 1929 metais *Tautos Sargo* puslapiuose Gabrys kritikuoja valdžią už demokratinių laisvių suvaržymus, Vilniaus praradimą ir ... šlovina Gabri, kurio politika nebūtų buvusi tokia pražūtinga Lietuvai.

1929 metų rugpjūčio 2 dieną Gabrys sutartu šifru praneša Volde-marui, kad jis Kaune iš visų pusių apsuptas lenkų šnipų, o rugpjūčio 10 dienos telegrama iš Berlyno (vėliau laišku) informavo, jog Lenkija organizuoja pučą Lietuvoje ir ataką iš Vilniaus pusės²⁴. Tebėra nežinoma, ar šias aliarmuojančias žinias Gabrys kūrė pats, ar kitų valstybių paskatintas. Vis dėlto tai, kad Zaunius 1929 metų vasarą sustabdo Gabrio diplomatinio paso galiojimą, kas paskatina Gabri įteikti memorandumą Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui P. Adatci²⁵, kuriame diskredituojamas ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, – rodo, kad Gabrio informacijomis Kaune nebetikima.

Gabrio 1935–1936 metų byla su šveicarų Oerlikono akcine bendrove²⁶, kai Gabrys iš jos vadovų pareikalavo 5 procentų komisinių už neva jo dėka Lietuvai parduotas patrankas ir kai jų negavęs Gabrys patraukė bendrovės vadovus į teismą už dvi frazes apie jį („šis komisinių procentų medžiotojas“ ir „yra laikomas svetimu kraštui avantiūristu“), privertė ir šveicarus kaupti medžiagą apie Gabri (ji nėra palanki mūsų herojui, Šveicarijos policijos jis charakterizuojamas kaip sunkus, avantiūristinių polinkių žmogus). Tačiau teismo su Oerlikono akcine bendrove reikalais susirašinėdamas su šveicarų pareigūnais, Gabrys dar kartą grįždavo prie savo nuopelnų Lietuvai perrašymo²⁷.

Po 1929 metų Lietuvos užsienio reikalų ministerija vengė su Gabriu turėti bet kokių dalykinių ryšių, prezidentui Smetonai buvo rekomenduota su juo nesusirašinėti (užteko Smetonai 1935 metais pasiūsti į Šveicariją Gabriui savo knygą su dedikacija, kai Gabrys ją panaudojo byloje su Oerlikonu savo reputacijai pakelti)²⁸.

Ketvirtajame dešimtmetyje Gabrys iš kontroversinės asmenybės tampa odiozine. Kaltas čia buvo vis progresuojantis jo egocentrizmas ir didybės manija (po 1945 metų Gabrys daug kam sakėsi esąs geriausias kandidatas į Lietuvos karalius). Taip nepaprasto išsilavinimo, nepaprastų gabumų, intelektualus žmogus buvo tiesiog sugrauztas per Pirmąjį pasaulinį karą į jo protą įsiėdusių politinių kombinacijų ir intrigų bacilų. Be abejonės, daug nusipelnęs Lietuvos problemos iškėlimu Vakaruose, Gabrys nevengė kontroversiškų ryšių ir kombinacijų su lenkais, vokiečiais, prancūzais, kurios buvo ne tik nesuderinamos, prieštaravo savo logika, o kai kurios ir atvirai grėsė Lietuvos nepriklausomybei.

Dėl šių priežasčių dalis lietuvių su Gabriu priešakyje buvo atstumti ar dėl savo avantiūristinių polinkių nebesugebėjo dalyvauti bent kiek normaliaame Lietuvos vidaus politiniame gyvenime, prisidėti prie aktyvios partinės ar apskritai kultūrinės veiklos. Šiuo atveju apgailėtina tai, kad „prancūziškas lietuvis“ (kaip daug kas jį vadino) nebesugebėjo niekuo praturtinti netgi prancūzų-lietuvių bendrų kontaktų istorijos.

²¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 230–339.

²² Ibid., l. 221–229.

²³ Ibid., l. 210–211.

²⁴ Ibid., l. 167–174.

²⁵ Ibid., l. 151–161 (Memorandumo tekstas yra vienuolikos puslapių, rašytas prancūzų kalba).

²⁶ Bylos medžiaga yra: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1884, l. 42–120.

²⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 29–70.

²⁸ Ibid., b. 1884, l. 51 (dedikacijos kopija).

DOKUMENTAI

Nr. 1. Barono Friedricho von der Roppo laiška Juozui Gabriui dėl lietuvių propagandos ir Lietuvos Tarybos sudarymo*

1917 sausio 5 d.

Brangus Daktare,

Tik ką gavau gruodžio 28 d. Jūsų laišką bei iškarpas, kurios mane sudomino. Kiek tai bus įmanoma, prašyčiau man siųsti tokias iškarpas.

Jūs gerai žinote, kad aš neapleidžiu savo darbo, tačiau prašau turėti truputį kantrybės. Nereikia užmiršti, kad iškyla nepaprastai daug susisiekimo ir kitų sunkumų, o aš nenoriu duoti pažado, jog galėsiu laikytis Jūsų nustatytų datų.

Lig šiol negavau leidimo vykti į Lietuvą, bet esu tikras, kad greitai jį gausiu. Atvyksiu į Kauną ne anksčiau kaip tarp sausio 15 ir 20. P. Stepulaitis ir kunigas Giedraitis grįžo iš Kauno su gražia sėkme: buvo gautas leidimas Vilniuje ir Kaune įsteigti Komitetą, kuris skirstys pinigus ir produktus, ir netgi įsteigti skyrius provincijoje. Tai organizacijos Lietuvoje pradžia, prasidedanti labdara, kuri tačiau galės apimti ir kitas sritis. Bet koku atveju tai teikia jėgų.

Su draugiškiausiais linkėjimais.

R.

* * *

1917 sausio 13 d.

Brangus Daktare,

Šįvakar išvykstu į Varšuvą, o iš ten – į Lietuvą. Jūs suprantate, kaip nekantriai laikiu susitikimo su mūsų brangiuoju kraštu, todėl ketinu padaryti viską, kas mano jėgoms. Tačiau turiu Jus prašyti turėti kantrybės. Esu įsitikinęs, kad mūsų sutartas kelias negali būti tik panaudotas ir reikia būti labai atsargiam, kad nepakenktum reikalui.

Įdedu Jums programą konferencijos, kuri įvyks vasario pabaigoje Švedijoje... Mūsų lietuviybės reikalui šis suvažiavimas tikrai turės didelės svarbos. Kaip tik ten bus išieties taškas, o ne ten, kur mes sutarėme. Todėl Jūs privalote būtinai ten dalyvauti.

Grįžęs tikiuosi rasti gerų naujienų iš Jūsų ir prašau, Brangus Daktare, priimti mano geriausius linkėjimus.

R.

P. S. Aš esu beveik tikras, kad Stokholme Jūs susitiksime su Šauliu, Kairiu, Surgautu [A. Smetona] ir kitais.

* * *

1917 vasario 7 d.

Brangus Daktare,

Grįžau iš mūsų mielo krašto, kur susitikau su vyskupu Karevičiumi, prelatu Dambrausku, p. Basanavičiumi ir trimis Lygos nariais Smetona, Kairiu ir Šauliu. Man teko pervažiuoti didelę dalį mūsų krašto rogėmis. Buvau kaime ir kalbėjausi su vokiečių vyriausybe. Turiu daug ką Jums papasakoti. Galite įsivaizduoti, kaip jaudinausi vėl pamatęs mūsų brangų kraštą.

Laukiu Jūsų atsakymo į manusius laiškus, kuriuos rašiau sausio 5 ir 13 d., nes tikiuosi, kad jame Jūs man pranešite apie savo atvykimą. Man pavyko pasiekti, kad ponai Kairys, Šaulys ir Surgautas išvyktų iš Vilniaus šio mėnesio pabaigoje, kad galėtų dalyvauti Lygos konferencijoje. Ji vyks šio mėnesio pabaigoje arba ateinančio mėnesio pradžioje Stokholme.

Turiu sausio 6 ir 13 d. Jūsų laiškus ir su didžiausiu susidomėjimu priėmiau žinią apie Amerikoje pasireiškiantį patriotinį judėjimą.

Kaip Jūs matote iš mano laiško datos, visiškai neturiu galimybės vykdyti mūsų sutartos programos. Sunkumai per daug dideli, o svarbiausias dalykas – susitikti su draugais, kurie atvyks iš Vilniaus. Vyskupo Karevičiaus kelionė į Romą, bent jau šiuo metu, yra neįmanoma. Aš netgi negalėjau jam perduoti Jūsų laiško. Tačiau jis labai norėjo mane matyti. Mane pas jį įvedė prelatas Dambrauskas ir mes labai draugiškai pasikalbėjome. Aš ypač norėjau susipažinti su p. Basanavičiumi, kuris labai apsidžiaugė Jūsų laišku ir manęs prašė Jums perduoti pačius nuoširdžiausius linkėjimus.

Laukiu iš Jūsų naujienų tikėdamasis sužinoti, kad Jūs nusprendėte dalyvauti mūsų konferencijoje.

Be to, prašau nuolat, kiek tai įmanoma, man rašyti apie Lietuvos reikalus, o ypač atsiųsti žurnalų *Pro Lituania* ir *Litauen* numerius, kuriuos aš studijuoju su didžiausiu susidomėjimu.

Priimkite, brangus Daktare, nuoširdžiausius linkėjimus.

R.

* Šaltinis: J. Gabrys, *Ver's l'Independance Lituanienne: Faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne, 1920, p. 283–299 (dokumentus iš prancūzų kalbos vertė A. Kryžanauskaitė).

* * *

1917 vasario 27 d.

Brangus Daktare,

Ligi šiol negavau jokio atsakymo į vasario 7 dienos laišką, kuris, tikiuosi, jau pakliuvo į Jūsų rankas. Ketinu kiek galėdamas anksčiau atvykti į Šveicariją, kad galėčiau Jums smulkiai papasakoti apie savo kelionę į Lietuvą. Nelaimei, mane užlaikė Skandinavijos įvykiai ir šiandien vakare turiu išvykti į Stokholmą. Tikiuosi grįžti po dvylikos dienų, o tada vyksiu pas Jus į Šveicariją, galbūt lydimas trijų mūsų draugų iš Vilniaus.

Daktaras Šaulys turi, kaip pranešta, atvykti šiandien. Jis čia užsims įvairiais Lietuvos reikalais.

Su dideliu apgailestavimu sužinojau, kad Jūs atsisakote dalyvauti mūsų konferencijoje Stokholme. Gerai suprantu Jūsų sumetimus ir nedrįstu Jus įtikinėti pakeisti savo sprendimą. Tačiau apgailestauju, kad neįmanoma pakeisti programos ir surengti konferencijos kur nors kitur, o ne Stokholme.

Aš Jums ne kartą rašiau, kad nėra galimybės vykdyti planų, kuriuos Jūs man pateikėte. Čia iškyla didžiuliai sunkumai. Pasikeitus politinei padėčiai turime būti kantrūs. Tačiau nenuogąstaukime! Jūs gerai žinote, kad aš neketinu mesti reikalo, tiktai turėkite kantrybės!

Apgailestauju, kad gaunu tiek mažai medžiagos apie Lietuvą. Reiktų man siųsti viską, ką gaunate iš Amerikos ir iš kitur, taip pat ir iš rusiškosios spaudos. Aš visada galiu tuo pasinaudoti.

Na, mielas Daktare, tikiuosi, jog Jūs nepraradote šiuo momentu drąsos, juk kalba eina tik apie laiką ir nereikia per daug skubinti įvykių, kad ko nors nesugadintume.

Su nuoširdžiausiais linkėjimais, mielas drauge.

R.

* * *

1917 rugpjūčio 11 d.

Brangus Daktare,

Grįžtu iš Stokholmo sutikęs iš Petrogrado atvykstantį profesorių Voldemarą. Jis man smulkiai papasakojo apie Lietuvių kongresą, kurio rezultatai Jums bus žinomi iš laikraščių. Mano nuomone, Kongresas pavyko. Belpieka tik sukurti lietuvių atstovybę pačioje šalyje, kad būtų

galima patenkinti Peterburgo komiteto norus. Rengiama didelė lietuvių sueiga Stokholme.

Rytoj išvykstu į Lietuvą. Tik tada turėsiu tikslią informaciją apie viską, kas ten vyksta. Bet kokių atveju, **galiu Jus informuoti, kad vokiečių vyriausybė nusprendė sušaukti Valstybės Tarybą.** Prieš kelias dienas įvyko parengiamieji posėdžiai. Pagaliau mūsų reikalas pajudėjo ir manau, kad netrukus bus sukurta tikra atstovybė, kuriai pirmininkaus Basanavičius.

Nuo šių įvykių taip pat priklauso ir mano kelionė į Šveicariją. Nenorėčiau išvykti, kol nebus tinkamai sudaryta Lietuvos Taryba ir kol ji nepradės savo darbų, kadangi, man regis, reikia išvengti tokių sutrikimų, kokie vyko Varšuvoje.

Kol kas dar negaliu nustatyti savo atvykimo datos. Gali atsitikti, kad vėluosiu 10 ar 15 dienų.

Vyskupas Karevičius dabar taip pat negali išvažiuoti, nes jis irgi negali palikti krašto. Jo paties pageidavimu, nori likti Kaune šiuo metu. Galbūt jo kelionė bus nereikalinga, nes turima žinių, jog Vilniaus diecezijos lietuviškasis administratorius bus išrinktas kitokiu būdu. Vyskupas Roppas dar Peterburge. Atrodo, kad šiuo metu jis negali iš ten išvykti.

Pagaliau mes sėkmingai einame į priekį. Ir toliau turėkime kantrybės, tikiuosi, kad viskas eisis gerai.

Priimkite nuoširdžiausius ir draugiškiausius linkėjimus, mielas Daktare.

R.

* * *

1917 rugpjūčio 28 d.

Brangus Daktare,

Tik ką grįžau iš kelionės į Bialistoką ir Brest Litovską, čia dalyvavau posėdžiuose, kur buvo tariamasi su karo valdžia. Galiu Jums garantuoti, kad yra priimtas rimtas sprendimas sukurti tautinę krašto atstovybę, kurioje bendradarbiaus įvairios gyventojų grupės. Tačiau esama daug sunkumų ir dar gali praeiti keletas savaitių, kol bus išrinkta Valstybės Taryba. **Atstovybė bus vadinama ne „Vertrauensrat“, o „Landesrat“.**

Generolas Ludendorffas ir Oberosto Generalinio štabo viršininkas pulkininkas Hoffmannas labai domisi šiuo reikalu ir yra pasiryžę jį paremti.

Vilniuje įvyko posėdis, kuriame dalyvavo iš visų šalies vietų atvykę apie keturiasdešimt lietuvių. Buvo parengti įstatai ir ruošiami Landesrato sušaukimui. Aš pats asmeniškai dalyvauti negalėjau, todėl visko tiksliai nežinau, tačiau man sakė, kad reikalas juda į priekį. Pagaliau mes, lietuviai, privalome pasirodyti energingi ir galintys tai atlikti, privalome tinkamai susitelkti, kad panaudotume nepriklausomybę mūsų tautos gražiai raidai.

Lietuvių komitetas, kurio troško tėvas Steponaitis ir kuris teikia labdarą karo belaisviams ir karo aukoms, bus įkurtas Berlyne. Aš pats domiuosi šia organizacija. Gali būti, kad taip pat prisidės ir Raudonasis Kryžius. Nėra jokios abejonės, kad Vilniaus vyskupu turi būti paskirtas lietuvis. Nelaimėi, vyskupas Karevičius nepanoro vykti į Šveicariją ir Romą; reikia pasakyti, kad šiuo metu jo išvykimas iš krašto galėtų būti nenaudingas.

Princas Izenburgas daro viską, ką gali per nuncijų Miunchene bei pasinaudodamas savo asmeniniais ryšiais, kad priverstų Vatikaną paskirti vyskupu lietuvi. Aš ką tik sužinojau, kad vyskupas baronas Roppas paskirtas į arkivyskupo vietą Mogiliove, kad Michalkevičius turi vykti į Minską, o Vilniaus vieta dar nenuspręsta. Yra versija, kad į šią vietą bus paskirtas lenkas, galbūt Skirmuntas. Tai būtų baisu. Tikėkimės, kad princo Izenburgo žingsnį lydės sėkmė.

Sužinojau, kad įpusėjus rugsėjui Jūs norite surengti didelę lietuvių konferenciją Šveicarijoje. Manau, kad ši data būtų per ankstyva. Reikia palaukti, kol bus sukurtas Landesratas ir kol visi dalykai bus pasiekę tam tikrą apibrėžtą tašką. Nemanau, kad tai būtų įmanoma dar prieš rugsėjį ir patariu Jums rengti lietuvių dieną Šveicarijoje spalio viduryje. Baiminuosi, kad nebus įmanoma pasiekti apibrėžtų tikslų, jei nedalyvaus tikri tautos atstovai, o tai neįmanoma, kol nebus susikūrusi ši taryba.

Mes dar iki to laiko pasimatysime, brangus Daktare. Tikiuosi būti pas Jus po dviejų savaitių.

R.

* * *

Berlynas,
1917 lapkričio 19 d.

Mielas Daktare,

Iš pranešimų spaudoje esate informuotas apie didelius Berlyno įvykius, susijusius su Lietuva. Lapkričio 13 dieną Adlono viešbutyje

skaičiau paskaitą, į kurią susirinko daug žymių politikų. Ponas Smetona pasakė labai įdomią ir sumanią kalbą. Po šios kalbos vyko labai plati diskusija ir šitokiu būdu mes išgarsinome Lietuvos vardą politikų pasaulyje. Po to mūsų draugai turėjo progos pasišnekėti su daugeliu deputatų ir labai gerai pasirodė. Trečiadienį, 14-ąją, įvyko antroji konferencija, kurioje Lietuvos klausimas buvo iškeltas į pirmą vietą. Mus labai parėmė Užsienio reikalų ministerija ir mes tvirtai tikimės pasiekti trokštamą tikslą, tai yra įstatyti Tarybą į praktinio darbo vėžes. Viskas sekasi gerai, turėkime truputėlį kantrybės ir, tikiuosi, Jus pasieks gana geros naujienos. Mūsų laikraštis buvo tinkamai pristatytas ir turiu viltį, jog jo leidimu užsiims redaktorius lietuvis.

Man didelį nerimą kelia tik vienas dalykas – Vilniaus diecezija. Tik ką man pranešė iš Miuncheno, kad nuncijus Pacelli yra pakliuvęs į didelę lenkų įtaką. Bijausi, kad nors Vatikane Vilnius ir pripažįstamas Lietuvos sostine, tačiau jis laikomas lenkišku miestu ir Vatikanas gali manyti esant reikalinga patikėti Vilniaus dieceziją tikram lenkui. Lietuviams bus skirtas tik vyskupas sufraganas. Be abejo, mums tai nepriimtina. Tačiau lenkų įtaka tokia stipri ir Miunchene, ir Romoje, kad, man regis, bus sunku pakeisti šį požiūrį.

Beje, Jūs man neparūpinote įgaliojimų, kurie man reikalingi, kad galėčiau veikti asmeniškai. Visi žavingi padėkojimai bei parodyta garbė buvo labai malonūs, tačiau man trūksta oficialaus įgaliojimo su konferencijos patvirtinimu, kad esu įpareigojamas specialiai užsiimti šiuo Vilniaus klausimu. Šitai aš Jums sakiau Šveicarijoje, mano brangus Daktare, ir ne mano kaltė, kad toks svarbus reikalas vis nejuda. Perduokite mons. Olšauskui mano apgailestavimą, nes aš buvau pasiryžęs pildyti savo pažadus, jei tik man bus suteiktos reikiamos priemonės. Mano nuomone, mes tik ir stengiamės duoti lenkams į rankas įnagius, kuriais jie gali naudotis prieš mus. Lenkai sako, kad mūsų nacionalistinei kovai Vilniuje trūksta teisėtumo, o mes nedarome rimtų žingsnių, kad mūsų reikalas pajudėtų. Mielas drauge, su didžiausiu apgailestavimu Jums tariau žodžius apie Jūsų visišką atsakomybę dėl to, kad negaliu užsiimti šiuo klausimu taip, kaip aš to norėčiau. Tikiuosi, jog greitai laiku lietuvių dvasininkijos popiežiui adresuotas prašymas dėl Vilniaus vyskupo paskyrimo bus surašytas ir tada koks nors lietuvis kunigas nuvyks į Miuncheną ir įteiks šį dokumentą mons. Pacelliui. Tačiau sakau Jums iš karto –

nepaisant to, kad tai ir labai naudinga, bet nesusilauksime rezultatų, jei nepasieksime, kad mons. Pacelli pakeistų savo nuomonę.

Laukiu Jūsų atsakymo ir smulkaus plano, kuri Jūs sumanėte. Perduokite mano linkėjimus mūsų draugams. Nuoširdžiausiai Jūsų –

R.

Nr. 2. Juozo Gabrio pranešimas prezidentui Antanui Smetonai apie Lietuvos diplomatų veiklą Ženevoje*

Geneva

1930 m. Spalių 2 d.

Pone prezidente,

Sekdamas šimet kaip ir kitais metais Tautų Sąjungos plenumo ir Tarybos veikimą aplamai ir ypatingai mūsų delegacijos darbuotė, skaitau savo būtina priederme pranešti kas seka Tamstai, kaipo vyriausiam mūsų Valstybės exekutivo chef'ui, prieš kuri yra atsakomingi visi valdininkai.

Mūsų delegatų darbuotė Tautų Sąjungoj yra dvejopa: 1) bendra, tarptautinio pobūdžio ir 2) kaipo Lietuvos reikalų gynėjų.

I.

BENDROJI TARPTAUTINĖ MŪSŲ DELEGACIJOS DARBUOTĖ T. S.

Tautų Sąjunga bėgyje dešimtmečio išsivystė į didelį, labai sudėtingą tarptautinį organizmą, kuris su savo skyriais: Darbo biuru ir Institutų intelektualės kooperacijos turi tendenciją apimti visas žmonijos veikimo sritis. Tad delegatų užduotis yra nelengva ir reikalauja be gero teoretinio bendrojo pasiruošimo, ypatingo įgudimo tarptautiniuose dalykuose ir nuodugnaus pažinimo, jei ne kelių, tai bent vienos žmonijos veikimo šakos – politinėj, juridinėj, ekonominėj, finansinėj ar socialėj srity.

Deja, mūsų delegacijoj nėra nei vieno asmens, kuris ataktiktų viršpastatytiems reikalavimams, iš visų jos narių tik vienas (Zaunius) yra baigęs aukštąjį (universiteto) mokslą, nė vienas iš jų nėra pasižymėjęs viršminėtose penkiose šakose. Didžiama mūsų delegacijos narių tai yra paprasti mūsų diplomatiniai agentai užsieny (išskyrant

p. Zaunių ir p. Čiurlionienę) nieku ypatingu nepasižymėję tarptautinėje arenoje. Tad ar reikia stebėtis, kad mūsų delegatų vaidmuo bendrojoje tarptautinėje T. S. sferoje yra lygi noliui(o). Tiek plenume, tiek šešiose komisijose (kurios atitinka viršpažymėtos žmonijos veikimo sritim, plius(+)) šeštoji technikinė) nei vienas mūsų delegatas niekad nepakėlė savo balso, idant prisidėti prie bendrojo kuriamojo T. S. darbo. Čia aš turiu prie progos pažymėti, kad šioje sesijoje mūsų delegacijos suolai daug rečiau būna tušti, negu pereitais metais (aš turiu pamato manyti, kad tas yra paseka mano skundo apie nelemtą p.p. Zauniaus ir Sidzikausko elgimąsi 1928 m.). Bet kas iš to per nauda? Mūs delegatai tik statistai, vieną dieną, imkime IV (finansinėje, biudžeto) komisijoje sėdi p. Klimas, kitą – p. Urbšys, trečią – pripuolamai čia atvykęs p. Čarneckis, – galima sau įsivaizduoti, kokia iš to gali būti nauda. Nereikia užmiršti, kad tai yra svarbiausioji T. S. komisija, per kurią yra kontroliuojamas visas T. S. aparatas. Mažosios tautos – Čekoslovakija, Suomija, Vengrija, Olandija, Norvegija ir kitos per intervenciją šioje komisijoje savo delegatų – Czuskio, Prokope, Hevessy, Van Eysinga ir Hambro daro stiprią įtaką ne tik į sekretoriatą, bet ir į Tarybą.

Kodėl mūsų Vyriausybė neseka šių valstybių pavyzdį, mums ta įtaka yra dvigubai reikalinga: sustiprinimui ne tik mūsų tarptautinės būklės, bet ypač teigiamam mūsų bylų sprendimui tiek ginče su lenkais, tiek su vokiečiais. Bet šio tikslo atsiekimui nepridera siųsti į Genevą paprastus diplomatinčius agentus, bet gerai pasiruošusius specialistus.

Prieš panašius neproduktingus delegatus-tranus jau prasidėjo akcija pačioje Tautų Sąjungoje: yra įnešta IV komisijoje sumanymas p. Hambro pirmininko Norvegijos parlamento, kad delegatai į T. S. būtų siunčiami kuo mažiausia diplomatinčių agentų, o kuo daugiausia parlamentarijų ir žinovų, neturtingoms ir tolimoms valstybėms skiriant tokių delegatų kelionės lėšų apmokėjimą iš T. S. išdo. Mūsų delegatų apsileidimas ir nedarbingumas nepraeina nepastebėtas, kuomet užpernai Voldemaras veržėsi į T. S. Tarybą svarstant mažumų procedūros klausimą, Chamberlain'as sarkastiškai pareiškė p. Zauniui, sėdinčiam prie T. S. Tarybos stalo: „Taryba negali įsileisti bile ką į savo tarpą, idant tuomi nesumažintų savo darbingumo“.

Šioje srityje aš galėčiau duoti daugybę pavyzdžių iš veiksmų mūsų delegatų, kurių užsilaikymas nedaro garbės nei mūsų vyriausybei,

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 36–46 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

nei valstybei ir atsakomybė už jų veiksmus krinta ir ant Tamstos, pone prezidente, kaip vyriausio mus valstybės ekzekutyvo chef'o ir ant visos Tautos. Dėlto aš ir kreipiu Tamstos dėmesį į didelę reikšmę ir svarbą mūsų delegatų į T. S., tikėdamasis, kad jie bus skiriami atsižvelgiant į jų kvalifikacijas, gabumus ir pasišventimą tautos ir valstybės reikalams.

II.

DARBUOTĖ MŪSŲ DELEGATŲ T. S. KAIPŲ LIETUVOS REIKALŲ GYNĖJŲ

Jeigu mūsų delegatai nepasižymėjo darbštumu bendrojoje tarptautinėje T. S. darbuotėje, gal būt jie pasižymėjo bent Lietuvos reikalų gynime, kur jų veikimas buvo trejopas:

1) veikimas dominuojančiam visą Lietuvos užsienių politiką Vilniaus klausime; 2) veikimas ginče su lenkais dėl Mitraukos incidento ir tranzito per Lietuvą; 3) veikimas Vokiečių skunde dėl Klaipėdos.

1. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS VILNIAUS KLAUSIME

Nors Vilniaus klausimas dėka nelemtai 1927 m. gruodžio rezoliucijai T. S. sferose skaitomas, kaip ir išrištas ir galutinai palaidotas, tačiau bendrose T. S. plenumo diskusijose apie T. S. sekretoriato raportą, apie nusiginklavimą ir apie Federalę Europos Uniją (Paneuropa) yra galimybės priminti pasauliui, kad kol Vilniaus žaizda nebus užgydyta Rytų Europoj, tol negali būti kalbos nei apie taiką, nei apie Federalę Europos Uniją. Tos taktikos berods laikosi vengrai ir bulgarai, kurių padėtis yra daug blogesnė už mus, nes jie yra surišti Saint-Germain'o ir Trianon'o sutartimis. Deja, to negalima pasakyti apie mūsų delegaciją. Zaunius, kalbėdamas T. S. plenumė dėl lai sekretoriato raporto nesigailėjo jam gausių komplimentų tankiai visai neužtarnautų, kalbėdamas apie nusiginklavimą, pasitenkino bendrais posakiais, nei neušimindamas apie Vilnių; kalbėdamas apie Briand'o sumanytą Europos Federaciją pareiškė nuoširdų džiaugsmą (?) dėkingumą (?) ir admiraciją šio grandioziško sumanymo, bet užmiršo pasakyti, kad Lietuva neturi dar sienos su Lenkija, kad Lenkija laiko užgriebusi trečdalį mūsų teritorijos su sostine ir kad mums

sunku bus dėtis į tą pačią federaciją, kurioj bus mūsų skriaudikas, kol skriauda nebus atitaisyta. Kalbėdamas apie politinę T. S. darbuotę p. Z. puse lūpų užsiminė, darydamas labai neaiškia aliuziją į Vilnių, kad „tūla būklė susidariusi dėliai neteisėtų veiksmų pasilikusių be atitaisymo daro labai sunkiu taikos įgyvendinimą tarp tautų“. Lai supranta kas gali šią sybilišką kalbą, ši silpnutė aliuzija praėjo suvisu nepastebėta.

Jau pats faktas, kad mūsų užsienių reikalų ministeris nedrįso nei paminėti Vilniaus vardo, liudija, kaip jis gina ir kaip jis rūpinasi tuom vyriausiu dominuojančių visą mūsų politiką klausimu. Jam reikėjo pasimokyti iš senelio Apponyi, Vengrijos delegato, kalbėjusio tuoju po jo, kaip pridera ginti savo tautos reikalus, jis nevyniojo opiųjų dalykų į medvilnę ir nebijojo vadinti dalykus savo vardais.

2. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS GINČE SU LENKAIS

Jeigu mūsų užsienių reikalų ministerio intervencija T. S. plenumo tribūnoj, kuria paprastai naudojasi valstybės savo revindikacijų priminimui, yra lygi nuliui(o) ir pasiliko be jokio pėdsako, tai jo veikimas Mitraukos incidente T. S. taryboj pasirodė aiškiai neigiamas ir įgyja katastrofingo pobūdžio, nesiorientuojant ir nesugebant jam kaip atsakomingsiam mūsų užsienių politikoj asmeniui, reaguoti į elementarius refleksus, sudarant pavojingus precedentus.

Tarybos reporteris ispanas Quinones de Leon savo raporte cituodamas kableliuos mūsų vyriausybės skundą iš liepos 31 d. š. m. Mitraukos incidentą vadina įvykusiū srityje administratyvės linijos, bet paskui toliau kalbėdamas be kablelių apie lenkų atsakymą iš rugpjūčio 20 d. vadina pasienio incidentu (incident de frontière) ir paskui lenkų tezę darydamas savąja, pataria šį pasienio incidentą ir kitus geros kaimininkystės dalykus likviduoti tiesioginiu derybų keliu.

Zaunius, užuot padaręs formale rezervą kas dėl administratyvės linijos vadavimo Tarybos raporto **frontière**, atsisakydamas nuo savo tezės: **reikalavimo paskyrimo specialės komisijos** einant rezoliucija 1927 m. **užmiršdamas** ar **nežinodamas**, kad čia gali reikalauti pritaikymo 11 paragrafo T. S. Pakto, kur užinteresuotoji pusė (Lietuva) turi teisę **veto** ir be jos sutikimo taryba negali padaryti jokio sprendimo, nuolankiai ir su padėka (ar ne ironija?) priima vien-

pusišką, aiškiai lenkams palankų raportą, **sudarydamas labai pavojingą precedentą.**

Čia prie progos lai bus man leista pastebėti, kad p. Zauniaus deklaracija buvo padaryta labai bloga painia prancūzų kalba su sintaksės klaidom ir vietom suvisu nesuprantama (priede tekstas), perskaityta blogu prancūzų akcentu, kurčiu, dusliu balsu darė labai neigiamo įspūdžio.

Toks nusileidimas, nieku neišaiškinamas nesinaudojimas Lietuvai priderančia veto prerogatyva (§ 11) sukėlė visokių nepalankių Lietuvai gandų, būk eina slaptos derybos su lenkais ir Lietuva sutinkanti dalyti Vilnių per pusę, kaip kad buvę kažkieno pastebėta spaudoj.

3. VEIKIMAS MŪSŲ DELEGACIJOS GINČE SU VOKIEČIAIS DĖL KLAIPĖDOS

Neliečiant iš esmės Klaipėdos vokiečių skundo, skaitau reikalingu pažymėti, kad jis čia labai rimto įspūdžio nepadarė, dėlto, kad tarp kitko remiasi: 1) gandas (sumanymas naujų įstatymų leidimo susiaurinimui autonomijos – pp 9–10 skundo (žiūr. priede); 2) laikraščių iškarpom – *Memeler Dampfboot* (pp 12–13). Momentą šiam skundui vokiečiai išrinko labai nepatogų: Treviranus'o ir Hitler'io pareiškimai dėliai Versalės ir kitų sutarčių revizijos čia sudarė labai nepalankią vokiečiams atmosferą. Prancūzų spaudoj net buvo pasklidę gandai, kad Vokiečiai pradėsia sutarčių reviziją nuo Klaipėdos ir reikalaušią jos gražinimo Vokietijai.

Tokiose apystovose Zauniui būtų buvę nesunku jei ne visai eliminuoti šį skundą, tai bent atidėti sekančiai sesijai. Bet mūsų Užs. Reik. ministeris neskaitė reikalingu paruošti tam dirvą T. S. kuluaruos, jis velijo iškelti preliminarį procedūros klausimą ir reikalauti atsiklausimo Tarptautinio teismo Hagoj, ką paprastai Taryba daro nenoriai ir kas ją erzina.

Tarybai, pagaliaus, nusistačius nagrinėti šią bylą šioj sesijoj, Zaunius, nelaukdamas Tarybos posėdžio, susitarė su Kurcijum visais taip vadinamais skubiausiais klausimais, t. y. rinkimų ir direktorijos, patenkino visus vokiečių reikalavimus, sutiko susiaurinti jau ir taip menkas lietuvių teises Klaipėdoj ir Centro prerogatyvas, leido užgauti Lietuvos suverenybę, pripažino vokiečiams teisę kištis į vidujinius mūsų valstybės reikalus ir tuom sudarė pavojingą precedentą ateičiai. Kurcijaus triumfalai padarytas pranešimas T. S. Taryboj apie

įvykusį užkulisy arrangement (susitarimą) ir susikonfūzijusio Zauniaus pareiškimas, kad jis „neturiš nieko pasakyti“ sukėlė visokių spėliojimų, gandų ir komentarų. Napatogu man čia visus juos kartoti, pasitenkinsiu tik paminėjimu svarbiausių. Visiem čia yra žinoma, kad Zaunius yra buvęs Vokietijos pilietis ir tuom aiškina negirdėtą jo nuolaidumą ir lengva širdimi Lietuvos bei lietuvių teisių paneigimą Klaipėdos krašte. Kiti aiškina, kad būk Zaunius nenorėjęs Klaipėdos bylos prileisti prie viešų debatų T. S. Taryboj kur besvarstant karo stovį ir cenzūrą (skundo 5 punktą) būtų buvusi duota proga kai kuriems T. S. Tarybos nariams paliesti ir visos Lietuvos dabartinę politinę tvarką. Čia buvo pradžioj sesijos atsiūsta į Tarybą skundų iš Lietuvos ant mūs vyriausybės per tarptautinį socialistų biurą Ciuriche, kur tarp kitko primetama ir Tamstai, Pone Prezidente, neteisėtas pareigų ėjimas nuo 1929 m. gruodžio 2 d., kuomet pasibaigęs 3 metų terminas, kuriam Tamsta buvai rinktas 1926 m. (prašau neišsižeisti, kartoju ką girdėjau). Did. Britanijos užs. reik. ministeris Henlerson'as, buvęs tarptautinio socialistų (II Internacionalo) biuro pirmininkas, buvo pasižadėjęs šį klausimą iškelti T. S. Taryboj, bet jam išvažiavus, pavedęs tai padaryti savo viceministeriui Dalton'ui. Ištiesų, šis ir buvo įsikišęs labai griežtoj formoj, kai einant 11. T. S. Pakto straipsniu Vokiečių skundas būtų perduotas Hagos teismui, bet pačios Lietuvos politinės santvarkos paliesti negalėjo dėlto, kad įvyko susitarimas, o karo ir cenzūros stovio svarstymas buvo atidėtas 1931 m. sausio mėn. sesijai. Dalton'as pareiškęs T. S. kuluaruos, kad jis tuomet turėsiąs progą pasmerkti nelemtą mūsų politinę tvarką.

Aš skaitau savo priedermę šiuos gandus pakartoti, Tamstai, idant delegatas būsimoj Sausio mėnesio sesijoj galėtų tinkamai pasiruošti ir į tai reaguoti.

Tad p. Zaunius, pralaimėjęs bylas su lenkais ir vokiečiais, apsunkeš lietuvių būklę Klaipėdoj, nepriminęs pasauliui mums Vilniuj padarytos skriaudos, nieku neprisidėjęs prie kūrybinio T. S. darbo, grįžta Kaunan tuščiom rankom. Kavūras, sukūręs iš mažo Piemonto didelę Italiją pasakė, kad mažosios valstybės gali neturėti kariuomenės, bet privalo turėti gabius diplomatus. Deja, prie šios rūšies negalime priskaityti nei p. Zauniaus, nei kitų šios delegacijos narių. Su tokiu užsienių reik. ministeriu mes neatvaduosime Vilniaus, nesurinksime Lietuvos žemių, bet greičiausiai prarasime Klaipėdą ir gal patį Kauną ir visą Lietuvą. Ne Zauniui ir jam panašiams „diplomatomams“ karjeristams, kuriems visu pirma rūpi šiltos vietos, dien-

pinigiai ir kelpinigiai, – atitaisyti Voldemaro padarytasias klaidas, nes jis, kaipo buvęs artimas jo bendradarbis darė jas su juom drauge ir už jas yra atsakomingas. Tam darbui reikia naujų žmonių. Jei-gu Voldemaras nepadoriu ir neišmintingu elgesiu tarptautiniam Genevos areopage pastatė Lietuvą greta Albanijos, tai Zaunius neapgalvotu savo elgesiu nustūmė Lietuvą dar žemiau, sugretindamas mūs valstybę su Liberia, su kuria ji buvo šįmet ir pasodyta T. S. plenumo viename suole.

Pone Prezidente, jeigu mes būtume taip dirbę, kaip Zaunius ir jo bendradarbiai prieš karą ir karo metu, tai nepriklausoma Lietuva nebūtų buvusi sukurta. Aš tikiuosi, kad mūsų vyriausybė nebesiūs daugiau Genevon Zauniaus ir jam panašių „diplomatų“ jo bendradarbių lengvapėdiškai pralaimėjusių bylas, apsunkinusių vidujinę (Klaipėdą) ir tarptautinę Lietuvos būklę. Sunki atsakomybė užtai prieš Tautą gula ant visos vyriausybės.

Šiame pranešime aš nenorėjau liesti asmeniškų p. Zauniaus trūkumų ir ydų idant neišėjus iš objektingumo ribų, pasitenkinau vien bešališkų jo ir dalinai delegacijos darbuotės įvertinimu, vienok baigdamas šį pranešimą skaitau reikalingu priminti, nesileisdamas į smulkmenas, kad p. Zaunius gero atsiminimo nepaliko nei T. S. sekretariate, nei Genevoj, kai jisai buvo čia nuolatiniu Lietuvos delegatu 1924–26 m. Jis čia labai nepopuliarus (švelniai kalbant), prie jo nepopuliarumo čia prisidėjo dar šįmet jo labai neatsargus, pareiškimas spaudos atstovams Kaune prieš išvyksiant Genevon, kad jokio konflikto negali būti tarp Lietuvos ir Šventojo Sosto dėliai sulaužymo 25 str. Konkordato panaikinant „katalikų organizacijas, esančias Episkopato globoj, dėl to kad Šventasai Sostas neturi jokios kariuomenės ir teturiš tik moralę jėgą, kas nesudarą mažiausios ‘reikšmės’ mūsų užs. reik. ministeriui“ (cituoju sulig *Basler Nachrichten Germania* iš rugsėjo 27 d. š. m. (priede iškarpa).

Šis pareiškimas, pasklidęs Šveicarų, Vokiečių, Prancūzų, Italų spaudoj, kvalifikuojamas begėdišku, cinišku, nepriderančiu mažai valstybei, kuri, turėdama geriau apginkluotus kaimynus neprivalėtų neigti moralios sutarčių reikšmės. Aišku, kad panašūs išsišokimai atsakomingojo už mūsų užsienio politiką asmens teigiamo išpūdzio p. Zauniaus naudai T. S. sferose nedaro. Juk T. S. irgi neturi kariuomenės, teturi tik moralę jėgą, tad irgi neturi jokios mūsų p. ministeriui reikšmės, ką, berods, p. Z., būdamas čia delegatu (1924–1926 m.) kaikam irgi buvo pareiškęs. Tad lengva įsivaizduot koks čia gali būti autoritetas tokio asmens. Už tokio susidiskreditavusio

asmens siuntimą ginti mūsų tautos ir valstybės reikalus, krinta atsakomybė prieš tautą ant tų, kas jį siunčia, nes neturinčiam moralio autoriteto gynėjui daug sunkiau ginti bylą.

Lai bus man leista nurodyti čia dar į vieną didelę p. Zaunius ydą: jis išdidžiai ir neprieinamai laikosi su spaudos atstovais prie T. S. Nevezint į atsikartotiną žurnalistų prašymą, jis atsisakė suteikti jiems kolektyvų pasikalbėjimą ar duoti jiems pareiškimą Vilniaus ir Klaipėdos klausimais, pasiteisindamas neturįs laiko. Mat, jo Exellencija p. Zaunius yra labiau užimtas už Henderson'ą, Briand'ą, Kurcijų, kurie visi dabar, kaip ir kožnoj kitoj T. S. sesijoj, suteikė bendrą pasikalbėjimą spaudos atstovams. Jei galingosios valstybės, priverstos skaitytis su spaudos galybe, tai ką jau kalbėti apie mūsų mažutę ir visų skriaudžiamą valstybę. Tai tegalima išaiškinti nedovanotinu Zauniaus apsileidimu.

P. Prezidente, Tamsta buvai įspėtas apie tai, kaip p. Zaunius „gynė“ užpernai (1928 m.) Lietuvos reikalus, kai jį pašaukus prie T. S. Tarybos stalo, jo niekas nesurado, jis buvo išvažiavęs į kalnus su savo žmona (angle) „ilsėtis“, palikęs Lietuvos reikalus Dievo apveizdai. Vietoj disciplinario pabaudimo jis tapo paaukštintas, pakeltas į generalinį sekretorių ir paskui į ministerį (keistas pabaudimas). Šiomet, berods, jis buvo visą laiką čia, bet labai retai buvo galima matyti jį T. S. plenuime ir nei vienoj komisijoj (jis buvo paskirtas į dvi).

Tad mūsų vyriausybė buvo įspėta ir žinojo, ko galima laukti iš tokio samdininko, kuriam rūpi atstumti bile kaip ant jo uždėtą užduotį. Zauniaus skaudūs pralaimėjimai ir klaidos sunkia našta gula dabar ant tų, kas žinodamas jo apsileidimą ir kitas jo ydas, sutiko pastatyti tą žmogų vienoj atsakomingiausiu mūsų vyriausybės vietų.

Aš tikiuosi, Pone Prezidente, kad Tamsta paimsi dėmesin šį mano pranešimą ir prašalysi nuo vairo mūsų užsienių politikos žmogų, kuris, nustojęs moralio kredito užsieny ir Tautų sąjungoj, nesugeba prideramai atlikti jam pavestą uždavinį.

Prašau priimti, Pone Prezidente, aukštos mano pagarbos išreiškimą.

J. Gabrys

Nr. 3. Juozo Gabrio laiškas prezidentui Antanui Smetonai, kur skundžiama Lietuvos diplomatai, dirbę Tautų Sąjungoje*

Geneva

1930 m. Spalių m. 23 d.

Pone Prezidente,

Atsižvelgiant į labai didelę reikšmę, kurią turi visai mūsų valstybei ir tautai Klaipėdos byla mums iškelta Vokiečių Genevoj, aš skaitau sau už būtiną priedermę sekti jos vystymąsi ir informuoti mūsų vyriausybę ir visuomenę.

Kaip kad rašiau Tamstai mano laiške iš Spalių 2 d. p. Zauniaus neapsakomas nuolaidumas Vokiečių atveju, einąs iki paneigimo gyvųjų mūsų tautos reikalų ir mūsų valstybės suverenybės užgavimo, sukėlė čia įvairių gandų ir spėliojimų ne tik P. Zauniaus, bet ir visos mūsų vyriausybės atveju.

P. Zauniaus nuolaidumą aiškino be tik vokiška jo kilme, bet ypač tuom, kad jis nenorėjęs prileisti prie viešų diskusijų T. S. taryboj Vokiečių skundo, kur būtų galėjęs būti padarytas viešas papeikimas dabartinės politinės būklės (diktatūros, karų stovio, cenzūros ir t. t.) ne tik Klaipėdoj, bet ir visoj Lietuvoj. Šita hipotezė įgavo tikrovės pažymį, kuomet atėjo čia žinia, kad Tamsta, Pone Prezidente, nepriėmė p. Zauniaus atsistatydinimo ir liepiąs jam „eiti pareigas kaip ejęs“. Čia jau visiems pasidarė aišku, kad p. Zaunius leido užgauti Lietuvos suverenybę ir paneigė mūsų tautos teises ne **motu proprio**, bet eidamas vyriausybės duotomis instrukcijomis.

Galite įsivaizduoti, Pone Prezidente, koks smūgis yra tuom smogtas mūsų valstybės ir vyriausybės prestižui. Šiandien jau niekas beveik nežiūri į Lietuvą, kaip į nepriklausomą suverenę valstybę, jeigu pernai dar mus statė greta su Albanija, šimet su negrų respublika – Liberia, tai dabar į Lietuvą pradeda žiūrėti, kaip į Vokietijos **annexe** (priedą).

Man yra labai skaudu tai Tamstai rašyti, bet aš, kaip senas kovotojas už Lietuvos laisvę negaliu nuo Tamstos slėpti baisios tikrovės, kuri laukia mūsų brangiom aukom iškovotą nepriklausomybę, juoba, kad Tamsta esi apsuptas pataikūnų, kurie slepia, turbūt, nuo Tamstos tikrovę; kol neįvyks katastrofa... bet tuomet jau bus per vėlu taisyti klaidas.

○ katastrofa mums grėsia. Tur būt Tamstai ne paslaptis, kad, Vokietijai pastačius eiliniu savo užsienių politikos klausimu „korido-

rius“ likvidavimą, vyriausia tarptautinės diplomatijos ir T. Sąjungos užduotis yra, kad to atsiekus ramiu keliu, be karo, be kraujo praliejimo. Tai manoma atsiekti suteikiant Lenkams maždaug tolygias kompensatas, pavedant jiems Lietuvą su išėjimu į jūrą per Klaipėdą. Tad **Lietuva tapo dabar mainų objektu**. Numanyki, Tamsta, kad tai yra tuščias paskalas, gandas, tai yra, deja, Domoklo kardas užkabytas ant mūsų galvos. Šita eventualybė buvo čia, Genevoj, slapta diskutuojama Briand'o su Kurcijum (man teko tai patirti iš labai tikro šaltinio), šito sumanymo įvykdymo reikalu eina dabar labai gyvas „change de vue“ tarp Berlyno ir Paryžiaus. Neseniai Briand'as buvo pasiuntęs Berlinan savo patikimą asmenį Atstovų rūmų narį p. Cot, kuris tarp kitko pareiškė viešoj paskaitoj, kur dalyvavo de Margerie (Prancūzijos ambasadorius Berlyne) ir Hoesch (Vokietijos ambasadorius Paryžiu), kad Prancūzija nieko neturėtų prieš tai, jei **sutartys** (respect. sienos) **būtų keičiamos ramiu, taikos keliu**. Po to šis p. Briand'o paslas turėjo ilgą slaptą pasikalbėjimą su Bülow'u, Ausvärtiges Amt'o sous secrétaire'u, kur buvo nuodugniai aptartos galimybės grąžinimo Vokietijai koridoriaus už Lietuvą su Klaipėda. (Aš manau p. Prezidente, kad mūsų atstovai Paryžiu p. Klimas ir p. Sidzikauskas Berlyne turi būti **au courant** šių derybų ir informuoja apie tai vyriausybę).

Man teko neseniai Genevoj šiuom reikalu kalbėtis su vienu žymiu diplomatu, kadaise mums palankiu, kuomet mes turėjome demokratinę tvarką. Aš, žinodamas jo demokratinį nusistatymą, pareiškiau jam, kad XX amžiuį sunku daleisti, kad visa tauta, visa valstybė nors ir silpna, galėtų tapti mainų objektu. Į tai jis man atsakė, kad panašių pavyzdžių nestinga istorijoje ir net netolimoj praeity, čia jis man nurodė pavyzdį Montenegro, kuris 1919–1920 m. tapo inkorporuotas į Serbiją, neveizint montenegriečių protesto ir pagaliaus Vilniaus pavyzdį, kuris vienu plunksnos brūkšniu Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. tapo pavestas Lenkijai, kaipo kompensatas už Klaipėdą, ant kurios Lenkai buvo ištiesę ranką. Man pareiškus jam, kad jeigu tokia „ignominie“ atsitiktų, visa Lietuva sukiltų kaip vienas žmogus. „Prieš ką? – paklausė jis, ar prieš visą Vokietiją ir Lenkiją? Sutiksi, tačiau, Tamsta, kad jėgų santykis nebūtų jūsų naudai“. Paskui sarkastiškai jis pridūrė: „šita eventualybė (Lietuvos pasipriešinimo) yra labai abejotina, juk **tauta, kuri pati negerbia sa-**

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 15, l. 103–105 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

vo suverenybės ir kuri leidžia savo suverenybę užgauliot sveti-
miems (aliuzija, Kurcijaus–Zauniaus arrangement) be abejo nereaguos nors ji ir taptų mainų objektu“. Tai matote, Pone Prezidente, kokia nuomonė yra susidariusi dabar užsieny apie Lietuvą. Zauniaus paskujai pralaimėjimai Genevoj ir ypač visos mūsų vyriausybės, kurios priešaky stovi Tamsta, su juom solidarizavimasis, dengia visą mūsų valstybę ir tautą juodu šešėliu, kaip nesugebančia prideramaj aukštumoj laikyti savo suverenybę, *ergo*, nesančia jos verta.

Visai kitas vaizdas būtų susidaręs Genevoj ir viso pasaulio akyse, jeigu Tamsta, P. Prezidente, būtų priėmęs p. Zauniaus atsistatydinimą ir mūsų vyriausybė būtų jį „désavoué“ Genevoj, kaip peržengusį savo kompetenciją, padariusi nelegalų aktą laužantį 17 str. Klaipėdos Statuto ir būtų panaikinusi Kurcijaus–Zauniaus arrangement'ą, Genevoj, vieni laukė šio vyriausybės žesto su baime, kiti su dideliu susidomėjimu ir slapta simpatija mums, juoba, kad paskui buvo apsižiūrėta, kad buvo leista vokiečiams nueiti per toli, leidžiant jiems net sulaužyti 17 str. Klaipėdos statuto, siaurinant Direktorijos prezidento prerogatyvas: būtent paliekant jo nuožiūrai kiek narių jis nori turėti bendradarbiais ir ką jis nori pasirinkti bendradarbiais.

Šio 17 str. Klaipėdos statuto (ne konvencijos) sulaužymas ir davė legalų pagrindą mūsų vyriausybei anuliuoti Kurcijaus–Zauniaus sutartį. Bet, deja, šio išganingo žingsnio mūsų vyriausybė nepadarė.

* * *

La Chaux Spalių 24 d.

Lai bus man leista, P. Prezidente, atkreipti Tamstos dėmesį į kai kurias p. Zauniaus mintis, pareikštas jo pasikalbėjime su spauda Spalių 17 d. š. m. tarp kitko p. Z. pareiškęs, kad jis, darydamas nusileidimus Kurcijui Klaipėdos dalykuose, žinojęs, kad Lietuvoj bus **nepatenkintų**, bet „į reikalą žiūrėjęs T. S. akimis“. Keista! Asmuo, kuriam yra pavesta saugoti ir ginti gyviausi ir švenčiausi mūsų tautos ir valstybės reikalai, drįsta ciniškai prisipažinti, kad jis žiūrėjęs į tuos reikalus ne **Lietuvio**, bet **Svetimtaucių** akimis. Juk tai tautos ir valstybės išdavystė!

Toliau p. Z. drįsta tvirtinti, kad „abi pusės buvo patenkintos...“ Kad Kurcijus ir Vokiečiai buvo patenkinti, – neabejojame; kad P. Zaunius galėjo būti patenkintas, nusikratydamas įkyrios bylos, – irgi neabejojame, bet kaip mūsų tauta buvo „patenkinta“, tai, aš manau Pone Prezidente, turėjote progos įsitikinti, skaitydamas memorandumus Liaudininkų, Krikš. Demokratų, Ūkininkų Sąjungos ir Klaipėdiečių (Lietuvių) protestus.

„Naudingiau buvo susitarti, priešingai – byla būtų užsitęsusi...“ Na, tai kas, kad byla būtų užsitęsusi? Čia kaip tik p. Z. ir nepriderėjo labai skubytis su bylos sprendimu, atsižvelgiant į rinkimus. Bet ar p. Z. savo nusileidimų kaina išėmė bylą iš T. S. Tarybos dienotvarkės? Ne, ji grįš Sausio mėn. T. S. Sesijoje.

„Dėl to susitarimo, girdi, pakilęs Lietuvos delegacijos autoritetas Genevoj“. Netiesa! Ne tik delegacijos, bet ir visos tautos ir valstybės autoritetas labai nukentėjo, dėlto, kad p. Z. su savo delegacija nesugebėjo apginti Lietuvos suverenybės ir leido svetimai valstybei įsikišti į vidujinius mūsų valstybės reikalus. Dėliai šio Zauniaus nusileidimo pradedama žiūrėti į Lietuvą ne kaip į suverenę valstybę, bet kone, kaip į Vokietijos provinciją.

Ar neatrandate P. Prezidente, kad jūsų užs. Reikalų ministeris, kompromituoja vyriausybę ne tik savo nelemtais darbais užsieny, bet ir viduj prieš visuomenę savo melagingais ir naiviais pareiškimais?

Priimkite, Pone Prezidente, mano aukštos pagarbos pareiškimą.

J. Gabrys

* * *

J. M.

Geneva 1931. vasario 12 d.*

P. A. SMETONAI,
Respublikos Prezidentui.

Pone Prezidente,

Susirgęs gripu laike T. S. Tarybos posėdžių negalėjau prisiųsti anksčiau mano pranešimą Tamstai apie p. Zauniaus darbuotę Genevoj, ką darau dabar kiek pasveikęs.

1. Šioj 62 T. S. Tarybos sesijoje p. Zaunius padarė kiek geresnį išpūdį, negu pareitoj, nors, žinoma, irgi be klaidų neapsiėjo.

Pirmas dalykas, kas metėsi visiems į akis, tai kad dabar jis atėjo prie Tarybos stalo šiek tiek pasiruošęs, ne tuščiom rankom, turėjęs gatavus šiek tiek apgalvotus pranešimus. Deja, jo atsakymas į Quinones de Leon raportą, kas dėl tranzitinio susisiekimu per Lietuvą, buvo nepakankamai motyvuotas juridiniai ir padarė labai menką išpūdį. Byla, kaip žinoma, yra perduota Hagos teismui einant 14 str. Pakto.

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 83–88 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

Šiuomi yra duota paskutinė proga iš Voldemaro susmulkintos technikinio pobūdžio Vilniaus bylos vėl paversti ją Hagos Teisme politine pasaulinės reikšmės byla. Bet ar sugebės tai padaryti mūsų diplomatai à la Zaunius, kurie, deja, nelabai sugeba reaguoti ir į paprastą T. S. Tarybos nario raportą. Čia, p. Prezidente, guls ant Tamstos sunki atsakomybė prieš Tamstą ir prieš Lietuvos istoriją, jeigu Vilniaus byla bus galutinai pralaimėta tarptautiniame forume, tad aš tikiuosi paskirsi, Tamsta, delegatais į Hagą ne p. Zaunių su kun. Tamošaičiu, bet kitus, labiau prityrusius ir geriau apsipažinčius su tarptautine teise.

2. Klaipėdos byloje p. Zaunius pasirodė irgi šiek tiek griežtesnis, nepasidavė Vokiečiam be kovos, kaip pernykštėj Tarybos sesijoje šiek tiek pakritikavo Vokiečių skundą ir Mowinckelio nevykusį provokišką raportą. Bet neišlaikė tono iki galui, jau buvo besutinkąs priimti su keliom nežymiom pastabom labai nepalankų mums Mowick'io raportą, jei ne išikiša pirmininkas Henderson'as, kurie nukėlė Klaipėdos bylą į sekančią sesiją (gegužės mėn.).

Tad vėl pasitvirtina tas ką aš sakiau pernykščiuose mano pranešimuos Tamstai p. Prezidente, – Zaunius per jaunas, neprityręs, per daug žiūrįs į Lietuvos reikalus svetimtaučių (T. S.) akimis ir rodąs per daug „lankstumo“ ten, kur reik parodyt atsparumą ir griežtumą.

Bet Klaipėdos byla nebaigta, ji grįš 63 T. S. Tarybos sesijoje gegužės mėn., kur iš eilės teks pirmininkauti Kurcijui. Pirmininko prerogatyvos gana didelės. Ar ne geriau būtų, kad visi ginčytini klausimai su „Mémelenderiais“ būtų baigti prieš tarybos 63 sesiją namie be svetimtaučių išikišimo? Sveikai manančios T. S. sferos stebisi, kad nesurandama pas mus valstybinių priemonių taip sutvarkyti Klaipėdos reikalus, kad neatsirastų „piliečių“, drįstančių varyti aiškų išdavystės darbą su svetimos valstybės pagalba.

(Gaila, kad ši sakinių išbraukė Tamstos cenzūra iš mano straipsnio *Ryte*, kas gi čia blogo?). Stebėtina, kad Gubai ir Meyerui taip lengvai išduodami užsienio pasai vykti Genevon dirbti Lietuvos griovimo darbą su svetimos valstybės pagalba. Ar nemanai, p. Prezidente, kad jiems vieta už tai Varniuose? Keista, kad pas mus daromos ceremonijos su „Mémelenderiais“, kai nedaroma jokių ceremonijų su ex-ministeriais. Juk, ar jie ne toki patys pavaldiniai, kaip ir kiti?

Jeigu jūs nesugebėtumėt suvaldyti „mémelenderių“ naminėm priemonėm ir išimti Klaipėdos bylą iš T. S. Tarybos dienotvarkės iki Gegužės mėn., tai ši byla eis į Hagos teismą remiantis 14 str. Pakto, o sprendimas jos bus daromas einant 13 str. Pakto, kaip nurodyta

17 str. konvencijos kuom bus sudarytas labai nepageidaujamas ir pavojingas precedentas ateičiai ir bus padarytas skaudus „blamage’-as“ Lietuvai už „nepildymą“ tarptautinių sutarčių.

Tai matai, Pone Prezidente, prie kokių pasėkmių bus prieita, jeigu Užsienių Reikalų Ministerijos vairas bus paliktas rankose jauno neprityrusio valdininkėlio, kuris taip sunkiai nusižengė prieš tautą ir valstybę, pernai leisdamas svetimai valstybei įsikišti į vidujinius mūsų reikalus ir net darydamas su ta svetima valstybe sutartį, neigiančią gyvuosius Lietuvos reikalus, lygią tautos ir valstybės išdavystei.

Tamsta, užuot jį nubaudęs ir pašalinęs, palieki vietoj ir pavedi jam toliau „ginti“ Lietuvos reikalus Genevoj. Jis grįžta Genevon Sausio mėn. apstatytas patarėjais: kun. Tamošaičiu, „juriskonsultu“ Petkevičium ir p. Klimu, kurie ne ką daugiau už jį patį orientuojasi Genevos **painiavoj**. Ginti, tarytum, jis gina, mūsų reikalus kiek stropiau, bet **ne sumaniau**, ne tik prižiūrimas savo patarėjų, bet ir mano dabojamas iš šalies. Savo pareškime T. S. Tarybai jis, pakritikavęs mažumėlių Vokiečių skundą, neįrodė, kad jis nepagrįstas tvirtais įrodymais, buk Klaipėdos statuto tūli straipsniai netiksliai esą vykdomi. Antra, laike diskusijų jis padarė didelę taktišką klaidą, kuomet Kurcijus reikalavo statyti ant balsavimo, kad pavesti Klaipėdos bylą specialiai Juridinei komisijai, jis neužprotestavo, užginčydamas teisę Vokiečiams ir net T. S. Tarybai, kokioj nors formoj spręsti Klaipėdos bylą einant 17 str. Klaip. konvencijos. Dėl to, kad, nors remiantis 1. punktu šio straipsnio kiekvienas T. S. Tarybos narys turi teisę atkreipti dėmesį Tarybos („signaler a l’attantion du Conseil“) į netikslų Klaip. Konvencijos vykdymą, bet einant 2 punktu 17 str. konvencijos esant nuomonių skirtumui tarp Lietuvos vyriausybės ir katros nors iš („principales Puissances alliees membre du Conseil“), t. y. tik Anglijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos, ginčas įgyja tarptautinį pobūdį ir tik tuomet gali būti einant 14 str. T. S. Pakto perduotas tarptautiniam Teismui Hagoj. Tad Vokietijos delegato pasiūlymas neturėjo čia jokios reikšmės, nei juridinio pamato.

Matomai p. Zaunius buvo nepakankamai įsigilinęs į prasmę 17 str. konvencijos ir dėl to nereagavo, gerai kad Pirmininkaujantis p. Henderson’as, matomai geriau už mūsų ministerių suprato 17 str. Klaip. Konvencijos, neleido T. S. Tarybai padaryti nedovanotiną klaidą ir atidėjo Klaip. Bylą sekančiai sesijai.

Tad spęskite, Pone Prezidente, ar galima tokiam „ministeriui“ pavęsti švenčiausių ir gyviausių Lietuvos reikalų ginimą?

Prie šios progos lai bus man leista dar nurodyti į kaikuriuos p. Zauniaus trūkumus: Jis šioj T. S. Tarybos sesijoje šaukiamas viename posėdy prie Tarybos stalo neatsiliepė ir reporteris (Quinones de Leon), palaukęs keletą minučių, perskaitė savo raportą, kas dėl Mitraukos incidento, mūsų delegatui nedalyvaujant. Kadangi tai buvo rytmetiniam posėdy, tai žurnalistų ir publikos tarpe pasigirdo sarkastiškų pastabų: „Zaunius pramiegojo posėdį“. Tūli, pasityčiodami ragino mane eiti pažadinti mūs ministerį.

Panašus incidentas mums garbės nedaro; juoba, kad tai atsitinka jau ne pirmą kartą. Kodėl taip atsitiko aš nežinau. P. Zaunius paskui, girdėjau, aiškinosi iš pradžių, kad girdi, jis iš anksto nebuvo kviestas į tą posėdį, paskui būk susitaręs iš anksto su Quinones de Leon „nestoti“ į posėdį. Netiesa. Kiekviena diena iš ryto skelbiama tarybos dienotvarkė ir kiekvienas delegatas turi laukti, kuomet jis bus pašauktas prie Tarybos stalo. Iš šito yra aišku, kad Zaunius **ne-pataisomas**, tai jau atsikartoja antru syk.

Antras dalykas, p. Zaunius prie T. S. Tarybos stalo labai keistai užsilaiko: jis visu pirma išsiima savo cigaretes, pasideda ant stalo, užsirūko cigaretę ir pučia dūmus į panosę T. S. Tarybos nariams... Iš šalies žiūrint, tas daro labai nerimto išpūdžio ir matomai erzina T. S. Tarybos narius. Tūli T. S. tarybos nariai laiko tokį Zauniaus užsilaikymą „piemenišku ir Lietuvai garbės nedarančiu“. Įsivaizduokite, p. Prezidente, kad Apygardos Teisme, ar Vyr. Tribunole advokatai, gindami bylas irgi imtų rūkyt ir pūst dūmus į panosę teisėjams.

Negalite įsivaizduoti, p. Prezidente, kaip tai vis žemina Lietuvos vardą. Man senam veikėjui, laužusiam pirmuosius ledus užsieny Lietuvos vardo ir garbės kėlime, labai skaudu matyti, kaip jauni valdininkėliai, kuriem per nesusipratimą iškeltiem ant aukštybių greit apsvaigsta galva ir jie be atodairos griauja tą, ką mes seniai sukūrėm dideliu vargu ir pasišventimu.

Pone Prezidente, siųskite šį jauną, neprityrusį, apsvaigusį iš puiybės valdininkėlį už konsulą, kur toliau nuo Lietuvos – į Pietų Afriką, ar Pietų Ameriką, kad jam darant gėdą Lietuvai bent civilizuo-tas pasaulis nežinotų. Bet dėl meilės Lietuvos nesiųskite jo daugiau nei Genevon, nei Hagon.

* * *

Kadangi, Pone Prezidente, užėjo kalba apie Lietuvos garbę, tai prie šios progos lai bus man leista padaryti dar keletą pastabų. Kai per-

nai viename mano raporte Tamstai aš pranešiau, kad Lietuvos vardas taip žemai nupuolė, kad Lietuva dabar jau nebegretinama su Albanija, bet su Liberia, – tai Zaunius aiškino tūliems, kad tas gretinimas paeina nuo „alfavito“: abu vardai prasideda nuo L. Deja, tikrovė ką kita sako, prašau įsitikinti iš pridedamos čia iškarpos laikr. *Travail*. Šiame straipsny daroma paralelė tarp Lietuvos ir Liberijos, kur T. S. taryba įsikišo dėl vergijos ir raginama T. S. tarybą sąryšy su Social-Demokratų atsiųstu T. S. Tarybai skundu ant Lietuvos įsikišti ir Lietuvoj, idant gražinti legalumą ir politines laisves, jau penkti metai panaikintas.

Labai gaila, kad Tamstos vardas, kaip „prezidento be mandato“ yra įveltas šiame ir kituose terliojančiuose Lietuvą svetimtaučių straipsniuose. Skaudu ir liudna!

Argi negalima būtų, Pone Prezidente, sutvarkyti šį dalyką taip, kad mums, lietuviams, gyvenantiems užsieny, nereiktų rausti už savo tėvynę. Juk, Tamsta, pareiškei pernykščiam Tautininkų suvažiavime, kad tol būsi Lietuvos prezidentu, kol turėsi pasitikėjimą... Tad, ar nemanai Tamsta, kad priderėtų atsiklausti tautos visuotino balsavimo keliu, kaip savo laiku buvai Tamsta sumanęs, idant patikrinus tautos pasitikėjimą. Dabar gi svetimtaučių spauda mums bado akis, kad Lietuva, kuone arčiau negu Liberia, valdoma prezidento be mandato.

Neįsižeiskite, Pone Prezidente, man labai nemalonu apie tai rašyti, bet pats Tamsta matai iš iškarpų ką užsienio spauda rašo apie Tamstą ir vyriausybę.

* * *

Tankiai prikišama Lietuvos vyriausybei, būk ji kankinanti **torturo-
mis** politinius belaisvius (žiūr. iškarpa priede). Tai, be abejonės, šmeižtas paleistas Lietuvos priešų, bet šis gandas labai žemina Lietuvos vardą. Ar nebūtų galima šį gandą kategoriškai dementuoti, juk aš nemanau, kad tai būtų tiesa ir kad Lietuvoj būtų atnaujinama Inkvizicija.

Dabar, prasidėjus Lietuvoj vyriausybės kovai su Bažnyčia, viso užsienio spaudoj paplito daugybė labai nepalankių Lietuvai straipsnių, smarkiai kritikuojančių vyriausybę ir Tamstą, kur vėl prikišama, kad Tamsta prezidentauji be mandato. Šios žinios ypač smarkiai buvo paplitę laike T. S. Tarybos sesijos, kas sudarė labai nepalankią nuotaiką Lietuvai.

T. S. sferose vis daugiau girdisi nuomonių linkstančių prie to, kad

Lietuvoj susidariusi tokia politinė būklė, kuri netolimoj ateity tur būt reikalaut T. S. intervencijos, kaip Liberijoje, formoj specialės tarptautinės anketos.

Teko man girdėti iš patikimo šaltinio, kad ne seniai lankęsis Lietuvoj vienas T. S. sekretoriato narys, apie kurį taip labai pas mus buvo šokinėta, sugrįžęs įteikė T. S. sekretariatui slapta raportą apie vidujinę Lietuvos politinę būklę, kurią piešia gana juodom spalvom ir kvalifikuoja artima **anarchiškai**.

Mūsų priešai, kurie stengiasi visom priemonėm mus sudiskredituoti pasaulio akyse, idant paskui lengviau galėtų mus suvįsu sulikviduoti, agituoja T. S. sferose, kad Lietuvoj būtų daroma kuo greičiau intervencija, kaip Liberijoje einant 1. str. 2 punktu Pakto, kur yra pasakyta, kad priklausančios prie T. S. valstybės privalo „valdytis laisvai“ (se gouverner librement) ir „turi duoti garantijas, kad nuširdžiai pildys savo tarptautinius pasižadėjimus“ (engagements). Lietuva, girdi, šių abiejų sąlygų nepildanti: pirma, valdoma ji yra prezidento be mandato ir vyriausybės be parlamento kontrolės; antra, Lietuva, nepildanti savo tarptautinių pasižadėjimų, būtent: konkordato su Vatikanu str. 13 ir 25 ir neturėdama Parlamento negali duoti jokios garantijos, kad šie pasižadėjimai bus ateity pildomi savališkos vyriausybės. Ypač stengiamasi čia labai išnaudoti prieš Lietuvą konfliktą su Vatikanu dėl konkordato. (Priede iškarpa iš *Journal* iš Paryžiaus ir *Liberté* iš Fribourgo.)

Skaitau taipo jau savo priederme pranešti Tamstai ir gaudus, kurie čia vaikščiojo laike T. S. tarybos sesijos apie Klaipėdą, negarantuodamas jų tikrumo.

Prieš pat T. S. Tarybos sesiją buvo pasklidęs gandas T. S. sekretoriato sferose, būk hitlerininkai ruošiasi padaryti „putch'ą“ Klaipėdoj Sausio 15 d. laike atvadavimo sukaktuvių minėjimo. Jie gyrėsi, kad „Litauer'iams reikėjo 3 dienuų užimti Klaipėdą, o jie gražinsią Klaipėdą Vaterland'ui į 3 valandas“. Šis gandas rado net tūlą atgarsį ir spaudoj (iškarpa priede) apie tai aš savo laiku išpėjau telegrafiškai Klaipėdos Gubernatorių.

Laike gi pačios sesijos buvo pasklidęs gandas, kad Brüningas po savo atsilankymui Tilžėj prieš pat T. S. Tarybos sesiją pataręs Mėmelenderiams kol kas putch'o nedaryti.

T. S. Sekretoriatas, kuris turi labai gerai suorganizuotą informacijų aparatą (biurai Paryžiuoj, Londone, Berline, Romoj, Tokio ir k.) yra nuomonės, kad Vokiečiai putch'ą Klaipėdoj darys labai netolimoj ateity, idant turėti rankose „gage“ mainų objektą su Lenkais už Dan-

ciga. Aš skaitau savo priederme pranešti Tamstai, Pone Prezidente, ką girdžiu ir patiriu, o Tamsta, tikiuosi duosi kam pridera atatinkamus parėdymus, **kad tai neatsitiktų.**

* * *

Viename pernykščių mano pranešimų rašiau Tamstai: „neatgavę Vilniaus greit nustosime Klaipėdos ir pačio Kauno“. Tai matai Tamsta, kad tai ne metafora: Vokiečiai baigia stumti Lietuvą iš Klaipėdos ir „putch'as“ bus jų pragariško darbo užbaiga; maža to, ar nematai Tamsta, kad Vokiečiai tiesia savo šventvagišką leteną ant Kauno ir ant visos Lietuvos, jų įstaigos, įmonės, mokyklos dygsta kaip grybai po lietui Kaune ir ypačiai Suvalkijoje, kur jau yra supirkę apie 1/4 žemės, pasinaudodami nelemta Voldemaro sutartimi.

Tad ar galima užmerkti akis ant Vokiečių pavojaus? Aš šį klausimą pradėjau ir manau toliau gvildinti spaudoj (*Ryte*), bet deja, Tamstos cenzūra labai gaišina. Kodėl? Ar ne metas būtų panaikinti cenzūrą, karo stovį? – kas mums garbės užsieny nedaro. Ar nemainai, Tamsta p. Prezidente, kad laikas būtų grįžti prie normalės politinės būklės? Į T. S. sekretoriatą nesiliauja plaukę skundai nuo įvairių Lietuvos politinių grupių, reikalaują T. S. intervencijos. Kaip viršų minėjau pradeda atsirasti T. S. sferose jau nemaža šalininkų intervencijos Lietuvoj, kaip Liberijoje, **jei greitu laiku nebus panaikinta diktatūra ir nebus sušauktas Seimas.** Ypačiai ši orientacija sustiprėjo, kai pasklido užsieny gandas apie konfliktą su Vatikanu dėliai Konkordato sulaužymo ir prasidėjo Vyriausybės kova su Episkopatu ir Katalikų akcija.

Darykite rodą, p. Prezidente, kad Lietuvą neištiktų šis pažemini-mas.

J. Gabrys

Priede 4 iškarpos.

P. S. P. Prezidente, paskirkite rimtus ir sąžiningus gynėjus į Hagos teisimą (tik susimildami nesiųskite Zauniaus). Aš irgi rengiuosi nuvykti Hagon prižiūrėti mūs gynėjus.

Parašysiu Tamstai raportą kaip paprastai.

J. G.

Nr. 4. Juozo Gabrio laiškas Antanui Smetonai, kuriame jis kritikuoja Lietuvos politinę santvarką*

J. M.

Antanui SMETONAI,

einančiam Respublikos Prezidento pareigas.

Pone Prezidente,

Šaukiesi Tamsta „į Tautą“ (lapkričio 24 d.), piršdamas save į prezidentus. Gerai! Prisiminei Tamsta, kad virš Tamstos ir Tamstos vyriausybės, viešpataujančios dabar Lietuvoj, yra dar Tauta.

Taigi leiski dabar Tamsta, man, tautos veteranui, pražilusiam kovose už Lietuvos atvadavimą nuo svetimųjų jungo, veteranui, kuris buvo kalinamas, tremiamas, kursai su ginklu rankoje kovojo ir liejo savo kraują už tautos laisvę (sužeistas 1905 m. Spalių 25 d. ties Mikais Mariampolės apskr.), kursai prieš karą, priverstas gyventi toli nuo Tėvynės, nesiliovė skynęs takus, ruošęs dirvą mūs Tautos nepriklausomybei (Liet. Inf. Biuras Paryžiu), kursai, kaip Tamsta turbūt gerai atsimeni, karo metu kūrė laisvoj Šveicarijoj būdamas, nepriklausomą mūs valstybę, – tarti žodį mūs Tautos vardu, atsiliepiant į Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“, nes pati Tauta negali dabar dėliai Tamstos sudarytų apystovų laisvai tarti savo žodį.

Man, toli stovinčiam dabar nuo mūsų krašto politinių aistrų, kurių sukūry esi Tamsta, skaidriau ir geriau galima matyt ir įvertint susivėlusią, susipainiojusią politinę būklę, kurioj atsidūrė mūsų Tauta.

Tamsta savo atsišaukime „Į Tautą“ palietei visą eilę opijų ir gyvųjų mūsų Tautos reikalų, nuo kurių vienokio ar kitokio įvertinimo ir vystymo prigulės, ar mūsų tauta ir valstybė išliks gyva, išeidama iš sunkaus vidujinio krizio ir vystysis, ar turės žūti.

Leiski Tamsta, ne visame sutikti su Tamstos įvertinimu reikšmės ir prasmės perversmo 1926 m. Gruodžio 17 d. Jei šis įvykis buvo reakcija prieš anarchiją iš apačios, prieš tūlus „palaiduosius gaivalus“, norėjusius išnaudoti vyriausybės „silpnumą“, tai šį įvykį negalima vertinti, kaipo reakciją kaipo prieš „Seimų nevykusią politiką“. Pirmųjų Seimų politika atliko didelį valstybės kūrimo darbą, išgavo Lietuvai užsienio pripažinimą „de jure“ ir įvedė mūsų tautą į civiliizuotą tautų tarpą (Tautų Sąjungą).

Paskutiniam Seimui pasirodžius nedarbingu esant, Tamsta jį paleidai, bet kodėl nesušaukei naujo?

Nuo čia prasideda mūsų politinio gyvenimo painiava. Tamsta užuot sušaukęs Seimą, kaip tai buvai pasižadėjęs padaryti atskiru aktu, neištesėjai. Užuot taisęs ar keitęs senąją konstituciją, konstitucijoj numatytu būdu, vietoj to paskelbdinai naująją konstituciją 1928 m. gegužės 25 d.

Ar nemanai Tamsta, kad ši konstitucija privali Seimo sankcijos, kursai privalo būti sušauktas ir jo patvirtinimai turėjo būti pateikta Tamstos konstitucija? Argi net ir Tamstos pačio paskelbdinta konstitucija nepripažįsta Tautai suvereninę valdžią ir, remdamosi šiuom dominuojančiu visą konstituciją dėsniu, suteikia visiems Tamstos leidžiamiems įsakymams, įstatymams **tik sąlyginę galę**: „ligi Seimas juos nepakeis“ (str. 53)? Priešingai, argi neišeitų, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso Tamstai, o ne Tautai?

Tamstos paskelbtosios Konstitucijos 34 str. duoda, berods, Tamstai, kaip Respublikos Prezidentui, teisę įvesti karo arba kitą kurią nepaprastą „padėtį“, bet tai tik „kilus karui, ginkluotam sukilimui, ar kitokiems pavojingiems neramumams valstybėj.“ Dabargi nei vieno minimų sąlygų Lietuvoj nėra, tai kam gi laikoma visam krašte karo padėtis? Ar tam, kad „sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas (str. 12–18)? Argi būtų tiesa ką sviestas kalba, kad Tamsta, be karo stovio nemokąs valdyti?

Tamsta savo manifešte „Į Tautą“ sakai: „šio istoringo įvykio (gruodžio 17 d.) dėka man buvo lemta prisiimti aukštoji Respublikos prezidento valdžia“. Taip! Bet kokiom sąlygom? Ar Tamsta nepasižadėjai pirmbuvusiam prezidentui K. Griniui prieš jo atsistatydinimą **saugoti** konstituciją? Ar Tamsta Seimo išrinktas Valstybės prezidentu neprisiekei šventai pildyti ir **saugoti** konstituciją? Ar ištesėjai?

Toliau Tamsta sakai: „iš manęs ir mano vyriausybės laukta krašto buities pagerinimo“. Taip! Buvo laukta! Bet ar sulaukta? Ar nebuvo sugriauta pilietinė taika ir ramybė? Ar nebuvo vienai politinei grupei („tautininkų“) suteiktos ne tik visos teisės, bet ir privilegijos? Ar nebuvo atimtos iš piliečių visos teisės, konstitucijos garantuotos? Nesant pilietinės taikos ir ramybės mūsų krašte, argi galima kalbėti apie „krašto buities pagerinimą“? Ar 44-tasai str. Tamstos pačio paskelbtosios konstitucijos neliepia Tamstai, kaipo Resp. Prezidentui „**būti visiems lygiai teisingu**“?

Savo atsišaukime „Į Tautą“ Tamsta sakai: „Nusimanydamas pri-

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 91–95 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

siėmęs didžią pareigą prieš savo tautą, jaučiausi turįs teisę sutvarkyti šalį, ne tiek sekdamas seimų įtvirtintomis vėžomis, kiek vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sąžine bei patyrimo nuovoka ir įsiklausydamas mūsų visuomenės balso bei pritarimo. Visą laiką juttau paramą“. Taigi sulig Tamstos pareiškimo ir prisipažinimo išeiina, kad Tamsta tvarkei ir tebetvarkai šalį nesivaduoamas Konstitucija – „seimų įtrintomis vėžėmis“, bet „savo ir savo bendradarbių sanžine“. Bet ar nežinai, Tamsta, kad asmens sanžinė, nors tai būtų ir Prezidento sanžinė, tai ne juridinė norma, ji yra labai lanksti, linkusi pateisinti ir labai nepateisinamus dalykus. Argi Tamsta normuodamas „valstybės dalykus“ pasiremdamas „vien savo ir savo bendradarbių sanžine“, ar kitaip sakant **nuožiūra** nesijauti pats prasižengiąs ir verčiąs prasižengti ir savo bendradarbius prieš įstatymus, prieš Konstituciją? Jeigu Tamsta buvai ir esi pasiryžęs tvarkyti šalį „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“, tai kam dar reikėjo skelbti 1928 m. naująją konstituciją?

Ar nematai, Tamsta, kad „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“ o ne konstitucija, visą mūsų Tautą padarei valdininkų sauvaliavimo auka? Taigi ar neišeina, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso ne Tautai, kaip yra numatyta konstitucijos 1 str., bet Tamstai, Tamstos vyriausybei, karo komendantams, apskričių viršininkams ir policijai?

Ar tauta iš suverenybės subjekto, nevirsta jos objektu ir susidaro mūsų valstybėj būklę diametraliai priešingą numatytai konstitucijoj? Ar neišeina, kad Tamsta „vaduodamasis savo ir savo bendradarbių sanžine“ seki dėsnį: „**princeps legibus solutus**“, kursai, kaip žinai Tamsta iš viešosios teisės, pateisina kuo aršiausį despotizmą?

Ar nemanai Tamsta, kad mūsų Tauta, vengdama 1926 m. anarchijos iš apačios, pakliuvo į anarchiją iš viršaus?

Juk, tūrbūt, Tamstai, kaipo teisininkui, yra žinoma, kad kai vyriausybės organai nesivaduoja teisės normomis (konstitucijos nuostatais), o savo nuožiūra (sanžine), tai jie kelia krašte anarchiją? Taigi ar neatrandi, Tamsta, kad ir dabar kaip 1926 „pasidarė visur ir visiems klaiku“ (vartoju Tamstos pačio žodžius?).

Ar nemanai Tamsta, kaipo buvęs demokratas, kad atėjo dabar vyriausias laikas visiems demokratiniams nusistačiusiems piliečiams priminti visiems vyriausybės organams, kad jei liovėsi anot Tamstos „vaduotis savo sanžine“ (nuožiūra) pradėtų vadovautis **Konstitucija**.

Ar nemanai Tamsta, kaip aš, kad gerbtina yra ta tauta, kuri verčia **visus** gerbti savo pagrindinius **įstatymus (Konstituciją?)**.

Sakai Tamsta, kad „įsiklausei mūsų visuomenės balso bei pritirimo ir visą laiką jautęs paramą“. Argi? Apie kokį visuomenės pritarimą gali būti kalba, siaučiant visam krašte karo padėčiai, karo cenzūrai, nesant laisvės žodžio, spaudos ir susirinkimų konstitucijos garantuotų (str. 12–18). Nebent Tamsta turi galvoj *Liet. Aido, Mūsų Rytojaus* ir kitų valdžios organų pritarimą? Bet, ar tai visuomenės pritarimas ir parama?

Tamsta sakai: „Norint gaivinti tautos pasitikėjimą savimi, man teko griežtai pasukti valstybės vairas tautiška linkme, tariant daryti ir valdyti taip, kaip verčia atsargiai įžiūrėti tikrieji Lietuvos reikalai, o ne kaip skelbia išsvajotos ir iš svetur atsineštos partijų programos, skaldančios mūsų vieningą tautą“.

Ar tai karu ir karo lauko teismais gaivinamas „tautos pasitikėjimas savimi“? Ar mirties bausmė? Ar mūsų tautos skaičius jau toks didelis, kad mūsų tautos vadai, „vaduodamiesi savo sanžine“, baustų savo tautiečius mirties bausme, net dėl politinių bei socialių įsitikinimų skirtumo? Ar tai tautiška linkmė? Ar tai taip liepia valdyti atsargiai įžiūrėti tikrieji Lietuvos reikalai?

Ar Tamsta manai išlaikyti tautos vieningumą naikindamas partijas vien policijos ir draudimo priemonė? Negi galima iš visų Lietuvos piliečių reikalauti vieningos pasaulėžiūros? Ar tai nebūtų mūsų tautos guldymas į Prokrusto lovą?

Tamsta sakai: „naujieji pagrindiniai dėsniai kraštui valdyti arba naujoji konstitucija, mano paskelbdinti, nori atatikti mūsų tautos būdą ir jos savybes, siekius turėti pastovesnę valdžią. Naujas, dabar veikia savivaldybių įstatymas turi tikslą išauklėti juo buriamą ūkių ir kultūros vienetų sugebėjimą rūpintis vietos reikalais ir supratimą glaudžiai dirbti su visomis valdžios įstaigomis. Ir kitų mano išleisdintų įstatymų pagrinde tolygi vedamoji mintis“.

Gerai! Paskelbdinai Tamsta savo pagrindinius dėsnius kraštui valdyti naująja konstitucija, nesiginčysim katra geresnė... Bet kodėl jos nevykdai? Kaip jau seniau aš Tamstai rašiau iki šiol Tamsta tevykdei tik 53 str., duodanti Tamstai gale leisti įsakymus, įstatymus, turinčius galios ligi Seimas juos nepakeis, ir suteikia Tamstai, kaipo Resp. Prezidentui, Seimo teises, numatytas 31, 32, 64. Taigi išėitų, kad suvereninė valstybės valdžia priklauso ne Tautai, bet Tamstai. Kas, berods, būtų priešinga antram posmui pirmojo str. naujosios Konstitucijos, Tamstos paskelbdintos. Ar nemanai Tamstai, kad ši kontradikcija būtų lengvai prašalinta, jeigu Tamsta naudotumeis ypatingom teisėm suteikiamom Resp. Prezidentui šio 53 str. tik kaipo iš-

imtina, o ne nuolatina prerogatyva „Seimo sesijų tarpe“? Ar nemanai Tamsta, kad penkeri metai savindamasis Seimo teises laužai Konstituciją Tamstos pačio paskelbdintą (str. 1 ir 53?). Ar tokiom priemonėm Tamsta „sieki turėti pastovesnę valdžią“?

O savivaldybių įsakymas-įstatymas, irgi Tamstos paskelbdintas? Ar jis atatinka pagrindinius dėsnius naujosios konstitucijos? Ar jis nenusikalsta demokratybės dėsniui, pažymėtam pirmam posme pirmojo straipsnio naujosios Konstitucijos, Tamstos paskelbdintos? Jei taip, tai ar jis nenustoja galios, kaipo įstatymas priešingas Konstitucijai einant 3 str.?

Ar nemanai Tamsta, kad veikiąs dabar savivaldybių įstatymas, kuris buvo boikotuojamas milžiniškos mūsų visuomenės dalies dėliai jo antidemokratiškumo gali „išauklėti juo buriamą (?) ūkio ir kultūros vienetų sugebėjimą rūpintis vietos reikalais“?

Jei savivaldybių įstatymas, kaipo priešingas konstitucijai yra neteisėtas tai, ar gali būti teisėtas, Respublikos Prezidento rinkimų įsakymas-įstatymas, paremtas savivaldybėmis (einant 4 ir 5 str. minėto įstatymo?)

Ar nemanai Tamsta, kad Resp. Prezidentas, turįs „Seimo sesijų tarpe“ svarbiausias, Seimo prerogatyvas einant 53 str. n. konstitucijos tai ar jis neturėtų būti renkamas tokiu jau būdu, kaip ir pats Seimas, t. y. visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, kaip J. Š. Amerikos valstybėse, Vokietijoje ir visur kitur, kur Prezidento teisės yra plačios; ar bent ypatingieji Tautos atstovai, kaipo Respublikos Prezidento rinkimų institutas, numanytas 43 str. Tamstos paskelbdintos konstitucijos, neturėtų būti renkamas lygiai kaip ir Seimas visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcline rinkimų sistema, kaip tai numatyta 25 str. naujosios konstitucijos?

Bet patsai Respublikos Prezidento rinkimų įsakymas-įstatymas, ar paskelbtas teisėtai? Argi šį įstatymą neprivalė išleisti Seimas einant 29 str. naujosios Konstitucijos? Argi patsai Tamsta galėjai leisti šį įsakymą-įstatymą, juoba kad tai nėra ypatingai numatyta 53 str. n. konstitucijos ir Tamstai, kaipo vieninteliam kandidatui į Resp. Prezidentus argi išpuolė tai daryti?

Einant 43 str. šio įsakymo-įstatymo rinkimų instituto pirmininkavimas pavedamas „*ex officio*“ Ministeriui Pirmininkui, taigi ar yra nuoseklu ir teisėta ekzekutyvo nariui duoti įtakingiausią vaidmenį vyriausio ekzekutyvo šefo rinkimuos, kai jis yra pastatęs savo kandidatūrą, juoba kad jisai yra dar pirmininkaujančio giminaitis?

Argi šio įsakymo-įstatymo nenuoseklumas nekalbant jau apie jo

nejuridinę struktūrą ir daugybę neteisėtumų, nekrito Tamstai į akį ir ar nepastebėjai Tamsta jo prieštaravimą 1 str. n. konstitucijos ir dėlto neturinčiam galios einant 3 str. n. konstitucijos? **Taigi ar Tams-tos išrinkimas į Resp. Prezidentus gali būti teisėtas, jei patsai Resp. Prezidento rinkimų įstatymas yra neteisėtas ir paremtas Ypat. Taut. atst. institutu, stovinčiu ant neteisėtų pagrindų?**

Argi kokioj nors šaly civilizuotojo pasaulio daromi rinkimai, esant krašte karo padėčiai, karo cenzūrai, nesant laisvės žodžio ir susirin-kimų? Argi tai rinkimai? Argi tai nėra absoliutus paneigimas 1 str. konstitucijos?

Ar Tamsta nepareiškėi pernai Tautininkų suvažiavime, kad tol pre-zidentausi, **kol turėsi pasitikėjimą?**

Be abejo Tamsta turėjai galvoj Tautos (ar jos didžiumos), pasiti-kėjimą, o ne kai kurių piliečių!

Bet dabar argi galima kalbėti apie Tautos pasitikėjimą? Ar toks „**pasitikėjimas**“ Tamstą patenkina?

Ar Tamsta negirdėjai, ką sako apie šiuos rinkimus užsienio spau-da? Ar nesijauti Tamsta skaudžiai pažeminęs visą Tautą ir pats save?

Kai šis mano raštas pasieks Tamstą, būsi Tamsta, be abejonės „iš-rinktas vienbalsiai“ bet ar taip turi būti renkamas tautos vadas?

Atleiski Tamsta, aš Tamstos sveikinti negaliu.

Nepyki Tamsta už šiuos klausimus, kurie skverbėsi man senam demokratui į sielą, skaitant Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“ ir Resp. Prezidento rinkimų įstatymą ir kuriuos aš pastačiau Tamstai „**sine ira et studio**“, kaipo buvusiam bendradarbiui „Liet. Demokratų par-tijos centro komitete“, Vilniaus Didž. Seime (1905 m.) ir karo metu Šveicarijoj bekuriant Lietuvos valstybę (1905–1918 m.).

Aš nenustojau vilties, kad Tamstos sielos gelmėse neišgėso dar tikra mus Tautos ir gimtojo krašto meilė, kuri švietė mums anais laikais ir kad to jausmo vedamas atsisakysi Tamsta daręs su mūsų Tauta pavojingus diktatoriškus eksperimentus.

Mūs Tauta ir kraštas stovi angoj labai svarbių ir pavojingų įvy-kių sąryšy su pasauline konjunktūra ir vėl grėsiančiu nauju pasauli-niu karu. Mes galėsime išeiti gyvi iš besiartinančios audros, tiktai jeigu subursime į krūvą **visas** mūs jėgas, kaip 1915–20 m., atstatysi-me krašte pilietinę taiką ir kai politinės grupės turės galimybės ben-dradarbiaut su demokratine, o ne diktatoriale vyriausybe susitari-mo, o ne pritarimo pagrindais.

Įvykiai eina žaibo greitumu, skubėki Tamsta grąžinti Tautai kon-stitucinę tvarką, kad pasaulinė audra neištiktų mūs neprisirengusių.

La Chaux, Vevey.

(Šveicarija).

1931 m. Gruodžio 10 d.

Buvęs Lietuvos Demokratų Partijos Centro komiteto narys,
Buvęs Didž. Vilniaus Seimo generalinis sekretorius,
Lietuvos Valstiečių Sąjungos įkūrėjas,
Pirmojo Lietuvos Informacijų biuro įkūrėjas ir vedėjas Paryžiuje ir
Šveicarijoje,

Tautos Fondo ir Tautos Tarybos Amerikoje sumanytojas ir įkūrėjas,
Lietuvių Tautos Tarybos Šveicarijoje įkūrėjas ir vedėjas,
Tautos Tarybos Lietuvoje sumanytojas ir įkūrėjas,
Vienas Lietuvos valstybės kūrėjų,
Vienas Klaipėdos krašto atvaduotojų.

P S. Prašau nesistebėti, kad aš išskaičiuoju čia svarbiausius mano „etat de service“ (tarnybos etatus) mūsų tautos tarnyboje, kurie sutiks Tamsta. duoda man teisę tarti žodį mūsų tautos vardu atsakant į Tamstos atsišaukimą „Į Tautą“.

J. G.

Nr. 5. Juozo Gabrio slaptas pranešimas prezidentui Antanui Smetonai apie tarptautinio gyvenimo peripetijas*

Geneva. 4.1. [19]35.

Pone Prezidente,

Turiu garbės šiuomi pranešti Tamstai **konfidencialiai** šias žinias, kurias aš čia (Genevoje) patyriau iš patikimo šaltinio.

Gruodžio mėn. čia dar viešint Litvinovui, jo turėta daug pasitarimų su vienu patikimu Fr. Roosevelt'o žmogum, kuris yra taip jau Waalstr. finansininkų atstovas; jų buvo prieita prie išvados, kad būsimą pavasarį balandžio mėn., reikia Japonams iškelti Tol. Rytuose preventyvią karą pirma negu jie suspės užbaigti savo pasirusimą ir ypač pirma negu jie apturės techniškąją pagelbą nuo Vokios (slapta sutartimi tarp Japonų ir Vokiečių esą numatytas pristatymas pavasary 1935 Japonams aviacijos motorų, tankų, nuod. dujų ir 500 inžinierių ir aviatorių).

Tam tikslui tapę nustatyta:

1. Suv. Š. Am. valstybės suteiksią šiaur. Kinams (Nankino vyr.) piniginę ir technikinę paramą jų kariuom. paruošimui ir ypač stiprios kinų aviacijos įkūrimui.

2. Reikalui esant Suv. Am. valst. laivynas remsiąs Sov.-kinų akciją prieš Japoniją Ram. vandenyne.

3. Sausumoj Sovietų jėgos veiksia bendrai su Kinais.

4. Sovietams būsianti duota Suv. Am. Valst. finansinė parama jos ginklavimosi užbaigimui ar tiesiog, ar Prancūzijai tarpininkaujant.

Kadangi Nankino vyriausybėj generolas Chang-Kai-Chek'as ir tūli kiti linkstą į susitarimą su Japonija ir idant tam užbėgti už akių, aukštosios sferos T. S. sekretariato, kurios dirba išvien su Maskva ir Washington'u prieš Japoniją, tam tikslui siunčiama dabar į Kinus p. Haas'ą, transito sekcijos šef'ą (pranc.-žydų kilmės). Jis jau daug kartų yra buvęs Kinuos (tarp kitko su lordu Lytton'u 1932 m.). Jo misijos tikslas neprileisti prie susitarimo tarp Japonijos ir Nankin'o vyriausybių ir būti junge [jungtimi] tarp Nankino-Washingtono, iš vienos pusės, ir Maskvos, iš kitos pusės.

Atsižvelgiant į slaptą Vokios su Japonais sutartį prieš Sov. Rusiją kilęs karas Tol. Rytuose iššauktų automatiškai karą Vokios su Rusais vakaruose.

Čia Lietuva su visa Pabalte patektų tarp kūjo ir priekalo. Esamom žiniom Vokė yra pasiūliusi Lenkijai kompensatą Ukrainoj (pravoberežnaja Ukr. su Kievu ir Odessa) už liuosas rankas Lietuvoj ir visoj Pabaltėj. Bet ar Lenkai pasiūlymą priėmė? Nežinia. Sako, kad Lenkai svyruoja.

Iš kitos pusės yra žinoma, kad Japonai yra pasiūlę Lenkams ofensyvę ir defensyvę sąjungą prieš Rusus. Jap. agentai veda derybas su buv. hetm. Skoropadskiu ir tūlais kitais Ukr. emigrantais Paryžiu. Tas viskas patvirtintų, kad kas tai ruošama. Tačiau iš Japonų šaltinio man yra žinoma, kad Japonai vengsią konflikto ateinančiais metais, nes jaučiasi nepakankamai pasiruošę. Bet ir šita apystova patvirtintų norą Suv. Am. Valst. ir Sovietų su Nankino parama užšaukti preventyvį karą su nepakankamai pasiruošusiu priešu.

Vokiečių pastangos susitarti su Prancūzais visais opiais klausimais liudytų, kad Vokiai rūpi turėti užtikrintą užpakalį, idant visą savo svorį galėtų mesti į Rytus. Tas viskas patvirtintų Rudolf'o Hess'o pareiškimą padarytą pernai Rugsėjo mėn., būtent: „karas tarp Prancūzijos ir Vokietijos gal būsias suvisu nereikalingas, nes bėgyje ateinančių 18 mėn. turėsias kilti karas tarp Japonijos ir Rusijos. Vokietija nesnausianti. **Rytrūsiai išsiplėsia į visą Pabaltę.** Lenkai išsiplė-

* Šaltinis: LCVA, f. 922, ap. 1, b. 13, l. 30-32 (originalas, mašinraštis, kalba netaisyta).

sią iki Juodajai jūrai. Po viso to Vokietija gautų **persvarą** Europos kontinente ir Prancūzija turėsianti nusileisti jai, tarytum būtų pralaimėjusi karą“.

Laval'io politika **tarytum** pritaria šitam planui. Pereitoj gruodžio T. S. Tarybos sesijoj Laval'is turėjo čia, Genevoj, slaptų pasitarimų su Hitler'io pasiuntiniu, kur tarp kitko būk buvę numatyta, kad jeigu Saare dauguma būsianti už „status quo“, tai, jeigu Vokietija grįšianti į Taut. Sąjungą, ji gausianti iš T. S. mandatą ant „Saargebiet'o“. Dėlto Vokė sutiko leisti užimti Saarą tarpt. kariuomenei ir dėlto Anglai sutikę pasiūsti savo kariuomenę, ko pirma nenorėję padaryti. Iš kitos pusės, „Saaro“ atskyrimo muito siena nuo Prancūzijos nori galingasis Prancūzijos „Comité des Forges“ su „Schneider-Creusot“ (ginklų ir Amunicijos dirbtuvės) idant atsikratyti „Saaro“, dirbtuvių konkurencijos. Ta kryptimi manevravo čia p. Morize-as, Saaro vyr. Komisijos narys, žinomas kaip „Comité des Forges“ žmogus. Atrodo, keista – nors prancūzas, tačiau dirba prieš Prancūzijos interesus.

(Leidžiūosi į šias smulkmenas, dėlto kad tarp. politikoj esama vingių, kurie nesuprantami, jeigu nėra žinomi užkulisiai. O mūsų naminėj politikoj argi dabar neaiškėja tūli praeities dalykai, žinant „diplomato“ Sidzikausko pinigines aferas ir politinio avantiūristo Vol-demaro, kaip Tamsta pats jį teisingai charakterizavai, tūlus ryšius ir palinkimus...)

Grįžtant prie temos, iš kitos pusės, turiu pranešti, kad Laval'is turėjo čia irgi daug pasitarimų su Litvinovu. Laval'is yra žydų kilmės, kaip ir Litvinov'as, tad pasitarimai ir susitarimai tarp jų eina gan sklandžiai, rezultate žinomas protokolas dėl „Rytų pakto“, vadovaujantis tikslas jų politikos esąs:

1) Izoliuoti Vokietiją; 2) įtraukti ją atgal į Taut. Sąj., kur ji galėtų būti kontroliuojama; 3) apsupti ją priešingų valstybių kordonu, idant ji negalėtų pulti Rusiją iš vakarų, kilus karui su Japonija arba Prancūzija. Šiam tikslui daroma pastangų atitraukti Lenkiją nuo Vokios (iš čia generolo Sikorskio grįžimas į Varšavą ir žinoma jo akcija). Taip jau dedama nemaža vilties į Pabaltės sąjungą ir pirmoj eilėj į Lietuvą.

Tokiū būdu mes tapome „pion'u“ ant pasaulinės politikos šachmatų lentos. Visas dalykas tame, kad pasauliniai lošikai nepastumtų mus ten kur nereikia, ar nepadarytų kokių mainų objektu. Čia atsieina mums budėti ir budėti... Tam tikslui, pone Prezidente, aš skaičiau savo priederme pranešti Tamstai kaipo vyriausiam mūsų tautos budėtojui kas man žinoma.

Už kelių dienų čia vėl renkasi T. S. Taryba dėl Saaro plebiscito rezultatų. Bus, žinoma, vėl slaptų pasitarimų tarp Laval'io-Litv. Simon'o ir kitų, jei ką sužinosiu, pranešiu.

Geneva 5.1.35.

Šiandien telegr. agentūros paskelbė čia žinią apie įkūrimą Lietuvos ir Latvijos karo tarybų, T. S. sekretariato sferose tas sukėlė didelio susidomėjimo, na, ir **pritarimo**. Matoma, kad Pabaltėj rimtai susirūpinta „Drang nach Osten“ pavojum. Lietuva ir jos vyriausybė, kaip rašiau pareitam pranešime turi gerą spaudą drąsiai priešindamasi hitlerizmui. P. Tūbelio kalba irgi palankiai spaudos komentuojama. Džiugu ir malonu! Kaip toli mes esame šiandien nuo nelemto Voldemaro ir Zauniaus klaidų ir ex-cessų.

Teko man šiandien pripuolamai patirti, buk vokiečių yra duota slapta instrukcija Klaip. bylos kaltinamiesiems kaip galint užtęsti ilgiau bylą, jei galima iki pavasariui, kada jie būsią **išvaduoti**. Šis gandas pasiekė iš vok. šaltinio, irgi patvirtintų tą, ką viršuj minėjau.

Su aukšta pagarba.
J. Gabrys

Nr. 6. Juozo Gabrio pareiškimas Šveicarijos konsului Kaune, Federalinio Politinio Departamento Direktoriui dėl jo garbės įžeidimo ir Šveicarijos valdžios susirašinėjimas šiuo klausimu*

1936 m. sausio 16 d.

La Chaux
Mont de Corsier
prie Vevey
(Šveicarija)

Ponui Weingartui, Šveicarijos Konsului
Kaunas

Pone Konsule,

Neturiu garbės Jūsų asmeniškai pažinoti, o Jūs manęs tuo labiau nepažįstate, tačiau be perstojo domitės mano kuklia asmenybe.

Šaltinis: Berno archyvas, Gabrys dossier. E. 2001 (D) 2-III/B 41.12 Lit (originalai prancūzų kalba, mašinosraščiai). Dėkojame A. Kryžanauskaitei už vertimą, o istorikui Romualdai Misiūnui už Berne padarytas šių dokumentų kopijas ir leidimą publikuoti.

Jau prieš daugelį metų man teko sužinoti, kad Jūs suteikėte netikslią ir nepalankią informaciją apie mane. Visai neseniai Jūs perdavėte visą pluoštą melagingų ir šmeižikiškų žinių apie mane Ciuriche gyvenančiam p. Bührle, kurį aš padaviau į teismą už garbę plėčiančių žinių skleidimą. Netiesa, kaip kad Jūs „informavote“ p. Bührle, kad aš buvau nušalintas iš mano užimamų vicekonsulo Koenigsberge pareigų po incidento dėl p. Smetonos statulos. Teisybė yra tokia, kad incidentas dėl šios statulos įvyko 1925 metais, o aš buvau paskirtas konsulu, o ne vicekonsulu vieneriais metais vėliau, tai yra 1926 metais, o atsistatydinau 1927-aisiais, nes nenorėjau bendradarbiauti su Voldemaru.

Dėl teismo proceso su Vold. [Voldemaru], Jūs taip pat davėte klaidingą informaciją. Jūs gerai žinote, kad už šmeižtus prieš mane 1925 metais pirmosios instancijos teisme Vold[emaras] buvo nuteistas 15 dienų kalėjimo, Apeliacinis teismas patvirtino nuosprendį, Kasacinis teismas sugražino bylą į Apeliacinį teismą, kuris išteisino Vold[emara] su sąlyga, kad jis paneigs savo šmeižtus, bet aš perdaviau ši reikalą Kasaciniam teismui.

Jūs netgi drįstate akiplėšiškai rašyti p. Bührle, kad aš net ne lietuvis, o kilęs iš Makedonijos, bei Jūs drįstate kartu p. Bührle tvirtinti, kad aš esu „landesfremdee Abenteurer“.

Žinokite, Pone, kad be mano veiklos, kuri prasidėjo prieš 35 metus, ir be daugelio kitų lietuvių patriotų, mano draugų pastangų Lietuvos valstybė, kurioje Jūs esate akredituotas, neegzistuos. Jūs jau gan ilgai gyvenate Kaune, kad galėtumėte geriau įvertinti lietuvių asmenybes bei pasisemti žinių apie jas ne tik iš jų politinių priešų arba iš tokių bulvarinių laikraštukų kaip *Diena* ar *Krivulė*. Taigi aš į Jus žiūriu, kaip į tokį pat šmeižiką, koks yra p. Bührle. Jei per 15 dienų Jūs nepaneigsite savo melo ir šmeižto mano atžvilgiu bei neatsiprašysite manęs, aš Jus paduosiu į teismą už šmeižikiškų žinių skleidimą.

Tai nereiškia, kad lygia greta nepadavęs Jūsų į teismą, aš nepradėsiu prieš Jus kitos veiklos, nes manau, kad toks asmuo, kuris sau leidžia elgtis be jokių skrupulų bei sąžinės, nėra vertas atstovauti šaliai, kuri teisėtai laikoma doriausia šalimi pasaulyje.

Su pagarba [parašas] Juozas Gabrys

* * *

1936 m. liepos 6 d.

La Chaux

Mont de Corsier

prie Vevey

Užsienio reikalų ministerija

1936.7.8 [parašas]

Jo Prakilnybei Ponui MOTTA,

Federaliniam Patarėjui,

Federalinio Politinio Departamento Direktoriui

Bernas

Pone Federalini Patarėjau,

Didžiausiam savo nustebimui neseniai sužinojau, kad rengiamasi man uždrausti gyventi Šveicarijoje. Už kokį nusikaltimą?

Atrodo, kad pagrindinis priekaištas man būtų mano nesutarimas su p. Weingartu, Šveicarijos konsulu Kaune (Lietuvoje). Teigiama, kad aš jam grasinau: grasinau kuo? kad aš skundžiuosi juo, nes jis pateikė informaciją, aiškiai man nepalankią ir klaidingą, kuri man padarė didelę moralinę ir materialinę žalą.

Argi aš būčiau baudžiamas už šias Šveicarijos konsulo Kaune padarytas ir man pakenkusias klaidas?

Jau 10 metų aš esu lietuviškų laikraščių korespondentas Tautų Sąjungoje Ženevoje, uždraudimas man gyventi Šveicarijoje nutrauktų mano žurnalistinę veiklą ir mane pažeistų moraliai ir materialiai. Aš būčiau priverstas savo skaitytojams pateikti paaiškinimą dėl savo žurnalistinės veiklos Ženevoje nutraukimo, tai galėtų pakenkti geriems Lietuvos ir Šveicarijos santykiams, o to aš norėčiau išvengti bet kokia kaina, kadangi Lietuvoje irgi gyvena labai daug šveicarų.

Be to, tai mane nuskurdintų, nes didelė dalis mano turto – per 200 000 frankų – yra investuota Šveicarijoje, aš ir mano žmona, kuri yra šveicarė, gimusi H. M. Desponds, mes turime valdą prie Vevey, Corsier apylinkėje, ir jei aš turėčiau ją likviduoti, kai man bus uždrausta gyventi šalyje, man tai padarytų didelius nuostolius.

Toks draudimas rimtai paliestų ne tik mane, bet visą mano šeimą: mano žmona turėtų išvykti kartu su manimi ir turėtų palikti savo 80-metę motiną, kuriai reikia jos globos.

Aš jau 30 metų pažįstu Jūsų nuostabią šalį ir įpratau ją laikyti

savo antrąją tėvyne; joje aš praleidau dalį savo studijų (Lozanos universitete), čia gyvenau per karą ir kartu su dabartiniu Lietuvos prezidentu p. Smetona darbavau si savo šalies nepriklausomybės labui. Būtent čia prieš 20 metų, Tautybių Kongrese Lozanoje, kuri aš organizavau 1916 metais, buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. (Priedai: 1, 2. Kongreso ataskaita ir „Į Lietuvos nepriklausomybę“.)

Su Šveicarija mane sieja daugybė šeimyninių (mano žmona šveicare) ir bičiulystės ryšių, todėl draudimas joje gyventi būtų labai skaudus man ir visiems mano draugams bei artimiesiems.

Žinodamas Jūsų bešališkumą ir gilų teisingumo jausmą, tvirtai tikiuosi, kad Jūs pašalinsite man grėšiantį draudimą gyventi šalyje, kuri ketina priimti mano atžvilgiu Jūsų bendradarbiai.

Su giliausia pagarba

J. Gabrys
Buvęs Lietuvos Konsulas
Lietuviškų laikraščių prie Tautų
Sąjungos korespondentas

PRIEDAI (atskiru laišku):

1. Tautybių kongreso ataskaita, Lozana, 1916.
2. Į Lietuvos nepriklausomybę.
3. Pelissier: Gabrys, jo vaidmuo Lietuvos tautiniame atgimime bei jo politinė veikla.

* * *

B. 21.223. 1. – KO.

Bernas, 1936 liepos 11d.

Pone Konsule,

Turime garbės Jums pranešti, kad p. **Gabrys-Paršaitis** neseniai kreipėsi į mūsų Departamentą prašydamas mūsų užtarimo, kai sužinojo, kad keliamas klausimas apie uždraudimą jam gyventi ateityje Šveicarijoje. Pasiteiravus sužinota, kad iš tikrųjų Vaud kantono policija, būdama nepalanki Gabrio atžvilgiu, kuris esąs gan nemaloni ir šiek tiek įtartina asmenybė, numačiusi jį iškeldinti iš šalies, nors toks sprendimas lig šiol dar nėra priimtas.

Atsižvelgiant į tai, kaip šis lietuvis išėvis pasielgė mūsų buvusio konsulo p. Weingarto atžvilgiu, mes nešame ypatingai suinteresuoti stengtis užtarti p. Gabrį. Tačiau mes nežinome, ar pastarojo iškeldinimas iš šalies galėtų pakenkti mūsų interesams Lietuvoje ir tuo pačiu Jūsų Konsulatui. Ar savo šalyje p. Gabrys vis dar naudo-

jasi pakankamu pasitikėjimu, kad galėtų mus priversti skaitytis su tuo, kas buvo išsakyta? Mes būsime Jums dėkingi už Jūsų nuomonę šiuo klausimu ir patariame imtis ypač didelio atsargumo tiriant šį reikalą.

Su didžiausia pagarba

Užsienio reikalų skyriaus
Viršininkas
Parašas: Frölicher

Šveicarijos Konsulatui,
Kaunas

* * *

B. 21.223. 1. – LR

11. JAN. 37 KI.

Šių metų gruodžio 7 dieną Lietuvos Generalinis konsulas Ciuriche užklausė Federalinį Politinį Departamentą norėdamas Lietuvos valdžios prašymu sužinoti priežastis, kuriomis buvo motyvuojamas išėivio lietuvio Juozo Gabrio-Paršaičio iškeldinimas iš šalies.

Atsakydamas į Generalinio konsulato laišką, Politinis Departamentas turi garbės pranešti Lietuvos diplomatinei atstovybei, kad buvo priimtas nutarimas ne dėl iškeldinimo iš šalies tikraja šio žodžio prasme, bet dėl draudimo įvažiuoti į Šveicariją.

Kadangi šis reikalas, be kitko, tapo objektu naujos instrukcijos, kurią patvirtino atitinkamos valdžios institucijos, Politinis Departamentas mano privalęs kuri laiką negrįžti prie Lietuvos Generalinio konsulato laiško objekto.

Šia proga Departamentas reiškia savo giliausią pagarbą Lietuvos diplomatinei atstovybei.

Bernas, 1937* gruodžio 9 d.

Lietuvos Diplomatinei
atstovybei,
Berlynas

* Skaitmuo 7 perbrauktas ranka ir virš jo ranka įrašytas skaitmuo 6 (vert. past.).

* * *

Bernas, 1942 m. gegužės 29 d.
 Policijos užsieniečių reikalams
 kantono valdybai,
Lozana

Nr. E 771818 Zu
 Skaičiau [parašas]

P.W... [?]

Ponai,

Šis ponas
 maždaug
 prieš dešimt
 metų gana
 blogai elgėsi!
 V.30 [parašas]
 P. Rezzonico
 2/6 W

Atsakydami į Jūsų pakartotinę 1942 m. balandžio 29 d. raštą dėl p. Petro-Juozo **Gabrio**, gimusio 1880 metais, lietuvių, gyvenančio La Chaux, Mont de Corsier, prie Vevey, turime garbės Jums pranešti, kad atsižvelgdami į tai, jog minėtasis asmuo iki šiol neparodė ypatingo stropumo atsakydamas į Solidarumo stiprinimo biuro laiškus, mes esame linkę palaukti, kol šis reikalas bus galutinai užbaigtas prieš nustatant sąlygas, taikomas užsienio piliečiams.

1942 m. kovo 5 d. p. Gabrio klausimą perdavėme Federalinei Prokuratūrai, kuri mums atsakė to pat mėnesio 20 d., kad ji neprieštarauja, jog Gabriui ir jo žmonai būtų duotas leidimas pratęsti išvykimo iš Šveicarijos terminą, tačiau jiems turi būti taikomos Jūsų paskirtos užsienio piliečių tolerancijos sąlygos (žiūr. Jūsų laišką, datuotą 1940 m. balandžio 3 d.), o policija turi garantuoti reikiamas kontrolės priemones.

Pažymime, kad užsienio piliečiams taikomų tolerancijos sąlygų, kurias Jūs numatėte sutuoktiniams Gabriams, 2-sis punktas numato, kad jiems draudžiama užsiimti bet kokia politine veikla bei priimti namuose politinius pabėgėlius, be to, pagal šį punktą p. Petruui [Juozui] Gabriui nėra leidžiama spausdinti savo memuarų nepateikus jų Vaud kantono Justicijos ir Policijos Departamentui. Kadangi mes turime reikalą su rašytoju, kuris anksčiau yra buvęs politikas, o dėlto juo jau labai domėjosi Šveicarijos valdžios organai, prašome neleisti jam spausdinti savo memuarų, kol jis jų nepateiks Jūsų Departamentui be mūsų specialaus sutikimo. Iš tiesų, mes turime tokiomis atvejais konsultuotis su Armijos vadovybės radijo ir spaudos valdyba,

su Federaline Prokuratūra ir Federalinio Politinio Departamento užsienio reikalų skyriumi. Norėdami išvengti nesusipratimo, prašome nedelsiant pranešti p. Gabriui, kad negavęs specialaus leidimo iš mūsų jis neturi jokios teisės bendradarbiauti laikraščiuose, žurnaluose ir kituose šveicariškuose arba užsienietiškuose leidiniuose, taip pat publikuoti Šveicarijoje arba užsienyje bet kokius darbus. Tikimės greitai vėl sugrįžti prie Jūsų pasiūlymo pratęsti išvykimo iš Šveicarijos terminą.

Su pagarba

Federalinė policija užsieniečių
reikalams
Emigrantų biuras
Pasirašo: Zurbrügg

Kopija perduodama susipažinti:

Armijos Generalinio štabo radijo ir spaudos valdybai,

Lauko paštas

Federalinio politinio departamento užsienio reikalų skyriui,

Bernas

Federalinei prokuratūrai, **Bernas**, į Co. 10.15.

STRESZCZENIE

I. Artykuły. Studia

Giedrius Subačius

JĘZYK ŻMUDZKI JERZEGO AMBROŻEGO PABREŻY

1. Jerzy Ambroży Pabreża (Jurgis Ambraziejus Pabreża) (1771–1849) stworzył własną unikatową pisownię języka żmudzkiego. Z drugiej jednak strony w pisowni języka żmudzkiego używał wszystkich liter stosowanych w ortografii polskiej. Unikatowość pisowni Pabreży polega na przystosowaniu tradycyjnej ortografii języka litewskiego i polskiego z XVIII stulecia do tekstów w języku żmudzki, doborze oraz stosowaniu liter do zapisu dźwięków mowy żmudzkiej.

2. Pabreża doskonalił z biegiem czasu ustaloną przez siebie pisownię. W Raudėnai w 1798 roku pisał jeszcze mieszaniną języka aukštockiego (a raczej tradycyjnego litewskiego języka pisanego XVIII w.) i żmudzkiego, natomiast już w 1799 roku w Twerach zdecydowanie używał języka żmudzkiego. W jego utworach zasadniczo występuje *ó* [o], *ą* [on] (nie na początku wyrazu), *ón* [on] (na początku wyrazu), *óu* [ou], *óm* [om], *yi* [ei]). W 1800 r. oraz 10 sierpnia 1801 r. zgłoskę *kia* [k'e] pisze jako *kie* (*gia* [g'e] już wcześniej oznaczał jako *gie*). Pracując w Plunge Pabreża wprowadza prawdopodobnie 29 września 1801–8 września 1802 zamiast *le* [l'ie] – *lie*. Dalej jeszcze trzykrotnie się waha, czy ponownie nie wrócić do pisowni *le* (około 5 kwietnia 1803, 1 listopada 1808 i 2 października 1809 oraz 1 stycznia 1810 – 2 kwietnia 1811). Równocześnie dźwięk *ci* [č] zastępuje *czy* [č'] – 29 września 1801–8 września 1802. W Plunge postanawia też 2 listopada 1805 dwugłoskę żmudzką [ei] oznaczać na piśmie nie jako *yi*, jak było dawniej, lecz *yy*. Idei tej jednak prędko się wyrzekł. 8 grudnia 1807–1 listopada 1808 Pabreża mieszkając już w Kartenie zaczął pisać *giy* [g'e], *kiy* [k'e] – *gy*, *ky*. Podczas pobytu w Kartenie 2 października 1809–2 kwietnia 1811 odrzucił pisownię *gie* [g'e], *kie* [k'e] i wprowadził *ge*, *ke*.

W okresie późniejszym Pabreża (od końca 1816 roku mieszkał w Kretyndze) prawie nie modyfikował swej ortografii. Warto jednak zaznaczyć, że zgodnie ze wskazówkami Pabreży 21 maja 1822 dźwięk *zi* [ž'i] zaczęto pisać jako *ži*. Nowa fala reformowania pisowni Pabreży występuje dopiero po roku 1831. Zaczęto zmieniać pisownię, mimo braku konsekwencji, spółgłosek miękkich [č'], [š'], [ž'] – wprowadzono *ć*, *ś*, *ź* tudzież na początku wyrazu zaczęto zaznaczać *ą* [on],

jak to oznaczano wcześniej w środku wyrazu. Pabreża w latach 1831–1834 nadal modyfikował i zaczął oznaczać w sposób oryginalny [č] i [š] jako čz i cz, a także po nowemu zaznaczał głoski długie i wydłużone, tj. pisał je jako litery podwójne (*aa, ee, yy, oo, óó* i in.).

3. Pabreża miał co najmniej trzy motywy lingwistyczne wprowadzania zmian do pisowni: a) ujednolicanie ortografii (*gia* [g'e], *kia* [k'e] > *gie, kie*; *ci* [č] > *cz*; *yi* [ei] > *yy* > *yi*; *giy* [g'e], *kiy* [k'e] > *gy, ky*; *gie* [g'e], *kie* [k'e] > *ge, ke*; *q* [ɕn] we wszystkich pozycjach); b) dokładniejszy zapis dźwięków języka żmudzkiego (*le* [l'ie] > *lie*; *zi* [ž'i] > *ži* > *ži*; samogłoski podwójne); c) normowanie ogólnego żmudzkiego języka literackiego (skrót: ożjl; čz, sz, głoski podwójne). Bodźcem do wprowadzania zmian do pisowni mogły służyć też przyczyny ekstralingwistyczne: zmiana miejsca zamieszkania, niespokojny stan ducha, wydarzenia społeczne.

4. Pabreża do początków reformy ortografii w 1831 roku używał jednakowej pisowni zarówno w swych tekstach naukowych jak też z literatury sakralnej. Jednakże od lat 1831–1834 teksty sakralne pisał dawniejszą pisownią (bez liter čz, sz, oraz samogłosek podwójnych). Innowacje natomiast stosował wyłącznie pisząc różnorodne teksty świeckie. Można twierdzić, że mniej więcej w latach 1828–1831 (lub nieco później) Pabreża postanowił stworzyć ogólny żmudzki język literacki do tekstów świeckich. Teksty sakralne nadal pozostawały środkiem pomocniczym wyrazu mowy oralnej. Pabreża zatem, mimo iż przez długi okres pisał po żmudzku, ożjl tworzyć postanowił dopiero mając prawie sześćdziesiąt lat.

5. Pabreża ogólny żmudzki język literacki tworzył wyłącznie dla Żmudzinów etnicznych (odrębne tradycje mowy pisanej uznawał Litwinów pruskich i Litwy właściwej). Uważał, że użytkownikami ożjl będą nie wszyscy Litwini Żmudzi, a wyłącznie wykształceni. Ogólnej żmudzkiej mowy ustnej nie modelował, gdyż tworząc zasady pisowni opierał się na języku mówionym.

6. Stworzony przez siebie ożjl Pabreża starał się upowszechniać i stosować w swych tekstach oraz w pracach swych uczniów i naśladowców (w szczególności Szymona Grossa i Józefa Butowicza (Juozas Butavičius)). Podstawowe utwory Pabreży napisane ożjl to: a) dzieło *Tayslós augumyynis*, tj. system roślin, liczące ponad 1000 stron (1843 r.); b) gramatyka oraz słowniczek polsko-żmudzki 3000 haseł podstawowych *Kaľbrieda Ležuwe Žemaytyszka* Szymona Grossa (1835 r.); c) odpis *Istorijos Žemaitiškos* (*Historii żmudzkiej*) Simonasa Daukantasa przygotowany przez Józefa Butowicza. Odpis liczy ponad 1000 stron (wykonany około 1834 roku–16 czerwca 1835). Warto zaznaczyć, że dzięki Pabreży klasztor bernardynów w Kretyndze został ważnym ogniskiem rozwoju nowej awangardowej kultury żmudzkiej po powstaniu 1831 roku.

Jednak wraz z upływem czasu ten szeroko zakrojony przez Pabreżę cel tworzenia tudzież stosowania ogólnego żmudzkiego języka literackiego uległ zapomnieniu, ponieważ w języku tym się nie ukazał w druku żaden utwór. Tak jest do dziś.

Rūta Čapaitė

CECHY CHARAKTERU PISMA I POSTACIE JERZEGO AMBROŻEGO PABREŻY, JÓZEFA BUTOWICZA ORAZ SIMONASA DAUKANTASA

O różnicy charakteru pisma Jerzego Ambrożego Pabreży, Simonasa Daukantasa, Józefa Butowicza (Juozas Butavičius) decydowały dwie przyczyny. Jedna z nich polegała na różnicy wieku między Pabreżą, Daukantasem i Butowiczem (wyjątkowo duża różnica wieku była między Pabreżą a jego uczniem Butowiczem, który był młodszy od swego nauczyciela prawie o trzydzieści pięć lat). Zatem sposób ich pisania jest odbiciem zmian, jakie zachodziły w owym czasie w ogólnej grafice pisma. Po drugie, odrębność sposobu pisania była uwarunkowana i uwytkliła ich osobiste cechy psychiczne oraz fizyczne.

Analiza grafologiczna charakteru pisma Pabreży i Butowicza wykazała, że Butowicz przebywając w klasztorze w Kretyndze nie tylko dopomógł swemu nauczycielowi przepisać rejestr terminów botanicznych w języku żmudzko-łacińskim, lecz zachęcony przez Pabreżę przepisał 1004 strony in folio *Istorija žemaitiška* (Historia żmudzka) Daukantasa, przepisał słowo wstępne do gramatyki Szymona Grossa oraz półtoręj strony początku *Taisliaus augumyynio*, t.j. systemu roślin.

Rytm, tempo charakteru pisma, kształt liter odzwierciedlają cechy charakteru Pabreży, Daukantasa, Butowicza. Na przykład ekspresję, witalność, ascetyzm, a równocześnie przemożną radość życia, harmonię wewnętrzną, pewność siebie Pabreży. Daukantas, sądząc na podstawie zmian w jego piśmie, nie był człowiekiem tak nieugiętym jak Pabreża. Właściwe mu są dość duże sprzeczności wewnętrzne. Z jednej strony charakter pisma Daukantasa wyróżniał się spokojem, określoną stylizacją, powściągliwością, co wskazuje, że był to człowiek subtelny, a nawet skromny. Z drugiej strony, ujawniająca się w piśmie stylizacja, swobodne, pełne gracji, surowe pociągnięcia, ogólny rytm charakteru pisma pozwalają przypuszczać, że był człowiekiem ambitnym, nieco zmanierowanym, dążącym, chociażby w marzeniach, do szczytnych celów. Pismo Daukantasa ujawnia jeszcze inne jego cechy – zamknięcie, pewną ponurość, charakter sangwinika. Niekiedy jego charakter pisma odzwierciedla wewnętrzną destrukcję i rozczarowanie, a równocześnie postanowienie obrony drogich mu prawd, na przykład historycznych. Butowicz, jak można sądzić według charakteru pisma tekstów przepisywanych, a więc mniej wyrazistych, był człowiekiem spokojnym, skrupulatnym, który mógł dużo i starannie pracować nad realizacją cudzych pomysłów i idei. Zagłębiał się w swą pracę, w szczególności, gdy pochłaniała go treść przepisywanego tekstu lub pomysłami swymi zapalali go inni, na przykład Pabreża, czy Daukantas oddany bez reszty badaniom dziejów Litwy.

Reda Griškaitė

W POSZUKIWANIU POCZĄTKÓW ŚWIADOMOŚCI HISTORYCZNEJ:
TEODOR NARBUTT W WOJNIE ROSYJSKO-SZWEDZKIEJ LAT 1808–1809

W barwnym zyciorysie autora *Dziejów starożytnych narodu litewskiego* Teodora Narbutta (1784–1864) wojna rosyjsko-szwedzka (zwana po prostu wojną fińską) w latach 1808–1809 nie była drobnym wydarzeniem, które niknie wobec udziału historyka w budowie twierdzy bobrujskiej, a tym bardziej wobec wojen napoleońskich. W świadomości Narbutta tych parę lat pozostawiło głęboki ślad – niecodzienne wydarzenia historyczne, duże doświadczenie osobiste, przeżycia głęboko ludzkie znajdują wyraz w jego podstawowym dziele. Jest rzeczą zrozumiałą, że nie sposób odtworzyć dziś ówczesnego świata emocjonalnego historyka. Powołując się jednak na niezbyt liczne fakty można częściowo twierdzić, że Narbutt mimo młodego wieku w kampanii fińskiej uczestniczył już jako człowiek, który przyszłość swą łączył z karierą literata.

Zita Medišauskienė

ADAM HONORY KIRKOR: MIĘDZY LITWĄ, POLSKĄ I BIAŁORUSIĄ

Niniejszy artykuł bada koncepcję narodu Adama Honorego Kirkora – jednego z najaktywniejszych litewskich działaczy społecznych połowy XIX stulecia, wydawcy i naukowca, podejmuje próby ustalenia, co znaczy dla niego Litwa jako przestrzeń geograficzna, polityczna, kulturowa, duchowa.

Kirkor uważał siebie za Litwina, tj. obywatela Wielkiego Księstwa Litewskiego, mieszkańca ziem byłego WKsL. Jednakże Litwa, jak ją pojmował i odbierał, była przede wszystkim krajem słowiańskim. O takim pojmowaniu Litwy dowodzi nie tylko jego działalność praktyczna skierowana ku białoruskiej, bliższej i droższej jego sercu części Litwy, lecz w szczególności wizja dawnej Witoldowej Litwy, która naszemu bohaterowi dostarcza energii do działalności w duchu „patriotyzmu litewskiego”.

Litwa, która w źródłach historycznych nosi nazwę Rusi Litewskiej, jest „nazwą wspólną – polityczno-państwową”, nazywa państwo dwóch narodów – Litwinów i Rusinów. Państwo to, powstałe po przyłączeniu do Litwy ziem Rusi, jest spadkobiercą Rusi (Kijowskiej) i jej kultury. Ruś Litewska jest państwem słowiańskim według liczby przeważającej większości mieszkańców (autentyczni Litwini mówiący po litewsku stanowią zaledwie czternastą część ludności), władcy są pochodzenia słowiańskiego, oficjalny język państwowy – rusiński, panuje tu kultura rusińska. Ruś Litewską Kirkor odgranicza od Państwa Moskiewskiego, którego nie uważa za słowiańskie. Po Unii Lubelskiej, która zlikwidowała samodzielność Litwy, kulturę Rusinów wypchnęła cywilizacja polska. Jedynie naród białoruski zachował mowę Rusinów. Istnienie w przeszłości niezależnego potężnego WKsL daje Litwie XIX stulecia prawo do odrębności, równoprawnych stosunków z Polską.

„Kirkorowska Litwa” XIX wieku – to kraj zamieszkały przez Litwinów, Białorusinów, Polaków i inne narody. Ustalanie granic terenów zamieszkiwanych przez Litwinów i Białorusinów oparte jest na mowie mówionej ich mieszkańców, co jest czynnikiem obiektywnym. Obok tego czynnika obiektywnego, który przede wszystkim dotyczy zwykłego ludu, istnieje czynnik mający większą wagę – subiektywny, tj. świadomość narodowa, jaką mają Polacy mieszkający na Litwie (uważający się za Polaków), przeważnie spolonizowana szlachta litewska. W XIX wieku na Litwie dominuje kultura polska i język polski, co dla Kirkora jest rzeczą niezaprzeczną. Obrona kultury i języka polskiego przed rusyfikacją jest podstawowym celem działalności Kirkora. Językom narodowym – litewskiemu, białoruskiemu sympatyzuje, popiera je przede wszystkim jako środek przemówienia do serca rolnika. Wreszcie odrębność każdego narodu jest godna poszanowania, język zaś jest główną oznaką narodowości.

Język polski jest językiem szlachty. Szlachta (Kirkor nazywa ją jeszcze inteligencją) jest główną strażniczką tradycji historycznych, które są niezbędne do egzystencji narodu. Można przypuszczać, że Kirkor szlachtę litewską, mającą świadomość narodową, strzegącą tradycji historycznych, reprezentującą język i kulturę polską uważał za gwaranta niepodległości Litwy.

Oryginalność Litwy, zdaniem Kirkora, najpewniej może zachować jej członkostwo w federacji narodów słowiańskich, do której by weszła jako odrębna jednostka polityczna – państwo polietniczne kultury polskiej.

Reda Griškaitė

BARON WASYLI VON ROTKIRCH – AUTOR MITOLOGII LITEWSKIEJ

Życie i twórczość szefa żandarmerii wileńskiej – generała, aktywnego literata, publicysty, dramatopisarza podpisującego się pseudonimem Teobalda, tzn. Natchnionego przez Boga, wyrafinowanego tłumiciela powstania 1863 roku, który wiele lat poświęcił badaniom mitologii litewskiej, dotychczas nie zostały należycie ocenione, mimo że jedno z dzieł Teobalda *Литовско-языческие очерки (Zarys pogaństwa litewskiego)* niejednokrotnie było przytaczane w monografiach współczesnych badaczy mitologii litewskiej. Taką obojętność wobec postaci Rotkircha można prawdopodobnie wytłumaczyć tym, że jego największy i podstawowy utwór *Полная литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней (Cała mitologia litewska oraz zbiór opinii o niej rozmaitych pisarzy)* nigdy nie został wydany.

Rotkirch – znawca i realizator ówczesnej polityki Rosji w guberniach litewskich, a być może nawet jej twórca, doskonale rozumiał, że swe zamiłowania może koordynować z interesami państwowymi. Zatem można przypuszczać, że *Cała mitologia litewska* stanowiła część konsekwentnej działalności szefa żandarmerii i postać badacza mitologii – żandarma tylko na pierwszy rzut oka może się wydać kontrowersyjna. Szczegóły z życiorysu Rotkircha dowodzą, że istotną granicą jego życia był rok 1863. Od pierwszych dni powstania Rotkirch czuł się niczym na polu bitwy, ale na takim, na którym potrzebna jest siła moralna, a nie fizyczna. Upowszechniać oraz wzmacniać rosyjską działalność umysłową, która

zwycięży polskość na północnym zachodzie – oto jaki mógł być świadomy cel pomysłu Rotkircha. Argument powyższy popierają jego ścisłe kontakty z ludźmi z otoczenia Michaiła Katkowa, Michaiła Siemiewskiego oraz Aleksandra Piatkowskiego.

Rotkircha raczej trudno jest nazwać typowym przedstawicielem ówczesnych urzędników rosyjskich na Litwie. Jednakże w pewnym sensie uosabia on atmosferę swej warstwy, swej grupy, swego otoczenia, dzięki niemu możemy bliżej się przyjrzeć tej zamkniętej koterii, którą możemy nazwać rosyjskim Wilnem.

Grigorij Potaszenko

ALEKSANDER HILFERDING. SŁOWIANOFIL. LITWA

Aleksander Hilferding (1831–1872) – rosyjski filolog, historyk, działacz społeczny i polityczny. W historiografii litewskiej omówiona została rola tego naukowca w zastosowaniu alfabetu rosyjskiego w pismach litewskich w trakcie układania planów rusyfikacji Litwy oraz zaciekawiono się jego propozycjami w kontekście spraw narodu litewskiego. Pozycje historyków w ocenie propozycji Hilferdinga względem narodu litewskiego są podzielone: dla jednych akademik jest „zagorzałym rusyfikatorem” (Vanda Daugirdaitė-Sruogienė), dla innych – „umiarkowanym rusyfikatorem” (Rimantas Miknys), dla jeszcze innych – przychylnym Litwinom uczonym rosyjskim, którego program polityczny zmierzał przede wszystkim do wyeliminowania na Litwie separatyzmu polskiego (Vincas Trumpa).

Niniejszy artykuł zmierza do zanalizowania propozycji Hilferdinga w kontekście wczesnych idei słowianofilskich oraz wysuwa twierdzenie, że istota propozycji akademika i stosowanie „zasady narodowej” na ziemiach litewskich w latach sześćdziesiątych XIX wieku były zbieżne z istotnymi interesami budzącego się narodu litewskiego.

Istota propozycji Hilferdinga polega na poszukiwaniu dróg uregulowania stosunków, koegzystencji między świadomymi swej tożsamości narodowej narodami centrum i kresów, narodami dużymi i małymi. W momencie przełomu historycznego jest to próba pogodzenia pojętych po nowemu interesów Rosji z dążeniami nasilających się ruchów narodowych. Cel ostateczny propozycji akademika – to dobrowolne, organiczne „włączenie” narodu litewskiego do życia społeczno-politycznego oraz kulturalnego Rosji. Naród litewski, pozbawiony swej szlachty i nie mający dostatecznej liczby własnej inteligencji, pod wpływem cywilizacji i kultury rosyjskiej wybierze orientację prorosyjską. W tym się uwypukla paradoksalność propozycji Hilferdinga: uznając prawo każdego narodu do posiadania swoistej kultury oraz szczególną misję w imię kultury humanistycznej, ogranicza dążenia polityczne narodu litewskiego (choć czyni to ze względów geopolitycznych). Równocześnie realizacja propozycji Hilferdinga w latach sześćdziesiątych XIX wieku mogła bezpośrednio się przyczynić do liberalizacji życia państwowego i społecznego w Rosji. Sformułowana w propozycjach uczonych rosyjskich „zasada narodowa” poruszana w celu ochrony wartości etnicznych oraz reformizm społeczny pobudzałyby odrodzenie narodowe

i pośrednio – do konieczności reform politycznych. Jednakże po roku 1863 stosunki rosyjsko-litewskie wkroczyły na tory polityczno-policyjnego podporządkowania Litwy Cesarstwu Rosyjskiemu, toteż zaczął dojrzewać ostry konflikt rosyjsko-litewski. Podwaliny polityki carskiej na Litwie po 1863 roku założył program generała-gubernatora Wilna Michaiła Murawjowa i jego doradców, który znał specyfikę kraju północno-zachodniego jeszcze od 1831 roku.

W propozycjach Hilferdinga ujawniła się idea autonomii narodowo-terytorialnej, której aktualność podkreślił na początku XX wieku Jonas Basanavičius po zapoznaniu się z dziełami oraz publicystyką akademika.

Uważam, że Hilferding zasłużył na szacunek jako człowiek, który pierwszy próbował zapoznać szersze warstwy społeczne Rosji z dziejami, etnografią, literaturą i językiem narodu litewskiego.

Egidijus Motieka

JONAS BASANAVIČIUS: MIĘDZY PAŃSTWOWOŚCIĄ TRADYCYJNĄ A MODERNISTYCZNĄ

W niniejszym artykule analizowane są próby stosowania przez jednego z podstawowych działaczy odrodzenia narodu litewskiego Jonasa Basanavičiusa potencjału polityczno-prawnego oraz kulturalnego Wielkiego Księstwa Litewskiego do tworzenia modelu Litwy narodowej, modernistycznej. W wielu opracowanych dokumentach znalazły odbicie te plany Basanavičiusa. Przeważająca większość uczestników litewskiego ruchu narodowego uważała problem spuścizny WKsL za niezrozumiały i niepotrzebny. Jednakże Basanavičius mówiąc o spuściznie WKsL zawsze miał w polu swego widzenia Litwę narodową, „etnograficzną”. Stawiane były istotne wymagania szlachcie litewskiej, bezpośredniej spadkobierczyńi tradycji historycznych WKsL, by włączając się do ruchu narodowego bezkompromisowo przyjęła prerogatywę czysto litewskiej tożsamości kulturowej. Odrzucana była swoistość szlachty litewskiej posługującej się na niwie kulturalnej i w życiu codziennym językiem polskim jako krzewicielki wyższej kultury. W istocie to by oznaczało asymilację szlachty litewskiej, jej lituanizację na wół przymusową.

Z drugiej strony jednak Basanavičius rozgraniczył aspekty spuścizny WKsL: prawny, polityczny oraz terytorialny. Ograniczając się do terytorium Litwy „etnograficznej” rościł pretensje do całej państwowej i prawnej spuścizny WKsL. Taka pozycja determinowała niewątpliwie sztuczny podział właścicieli ziemskich i bojarów Litwy oraz Białorusi na zasadzie terytorialnej. Faktycznie koncepcja spuścizny WKsL deklarowana przez Basanavičiusa nie była wszechstronnie przygotowana. Toteż, mimo że wizja WKsL była koniecznością egzystencjonalną, lecz posłużyła raczej jako narzędzie polityczne do tworzenia narodowej, nowoczesnej Litwy.

Vilma Žaltauskaitė

O IDEI LITEWSKOŚCI W POGŁĄDACH KSIĘDZA JUOZASA
TUMASA-VAIŽGANTASA. DO ROKU 1904

Artykuł ma na celu badanie kształtowania się liberalizmu katolickiego w procesie powstania modernistycznej Litwy, poszukiwanie aspektów modernizacji w poglądach księdza Juozasa Tumasa-Vaižgantasa (1869–1933) do roku 1904.

„Litwomania” – pozytywne nastawienie Tumasa Vaižgantasa do litewskiego ruchu narodowego zaczęło się uwypuklać w jego poglądach jeszcze w latach nauki w seminarium w Kownie (1888–1893). Katolicyzmowi Tumasa już wówczas była potrzebna litewskość, chociaż się nie zastanawiał, gdzie konkretnie ma się ona rozwinąć, gdzie ma być jej przestrzeń prawna.

Zrodził się konflikt ze zwierzchnictwem Kościoła, z kolegami starszego pokolenia, którzy bez zbytniego zgłębiania stosunku katolicyzmu do litewskości, stawiali opór rusyfikacji, ale w tej działalności nie chcieli przyznać pozytywnej roli inteligencji świeckiej. Tymczasem katolicyzm Tumasa, potrzebujący litewskości, kwestię używania języka litewskiego uważał za istotną w ocenie szlachty i duchowieństwa. Ale „litera łacińska” nie tylko różniła, lecz też jednoczyła stany i konfesje.

Tėvynės Sargas (Stróż Ojczyzny) – to nielegalny dziennik redagowany przez Tumasa i wydawany w latach 1896–1904. Odzwierciedlał on pozycję księży litewskich młodszego pokolenia. Na jego łamach poprzez „oświecanie” próbowano obudzić i „zachować” naród. W realizowaniu tego ostatniego celu przeszkadzała nie tylko rusyfikacja, lecz też polonizacja. Polacy i Litwini są katolikami, lecz tylko to ich łączy. Odrzucana jest możliwość odrodzenia przeszłości z czasów unii, chociaż nie było jeszcze wyraźnie nakreślonej pozycji co do przyszłości Litwy. Metoda pracy kulturalnej, dążenie do autonomii kulturalnej ogarnęły również bardziej szerokie cele, stwarzały większe możliwości. O umiarkowanej i konsekwentnej pozycji Tumasa przesądziły właściwe mu kroczenie „środkiem drogi”, realna ocena istniejącej sytuacji oraz odpowiadające jej cele.

Założona przez Tumasa gazeta *Žinyčia (Wiadomości)* (1900–1903), pierwszy dziennik katolicki adresowany bezpośrednio do inteligencji, również odzwierciedla realistyczną, umiarkowaną pozycję Tumasa, tezy propagowania litewskości poprzez kulturę.

Saulius Pivoras

OBYWATEL UTOPII VYTAUTAS PUTNA

W historiografii Vytautas Putna znany jest jako czerwony generał, rozstrzelany w latach stalinowskiego reżimu. Jego litewskie pochodzenie dotychczas było albo podstawą do lokalizacji symbolicznego reżimu sowieckiego (pomnik w kraju ojczystym jako miejsce oficjalnych uroczystości), albo jako oczywisty przykład wynarodowienia. Niniejszy artykuł dąży do pokazania bolszewickiego określenia się Putny, które nie jest jednoznaczne, gdyż uczestniczył on w działalności narodowej Litwinów ryskich, malował obrazy o tematyce patriotycznej, grał w

teatrze litewskim i pisał wiersze. Putna w 1920 roku zdobył sławę w wojnie domowej Rosji, spodziewał się, że rewolucja światowa dotrze również do Litwy.

Putna zrobił dużą karierę w armii sowieckiej, został generałem, był attaché wojskowym za granicą. Jednak stalinowska demoralizacja i deintelektualizacja nie wpłynęła na Putnę. Nie zapomniał o swym otoczeniu, krewnych i znajomych, podkreślał swą litewskość, w 1927 roku zaś, gdy zaostrzyły się stosunki litewsko-polskie, osobiście wysłał telegram do Piłsudskiego, w którym ujmował się za Litwą. Poświadcza to Juozas Linartas, były aktywny działacz Litwinów ryskich. Jednak Putnie wyraźnie był nie do przyjęcia ustroj społeczny i polityczny w Litwie międzywojennej. Odrodzenie narodowe nie potrafiło zespolić całego społeczeństwa Litwy. To był skutek problemów zrodzonych przez długi proces rozwoju historycznego. Stanowienie o sobie Putny, które osobiście wyglądało na bez zarzutu, przez historię zostało zdewaluowane.

Vladas Sirutavičius

O „ZŁYM LITWINIE” JÓZEFIE ALBINIE HERBACZEWSKIM

Dwoisty sposób identyfikacji narodowo-kulturalnej utrudnił Herbaczewskiemu (Herbačiauskas) integrację z życiem społecznym i kulturalnym narodowej Republiki Litewskiej, obcą mu została również Polska narodowa. Z drugiej strony taka dwoistość wpłynęła na kształtowanie się koncepcji pisarza kultury litewskiej, odrodzenia narodowego oraz państwowości Litwy. Herbaczewski uważał, że ukształtowanie się nowoczesnej litewskiej kultury narodowej jest możliwe wyłącznie na zasadzie syntezy kultury szlacheckiej (obywatelskiej) i ludowej (etnograficznej). Dlatego też pisarz w publicystyce politycznej oraz beletrystyce historycznej nawoływał do wciągania do litewskiego odrodzenia narodowego szlachty pochodzącej z ziem byłego WKsL. Państwowość Litwy powinna być przybrać postać państwa nie ściśle narodowego, lecz federalnego. Federacja ta miała się jednak opierać nie tyle na tradycji historycznej, ile na zasadach demokratyczności i dobrowolności. Celem jej było oprzeć się agresji politycznej i kulturalnej Rosji oraz drogą pokojową rozstrzygnąć kwestię Wilna. Szlachcie litewskiej końca XIX i początku XX wieku, która się demokratyzowała, takie poglądy Herbaczewskiego były bliskie.

Darius Staliūnas

„PO TROSZE POLAK, PO TROSZE NIEMIEC, PO TROSZE LITWIN,
A PRZEDĘ WSZYSTKIM KATOLIK...”

Biskup wileński Edward von der Ropp wśród wartości
etnicznych, obywatelskich i konfesyjnych

Zarówno w historiografii polskiej, jak też litewskiej biskup wileński Edward von der Ropp nader często nazywany jest od 1917 roku włącznie „po trosze Polakiem, po trosze Niemcem, po trosze Litwinem, a przede wszystkim katolikiem”. Nader

rzadko jest jednak wyjaśniana treść tych kategorii. W tym krótkim artykule wyciągany jest wniosek na podstawie analizy działalności biskupa oraz jego nie-licznych wypowiedzi, że Ropp był etnogenetycznie Niemcem, etnokulturowo – chociaż nie absolutnie – Polakiem, Litwinem zaś był o tyle, o ile droga mu była tradycja historyczna WKsL. Wiara katolicka odgrywała rolę integrującą.

Rimantas Miknys

„MARZENIA SIĘ SPEŁNIA, JEŻELI BĘDĘ POŻYTECZNY LITWIE...”

Aspekt historyczny identyfikacji narodowej architekta
Antoniego Wiwulskiego

Antoni Wiwulski (20 lutego 1877 r.–10 stycznia 1919 r.) architekt, autor „Trzech Krzyży”, kościoła pod wezwaniem Serca Jezusowego w Wilnie, kaplicy w Szydłowie, pomnika w Krakowie, wzniesionego z okazji jubileuszu 500-lecia bitwy pod Grunwaldem, bliski przyjaciel Ignacego Paderewskiego, uczestnik Wileńskich Oddziałów Samoobrony (legionów) w 1919 roku. Po jego śmierci pytano, kim był – Polakiem, Litwinem? Jednoznacznej odpowiedzi nie ma do dziś.

Problem narodowości Wiwulskiego jest rozpatrywany w aspekcie jego jako artysty przynależności do tej czy innej kultury, jego samouświadomienia. Z drugiej strony, mając na względzie pochodzenie szlacheckie Wiwulskiego, kwestia ta jest bezpośrednio związana ze stosunkiem litewskiej kultury szlacheckiej, samej szlachty do litewskości.

Należy podkreślić, że u schyłku XIX i na początku XX wieku, gdy demokratyczny ruch narodowy na Litwie otwarcie postawił kwestię etnopolitycznego oddzielenia się od Polski, część szlachty litewskiej odłączyła się od narodu i scaliła z nowym narodem polskim, inna część uważała się za obywateli WKsL, odczuwała swą etnokulturową odrębność od Polski etnicznej. Stosunki tej ostatniej z litewskim ruchem narodowym miały złożony charakter na skutek przeciwstawnego poglądu na więzi z Polską oraz zagrożenie polonizacji.

Wiwulski był typowym przedstawicielem części szlachty litewskiej, uważającej się za „obywateli” i w swej duszy, świadomości przeżył zderzenie dawnego pojęcia litewskości, uzasadnionego obywatelstwem byłego WKsL z nowym, uzasadnianym etnicznie, językowo. Odnotowywane są jego więzi z kształtującym się nowym narodem litewskim („Lithuania” paryska, zrozumienie znaczenia języka litewskiego dla tożsamości narodowej), równocześnie jednak unia z Polską wydawała mu się rzeczą naturalną i nieuniknioną. Obywatelstwo było i pozostało dla Wiwulskiego głównym wyrazem narodowości. Z powodu złożonej sytuacji językowej i kulturowej szlachty litewskiej oraz stanu geopolitycznego Litwy nie mógł się całkowicie utożsamiać z nowym narodem litewskim. Przynależność Wiwulskiego do kultury litewskiej nie budzi żadnych wątpliwości. Dowodzi tego nader litewska tematyka w jego twórczości, dzieła, które utrwaliły cechy szczególne architektury i sztuki litewskich grup subetnicznych.

Alfred Erich Senn

ANTONI WISKONT: LITWIN Z PRZYJACIÓŁMI POLAKAMI

Ksiądz Antoni Wiskont (1875–1940) jest postacią tajemniczą w dziejach pierwszej wojny światowej i Litwy międzywojennej. Biografowie przeważnie akcentowali „kontakty osobiste” Wiskonta z wpływowymi osobistościami władz, dzięki którym wydatnie się przyczynił do zachowania i rozwoju kultury litewskiej w okupowanym przez Polskę Wilnie. W historiografii nie próbowano jednak zgłębiać istoty tych „kontaktów osobistych”.

Istnieją podstawy, by twierdzić, że lata 1915–1918 w życiorysie Wiskonta zasługują na wyjątkową uwagę. Zbadanie tego okresu pozwoli udzielić bardziej dokładnej i wyczerpującej odpowiedzi na wyżej wysunięte twierdzenie.

Burza wojenna w 1915 roku zagnała go do Fryburga w Szwajcarii. Wiskont próbował tu kooperować działalność wspierania i pomocy Litwie, która ucierpiała od wojny, z podobną działalnością Polaków. Z nawiązanych tu kontaktów, „więzi osobistych” korzystał nie tylko w czasie wojny, ale i po wojnie w okupowanym Wilnie.

Inna instytucja, z którą ksiądz zaczął współpracować jeszcze w 1915 roku było Litewskie Biuro Informacji w Lozannie, którym kierował Juozas Gabrys. Należy co prawda podkreślić, że współpraca nie toczyła się gładko, gdyż od początku stali się trudnymi do pogodzenia konkurentami.

Wreszcie trzecia organizacja, która przyczyniła się do poszerzenia kręgu ich znajomości, była Komisja Wschodnia założona 12 maja 1918 roku wspólnie z francusko-szwajcarskim dziennikarzem Edmundem Privatou. Założyciele komisji zamierzali pod jej sztandarem zjednoczyć przedstawicieli Polaków, Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, którzy by analizowali wszystkie fakty, dotyczące praw reprezentowanych narodów oraz nieporozumienia między nimi, przekonać organy reprezentacyjne wspomnianych wyżej narodów oraz przyszły Kongres Pokojowy o słuszności swych wniosków. Niestety, Komisja Wschodnia szybko się rozpadła w wyniku braku zgodności wewnątrz.

W artykule omawiane są również wydarzenia 1919 roku, gdy Wiskont po powrocie do Wilna zbliżył się z otoczeniem Józefa Piłsudskiego – Leonem Wasilewskim i innymi. Ksiądz litewski udawał im, że na ziemiach byłego WKsL pragnie widzieć współpracę Polaków z Litwinami, nie zaś ich nieustanny antagonizm. Pokazywał nawet Wasilewskiemu materiały w tej kwestii z korespondencji z nuncjuszem papieskim w Warszawie Achille Ratti (późniejszy papież Pius XI).

Działalność Wiskonta w latach 1915–1919 nie wydała oczywiście obfitych owoców. Jego działalność filantropijna również nie uwieńczyła się sukcesem. Rozpadła się Komisja Wschodnia, nie powiodła się w 1919 roku zawiązywana z piłsudczykami intryga.

Raimundas Lopata

„OGÓLNIIE BIORĄC TYP BARDZO PODEJRZANY, ALE POTRZEBNY“

Baron Friedrich von der Ropp oraz plany odbudowy państwowości Litwy

W artykule tym dokonuje się weryfikacji rozpowszechnionej w historiografii opinii o Roppie (agent ministerstwa spraw zagranicznych Niemiec) oraz podejmuje próbę oceny znaczenia jego działalności w odbudowie państwowości Litwy. Nie ulega wątpliwości, że pochodzenie Roppa (urodzonego 21 października 1879 roku w Daudžgiriai, zmarłego w Bad Godesbergu 21 lutego 1964 roku), studia w Niemczech, praca w koloniach Reichu stworzyły warunki do nawiązania szerokich kontaktów. Największą badając rolę odegrała jego znajomość, a później praca z Albertem Ballinem, dyrektorem generalnym kompanii statków „Hamburg–Ameryka“, osobą bliską Wilhelmowi II, bardzo wpływową na Vilhelmstrasse. Zakłada się, że właśnie w tym kontekście należy oceniać współpracę Roppa z ministerstwem spraw zagranicznych Niemiec. Mniej więcej na początku 1916 roku baron aktywnie się zabrał do wcielania idei założenia ligi narodów ujarzmionych przez Rosję, gdyż polityka Reichu względem Rosji stwarzała po temu warunki. Za pośrednictwem ligi nawiązał kontakty z Litwinami w Litwie i Szwajcarii (Juozasem Gabrysem). Od końca 1916 roku Ropp działalność swą poświęcał Litwie, podejmował próby realizacji koncepcji ograniczonej samodzielności Litwy (w związku z Niemcami). Baron próbował założyć w tym celu partię reprezentującą wszystkie litewskie warstwy społeczne, która by broniła tej koncepcji. Właśnie Ropp zabiegał o uzyskanie poparcia wyższych warstw społecznych Litwy, by wspólnie z nimi iść na kompromis we współpracy z Tarybą (Radą) Litwy. Gdy zamiar się nie powiódł, w październiku–listopadzie 1918 roku starał się wziąć w swoje ręce inicjatywę utworzenia rządu Litwy. Konflikt z Tarybą Litwy wciąż się zaostrzał. W 1919 roku Ropp znalazł sprzymierzeńca – Juozasa Gabrysa. Jednakże ani poparcie Francuzów, ani kontakty z bermontowcami nie przyniosły spodziewanych wyników. Odwrotnie, baron zapłacił za to utratą zaufania społeczności litewskiej.

Česlovas Laurinavičius

HRABIA ALFRED TYSZKIEWICZ W POLITYCE NOWOŻYTNEJ LITWY

Niniejszy artykuł poświęcony jest hrabiemu Alfredowi Tyszkiewiczowi. Materiałów o nim jest mało, ale działalność hrabiego odzwierciedlają dokumenty ministerstwa spraw zagranicznych Litwy. Hrabia Alfred Tyszkiewicz był przedstawicielem Litwy w Londynie od jesieni 1919 roku do końca 1920 roku. Dla tworzącego się państwa litewskiego był to bardzo ważny, a nawet decydujący okres. Dlatego w artykule osobowość Alfreda Tyszkiewicza pokazana jest na tle analizy perypetii polityki zagranicznej Litwy w latach 1919–1920. Metoda ta nie jest wkładem do determinizmu historycznego, gdyż zasadnicza uwaga jest tu

poświęcona uwypukleniu starań jednostki zmierzającej do zmiany niepowstrzymanego biegu wydarzeń.

Właśnie w Anglii Tyszkiewiczowi wypadło dostosowywać politykę Litwy do kroków podejmowanych przez Londyn i Moskwę. Niestety, decyzje podjęte w sierpniu–wrześniu 1920 roku nie były pomyślne. Nie udało się obronić spraw Litwy.

W artykule wyciągany jest wniosek, że Tyszkiewicza spotkało niepowodzenie nie jako dyplomate, lecz jako obywatela Litwy. Napięcie panujące między „prawdziwymi” i „nieprawdziwymi” Litwinami kępowało inicjatywę, konkretne zaś działania podporządkowywało kryteriom ideologicznym, a nie racjonalnym czy moralnym. Tyszkiewicz próbował protestować przeciw narzucanym regułom gry, więc został usunięty.

Giedrius Viliūnas

SZLACHCIC W LITWIE OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO: ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ FABIJONASA NEVERAVIČIUSA

Artykuł omawia zjawisko mentalności szlacheckiej w działalności społecznej i twórczości mało znanego pisarza litewskiego lat międzywojennych. Wachlarz poglądów Fabijonasa Neveravičiusa (6 (19) lipca 1900 r.–17 kwietnia 1984 r.) jest bardzo szeroki: to wierność polityczna Litwie (uczestnik walk o niepodległość, oficer wojska litewskiego od 1919 roku, aktywny działacz rezystencji na emigracji powojennej) oraz nastroje opozycyjne (uczestniczył w puczu 1934 roku), nastawienie demokratyczne i liberalne. Jedna z podstawowych dziedzin jego szerokich zainteresowań (pisarz, tłumacz z kilku języków, dziennikarz) – to zabieganie o wznowienie dialogu kulturalnego litewsko-polskiego (przekłady i kontakty osobiste w latach trzydziestych, działalność w Wilnie w latach drugiej wojny światowej i w warstwach emigracyjnych po wojnie w Londynie). W swych powieściach historycznych *Blaškoms liepsnos*, 1936 (*Miotane płomienie*), *Erškėčiai*, 1937 (*Ciernie*), Neveravičius jedyny spośród litewskich pisarzy przedwojennych przedstawił okres upadku Rzeczypospolitej (na przełomie XVIII–XIX w.) sugerownie aktualizując tradycje Litwy szlacheckiej oraz kultury, zdementował panującą ówczesnie ideologię. W utworach, obrazujących czasy nowożytne, poruszał tematykę mieszczańską, był jednym z pierwszych twórców litewskiej literatury burżuazyjnej. Działalność społeczna i literacka Neveravičiusa potwierdza, że tradycja kultury szlacheckiej była aktualna również w międzywojennej Republice Litewskiej.

II. Publikacje

KORESPONDENCJA ADOMASA VARNASA (LATA 1904–1909)

Przygotowała *Asta Giniūniene*

Do publikacji tej wykorzystana została nieduża część korespondencji – z jednego 1908 roku – przechowywanej w Kowieńskim Muzeum Sztuki Mikolajusa Konstantinasa Čiurlionisa z archiwum Adomasa Varnasa (wyjątek stanowi jeden list

z 1909 roku). Materiał ten łączy się pośrednio ze stowarzyszeniem „Rūta“, gdyż piszą jej byli członkowie: Adomas Varnas (1879–1979), pisarz Józef Albin Herbaczewski (1876–1944), muzyk, kierownik chóru Zigmantas Skirgaila (1882–1962), malarz Adalbertas Staneika (1885–1962), malarz, historyk sztuki, krytyk Ignas Šlapelis (1881–1955). Korespondencję tę miało sens uzupełnienie dwoma nader ważnymi listami Adomasa Varnasa do Povilasa Višinskasa z 1904 roku, przechowywanymi w dziale rękopisów Wileńskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, f. 377, w których podany jest szczegółowy opis dziejów powstawania „Rūty“, planów, niespełnionych marzeń. W korespondencji z 1908 roku uwypukla się częstokroć nader złożony stosunek korespondentów do Ojczyzny, społeczeństwa, ich stan ogólny, kontakty wzajemne oraz przeżycia. Ciekawe są rozważania o aktualnych tematach sztuki, zagadnieniach życiowych. Ta szeroko rozwinięta sieć korespondencji jest bezpośrednim, chociaż fragmentarycznym odbiciem życia twórców na początku XX wieku.

Listy drukowane są w całości, tekst ich jest autentyczny. Zostały zamieszczone chronologicznie, załączone są krótkie objaśnienia.

SKANDALICZNE PRACE JUOZASA GABRYSA-PARŠAITISA

Przygotował *Alfonsas Eidintas*

Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – pierwszy znany na Zachodzie litewski polityk i publicysta, który tak wiele zdziałał dla poruszenia kwestii Litwy w Europie Zachodniej oraz USA, po odbudowie państwa litewskiego nie wszedł jednak do elity władz. Przeszkodziły mu w tym jego impulsywny egocentryczny charakter, ryzykowna współpraca z Francuzami, Niemcami, Anglikami i Polakami w latach pierwszej wojny światowej. W latach 1917–1918 Gabrys miał konflikt z premierem Państwa Litewskiego Antanasem Smetoną i Augustinasem Voldemarasem, którzy później zostali przywódcami państwa. Gabrysa skompromitował jego list z dnia 5 listopada 1918 roku do przywódcy bolszewickiego Litwy Kapsukasa, w którym proponował mu swoją współpracę.

Sporo nieznanych intryg Gabrysa zostało ujawnionych w 1925 roku w czasie jego procesu sądowego z Voldemarasem w Kownie. Po procesie tym Gabrys mógł robić intrygi jedynie za kulisami dyplomacji litewskiej, w społeczeństwie nie odgrywał już większej roli.

Przełożyła *Jadwiga Rauckienė*

SUMMARY

I. Articles. Studies

Giedrius Subačius

JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA'S SAMOGITIAN LANGUAGE

1. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) established his own Samogitian orthography. On the other hand he did not use any other letters than the ones used in Polish orthography. The uniqueness of Pabrėža's writing comes from his effort to adjust 18th century Lithuanian or Polish orthography to Samogitian texts, his selection of letters to convey Samogitian phonemes.

2. Pabrėža perfected his orthography step by step as the years went by. In 1798 in Raudėnai he still used a mixture of Aukštaitish (a more exact 18th century Lithuanian written language) and Samogitian, but in 1799 in Tverai already decided to write consistently in Samogitian: his writings are dominated by *ó* [ɔ], *q* [ɔn] (not at the beginning of words), *ón* [ɔn] (at the beginning of words), *óu* [ɔu], *óm* [ɔm], *yi* [ɛi]. 1800–August 10, 1801 he began to write the combination *kia* [k'e] as *kie* (*gia* [g'e] was turned into *gie* earlier). When already working in Plungė instead of *le* [l'ie] he introduced *lie* from September 29, 1801 to September 8, 1802. Later he still hesitated three times, over whether it would not be better to write *le* again (April 5, 1803, November 1, 1808–October 2, 1809, and January 1, 1810–April 2, 1811). At the same time (September 29, 1801–September 8, 1802) in Plungė he changed *ci* [č'] to *czi* [č']. Ca. November 2, 1805 he decided to denote the Samogitian diphthong [ɛi] not by *yi*, as earlier, but by *yy*, though he soon stopped this experiment. From December 8, 1807 to November 1, 1808, already living in Kartena Pabrėža began to write *gy*, *ky* instead of *giy* [g'ɛ], *kiy* [k'ɛ]. Also in Kartena from October 2, 1809 to April 2, 1811 he rejected the written combination *gie* [g'e], *kie* [k'e] and introduced *ge*, *ke*.

Later (from the end of 1816, living in Kretinga) Pabrėža did not modify his orthography for a long time, the only change to be mentioned is that ca. May 21, 1822 *zi* [ž'i] was changed into *ži* in his sermons. The new reform wave in Pabrėža's orthography appeared only in 1831: although not very consistently, he began to change the orthography of palatalised consonants [č'], [š'], [ž'] for which *ć*, *ś*, *ź* are introduced and began to denote *q* [ɔn] also at the beginning of the words, as earlier in the middle of the words. From 1831 to 1834 he further modified it and began to denote [č'] and [š'] in his own way: *ćz* and *śz*. At the same time he also introduced a new manner to denote long and lengthened vowels, namely, by writing them double (e.g. *aa*, *ee*, *yy*, *oo*, *óó*, etc.) linguistic.

3. There might have been three linguistic motives for Pabrėža's modifications: a) to establish a uniform orthography (*gia* [g'e], *kia* [k'e]>*gie*, *kie*; *ci* [č']>*czi*; *yi* [ɛi]>*yy*>*yi*; *giy* [g'ɛ], *kiy* [k'ɛ]>*gy*, *ky*; *gie* [g'e], *kie* [k'e]>*ge*, *ke*; *q* [ɔŋ] in all the positions; b) to transcribe the sounds of Samogitian more exactly (*le* [l'ie]>*lie*; *zi* [ž'i]>*zi*>*zi*; and the double vowels); c) to give norms for the Standard Samogitian Written Language (SSWL) (*ćź*, *śź* double vowels). There might have been extra-linguistic reasons for the further urge to change his orthography, namely, changes of habitat, internal disturbances, social events.

4. Until the very beginning of the new orthographical reform in 1831, Pabrėža apparently uses the same orthography for all his scientific and religious texts. From 1831–1834, however, his religious texts were written according to the earlier orthography (without *ćź*, *śź* and double vowels), while in his diverse secular writings he used his innovations. It is possible to claim that ca. 1828–1831 (or perhaps a little later) Pabrėža decided to create a standard Samogitian written language for secular texts. The religious texts continued to be only auxiliary forms of oral language. Though he had written in Samogitian for a long time, he decided to create the SSWL only in his sixties.

5. Pabrėža created the SSWL only for ethnic Samogitians (he acknowledged the different traditions of the written language in Prussia and the GDL). He expected not all future Samogitians, only the more enlightened ones to use his SSWL. He did not model the standard spoken language more profoundly, because while creating written norms he relied on oral use, anyway.

6. He tried to spread his SSWL and implant it into all his and his students' (especially Simon Gross' and Juozas Butavičius') writings. The most important works preserving Pabrėža's SSWL are the following: a) his own *Tayslós augumynis*, i.e. A Systematisation of Plants on 1000 p (1843); b) Simon Gross' *Kalbrieda Ležuwe Zemaytyszka*, i.e. a grammar and a Polish–Samogitian dictionary of the basic 3,000 words (1835); c) Simonas Daukantas' *Istorija žemaitiška* (*Samogitian History*) copied by Juozas Butavičius, ca. 1000 p (ca. 1834–May 16, 1835). We have to emphasise that owing to Pabrėža the Kretinga Bernardine Monastery, especially after the 1831 uprising, became a very important centre of Samogitian culture.

Nevertheless the wide range of Pabrėža's efforts to create and implant a standard language were forgotten for a long time, since there have never been any books printed in his SSWL, even up to now.

Rūta Čapaite

THE HANDWRITING AND CHARACTER OF JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA, JUOZAS BUTAVIČIUS, SIMONAS DAUKANTAS

Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Simonas Daukantas and Juozas Butavičius wrote according to the English handwriting style learnt at school, owing to which there are common features in their handwriting. The differences between them go back to two reasons. One of them is that Pabrėža, Daukantas and Butavičius were of markedly different ages, there was a gap of 35 years between Pabrėža and his

student Butavičius. Their handwriting reflects the changes affecting the general appearance of writing which took place during this period. The individuality of their handwriting was further defined by the differences of their personal, physical and psychic features.

The graphic analysis of Pabrėža's and Butavičius' handwriting points out that Butavičius, being in the Kretinga monastery, not only helped his teacher to copy the register of Samogitian-Latin botanical terms, but at his elder's initiative copied 1004 pages *in folio* of Daukantas' *Istorija žemaitiška* (*Samogitian History*), the preface of Simon Gross' grammar and one and a half pages from the beginning of *Taislós augumyynis* (*A Systematisation of Plants*).

The rhythm, pace, and evenness of Pabrėža's, Daukantas', Butavičius' handwriting, the forms of their letters reveal the features of their character: Pabrėža's expressivity, vitality, ascetism and at the same time great joie de vivre, inner harmony and self-confidence. Daukantas seems to have been disposed to mannerisms and introversion, and had a less firm character than Pabrėža. Sometimes his writing shows destructive inner tendencies and disappointment, at the same time also persistence in defending what is dear to him, e.g. historical truth. Butavičius, as it is possible to judge from the less expressive texts copied by him, was a calm, orderly man, who could work hard and carefully for the realisation of his plans and ideas. He was dedicated to his work, especially when he had to copy a text which fascinated him, or when he was inspired by others like Pabrėža, or Daukantas, who were devoted to Lithuanian history.

Reda Griškaitė

IN SEARCH OF THE SOURCES OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS:
TEODORAS NARBUTAS IN THE RUSSIAN-SWEDISH WAR OF 1808-1809

In the colourful biography of Teodoras Narbutas (1784-1864), author of *Dzieje starożytne narodu Litewskiego* (*The History of the Lithuanian Nation*) the Russian-Swedish war of 1808-1809 (usually referred to as the Finnish War) was not a negligible episode diminished by the historian's participation in building the fortress of Bobruysk and especially in the Napoleonic Wars. These few years left a deep imprint in Narbutas' consciousness: the extraordinary historical events, the considerable personal experience and impressions are reflected in his chef d'oeuvre as well. Today it is certainly impossible to reconstruct the emotional world of the historian. Nevertheless, with the help of the not over-abundant facts it is partially possible to estimate that Narbutas, regardless of his young age, participated in the Finnish War as a personality who predetermined his future in view of a literary career.

Zita Medišauskienė

ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: BETWEEN LITHUANIA,
POLAND AND BELORUSSIA

This article is devoted to the analysis of the national identity of Adomas Honorijus Kirkoras, one of the most active Lithuanian social activists in the mid-19th century, as well as to an explanation of what Lithuania as a geographical, political, cultural and spiritual environment meant for him.

Kirkoras considered himself Lithuanian, i.e. a citizen of the Grand Duchy of Lithuania (GDL), an inhabitant of its territory. Nonetheless Lithuania he conceived and experienced primarily as a Slavonic country. This interpretation is manifested not only by his practical activity which was primarily directed towards the more beloved Belorussian part of Lithuania, but especially by his vision of the old Lithuania in the times of Vytautas on which his Lithuanian patriotism was based. Lithuania occurs in historical sources as Lithuanian Rus, a general political term referring to the two nations – Lithuanians and Rusins – it comprised. This state came into existence by attaching lands of the one-time Kiev Rus to Lithuania, and thus became the successor and cultural heir of the former. Lithuanian Rus was a Slavonic state, the majority of its inhabitants being descendants of the subjects of the former Slavonic state (speakers of Lithuanian made up only one-fourteenth of its total population), the official language being Rusin and it was dominated by Rusin culture. Kirkoras clearly distinguishes Lithuanian Rus from the Duchy of Moscow, which he does not regard as a Slavonic state. After the Lublin Union, which abolished Lithuania's autonomy, Rusin culture was pushed into the background by Polish culture. Only the Rusin language was kept by the Belorussian people. The past existence of a powerful, independent GDL grants 19th century Lithuania the right to maintain its own specific character and to be a partner of equal rank in its relations with Poland.

The 19th century "Kirkorian Lithuania" is a country inhabited by Lithuanians, Belorussians, Poles and other nations. To establish the border between Lithuanians and Belorussians he uses the vernacular, an objective factor. Nonetheless, this objective factor based on the language of commoners is overruled by a more important, subjective factor, namely, national identity manifested by the Poles (those who consider themselves Polish) living in Lithuania, i.e. most frequently the Polonised nobility of Lithuania. In 19th century Lithuania there is a dominance of Polish culture and language which is never questioned by Kirkoras. The basic aim of his activities is to defend Polish culture and the Polish language from Russification. Vernaculars like Lithuanian and Belorussian are benevolently regarded and to be supported as a way to come closer to the peasantry's heart. After all the specificity of all nations should be respected, and the vernacular is the basic feature of national identity.

Polish is the language of the nobility. The nobility (or as Kirkoras often refers to it, the *intelligentsia*) is the primary defender of historical traditions, indispensable for the existence of a nation. It is apparent that Kirkoras considered the Lithuanian nobility, having a national identity, being a defender of historical traditions and a representative of the Polish language and culture, as a guarantee of Lithuanian independence.

According to Kirkoras, the best way to preserve the specificity of Lithuania would be to create a federation of Slavonic people which it could join as a separate unit, a multinational state dominated by Polish culture.

Reda Griškaitė

BARON VASILY VON ROTKIRCH, THE AUTHOR OF *LITHUANIAN MYTHOLOGY*

Nobody so far has analysed thoroughly the life and oeuvre of the Commander of the Vilnius Gendarmerie, general, active writer, publicist, dramatist using the pen-name Theobald (The One Inspired by God), the cunning suppressor of the 1863 uprising, who devoted long years to the study of Lithuanian mythology, although one of his works *Литовско-языческие очерки* (*A Review of Lithuanian Paganism*) was often quoted by contemporary monographs of Lithuanian mythology. The indifference towards Rotkirch's personality is explicable mostly by the fact that his greatest and most fundamental work *Полная литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней* (*A Complete Lithuanian Mythology and a Collection of the Opinions of Diverse Authors about It*) has never been printed.

Rotkirch, an expert, executor and perhaps initiator of Russian politics in the Lithuanian governorships, soon recognised how he could merge his predilection with state interests. We may duly consider his *Complete Lithuanian Mythology* a consistent part of his oeuvre, and even the merger of the expert of mythology and the Commander of the Gendarmerie seems contradictory only at first sight. The details of Rotkirch's biography testify that 1863 was an essential date in his life. From the very beginning of the uprising Rotkirch felt as if he was on a battlefield where not physical but rather moral force was needed. The purpose he identified himself with might have been to improve and confirm Russian intellectual activity in order to overcome North-Western Polonisation. This supposition is further enhanced by the fact that he clearly kept in touch with the people gathered around Michail Katkov, Michail Semevsky and Aleksandr Piatkovsky.

It would be hard to describe Rotkirch as a typical representative of Russian statesmen in Lithuania. Nonetheless he truly reflects the character of his social stratum, group and environment, and with his help we get an insight into the closed circles which we may call Russian Vilnius.

Grigorij Potašenko

ALEKSANDR HILFERDING, THE SLAVOPHILES AND LITHUANIA

Aleksandr Hilferding (1831–1872) was a Russian philologist, historian, social and political activist. In Lithuanian historiography he features as the scholar adjusting Cyrillic script for transcribing Lithuanian and a maker of projects to russify

Lithuania, and his proposals in the context of the interests of the Lithuanian nation have also drawn considerable attention. Historians disagree in evaluating Hilferding's proposals from the aspect of the Lithuanian nation: some (Vanda Daugirdaitė-Sruogienė) think that the academician was "an ardent supporter of Russification", others (Rimantas Miknys) regard him "moderate", whilst there are even some (Vincas Trumpa) who maintain that he was a scholar favourable to Lithuanians, whose primary goal was to eliminate Polish separatism in Lithuania.

This article is intended to analyse Hilferding's proposals in the context of early Slavophile teachings and to put forward the statement that their essence and the adjustment of the "national principle" in Lithuanian territories in the 1870s coincided with the vital interests of the awakening Lithuanian nation.

Hilferding's proposals were essentially aimed at finding ways to regulate the relations between centre and peripheries, to facilitate the coexistence of big and small nations, the latter formulating their national identity. He made an attempt to conform the reconsidered Russian interests with the strengthening national movements at the time of a turning point in history. The final goal of the academician's proposals was a non-violent, organic integration of Lithuania into the social-political and cultural life of Russia. The Lithuanian nation, having lost its nobility and not having produced its own intelligentsia is going to decide for a pro-Russian orientation under the influence of Russian civilisation and culture. That is the point where the paradoxical character of Hilferding's proposals manifest themselves: having acknowledged the right of each nation to its own specific culture and special mission in the name of humanistic culture, he limited (even if by geopolitical motives) the political aspirations of Lithuanians. The realisation of Hilferding's proposals in the 1870s might have directly served the liberalisation of the state and social life in Russia. The "national principle" defending ethnic values, formulated in the Russian scholar's proposals, and social reforms would have contributed to the awakening of nations and indirectly might have provoked necessary political reforms. The relations between Russia and Lithuania (Lithuanians), however, were defined by the events of 1863 and led to a political annexation of Lithuania by the Russian Empire and police control which provoked an ardent Russian-Lithuanian conflict. The Tsarist policy in Lithuania was basically defined as early as 1831 by the program of Michail Muravyev, the Vilnius Governor General, who was familiar with the characteristics of the north-western reaches of the empire, and his advisors.

Hilferding's proposals formulated the idea of national-territorial autonomy, the actuality of which was emphasised also by Jonas Basanavičius who was familiar with the ideas and writings of the academician.

In my opinion, Hilferding deserves respect as one of the first people who tried to introduce the history, ethnography, literature and language of the Lithuanians to a wider Russian public.

Egidijus Motieka

JONAS BASANAVIČIUS: BETWEEN TRADITIONAL AND MODERN STATEHOOD

This article is devoted to an analysis of the attempts of one of the most important social activists, Jonas Basanavičius, to use the political, legal and cultural potentials of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) as a model for creating modern Lithuania. These plans of Basanavičius are reflected in most of the documents he wrote. For the majority of the participants in the Lithuanian national movement the idea of referring to the legacy of the GDL seemed inconceivable and unnecessary. Nonetheless, when referring to this legacy Basanavičius never lost sight of the national, "ethnographic" Lithuania. The essential demand at the time was that the Lithuanian nobility, i.e. the direct heir to the historical traditions of the GDL, would join the national movement and uncompromisingly identify with Lithuanian cultural identity. The preference for the nobility's use of the Polish language as a medium of higher culture in cultural life and at home was dismissed. Essentially they intended to assimilate the Lithuanian nobility, to make it Lithuanian, even by force, if needed.

On the other hand Basanavičius clearly separated the legal-political and the territorial aspects of the legacy of the GDL, i.e. clearly distinguished the borders of "ethnographic" Lithuania and formulated claims to the complete state and legal legacy of the GDL. This attitude doubtlessly predetermined the artificial partition of the Lithuanian and Belorussian aristocracy and nobility on territorial grounds. In fact, the concept of the legacy of the GDL, as declared by Basanavičius, was not completely formulated. Therefore, however indispensable the vision of the GDL was for him, it served more as a political instrument in creating modern, national Lithuania.

Vilma Žaltauskaitė

THE CONCEPT OF LITHUANIAN NATIONAL IDENTITY IN THE VIEWS OF FATHER JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS. UP TO 1904

This article is intended to explain the formation of Catholic liberalism in the process which led to the emergence of modern Lithuania and to point out the modern aspects of the views of Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) up to 1904.

"Lithuomania", a positive concept from the aspect of the Lithuanian national movement, began to emerge in Tumas-Vaižgantas' views already while he was studying at the Žemaitish Seminary (1888–1893). Already then being a Catholic for Tumas was closely connected with being a Lithuanian, although he had not yet considered where he should fit the idea, where it should juridically be placed.

He entered into conflict with the clerical leadership and his older colleagues, who, not having pondered over the connection of being a Catholic and being a Lithuanian, opposed Russification, but did not intend to acknowledge the positive role of secular intellectuals in this movement. In the meanwhile for Tumas' Catholic

and Lithuanian identity the issue of the use of the Lithuanian vernacular became an essential criterion in judging both the nobility and the clergy. The "litera latina" did not merely separate but also united the social strata as well as the people belonging to the same confession.

The *Tėvynės Sargas* (*Guard of the Fatherland*), an illegal paper edited and published by Tumas from 1896 to 1904 reflected the standpoint of the younger, more liberal priests. By means of "enlightenment" it tried to raise and "maintain" the nation. The realisation of the latter goal was not merely hindered by Russification but also by Polonisation. The Poles and the Lithuanians were both Catholic but that was the only link between them. The revival of the earlier union had already been dismissed when there were no clearly defined ideas about the future of Lithuania. Cultural work in order to reach cultural autonomy was aimed at broader perspectives, had wider opportunities. Tumas' moderate and consistent position was defined by his tendency to follow the doctrine of the mean, his ability to realistically evaluate the status quo and adjust it to reach his aim.

Žinyčia (*Eternal Fire*, 1900–1903), started by Tumas, being the first newspaper for the clergy directly addressed to intellectuals, also reflected his realistic, moderate position aimed at improving Lithuanian national identity through culture.

Saulius Pivoras

VYTAUTAS PUTNA, CITIZEN OF UTOPIA

Vytautas Putna is known in historiography as a red general who was executed during the Stalinist regime. His Lithuanian origins until now served as a basis for symbolically localising the Soviet regime (his monument in his homeland was the site of official celebrations), or as an example of losing one's national identity. The article is intended to point out that Putna's decision for Bolshevism was ambiguous, since he participated in the national movement of Riga Lithuanians, painted patriotic pictures, acted in a Lithuanian theatre and wrote poetry. In 1920 he became famous in the Russian civil war. Putna hoped that the world revolution would also reach Lithuania.

Putna had a bright career in the Soviet Army, was appointed general, served as a war attaché in foreign countries. But Stalinist demoralisation and disintellectualisation did not overcome him: he had never forgotten his home region, relatives and acquaintances, emphasised his Lithuanian national identity, and when Lithuanian-Polish relations became especially tense in 1927, he sent a personal telegram to Piłsudski interceding for Lithuania, and, as Juozas Linartas has proven, he was an activist among Lithuanians in Riga. On the other hand the social and political structure of inter-war Lithuania was clearly unacceptable for Putna. The national revival did not succeed in consolidating the whole of Lithuanian society, owing to problems emerging as a result of long historical development. Putna's personally unrepachable decision was judged negatively as a result of historical events.

Vladas Sirutavičius

ON A "BAD LITHUANIAN": JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS

Double national-cultural identification made Herbačiauskas' integration into the social-cultural life of the Republic of Lithuania, organised on a national basis, rather difficult, whilst Poland, to which he could have belonged by nationality, also remained alien to him. On the other hand this double character influenced the formation of the writer's concepts of Lithuanian culture, national revival and Lithuanian statehood. For Herbačiauskas the only way to create modern Lithuanian national culture was offered by a synthesis of the culture of the nobility (citizens) and ethnic (ethnographical) culture. Thus in his political publicistic writings he tried to attract noblemen from the territory of the former GDL to join the Lithuanian national revival and proposed that Lithuanian statehood would not be restored on a purely national but rather on a federal principle. Nonetheless this federation had to be supported not only by historical tradition, but also by the principles of democracy and free will. The goal of the federation was to resist Russian cultural-political aggression. These views of Herbačiauskas were close to those of the supporters of democracy among the noblemen of historical Lithuania emerging at the turn of the 19th and 20th centuries.

Darius Staliūnas

"A BIT OF A POLE, A BIT OF A GERMAN, A BIT OF A LITHUANIAN,
BUT MOST OF ALL A CATHOLIC..."

Edward von der Ropp, archbishop of Vilnius between ethnic,
patriotic and confessional values

Ever since 1917 both in Polish and Lithuanian historiography Edward von der Ropp, Archbishop of Vilnius, has often been referred to as "A bit of a Pole, a bit of a German, a bit of a Lithuanian, but most of all a Catholic". Nevertheless it is rarely explained what this category means in fact. In this short article the author makes the conclusion on the basis of an analysis of the bishop's activity and his few surviving utterances that Ropp was ethnogenetically a German, ethnoculturally, although not completely, a Pole and he was Lithuanian so far as he held the historical tradition of the GDL dear. Catholicism played an integral part in his life.

Rimantas Miknys

"MY ASPIRATIONS WILL BE FULFILLED IF I COULD BE USEFUL FOR
LITHUANIA..."

The historical aspect of the architect Antanas Vivulskis' national identity

Antanas Vivulskis (February 20, 1877–January 10, 1919) was an architect who built the "Three Crosses", the Church of the Sacred Heart in Vilnius, the Šiluva

chapels, the Cracow monument for the 500th anniversary of the battle of Gr̄unewald/Tannenberg, a close friend of Ignacy Paderewski and a member of the Vilnius self-defence troops (legionaries) in 1919. But who indeed was he? Whether he was Polish or Lithuanian has not been decided up till now.

The problem of Vivulskis' national identity is discussed according to his personal and artistic dependence on one or the other national culture and the aspect of his consciousness. On the other hand, keeping in mind Vivulskis' noble origins, this problem is directly related to the culture of the Lithuanian nobility and to the connections between being a nobleman and being Lithuanian.

It has to be pointed out that at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, when the Lithuanian democratic national movement openly brought up the demand of the separation from Poland, a part of the nobility split from the Lithuanian nation and joined the newly formed Polish nation, whilst others kept on considering themselves citizens of the former GDL and felt ethnoculturally different from ethnic Poland. But even the latter had complicated relations with the Lithuanian democratic national movement because they disagreed on the issues of relations with Poland and the threat of Polishness.

Vivulskis was a typical representative of the latter "citizenly" nobility of Lithuania and he had to experience the controversies in his soul and conscience between his old concept of Lithuanian identity based on his citizenship of the former GDL and the new concept, based on the vernacular. He established connections with the Lithuanian nation in formation (the Paris "Lithuania", the understanding of the significance of the Lithuanian vernacular for national identity), but at the same time a union with Poland seemed to him natural and unavoidable. Vivulskis' citizenship was and has remained the most important expression of his national identity. Owing to the complicated linguistic and cultural situation of the Lithuanian nobility as well as the geopolitical situation of Lithuania he did not manage to fully identify himself with the new Lithuanian nation. The fact, however, that he belongs to Lithuanian culture, is indubitable, as it becomes clear from the Lithuanian themes of his works and the works themselves, which defined the specific characters of the architecture and art of Lithuanian sub-ethnic groups.

Alfred Erich Senn

ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS

The Reverend Antanas Viskantas (1875–1940) is a mysterious figure in Lithuanian history during World War I and in the inter-war period. Biographers usually preferred to emphasize only Viskantas' "personal relationships" with influential leading personalities owing to which he could significantly contribute to the protection and dissemination of Lithuanian culture in Vilnius occupied by Poland. In historiography, however, there were no attempts to explain the character of these "personal relationships".

There is good reason to say that the period from 1915 to 1918 in Viskantas' biography is worthy of special attention in answering the abovementioned problem.

The stormy events of World War I took him to Fribourg, Switzerland. Here Viskantas tried to establish ties between the movement raising humanitarian aid for war-stricken Lithuania and the similar Polish movement. He made use of his consequent contacts, "personal relationships", not only during the war, but also later, when Vilnius was occupied by the Poles.

The other organization the priest started to co-operate with already in 1915 was the Lithuanian Information Bureau in Lausanne, headed by Juozas Gabrys. Their co-operation was rather problematic, since from the very beginning they became obvious rivals.

The third organization widening the range of his acquaintances was the Eastern Committee, founded on May 12, 1918 together with the French-Swiss journalist, Edmond Privat. The organizers tried to unite the representatives of Lithuanians, Poles, Belorussians and Ukrainians whose task would have been to explain all facts concerning the rights of the nations represented by them and the reasons for the conflicts among them, and to convince the representative organs of the mentioned nations and the future Peace Congress about the rightness of their conclusions. Unfortunately, the Eastern Committee was soon undermined by personal conflicts.

The article also discusses the events of 1919, when Viskantas, having returned to Vilnius, approached the supporters of Józef Piłsudski – Leon Wasilewski and others. The Lithuanian priest informed them of his wish to see co-operation in the territory of the former GDL between Lithuanians and Poles instead of their constant conflict. He even showed Wasilewski his correspondence on this issue with the Warsaw Apostolic Nuncio, Achille Ratti, who was to become Pope Pius XI.

Viskantas' activity from 1915 to 1919 did not yield significant results. His philanthropical efforts remained unsuccessful, the Eastern Committee came to an end and even his 1919 intrigues with the supporters of Piłsudski remained fruitless.

Raimundas Lopata

"A RATHER SUSPICIOUS, HOWEVER, NECESSARY TYPE"

Baron Friedrich von der Ropp and the plans for restoring
Lithuanian independence

This article, verifying the widespread opinion in historiography (Ropp as an agent of the German Foreign Ministry), tries to evaluate Ropp's activity in restoring the statehood of Lithuania. It is doubtless that his origins (October 21, 1879–February 21, 1964), his studies in Germany, working in the colonies of the Reich facilitated a wide range of connections. The most significant was his acquaintanceship and later co-operation with Albert Ballin, director general of the Hamburg–America Shipping Company, who was closely related to Wilhelm II and was especially influential at Wilhelmsstrasse. Ropp's co-operation with the German Foreign Ministry should certainly be evaluated within this context. Ca. 1916 the baron became actively involved in creating a league of nations enslaved by Russia, because the Russian policy of the Reich provided conditions for it. Under the auspices of this league he contacted Lithuanians in Lithuania

and Switzerland (Juozas Gabrys). From the end of 1916 Ropp directed his efforts to realise plans for a limited autonomy of Lithuania in alliance with Germany. In order to achieve this goal, he tried to establish a party in Lithuania which would represent all the social strata and support such a plan. Ropp especially tried to win support among the upper class of Lithuania and seek opportunities for compromise to co-operate with the Lithuanian Council. When he failed in his efforts, in October–November, 1918 he tried to take the initiative into his hands to organise a Lithuanian government. The conflict with the Council became more and more serious. In 1919 Ropp found an ally in Juozas Gabrys. But neither French support, nor their contacts with the supporters of Bermondts provided the expected results. On the contrary, owing to them the baron completely lost the confidence of Lithuanian society.

Česlovas Laurinavičius

COUNT ALFREDAS TIŠKEVIČIUS AND POLITICS IN MODERN LITHUANIA

This article is devoted to Count Alfredas Tiškevičius. Although there is little surviving data on his personality, his activity is reflected in the documents of the Foreign Ministry of Lithuania. The count was a representative of Lithuania in London from the autumn of 1919 to the end of 1920. It was a very important, we may say, vital period to the newly restored Lithuanian state. In this article Alfredas Tiškevičius' personality is revealed through an analysis of the developments in Lithuanian foreign policy in 1919 and 1920. This is not a concession to historical determinism, for special attention is paid to his efforts to change the course of hectic events.

Being in England, Tiškevičius could adjust Lithuanian foreign policy to the tunes of London and Moscow. Unfortunately, his decisions made in August–September, 1920 were unsuccessful in defending Lithuania's interests.

The article comes to the conclusion that Tiškevičius basically failed not as much as a diplomat but more as a citizen. The tension between "true" and "untrue" Lithuanians limited his initiative and subordinated concrete action to ideological but not rational or moral criteria. Tiškevičius tried to protest against the set rules of the game and was dismissed.

Giedrius Viliūnas

A NOBLEMAN IN LITHUANIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS: THE LIFE AND WORKS OF FABIJONAS NEVERAVIČIUS

This article is devoted to the manifestations of a nobleman's mentality in the social activity and oeuvre of a less-known Lithuanian writer of the inter-war period. The range of the views of Fabijonas Neveravičius (July 6 (19), 1900–April 17, 1984) is very wide: it comprises political fidelity to Lithuania (he participated

in the struggle for independence, from 1919 was an officer in the Lithuanian Army and later a resistance activist in post-war emigration), oppositional views (participated in the 1934 coup) as well as democratic and liberal tendencies. One of the permanent fields of his wide interests (he was a writer, translator of a few languages and a journalist) is to reopen the Polish-Lithuanian cultural dialogue (manifest in his translations and personal relationships in the forties, his activities in Vilnius during World War II, and in the circles of London emigrants in the post-war period). He was the only inter-war writer who, in his historical novels *Blaškamos liepsnos*, 1936 (*Wandering Flames*), *Erškėčiai*, 1937 (*Thorns*), described the annihilation of the united Lithuanian-Polish Commonwealth at the turn of the 18th and 19th centuries suggestively actualising the traditions of statehood and culture in feudal Lithuania which were refuted by the ideology dominating those days. In his works on modern times he chose typical petty bourgeois themes, featuring as one of the first bourgeois writers in Lithuania. The social and literary activity of Neveravičius testifies that the cultural traditions of feudal Lithuania were alive in the Republic of Lithuania between the two World Wars.

II. Publications

THE LETTERS OF ADOMAS VARNAS (1904-1909)

Edited by *Asta Giniūnienė*

This publication includes a minor part of the correspondence, more exactly letters from 1908 and one from 1909, kept in the Adomas Varnas archives of the Mikalojus Konstantinas Čiurlionis Art Museum. The letters included are indirectly related to the Rūta Society, having been written by its members: Adomas Varnas (1879-1979), the writer Juozapas Albinas Herbačiauskas (1876-1944), the musician and choir leader Zigmuntas Skirgaila (1882-1962), the artist Adalbertas Staneika (1885-1962) and Ignas Šlapelis (1881-1955), artist, art historian and art critic. This correspondence was duly completed by the two most important letters by Varnas from 1904 to Povilas Višinskis, kept in the Manuscript Section of Vilnius University Library, which describe in detail how the Rūta Society was founded, what were its plans and unfulfilled desires. The letters of 1908 reflect the often very complicated relationship of the correspondents to their homeland and society and it is possible to evaluate their common situation, relationships and experiences. There are very interesting ideas concerning art themes and existential issues. This far-reaching network of direct, though fragmentary correspondence gives a good insight to the life of artists at the beginning of the 20th century.

The letters are reprinted unabridged, their language is authentic, they are chronologically arranged and have short explanatory notes.

THE SCANDALOUS WORKS OF JUOZAS GABRYS-PARŠAITIS

Edited by *Alfonsas Eidintas*

Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – the first well-known Lithuanian politician and publicist, who did so much to draw attention to the problem of Lithuania in Western Europe and the USA, did not manage to get into the governing élite of the re-established Lithuanian state. He was prevented from it by his impulsive, egocentric character and risky co-operation with the French, German, English and Polish during World War I. In 1917–1918 he entered into conflict with the leaders of the Lithuanian State Council, Chairman Antanas Smetona and Augustinas Voldemaras who later became leading statesmen. Gabrys was compromised by his letter to the Lithuanian Bolshevik leader Kapsukas, to whom he offered a possibility to co-operate on November 5, 1918.

Most of the unknown intrigues of Gabrys came to light during his legal procedure against Voldemaras in Kaunas, 1925, following which Gabrys could go on with his intrigues only behind the scenes of Lithuanian diplomacy and could never again play an important part in social activities.

Translated by *Rita Bendes*

ZUSAMMENFASSUNG

I. Artikel. Studien

Giedrius Subačius

DIE NIEDERLITAUISCHE (ŽEMAITISCHE) SPRACHE VON JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĒŽA

1. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) hatte sich für seine publizistische Tätigkeit eine einzigartige niederlitauische (žemaitische) Schreibweise festgelegt. Immerhin benutzte er keinen einzigen Buchstaben, der nicht schon in der polnischen Orthographie Verwendung gefunden hätte. Die Unikalität der Schreibweise von Pabrėža besteht darin, daß die traditionelle Orthographie der litauischen und der polnischen Sprache des 18. Jahrhunderts den niederlitauischen (žemaitischen) Texten angepaßt wurde, wobei die Buchstabenwahl und Angleichung an die Laute des Niederlitauischen das schriftliche Festhalten ermöglichte.

2. Im Laufe der Zeit präziserte Pabrėža stufenweise seine Orthographie. 1798 gebraucht er in Raudėnai noch ein Gemisch des Hochlitauischen (genauer gesagt der traditionellen litauischen Schriftsprache des 18. Jahrhunderts und der Formen der niederlitauischen (žemaitischen) Mundart. Im Jahre 1799 entschied er sich in Tverai endgültig zu Gunsten der niederlitauischen Formen: so gewinnt in seinen Schriften die Oberhand der Gebrauch von *o* [o], *q* [on], (nicht am Wortanfang), *on* [on] (am Wortanfang), *ou* [ou], *om* [om], *yi* [ei]. Im Zeitabschnitt von 1800 bis zum 10. August 1801 beginnt er die Lautverbindung *kia* [k'e] in der schriftlichen Wiedergabe als *kie* zu verwenden (die Schriftzeichenverbindung *gia* [g'e] hatte er schon etwas früher in *gie* verwandelt). Wahrscheinlich bereits während seiner Arbeitszeit in Plungė vom 29. September 1801 bis zum 8. September 1802 führt Pabrėža statt *le* [l'ie] die Schriftzeichenverbindung *lie* in seine Orthographie ein, obwohl er später dreimal zu überlegen begann, ob es doch nicht besser wäre, wieder *le* in seiner Schreibweise zu verwenden (ungefähr am 5. April 1803, vom 1. November 1808 bis zum 2. Oktober 1809 und vom 1. Januar 1810 bis zum 2. April 1811). Gleichzeitig änderte er in Plungė *ci* [č'] in *czi* [č'] vom 29. September 1801 bis zum 8. September 1802. Ungefähr am 2. November 1805 legte er ebenfalls in Plungė die Bezeichnung des žemaitischen Diphthongs [ei] nicht als *yi* wie früher, sondern als *yy* fest. Bald aber verzichtete er auf dieses Experiment. Vom 8. Dezember 1807 bis zum 1. November 1808, schon während seines Aufenthalts in Kartena begann Pabrėža statt *giy* [g'e] und *kiy* [k'e] *gy* und *ky* zu schreiben. Gleichfalls verzichtete er in Kartena auf die Schriftzeichenverbindung *gie* [g'e], *kie* [k'e] und führte in seine Schreibweise *ge*, *ke* ein.

Später, als Pabrėža seinen Wohnort Ende 1816 nach Kretinga verlegte, modifizierte er seine Orthographie über längere Zeit kaum. Wir können lediglich bemerken, daß die Schriftzeichenverbindung *zi* [ž'i] in seinen Predigten am 21. Mai 1822 in der Form 'von *ži* auftrat. Erst im Jahre 1831 kommt es zu neuen Reformansätzen, die noch nicht konsequent durchgeführt werden. Er beginnt die Schreibart der weichen Konsonanten [č'], [š'], [ž'] zu ändern, die Schriftzeichen *ć*, *ś*, *ź* werden eingeführt. Auch das Schriftzeichen *q* [ɔŋ] gebraucht man in der Position des Wortbeginns wie das früher, inmitten des Wortes der Fall war. In den Jahren 1831–1834 setzte Pabrėža seine Modifizierungsarbeit durch die eigenartige Bezeichnung von [č'] und [š']: *ćz* und *śz* fort. In denselben Jahren (1831–1834) begann Pabrėža auf eine neue Weise die langen und verlängerten Vokale zu bezeichnen, indem er die Schriftzeichen verdoppelte (*aa*, *yy*, *oo*, *óó* u. a.).

3. Pabrėža hatte wohl drei Motive für die mehrmalige linguistische Änderung der Schreibweise: a) die Unifizierung der Schreibart (*gia* [g'e], *kia* [k'e] > *gie*, *kie*; *ci* [č'] > *czi*; *giy* [g'ė], *kiy* [k'ė] > *gy*; *ky*; *gie* [g'e] > *ge*, *ke*; *q* [ɔŋ] in allen Positionen); b) genaueres Aufschreiben der Laute der žemaitischen Sprache (*le* [l'ie] > *lie*; *yi* [eɪ] > *yy* > *zi* [ž'i] > *ži* > *zi*); Doppelvokale; c) Die Normierung der gemeinsamen žemaitischen Schriftsprache (*ćz*, *śz*, Doppelvokale). Einen Ansporn zur Änderung der Orthographie konnten später auch noch extralinguistische Ursachen bewirken, schließlich können gesellschaftliche Ereignisse ihren Einfluß ausgeübt haben, nicht zuletzt auch der Wohnortwechsel oder unruhige Geisteszustände.

4. Bis zum Beginn der neuen orthographischen Reformen im Jahre 1831 gebrauchte Pabrėža für alle seine sowohl wissenschaftlichen als auch religiösen Texte dieselbe Schreibweise. Aber seit den Jahren 1831 bis 1834 schrieb er seine religiösen Texte in der früheren Schreibweise (ohne die Schriftzeichen *ćz*, *śz* und ohne die Doppelvokale), denn diese Neuheiten wandte er ausschließlich in seinen weltlichen Schriften an. Wir können mit gutem Grunde behaupten, daß Pabrėža ungefähr in den Jahren 1828 bis 1831 oder ein wenig später den Entschluß faßte, eine gemeinsame žemaitische Schriftsprache für weltliche Texte zu entwerfen. Die religiösen Texte blieben ihm auch weiterhin ein Hilfsmittel beim Formen einer gesprochenen Sprache. Zwar schrieb Pabrėža lange Zeit žemaitisch, aber die Idee der Bildung einer gemeinsamen žemaitischen Schriftsprache zu verwirklichen begann er erst als beinahe sechzigjähriger Mann.

5. Pabrėžas linguistische Bemühungen um Schaffung einer gemeinsamen žemaitischen Schriftsprache waren an die ethnischen Žemaiten gerichtet (er akzeptierte einzelne Schriftsprachentraditionen Preußisch-Litauens und Großlitauens). Im übrigen stellte er sich vor, daß bei weitem nicht alle, nur die gebildeten Kreise der Žemaiten die von ihm entworfene gemeinsame žemaitische Schriftsprache gebrauchen werden. Die gemeinsame Umgangssprache modellierte er noch nicht, da er, wobei er die schriftlichen Normen entwarf, sowieso auf den Gebrauch der Umgangssprache angewiesen war.

6. Die von ihm gebildete gemeinsame žemaitische Schriftsprache versuchte Pabrėža durch seine eigenen Texte zu verbreiten und ihr zur raschen Einbürgerung zu verhelfen. Zu demselben Zweck dienten auch die Schriften seiner Schüler und Nachfolger, vor allem die Publikationen von Simonas Grosas und Juozas Butavičius. Die wichtigsten Veröffentlichungen, deren Autoren sich an die Grundsätze Pabrėžas hielten, waren wohl folgende: a) Jurgis Ambraziejus Pabrėža *Tayslós*

augumyynis (Das System der Pflanzen, über 1000 Seiten, 1843); b) Simonas Grosas *Kalbrieda Ležuwe Zemaytyszka* (Grammatik und polnisch-žemaitisches Kleinwörterbuch, 3000 Stichwörter, 1835); c) Simonas Daukantas *Istorijos žemaitiškos* (Žemaitische Geschichte), von Juozas Butavičius verbereiteter Nachdruck, Umfang über 1000 Seiten (aus der Zeit um das Jahr 1834 bis zum 16. Mai 1835). Es ist hinzuzufügen, daß das Kloster des St.-Bernhards-Mönchsordens in Kretinga dank der Tätigkeit von Jurgis Ambraziejus Pabrėža nach dem Aufstande von 1831 zu einem sehr bedeutenden Herd der modernen žemaitischen Kultur geworden war.

Das breite Unternehmen von Pabrėža, eine gemeinsame žemaitische Schriftsprache zu bilden und, was noch wichtiger ist, ihr auch zur Einbürgerung zu verhelfen, geriet bedauerlicherweise in späteren Zeiten in Vergessenheit, und es ist seitdem kein Werk erschienen, das die Grundsätze von Pabrėža befolgt hätte. Bis heute.

Rūta Čapaitė

HANDSCHRIFTEN UND CHARAKTEREIGENSCHAFTEN VON JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA, JUOZAS BUTAVIČIUS UND SIMONAS DAUKANTAS

Die Unterschiede in den Handschriften von Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Simonas Daukantas und Juozas Butavičius waren durch zwei Ursachen bedingt. Die eine ist darin zu sehen, daß Pabrėža, Daukantas und Butavičius verschiedenen generationen angehörten. Pabrėža und sein Schüler Butavičius waren ca. 35 Jahre jünger als ihr Lehrer). So spiegeln sich in ihren Handschriften jene Änderungen wider, die im Laufe dieser Zeit in der allgemeinen Schriftgraphik stattfanden. Andererseits waren ihre Handschriften durch ihre Individualität bedingt und verdeutlichten individuelle psychische und physische Eigenschaften.

Die graphische Analyse der Handschriften von Pabrėža und Butavičius beweist, daß Butavičius während seines Aufenthalts im Kloster von Kretinga seinem Lehrer nicht nur das žemaitisch-lateinische Register der botanischen Fachwörter umschreiben half, sondern auf Pabrėžas Anregung 1004 Seiten *in folio* das Werk von Daukantas *Istorija žemaitiška* (Žemaitische Geschichte), das Vorwort zu der Grammatik von Simonas Grosas und anderthalb Seiten vom Anfang des Systems der Pflanzen (*Tayslós augumyynis*) umschrieb.

Der Rhythmus, das Tempo der Handschriften von Pabrėža, Daukantas und Butavičius, nicht minder auch die Buchstabenformen weisen auf ihre Charakterzüge hin, lassen Expressivität und Vitalität von Pabrėža, seine Neigung zur Askese, zugleich seine große Lebensfreude, innere Harmonie und sein Selbstvertrauen erschließen.

Daukantas, soweit es aus den Änderungen seiner Handschrift hervorgeht, ist ohne dermaßen widerstandsfähigen Rückgrat, wie wir ihn bei Pabrėža finden. Er scheint ein widerspruchsvoller Mensch gewesen zu sein. Einerseits erlaubt uns seine nur ganz wenig stilisierte, maßvolle Schreibweise in ihm einen subtilen, sogar bescheidenen Menschen zu entdecken, andererseits zeigt die Ausdrucksform seines Stils, die in seiner Schrift deutlich wird, daß er eine etwas ehrgeizige und manierierte, wenigstens in seinen Träumen weit strebende Person war. Die

Handschrift verdeutlicht uns auch eine weitere Seite von Daukantas – seinen verschlossenen, etwas finsternen, sanguinischen Charakter. Darüber hinaus spiegelt seine Handschrift manchmal eine innere Destruktion und Verzweiflung wider, aber auch seine Entschlossenheit, die ihm teuren, so z. B. die historischen Wahrheiten, zu verteidigen. Butavičius war, wie die von ihm umgeschriebenen und eher weniger ausdrucksstarken Texte zeigen, ein ruhiger, ordentlicher Mann, der in der Lage war, viel und sorgfältig zu arbeiten, wenn es um die Verwirklichung fremder Ideen und Vorhaben ging. Er konnte sich tief in seine Arbeit einfühlen, wenn die von ihm umgeschriebenen Texte ihm inhaltlich gefielen und ihn begeisterten oder ihn andere, so etwa Pabrėža und der hingebungsvolle Daukantas, der all seine Kräfte der Geschichte Litauens widmete, dazu veranlaßten.

Reda Griškaitė

AUF DER SUCHE NACH URSPRÜNGEN DES HISTORISCHEN
SELBSTVERSTÄNDNISSES: TEODORAS NARBUTAS IM RUSSISCH-
SCHWEDISCHEN KRIEGE (1808–1809)

In der bewegten Biographie des Autors der *Dziejów starożytnych narodu litewskiego* (*Geschichte des litauischen Volkes*) Teodoras Narbutas (1784–1864) erwies sich der als Finnischer Krieg bekannte Russisch-Schwedische Krieg als nicht weniger wichtig, als seine Teilnahme an den Arbeiten an der Festung von Bobruisk und an den Napoleonischen Kriegen. Jene paar Jahre hinterließen jedoch eine tiefe Spur im Selbstbewußtsein von Narbutas – ungewöhnliche geschichtliche Ereignisse, große persönliche Erfahrungen und rein menschliche Erlebnisse finden später einen spürbaren Nachklang in seinem Hauptwerk. Die Rekonstruktion der emotionalen Welt des Historikers ist heute gewiß undenkbar. Unter Zuhilfenahme der spärlichen Tatsachen ist es immerhin wenigstens teilweise möglich zu behaupten, daß Narbutas trotz seines jungen Alters während der Teilnahme an dem Finnischen Feldzug seine Zukunft mit einer literarischen Karriere verknüpfte.

Zita Medišauskienė

ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: ZWISCHEN LITAUEN, POLEN UND
BELORUSSLAND

In dem Artikel werden die Anschauungen eines der aktivsten Männer des öffentlichen Lebens in der Mitte des 19. Jahrhunderts in Litauen, des Verlegers und Wissenschaftlers Adomas Honorijus Kirkoras erörtert und seine Konzeption vom Volke hervorgehoben. Es wird versucht festzustellen, was Litauen als geographischer, politischer, kultureller und geistiger Raum für ihn bedeutete.

Kirkoras hielt sich für einen Litauer, d. h. für einen Bürger des Großfürstentums Litauen, für einen Bewohner der Länder des ehemaligen Großfürstentums Litauen. Aber Litauen, wie er es begreift und erlebt, ist vor allem ein slawisches Land. Eine solche Auffassung Kirkoras zeigt nicht nur seine praktische, auf den belo-

russischen, ihm näheren und seinem Herzen mehr vertrauten Teil Litauens ausgerichtete Tätigkeit, sondern auch vornehmlich die Vision Altlitauens aus den Zeiten Vytautas des Großen, die den „litauischen Patriotismus“ unseres Helden stärkte und nährte.

Litauen trägt gewöhnlich in den meisten historischen Texten die „gemeinsame politisch-staatliche Bezeichnung“ Litauische Rus; damit wird der Staat zweier Völker – der Litauer und der Ruthener bezeichnet. Dieser Staat, entstanden, nachdem die Litauer sich die Länder der Rus angeschlossen hatten, ist der Nachfolgerstaat der Kiewer Rus und der Erbe ihrer Kultur. Die Litauische Rus ist ein slawischer Staat, was auch die Bevölkerungsmehrheit bezeugt (die echten litauisch sprechenden Litauer bilden nur den vierzehnten Teil der Bevölkerung). Dasselbe bezeugt auch die slawische Abstammung der Herrscher. Schließlich wäre noch hinzuzufügen, daß die Sprache der alteingesessenen Bewohner offizielle Staatssprache ist und in der vorherrschenden Kultur die Züge der Kultur der Rus deutlich zutage treten. In ethnischer Hinsicht grenzt Kirkoras die Litauische Rus vom Moskauer Staat ab, da er ihn nicht für slawisch hält. Nach der Lubliner Union, welche die Selbständigkeit Litauens aufhob, verdrängte die polnische Kultur die Kultur der Rus. Nur das schlichte belorussische Volk bewahrte noch die von der Rus übernommene Sprache. Die Existenz des vormals mächtigen Großfürstentums Litauen garantiert auch dem Litauen des 19. Jahrhunderts das Recht auf seine Eigenarten und Gleichberechtigung in den Beziehungen zu Polen. Das Litauen von Kirkoras im 19. Jahrhundert stellt ein von Litauern, Belorussen, Polen und anderen Völkern bewohntes Land dar. Beim Festlegen der Grenzen der von Litauern und Belorussen bewohnten Territorien benutzt man als Grundlage die Umgangssprache – das ist ein objektiver Faktor, der sich hauptsächlich von den einfachen Leuten aus dem Volke ableiten läßt. Daneben gibt es einen wichtigeren – den subjektiven Faktor, nämlich das nationale Selbstbewußtsein, über welches die Polen Litauens (bzw. diejenigen, die sich für solche halten), meistens sind es die polonisierten Adligen Litauens, verfügen. Im Litauen des 19. Jahrhunderts dominieren bereits die polnischen Kultur und Sprache, und das steht für Kirkoras außer jeder Frage. Die Verteidigung der polnischen Kultur und Sprache gegen die Russifizierung ist das Grundziel, das Kirkoras mit seiner Tätigkeit verfolgt. Mit den Volkssprachen, der litauischen und der belorussischen, sympathisiert er und unterstützt sie als ein Mittel, das Herz des einfachen Menschen auf dem Lande anzusprechen. Schließlich ist die Eigenart eines jeden Volkes ehrenwert, und die Sprache ist das Hauptkennzeichen der Nationalität.

Das Polnische ist die Sprache des Adels (Kirkoras nennt sie auch Intelligenz). Der Adel ist der hauptsächlichliche Verwahrer der für die Existenz des Volkes unentbehrlichen historischen Traditionen. Man kann wohl vermuten, es sei Kirkoras' Ansicht gewesen, daß der Adel Litauens, da er über nationales Selbstbewußtsein ausreichend verfüge, somit die historische Tradition bewahre, polnische Kultur und Sprache repräsentiere und daher der Garant für die Unabhängigkeit Litauens sei.

Kirkoras war der Meinung, Litauen könne seine Eigenart am besten erhalten, wenn es sich als Sondermitglied einer Föderation der slawischen Völker anschliesse und politische Sondereinheiten, als ein polyethnischer Staat mit polnischer Kultur erhalte.

Reda Griškaitė

FREIHERR WASSILI VON ROTHKIRCH – AUTOR
DER LITAUISCHEN MYTHOLOGIE

Gendarmeriechef von Vilnius, General, aktiver Literat, Publizist und Dramaturg, bekannt unter dem Decknamen Theobald (ein von den Göttern Beseelter), der mit recht raffinierten Mitteln einen nicht unwesentlichen Beitrag zur Unterdrückung des Aufstandes im Jahre 1863 geleistet hatte, erforschte mehrere Jahre lang die litauische Mythologie. Trotz dieses markanten Umstandes verblieben bisher seine Biographie und sein Schaffen ohne ausreichende Wertung, obwohl eine der Arbeiten Theobalds, *Литовско-языческие очерки (Grundrisse des Heidentums der Litauer)* oftmals in den Monographien der gegenwärtigen litauischen Mythologen erwähnt wird. Diese Gleichgültigkeit gegenüber von Rothkirch als Wissenschaftler wäre wohl dadurch zu rechtfertigen, daß sein Hauptwerk *Полная литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней (Die gesamte Mythologie der Litauer und die Sammlung der Werturteile verschiedener Autoren darüber)* bisher nicht zum Druck gelangt ist.

Von Rothkirch, ein Kenner der damaligen russischen Politik in den litauischen Gouvernements und deren Vollstrecker, möglicherweise auch Schöpfer, verstand sehr gut, seine persönlichen Interessen den Staatsinteressen anzupassen. So könnte man Vermutungen anstellen, daß *Die gesamte Mythologie der Litauer* der folgerichtige Tätigkeitsbereich des Gendarmeriechefs war und die Verflechtung eines Mythologen mit einem Gendarmen nur auf den ersten Blick kontrovers erscheinen könnte. Die Einzelheiten der Biographie von Rothkirchs zeugen davon, daß für den wesentlichen Wendepunkt in seinem Leben das Jahr 1863 zu halten ist. Seit dem Beginn des Aufstandes fühlte sich von Rothkirch wie auf einem Schlachtfeld, aber auf einem solchen, wo die moralische Kraft statt der physischen gebraucht wird. Verbreitung und Stärkung der russischen intellektuellen Konzeptionen, welche den Polonismus des Nordwestens überwinden sollte – von solcher Art konnte das Ziel sein, das von Rothkirch mit seinem tief durchdachten Vorhaben verfolgt hatte. Dieses Argument bekräftigen noch mehr seine engen Kontakte mit Leuten aus der Umgebung von Michail Katkow, Michail Semewski und Alexander Pjatkowski.

Es wäre kaum angebracht, in Rothkirch einen typischen Vertreter des damaligen russischen Beamtentums in Litauen zu sehen. Immerhin spiegelt er in gewissem Sinne die Atmosphäre des Kreises von Leuten, mit denen er verkehrte, und seines gesamten Milieus wider, und eben das ermöglicht uns den Einblick in jene geschlossene Gesellschaftskreise, die wir als das russische Vilnius bezeichnen könnten.

Grigori Potaschenko

ALEXANDER HILFERDING. DIE SLAWOPHILEN. LITAUEN

Alexander Hilferding (1831–1872) – russischer Philologe, Historiker, Politiker, eine Persönlichkeit des öffentlichen Lebens. In der litauischen Historiographie wurde die Rolle dieses Wissenschaftlers bei der Anpassung des russischen Alphabets

an die litauischen Druckerzeugnisse, beim Entwerfen der Russifizierungspläne in Litauen besprochen. Dabei erregten seine Vorschläge allgemeines Aufsehen. Bei der Wertung der Vorschläge Hilferdings in Bezug auf das litauische Volk gingen die Positionen der Historiker auseinander: Die einen hielten den Akademiker für einen „verbissenen Russifizierer“ (Vanda Daugirdaitė-Sruogienė), den anderen schien er ein „mäßiger Russifizierer“ gewesen zu sein (Rimantas Miknys) und wieder andere waren der Meinung, er wäre ein den Litauern gewogener russischer Wissenschaftler gewesen, dessen politisches Programm vor allem darauf gerichtet war, den polnischen Separatismus in Litauen zu eliminieren (Vincas Trumpa).

Der Artikel ist ein Versuch, Hilferdings Vorschläge im Rahmen der Lehre der frühen Slawophilen zu analysieren, wobei behauptet wird, daß das Wesen der Vorschläge des Akademikers und die Anwendung des „nationalen Prinzips“ in den litauischen Gebieten in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts mit den lebenswichtigen Interessen des erwachenden litauischen Volkes zusammenfielen.

Das Wesen der Vorschläge Hilferdings besteht im Bestreben, die gegenseitigen Beziehungen des Zentrums und der Peripherie, der Großmacht und der kleinen, ihr Selbstbewußtsein festigenden Völker zu regeln und eine Koexistenz zu erreichen. Das ist ein Versuch, die während eines historischen Umbruchs entstandenen Interessen Rußlands mit den stärker werdenden nationalen Bewegungen aufeinander abzustimmen. Das Endziel der Vorschläge des Akademikers wäre damit eine zwanglose organische Anbindung des litauischen Volkes an das gesellschaftliche, politische und kulturelle Leben Rußlands. Das litauische Volk werde nach dem Verlust des Adels und bei einem Mangel an eigener Intelligenz den Einfluß der russischen Zivilisation und Kultur verspüren und eine russischfreundliche Orientierung wählen. Hier kommt der Widerspruch in den Vorschlägen Hilferdings zum Vorschein: Er hat das Recht eines jeden Volkes auf die eigene Kultur und die besondere Berufung auf die humanistische Kultur anerkannt, doch begrenzte er (wenn auch aus rein geopolitischen Motiven) die politischen Bestrebungen des litauischen Volkes. Die Verwirklichung der Vorschläge Hilferdings konnte dabei in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts für die Liberalisierung des sozialen Lebens Rußlands geradewegs gute Dienste leisten. Das in den Vorschlägen des russischen Wissenschaftlers umrissene „nationale Prinzip“, hervorgehoben zum Schutz der ethnischen Werte, und der soziale Reformismus würde das nationale Erwachen anspornen und in der Folge die Unentbehrlichkeit politischer Reformen unterstreichen. In den gegenseitigen Beziehungen zwischen Rußland und Litauen trat jedoch nach dem Jahre 1863 eine krasse Wende ein, denn sie wurden vom Russischen Reich auf eine politisch-polizeiliche Unterwerfung des Landes gelenkt. So begann ein scharfer Konflikt zwischen Russen und Litauern heranzureifen. Die Grundlagen für die zaristische Politik in Litauen nach 1863 wurden von dem Generalgouverneur von Vilnius Michail Murawjow, einem Kenner der Besonderheiten im Nordwesten, mit Hilfe seiner Berater entworfen und in einem Programm festgelegt.

In Hilferdings Vorschlägen tauchte deutlich die Idee der national-territoriellen Autonomie auf. Ihre Aktualität betonte zu Beginn des 20. Jahrhunderts auch Jonas Basanavičius, nachdem er sich mit den Schriften und der Publizistik des Akademikers vertraut gemacht hatte.

Hilferding versuchte als einer der ersten Autoren, breitere Kreise der russischen Öffentlichkeit mit der Geschichte, Ethnographie, Literatur und Sprache Litauens bekannt zu machen, und deswegen gebührt ihm meines Erachtens Anerkennung und Ehre.

Egidijus Motieka

JONAS BASANAVIČIUS: ZWISCHEN TRADITIONELLER UND MODERNER STAATLICHKEIT

Der Artikel ist einer der wichtigsten Persönlichkeit der Wiedergeburtsbewegung Jonas Basanavičius gewidmet. Der Autor analysiert die Versuche Basanavičius, ein Modell für ein modernes Litauen zu entwickeln unter Anwendung des politisch-rechtlichen und kulturellen Potentials des Großfürstentums Litauen. Diese Pläne von Basanavičius spiegeln sich in mehreren von ihm vorbereiteten Dokumenten wider. Dem größeren Teil der Litauer, die an der nationalen Bewegung teilgenommen hatten, schien das Problem des Erbes des Großfürstentums Litauen unverständlich und überhaupt überflüssig. Das nationale, „ethnographische“ Litauen verlor Basanavičius nie aus den Augen, wenn er gelegentlich vom Erbe des Großfürstentums Litauen sprach. Es wurde allerdings verlangt, daß der Adel sich als eigentlicher und direkter Erbe der historischen Traditionen des Großfürstentums Litauen der nationalen Bewegung anschließt und der litauischen kulturellen Identität der Vorrang eingeräumt wird. Bekanntlich gebrauchte der Adel Litauens im kulturellen Leben und im Alltag die polnische Sprache und hielt sie für die Äußerung einer höheren Kultur. Aber eben diese Eigenart wurde verworfen. Praktisch wäre dies einer Assimilation des litauischen Adels, einer halb zwangsweisen Lituanisierung gleich gekommen.

Andererseits steckte Basanavičius eine Grenze zwischen dem rechtlich-politischen und dem territorialen Aspekt des Erbes des Großfürstentums Litauen ab, d. h., indem er sich auf das „ethnographische“ Territorium Litauens beschränkte, stellte er Ansprüche auf das gesamte staatlich-rechtliche Erbe des Großfürstentums Litauen. Eine solche Position festigte die künstliche Spaltung Litauens und Belorußlands auf territorialer Grundlage. In Wirklichkeit war die von Basanavičius entwickelte Konzeption des Erbes vom Großfürstentum Litauen noch nicht bis zum Ende durchdacht. Zwar hielt Basanavičius die Vision des Großfürstentums Litauen für eine ihm unbedingte Notwendigkeit; sie erwies sich aber viel mehr als politisches Mittel zur Gestaltung eines nationalen modernen Litauen.

Vilma Žaltauskaitė

ÜBER DIE IDEE DES LITAUERTUMS IN DEN ANSCHAUUNGEN DES PRIESTERS JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS (BIS 1904)

Der Artikel ist ein Versuch, Klarheit über die Formung des katholischen Liberalismus im Prozeß der Gestaltung eines modernen Litauen zu erhalten und nach Aspekten zu suchen, die auf eine Verstärkung der modernen Richtung in

den Anschauungen des Kanonikus Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) bis zum Jahre 1904 schließen lassen.

Litauertum (*Litwomanie*) als eine positive Richtung in Bezug auf die nationale Bewegung der Litauer begann in den Anschauungen von Tumas deutlich zu werden, als er noch das Žemaitische Priesterseminar in Kaunas besuchte (1888–1893). Schon damals konnte der Katholizismus von Tumas ohne Litauertum nicht auskommen, obwohl es unklar war, wo dieses seine Verbreitung annehmen könnte und wo sein juridischer Raum festzustellen wäre. Es kam zum Konflikt mit der kirchlichen Obrigkeit und den älteren Kollegen, die, ohne das Verhältnis zwischen dem Katholizismus und dem Litauertum sorgfältig zu prüfen, der Russifizierung Widerstand leisteten, aber der weltlichen geistigen Oberschicht in dieser Tätigkeit keine positive Rolle zuerkennen und einräumen wollten. Dem Katholizismus von Tumas, dem auch das Litauertum unentbehrlich war, wurde inzwischen der Gebrauch der litauischen Sprache zum wesentlichen Kriterium bei der Bewertung des Adels und der Geistlichkeit. Aber die *littera Latina* war imstande, nicht nur die Stände und die konfessionelle Gemeinschaft zu spalten, sondern sie konnte sie nötigenfalls auch vereinigen.

Tėvynės Sargas (*Wächter des Vaterlandes*) hieß die von Tumas-redigierte, in den Jahren 1896–1904 herausgegebene illegale Zeitung. Sie spiegelte die Position der jüngeren, liberaleren Priester wider. Die Zeitung hielt es für ihre Aufgabe, das Volk aufzuklären und es dadurch erhalten zu helfen. Die Verwirklichung dieses Zieles verhinderte nicht nur die Russifizierung, sondern auch die Polonisierung. Beide Völker – die Polen und die Litauer – sind Katholiken, aber eben einzig das ist wohl das Bindende für die beiden. Die Erinnerung an die Zeiten der Union bot keine Möglichkeiten mehr und wurde verworfen, obwohl eine klar umrissene Position in Bezug auf die Zukunft Litauens noch nicht existierte. Diese Methode sowie die Erstrebung der kulturellen Autonomie umfaßte auch breitere Ziele und schien mehr Möglichkeiten zu bieten. Die maßvolle und folgerichtige Position von Tumas wurde durch seine Haltung entschieden, nach Möglichkeit stets „den mittleren Weg“ zu wählen, die reale Situation einzuschätzen und die Ziele festzulegen, die der Situation entsprechen.

Die von Tumas begründete und redigierte Zeitung *Žinyčia* (*Wissensquelle*, 1900–1903) war die erste Zeitung der Geistlichen, die sich direkt an die geistige Oberschicht wandte. In den Publikationen dieser Zeitung spiegelten sich ebenfalls die realistische, maßvolle Position von Tumas und seine Methode, das Litauertum mit den Mitteln der Kultur weiter zu verbreiten, wider.

Saulius Pivoras

VYTAUTAS PUTNA – ERGEBENER GEFOLGSMANN DER UTOPIE

Vytautas Putna ist in der Historiographie als roter General bekannt. Zur Zeit des stalinistischen Regimes wurde er erschossen. Seine litauische Abstammung war bisher entweder ein Grund für eine symbolische Lokalisierung des sowjetischen Regimes (das Denkmal in seiner Heimat als Ort der offiziellen Feierlichkeiten) oder ein offensichtliches Beispiel für die Entfremdung dem eigenen Volkstum

gegenüber gewesen. Der Artikel veranschaulicht die bolschewistische Selbstbestimmung von Putna, die aber nicht eindeutig ist, denn Putna nahm in Riga an der nationalen Bewegung der Litauer Lettlands teil, manche von ihm gemalte Bilder haben patriotischen Inhalt, er beteiligte sich als Schauspieler im Litauischen Theater von Riga und verfaßte patriotische Gedichte. Er wurde im Russischen Bürgerkrieg im Jahre 1920 populär und hegte die Hoffnung, daß die Weltrevolution auch Litauen erreichen werde.

Putna machte rasch eine große Karriere im sowjetischen Militär, wurde Armeegeneral und Militärattaché im Ausland. Aber die stalinistische Demoralisierung und Deintellektualisierung beeinflussten Putna wenig. Er vergaß nie seine Umgebung, seine Verwandten und Bekannten, unterstrich häufig seine litauische Abstammung. Im Jahre 1927, als die Verhältnisse zwischen Litauen und Polen an Schärfe zunahmen, schickte er ein persönliches Telegramm an Piłsudski, in dem er sich für Litauen einsetzte, wie es Juozas Linartas, ein ehemaliger aktiver Teilnehmer der nationalen Bewegung der Litauer von Riga, sich auf die Worte Putnas berufend, betonte. Aber die soziale und politische Staatsordnung zwischen den beiden Weltkriegen konnte Putna nicht tolerieren. Die nationale Wiedergeburt war nicht imstande gewesen, die gesamte Öffentlichkeit Litauens zu konsolidieren. Das war die Folge von über lange Zeit hinweg entstandenen Problemen in der historischen Entwicklung. Die persönliche Selbstbestimmung von Putna schien tadellos gewesen zu sein. Die geschichtliche Entwicklung hat sie jedoch wertlos gemacht.

Vladas Sirutavičius

ÜBER JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS, EINEN „SCHLECHTEN LITAUER“

Eine doppelte nationale und kulturelle Identifikation erschwerte dem Schriftsteller Herbačiauskas die Integration in das gesellschaftliche kulturelle Leben der Republik Litauen, fremd blieb ihm auch das nationale Polen. Andererseits ermöglichte ihm diese doppelte Identifikation die Einfühlung in die Entwicklung der nationalen Wiedergeburt und in die Gestaltung der Staatlichkeit Litauens. Es schien ihm, als ob die Gestaltung einer modernen nationalen litauischen Kultur nur auf der Grundlage der Synthese aus der adligen (bürgerlichen) und der Volks- bzw. der ethnographischen Kultur möglich sei. Aus dem Grunde hob er in seiner politischen Publizistik die Notwendigkeit hervor, an der nationalen Wiedergeburt der Litauer auch die adligen Abkömmlinge aus den Gebieten des ehemaligen Großfürstentums Litauen zu beteiligen. Die Form der Staatlichkeit müsse nach seiner Meinung nicht nur nationale Züge, sondern auch die eines föderativen Staates tragen. Diese Föderation sollte sich nicht so sehr auf die historische Tradition als vielmehr auf die Grundsätze der Demokratie und der Freiwilligkeit stützen. Ihr Ziel wäre, wirksamen Widerstand gegen die politische und kulturelle Aggressivität Rußlands zu leisten. Diesem Ziele müsse auch eine friedliche Lösung des Problems Vilnius angeschlossen werden. Diese Anschauungen von Herbačiauskas waren denen des Adels des historischen, seine Demokratie stärkenden Litauens vom Ende des 19. und Beginn des 20. Jahrhunderts ziemlich nahe.

Darius Staliūnas

„ZUM TEIL POLE, ZUM TEIL DEUTSCHER, ZUM TEIL LITAUER,
ABER VOR ALLEM KATHOLIK...“

Der Bischof von Vilnius, Edward von der Ropp, zwischen ethnischen,
bürgerlichen und konfessionellen Werten

Vom Jahre 1917 an wurde der Bischof von Vilnius, Edward von der Ropp, unter der Bezeichnung „zum Teil Pole, zum Teil Deutscher, zum Teil Litauer, aber vor allem Katholik“ seinen Zeitgenossen bekannt. Selten aber wurde erörtert, was diese Kategorien konkret bedeuten. Unsere knappe Publikation stützt sich auf die Analyse der Tätigkeit des Bischofs, berücksichtigt auch seine eigenen spärlichen Äußerungen und kommt zum Schluß, daß von der Ropp ethnogenetisch als Deutscher zu betrachten ist, in ethnokultureller Hinsicht teilweise als Pole und jedoch als Litauer insofern, als er sich den historischen Traditionen des Großfürstentums Litauen verbunden fühlte. Der Katholizismus spielte dabei eine integrierende Rolle.

Rimantas Miknyš

„MEINE TRÄUME GEHEN IN ERFÜLLUNG, WENN ICH LITAUEN
NÜTZLICH SEIN KANN...“

Der historische Aspekt des nationalen Selbstverständnisses des
Architekten Antanas Vivulskis

Der Architekt Vivulskis (geb. am 20. Februar 1877, gest. am 10. Januar 1919) erlangte hohes Ansehen als Erbauer der Drei Kreuze, der Kirche des Herzens Jesu in Vilnius, der Kapelle von Šiluva und des Denkmals in Krakau zum Andenken an die Schlacht bei Tannenberg vor 500 Jahren. Er war ein naher Freund von Ignacy Jan Paderewski und gehörte im Jahre 1919 als Kämpfer den polnischen Verteidigungslegionären an. War er ein Pole? ein Litauer? – fragte man sich nach seinem Tode. Es herrscht auch heute noch keine Einstimmigkeit darüber.

Das Problem der Volkszugehörigkeit von Vivulskis ist unter dem Aspekt seines Selbstverständnisses zu erörtern, wobei entscheidend ist, welcher nationalen Kultur er als Person und Künstler angehört. Wenn man aber seine adlige Abstammung im Auge hat, sieht man ein, daß dieses Problem unmittelbar mit dem Verhältnis zwischen dem Adel und dem Litauertum verbunden ist.

Es ist bemerkenswert, daß am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts, als die demokratische nationale Bewegung der Litauer offen die Forderung nach einer ethnopolitischen Trennung von Polen erhob, sich ein Teil des litauischen Adels von Litauen abspaltete und sich mit der neuen polnischen Nation vereinigte der andere Teil sich weiterhin für Bürger des ehemaligen Großfürstentums Litauen hielt und die eigene Andersartigkeit im Verhältnis zu dem ethnischen Polen empfand. Die Beziehungen eben dieses Teils des Adels zu der demokratischen nationalen Bewegung der Litauer waren jedoch wegen der unterschiedlichen Wertung der Beziehungen zu Polen und der Polonisierungsfahr kompliziert.

Vivulskis war ein typischer Vertreter dieses Teils der adligen „Bürger“ und erlebte in seinem Geiste und im Bewußtsein den Zusammenprall des alten Litauertums, dessen Grundlage die bürgerliche Zugehörigkeit zum Großfürstentum Litauen war, mit dem neuen, das im Ethnischen und in der Sprache wurzelte. Der Artikel beschreibt seine Beziehungen zu dem neugeformten litauischen Volk (Pariser „Lithuania“ und die besondere Bedeutung der Sprache für die nationale Identität). Es ist aber zu bemerken, daß ihm die durch die Union mit Polen geprägten Beziehungen als natürlich und unvermeidlich erschienen. Die Bürgerlichkeit war und blieb für Vivulskis der wichtigste Ausdruck der Volkszugehörigkeit. Wegen der komplizierten sprachlichen, kulturellen und geopolitischen Situation Litauens konnte er sich noch nicht vollständig mit dem neuen litauischen Volk identifizieren. Es gibt keine Zweifel über die Zugehörigkeit von Vivulskis zu der Kultur Litauens. Das bestätigen sowohl die durchaus litauische Thematik seines Schaffens als auch seine Werke, welche die Besonderheiten der Architektur und der Kunst der untergeordneten ethnischen Gruppen der Litauer festgehalten haben.

Alfred Erich Senn

ANTANAS VISKANTAS: EIN LITAUER, DER FREUNDSCHAFTLICHE
KONTAKTE MIT POLNISCHEN PERSÖNLICHKEITEN ZU
PFLEGEN VERSUCHTE

Der Priester Antanas Viskantas (1875–1940) war eine geheimnisumwobene Figur während des Ersten Weltkrieges und später in der Geschichte Litauens zwischen den beiden Weltkriegen. Seine Biographen pflegten gewöhnlich die „persönlichen Kontakte“ von Viskantas mit den einflußreichen Regierungsmitgliedern und seinen deswegen nicht geringen Beitrag zur Bewahrung und Entfaltung der litauischen Kultur in dem von Polen besetzten Vilnius zu unterstreichen. Aber die eigentliche Natur dieser Kontakte blieb in der Historiographie bisher ohne ausführliche Schilderung.

Begründet scheint die Behauptung, der Zeitabschnitt von 1915–1918 sei in der Biographie von Viskantas beachtenswert, wenn man das eben erwähnte Problem genauer und ausführlicher beantworten will.

In den Kriegswirren des Jahres 1915 geriet er in die Schweiz, nach Freiburg. Dort versuchte Viskantas, die Tätigkeit der Unterstützung und Hilfe für das kriegsgeschädigte Litauen mit der ähnlichen polnischen Tätigkeit zu vereinigen. Die aufgenommenen Kontakte und „persönliche Verbindungen“ benutzte er nicht nur in der Kriegszeit, sondern auch nach dem Kriege in dem von Polen besetzten Vilnius.

Eine andere Institution, mit welcher der Priester noch im Jahre 1915 zusammenzuarbeiten begann, war das von Juozas Gabrys geleitete Litauische Informationsbüro in Lausanne. Es wäre zu bemerken, daß die Zusammenarbeit von Anfang an gar nicht reibungslos sein konnte, da die beiden unversöhnliche Rivalen waren.

Die dritte Organisation, die den Bekanntschaftskreis erweiterte, war die am

12. Mai 1918 zusammen mit dem französisch-schweizerischen Journalisten Edmond Privat gegründete Ostkommission. Ihre Gründer hatten vor, unter dieser Flagge die litauischen, polnischen, weißrussischen und ukrainischen Vertreter zu vereinigen, die durch rechtliche Forderungen und Unstimmigkeiten entstandene Lage zwischen den vertretenen Nationen zu erörtern hätten, und dadurch die Repräsentationsorgane der erwähnten Völker sowie den künftigen Friedenskongreß von der Richtigkeit ihrer Schlußfolgerungen zu überzeugen. Leider löste sich die Ostkommission wegen der gegenseitigen Mißverständnisse bald auf.

Der Artikel erörtert auch die Ereignisse des Jahres 1919, als Viskantas nach seiner Rückkehr nach Vilnius mit dem Kreis von Piłsudski, darunter mit Leon Wasilewski und anderen Personen in Berührung kam. Der litauische Priester wollte ihnen beweisen, daß er in den Gebieten des ehemaligen Großfürstentums Litauen Zusammenarbeit zwischen Polen und Litauern und nicht ihren beständigen Antagonismus sehen möchte. Er zeigte ihnen, darunter auch Wasilewski, seine Korrespondenz zu dieser Frage mit dem Nuntius in Warschau Achille Ratti (dem späteren Papst Pius XI.).

Viskantas' Tätigkeit in den Jahren 1915–1919 brachte keine bedeutenden Resultate. Seine philanthropischen Bestrebungen blieben fruchtlos, die Ostkommission löste sich auf und die Intrige gegen die Piłsudski-Anhänger im Jahre 1919 mißlang ebenfalls.

Raimundas Lopata

„EIN AN SICH SEHR VERDÄCHTIGER, ABER IMMERHIN
NOTWENDIGER TYP“

Freiherr Friedrich von der Ropp und die plane der wiederherstellung der
staatlichkeit Litauens

Der Artikel befaßt sich mit der Verifizierung der in der Geschichtsschreibung verbreiteten Meinung, es handle sich um einen Agenten des Außenministeriums Deutschlands, und versucht dabei, die Tätigkeit von der Ropps während der Wiederherstellung der Staatlichkeit Litauens zu beurteilen. Es besteht kein Zweifel darüber, daß die Abstammung von der Ropps (geb. am 21. Oktober 1879 in Daudžgiriai, gest. am 21. Februar 1964 in Bad Godesberg), seine Studien in Deutschland und die Arbeit in den Kolonien des Reichs das Entstehen breitgefächerter Verbindungen begünstigten. Die bedeutsamste von ihnen war wohl die Bekanntschaft und die spätere Zusammenarbeit mit Albert Ballin, dem Generaldirektor der Schiffahrtsgesellschaft „Hamburg-Amerika-Linie“, der enge Beziehungen zu Wilhelm II. unterhielt und in der Wilhelmstraße als eine äußerst einflußreiche Person galt. In diesem Zusammenhang ließe sich, wie es scheint, auch die Zusammenarbeit von der Ropps mit dem Außenministerium Deutschlands besser beurteilen. Etwa zu Beginn des Jahres 1916 griff der Freiherr aktiv die Idee auf, eine Liga der von Rußland unterjochten Völker zu gründen, denn die Reichspolitik in Bezug auf Rußland hatte Voraussetzungen dafür geschaffen. Die Liga ermöglichte ihm die Aufnahme von Kontakten mit Litauern in Litauen und in

Giedrius Viliūnas

EIN ADLIGER IN LITAUEN ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN:
LEBEN UND TATEN VON FABIJONAS NEVERAVIČIUS

Der Artikel erörtert Spuren und Ausdruck der adligen Mentalität im gesellschaftlichen Wirken und im Schaffen eines wenig bekannten litauischen Schriftstellers in Litauen der Vorkriegszeit. Fabijonas Neveravičius, geb. am 6.(19.) Juli 1900 und gest. am 17. April 1985, verfügte über ein äußerst breites Anschauungsspektrum: er war ja Teilnehmer der Unabhängigkeitskämpfe und ab 1919 Offizier der litauischen Armee, betätigte sich in den Nachkriegsjahren aktiv an der Widerstandsbewegung (in der Emigration). Eine bedeutende Rolle spielten hier seine oppositionelle Geisteshaltung (er nahm am Putsch von 1934 teil) sowie seine demokratischen und liberalen Überzeugungen. Er sprach mehrere Sprachen und machte sich diese zunutze als Schriftsteller und Journalist bei Übersetzungsarbeiten. Eines seiner ständigen Interessengebiete war die Sorge um die Erneuerung des kulturellen Dialogs zwischen Litauen und Polen, wovon seine Übersetzungen und persönlichen Kontakte, darüber hinaus auch die Tätigkeit während des 2. Weltkrieges und in der Nachkriegszeit in Londoner Emigrantenkreisen zeugen. In seinen historischen Romanen *Blaškomos liepsnos*, 1936 (*Unstete Flammen*), *Erškėčiai*, 1937 (*Dornrosen*) schilderte Neveravičius, als der einzige unter den litauischen Schriftstellern, die Zeitspanne des Untergangs der vereinigten Republik der Jahrhundertwende (18.–19. Jahrhundert). In seinem Werk aktualisierte er die von der damals herrschenden Ideologie verworfenen Traditionen der Kultur und der Staatlichkeit Litauens. In seinen literarischen, bereits die Neuzeit behandelnden Werken überwiegt die städtische Thematik. Der Autor erweist sich als einer der Begründer der bürgerlichen litauischen Literatur. Die gesellschaftliche und literarische Tätigkeit von Neveravičius veranschaulicht die Behauptung, daß die vitalen Kräfte der adligen Kulturtraditionen Litauens auch noch in der Zeit zwischen den beiden Kriegen in der Litauischen Republik nicht erschöpft waren.

II. Publikationen

KORRESPONDENZ VON ADOMAS VARNAS (1904–1909)

Vorbereitet von *Asta Giniūnienė*

Für diese Publikation wurde nur ein knapper Teil, nämlich die Korrespondenz aus dem Jahre 1908 (mit Ausnahme von einem Brief aus dem Jahre 1909) benutzt. Dieses Material befindet sich im Čiurlionis-Kunstmuseum, im Adomas-Varnas-Archiv. Indirekt steht es mit der Gesellschaft „Rūta“ in Verbindung. An der Korrespondenz beteiligten sich die ehemaligen Mitglieder der erwähnten Gesellschaft Adomas Varnas (1879–1979), der Schriftsteller Juozapas Herbačiauskas (1876–1944), der Musiker und Chorleiter Zigmantas Skirgaila (1882–1962), der Künstler Adalbertas Staneika (1885–1962), der Künstler, Kunsthistoriker und Kritiker Ignas Šlapelis (1881–1955). Es war sinnvoll, diese Korrespondenz durch zwei äußerst bedeutungsvolle Briefe von Varnas an Povilas Višinskis aus dem Jahre 1904 zu vervollständigen. Sie befinden sich beide in der Abteilung für

ZUSAMMENFASSUNG

der Schweiz (so etwa mit Juozas Gabrys). Seit Ende 1916 konzentrierte auf Litauen und versuchte, die staatliche Konzeption einer beschränkten ständigkeit Litauens (im Bündnis mit Deutschland) zu verwirklichen. Zu Zweck beschloß der Freiherr, eine Partei in Litauen zu gründen, die alle schaftsschichten vertreten und eine solche Konzeption verteidigen sollte. besonders bemühte sich von der Ropp, die Unterstützung der höheren C schaftsschichten Litauens zu gewinnen und gemeinsam mit ihnen einen promiß für die Zusammenarbeit mit dem Litauischen Rat (*Lietuvos Taryba*) erreichen. Als alle Bemühungen fruchtlos blieben, faßte er in den Monaten Oktober November 1918 den Entschluß, die Initiative der Regierungsbildung in Litau selbst in die Hand zu nehmen. Der Konflikt mit dem Rat nahm schärfere Form an. Im Jahre 1918 fand von der Ropp einen Verbündeten: Juozas Gabrys. Allerdings weder die französische Unterstützung noch die Kontakte mit den Bermond Truppen zeitigten die gewünschten Ergebnisse. Im Gegenteil, den Freiherrn kostete es den völligen Vertrauensverlust in den Augen der litauischen Gesellschaft.

Česlovas Laurinavičius

GRAF ALFREDAS TIŠKEVIČIUS IN DER NEUZEITLICHEN POLITIK LITAUENS

Der Artikel ist dem Grafen Alfredas Tiškevičius gewidmet. Zwar gibt es wenig Material, das seine Person erschließen helfen könnte, aber seine Tätigkeit spiegelt sich immerhin in den Dokumenten des Außenministeriums Litauens wider. Der Graf war vom Herbst 1919 an bis Ende 1920 Vertreter Litauens in London. Diese Zeit war sehr wichtig, in gewissem Sinne vielleicht sogar fatal für den entstehenden litauischen Staat. Aus diesem Grund stellt der Artikel die Persönlichkeit von Alfredas Tiškevičius im Zusammenhang mit einer Erörterung der Außenpolitik Litauens im Zeitabschnitt von 1919–1920 dar. Diese Methode ist kein Tribut, das dem historischen Determinismus zu zollen wäre, denn die Aufmerksamkeit wird hier auf die Bemühungen der Person gelenkt, den unerbittlichen Gang der Ereignisse zu beeinflussen.

In England mußte Tiškevičius die Politik Litauens den Schritten Londons und Moskaus anpassen. Leider blieben die in den Monaten August–September gefaßten Entscheidungen ohne Erfolg, und der Versuch, die Interessen Litauens zu verteidigen, scheiterte.

Der Artikel kommt zur Schlußfolgerung, daß Tiškevičius den hauptsächlichen Mißerfolg nicht als Diplomat, sondern als Bürger Litauens erlitt. Die Spannung zwischen den „echten“ und „unechten“ Litauern beschränkte seine Initiativen und ordnete konkrete Handlungen nicht rationalen oder moralischen, sondern ideologischen Kriterien unter. Tiškevičius versuchte, sich gegen die ihm angebotenen Spielregeln zu widersetzen, doch wurde er von der politischen Bühne entfernt.

Handschriften in der Bibliothek der Universität zu Vilnius, f 377: sie enthalten eine ausführliche Beschreibung der Entstehungsgeschichte der Gesellschaft „Rūta“ und der Pläne, die nicht verwirklicht werden konnten. Die Korrespondenz aus dem Jahre 1908 veranschaulicht das ziemlich komplizierte und unklare Verhältnis der Korrespondenten zu ihrem Vaterland und der Öffentlichkeit, ihre ganze Existenz, ihre Erlebnisse und Beziehungen zueinander. Es mangelt nicht an interessanten Überlegungen und Äußerungen zu manchen aktuellen Themen aus der Kunst und Lebensfragen. Dieser durchaus weite Kreis von Korrespondenten stellt einen sehr unmittelbaren, wenn auch nur fragmentarischen Abglanz des Künstlerlebens zu Beginn des 20. Jahrhunderts dar.

Die Briefe werden nicht verkürzt, in authentischer Sprache und chronologischer Ordnung, mit kurzen Erklärungen wiedergegeben.

SKANDALÖSE VORGEHENSWEISE VON JUOZAS GABRYS-PARŠAITIS

Vorbereitet von *Alfonas Eidintas*

Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951), zwar bekannt durch seine Leistung in der Erhebung der litauischen Frage in Westeuropa und in den USA, wurde nicht in den Kreis der Regierungselite aufgenommen, nachdem Litauen seine Unabhängigkeit erreicht hatte. Hinderlich dabei waren sein impulsiver egozentrischer Charakter und seine risikovolle Zusammenarbeit mit Franzosen, Deutschen, Engländern und Polen während des Ersten Weltkrieges. In den Jahren 1917–1918 verstrickte sich Gabrys in Konflikte mit dem Vorsitzenden des Litauischen Staatsrates Antanas Smetona und Augustinas Voldemaras, die später zu führenden Staatsmännern wurden. Am 5. November 1918 wandte sich Gabrys brieflich an den Bolschewistenführer Litauens Kapsukas und bot ihm seine Mitarbeit an, was seine endgültige Kompromittierung herbeiführte.

Viele weitere Intrigen von Gabrys deckte sein Gerichtsprozeß mit Voldemaras in Kaunas auf. Danach vermochte Gabrys nur hinter den Kulissen der litauischen Diplomatie zu intrigieren und konnte im gesellschaftlichen Leben keine ernstere Rolle mehr spielen.

Übersetzt von *Eduardas Astramskas*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos

L. d. k. – Lietuvos didysis kunigaikštis
slap. – slapyvardis
šv. – šventasis

Abramovičius Liudvikas (Abramowicz
Ludwyk) 220, 369

Abramowicz Ludwyk, žr. Abramovi-
čius Liudvikas

Adatci P. 414

Adel, slap. 342, 343

Adomonis Tadas 372

Akelaitis Mikalojus 168, 172, 178, 179

Aksakovas Ivanas 229

Aksakovas Konstantinas 229, 230

Akselrodas A. 358, 359

Alabaitis, linų deivė 208

Alekna J. 347

Aleknavičiai 374

Aleksandras I 146, 151, 153, 157, 159,
160

Aleksandras II 187, 292

Aleksandravičius Egidijus 6, 239, 241,
307, 365

Aleksandrovskis 396, 397

Algirdas, L. d. k. 177, 234

Ališauskas Kazys 270

Andriukaitis Vladas 372

Aniulis 344

Antanas, vienuolis pranciškonas 61

Antonovičius (АНТОНОВИЧ) Vladimi-
ras 185, 187

Apponyi 425

Arakčejevas Aleksejus 159

Araszewski A. 287

Astijus, vienuolis pranciškonas 61

Astramskas Eduardas 499

Ašmys M. 339

Atrimpas, arba Bangpūtys, jūrų dievas
208

Augustinas, šv. 250

Aukštuolaitis Jurgis 348, 349

Avižonis Konstantinas 384

Baden Max von 346, 347

Bagdonas-Bagdonavičius Juozas 397,
398

Bagovutas Karlas 149, 150

Bagrations Piotras 146, 148, 149, 159

Bajerowa I. 13, 15, 17, 103

Bajoras Ž., slap., žr. Neveravičius Fa-
bijonas

Balinskis Mykolas (Balinski Michał) 172,
208

Ballin Albert 322, 323, 325, 467, 480, 496

Baltrušaitis 398

Balutis B. 359

Bankas 203

Baranauskas Antanas 172, 250, 271

Barbora Radvilaitė 370

- Bardach Juliusz 291, 294, 295, 307
 Barklajus de Tolis Michailas 148, 149, 159
 Barszczewski Jan 171
 Bartuška Vincas 321, 325–327, 329, 331, 335, 407, 412
 Basanavičius Jonas (slap. J. Sapalius) 5, 237–247, 282, 283, 329, 331, 392, 417, 419, 462, 475, 476, 490, 491
 Bauden Pierre 408
 Belockis K. 265
 Bendes Rita 483
 Benediktas XV 352
 Benermann C. 344
 Berdiajevas (Бердяев) N. 230, 231
 Berenis V. 365
 Bermondas-Avalovas Pavelas 348, 349, 481
 Bernhard G. 336
 Bernstorff, grafas 409
 Berzinis 410
 Bethmann-Hollweg Theobald 322, 326, 328, 330
 Byčkovas Afanasijus Fiodorovičius 210–214, 219, 223
 Bielskis J. 325
 Bienhold M. 411
 Bilevičiute 391
 Biržiška Mykolas 36, 79, 103, 272, 274, 275, 285–287, 306, 365, 370, 408, 409
 Biržiška Vaclovas 7, 37, 40, 41, 59–61, 87, 103
 Biržiškis 311
 Biskupskis V. 348
 Bistras Leonas 313
 Bistromai 196
 Bizauskas Kazys 348
 Bobowski K. 117
 Bobrovskis Pavelas 187
 Bogušas Ksaveras (Bohusz X.) 36, 37, 103
 Bohusz X., žr. Bogušas Ksaveras
 Boltinas 230
 Bonawentura S. 17, 57, 107
 Bončkutė Roma 11, 79, 103, 133
 Borkaucas Fabijonas 62
 Bortkevičienė F. 341
 Botta A. 335
 Boullon F. 349
 Brandis Cordt von 348, 411
 Bremeris 378
 Brensztejn Michał 168, 306
 Briand 429, 431
 Brīvzemnieks, žr. Treilandas Fricis
 Broederich Sillvio 324
 Bronšteinas-Trockis Levas 266, 356
 Brüning 438
 Brunner 335
 Bruževičiūtė [Bružaitė?] Veronika, Brużewiczowna Weronica 68, 69
 Brużewiczowna Weronica, žr. Bruževičiūtė Veronika
 Budionas 266
 Budzilavičius J. 92
 Būga Kazimieras 33, 103
 Bührlė 450
 Buinickis Kazimieras 170
 Bukshevdenas Fiodoras 147, 148, 151, 153, 159
 Bulharin Tadeusz 186
 Bülow 431
 Buniakovskis Viktoras 212
 Butāvvyčia, žr. Butavičius Juozas
 Butavičius Juozas, Butāvvyčia, Butowicz Juzóps, Butowicz X. 10, 37, 52, 62–64, 68–86, 91, 100, 102, 114, 115, 117–119, 121, 125–127, 133–135, 138–142, 457, 458, 471, 472, 486
 Butavičius Motiejus, Buttawicz Mathia 68, 69
 Butavičius Vincentas 69, 71
 Butleris Vladas 374
 Butowicz Juzóps, žr. Butavičius Juozas
 Calonius Matias 162
 Cereteli Michail 325
 Chamberlain 423
 Chang-Kai-Chek 447
 Chanykovas (Ханьков) Piotras 152–158

- Chappey 350
 Chmelnickis Bogdanas 175, 183
 Chodzkievicz Władysław 181, 183
 Chomiakovas Aleksejus 229, 230
 Chotejevas 156
 Cieszyński N. 299
 Cimbajevs (Цимбаев) Nikolajus 229, 231
 Colliander Börje 407, 409
 Cot 431
 Coubertin Pierre de 313
 Curzon 355, 357
 Czuski 423

 Čapaitė Rūta 75, 78, 79, 84, 85, 103, 114, 458, 471, 486
 Čarneckis Voldemaras Vytautas 423
 Čartoriskiai 202
 Čepėnas Pranas 224–226, 231
 Černiavskis (Чернявский) Ivanas 167
 Česevičius Andrius 70, 71
 Četvertinskiai 202
 Čičerinas Georgijus 355, 359
 Čičiagovas (Чичагов) Pavelas 152–157
 Čiulda Juozas 16, 54, 57
 Čiurlionienė Sofija 368, 422, 423
 Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 263, 301, 482, Čiurlionio dailės muziejus 386, 468, 498
 Čižovas Fiodoras 229

 Dainauskas Jonas 367
 Dalton 427
 Dambrauskas Aleksandras 252, 253, 259, 329, 344, 345, 417
 Danielius I 200
 Daškevičiai 302
 Daugailai 374
 Daugailis J. 263, 267, 269, 270
 Daugirdaitė-Sruogienė Vanda 224–227, 231, 232, 237, 365, 368, 461, 475, 490
 Daujotytė Viktorija 271
 Daukantas Simonas 5, 7, 10, 16, 41, 47–51, 54, 58, 62, 75, 78–83, 85–91, 98–100, 103, 106, 114, 115, 117, 127, 131–133, 136, 137, 140, 206, 208, 209, 280, 457, 458, 471, 472, 486, 487
 Daukša Mikalojus 88, 205
 Daukšys Jokūbas 178
 Daumantas 234
 Daumantas-Dzimidavičius Vytautas 330, 412
 Davainis-Silvestraitis Mečislovas 288
 David Eduard 334, 335
 Dawidowicz Aleksandra 300
 Delbruck Hans 334
 Demm Eberhard 321, 323, 326, 327, 329, 335, 337, 339, 341, 342, 347, 349, 350, 407, 408
 Desponds H. M. 451
 Didžiulis Iz., slap., žr. Voldemaras Augustinas
 Dimitrijevas S. 231
 Dmitrijus Donietis 177
 Dolgorukovas 71
 Donatas, Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas 221
 Donelaitis Kristijonas 45, 50, 208, 214
 Donskis Leonidas 231
 Dostojevskis Fiodoras 369
 Dovydaitis Pranas 411
 Drummod Eric 359
 Drunga Karolis 370
 Dubrovinas Nikolajus 212
 Duchiński Franciszek 176, 177, 180, 181
 Dulles Allen W. 410
 Dundulis Bronius 37, 103
 Dunin-Marcinkiewicz Wincent 171, 191
 Dupour P. 115

 Eidintas Alfonsas 333, 407, 411, 469, 483, 499
 Einikis Simonas, Eynik Simon 68–70
 Eretas Juozas 312
 Erikas IX 161
 Erzberger Matthias 323, 330, 332, 335, 338, 348, 412
 Estreicheris Karolis 115, 117

- Fajans Maxymilian 143, 145
 Falkenhausen Friedrich von 339
 Falconé, žr. Falkonė Jean
 Falkonė (Falconé, Фалконий Иван)
 Jean 145, 146, 148
 Fassbender M. 335
 Faustulas 208
 Favre Marrice 408
 Fehrenbach K. 335
 Fekenštetas 214
 Fiodorovas L. 298
 Fischer F. 323, 325, 331
 France Anatole 408
 Friedrichas 341
 Frölicher 453
- Gabrys-Paršaitis Juozas (slap. Kaufmanas, Koiferis) 247, 313–316, 318–321, 323–324, 327–335, 337, 339, 342, 343, 346–349, 407–417, 422, 429, 430, 433, 439, 440, 445, 446, 449, 450, 452–455, 466, 467, 469, 480, 481, 483, 495, 497, 499
 Gadonas Mykolas 306
 Gaidys Arvydas 7
 Gaigalaitis Vilius 335, 339
 Gailius 349
 Gaižauskas 373
 Galvanauskas Ernestas 272, 412
 Gardaitis, vėjų dievas 208
 Gaspari 352
 Gediminas, L. d. k. 173, 177, 234
 Geitleris Leopoldas 48
 Gelgaudas 70
 Genzelis Bronius 309
 Gercenas (Герцен) Aleksandras 230, 231
 Gercenas Nikolajus 181–183, 187
 Gidžiūnas Viktoras 11, 15–17, 19, 21, 64, 65, 93, 103, 105
 Giedraitis 416
 Giedraitis Juozapas Arnulfas 36, 71
 Gieysztor A. 115
 Gineitis Kazys 360–362, 364
 Giniotas Juozapas 89
 Giniūnienė Asta 386, 468, 482, 498
 Gintautai 374
 Gintila Jonas Chrizostomas 34, 35, 51–54, 58, 68, 76, 84, 85, 87, 98, 99, 105
 Gira Liudas 273, 340, 373
 Girčys A. 367
 Girdenis Aleksas 11, 17, 45, 48, 56, 57, 81, 97, 104
 Girdenis Jonas 89
 Girnius Juozas 255
 Golicynas K. 149
 Gololobovas M. S. 221
 Goreckis 221
 Gosai 400
 Gössler Alfred 332
 Gothein G. 335
 Grabowski Michał 169, 171, 183
 Grauzokas Antanas 401
 Gražvydas, slap. [Viskanta Edvardas] 379, 383
 Greimas Algirdas Julius 367, 369, 370, 371, 373, 383, 384
 Grevinecas 221
 Grigaitis 352
 Grinaveckis Vladas 13, 104
 Grinius Jonas 269, 270
 Grinius Kazys 441
 Griškaitė Reda 6, 143, 194, 459, 460, 472, 474, 487, 489
 Grosas Juozas 60
 Grosas Simonas 10, 35, 52, 59–68, 72, 74, 80, 82, 83, 85, 86, 91, 100, 104, 115, 127, 457, 458, 471, 472, 486
 Grunau Simonas 208
 Gruževskis J. 347
 Guba 434
 Gudaitis Leonas 271
 Gummerus Hermann 325
 Gurjevai 322
 Gustaitė Genovaitė 169, 187
 Gustavas IV Adolfas 146
- Haas L. 335, 447
 Habsburgai 271

- Hallgarten (Халлгартен) George W. F. 157, 323
 Hambras 423
 Hanibal Sofija 196
 Hanibalas Abraomas 196
 Hartknochas Kristupas 208
 Hegel Georg Vilhelm Friedrich 230
 Hellferich Karl 330
 Henlerson 427
 Hertling Georg 335, 338
 Henderson 429, 434, 435
 Herbaczewski, žr. Herbačiauskas Juozapas Albinas
 Herbačevskis, žr. Herbačiauskas Juozapas Albinas
 Herbačiauskai, Horbačiauskai 273
 Herbačiauskas Juozapas Albinas, Herbačevski, Herbačevskis, Herbaczewski, Gerbačiauskas, Gerbačevski 271–290, 386–388, 391, 395, 397–400, 402–404, 464, 469, 478, 482, 493, 498
 Hess Rudolf 447
 Hevessy 423
 Hiärn, žr. Hiernas Tomas
 Hiernas (Hiärn) Tomas 79, 104
 Hilferdingas (Гильфердинг) Aleksandras 224–238, 461, 462, 474, 475, 489, 491
 Hymans Paul 411
 Hindenburg Paul 339, 343
 Hitleris 426, 448
 Hitze F. 335
 Hoesch 431
 Hoffmann 332, 419
 Homolicki Michał 172
 Honesti 305
 Hryszkiewiczz Maurycy 306
 Hudas 153, 154

 Yčas Jonas 362
 Yčas Martynas 339, 353, 358, 359, 361, 407, 410
 Isenburg-Birstein Franc 332, 335
 Izenburgas, princas 420
 Iziaslavas Vladimirovičius 173
 Jachimavičius Rapolas 305
 Jadvyga 174
 Jakiras 269
 Jaloveckis M. 347
 Jančevskis 389
 Jankowski Czeslaw 296, 297
 Jančukas Nikolajus 168
 Janovas (Янов) Aleksandras 231, 237
 Janulaitis Augustinas 286
 Januševičius 344, 345
 Jaroševičius Juozapas 208
 Jazdauskas, Jezdowski, žr. Jazdauskas
 Jefimovičius 156, 157
 Jekaterina II 173
 Jelenska 263, 264
 Jelenskiei 305
 Jermolovas 293
 Joffé Adolfas 359
 Jogaila, Jogėla 174, 179, 216, 217, 300,
 Jogailos universitetas 163, 276, 277, 279
 Jogailaičiai 283, 284, 308
 Jogėla Vytautas 7
 Jonas, Švedijos karalius 162
 Jonas Kazimieras 183
 Jonavičius 334
 Jonikaitė Zuzana 57, 104
 Jonikas Petras 29, 31, 34, 87, 104, 368
 Jordanas 165
 Jucevičius Liudvikas, Liudvikas iš Pakėvio 214, 276
 Jundził Stanisław 40, 181
 Juodelis P., slap. 373, 383
 Juodvarnis, slap. 343
 Jurgaitis Marcijonas Povilas 310, 311
 Jurgutis Vytautas 41, 51, 104
 Juška Antanas 205
 Juška Jonas 205
 Juškevičius 212

 Kachanovas N. I. 221
 Kačinauskaitė-Užemeckienė Stanislava 366, 367, 371
 Kačinauskas 366

- Kainas 211
 Kairys Steponas 247, 325, 329, 334, 417
 Kalausauskienė L. 263
 Kalita 177
 Kaluiniene Aldona 7
 Kamenskis Nikolajus 146, 149, 152
 Kapnys Stasys 382, 383
 Kapsukas Vincas 410, 411, 483, 499
 Karamzinas 230, 234
 Karevičius Pranciškus 329, 337, 338, 417, 419, 420
 Karłowicz Jan 181
 Karpuška Konstantinas 302
 Karpuškos 302
 Karsavinas Leonas 368
 Kasakauskas Kalikstas 59, 63, 68
 Kasilis Levas 269
 Kašarauskis Ambraziejus Pranciškus 172
 Katelbach T. 287
 Katilius Algimantas 7
 Katkovas (Катков) Michailas 197–200, 202, 203, 461, 474, 489
 Kaufmanas, slap., žr. Gabrys-Paršaitis Juozas
 Kauneckis 374
 Kavolis Vytautas 249, 251, 289, 383
 Kavūras 427
 Každalevičius Izidorius 99, 100
 Keyserlingk Robert 323, 336, 338
 Keliuotis Juozas 274, 275, 279
 Kesküllä Aleksander 314, 315, 319, 324, 325
 Kęstutis, L. d. k. 163, 303, 310
 Kibortas J. 344, 347
 Kiewisz L. 333
 Kymantai 374
 Kirburg von 292
 Kirejevskiai 230
 Kirejevskis Ivanas 229
 Kirejevskis Piotras 229
 Kirilas 192
 Kirkor, žr. Kirkoras Adomas Honorijus
 Kirkoras (Kirkor, Киркор) Adomas Honorijus 150, 168, 169, 171–193, 208, 306, 459, 460, 474, 487, 488
 Kirkor Stanisław 168, 169
 Kišūnienė Nijolė 11, 33, 40, 41, 104
 Klaczko Julian 178, 180
 Kleinas Danielius 52
 Klimas Petras 247, 327, 331, 335, 337, 339, 341, 344, 345, 350, 359, 364, 411, 423, 431, 435
 Klingspor Moric 147
 Kliukas, žr. Kluk Krzysztof
 Kluk (Kliukas) Krzysztof 40
 Kmitas 391
 Knoringas Bogdanas 159
 Kodys Juozas 396, 397
 Kodžiai 397
 Koiferis, slap., žr. Gabrys-Paršaitis Juozas
 Kolčiakas Aleksandras 352, 353
 Kolyško J. 330
 Kolodzinskis Antanas 70, 71
 Kondratavičius Liudvikas (Sirokomlė Vladislavas) 171, 178, 179, 191, 306
 Koneczny Feliks 279
 Konstantinas Konstantinovičius, d. k. 212
 Konstantinas Ostrogiškis 178
 Kontautaitė Joana, Kontutowna Johanna, Kontutaitė 68, 69
 Kontrimai 374
 Kornilovas (Корнилов) Ivanas 222, 223
 Korotyński Wincent 171, 187
 Korsakas Kostas 368
 Korzeniowski Józef 187
 Kosakovskiai 374
 Kosciuska Tadas 36, 37, 85, 147, 161, 294, 303, 305, 310, 380, 391
 Kossakovskis M. S. 346, 347
 Kostomarovas Nikolajus 176, 192
 Košelevas Aleksandras 230
 Kotzebue Augustas 163–165
 Krantauskai 372, 374
 Krasauskas Rapolas 17

- Krasiniski Adam Stanisław 180
 Kraševskis (Kraszewski) Juozapas Ignotas 169, 172, 191, 193, 203, 208, 275, 306
 Kristus 249, 402
 Krix K. 335
 Kriškionas Pranciškus Ksaveras 302
 Kryžanauskaitė A. 417, 449
 Križanauskas 88, 89
 Kruopas J. 67, 105
 Kubilius Vytautas 225
 Kudirka Vincas 5, 382, 388, 391
 Kudrevičius E. 347
 Kukevičius Juozas 71
 Kulakauskienė Skaidra 145
 Kulakauskas Antanas 227, 231, 239, 248, 249, 309, 365
 Kundričius, vyskupas 92
 Kunikas Aristas 212, 214
 Kurcijus 426, 429, 431, 432, 434, 435
 Kurek Jalu 369
 Kurkas 208
 Kuročkinas (Курочкин) Piotras 266, 267

 Laima, deivė 208
 Langlois Charles-Viktor 408
 Łasicki Jan, žr. Lasickis Jonas
 Lasickis Jonas (Łasicki Jan) 204, 205, 208
 Laurynas, šv. 20
 Laurinavičius Česlovas 225, 227, 351, 355, 359, 467, 481, 497
 Lavalis 448, 449
 Lavrovas Nikolajus 152
 Lazdynų Pelėda 380
 Lėckas Algimantas 7
 Lėlė, nakties deivė 208
 Lelevelis (Lelewel) Joachimas 162, 163, 165
 Lelewel, žr. Lelevelis Joachimas
 Lempicki Michail 325, 326
 Leninas 264–266
 Leonas XIII 296
 Leparskis, Lieparskis 400, 401
 Leščauskas 366
 Lieparskis, žr. Leparskis
 Linartas Juozas 262–264, 267–270, 464, 477, 493
 Litkė, žr. Rotkirch Karolina
 Lytton 447
 Litvinovas Maksimas 446, 448
 Liubianiecas Karolis 304
 Liudvikas, karalius 173
 Liudvikas iš Pakėvio, žr. Jucevičius Liudvikas
 Liuima Antanas 17
 Loboika Ivanas 165
 Lomonosovas Michailas 230
 Longinas 391
 Lopata Raimundas 6, 225, 227, 320, 333, 467, 480, 496
 Losis 389
 Łossowski Piotr 271, 273, 285–287, 357, 359
 Łubienski L. 347
 Luckievičius Ivanas 325
 Ludendorff Erich 325, 332, 334, 335, 338, 339, 419
 Lukas Davidas 208
 Lukomskis 334
 Lukšienė Meilė 92, 93, 105, 377
 Lutosławski Wincent 276
 Lvovas, kunigaikštis 304

 Maceina Antanas 310, 311
 Maciūnas Vincas 368, 379
 Mackevičius Mečislovas 262
 Mackevičius Rapolas 372
 Mayer W. 335
 Maironis 250
 Maiskis Ivanas 268, 269
 Malinauskas D. 335
 Malinauskis Donatas 311
 Malinskis P. 347
 Malinowskis Mikalojus 172
 Manteuffel Gustav 293, 294
 Marcinkevičius Jonas 372
 Margerie de 431

- Matulaitis J., vyskupas 312
 Matulevičius, dekanas 72
 Matusik P. 297
 Mažvydas Martynas 17, Martyno Mažvydo biblioteka 273, 310, 373
 Medekšos 366
 Medišauskienė Zita 187, 459, 473, 487
 Meyer 434
 Meysztowicz Aleksandr 292, 340, 347
 Meysztowicz Walerian 292, 293, 296, 297
 Melina Elena 196
 Melnikovas Pavelas 179, 181
 Menelikas II 322
 Mercié Anton 303
 Merkelis A. 251
 Merkys Vytautas 49, 78, 79, 89, 103, 105, 163, 224
 Metkaitis Jokūbas 68, 69
 Metodijus 192
 Michailovskis-Danilevskis Aleksandras 146, 147, 149, 152, 153, 155, 159, 164, 195
 Michalkevičius (Michalkiewicz) Kazimieras 304, 328, 420
 Michalowska Ana 303, 305, 309
 Mickevičius Adomas 177, 191, 275, 284, 303, 306, 371, 378, 390
 Mickevičius Vladislovas 303
 Mierzyński Anton 204, 205
 Mikalojus I 41
 Miknys Rimantas 6, 225–227, 243, 300, 461, 465, 475, 478, 490, 494
 Mykolaitis-Putinas Vincas 368
 Mykolas, vienuolis pranciškonas 11
 Milda, meilės deivė 208
 Miliukovas P. 231
 Miliutinas Nikolajus 228
 Milkus Kristijonas 43
 Miłosz Czesław 383
 Mindaugas 173, 177
 Mironas Vladas 349
 Misiūnas Romualdas 449
 Mončiunskienė (Monczuńska) Teodora 150, 151, 164
 Moniuszko Stanisław 172, 306
 Montvila S. 347
 Moravskis Stanislavas 194, 195
 Morize 448
 Motieka Egidijus 239, 241, 243, 247, 462, 476, 491
 Motieka Saulius 7
 Motuza Boleslovas 263
 Mowickis, Mowinckelis 434
 Mowinckelis, žr. Mowickis
 Mozė 211
 Muller R. 335
 Muravjovas Michailas 226, 237, 238

 Nadolny Rudolf 332, 339
 Nagevičius V. 347
 Napiersky C. E. 79, 104
 Napoleonas 36, 37, 103, 143, 146, 380, 472, 487
 Narbutai 374
 Narbutas Teodoras, Нарбут Феодор Ефимович 115, 131, 132, 137, 143–146, 148–152, 155–158, 160–167, 172, 184, 185, 208, 209, 223, 275, 306, 365, 459, 472, 487
 Naruševičius Tomas 360, 361, 364
 Narutavičius Stanislovas 311
 Nathan P. 335
 Naukas Augustas 212
 Naumann-Hofer A. 335
 Nemcevičius (Niemcewicz) Julijonas Ursinas 147, 161, 165, 167
 Nepotas Kornelijus 49
 Neveravičiai 366, 367
 Neveravičius Fabijonas (slap. G. Pužas, Ž. Bajoras, B. Žemaitis) 365–376, 379, 381–384, 468, 481, 498
 Neveravičius Fabijonas (tėvas) 366
 Neveravičius Pšemislovas 366
 Neveravičius Steponas 367
 Niemcewicz, žr. Niemcevičius Julijonas Ursinas
 Nikolajus I 72, 117
 Nikolajus II 304

- Noreika L. 347
 Noske G. 335
 Novikovas 230
 Oginskiai 202, 305, 374, Oginskio kanalas 148
 Oginskis Mykolas Kleopas 375
 Olegas Černigovietis 177
 Olšauskas Konstantinas 331, 332, 337, 339, 343, 410–413, 421
 Onacevičius Ignas 306
 Opermanas Karlas 156–158
 Ordinas (Ордин) Kesaris 151, 153
 Orgelbrand S. 115
 Orwell Georg 369
 Ostermejeris Gotfrydas 43
 Ostrovskiai 202
 Ostrowski J. 299
 Oswinska A. 327
 Pabrėža Jurgis Ambraziejus, tėvas Ambraziejus, tėvas Ambrozijus 10–13, 15–69, 72, 74–103, 105–107, 114, 115, 117–121, 125–133, 137, 140–142
 Pacelli 421, 422, 456–458, 470–472, 484–487
 Paderewskis Ignacas 286, 301, 303, 305, 311, 353, 465, 479, 494
 Page S. W. 333
 Painleve Paul 408
 Pajaujis Juozas 340
 Pajauta 208
 Pakalniškis Kazimieras 255, 259
 Pakštas Kazys 313
 Palionienė Aldona 386
 Palionis Jonas 224
 Paliulionis Mečislovas Leonardas 303
 Parvus-Helfand Aleksander 314, 319
 Paškevičius 381
 Paukštelis Juozas 380
 Pauža 374
 Pelissier Jean 323, 324, 349, 408, 452
 Perkūnas 208, 262
 Petkevičius 435
 Petras d'Aili (Petrus ab Alliaco) 163
 Petras Didysis 196
 Petravičius Andrius (Piotrowicz Andrzej) 73
 Petrusilis A. 344, 345
 Petrusilis Juozas 303, 310
 Petrusilis Vytautas 413
 Piatkovskis Aleksandras 214, 215, 222, 461, 474, 489
 Pietaris Vincas 372
 Pijus X, popiežius 296
 Pijus XI, popiežius (Achilles Ratti) 317, 320, 466, 480, 496
 Pilėnas K. 361
 Pilvytė, turtų deivė 208
 Pipinas (ПЫПИН) Aleksandras 183, 187, 202
 Pišsudski Bronislaw 313
 Pišsudski Józef 267, 271, 276, 285, 305, 311, 317, 320, 477, 480, 493
 Pivoras Saulius 261, 293, 463, 477, 492
 Plateris M. 346, 347
 Pliateriai 294
 Pliaterytė Emilija 294
 Plioteriai 374
 Podbereskis Romualdas 172
 Poklius 208
 Polovinskiai 374
 Poška Dionizas, Paškevičius 42, 44, 49, 59, 67, 208
 Potašenko Grigorijus 225, 461, 474, 489
 Povilonis Juozas 11, 106
 Potockiai 202
 Prašmantaitė Aldona 7
 Privat Edmond 314–316, 317, 319, 320, 466, 480, 496
 Prokrustas 443
 Prokope 423
 Prušinskiai 396
 Prušinskis, Pryšynskis 393, 401
 Przewdziecki 334
 Puida A. 382, 383
 Puida Kazys 372
 Puidienė, žr. Vaidilutė-Puidienė Ona

- Purickis Juozas 313, 332, 344, 345, 348, 349, 355–357, 359–362, 364, 410–413
 Puškinai 196
 Puškinas Aleksandras 230
 Putna Algirdas 264–269
 Putna Jonas 269
 Putna (Путна) Vytautas 261–267, 270, 463, 464, 477, 492, 493
 Putvinskaitė Marija 395
 Puzinas Juozas 264, 265
 Pužai 374
 Pužas, slap., žr. Neveravičius Fabijonas
- Quinones de Leon 425, 433, 436
- Rabinovičius Enrikas 360
 Radiščevas Aleksandras 230
 Radvila 346
 Radvila Juodasis 178
 Radvilos 346, 351
 Ragutis, dievas 208
 Raila Bronys 367, 370, 371, 373
 Rainis Janis 314, 315, 325
 Rajevskis Nikolajus 149
 Rasikas R. 285
 Ratti Achilles, žr. Pijus XI
 Rauckienė Jadvyga 469
 Razmukas Petras 369
 Reymont Władysław 368, 369, 372
 Remas 208
 Repinas 263
 Rėza Liudvikas Gediminas 208, 214
 Riasanovskis N. 231
 Richthofen H. O. von 335
 Rimantas Juozas 301, 303, 311
 Rimscha H. 347
 Rimša Petras 301, 305, 310, 311
 Riurikaičiai 177
 Riurikas 176
 Rivijus Jonas Friderikas 164
 Rogvolodas, k. 177
 Rohrbach P. 335
 Romberg Gisbert von 314, 319, 348, 409, 410, 413
- Römeris (Römer) Mykolas 75, 243, 290, 308, 309, 311
 Rommas Monesas 218
 Romulas 208
 Ronikierius A. 345
 Roosevelt Franclin 446
 Roppai 293, 294
 Roppas Edwardas von der 291–299, 302, 304, 322, 464, 465, 478, 494
 Roppas Friedrichas von der (slap. Rudolfas) 6, 321–337, 339–349, 410–413, 416, 419, 420, 467, 480, 481, 496, 497
 Roppas Julianas Emerykas 292
 Roppas Kazimieras 294
 Rotkirch Karolina (merg. Litkė, primo voto Zakrevskaja) 197
 Rotkirchai von, Tantenai von Rotkirchai, Trachai von Rotkirchai, Rotkirkai 196
 Rotkirchas Adolfas von 196
 Rotkirchas Akselis Adolfas 196
 Rotkirchas Akselis Reinoldas 196
 Rotkirchas Adolfas Reinoldas (Rotkirchas Aleksejus Karlovičius) 196
 Rotkirchas Hansas von 196
 Rotkirchas Karolis Magnus 196
 Rotkirchas (Rotkhkirch) Vasilijus von, Rotkirchas Vilhelmas Reinoldas von, Dievų Įkvėptasis, Teobaldas (Роткирх Василий Алексеевич, Теобальд) 6, 194–223, 460, 474, 489
 Rotkirkai, žr. Rotkirchai von
 Rozvadovskis, žr. Rozwadowski Jan
 Rozwadowski (Rozvadovskis) Jan 282, 389
 Rudniovas Danijilas 153
 Rudolfas, slap., žr. Roppas Friedrichas von der
 Ruškys Petras 11, 35, 106
 Rzewuski Michał 183
- Sabaliauskas Antanas 300, 301
 Sabaliūnas Leonas 225, 227
 Salys Antanas 29, 34, 47, 48, 51, 83, 88, 89, 99, 107, 368

- Samarinas Jurijus 229, 230
 Sanguškos 202
 Sapalius J., slap., žr. Basanavičius Jonas
 Sapiegos 202
 Sapieha Eustachijus 356, 357
 Sawicka Elżbieta 300
 Schacht H. 335
 Schiemann Paul 346
 Schultze-Goevernitz G. von 335
 Schwabach F. 335
 Scott Walter 170
 Seicht J. 335
 Seignobos Charles 408
 Sękowski Józef 186
 Semaška Josifas 185
 Semevskis (Семевский) Michailas 195,
 198, 202, 219–222, 461, 474, 489
 Sendzikas K. 35, 53, 85, 105
 Senkevičius 391
 Senn Alfred Erich 312, 318, 321, 325,
 326, 407, 408, 411, 466, 479, 495
 Serafimovičius (Серафимович) Alek-
 sandras 263, 265
 Sergejevskis 221
 Shering Max 326, 334
 Siaurusevičius A. 265, 269
 Sidzikauskas Vaclovas 414, 423, 431, 448
 Sikorskis 448
 Simonaitytė Ieva 374
 Sineusas 176
 Sirokomlė Vladislavas, žr. Kondrata-
 vičius Liudvikas
 Sirutavičius Vladas 37, 107, 271, 464,
 478, 493
 Skačkovskis 72, 74
 Skalonas 221
 Skirgaila Andrius 375
 Skirgaila (Skirgėla) Gerardas 373, 374,
 376, 381, 387, 388, 403, 404
 Skirgaila Julius 377
 Skirgaila Kristupas 374
 Skirgaila Zigmantas 386, 393, 395, 397,
 399, 400, 404, 469, 482, 498
 Skirius Juozas 408, 409
 Skirmuntaitė Konstancija 282
 Skirmuntas 420
 Skirmuntas Romanas 282
 Skorina Pranciškus 168, 175
 Skoropadskis 447
 Sleževičius Mykolas 247, 272, 287, 349,
 353, 360, 411, 412
 Słowinski J. 115
 Smetona Antanas (slap. Surgautas) 247,
 272, 287, 325, 329, 331, 333, 334, 337,
 339, 343–346, 410–415, 417, 421, 422, 430,
 433, 440, 446, 450, 452, 469, 483, 499
 Smirnackis 157
 Smirnovas Michailas 217
 Solf Wilhelm 322
 Somarecas 154, 156
 Sowiński L. 171
 Spiridovas (Спиридов) Aleksejus 154,
 155
 Spruogis (Спруогис И.) Janis 204, 205,
 214
 Srėbalavičius Baltramiejus 70, 71
 Sruoga Balys 314
 Sruogienė Vanda, žr. Daugirdaitė-Sruo-
 gienė Vanda
 Sruogis M. 344
 Stakauskas Juozapas 298, 299
 Stalinas 261, 265, 266, 268–270
 Staliūnas Darius 291, 464, 478, 494
 Staneika, Staniejka Adalbertas 386–388,
 394, 398, 399, 402, 403, 405, 469, 482,
 498
 Stanevičiai 374
 Stanevičius Simonas 45, 104, 208
 Staniejka, žr. Staneika Adalbertas
 Starkus Antanas 264
 Stašinskas Vladas 344
 Staugaitis Jonas 352
 Stehle H. 293
 Steinmann 292
 Stepankivskij, žr. Stepankivskis Volo-
 dimiras
 Stepankivskis (Stepankivskij) Volodi-
 miras 314, 319, 324, 325

- Steponaitis 420
 Steponaitis A. 321, 332, 333, 335
 Steponas, šv. 94
 Steputaitis 416
 Stolzman Małgorzata 168, 171
 Strazdas Antanas 208
 Stresemann Arthur 334
 Strijkovskis Motiejus 211
 Strove W. 335
 Subačius Giedrius 10, 87, 107, 114, 115, 118, 127, 129, 141, 456, 470, 484
 Sudermann H. 335
 Sumarokovas 230
 Sun Jatsenas 266
 Surgautas, slap., žr. Smetona Antanas Sveikovskiai 366, 367
 Świątek Franciszek 301, 309
 Swidrigail, žr. Švitrigaila
 Szelburg-Zarembina Ewa 369
 Szepticki, žr. Šeptickis Andrejus

 Šalkauskis Stasys 313, 315
 Šapoka Adolfas 408, 409
 Šaulevičiai 27
 Šaulys Jurgis 87, 107, 247, 325, 326, 329, 334, 337, 338, 342, 344, 345, 349, 412, 417, 418
 Šaulys K. 87, 107
 Ščerbanienko 398
 Schelling Friedrich Vilhelm Joseph 230
 Šemetos 196
 Šenavčienė Ieva 7
 Šepelevas Piotras 148
 Šeptickis (Szepticki) Andrejus 298
 Šilgalis Henrikas 300
 Šilingas Stasys 344
 Šimkevyčia 83
 Šinkūnas Pelikisas 369
 Širinskis-Šichmatovas Aleksandras 188, 190
 Šiškovas 230
 Šlapelis Ignas 386–388, 392, 394, 396–399, 401–403, 469, 482, 498
 Šleicheris Augustas 235

 Šolkovičius Semionas 184, 185
 Špakevičius Leonas 301, 304, 310, 311
 Šrubauskis Pranciškus 16
 Šuazelis, grafas 302
 Švitrigaila, Swidrigail 164, 165

 Talmantas Jurgis 368
 Tamošaitis 434, 435
 Tantenai von Rotkirchai, žr. Rotkirchai von
 Tarvydas Juozas 11, 41–43, 55, 56, 107
 Thomas Albert 408
 Tichonovas 156, 157
 Tiessler 345
 Tyla Antanas 45, 107, 365
 Timofejevas 156, 157
 Tyszinski P. 171
 Tiškevičiai 302, 344–347
 Tiškevičius Aleksandras 344
 Tiškevičius Alfredas 344, 351–364, 467, 468, 481, 497
 Tiškevičius (Tyszkiewicz) Eustachijus 144, 145, 161, 162, 164–167, 172
 Tiškevičius Jonas 351
 Tiškevičius Mykolas, Tyszkiewicz Michael 316, 324, 343
 Tiškus Vladas 384
 Toliušis Z. 364
 Toločka Vladislovas 287, 289
 Tolstojus Levas 250, 369
 Trachai von Rotkirchai, žr. Rotkirchai von
 Traunbebergai 196
 Tredjakovskis 230
 Treilandas Fricis (Brīvzemnieks) 205, 214
 Treviranus 426
 Trimbornas K. 335
 Trockis, žr. Bronšteinas-Trockis Levas
 Truvoras 176
 Trumpa Vincas 224–226, 231, 233, 237, 248, 249, 461, 475, 490
 Tūbelis Juozas 344, 413, 449
 Tuchačevskis Michailas 268, 269

- Tučkovas Nikolajus 146, 148, 149
 Tumas-Vaižgantas Juozas 40, 79, 105, 249–256, 258–260, 263, 273–275, 289, 290, 310, 404, 463, 476, 477, 491, 492
 Turgenevas Ivanas 230
 Turska Halina 369

 Uborevičius Jeronimas 269
 Uexkülla Bernhardas von 324
 Ulianskis Kazimieras 388
 Urachas 342, 410
 Urbas Dominykas 367–369
 Urbšienė Marija 335, 337, 339, 341, 347
 Urbšys Juozas 274, 275, 277, 357, 423
 Uspenskis (Успенский) Borisas 55, 57, 107
 Ustrialovas (Устрялов) Nikolajus 177, 234
 Uvainiai 366

 Vaičiulaitis Antanas 368, 380
 Vaidilutė-Puidienė Ona 372
 Vaineikienė Stasė 372
 Vaitkus Mykolas 366, 368, 369
 Vaivada Vacys 11
 Vaižgantas, žr. Tumas-Vaižgantas Juozas
 Valančius Motiejus 7, 16, 46–49, 67, 69, 87, 89, 96, 97, 100, 107, 293, 295
 Valginė, naminių gyvulių deivė 208
 Valiginas 382
 Valkiūnienė Žavinta Monika 61
 Van Eysinga 423
 Vanagas A. slap., žr. Neveravičius Fabijonas
 Vanagas Vytautas 60, 61, 107
 Vanagienė Birutė 47, 49, 103, 107
 Varnas Adomas 282, 283, 386–388, 391, 392, 394–400, 402–405, 468, 469, 482, 498
 Vėbra Juozas 370
 Veimarnai 196
 Veliuona, deivė 208
 Vengris Antanas 379, 382, 383
 Veselovskis Aleksandras 212–216
 Veselovskis Konstantinas 209–213, 215, 217
 Vienuolis Antanas 372
 Vileišis Jonas 256, 257
 Vilhelmas II 322, 480
 Vilimas A. 410
 Viliūnas Giedrius 365, 367, 371, 373, 375, 383, 468, 481, 498
 Virgoličius 349
 Viskanta Edvardas, žr. Gražvydas
 Viskantas Antanas 312–320, 353, 466, 479, 480, 495, 496
 Visockis 157
 Višinskis Povilas 247, 386, 388, 391, 469, 482, 498
 Višneveckiai 202
 Vyšnevskis 92
 Vytautas Didysis 5, 173, 174, 178, 186, 208, 234, 240, 372, 383, 389, Vytauto Didžiojo universitetas 277, 367
 Vitė S. J. 241
 Vitgenšteinas, grafas 149
 Vitkauskas Vincas 368
 Vivulskiai 302
 Vivulskis Antanas 300–311, 465, 478, 479, 494, 495
 Vizbarai 374
 Vizbaras 344
 Vizgirdai 374
 Vladimiras Monomachas 177
 Voldemaras Augustinas (slap. Iz. Didžiulis) 327, 331, 333, 337, 339, 342, 343, 345, 347–349, 352, 353, 357, 359, 410–414, 418, 423, 428, 434, 439, 448–450, 469, 483, 499
 Volfgangas (Wolfgang) Ksaveras 203
 Volteris (Вольтер) Eduardas 145, 204–207, 209, 214, 215, 217
 Vorošilovas Klimentas 266, 268
 Vrublevskis (Wróblewski) Tadas 299
 Vseslavičiai 173

 Wagneris K. 344
 Wallace Levis 369

- Wandycz P. 355
 Warburg M. 335
 Ward R. 353
 Wasilewski J. 297
 Wasilewski Leon 272, 285, 286, 317, 320, 466, 480, 496
 Weber Adolf 323, 326, 335, 340
 Weingart 449, 451, 452
 Weryha-Darowski Aleksandr 172, 181, 183, 191
 Wesendonck Otto 324
 Westarp Kuno 334, 336
 White John 324
 Wildemann 322
 Wildemann B. 411
 Wilson Woodrow 325
 Wirth J. 335
 Witkowski Zygmunt 315
 Wolański Tadeusz 208, 209
 Wolfgang Johan Friedrich 32, 42, 43, 45, 98, 99, 106, 115, 128
 Wronka J. 293, 299
- Zajączkowski Andrzej 169–171
 Zakrevskaja, žr. Rotkirch Karolina
 Zaunius Dovas 414, 422–437, 439, 449
 Zavadskis 87
 Zdziechowski Marian 279, 282, 389
 Zehnhoff H. 335
 Zemkevičius (Земкевич) Romualdas 168, 169, 171, 173
 Zetterberg Seppo 407
 Zyberkai 294
 Zigmantas III 162
 Zimmermann Arthur 326, 329, 331, 332, 335
 Zinkevičius Zigmantas 15, 19, 30, 31, 33, 34, 64, 65, 103, 107, 224
 Zurbrügg 455
 Zvieravičius Steponas Aleksandras 254
- Žabakevičius Mikalojus 92
 Žabakevičius Simfronijus 10, 92–97, 107
 Žaltauskaitė Vilma 248, 463, 476, 491
- Žampanis A. 343
 Želigowski Lucjan 288, 360
 Žemaitė 380
 Žemaitis 344
 Žemaitis B., slap., žr. Neveravičius Fabijonas
 Žemelis Henrikas 370
 Žeromskis Stefanas 368, 372, 382
 Ževanovas 156–158
 Žygimantas Augustas 370
 Žilevičius Leonidas 78, 79, 108
 Žymantas Stasys 370
 Živinbudas 208
 Žmuidzinavičius Antanas 263, 264, 301, 396
 Žukas Saulius 49–51, 108, 367
 Žvegžda K. 344
- Антонович В., žr. Antonovičius Vladimiras
 Бердяев Н., žr. Berdiajevas N.
 Бычковы 211
 Вольтер Э. А., žr. Volteris Eduardas
 Герцен А., žr. Gercenas Aleksandras
 Гильфердинг А., žr. Hilferdingas Aleksandras
 Гурьев Д. А. 157, 159
 Драгоманов М. 181, 183, 187
 Земкевич Р., žr. Zemkevičius Romualdas
 Ишимова А. И. 223
 Катков М. Н., žr. Katkovas Michailas
 Кезберс И. 325
 Киркор А. Г., žr. Kirkoras Adomas
 Нопорјус
 Киселева Л. И. 117
 Корнилов И. П., žr. Kornilovas Ivanas
 Крупников П. Я. 325
 Курочкин П. М., žr. Kuročkinas Piotras
 Лавринец Павел 197
 Ласицкий Ян, žr. Lasickis Jonas
 Мержинский А. Ф., žr. Mierzyński Anton

- Михайловский-Данилевский А., žr. Stenник Ю. 231
 Michailovskis-Danilevskis Aleksandras Tальвирская 3. 181
 М[оздалевский] Б. 195 Теобальд, slap., žr. Rotkirchas Vasili-
 Нарбут Феодор Ефимович, žr. Nar- jus von
 butas Teodoras Успенский Б. А., žr. Uspenskis Bori-
 Ордин К., žr. Ordinas Kesaris sas
 Пьпин А., žr. Pipinas Aleksandras Устрялов Н., žr. Ustrialovas Nikolajus
 Путна В. К., žr. Putna Vytautas Фалконий Иван, žr. Falkoné Jean
 Роткирх Василий Алексеевич фон, Халлгартен, žr. Halgartenas George
 žr. Rotkirchas Vasilijus von W. F.
 Салтыков-Щедрин М. Е. 211 Ханыков, žr. Chanykovas Piotras
 Семевский М. И., žr. Semevskis Mi- Цимбаев М., žr. Cimbajevas Nikolajus
 chailas Чернявский И., žr. Černiavskis Iva-
 Серафимович А., žr. Serafimovičius nas
 Aleksandras Чичагов Павел Васильевич, žr. Či-
 Сликов И., slap., žr. Kirkoras Adomas čiagovas Pavelas
 Honorijus Шолкович С., žr. Šolkovičius Semio-
 Спиридов, žr. Spiridovas Aleksejus nas
 Спруогис И., žr. Spruogis Janis Янов А., žr. Janovas Aleksandras

Sudarė Irena Stankevičienė

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abas, Ābo (Aobo, Obo, Turku, Kaby) 143, 148–152, 159–162, 164, 407, 409, Abo pilis 161
 Abiejų Tautų Respublika, Abiejų Tautų valstybė, Żečpospolita 144, 169, 170, 202, 228, 232, 238–240, 241, 284, 293, 319
 Ābo, žr. Abas
 Afrika 322, Pietų Afrika 436
 Agramas 193
 Airija 231
 Ajačas 200
 Alandų salos 149, 152, 159, 160
 Albanija 428, 430, 437
 Alsėdžiai 72
 Amerika, žr. JAV
 Anglija 146, 152, 154, 156, 158, 268, 286, 304, 322, 348, 370, 435, 468, 481, 497
 Aobo, žr. Abas
 Astravo dvaras 351, 362, 363
 Augustavas 356, 358, Augustavo apskritis 357, Augustavo kanalas 356
 Aukštaitija 54
 Austerlicas 145, 158
 Australija 286
 Austrija 196, 200, 231, 302, 304
 Austrija-Vengrija 285, 322
 Azija 297
- Bad Godesbergas 350
 Balčia, upelė 366
- Baltarusija 146, 168, 169, 171, 183, 187, 202, 239, 240, 242–244, 246, 273, 295, 296, 298, 459, 462, 473, 476, 487, 491
 Baltijos jūra 52, 152, 176, 202, 346
 Baltijsko uostas (Paldiskis) 143, 152–157, 160, 162
 Belgija 304, 312, 318
 Belgradas 193
 Benica 92, Benicos vienuolynas 60
 Berezina 153
 Berlynas 61, 268, 324, 327–330, 332, 334, 335, 337–339, 341, 345, 346, 348–350, 412, 414, 420, 431, 438, 453
 Bernas 318, 325, 329, 330, 348, 409, 410, 449, 451, 453, 455
 Bialistokas, Bialystokas 332, 419
 Biržai 302, 351, 362, Biržų dvaras 302
 Bjorneborgas (Poris) 148
 Bobruiskas 162, 472, 487 Bobruisko tvirtovė 143, 158
 Bochum 411
 Bostonas, Boston 270, 367
 Botnijos įlanka 149, 159–161
 Brest Litovskas 419
 Britanija, žr. Didžioji Britanija
 Briuselis 362
 Budslavas 92
- Cagliari, Ciagliari 402
 Cambridge 333–355

- Castel Ganiolfo (Gandolfo) 399, 402
 Chyrovos 302
 Chicago, žr. Čikaga
 Ciagliari, žr. Cagliari
 Ciurichas, Zürich 293, 427, 450, 453
 Cretinga, žr. Kretinga

 Čekija 192
 Čekoslovakija 423
 Čikaga, Chicago 31, 37, 103, 104, 225, 238, 241, 245, 249, 265, 327, 331, 343, 345, 357, 367, 373, 383, 396, 407, 409

 Dancigas 438, 439
 Danija 146, 162, 411
 Daudžgiriai 322, 467, 496
 Daugpilis 196, 218, 250
 Didžioji Britanija, Britanija 230, 268, 322, 352–354, 356, 357, 359–361, 371, 427
 Didžioji Rogo sala, žr. Rogo sala
 Dysnos apskritis 171
 Dniestras 177
 Dniepras 177
 Dorpatas 79, 104
 Dotnuva 60, 62, Dotnuvos vienuolynas 59, 60
 Druja 92
 Druskininkai 203
 Dubrovnikai 193
 Dvina 171, 302

 Estija 79, 162
 Estliandija 146, 150, 152, 160, 162
 Etiopija 322
 Europa 5, 143, 149, 162, 201, 203, 206, 219, 231, 241, 284, 291, 297, 304, 329, 370, 383, 404, 448, Rytų Europa 291, 318, 319, 323, 339, 346, 371, 424, Vakarų Europa 227, 233, 291, 329, Vidurio Europa 291, 319, 323, 334, 335, 337, 371

 Florencija 394
 Fredrikshamnas 160

 Freiburg 293
 Fribourgas, Fribourg 312, 314, 318, 319, 466, 480, 495

 Galicija 196, 298, 302
 Gardinas 375, Gardino gubernija 187, 188, 233, 241, 328, 355
 Gargždai 99
 Garliava 407
 Gedimino kalnas 262, 264
 Geidžiai, Gieydzie 68, 69
 Geneva, žr. Ženeva
 Geneve, žr. Ženeva
 Gotlando salos 149
 Graikija 231
 Gregorianumo universitetas 312, 318
 Grunwald, Grünewald, žr. Žalgiris
 Grodnas 203
 Gudija 273, 380

 Haffkrugas 370
 Haga 427, 433–436, 439
 Halės universitetas 322
 Haličas 181
 Hamina, žr. Tavastehusas
 Hanko iškyšulys 153
 Heidelbergo universitetas 336
 Helsinkis, žr. Helsingforsas
 Helsingforsas, Helsinkis 147, 161, 407

 Imbarė 376
 Islandija 304
 Ispanija 304
 Italija 220, 304, 398, 427, 435
 Iverismas 150

 Janapolė 69, 70, 71, 104, 107, Janapolės parapija 69, 71, 73
 Japonija 266, 351, 435, 447, 448
 JAV, Amerika 17, 103, 105, 267, 322, 324, 325, 328, 353, 397, 402, 409, 410, 417, 418, 444, 469, 483, 499
 Jelgava, žr. Mintauja

- Joniškis 400
 Jungfer Zundo sąsiauris 153
 Juodkalnija 192, 200
 Juodoji jūra 448

 Kaby, žr. Abas
 Kairiškė 367
 Kalikšas 159
 Kantaučiai 20
 Kapri sala 398
 Karaliaučius, Koenigsbergas 163, 413, 450
 Karelija 149
 Kartena 20, 23–25, 27, 36, 101, 456, 470, 484
 Kaspija 158
 Kassel–Mattenbergas 369
 Katowice 103
 Kaukazas 222, 292
 Kaunas 41, 45, 87, 103, 249, 251, 253, 263, 267, 272, 277, 286, 287, 299, 302, 303, 321, 337, 339, 343, 344, 348, 349, 353, 357, 359, 361, 364, 367, 387, 407, 411, 413, 414, 416, 419, 427, 428, 439, 449, 450, 451, 453, Kauno gubernija 91, 188, 233, 293, 328, 347, 469, 483, 499
 Kazanė 205
 Kemijokio upė 159
 Kernavė 208
 Kijevas, Kievas (Киев) 171, 177, 181, 192, 196, 205, 447
 Kinai, žr. Kinija
 Kinija, Kinai 266, 446, 447
 Klaipėda 48, 321, 367, 407, 412, 424, 426–429, 431, 432, 434, 435, 438, 439, 446
 Koenigsbergas, žr. Karaliaučius
 Kongas 322
 Konstantinopolis 200
 Kopenhaga 146
 Kraków, žr. Krokua
 Kražiai 99
 Kreivoji pilis, arba Plikasis kalnas 300
 Kretinga, Kretynga, Cretinga 11, 16, 33, 35, 36, 45, 47, 52, 53, 60, 62, 64, 66, 72, 78, 80, 83, 84, 92, 94, 96–98, 101, 106, 107, 457, 458, 485, 486, 471, 472, Kretingos bernardinų (pranciškonų) vienuolynas 29, 37, 59, 61, 63, 72, 74, 78, 83–85, 91, 92, 97, 99, 102, 104, 105, 107, 115, 117, 127, 140
 Kroicnachas 330
 Krokua, Kraków 163, 169, 171, 173, 174, 179, 180, 186, 192, 205, 271, 275, 276, 278, 279, 282, 285, 297, 301, 303, 310, 386, 388, 392, 399, 401, 402, 465, 479, 494 Krokuvos dailės akademija 276, 388, Krokuvos universitetas 276, 392
 Kronštatas 152, 156, 158, 160
 Kuopijas 147, 149
 Kuršas 147, 327, 328, 330, 332, 334, 335, 343
 Kuršėnai 52

 La Chaux 432, 446, 449, 451, 454
 Lampertheim 337
 Lapas, žr. Lapua
 Lapolas, žr. Lapua
 Lapua (Lapas, Lapolas) 149
 Latgala 293
 Latvija 79, 163, 321
 Lausanne, žr. Lozana
 Leicesteris 372
 Leipzig, Leipzig 79, 104, 257
 Leipzig, žr. Leipzig
 Leningradas, žr. Sankt Peterburgas
 Lenkija, Польша 144, 158, 161, 162, 164, 169, 172–174, 177–180, 183, 184, 186, 192, 193, 199, 201, 202, 217, 226, 232–234, 240, 241, 248, 264, 267, 272, 274, 277, 278, 280, 281, 283, 284, 286–289, 292, 295, 297, 298, 300, 301, 304, 307, 311, 318, 319, 326, 328, 330, 335, 336, 352–360, 363, 365, 369, 386, 387, 409, 411, 413, 414, 424, 431, 447, 459, 473, 487, 494, 495 Lenkijos Karalystė 190, 197, 199, 200, 228, 232, 235, 294, 295, 327, 357
 Lenkija–Lietuva, Lenkijos–Lietuvos valstybė, žr. Abiejų Tautų Respublika

- Lenkimai 12, 100
 Lentvaris 219, 264
 Libava (Liepoja) 152
 Liberia, žr. Liberija
 Liberija, Liberia 428, 430, 437–439
 Lyda 357, Lydos apskritis 171, 145
 Liepoja, žr. Libava
 Lietuva 5, 6, 10, 17, 43, 62, 137, 144, 146, 158, 160–174, 176–180, 183, 186, 188–194, 202, 206, 211, 217, 218, 221, 223, 224, 226–228, 232–240, 242–248, 250, 253, 255, 257, 258, 261, 262, 264, 267, 268, 270, 272–274, 276–284, 286–290, 294–296, 298–302, 304–309, 311, 318, 321, 322, 325–345, 347–370, 381, 383, 384, 387, 388, 390–393, 395, 397, 398, 401–404, 407–422, 424, 426–428, 430–443, 445, 446, 451, 452, 458, 460–462, 464, 465, 467, 487, 493, 494, 495, 497, Lietuvos Respublika 277, 306, 383, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 36, 169, 171, 175, 177, 184–186, 202, 204, 232, 234, 239–247, 295–299, 306, 308, Rytų Lietuva 261, Šiaurės Lietuva 349
 Lietuvos Brasta 332, 342
 Lygumai 70
 Liksna 294
 Liuvono universitetas 312, 318
 Livonija 79, 170, 171, 196, 322
 Livornas 398
 Łódź 293
 Londyn, žr. Londonas
 London, žr. Londonas
 Londonas, London, Londyn 268, 297, 351, 353–357, 360–363, 367, 369, 371, 372, 438, 468, 481, 482, 497
 Lomonosovas, žr. Oranienbaumas
 Los Angeles 275, 295, 365, 409
 Lozana, Lausanne 313, 314, 318, 319, 321, 323, 324, 341, 346, 410, 417, 452, 454, 466, 480, 495, Lozanos kongresas 326, Lozanos universitetas 452
 Lubianka 269
 Lublin 115, 293, Liublino unija 174, 177–179, 186
 Lvovas, Lwów 187, 192, 243, 293, 298, 302
 Lwów, žr. Lvovas
 Mackoniai 262
 Madison 321
 Makedonija 249, 450
 Marienburgas 163
 Marijampolė 276, 440
 Marselis 200
 Maskolija 395
 Maskva, Moskva (Москва) 55, 169, 185, 193, 203, 229, 231, 236, 238, 265, 267, 268, 299, 304, 321, 323, 331, 353, 355, 357, 358, 410, 447, 468, 481, 497, Maskvos valstybė 173, 176, 177
 Mažoji Rogo sala, žr. Rogo sala
 Medvilionys 393, 396, 399, 400
 Meksika 269
 Mesina 200
 Mikai 440
 Minskas 60, 92, 204, 219, 397, 420, Minsko gubernija 171, 188, 233, 342, 393
 Mintauja (Jelgava) 251, 256, 302
 Mitrauka 424, 425, 436
 Mituva 200
 Miunchenas, München, Munchen 293, 406, 420, 421
 Mogiliovas 92, 196, 200, 204, 294, 298, 420, Mogiliovo gubernija 169, 171, 342
 Molėtai 261, 262, 269, 270
 Mont de Corsier 407, 451, 454
 Montenegras 431
 Morges Riond Bosson 303
 Moskva, žr. Maskva
 Nača, Načia 393, 399, 400
 Načia, žr. Nača
 Nankinas 447
 Naudvaris 367
 Narva 152
 Naugardas 201
 Naugardukas 173, 177
 Neapolis 163, 398, 399

- Nemakščiai 366, 367
 Nemunas 36, 145, 160, 176
 Nemunėlio Radviliškio dvaras 302
 Nesvyžius 351
 Neustadtas 370
 Nevarėnai 99
 New York, žr. Niujorkas
 Niujorkas, New York 231, 323, 407, 409
 Norvegija 423
 Novgorodo respublika 176

 Obo, žr. Abas
 Odesa, Odessa 200, 408, 447
 Odessa, žr. Odesa
 Olandija 304, 423
 Olimpas 211
 Oranienbaumas (Lomonosovas) 152
 Oriolas 200
 Oulus, žr. Uleaborgas

 Pabaltė, žr. Pabaltijys
 Pabaltijys, Pabaltė 292, 297, 447
 Pagojis 367
 Paldiskis, žr. Baltijsko uostas
 Papilio dvaras 302
 Pary, žr. Paryžius
 Paris, žr. Paryžius
 Paryž, žr. Paryžius
 Parižius, žr. Paryžius
 Paryžius, Parižius, Paryž, Paris, Pary 61, 62, 147, 170, 177, 200, 256, 301, 303, 309, 313, 351–353, 361, 393–395, 397, 399, 401, 403–405, 408–412, 431, 438, 440, 446, 447
 Pavandenė 69, 70, 104, Pavandenės parapija 69, 71, 73, 107
 Paverpinė 374
 Pavyslys 177
 Perejaslavlis 192
 Pernu 152, 160
 Peru 269
 Peterburgas, žr. Sankt Peterburgas
 Petrapilis, žr. Sankt Peterburgas
 Petrogradas, žr. Sankt Peterburgas
 Petropilis, žr. Sankt Peterburgas
 Piemontas 427
 Pirėja 200
 Plikasis kalnas, žr. Kreivoji pilis
 Plungė 20, 23–25, 36, 39, 40, 101, 456, 470, 484
 Podolė 181, 202
 Polockas 173, 177
 Poris, žr. Bjorneborgas
 Poznań 181, 291, 299, 327, 333
 Praha 193
 Prancūzija 146, 304, 348, 350, 396, 409, 411, 412, 431, 435, 447, 448
 Prienai 273
 Prūsija 19, 47, 52–54, 57, 88, 91, 102, 145–147, 196, 200, 205, 235, 330, 332, 335, 341, 348, 355, Rytų Prūsija 43, 46
 Pskovo respublika 176
 Putnamas 17, 103, 105
 Pužai, kaimas 366
 Pužų dvaras 366
 Pužų Naudvaris 366

 Ramusis vandenynas 447
 Raseiniai (Rosienie) 60, 62, 176
 Rasų kapinės 300, 305
 Raudėnai 15, 19, 36, 101, 456, 470, 484
 Revelis (Talinas) 145, 160, 162–164
 Rešlius 60
 Rietavo dvaras 27
 Ryga, Rīga, Рига 78, 79, 104, 152, 163, 200, 262–264, 267, 321, 358, 359, 477, 493
 Rymas, žr. Roma
 Rytų Europa, žr. Europa
 Rytų Prūsija, žr. Prūsija
 Rogo sala 143, 156, 158, Didžioji Rogo (Didžioji Pakrio) sala 153, 154, Mažoji Rogo (Mažoji Pakrio) sala 151, 152, 154, 155, 160, 162
 Roma, Rymas 29, 65, 71–73, 103, 107, 187, 297, 312, 318, 392–395, 397–403, 417, 420, 421, 438

- Rosia (Rus), upė 176
 Rosienie, žr. Raseiniai
 Rus, žr. Rosia
 Rusija 6, 36, 41, 143, 145–147, 149, 151–153, 156, 158–160, 162, 164, 172, 182, 192, 193, 197, 198, 200–202, 206, 207, 209, 215, 219, 222, 223, 225, 226–238, 241, 246, 254, 267, 283, 285, 286, 292, 295, 297, 298, 302, 307, 322–325, 327, 329, 330, 334–336, 341, 343, 345, 346, 349, 351–353, 355, 361, 367, 447, 448, 464, 477, 493, Rusia, Russia 163, 173, 174, 176, 177, 179, 186, Baltoji Rusia 180, 191, Juodoji Rusia 180, Kijevo Rusia 172, 174, 459, 473, 488, Lietuvos Rusia, Litewska Ruś, Ruś Litewska 172, 174, 186, 189, 190, 459, 473, 488, Mažoji Rusia 180, Novgorodo Rusia 173, Polocko Rusia 173, Raudonoji Rusia 180, 202, Rytų Rusia 176, Rusijos imperija 146, 166, 188, 229, 237, 262, 280, 292, 408, Sovietų Rusija 354, 356, 357–359, 363, 410
 Rusnė (Rosia) 176
 Ržėvas 367
- Saint-Germain 424
 Salantai 12, Salantų parapija 92
 Sankt Peterburgas, Peterburgas, Petrogradas, Petrapilis, Petropilis, Leningradas (Ленинград, Петроград, Санкт-Петербург) 35, 41, 53, 78, 80, 85–87, 90, 98, 103, 117, 131, 132, 145–147, 152, 155–157, 159, 167–169, 171, 177, 183, 185, 189, 195, 205, 207, 209, 213, 215, 218, 231, 253, 293, 294, 302, 322, 324, 329, 418–419
 Sardinija 399
 Serbija 192, 231, 322, 431
 Shenandoah 105
 Sibiras 302, 303, 374
 Sicilija 392–394, 398, 400, 401
 Silezija 195, 196
 Siodermanlandas 196
 Skandinavija 144, 160, 162, 166, 418
 Skapiškis 302
 Skuodas 12, 107, Skuodo parapija 71, 73
 Slivinas 169
 Slonimas 145, 146, 374, Slonimo apskritis 297
 Slucko vienuolynas 60
 Smilgiai 52
 Smolenskas 208
 Sorbonos universitetas 394, 408
 Spaa 354–357
 Spurganai (Spurgany) 68, 69
 Spurgany, žr. Spurganai
 Stokholmas 322, 323–325, 329–331, 417–419
 Suomija 143–152, 154, 155, 157, 159–162, 164–166, 196, 232, 266, 407, 423, Pietų Suomija 152
 Suomijos įlanka 152
 Suvalkija 356, 439
 Suvalkai 357, 358, Suvalkų gubernija 328, 355, 357
 Suzdalės kunigaikštystė 177
 Sveaborgas 152, 159, 160, Sveaborgo tvirtovė 148
 Switzerland, žr. Šveicarija
 Szydlowa, žr. Šiluva
- Šcecinas 267
 Šiauliai 52, 366, 367
 Šiaurių dvaras 145, 162, 164, 166
 Šiluva, Szydlowa 15, 19, 73, 78, 303, 305, 310, 311, 465, 478, 494, Šiluvos parapija 73
 Štabinas 355
 Švedija 143, 144, 146, 147, 152, 156, 158, 159–162, 166, 167, 196, 323, 324, 329, 410, 416
 Šveicarija, Switzerland 303, 304, 312, 313, 316, 318, 319, 324, 327, 328, 330–332, 334, 336, 337, 342, 346, 348, 407, 409–415, 418–421, 440, 445, 446, 449, 451–455, 466, 467, 480, 481, 495, 497

- Švenčionių apskritis 171
 Šventasis Sostas, žr. Vatikanas
- Talinas, žr. Revelis
 Tamerforsas (Tamperė) 148
 Tamperė, žr. Tamerforsas
 Tartu 169
 Tarutinas 150
 Tavastehusas (Hamina) 147, 148
 Telšiai 11, 41, 51, 70, 92, Telšių apskritis 71, 91, Telšių etnografijos muziejus 40, 41, 89, 105, 106
 Tilžė 105, 205, 438, Tilžės taika 146
 Tiraspolis 294
 Tirkšliai 56, 68–74, 78, 81, 84, 104, 107
 Tytuvėnai 73, Tytuvėnų bernardinų vienuolynas 92
 Tokijas 438
 Tolimieji Rytai 266, 446, 447
 Tornijas 159
 Totma 302
 Trakai 92, 177, 264, Trakų pilis 262
 Trianon 424
 Troškūnų vienuolynas 60
 Turkija 231
 Turku, žr. Abas
 Tverai 18–20, 36, 99, 101, 456, 470, 484
- Ukraina 171, 179, 183, 185, 187, 188, 193, 202, 242–244, 284, 343, 447
 Uleaborgas (Oulus) 149
 Umėja 159
 Uralas 177
 Užupis 305
- Vadovicai, Vadoviczai 393, 399
 Vadoviczai, žr. Vadovicai
 Vakarų Europa, žr. Europa
 Vandėja 151
 Varmijos gubernija 60
 Varniai 27, 69, 87, 99, 434
 Varšuva, Warszawa 40, 103, 107, 145, 171, 179, 192, 198, 200, 204, 218, 265, 273, 285, 287, 289, 293, 300, 302, 320, 325, 345, 353, 356, 357, 368, 382, 394, 395, 400, 414, 416, 419, 448, Varšuvos kunigaikštystė 36
 Vasa 148, 149, 159
 Vašingtonas, Washington 409, 447
 Vatikanas, Šventasis Sostas 352, 353, 420, 421, 428, 438, 439
 Vaud kantonas 454
 Večiai 12
 Vengrija 173, 423, 425
 Ventspilis, žr. Vindava
 Verkių rūmai 106, 115
 Versalė 426
 Vestfalija 292
 Vevey 407, 446, 449, 451, 454
 Vėžaičiai 43, 106
 Vidurio Europa, žr. Europa
 Viešniai 73, 78
 Viena 231, 302, 303, 376
 Vilnius, Wilno, Вильна 33, 37, 43, 45, 47, 49, 53, 61, 62, 67, 79, 87, 92, 93, 103, 105–107, 115, 145, 161, 163, 168–171, 172, 177, 185, 186, 192–195, 204, 208–210, 215, 218, 219, 221–223, 237, 239, 241, 243, 245, 246, 249, 251, 255, 263, 264, 270–272, 280, 285, 286, 291, 293–296, 299, 301, 303, 304, 312, 317, 318, 320, 328, 330, 332, 333, 336–338, 341, 345, 347, 348, 351, 353–355, 358, 359, 363, 365, 368–370, 377, 379, 383, 386, 387, 396, 407, 410, 411, 414, 416, 418, 420, 421, 424–427, 429, 431, 434, 445, 446, 461, 464, 474, 478, 479, 480, 482, 489, 494, 495, Vilniaus apskritis 171, Vilniaus diecezija 419, Vilniaus gubernija 71, 182, 184, 185, 188, 200, 233, 241, 302, 328, Vilniaus kraštas 283, 327, Vilniaus universitetas 32, 36, 59, 145, 166, 167, 275, Vilniaus vienuolynas 60, Vilniaus vyskupija 254
 Vindava (Ventspilis) 152
 Vysla 177
 Vitebskas 92, 146, 181, Vitebsko gubernija 294, 342

- Vokia, žr. Vokietija
 Vokietija, Vokia 233, 266, 283, 284, 286,
 292, 304, 305, 318, 320–330, 332, 334–
 336, 338, 339, 342, 343, 345–350, 363,
 369, 370, 409, 410, 412, 414, 426, 427,
 430, 431, 433, 435, 444, 446–448
 Volynė, žr. Voluinė
 Vologdos gubernija 302
 Voluinė, Volynė 181, 202

 Warszawa, žr. Varšuva
 Washington, žr. Vašingtonas
 Wisconsin 321
 Wrocław 171, 179

 Zagorai 302
 Zakopanė 304
 Zamostjė 183
 Zürich, žr. Ciurichas

 Żečpospolita, žr. Abiejų Tautų Respub-
 lika
 Žaiginys 310

 Žalgiris 301, 303, 305, 310, 371, 465, 479,
 494
 Žemaičiai, žr. Žemaitija
 Žemaitija, Žemaičiai 16, 36, 43, 52, 53,
 58, 69, 71, 78, 172, 176, 223, 239, 294,
 312, 340, 373, 374, Žemaičių vyskupija
 27, 69, 72, 73, 104, 107, 108
 Ženeva, Geneva, Geneve 392, 393, 414,
 422, 423, 428, 430–436, 448, 451
 Žlibinai 20

 Адриатика 221
 Динабург 203
 Киев, žr. Kijevas
 Ленинград, žr. Sankt Peterburgas
 Москва, žr. Maskva
 Петроград, žr. Sankt Peterburgas
 Польша, žr. Lenkija
 Рига, žr. Ryga
 Санкт-Петербург, žr. Sankt Peter-
 burgas
 Вильна, žr. Vilnius

Sudarė Irena Stankevičienė

TRUMPAI APIE AUTORIUS

Čapaitė Rūta – gimė 1962 metais, baigė Vilniaus pedagoginį institutą, istorikė. Tyrinėjimų kryptis – lotyniškas raštas Lietuvoje XV amžiuje ir vėliau.

Eidintas Alfonsas – gimė 1952 metais, baigė Vilniaus pedagoginį institutą, humanitarinių mokslų habilituotas daktaras. Tyrinėjimų kryptis – naujausių laikų Lietuvos istorijos problemos. Šiuo metu Lietuvos ambasadorius JAV ir Kanadoje.

Giniūnienė Asta – gimė 1961 metais, baigė Vilniaus dailės institutą, dailėtyros specialistė. Tyrinėjimų kryptis – XIX–XX amžiaus lietuvių dailė ir tapyba.

Griškaitė Reda – gimė 1961 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktarė. Tyrinėjimų kryptis – XIX amžiaus Lietuvos ir Lenkijos kultūros istorija.

Laurinavičius Česlovas – gimė 1952 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras. Tyrinėjimų kryptis – XX amžiaus politinės istorijos problemos.

Lopata Raimundas – gimė 1965 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras. Šiuo metu dirba Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute. Tiria XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos politinės istorijos ir geopolitikos problemas.

Medišauskienė Zita – gimė 1960 metais, baigė Vilniaus universitetą, Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė. Tyrinėjimų kryptis – socialinė ir politinė XIX amžiaus Lietuvos istorija.

Miknys Rimantas – gimė 1958 metais, baigė Vilniaus pedagoginį institutą, humanitarinių mokslų daktaras. Tyrinėjimų kryptis – Lietuvos tautinio atgimimo raidos, lenkų ir lietuvių santykių XIX–XX amžiuje klausimai.

Motieka Egidijus – gimė 1960 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras. Tyrinėjimų kryptis – XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios Vidurio ir Rytų Europos politinė istorija.

Pivoras Saulius – gimė 1968 metais, baigė Vilniaus universitetą. Šiuo metu Vilniaus universiteto doktorantas. Tiria lietuvių ir latvių atgimimą XIX amžiaus pirmojoje pusėje.

Potašenko Grigorijus – gimė 1968 metais, baigė Vilniaus universitetą, Vilniaus universiteto doktorantas. Tyrinėjimų kryptis – XIX amžiaus Rusijos politinė istorija.

Sennas Alfredas Erichas – gimė 1932 metais, baigė Pensilvanijos (Filadelfija) Madisono–Viskonsino universitetą, istorijos profesorius, daktaras, septynių knygų autorius. Tyrinėjimų kryptis – modernių laikų Lietuvos, Rusijos istorija.

Sirutavičius Vladas – gimė 1959 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras. Tyrinėjimų kryptis – socialinė ir politinė XIX amžiaus Lietuvos istorija.

Staliūnas Darius – gimė 1970 metais, baigė Vilniaus universitetą. Šiuo metu Vytauto Didžiojo universiteto doktorantas. Tiria etnokultūrinius santykius Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje–XX amžiaus pradžioje.

Subačius Giedrius – gimė 1960 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras, Čikagos Iliojaus universiteto profesorius. Tiria Simono Daukanto kalbą, XIX amžiaus bendrinės žemaičių kalbos formavimąsi.

Viliūnas Giedrius – gimė 1963 metais, baigė Vilniaus universitetą, humanitarinių mokslų daktaras, lietuvių kalbos ir literatūros specialistas. Tyrinėjimų kryptis – lietuvių istorinis romanas.

Žaltauskaitė Vilma – gimė 1970 metais, baigė Vilniaus universitetą. Dirba Istorijos instituto Kultūros istorijos skyriuje. Tiria XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios Katalikų bažnyčios modernizacijos procesą.

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

IŠLEISTA:

1. *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 1990, 207 p.
2. Egidijus Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius: Sietynas, Žaltvykslė, 1990, 128 p.
3. *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991, 505 p.
4. *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 585 p.
5. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, 423 p.
6. Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 413 p.
7. *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, 543 p.
8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
9. Raimundas Lopata *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, 224 p.
10. Rimantas Miknys, *Lietuvos demokratų partija*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, 256 p.
12. Vladas Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 206 p.

RENGIAMA SPAUSDINTI:

11. Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1996.
13. *Mykolas Römeris*.
14. Antanas Kulakauskas, *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*.
15. Saulius Pivoras, *Lietuvių ir latvių tautinis pabudimas (XVIII a.–XX a. pradžia)*.

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos** / red. kol.: Egidijus Motieka (vyr. red.) ... [et al.]. – Vilnius, 1990–

[T.] 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės: Straipsniai. Studijos. Publikacijos / sudaryt. E. Motieka ... [et al.]. – Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996. – 525, [527] p. : faks. – Nugar. antr.: Studijos 8. – Str. santr. angl., lenk., vok. – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 500–522.

ISBN 5-420-01318-5

Aštuntojo *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* tomo straipsniuose bandoma nauju rakursu pažvelgti į Lietuvos Atgimimo problemą, tai yra tautos egzistencija personalizuojama, ieškoma joje konkretaus individo ir ne absoliučiai teigiamo, kaip buvo įprasta, o kontroversiško.

UDK 947.45.052

Studijoms aukojo:
Gediminas Vitkus 100 Belgijos frankų
Kęstutis Abramavičius 50 JAV dolerių
Janis Feldmanis 600 JAV dolerių

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos
T. 8
ASMUO: TARP TAUTOS IR VALSTYBĖS

Redaktorės: Irena Stankevičienė,
(vok.) Vilija Gerulaitienė ir Ane Mey
Viršelio dailininkas Saulius Motieka
Techninė redaktorė Elvyra Volkienė
Kompiuteriu maketavo Jonas Pocius ir Alė Zimanienė
Korektorės: Danguolė Baliukynienė, Ninel Semionova

SL.256.1996.07.05.43,49 apsk. leid. I. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 827 Mokslo ir enciklopedijų leidykla,
L. Asanavičiūtės 23, 2050 Vilnius. Spausdino spec. paskirties AB „Aušra“, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas

